

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE STUDII ROMÎNO-SOVIETIC

G. BEZVICONI

CONTRIBUȚII
LA
ISTORIA RELAȚIILOR
ROMÎNO-RUSE

BUCUREȘTI
1962

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE STUDII ROMÎNO-SOVIETIC

G. BEZVICONI

CONTRIBUȚII LA ISTORIA RELAȚIILOR ROMINO-RUSE

(din cele mai vechi timpuri pînă la mijlocul secolului al XIX-lea)

BUCUREȘTI

1962

www.dacoromanica.ro

INTRODUCERE

Infățișarea istoriei poporului nostru nu poate fi despărțită de aceea a popoarelor învecinate și îndeosebi de înfriurirea binefăcătoare a marelui popor rus, al cărui rol în dezvoltarea societății omenești din regiunea Mării Negre l-a subliniat F. Engels în scrisoarea din 23 mai 1851 către Karl Marx¹.

Poporul nostru a îndurat veacuri de-a rîndul jugul exploatării sociale și prădăciunile diversilor cuceritori. El și-a furiat cu greu o cultură materială și spirituală de sine stătătoare, la care a ajuns, în bună parte, și prin ajutorul rușilor.

Cunoașterea legăturilor multilaterale romîno-ruse este o datorie a noastră, căci faptele istorice ne întăresc în convingerea necesității pășirii pe urmele tradiției de luptă comună împotriva asupririi, pentru libertate și independență.

*
* *
*

Istoria relațiilor romîno-ruse n-a fost studiată în trecut ca un ansamblu economic, politic, cultural și militar. Cercetările monografice au fost unilaterale și n-au folosit, în aceeași măsură, izvoarele documentare romînești și rusești. În diferite lucrări — mai ales în acelea în care se făcea analiza relațiilor diplomatice — au fost expuse subiectiv și superficial frînturi de documente și scrieri necontrolate. Concluzii din cele mai îndrăznețe, dar tot atît de ipotetice, se întemeiau pe afirmații nesigure, ale unor persoane vrednice de puțină încredere, ținîndu-se mai mult seamă de scopurile politice, de interesul de clasă.

Venim cu aceste contribuții modeste, care oglindesc truda unei vieți. Materialul istoric este îndeajuns de elocvent.

Numai printr-o justă prețuire a situației social-economice, a relațiilor sociale de producție, a vechilor instituții și printr-o cunoaștere deplină a activității maselor putem stabili valoarea evenimentelor istorice.

¹ K. Marx și F. Engels, *Opere*, vol. XXI, ed. rusă, p. 211.

Conceput întrucîtva și ca o lucrare de popularizare, materialul istoric de față cuprinde mai puține trimiteri la studii tipărite, care pot fi ușor identificate din textul capitolelor privind relațiile culturale, dar mai ales din bibliografia alăturată la sfîrșitul volumului. În general, notele din subsol mai mult completează, ori corectează unele afirmații din lucrările mai vechi, documentarea referindu-se îndeosebi la manuscrisele romîne (ms. rom.) și slave (ms. slav.). documentele (doc.) și fotocopiile (f.) Academiei R.P.R., la originale, precum și la copii provenite din arhivele oamenilor de știință Grigore Tocilescu și Ioan Bogdan. În expunerea istoriei moderne, folosim trimiteri la periodice care oglindesc stări de fapt contemporane, strîns legate de aceste relații.

Această lucrare a fost alcătuită în anul 1948, suferind de atunci o serie de modificări și completări.

Mulțumim și pe această cale celor ce ne-au ajutat la publicarea lucrării.

CAPITOLUL I

Primele contacte

SLAVII IN TIMPURILE VECHI

Origini (pînă în veacul al VI-lea). Dintr-o sumară privire asupra istoriei patriei noastre, se poate stabili comunitatea de dezvoltare a popoarelor din această parte a Europei. Cultura băștinașilor s-a dezvoltat în strînsă legătură cu aceea a popoarelor vecine din regiunile de stepă din răsărit și cele de la sud de Dunăre.

În primul mileniu înainte de era noastră, triburile agricole din centrul Europei și cele din Răsărit — printre care și triburile scitice — ajung în organizarea lor socială la un nivel mai avansat. Pe la sfîrșitul veacului al VI-lea î.e.n. constatăm prezența primelor elemente de cultură scitică pe teritoriul țării noastre. În procesul dezvoltării social-economice a populației locale, sciții au intervenit paralel cu influența civilizației grecești, cu care s-a întrepătruns. Influența scitică s-a manifestat pe un spațiu mult mai larg, cu atît mai mult cu cît istoricul Tucidide afirmă chiar că sciții ar fi alcătuit cel mai puternic popor în acea epocă, dacă triburile lor ar fi trăit în bună înțelegere. Cu timpul, unele triburi de sciți s-au infiltrat în lumea tracică locală. Împotriva sciților a pornit, în anul 514 î.e.n., vestita sa expediție Darius, regele perșilor. Războiul său din Dobrogea și de la nord de Dunăre, descris de Herodot, s-a sfîrșit printr-un eșec.

Prin veacurile VIII—VII î.e.n. negustorii din centrele cele mai înaintate ale lumii grecești încep să înființeze colonii pe țărmul de nord și de vest al Mării Negre. Condițiile locale înlesneau crearea unor importante așezări grecești. Aceste așezări au contribuit la transformările social-economice, din care a izvorit instaurarea modului de producție sclavagist în noile colonii. Relațiile îndelungate dintre băștinași și greci au avut înfrîuriri de o parte și de alta. Începutul decăderii bogatelor colonii eline datează de la sfîrșitul veacului al III-lea î.e.n. și este pricinuit de criza generală a lumii eline și de năvălirile triburilor sarmate și bastarne.

Catre mijlocul veacului al IV-lea î.e.n. înaintarea sarmaților în regiunea de nord a Mării Negre a împins pe sciți pe malul drept al Dunării de jos. Primejdia acestei înaintări grăbește consolidarea statului macedonean condus de Filip al II-lea. Fiul său, Alexandru cel Mare, va supune triburile de la sud de Dunăre, iar în anul 335 î.e.n. trece fluviul, întîlnind în noile regiuni — după cum relatează scriitorul Arrian — o populație deasă și multe lanuri de grâu. Alexandru a fost nevoit să se reîntoarcă în patrie din pricina unei răcoale. Succesorul său, Lisimah, după lupte îndelungate cu geții băștinași, conduși de Dromihete, a fost luat prizonier.

În epoca elenistică, orașele din Dobrogea mențineau intense legături cu celelalte colonii grecești de pe țărmul Mării Negre. Spre sfîrșitul veacului al II-lea î.e.n., sub conducerea lui Mitridate, s-a format o uniune pontică, în care au intrat nu numai Crîncea, dar și Dobrogea. Pericolul incursiunii lui Mitridate a grăbit înaintarea romanilor spre Dunăre.

În timp ce în orașele pontice înflorea civilizația sclavagistă, pe teritoriul țării noastre se desfășura procesul de destrămare a orînduirii comunii primitive. Dezvoltarea social-economică a triburilor băștinașe ale geților sau dacilor a dat naștere în sînul lor la apariția și formarea relațiilor sclavagiste și la crearea unui stat sclavagist începător, în veacul I î.e.n., condus de Burebista și dezvoltat mai tîrziu de către Decebal.

De teama acestor închegări statale și împotriva incursiunilor dacice peste Dunăre, precum și din interese economice, sub domnia împăratului Domițian (81—96), romanii duc războaie împotriva dacilor, terminate prin cele două expediții ale succesorului lui Domițian, Traian (în anii 101—102 și 105—106).

Romanii au format aici provincia Dacia și de aici, precum și din Dobrogea. cucerită mai înainte, și-au întins stăpînirea asupra unor colonii pontice de la nord. Incursiunile triburilor libere dinspre nord-est — îndeosebi ale carpilor — se țin lanț. Titlul de „Dacicus“, atribuit unor împărați romani în urma unor biruințe povestite de biografii lor, este o dovadă a răcoalelor dacice care silesc pe romani să întărească organizarea militară a Daciei. Rămășițele arheologice de proveniență romană, răspindite pe o arie largă pînă în regiunea Kievului, indică numeroasele ciocniri cu Imperiul Roman, precum și trăinicia legăturilor dacilor cu triburile dinspre răsărit.

Evenimentele economice din veacul al III-lea al e.n. au sporit exploatarea păturilor de jos din Dacia cucerită de romani, apropiînd pe coloniștii aduși din alte părți ale imperiului de populația locală, ceea ce a înlesnit răspîndirea limbii latine populare. Frămîntările social-politice, care au dus la slăbirea Imperiului Roman, au intensificat lupta băștinașilor împotriva exploatării romane. Începuturile răspîndirii creștinismului în păturile de jos ale populației trebuie studiate și ele prin prisma acestei rezistențe interne.

Pe de altă parte, dinspre răsărit sporesc atacurile asupra centrelor sclavagiste ale provinciilor, în care se dezvoltă viața economică, agricultura, mine-riul, căile de comunicație și comerțul. Carpii, ce-și sleiseră puterile în lupta împotriva Imperiului Roman, cedează acum întîietatea militară și politică goților. Totuși, nu goții, ci carpii sînt acei care atacă necontent și apoi sălășduiesc în Dacia. Romanii, mai precis administrația și trupele romane hărțuite de mișcările interne și atacurile din afară, fură siliți să evacueze Dacia în anul 271, mutîndu-se la sud de Dunăre.

Declinul puterii Imperiului Roman, care pentru prima oară s-a retras dintr-o provincie cucerită, a însemnat pentru Dacia eliberată inaugurarea perioa-

deci de trecere la feudalism, ce a durat pînă în veacul al X-lea. O perioadă cît de lungă, atît de frămîntată, din cauza atragerii spre bogățiile orașelor europene a populațiilor migratoare. Neputînd cuceri China, hunii, în urma unor lupte înverșunate, s-au îndreptat spre Europa, deschizînd drumul acestor mari mișcări de populații. Ei au împins spre apus în veacul al IV-lea federația gotilor. Precedînd pe avari, gepizii au ocupat Dacia. Însă știrile despre gepizi, ca acelea ale lui Iordanes, sînt destul de nebuloase. Aceste populații, în revărsarea lor, au stat prin părțile noastre un timp relativ nu prea îndelungat, așa încît numai slavii prezintă o însemnătate mai mare la formarea definitivă a poporului nostru.

Slavii la Dunăre (veacurile VI—XII). Apariția triburilor slave pe întinsele teritorii din centrul și răsăritul Europei se pierde în negura vremurilor. Strămoșii slavilor au fost neurii amintiți de Herodot și care trăiau la nord de sciți; la est sălășluiau budinii. Pliniu cel Bătrîn și Ptolemeu vorbesc, la rîndul lor, de triburile locale de slavi-venezi care, o dată cu venirea dinspre răsărit a sarmaților, se unesc cu scoții. Pe măsura descompunerii orînduirii gentilicopatriarhale, se formează o puternică coaliție slavă, din care se desprind triburile de sud ale anților. Trecerea de la civilizația sciților la cea a slavilor-antî — agricultorii ce au asimilat triburile nomade și seminomade învecinate, mai ales sciți și sarmați — coincide cu ivirea plugului cu brăzdar de fier, iar în veacurile I—II ale e.n. în sînul populației agricole încep să se dezvolte și meșteșugurile, fapt ce contribuie la închegarea în veacurile VI VII a unor formațiuni statale prefeudale. Antîi se întindeau la început la răsărit de Carpați, dar în urma unor lupte purtate cu populațiile migratoare de la răsărit, spre sfîșitul veacului al V-lea și în veacul al VI-lea, trec Dunărea.

Despre slavii din regiunile noastre ne vorbesc istoricii contemporani Iordanes și Procopiu din Cesareea. Slavii, care pe atunci se aflau în ultimul stadiu de dezvoltare a democrației militare, sînt desoriși cu groază, ca barbari sălbatici, de către istoricii bizantini cuprinși de spaimă. În schimb, conviețuirea slavilor cu populația băstinașă daco-romană din Dacia, în veacurile VI IX, dă naștere la procesul propriu-zis al etnogenezei romînilor. Romanitatea daco-moesică se accentuează în Dacia, unde elementul slav de la nord de Dunăre este treptat asimilat, păstrînd totuși înrîuriri slave în structura social-economică, în limbă, în obiceiuri și superstiții, în organizarea politică și culturală, în închegarea celor dintîi formațiuni statale conduse de cnezi și voievozi. Vechea toponimie și onomastică, de apropiere fonetică slavo-rusească în Moldova, dovedesc aceleași pătrunderi în Transilvania și în regiuni periferice. Sînt subliniate înrîuriri asupra lexicului, privind configurația terenului, ape, fenomene ale naturii, flora și fauna, agricultura, creșterea animalelor, casa, uneltele, condițiile sociale, organizația feudală ș.a. Astfel, folclorul nostru nu se oprește la granițele convenționale; de asemenea nici ceramica, cu motive de pictură ce se repetă cu veacuri mai tîrziu în țesutul meșteșugit al covoarelor, și nici sculptura decorativă în lemn. În întregă această circulație a artelor se observă atît elemente izvorîte din cultura băstinașilor, cît și cele comune slavilor.

* * *

Unii istorici socotesc pe slavii-antî drept strămoșii ucrainenilor. alții drept strămoșii ulicilor și tivertîilor din vecinătatea noastră. Despre aceste triburi slave letopisețul rusec spunea: Ulicii și tivertîii se aflau așezați pe Nistru și locuiau lingă Dunăre; și erau fără număr, deoarece ședeau pe

Nistru, chiar pînă la mare ; sînt orașe de-ale lor chiar pînă astăzi ; și numele lor era de la greci : Marea Scitje.

Aceste triburi slave, ce trăiau independent, s-au ciocnit cu oastea lui Oleg, cneazul Kievului, apoi au luat parte, ca aliați, la campania lui din 907 împotriva Bizanțului. Trupele cneazului kievian Igor, succesorul lui Oleg-comandate de Sveneld, au cucerit, după un asediu îndelungat, Peresecina, capitala ulicilor care, după mărturia geografului bavarez din veacul al IX-lea, aveau numeroase orașe distruse de invaziile începute pe la sfîrșitul aceluia veac de pecenegi, apoi de cumani¹.

Învățații sovietici socotesc drept teritoriu al „nenumăratelor triburi ante“ regiunea ce pornește de la gurile Dnării înspre răsărit, pînă în părțile Kievului și Voronejului. Formațiunile lor prefeudale au primit o lovitură puternică în veacul al VII-lea, prin năvălirea avarilor. Cu toate acestea, retragerea anților „din istorie“ se lămurește mai curînd prin crearea statului bulgar, care desparte pe anți de Bizanț și-i îndepărtează din cîmpul de observație al istoricilor bizantini. Diversele trăsături ale vieții Kievului din veacurile IX—X și formarea feudalismului kievian au la bază cultura prefeudală a anților din veacurile VIII—IX : agricultura, creșterea vitelor, formele de aservire a producătorilor direcți. În această perioadă au loc anumite îmbunătățiri în procesul de producție (se ivește plugul cu brăzdarul larg), fapt care duce la transformări social-economice și contribuie la dezvoltarea vieții politice și culturale a Rusiei kieviene. De la anți, iar nu de la grupul puțin numeros al normanzilor, atras de helșugul Kievului, provine întreaga dezvoltare a vieții din regiunea Niprului, unde grupul normand al varegilor s-a pierdut de altfel de scurtă vreme.

Nivelul înalt al culturii slavilor a fost arătat de Lomonosov și Boltin. Oamenii de știință ruși din veacul al XVIII-lea. Oamenii de știință de mai tîrziu au combătut, pe bază de documente, „teoria normandă“ a întemeierii statului rusesc în veacul al IX-lea de către varegi. B. D. Grekov și alți învățați sovietici au dovedit că slavii sînt băștinașii ținuturilor pe care trăiesc pînă astăzi. Bizantinologia, la rîndul ei, a înlesnit studierea trecutului slavilor, care nu numai că au intrat în conflicte militare cu Bizanțul, dar au și influențat această lume prin organizarea lor social-economică. Într-adevăr, înrîurirea lupțelor și imigrația slave, a orînduirii sociale și a proprietății de pămînt a slavilor se observă în întreaga desfășurare a istoriei Bizanțului contemporan. De aici, de pildă, izvorăsc rezistența împotriva feudalismului și consolidarea păturii țărănimii libere ce s-au făcut simțite mai cu seamă în cadrul crizei din veacurile VIII—IX. De asemenea, multe din influențele bizantine din țările noastre de mai tîrziu trebuie privite prin prisma înrîuririlor reciproce slavo-bizantine.

Un nou val de mișcări de populații prin meleagurile dunărene se ivește în veacul al VII-lea, cînd cetele războinice ale protobulgarilor poposesc la sud de Dunăre. La sfîrșitul veacului al IX-lea, trecînd Carpații în regiunea unde au trebuit să lupte cu românii și slavii, ungurii se stabilesc și ei în vecinătate, în Panonia. Protobulgarii păstori, așezîndu-se în mijlocul slavilor agricultori cu un nivel de viață mai înalt, s-au pierdut în eurînd în masa slavă, alcătuiind primul stat slav de tip feudal timpuriu din Balcani (anul 679). Bizantinii au

¹ Ulicii locuiesc la nord de tivertii ce ocupă regiunea Nistrului de jos și ajung pînă la Dunăre. Așadar, tivertii, iar nu ulicii, locuiesc în Bugeac, încît numele tribului ulicii n-are nimic comun cu Bugeacul tătaresc sau Ugol slav (locul dintre Prut, Dunăre-mare și valul „troian“), denumirea fiind ulici, iar nu uglici (deformație cronicărească). Cu atît mai puțin împărtășim părerea că numele tribului *tiverti* ar proveni de la anticul *Tiras* și *tirageți*.

încercat să domine viața spirituală a slavilor de sud prin clinizare și creștinism. Aceste popoare, deși au preluat elemente ale culturii bizantine, au știut totuși să-și păstreze și să ducă mai departe propria lor cultură. Necesitățile sociale ale statelor slave au impus creanța alfabetului slav. Traducerea cărților în slavonește s-a făcut în veacul al IX-lea de Metodie și Chiril. În dialectul bulgaro-paleoslav, introdus în cancelarie și biserică de asemenea de strămoșii noștri și care s-a menținut la noi pînă în veacul al XVII-lea, iar cu buchiile chirilice s-a scris la noi pînă în a doua jumătate a veacului al XIX-lea.

În veacul al X-lea Rusia kieviană, prin unirea formațiunilor feudale din regiunea Niprului, ajunge o mare putere militară situată pe vechiul drum comercial ce trece de-a lungul acestui fluviu. De aici, rușii vor apăra statele feudale din apusul Europei de năvălirile dinspre răsărit. Pe de altă parte, oastea cneazului Oleg al Kievului a asediat victorios Bizanțul — Tarigradul de atunci — impunîndu-i, în anul 911, un tratat considerat de Karl Marx ca fiind rușinos pentru demnitatea Imperiului Roman de Răsărit. De asemenea, bogățiile Bizanțului, dar mai ales nevoia de a-și asigura ieșirea în Marea Neagră, au împins, în anii 941—944, pe cneazul Igor pe făgașul aceleiași lupte. Un tratat de comenț ruso-bizantin va fi încheiat în anul 945.

Bizantinii, amenințați de arabi și bulgari, au încercat să slăbească forța rușilor, folosindu-i pentru a stăvili atacurile bulgarilor. În consecință, ei au chemat pe cneazul Sviatoslav, fiul lui Igor, să participe la războiul împotriva slavilor de sud, care își însușiseră numele bulgarilor. Campaniile lui Sviatoslav din anii 967—970 s-au terminat cu victoria rușilor și însuși cneazul lor s-a așezat în Pereiaslavet pe Dunăre (între Cernavoda și Hirșova), într-o regiune de orașe cucerite, spunînd : „Acesta este centrul țării mele ; aici se adună toate bogățiile : de la greci aur, țesături de pîșet, vin și fructe felurite, din Cehia și Ungaria argint și cai, din Rusia blănuri, ceară, miere și oameni“.

Sviatoslav, care menținea relații și cu populația de la nord de Dunăre, urmărea în fond crearea unui puternic imperiu de sud și cucerirea Bizanțului. Cu mari greutate și numai după lupte și negocieri îndelungate, armata împăratului Ioan Țimisches a reușit să-l îndepărteze, în 971, din noul stat de la sud de Dunăre ; Sviatoslav și-a găsit, la întoarcere, moartea războindu-se cu pecenegii, care de cîteva zeci de ani atacau pe ruși dinspre stepile de răsărit. Urmele care ni s-au păstrat dovedesc că rușii și-au continuat, în anii 983 și 1043, campaniile împotriva bizantinilor.

Stăpînirea bizantină în Bulgaria (anii 1018—1187) provoacă răscoale ale slavilor în anii 1040 și 1072. Contactul nostru cu slavii de sud se întărește în urma unei noi răscoale a populației băștinașe împotriva autorităților bizantine (în anii 1185—1187).

Al doilea stat bulgar, întemeiat de căpeteniile acestei mișcări — Petru și Asan — a consolidat și mai mult influența slavilor din sud asupra regiunilor noastre și a ajutat procesul de feudalizare pe teritoriul țării noastre.

În anul 1036 Iaroslav cel Înțelept, cneazul Kievului, a înfrînt pe pecenegi, deschizînd așezărilor rusești din regiunile de sud largi posibilități de dezvoltare. Pecenegii s-au retras spre Dunăre, iar la mijlocul veacului al XI-lea au atacat Bizanțul. În anii 1054—1064, pe urmele pecenegilor au trecut uzii-turci. Din răsărit își fac apariția și polovții sau cumanii (în anii 1061 și 1064), care vor zdrobi, în anul 1091, puterea pecenegilor din preajma Bizanțului. Cumanii s-au întors însă în Rusia, unde vor fi înfrînți abia în anii 1103 și 1111.

În acest timp, Rusia kieviană ajunge la un înalt grad de dezvoltare. Horodiștele de odinioară se transformă acum în orașe, centre comerciale și admi-

nistrative, populate de meșteșugari prețuiți pentru lucrarea artistică a fierului, metalelor prețioase, armelor și ceramicii ce păstrează străvechile forme și desene. Leagăn al culturii rusești, cu o limbă bogată și un scris datînd din veacul al X-lea, acest stat păstrează legături economice și culturale cu Bizanțul, îndeosebi după anul 988, cînd marele cneaz Vladimir s-a căsătorit cu sora împăraților bizantini Vasile al II-lea și Constantin al VIII-lea, iar rușii s-au creștinat. Actul acesta urmărea consolidarea autorității centrale și a relațiilor feudale.

Iaroslav cel Întețpt (1016—1054), succesorul cneazului Vladimir, a consolidat organizarea de stat a Kievului și a lărgit relațiile cu statele europene; sora sa s-a căsătorit cu principele Poloniei, iar fiicele s-au măritat cu regii Franței, Norvegiei și Ungariei. Cultura Kievului înflorea tot mai mult, pe măsură ce se dezvoltă și viața lui economică, absorbînd și prelucrînd de asemenea curentele străine, într-o formă specific ruscă și creînd acea cultură originală care influențează, la rîndul ei, popoarele învecinate. Cărțile erau aduse din Bizanț și Bulgaria; ele se traduceau și au început să se scrie letopisețele rusești. Hotărîrile domnești au fost culese în „Russkaia pravda“, pravilă ce oglindește procesul de consolidare a puterii centrale. Printre monumentele de arhitectură ale epocii amintim catedrala sfintei Sofia din Kiev. Se întemeiază mănăstirea Pecerska din Kiev, focar de răspîndire a culturii în evul mediu nu numai în Rusia, ci și în tot sud-estul Europei¹.

Luptele dintre cnezii feudali din Rusia slăbeau puterea militară în fața loviturilor din ce în ce mai grele ale cötropitorilor din stepă. Marele cneaz Vladimir Monomahul (1113—1125) va chema încă o dată poporul la lupta comună și va relua colonizarea stepelor de sud, precum și politica de expediții dunărene a înaintașilor săi.

În anul 1116, principele bizantin Leon Diogen, cumnatul² cneazului Vladimir Monomahul, s-a răsculat împotriva împăratului Alexis Comnen și a ocupat cîteva orașe dunărene. Leon a fost însă ucis la Durostor (Siliștra). Atunci Vladimir, dorînd să păstreze legăturile cu țările de sud, a trimis la Dunăre pe voievodul Ivan Voitișici, care a așezat *posadnici* sau pîrcălabi în orașele locale. În curînd, bizantinii au recucerit Durostorul și rușii s-au retras. Vladimir a mai trimis în aceste părți trupe conduse de fiul său, Viaceslav, și de voievodul Foma Ratiborovici, însă ei n-au reușit să se mențină în localitate. În anul 1119, Vladimir avea de gînd să răzbune moartea cumnatului său și să cucerească orașele dunărene pentru fiul acestuia din urmă, Vasile, dar, în urma propunerilor de pace ce i-a adresat împăratul Bizanțului, a renunțat la planul de campanie.

CELE DINTII FORMAȚIUNI POLITICE ALE POPULAȚIILOR BĂȘTINAȘE (VEACURILE XII—XIII)

Legăturile cu cnezatul Haliciului. Dezvoltarea forțelor de producție în regiunea carpato-dunăreană contribuie la generalizarea treptată a raporturilor feudale, iar mai tîrziu de feudalism timpuriu, în mijlocul populațiilor băștinașe, din sîmul căroră, pe la mijlocul veacului al XII-lea, se disting diferite

¹ O cruce veche, pomenind pe cei dintii stăreți-öarturari ai acestei mănăstiri, se păstrează la Muzeul de artă din București. Patricul sau Otecnicul, adică vieșile căpeteniilor mănăstirii, pentru prima dată tipărit în 1635 din inițiativa lui Petru Movilă, circulă în numeroase copii la noi în țară (Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 568, 1388, 1903, 1912, 1915, 2452, 2490, 2664, 2953. 3343 ș.a.).

² Iar nu gînerile, arată bizantinologul V. Vasilevski.

grupuri cu aceleași trăsături social-economice: sînt valahii sau românii, bîrladnicii, bolohovenii și brodnicii. În timp ce în cîmpia Dunării, aceste formațiuni se încheagă sub influența statului de la sud de marele fluviu, la răsărit de Carpați se resimte înfrîurirea mai ales a cnezatului Haliciului.

Vechi teritoriu rusesc, Haliciul era stăpînit de cnezi, urmași ai stăpîniturilor kievieni. Spre sfîrșitul veacului al XII-lea statul kievian, lipsit de unitate economică și neputînd satisface nevoile regionale ale noilor formațiuni statale, s-a fărîmițat în numeroase cnezate feudale. Pretențiile Kievului în dări și oameni nu mai corespundeau condițiilor economice feudale de pe noile teritorii. Aristocrația militară kieviană trimisă în ținuturi marginase, în loc să apere interesele centrului, acapara ogoarele obștilor țărănești și-și zidea castele. Cu toată rezistența țăranilor liberi, numărul lor se micșora mereu. Pentru a-și exercita puterea asupra supușilor, noii feudali trebuiau să obțină de la suveran privilegii în legătură cu stăpînirea pămîntului, munca producătorilor aserviți, judecata și altele. Primejdia unor incursiuni externe i-a silit pe feudali să grăbească organizarea aparatului de stat regional. Împărțirea succesiunii între copiii cnezilor kievieni a înlesnit procesul consolidării noilor raporturi de producție și formarea unor state feudale, printre care și cel al Haliciului.

Miscările de populații spre sud și tradiția campaniilor rusești în Peninsula Balcanică au influențat dezvoltarea internă, ducînd la apariția țărgurilor și orașelor. Împărțăm părerea academicianului sovietic M. N. Tihomirov, care dă altă explicație decît „colonizării“ rusești menționării orașelor moldovenești în cunoscutul „Ispisoc al orașelor rusești depărtate și apropiate“, această listă datînd cel mult din anii 1393-1406. Orașele voloșești sau moldovenești sînt arătate la începutul listei, poate și datorită faptului că, în acea perioadă, corespondența lor se făcea în aceeași limbă ca și în celelalte orașe rusești; poate fi o înșirare din povestirile unui pelerin, care se întorcea în patrie. După orașele Dicin (Dicina sau Vicina de mai tîrziu) și Chilia la Dunăre, Novoe Selo, adică Satul Nou, Akoliakra (Caliacra) ș.a., găsim Belgorodul (Cetatea Albă), apoi îndreptîndu-ne spre nord — Ciornî (Muncel — Vaslui, cetatea puternicului feudal Duma Ciornîi), Iaskii torg (țîrgul Iași) pe Prut, Romanov torg pe Moldova (țîrgul voievodului Roman, care apare pentru prima oară în documente în martie 1392, mai înainte fiind numit Smedorova sau Sîmedru, adică sf. Dumitru), Nemeci (Neamț), în munți Korociunov Kamenî, adică Piatra lui Crăciun (Piatra Neamț), Suceava, Seret, Bania (Baia), Ceciumi (Țețina, cetatea care domină orașul Cernăuți), Colomiia (Colomea), țîrgul pe Ceremuș și Hotin.

În cîmpia galițiană — *Ponizie* — aflată departe de puterea centrală, feudalii își lungeau în voie domeniile, căutînd să-și întărească cît mai mult autoritatea lor.

În veacul al XII-lea, la nord și-a impus puterea asupra populației locale Iaroslav Osmomîsl, cnezul de Halici (1152—1187). În „Cîntecul despre oastca lui Igor“, poem istoric din acea vreme, în care A. Petrușevici, cercetător galițian de acum o sută de ani, găsește influențe timpurii lingvistice și toponimice românești, se spune că Iaroslav Osmomîsl a înaintat cu oștenii săi, îmbrăcați în zale, pînă la munții ungrești și a închis călea regelui Ungariei spre Dunăre. Negustorii galițieni făceau și ei comerț cu Imperiul Bizantin. În lumina acestor evenimente trebuic studiate legăturile Haliciului cu Bîrladul moldovenesc, țîrg ce dă naștere denumirii unui grup de populație băștinașă: birladnicii.

Birladnicii. Ca și Tmutorakan din regiunea Mării Azovului, târgul Bîrlad sau rusecul *Berlad* era o localitate aflată în vecinătatea lumii rusești. Aici își găseau adăpost fugarii țărani oropsiți și târgoveți ruinați — din părțile de nord. Numele acestui târg a devenit popular datorită cneazului Ivanko Rostislavovici Birladnicul. vrajmașul lui Iaroslav Osmomișl.

Fin al lui Rostislav, cneazul de Peremișl, după moartea tatălui său Ivanko ajunse la domnie în târgul Zvenigorod de pe malul stîng al Nistrului. În 1144, cetățenii Haliciului, nemulțumiți de cneazul Vladimirko, unchiul lui Ivanko, au chemat pe acesta din urma să domnească în orașul lor. Biruit și izgonit de oastea lui Vladimirko, Ivanko a pribegit spre Dunare la Bîrlad, fugind în anul următor, prin cîmpie, la marele cneaz Vsevolod din Kiev.

Letopisețele rusești povestesc viața zbuciumată a lui Ivanko Rostislavovici, poreclit *Berladnicul*. Istoricul rus Karamzin s-a pronunțat, la vremea sa, pentru simpla poreclire a mercenarului Ivanko — „birladnicul“, adică „hoinarul“, iar nu cneaz „al Birladului“. Cu toate acestea, porecla cneazului Ivanko a dat naștere unui document, pe cît de netemeinic, tot pe atît de discutat pînă acum de oamenii de știință. Este vorba de așa-numita „diplomă birlădeană“, care ar fi fost dată la 20 mai 1134 de „Ivan Rostislavovici din scaunul galițian, cneaz al Birladului“, negustorilor din Mesembria¹, pentru plata vămii în târgul Halici cel Mic, afară de târgurile Bîrlad și Teucei².

Fără să studieze condițiile în care a apărut „diploma“, oamenii de știință, *din motive pur subiective*, o acceptau, ori o respingeau. Discutînd problema dacă au existat două orașe Halici, A. Petrușevici a folosit și el, în anii 1862—1865, „diploma“. Lui Roesler „diploma“ i-a servit, în 1871, pentru susținerea teoriilor sale greșite. De-abia istoricul rus N. P. Barsov, în 1885, se va pronunța pentru prima dată împotriva autenticității „documentului“, pe care-l va respinge din considerații lingvistice și de ordin diplomatic³. La noi, slavistul Ioan Bogdan a publicat, în 1889, o lucrare referitoare la falsitatea acestei „diplome“ analizată din punct de vedere paleografic și istoric. Într-adevăr anul 1134 anticipează nu numai evenimentele vieții lui Ivanko Birladnicul, dar și cele ale dezvoltării cnezatului de Halici⁴.

Adapostit în 1145 la marele cneaz Vsevolod, în anul următor Ivanko Birladnicul luptă în oastea fratelui acestui stăpînitor. Trecea cu oamenii săi din serviciul unui cneaz la altul, de la Rostislav al Smolenskului la Iuri al Suzdalului, în 1149. Îl găsim în 1157 la Cernigov, salvat de cneazul Iziaslav, pe care îl dușmănește Iaroslav Osmomișl, cneazul de Halici. De teama lui Iaroslav, Ivanko pribegește în 1158 în stepele cumane. În jurul său se adună oamenii simpli, nemulțumiți de Iaroslav. Ei ocupă unele orașe dunărene, împiedică pescuitul și negoțul galițian. Apoi, în fruntea unei oștiri de cumani și a șase mii de birladnici bejenari și cazaci ca și dînsul — spune istoricul rus Soloviev — Ivanko atacă la granița galițiană orașele Kucelmin și Ușița⁵, ajutat chiar de oamenii de jos din aceste localități. Birladnicii cuceresc orașul galițian Oleșie de la gura Niprului.

¹ În regiunea orașului Burgas, pe țărmul Mării Negre

² Diploma a fost publicată de tînărul Bogdan Hasdeu în revista „Instrucțiunea publică“, la 24 ianuarie 1860 (nr. 1, p. 8). Alexandru Hîjden, tatăl său, este autorul „diplomei“ și al „uricului“ din 1374, al principelui Iuri Koriatovici (publicat de Bogdan Hasdeu în „Foiața de istorie și literatură“, aprilie 1860, p. 41), scrieri alcătuite din expresii culese din diverse izvoare, cu trimiterea la originale inexistente, încît cercetarea paleografică a textului nu prezintă nici o însemnătate. Falsul, făcut în spiritul romanticilor plastografieri din prima jumătate a veacului al XIX-lea, se sprijinea pe autoritatea numelui posesorului „diplomei“ — Antioh Cantemir-Rolski. Într-un articol, publicat la 26 august 1869 în ziarul „Traian“ (nr. 50, p. 199 și urm.), Hasdeu a revenit asupra „diplomei“.

³ Dintre oamenii de știință ruși de mai târziu, A. I. Sobolevski a contestat și el autenticitatea „diplomei“. Comunicarea slavistului nostru Ioan Bogdan pe marginea articolului lui Sobolevski se află la Academia R.P.R. în *ms. rom.* 5218, p. 200—216.

⁴ Cu toate acestea, „diploma“ a mai fost primită ca autentică de N. Dașkevici, A. D. Xenopol, Ilie Bărbulescu, P. Mutafiev, M. S. Hrușevski, V. V. Mazvrodin, V. T. Pașuto ș.a.

⁵ În regiunea Hotinului.

Cneazul Rostislav, după ce ocupă Kievul, trimite în 1160 o oaste condusa de Gheorghe Nesterovici și de Iakun, cu plute, să recucerească Oleșie. Birladnicii se retrag pînă la orașul Dicina¹ pe Dunăre, unde sînt zdrobiți. În cele din urmă, Ivanko ia calea pribegiei la Seluni (Salonic). Acolo el moare pe la 1161, se pare otrăvit; fiul său, Rostislav Birladnicici, lupta și el pentru Halici și împotriva ungarilor, fără să ajunga domn la Birlad.

Indiferent de atitudinea față de autenticitatea „diplomei birlădene“, istoricii nu pot tăgădui existența birladnicilor, pomeniți în letopisețele rusești. Puțin fericita parc și încercarea unor cercetători de a situa tîrgul Birlad — împotriva părerii istoricului Soloviov — în alta parte decît în Moldova. În anul 1174, cneazul Andrei Bogoliubski va porunci cneazului David Rostislavovici să se retragă la Birlad, în afara hotarelor țării rusești, așa că nu este vorba de un tîrg rusesc, ci de o localitate învecinată, avînd legături strînse cu lumea ruscască.

M. N. Tihomirov consideră pe birladnicii predecesori ai brodniciilor, iar Radu Rosetti, scriind în 1889 despre statul birlădean, identifică pe birladnici cu brodnicii, precum și cu valahii istoricului Nichita Choniates.

Valahii sau romîni. Vlahii din scrierile bizantine și sud-slave, *volohii* letopisetelor rusești din veacul al IX-lea, sînt pomeniți de asemenea în cronică contemporana ungară. N. P. Barsov socotește că letopisețele slave atribuiau numele de *volohi*² succesorilor romanilor, care colocoiau cu slavii la Dunăre, denumirea trecînd apoi la urmașii lor.

Valahii sînt amintiți de cronicile contemporane ale Bizanțului, în cîmpia Dunării, în stînga și dreapta marelui fluviu. Aceeași populație locuia în munții Carpați, pînă în nordul patriei noastre, fiind semnalată, încă din acea epocă, și în Halici. A. Petrușevici stăruie asupra importanței așezărilor romînilor pe versantele Carpaților nordici; cunoscători ai vechiului drum roman spre Baltica, romîni conviețuiesc aici cu triburile slave retrase apoi în Cehia. Nichita Choniates povestește, de pildă, că Andronic Comnen, pribegit în anul 1164 prin Halici, a fost prins la hotarul acestei țări de romîni.

Cercetătorii trecutului vorbesc despre o colaborare militară a cumanilor cu valahii, ceea ce am observat și în cazul birladnicilor. În acele vremuri frămîntate, granițele nu delimitau precis regiunile populațiilor băștinașe. Bejenarii galițieni din sud au venit în 1223 în ajutorul cneazului kievian, navigînd pe o mie de bărci, din regiunea Nistrului, pe mare și pe Nipru. Pe de altă parte, scriitorul bizantin Gheorghe Acropolitul amintește, în 1250, pe aceiași fugari ca aliați ai lui Ioan Asan al II-lea. Cîrmuitorul celui de-al doilea stat bulgar (1218-1241).

Bolohovenii. Centrul de influență dinspre nord continuă să fie cneazatul Haliciului unde, în urma morții lui Iaroslav Osmomisl, se duceau lupte pentru stăpînire, pînă cînd puterea a fost dobîndită, în 1199, de Roman, cneazul de Volinia.

Istoricul sovietic V. V. Mavrodin a arătat că, în veacul al XII-lea, înăbușirea mișcării orașenești în timpul cnezilor galițieni Vladimirko și Iaroslav Osmomisl a lipsit pe cneaz, în lupta împotriva boierimii, de aliatul său firesc — tîrgovețul. Astfel, puterea centrală a slăbit. În timp ce boierimea s-a consolidat într-o clasă feudală asemănătoare celei din Polonia și Ungaria. Condițiile naturale au contribuit la sporirea resurselor ei economice (ca pămînturile și veniturile comerciale). Era firesc ca tendința puterii centrale de a-și consolida pozițiile să provoace un război feudal care, început în anul uciderii în bătălie a cneazului Roman, a continuat timp de patru decenii (1205—1245).

Cneazul Roman a unit Volinia cu Haliciul. A. Petrușevici este de părere că Roman este acela care, în urma unor războaie de la sud, ar fi adus în ținuturile

¹ *Dicina* — loc sălbatic, Vicina din veacul al XIII-lea, port așezat în delta Dunării, poate Isaccea de mai tîrziu. Iachint, episcopul de Vicina, ajunge în 1359 primul mitropolit al Țării Romînești (Ungrovlahiei). Pentru legăturile de consolidare feudală bisericească din veacul al XII-lea cu regiunile dunărene este interesantă descoperirea la Dinogetia — în apropierea orașului Galați — a unei peceti a lui Mihail, mitropolitul Rusiei din al doilea pîtrar al aceluiași veac, provenită poate de la Constantinopol, unde se pare că s-a retras Mihail în 1145.

² La ruși, numele de „volohi“ se referă mai des la moldoveni. Numele principatului „Valahia“ — Țara Romînească, este răspîndit la ruși mai tîrziu, spre sfîrșitul veacului al XVIII-lea, sub influența occidentală, încetățenită și prin confuzia numelor de volohi — valahi (de la arheograful N. N. Bautîș-Kamienski încoace).

marginase ale țării sale această populație slavo-românească de sub conducerea *cnezilor bolohoveni*.

O localitate Bolohovo, menționată de la anul 1150 în letopisețul galițian, se afla la granița cnezatelor Haliciului, Voliniei și Kievului; dar este un nume destul de răspândit în vechime¹. În ce privește însă populația *Țării bolohovenilor*, bolohovenii din regiunea Bugului superior, amintiți pînă la 1257 în *Letopisețul Ipatievski*, aceștia erau conduși de cnezi războinici care au provocat chiar greutăți cnezilor ruși. Ca organizare social-economică, găsim anumite asemănări între cnezii bolohoveni și cei valahi. Problema n-a fost cercetată prin analiza paralelă a unor instituții, după cum n-a fost studiat mai adînc nici dreptul românesc (*jus walachicum*) al vechilor așezări din Galiția subcarpatică.

M. S. Hrușevski și alți istorici de concepții burghezo-naționaliste socoteau că așa-numiții bolohoveni alcătuiau niște obștii populare, conduse de cnezi aleși de locuitori. Ca atare, Hrușevski susținea că întrecăga regiune a Kievului, datorită stăpînirii tătarești, a căpătat o orînduire bazată pe obștii lipsite de o putere centrală și că în Ucraina n-a existat feudalism, clase sociale și lupta de olasă. Istoricul sovietic B. D. Grekov a supus unei critici aspre concepțiile greșite ale lui Hrușevski, scoțînd în evidență faptul că tătarii n-au schimbat nicăieri regimul social din teritoriile cucerite. Folosindu-se de materialul săpăturilor din cetatea Raikoveț, V. V. Mavrodin a dovedit, la rîndul său, existența feudalismului la cnezii bolohoveni, care — după părerea sa — n-au fost staroști sau hatmani aleși. În ceea ce-l privește pe V. T. Pașuto, istoric sovietic al Haliciului, acesta împărtășește părerea mai veche a lui A. E. Presniakov că cnezii bolohoveni au fost niște boieri ce administrau populația locală în numele hanelui tătaro-mongol. Se pare că, ridicați la conducere în aceleași împrejurări ca și cnezii valahi, cnezii bolohoveni se bucurau de o situație asemănătoare cu a feudalilor galițieni, dar, după năvălirea tătarilor, dorind să depindă numai de un singur stăpîn mai puternic — hanul, ei au încercat să-și scuture dependența de cnezul Haliciului. Tendința lor de neatîrnare s-a manifestat încă din 1231, cînd se intensifică acțiunile bolohovenilor împotriva cnezului Daniil.

Brodnicii au fost niște populații băștinașe din stepile de nord și nord-vest ale Mării Negre. Cuvîntul *broditi* înseamnă a vagabonda, iar *brodni* sînt niște cizme lungi. *Brodnicii* n-au nimic comun cu oamenii de la vaduri, deși cuvîntul *brod* înseamnă *vad*. Teoria despre *brodnicii-vaduleni* din ținutul Donului a fost pusă în circulație în veacul al XVIII-lea de istoricul rus V. N. Tatișcev, care a lămurit numeroase denumiri vechi pe baza unor călătorii proprii. Karamzin socotește pe *brodnici* ca fiind haiducii și boierii dintre Don și Volga, mercenari despre care vorbește și misionarul flamand Wilhelm Rubruquis.

„Letopisețul Ipatievski“ îi pomenește în 1147 pe *brodnici* și pe *cumani* ca fiind aliați ai cnezului Sviatoslav în lupta împotriva cnezilor de Cernigov și Kiev. Nichita Choniates amintește despre voinicii *brodnici* în 1186, iar scrisorile regilor Ungariei și ale papilor vorbesc despre ei și mai tîrziu. În 1216, *brodnicii* fac parte din oastea cnezului Iaroslav Vsevolodovici. Faptul că *brodnicii* se războiesc în răsărit, în regiunea Mării Azovului, nu înseamnă că locul lor de băștină trebuie căutat neapărat în ținutul Donului. Regele Bela al IV-lea al Ungariei scrie în 1254 papei Inocențiu al IV-lea despre greutățile pricinuite de năvălirea tătarilor, într-o vreme în care țara sa se învecina spre răsărit cu triburile rușilor și *brodnicilor*, iar spre sud cu bulgarii și bosniacii; tătarii au impus tribut Rusiei, Cumaniei, *brodnicilor* și Bulgariei.

Amintirea *Țării brodnicilor* alături de Cumania² ne face să revenim asupra simbiozei cumanilor cu populațiile băștinașe. În tot cursul veacului al XIII-lea, ungurii, care au suferit și ei înmîriuri cumane, continuă să denumească părțile de dincolo de Carpați — Cumania. În legătură cu această Cumanie, N. Iorga vorbește de anumite grupuri autonome, ca acelea ale *brodnicilor*, deducînd și el greșit numele lor de la cuvîntul *brod* — *vad*³. Dacă ar fi vorba numai de vaduleni de la vadurile Nistrului. Prutului și Siretului, atunci *brodnicii* n-ar fi avut ce căuta mai spre răsărit, iar dacă aceeași teorie a lui Tatișcev s-ar fi potrivit tuturor vadulenilor, atunci *brodnicii* s-ar fi ivit și în alte ținuturi slave, unde denumirea de *Brodi* este destul de răspîndită.

Ca fel de organizare social-economică, *brodnicii* se aseamănă cu *hirladnicii* și *tmutorakanienii*. Credem că ei pornesc din aceste două grupuri, fiind totodată ele-

¹ În limba ucraineană „bolohoveț“ înseamnă „pescar“.

² De pildă, în scrisoarea papei Grigorie al IX-lea, din 1227.

³ Și mai greșite sînt părerile vorbind despre *brodnici* — prutnici, pruși, vrînceni ș.a.

mentul care, în lipsa unor stavile, ajunge mai la răsărit decît celelalte. În veacurile XII—XIII ei se stabilesc în stepele mărginașe ale așezărilor rusești. Nefiind o populație deasă, brodnicii iau printre primii legătură cu tătarii, dîndu-le ajutor în lupta de la Kalka, în 1223. Din acele timpuri apare obiceiul pribegiei prin stepele avanposturilor tătarești, care capătă proporții de fenomen social, atunci cînd exploatarea feudală sporește această formă a luptei de clasă a țărănimii.

Năvălirea tătarilor. Dezvoltarea internă și mișcările succesive ale populațiilor dinspre nord spre Dunăre și mare contribuie pe la jumătatea veacului al XII-lea la închegarea celor dintîi formațiuni băștinașe: bîrladnicei, bolohoveni și brodnici de la răsărit de Canpați, uniți cu românii dunăreni și carpatici, care se împrăștie pe cîmpiile mănoase dimprejur. Știrile despre aceste evenimente sînt uneori nesigure; ele dovedesc, totuși, o continuitate în conviețuirea populațiilor locale, al căror proces de feudalizare este stingherit de năvălirea tătarilor.

În anii 1236—1238 tătarii, care și-au însușit de la chinezi o tehnică militară înaintată, au pus în cnezatele Riazanului, Vladimirului, Suzdalului și au înfrînt pe cumani. Rezistența eroică a poporului rus a slăvit înaintarea cotropitorilor. Cu toate acestea, în 1240 ei au prădat Kievul și au ocupat Vladimirul și Haliciul. Apărarea vitejească timp de patru ani a rușilor a slăbit mult forța cotropitorilor și le-a zădărnicit planurile de cucerire a Europei. În anii 1241—1242, după o seric întregă de ciocniri sîngeroase, tătarii au jefuit centrul Europei și Peninsula Balcanică. Temîndu-se să baze în spatele lor forțele rușilor, care ar fi putut rupe printr-o răscoală unitatea întregului Imperiu Mongol, cotropitorii s-au întors prin Transilvania și Moldova, ca să se stabilească în sudul Rusiei.

Unii istorici străini¹ au încercat să aducă dovezi că papalitatea a căutat să înmănușeze forțele Europei în vederea respingerii tătarilor. În realitate însă fruntașii catolici, preocupați de rivalitatea lor cu împăratul Germaniei, urmăreau să-și întărească pozițiile prin extinderea puterii papale înspre răsărit, folosindu-se mai ales de cucerirea Constantinopolului — centru al ortodoxiei — de cruciați. Năvălirea tătarilor a încercat planurile papalității. Temîndu-se de o alianță a împăratului Germaniei cu tătarii și cu imperiul din Niceia — undă se retrăseseră bizantinii (1204—1261) — fruntașii catolici începură negocieri cu aceste puteri. În scopul înlesnirii pătrunderii curentului catolic, papalitatea a oferit coroana regală lui Caloian, cîrmuitorul celui de-al doilea stat bulgar, și cnezului Daniil de Halici (1254). Catolicizarea ar fi ușurat cucerirea țărilor răsăritene. De altfel rușii au și suferit cîteva atacuri ale vecinilor din apus, provocate în aceleași scopuri. Acțiunile energice ale cnezilor ruși Alexandru Nevski și Daniil de Halici au spulberat însă pînă la urmă planurile care urmăreau aservirea popoarelor secătuite de jugul tătarilor.

„Acest jug — scrie Marx în „Istoria diplomației secrete a veacului al XVIII-lea“ — nu numai că a asuprit, dar a și pîngărit și a secătuit însuși sufletul acelor popoare care căzuseră jertfă lui“. Într-adevăr, tătarii au instaurat un regim de teroare sistematică, de jaf și ucidere în masă. Fiind puțini la număr față de uriașele țări cucerite, ei căutau prin teroare să pară mai numeroși și totodată prin omoruri să împuțineze populația ce ar fi putut să se răscolească în spatele lor.

¹ Uminski, 1922; Ammann, 1936.

Împotriva a ceea ce Marx a denumit „noroiiul sîngeros al jugului mongol“, luptă rușii care astfel, în veacul al XIII-lea, joacă un rol de mare însemnătate. După cum subliniază și gînditorul democrat-revoluționar N. G. Cernișevski, rușii nu apar în istoria politică drept jefuitori și cuceritori cum au fost hunii și mongolii, ci ca niște salvatori de sub jugul mongolilor, pe care ei l-au purtat pe grunzul lor puternic, nelăsîndu-i să se instaureze în Europa și fiind astfel un zid în calea cotorpitorilor.

* * *

Năvălirea tătarilor a zdruncinat viața regiunilor prin care aceștia au trecut. Pentru moment, centrele economice au fost distruse, sistemul administrativ dezorganizat, puterea militară slăbită. Populația băștinașă a trebuit să plătească tribut hanului tătar. În cnezatul Haliciului puterea centrală a fost serios zguduită.

Silit să recunoască dependența nominală față de hanul tătar, marcele cnez Daniil de Halici a trecut la o luptă hotărîită împotriva boierimii și a cnezilor bolohoveni. Zdrobirea oștilor polone și ungare la Iaroslav, în 1245, a însemnat o mare biruință pentru Daniil. Refacerea cnezatului a mers destul de repede. Orașele și-au reluat viața lor, sprijinită de asemenea de comerțul cu regiunea dunăreană și cu Bizanțul.

Totuși cnezul Daniil a reușit numai pentru un scurt timp să realizeze unificarea puterii de stat. Situația economică predominantă a boierimii feudale, destrămarea autorității centrale după moartea lui Daniil (1264) și suzeranitatea Hoardei de Aur au contribuit la restabilirea influenței politice a clasei boierești, fapt ce va avea un rol dezastruos în cursul expansiunii Ungariei, Poloniei și Lituaniei asupra Rusiei de sud-vest, în veacul al XIV-lea.

FORMAREA VOIEVODATELOR FEUDALE ÎN ȚARA ROMINEASCĂ ȘI MOLDOVA (VEACURILE XIII—XV)

Dezvoltarea vieții economice și politice de pe teritoriul țării noastre a fost frînată de năvălirea tătaro-mongolă. Slăbirea influenței bulgare și a celei ungare constituie prilejuri potrivite pentru întărirea formațiunilor politice romînești dintre Carpați și Dunăre. Lupta rușilor împotriva jugului tătar înlesnește și rezistența noastră față de acești cotorpitori. Pe măsura retragerii tătarilor, printr-un proces de dezvoltare internă a obștiilor țărănești — factor determinant al întăririi formațiunilor politice — și din nevoia respingerii expansiunii feudalilor vecini, feudații romîni dintre Carpați și Dunăre recunosc, înainte de 1324, pe cel mai puternic dintre ei, Basarab, mare voievod al Țării Romînești. O expediție a regelui Ungariei Carol Robert este respinsă de romîni în 1330 și Basarab, ca și urmașii săi, își inaugurează o politică externă proprie, închegînd relațiile cu statele slave de la sud de Dunăre.

Apropierea de regiunile cotorpîte de tătari a întîrziat formarea voievodatului Moldovei. Așezările locale s-au trezit însă și ele la viața economică spre sfîrșitul veacului al XIII-lea, o dată cu slăbirea stăpînirii tătare.

Frămîntările interne au redus forța combativă a cnezatului Haliciului, al cărui înalt nivel de cultură se oglîndește în monumente ca letopisețul galițian și frumoasele locașuri din Holm. Folosindu-se de destrămarea acestui însemnat cnezat, feudații unguri și poloni au căutat printr-o puternică ofensivă să cuce-

vească teritoriile lui și să ocupe ținuturile învecinate, aflate sub influența galițiană și unde stăpînirea tătarilor împiedicase închegarea unor formațiuni feudale mai trainice. Moldova făcea și ea parte din aceste ținuturi învecinate.

La începutul veacului al XIV-lea, vechile documente atestă în Moldova o populație chiar orășenească. Într-adevăr, tîrgoveții sporesc cu timpul, mai ales pe drumul folosit de negustorii care călătoresc între Lvov (*Liovul* cum îi spuneau moldovenii), noua metropolă a comențului galițian, și porturile Mării Negre. Participarea în 1325 a unei armate recrutate pe teritoriul Moldovei, alături de oștile polone, ruse și lituaniene, împotriva marșagrafului Brandenburgului, constituie expresia consolidării puterii feudale pe teritoriul de la răsărit de Carpați. La rîndul ei, toponimia slavă, peceneagă și cumană, moștenită de moldoveni, nu lasă să se întrevadă întreruperi în succesiunea populației locale. Lupta împotriva tătarilor și a regatului ungar a grăbit concentrarea formațiunilor teritoriale în jurul unei formațiuni feudale mai puternice, în interesul stăpînitorilor de pămînt ajunși să se constituie ca o clasă. Formarea statului feudal Țara Românească a exercitat o înrîmire puternică asupra Moldovei.

Treptata scădere a influenței tătarilor a dat posibilitatea lui Dragoș, un feudal al regelui ungar, să se așeze pe la mijlocul veacului al XIV-lea într-o marcă militară creată pe versantul răsăritean al Carpaților. Un voievod răzvrătit împotriva regelui în Maramureș, Bogdan, alungă în 1359 pe Balç, nepotul lui Dragoș, și se unește cu feudații băștinași în rezistența lor împotriva stăpînirii feudaților unguri, acaparînd treptat formațiunile politice de pe întregul teritoriu de la răsărit de Carpați. Astfel, în aceeași vreme în care Țara Românească apare pe deplin consolidată, Moldova — căreia străinii îi spuneau Bogdania — ajunge un stat de sine stătător, care-și va asigura și el independența prin biruința obținută împotriva încercărilor regelui ungar de a o supune.

În ce privește populația Moldovei și conviețuirea maselor populare românești și rusești la răsărit de Carpați, legenda despre Dragoș, care „descalcecă” în Moldova, prezintă un oarecare interes. Dincoace de Carpați, în locul deschis unde mai tîrziu se afla mănăstirea Ețcani, legenda amintește pe stuparul rus Ețco, venit din Țara Leșească sau Polonia, adică din Halici. Cînd voinicii conduși de Dragoș s-au așezat aici, asigurînd liniștea locului, Ețco a mers la Halici și a adus de acolo numeroși ruși, care s-au așezat pe apa Sucevei în sus și pe Siret, în partea Botoșanilor, așa încît populația moldovenească s-a lărgit spre sud — scriu cronicarii în veacul al XVII-lea — iar cea rusească spre nord: „Ce într-însa spune că este făcută țara din două limbi, din romîni și din ruși, pe care lucrul se cunoaște că și pînă astăzi este țara giunătate de ruși și giunătate de romîni“. Deși elementul rusec se asimilează în sinul moldovenilor, la fel după cum romîni coborîți din Carpați se pierd în mijlocul rușilor de la nord de munți, totuși este interesant să urmărim acest aport rusec la formarea populației moldovenești, cu atît mai larg cu cît aceiași cronicari arată că în 1498, de pildă, Ștefan cel Mare a adus în țară mai multe mii de oameni din Galiția, desigur nemulțumiți de traiul lor sub oblăduirea feudaților poloni: „Mulți de aceia au așezat Ștefan vodă în țara sa, de pînă și astăzi trăiește limba rusească în Moldova, mai ales pe unde i-au descălcat, că mai a treia parte grăiesc rusește“.

Să ne aducem aminte și de celelalte migrațiuni rusești provocate de campaniile moldovenilor întreprinse în Polonia (expediția din 1509 a lui Bogdan al III-lea și altele), precum și de pribegirile atîtor ruși din pricina

asupririlor feudaliilor poloni, și vom înțelege cât de strânsă a fost totdeauna conviețuirea între țărani români și ruși. Aceste mișcări de populație se integrează întrucâtva pe drumul luptei antif feudale a maselor populare, cei refugiați căutând adăpost în sloboziile noastre sau în cele căzăcești din Ucraina. De altfel, găsim și acte domnești care întăresc privilegiile unor sate moldovenești formate din ruși, veniți mai ales din Țara Legească în veacurile XV—XVI, chiar XVII, de pildă satul Scumpia din ținutul Iași, despre care vorbesc documentul din 1619 al lui Gaspar Grațiani și cel din 1623 al lui Ștefan Tomșa¹. Domnul Moldovei Constantin Cantemir dăruiește și el logofătului Tudose Dubău și lui Balș, vornicul Țării de Jos, moșiile Horodiștea și Marcăuții, fiind fugiți oamenii acelor moșii în Țara Căzăcească², iar Alexandru Mavrocordat întărește la 29 decembrie 1785 stăpânirea vornicului Iordache Cantacuzino peste țiganii ce i-au adus din Ucraina, unde erau fugiți³. Puțin mai târziu, în 1788, primul agent austriac din principate, Raicevici, spune că mîndurile populației locale se îngroașă cu numeroși ruși pribegiți din Polonia. Și în 1817 logofătul Constantin Paladi încheie contracte cu „locuitorii ruși“ aduși de el din Bucovina, pe moșia sa Șcheia de lângă Suceava.

*
* *
*

Statul feudal Moldova și-a consolidat organizarea în a doua jumătate a veacului al XIV-lea, în mijlocul rivalităților de stăpânire din partea unor puteri vecine. Un factor nou a apărut în vecinătatea Moldovei. Printr-un proces îndelungat de dezvoltare social-economică internă, în veacul al XIII-lea, la nord-est se formase statul Lituania. Războaiele feudale îndelungate din sud-vestul Rusiei și neliniștea ce a domnit la Novgorod (pînă la 1236) au contribuit la crearea statului lituanian pe o bază teritorială mai largă. Puterea Lituaniei va crește sub domnia marelui principe Ghedimin (1316—1341). Mai ales după alegerea regelui Ungariei Ludovic I ca rege al Poloniei, în 1370, cînd Moldova era amenințată să cadă pradă cotozirii feudaliilor unguiri, feudaliile moldovene încearcă o apropiere de cei lituanieni. De teama cavalerilor teutoni, feudaliile polone au reușit, însă, în 1385, să unească Polonia cu Lituania, prin căsătoria fiicei regelui Ludovic I cu Vladislav Jagello, nepotul lui Ghedimin. Mult timp unirea cu Polonia nu a însemnat o supunere a lituanienilor, care și-au păstrat neatîrnarea sub conducerea principelui Vitovt (1392—1430), vărul lui Vladislav și cumnatul domnului Moldovei Alexandru cel Bun.

În asemenea condiții, legăturile dintre Moldova și cnezatele rusești nu au putut să se înghebe în mod direct, ca o reacție împotriva pornirilor cotozitoare ale vecinilor. Polonia, întinzîndu-și stăpînirea asupra Haliciului (1349) și a celorlalte teritorii rusești învecinate, a căutat, — unită cu Lituania — să speculeze acest proces în folosul său. În urma năvălirii tătarilor, cînd principalul drum comercial dintre Marea Baltică și Marea Neagră trecea prin orașul galițian Lvov în Moldova, interesul polonilor față de țara noastră a crescut. Astfel, cu toate condițiile politice nefavorabile, colaborarea moldo-rusească a continuat, păstrîndu-se legătura economică și de năzuințe dintre moldoveni și rușii din Polonia și Lituania, fapt care va contribui și el la

¹ Muzeul romino-rus din București.

² Academia R.P.R., doc. XXII. 140.

³ Academia R.P.R., doc. LV. 24.

intensificarea relațiilor oficiale dintre Moldova și acest stat. Datorită aceleiași colaborări s-a creat și popularitatea cnezilor lituaniano-ruși în mijlocul moldovenilor. Astfel, Feodor Koriatovici, alt nepot al lui Ghedimin al Lituaniei, s-a făcut cunoscut pe la 1360 în Maramureș, pe când fratele său, Iuri Koriatovici, care ar fi fost căsătorit cu Anastasia fata domnului Moldovei Lațco, ar fi ajuns, pe timp de doi ani (1373—1375), domn al Moldovei¹.

*
* *

În dorința de a scăpa de primejdia unor atacuri din partea vecinilor, moldovenii, legați economicște de Polonia și Lituania, se orientau din ce în ce mai mult spre aceste state². Începând din 1387, domnii Moldovei au depus deseori jurăminte de vasalitate față de regii Poloniei, iscăbind tratate care se sprijineau numai în parte pe stăpînirea feudului Pocuției³. Primul jurămint a fost depus de domnul Petru Mușat, la Lvov, în fața mitropolitului ortodox din Kiev, jurămint la care adaugă și credința boierilor săi.

Domnul Țării Românești Mircea cel Bătrîn (1386—1418) a încheiat și el, în 1389, un tratat de alianță cu regele Poloniei. Tratatul a fost iscălit la Radom, statornicind de asemenea legăturile economice ale Țării Românești cu Lvovul, bazate și pe privilegiile comerciale. Acest act constituie o latură a politicii europene a înțeleptului domn. Într-adevăr, Mircea simțea apropierea primejdiei năvălirii turcilor, a căror organizare militară era superioară Bizanțului. În 1357, turcii au pus piciorul în Europa și, lăsând deocamdată Constantinopolul bizantinilor, începură cucerirea slavilor sudici, sârbi și bulgari. Pentru a stăpîni înaintarea lor grabnică, muntenii s-au alăturat la lupta vecinilor împotriva acestei invazii, pe care Karl Marx⁴ o compară cu năvădirea maurilor în Europa Apuseană.

*
* *

Succesorul lui Petru Mușat, Roman (1391—1394), care cel dintîi s-a intitulat „mare domn, singur stăpînitor al Țării Moldovei, de la munte la mare“, a fost înlăturat de la domnie de Ștefan (1394—1399). Noul domn a depus și el jurămintul de credință regelui Poloniei. El s-a războit cu feudații unguri care au încercat, folosindu-se de neînțelegeri, să ocupe țara. I-a urmat la domnie Iuga (slavonescul Gheorghe), care a ajutat pe lituanieni în bătălia cu tăbării la Vorskla, dar Mircea cel Bătrîn interveni în treburile Moldovei ca să-și asigure buna vecinătate, așezînd la domnia din Suceava, în 1400, pe Alexandru cel Bun, fiul lui Roman.

Mircea cel Bătrîn a mai încheiat tratate cu polonii și în anii 1390 și 1403. El a acordat privilegiile noi neguțătorilor din Lvov. După câteva înfrîngerii

¹ Deși „uricul“ lui Iuri Koriatovici din 3 iunie 1374, publicat de B. Hasdeu în „Foița de istorie și literatură“ din Iași (1860, nr. 2, p. 41), „după originalul din biblioteca comitelui Swidzinski din Kiev“ (la care nu se găsea, vezi „Revista istorică“, 1928, p. 320), nu constituie decît un fals, totuși nu trebuie să ignorăm faptul că Iuri, voievodul moldovean, apare în diplomele polone din 1377 și 1390; pare a fi înmormîntat într-o ctitorie a sa, la Camenița.

² Nu trebuie să socotim totuși că expansiunea teritorială a Poloniei a fost, măcar la început, ajutată de moldoveni. N. Molcianovski, istoric podolean, arată că rușii, tăbării și volohii au luptat uniți împotriva pătrunderii feudaților poloni în Podolia.

³ Cedată drept garanție a unui împrumut de trei mii de ruble de argint, acordat în 1388 regelui Vladislav Jagello.

⁴ K. Marx și F. Engels, *Opere*, vol. VII, ed. rusă, p. 276.

suferite în luptele cu turcii, la Cosovo (1389) și Nicopole (1396), numai năvălirea cuceritorului mongol Timur (Tamerlan) în Asia Mică și înfrângerea sultanului turc Baiazid (1402) au aminat pentru cîtăva vreme deznodămîntul crizei. Amestecul lui Mircea în certurile pentru succesiunea lui Baiazid n-a izbutit. Cu timpul, pierzînd cetățile dunărene, Țara Romînească a fost silită să intre și ea în sistemul economic și militar otoman.

*

* *

Deocamdată, Moldova părea mai puțin amenințată de primejdia turcească. Îndelunga domnie a lui Alexandru cel Bun (1400—1432) consolidase organizarea social-economică feudală a țării. Politiceste, domnul oscila între Polonia și Ungaria. În 1411, regele Vladislav Jagello a admis vasalitatea Moldovei; aceasta nu l-a împiedicat însă un an mai tîrziu să încheie cu ungurii tainica înțelegere de la Lublin, care prevedea împărțirea Moldovei în caz cînd s-ar uni cu turcii.

Încă din 1411 Alexandru cel Bun s-a căsătorit cu sora principelui Vitovt al Lituaniei, așadar vara primară a regelui Poloniei Vladislav Jagello. Cînd zece ani mai tîrziu căsătoria s-a desfăcut, în anul 1425 domnul și-a însurat fiul, Iliș, cu fata principelui kievian Andrei Oligmondovici și sora Sofiei, regina Poloniei. În 1422 — după cum relatează cronicarul polon Jan Dlugosz — călărimea moldovenească a ajutat pe poloni la Marienburg împotriva teuto-nilor și în sfîrșit, în mai 1426, Alexandru cel Bun s-a învoit la libera trecere a oștirii polone prin Moldova împotriva turcilor. După moartea lui Vitovt în 1430, Alexandru a sprijinit în Lituania pe principele Svidrigailo, fratele regelui, fruntaș al grupării feudalilor ortodocși care căutau deplina lichidare a dependenței Lituaniei de Polonia.

*

* *

Alexandru cel Bun a ținut să-și consolideze domnia prin organizarea bisericicii într-un mod corespunzător unui stat feudal. Biserica ortodoxă din Moldova păstra legături cu popoarele slave învecinate de la sud de Dunăre și — mai ales — cu Haliciul. În Moldova încă de la mijlocul veacului al XIV-lea existau episcopi ortodocși. Unul dintre ei, Iosif, înrudit cu domnii moldoveni, a fost hirotonisit în 1371 de Antonie, mitropolitul de Halici, ca mitropolit al Moldovei. Greutățile prin care trecea pe atunci mitropolia de Halici au grăbit formarea mitropoliei Moldovei. Iosif și-a mutat reședința la Suceava, capitala țării.

Patriarhul Constantinopolului, căutînd să-și păstreze jurisdicția asupra Moldovei, n-a vrut să recunoască pe Iosif și pe Meletie ca episcopi ai *Rosovlahiei* sau Moldovei. Moldovenii au respins însă pe ierarhii trimiși din Constantinopol, așa încît, în cele din urmă, Iosif a fost recunoscut în 1401 ca mitropolit al Moldovei, iar la Suceava a sosit un reprezentant al patriarhului, Grigorie Țablac. Astfel a luat ființă mitropolia Moldovei, important organ de răspîndire a culturii în evul mediu.

Relațiile economice cu Lvovul (veacul al XV-lea). În țările noastre s-a dezvoltat agricultura, creșterea vitelor, mineritul și meșteșugurile. Orașele au crescut și s-a lărgit schimbul de mărfuri, care a intensificat circulația monetară. Legăturile noastre cu Haliciul au dat naștere unor relații comerciale cu

rușii. În centrul acestor relații s-a situat orașul Lvov, care a concentrat comerțul dintre Marea Baltică și Marea Neagră, Kievul, chiar lumea rusească de dincolo de Ucraina și orașele moaste din Transilvania, Moldova și Țara Românească, ai căror negustori obțineau privilegiile la Lvov. Prin poziția sa centrală, bucurându-se și de dreptul de depozit, Lvovul a ajuns o mare piață internațională; negustorii aduceau aici, printre altele, mărfurile de pe țărmul Marii Negre, din porturile Cetatea Albă, Chilia și Caffa, de la gurile Dunării și din Constantinopol.

În arhivele lioviene s-au păstrat unele socoteli comerciale cu Moldova din veacul al XV-lea, cînd numeroși negustori circulau între Lvov și Moldova. Pentru comerțul cu Marea Neagră și întregul Orient, *drumul moldovenesc* din Lvov spre Cetatea Albă prezenta o importanță mai mare decît *drumul tătăresc* din Lvov spre Caffa. Procesele judecate și împrumuturile încheiate la Lvov vădesc însemnătatea acestui centru economic, care exercita o înfrîngere puternică asupra Moldovei, rivalizînd cu influențele oscilatorii ale negustorilor venețieni și genezezi. Se face chiar un schimb de meșteșugari: găsim la Lvov pielari și croitori moldoveni, iar la Suceava zidari ruși. Problema primilor ziditori de biserică la noi, veniți în Moldova de la Lvov, — după cum am arătat mai de mult — nu poate fi pusă în sarcina unei influențe polono-catolice: ei trebuie să fi fost ruși, ca acel „Johannes Murator din Lemberg“ de la 1479. Încă din 1481 cunoașteam în capitala Moldovei o *uliță rusească*, locuită de negustori și meșteșugari ruși (este pomenit Sima Lioveț, adică din Lvov).

La Lvov se concentra comerțul nostru cu țara rusească, adică cu regiunile locuite de ruși în regatul Poloniei. Dovadă sînt privilegiile de comerț date liovenilor la 8 octombrie 1408 de Alexandru cel Bun și, în aceeași vreme, de Mircea cel Bătrîn. Privilegiul de comerț al lui Alexandru cel Bun, adresat „sfetnicilor și orașenilor din țărmul Liovului“, este dat „neguțătorilor domnului nostru, craiul Poloniei din *toată țara Rusiei și a Podoliei*“. El ne spune că acești negustori cumpărau în Suceava: marfă tătărească — adică țesături fine de mătasă, coloniale și mirodenii aduse din Orient; mătasă, piper, camhă — un fel de mătasă turcească, tebenci — adică un soi de podoabe de mătasă pentru ornamentat șaua calului, tămîie, vin grecece — adică vinul de Malvasia (Laconia). Se poate adăuga și scortîșoara, pe care o amintește un privilegiu comercial din 1456. Cumpărau apoi diferite produse manufacturate și *lucruri mărunțele*, multe din ele aduse din Transilvania: șepci, pantaloni, săbii ungurești, paloșe, jderi ungurești, argint din Ungaria și ceară din Brașov.

Totuși esențialul cumpărăturilor îl formau produsele țării: vitele cornute, vestiții boi moldovenesti, apoi caii, dar nu și „caii buni de țară“ al căror export era formal oprit, porcii, oile și peștele, adică morunul și crapul sărat transportat de la gurile Dunării în caravane de zeci de care, tot felul de pici (de vite cornute, crude de oaie, de miel, de vulpe și de veveriță), precum și lînă. Nu puteau cumpăra — exportul fiind oprit — jderi, argintul și ceara produse în Moldova. Negustorii vînd postavul, care se trimite de asemenea în Țara Românească și în Transilvania, și *pînza lîtvănă*, dar mai ales blănuri scumpe (samur sau zibelină, cacom, vulpe neagră, jder), precum și blănuri obișnuite (de lup, urs, iepure, „cîine alb“) și vestmînte croite sau căptușite cu asemenea blănuri. Și în istoria Poloniei sînt amintiți liovenii care importă în Moldova spade, îmbrăcăminte, pălării ș.a. Se mai vînd dinți de pește, adică dinți de morskă, produs asemănător fildesului. Repetatele privilegii comerciale prevăd de asemenea taxe vamale de tranzit.

Tot din timpul domniei lui Alexandru cel Bun avem cele dintâi știri despre negustorii din Kiev, care străbat Moldova. Aceștia sînt pomeniți de Zosima, pelcrin rus din 1419. Afauase Nikitin, negustor rus, care în anii 1466—1472 a călătorit în Indii, scrie că în Țara Moldovei este belșug și că toate de ale mîncării sînt ieftine.

Armenii în țările noastre (veacurile XIV—XVI). Pentru vechile relații economice, ca și pentru studiul legăturilor noastre cu vecinii de la răsărit, un interes deosebit prezintă armenii.

Armenia, alături de Georgia și Azerbaidjan, este un străvechi centru de civilizație. Armenii pașesc în istorie o dată cu asirienii și monumentele lor istorice păstrează vie în amintirea urmașilor viața poporului și vîetejile din vechime. Primele nucleee armenesti sînt cunoscute din veacul al VI-lea î.e.n., iar prin veacul al II-lea î.e.n. s-a încheiat puternicul stat armenesc condus de Artașes I.

Armenii, la început nu erau negustori, țara lor fiind lipsită de o ieșire la mare. Cucerirea Orientului Mijlociu de arabi a deschis armenilor în veacul al VII-lea drumurile negoțului, așa încît elementul armenesc a pătruns înaintea celui grecesc în lumea mahomedană ca negustori și mijlocitori la diferite treburi. Prin Crimeea, luînd contact cu genovezii, armenii au ajuns la Cetatea Albă și Lvov. În cadrul negoțului, numeroși armeni s-au stabilit în părțile noastre, mai cu seamă atunci cînd au fost siliți să prîbegească din patrie. În urma cîmpirii perșilor și mongolilor. Din veacul al XI-lea, după căderea capitalei armenice Ani, emigrările armenesti s-au ținut lanț, devenind masive în veacurile XVI—XVIII.

Așezările armenice din Moldova datează chiar dinainte de formarea statului feudal moldovean de sine stătător. Ei și italienii au contribuit la extinderea comerțului local. Alexandru cel Bun și alți domni, dîndu-și seama că dezvoltarea comerțului și a tîrgurilor din Polonia se datora în bună parte și armenilor, au căutat să-i atragă în Moldova, dîndu-le privilegiile. Enciclicele catolicoșilor¹ pomenesc de Cetatea Albă (Mankrman) încă de la 1384, cînd catolicoșul Teodoros așază biserica locală sub jurisdicția episcopului armean din Lvov. La 30 iulie 1401 a luat ființă episcopia armenescă din Suceava. Pray, Guillebert de Lanuoy, Wavrin, Donato da Lesze și alți călători străini vorbesc de puternice grupuri armenesti la Cetatea Albă, care devine un însemnat centru armenesc nu numai din punct de vedere economic, dar și spiritual, deoarece acolo găsim, în 1460, chiar un episcop armean. Biserica armenescă din Botoșani pare a fi zidită în 1350.

Mănăstirea Hagigadar de lângă Suceava (1512) și bisericile din alte tîrguri moldovenești datează din veacul al XVI-lea și mai tîrziu, iar cănturarii armeni din localitate lasă urmașilor numeroase manuscrise din veacurile XV—XVII.

După formarea voievodatelor noastre, armenii au avut funcții însemnate în viața de stat. Armeni au fost: Calian, sfetnicul domnului Petru Rareș, și hatmanul Petre Vartic, omorît în 1548; el este eroul baladei care se încheie prin versuri pomenind un trandafir (armenește *vartic*) de pe mormîntul lui. Cunoaștem de asemenea porecla lui Ioan vodă „cel Cumplit” — Armeanul. Petre Grigoroviči Armeanul, la început zugrav de biserici, apoi și important cronicar, a fost solul lui Mihai Viteazul la Praga. În timpul domniei lui Vasile Lupu, o școală armenescă este pomenită de călătorul Bandini la Iași. Armenii au luat parte la rîscoala populară condusă de Durac serdarul și Mihalcea Hîncu în 1671, împotriva hainului Duca vodă. Biserica Bărăția din București poate a aparținut la început armenilor; s-au păstrat inscripțiile de mai tîrziu ale mormintelor alăturate, ca cel al lui Serinus, șeful breslei eroitorilor armeni din Țara Romînească, mort în 1739, și altele.

Influențe armenice și georgiene în arhitectura romînească se constată la mănăstirea Dealului, la biserică domnească din Curtea de Argeș, ctitoria lui Neagoe Basarab, și la alte locașuri. În rădăcinarea acestor înfriuri în arta noastră națională a îndemnat pe arhitecți de frunte (Ioan Mincu, Grigore Cerchez ș.a.) să folosească aceleași motive pitorești în monumentele arhitectonice din epoca renașterii artei noastre moderne. Vechile pietre de morminte, chiar și cele domnești din Moldova, poartă ornamente caucaziene, care se pot observa în chenarele ușilor (Tismana) și ferestrelor (Golești) bisericilor acelor vremi depărtate, dar și în miniaturile manuscriselor; chiar unele elemente decorative apusene ale monumentelor noastre se datoresc artiștilor armeni. Le precedează influențele armenice și georgiene în arhitectură, aduse la noi pe cale îndirectă, prin mănăstirile sîrbești.

¹ *Catolicos* (universal), titlul patriarhului suprem al armenilor.

Influențe slave în vechea noastră organizare de stat. În statele feudale românești organizarea politică, administrativă, judecătorească și militară, ca și întreaga dezvoltare economică și socială, este foarte asemănătoare, purtând puternice influențe ale vieții feudale slave. Locuitorii sînt împărțiți în două clase principale, antagonice: boierimea feudală și țărănimea aservită; mai există țărănimea liberă, orașenimea, precum și țigani și tătari *robi* sau *holopi*.

Voievodul — domnul de mai tîrziu — este ocîrmuitorul și principalul feudal al țării (i se mai zice *gospodar*). Voievodul, după cum e însăși semnificația acestui cuvînt slav, este căpetenia oștirii, dar și judecătorul suprem, cel care numește dregători, strînge birurile și dările în natură. Puterea lui este mărginită de *obiceiu* l țării (*zakon zemski*) și de *sfatul boierilor*. Sfetnicii domnului sînt principalii deținători de domenii, proprietatea lor feudală purtînd denumirea slavă de *ocină* și *baștină*. Lărgirea bazei economice a clasei boierești pricinuieste ciocnirea ei cu domnia, care luptă împotriva oligarhiei boierești.

Sfatul sau *divanul* țării este compus din boieri (*boiare*), ale căror titluri sînt de obîșie slavă, ori bizantină, transmisă prin slavii de la sud de Dunăre. La început, rangurile corespund direct denumirii lor la curtea voievodului. Din aceste ranguri: *logofătul* a ajuns cancelar al țării, *vornicul* (*dvor*, curte) — judecător, *postelnicul* (*posteli*, pat) — îndrumător al afacerilor străine, *vistiernicul* — privighetor al finanțelor, *mecinicul* sau *spătarul* — comandant de oștire, *portarul i* (și) *hatmanul Suceavski* (*ghetman*, *ataman*) — comandant al capitalei Moldovei. Mai amintim rangurile de *paharnic* sau *ceașnic*, *stolnic* (*stol*, masă), *clucer* (*cliuci*, cheie), *jitnicer* (*jitniță*, grînar), *medelnicer* (*medelniță*), *șătrar*, *pitar* (*pită*) ș.a. Boierii mari își ziceau *velîți* (*velikie*, mari) și-și adăugau înaintea titlu: *vel*. Foștii demnitari scriau: *biv* (*bivșii*, fost), iar boierimea de rangul al doilea: *vtori*, de rangul al treilea: *treti*.

În fruntea tîrgurilor (slavonește *torg*) se aflau *starostii* și *pircălabii*, ori — după terminologia slavă — *vornicii de tîrg*, și sfatul ales de cetățeni. Marii feudali aveau curți (*dvor*). Vechile formațiuni teritoriale purtau denumiri de *okrug* sau *ocol* (*okolo*, lîngă) și *volosti* sau ținuturi. De altfel meșteșugarii moldoveni vor fi organizați, ca și cei ruși, pe bresle — *bratstvo*, adică frății, avînd în frunte un *staroste* (bătrîn).

Oastea cea mare era alcătuită din *cete*, comandate de boieri. Judecata se făcea, în cazuri mai importante, la sfatul domnesc. Cine pornea din nou un proces, judecat o dată, plătea o sumă prestabilită, cu denumirea slavă: *zavescă*. Legea nu era scrisă, într-o primă fază existînd doar *obiceiu* l pămîntului. Încă înainte de vremea lui Ștefan cel Mare au apărut *pravile* (reguli) pentru consultare. Nu toate prevederile pravilelor întruchipau însă realitățile vieții, fiind dese ori simple traduceri ale unei legislații străine.

Stăpînirea pămîntului, pe bătrîni (slavonește *starți*), constituia o stăpînire în comun a *obștiilor*, ogorul fiind lucrat în devălmășie. Despre specificul acestei stăpîniri la noi vorbește Karl Marx¹. Țăranii liberi se numeau în Moldova *răzeși*, iar în Țara Romînească *moșneni*. În afară de aceasta, în regiunile de munte, unele obștii de păstori stăpîneau în devălmășie munți și păduri ca, de pildă, în Vrancea. În centrul obștiilor mai mari se afla cetățuia — *horodiște*, *horodniceni*, *grădiște*, *gorodca* ș.a., nume slave de sate și dealuri ce s-au păstrat pînă acuma pe tot teritoriul țării. La început, aceste formațiuni politice își alegeau *cnezii* și *voievozii*, dar cu timpul voievozii, *cnezii* și *vitejii* s-au transformat într-o aristocrație militară feudală, care a creat instituția domniei.

¹ K. Marx, *Capitalul*, vol. I, ed. IV, E. P., 1960. p. 261.

Baza social-economică a domniei s-a consolidat. Voievozii aveau nevoie în primul rând de armată și dregători, care să organizeze apărarea domeniilor. În acest scop domnii au dat boierilor anumite privilegii pentru stăpânirea pământului și pentru strângerea birurilor. Astfel, stăpînătorii lăseau ca întreaga povară să o suporte țărani. Munca robilor nu producea îndeajuns, încît boierii preferau să exploateze pe țărani care se bucurau de o oarecare libertate, cu atît mai mult cu cît și ei purtau sarcina operațiunilor militare. Țăranilor li s-a lăsat o gospodărie proprie, dar ei erau siliți să muncă ească (*robota*) pentru stăpîn. Acești țărani, aserviți din ce în ce mai mult, se numeau în Țara Romînească *rumîni* (cuvîntul *romîn* se datorește influenței literare din veacul al XVI-lea), iar în Moldova *vecini* sau *susedi*.

Fiecare gospodărie își satisface singură trebuințele, dar o dată cu înghesbarea vieții de stat se lărgeste și comerțul sau *tîrguiala*, care se concentrează în *tîrguri* în mâinile tîrgoveților sau neguțătorilor. Se dezvoltă producția internă și, după modelul mărfurilor importate, sporește activitatea meșteșugarilor pămînteni, care știau de altfel din vechime să lucreze destul de bine îmbrăcămîntea, încălțămîntea, armele și altele. Numărul neguțătorilor și meșteșugarilor crește, aceste categorii de cetățeni alcătuiind cu încetul o nouă forță socială. F. Engels, vorbind despre puterea domnească purtătoare a „ordinii“, arată tendința ei de a se alia cu elementele „revoluționare“ ale tîrgurilor și satelor, fenomen ce datează în Europa Occidentală încă în veacul al X-lea. Fără să precizăm data acestei alianțe în Răsărit — unde tîrgurile domnești nu se bucurau de libertăți deosebite, observăm manifestări ale ei sub domnia lui Vladimir Monomahul și Daniil Romanovici în Rusia, precum și sub domnia lui Ștefan cel Mare în Moldova. Domnii contribuiau din plin la dezvoltarea orașelor, însă incursiunile turcești aveau să stingherească mult propășirea tîrgurilor noastre.

Intensificarea vieții comerciale a avut și ea ca efect lărgirea circulației monetare. Florinii (din Florența, apoi cei ungari) și ducatii venețieni, zlotii tătărești, adică genovezii din Crimeea, înlesnesc schimbul de mărfuri.

Treptat, exploatarea feudală se intensifică. Folosindu-se de împilarea prin biruri covârșitoare impuse poporului de războaie și de haraciul cuvenit sultanului, boierii noștri continuă să acapareze pămîntul țăranilor liberi, domeniile feudale ajungînd astfel la proporții nemăsurate: în veacul al XVII-lea, cronicarul Miron Costin este stăpîn pe 76 de sate, boierii Buzești stăpînesc 133 de moșii, iar Iordache Ruset — poreclit de contempanani „matca tuturor răutăților“ — este stăpîn a 213 moșii, din care 112 sate întregi. Dispunînd astfel de avuții însemnate, acești boieri se opuneau din răspuțeri încercărilor domnilor de a întări puterea centrală și formau o oligarhie permanentă.

Situația țărănimii devine din ce în ce mai rea. Sporește boierescul (*barscina*) — munca pentru boier, iar în zilele de sărbători *plocoanele* (*pokloni*) sau dările (și *dani*) în natură ale țăranilor către boieri ajung să fie statornicite de domni ca biruri obștești în natură, banii fiind încă puțin răspîndiți chiar la populația orășenească. Plecarea țaranului de pe moșia boierului devine din ce în ce mai grea. Legislația rusească din anul 1497 recunoaște dreptul țăranilor la mutări numai după sfîrșitul muncilor agricole (o săptămîină înainte și după 26 noiembrie). Este ușor să stabilim paralelismul între stările sociale din Rusia și cele de la noi, dacă ținem seamă că această reformă — ca și legiferările moscovite din anii 1581 și 1592-1597 care accentuau din ce în ce mai mult dependența țaranului de moșie — corespunde legislației țărănești a lui Mihail Viteazul și a altor domni ai noștri. Nevoia de bani, intensificarea muncii pe

ogoare și sporirea prestațiilor în natură întăreau încetul cu încetul „legarea de glie” și intensificau pauperizarea paturii de jos a populației¹.

În ce privește dările, și în acest domeniu — după cum am văzut boierimea dispunea de privilegiu, majoritatea sarcinilor revenind *prostimii*. Amenziile pentru crime purtau denumirea slavă: *dușegubina*. Principala dare în bani era *birul*, care se lua pentru tributul turcesc. Pentru localități, obștiile stabileau *cisla*, adică cota parte care se platea de târg, ori sat. Dările în natură, zeciuiala produselor, se numeau *dijmă (deseatina)*. Domnii mai primeau venituri de la ocne de sare, de la vămi, fără să mai vorbim de tot felul de slujbe sau munci, diferite prestații țărănești, cum era transportul produselor destinate voievodului (*povoza, podvoda*), ș.a.

Nu ne oprim decât la sumara enunțare a unor instituții feudale comune cu obirșie, asemănări și denumire.

Viața culturală. Pe lângă străvechiul fond de obiceiuri și tradiții comunc băștinașilor și popoarelor vecine, influențele slave au pătruns la noi prin două curente importante: primul slavo-bizantin, prin mijlocire bulgară și sîrba, al doilea rusec, prin mijlocirea galițiană, kievo-lituaniană și moscovită.

Pentru curentul venit de la sud de Dunăre un rol însemnat l-a jucat cel de-al doilea stat bulgar. Cu timpul, comunitatea de interes a claselor exploatate a contribuit și ea la formarea unei identități de organizare statală și la relații strînse cu slavii sudici, relații consolidate de asemenea prin lupta colectivă a populațiilor balcanice împotriva cotorpirii otomane. După părerea slavistului Alexandru Iațimirski, literatura slavo-română se leagă de vechea literatură bulgară în aceeași măsură ca literatura din Dubrovnik de literatura sîrbă; cele două literaturi își fac apariția o dată cu prăbușirea politica a bulgarilor și sîrbilor.

Într-adevăr, o dată cu māvălirea turcilor, emigrările bulgărești și sîrbești aduc în țările noastre numeroși cărturari de seamă ai slavilor sudici, cu atît mai mult cu cît viața mănăstirească din țările noastre este mult mai veche. În întreaga dezvoltare culturală, în arhitectura și pictura de înfrîurire îndepărtata bizantină a primelor locașuri se observă influențe sud-slave, pe cînd mănăstirile bulgărești și sîrbești vor primi, la rîndul lor, mai tîrziu, ajutorul citorilor romîni².

Marele număr de mănăstiri dovedește creșterea stăpînirii feudale clericale. precum și înrădăcinarea culturii bisericești, a cărei ideologie constituia un temelnic sprijin pentru puterea domnească. Poposind pe meleagurile noastre, cărturarii slavi ajung *grămăticii* și *diacii* cancelariilor voievodale. *Gusliarii* sîrbi au adus din patria lor baladele care, cu toate localizările de mai tîrziu, au rămas presărate cu elemente sud-slave. Ele alcătuiesc ciclul dumarean al cînte-

¹ În lumina acestei exploatari a țaranilor, înțelegem cele scrise de calatorul rus Leontie mai tîrziu, în 1701: „Orașul Iași este așezat pe dealuri foarte frumoase, împrejurul lui sînt munți înalți. Mai înainte orașul era foarte frumos, dar astăzi este săracit de turci și poloni; iar domnul moldovenesc l-a săracit cu totul, l-a copleșit cu darile. Omul sărac, care se tocmește la munca cîmpului, dă domnului 150 de copeici pe an, afară de dările turcești, iar omul bogat — o mie de taleri; omul de mijloc 500. Cum sa nu stea nemîncăți? Iar de turc se rascumpără cu dări mari: turcul ia mult, fără mila. Țara Moldovenească tot e pustie; toți și-au luat cîmpii: unii în Polonia, alții la Kiev, la noi, alții la Palei” (polcoveicul din Fastov, în Ucraina). Aceleași constatari le face, în decurs de 120 de ani, și călătorii ruși Ipolit Vișenski, D. Bantîș-Kamenski, Ignatîi Iakovenko și alții.

² Ca și manastirea rusească sf. Pantelimon de la Atos, sprijinită de romîni încă din timpul lui Radu cel Mare (1495-1508).

celor haiducești care se află la temeliea cîntecelor de vitejie populare, apropiindu-se mult de vechile *bîline* rusești, de felul basmelor despre voinicul Dunai Ivanovici și cîntecelor eroice despre Iliia Muromet și alți viteji din vremea legendarului cnezat Vladimir „Soare roșu“ (cel Frumos).

În aceeași epocă îndepărtată, cultura moldovenească se afla sub înrîurirea vădită a rușilor, sub forma simbiozei ruso-lituaniene, dar mai cu seamă a vechiului cnezat al Haliciului, de unde pornesc de altfel unele începuturi ale scrisului moldovenesc. După ce a cercetat mănăstirile din Bucovina și Moldova, A. Petrușevici a scos în evidență însemnătatea colaborării moldo-rusești, ce începe încă înainte de formarea voievodatului Moldovei, fapt pe care-l dovedește îndeajuns limba populară din Galiția și toponimia regiunilor subcarpatice.

Cancelaria noastră pînă la sfîrșitul veacului al XVII-lea este în mare parte slavo-rusească. Puternice influențe ruso-ucrainene le descoperim în textele noastre slave, de asemenea în Transilvania și Maramureș, unde s-a format o școală de cultură slavo-romînă¹. Principalele trei cărți ale vremii: „Psaltirea“ (canta de învățătură păstrată încă la începutul veacului al XIX-lea în școlile mănăstirești și de dascălii de la țară), „Faptele apostolilor“ și „Evanghelia“ se traduc alternativ în două limbi — slavonească și romînească. Versiunea rusească a slujit drept original multor tălmăciri și rugăciuni romînești din cele mai vechi vremuri.

*
* *
*

Un rol important în promovarea culturii în Moldova l-a avut Grigorie Țamblac². Acest cărturar de seamă, trimis aici în 1401 de patriarhul Constantinopolului, a pierdut curînd legătura cu patriarhia, așa încît în activitatea sa desfășurată în țară nu trebuie să căutăm înrîuriri externe.

Ajuns presviter al bisericii din Suceava, Grigorie Țamblac devine la 1403 stareț la mănăstirea Neamț, care se transformă prin rîvna lui într-un focar însemnat de cultură. Alexandru Iațimirski a închinat numeroase pagini artei oratorice a acestui mare predicator³.

Luînd cunoștință despre boala unchiului său, Ciprian, mitropolitul Moscovei, Grigorie Țamblac pleacă în Rusia. Află însă, în drum, de moartea mitropolitului (septembrie 1406), așa încît, după un popas în Lituania, se retrage în Serbia (1407—1408)⁴. În iarna anilor 1409—1410 el se întoarce la Kiev, unde închină un cuvînt de laudă lui Ciprian. Principele Vitovt cantă în acest timp să-și consolideze situația prin reorganizarea bisericii lituaniene, independent de jurisdicția mitropolitului Moscovei. În asemenea condiții are loc proclamarea — impusă de Vitovt — a lui Grigorie Țamblac ca mitropolit al Kievului (1415), ceea ce trezește proteste la Moscova și Constantinopol. În primăvara anului 1418, Țamblac a luat parte la sinodul de la Constanta, unde îl însoțeau și reprezentanții moldoveni și munteni. Ar fi murit, după cum arată cronicile rusești, la Kiev în iarna anilor 1419—1420.

¹ Numeroase manuscrise slave la Academia R.P.R.

² Numele Țamblac, Samvlah, Semivlah, a dat naștere la presupunerea greșită a obîrșiei sale romînești. Născut în 1364, era de fel din Tîrnovo; unchiul său, Ciprian, a ajuns mitropolit al Kievului și — de la 1389 — al Moscovei. Grigorie Țamblac a fost un ucenic al patriarhului-cărturar Eutimie al Tîrnovei. A învățat la Atos.

³ O compoziție muzicală — *Țamblacina* — îl face pe Iațimirski să presupună ca Grigorie Țamblac s-a ocupat de cîntări bisericești.

⁴ Grigorie Țamblac este autorul „Vieții lui Ștefan Decianul“.

Ne ocupăm mai pe larg de Grigorie Țamblac, deoarece el este personalitatea precumpănitoare a perioadei de început a colaborării culturale moldo-rusești. Slavistul Iațimirski, care i-a închinat studii masive, este de părere că mitropolitul Grigorie Țamblac n-a murit pe la 1420, ci s-a adăpostit la mănăstirea Neamț. Aici, între anii 1424—1450, activează călugărul Gavriil, vestit cărturar și copist de manuscrise valoroase, — consideră Iațimirski — care n-ar fi altul decât Țamblac în schimmicie. Nu ne oprim asupra părerii lui Iațimirski, deși Gavriil s-a născut în același an cu Grigorie Țamblac și a fost și el ucenic al cănturarului Eutimie din Tîrnovo. Nu știm nimic despre acest Gavriil înainte de dispariția timpurie a lui Țamblac; de altfel cronicarii noștri îl pomenesc pe Țamblac după 1420, chiar în 1439¹, în legătură cu ținerea sinodului de la Florența².

Cuvîntarea lui Grigorie Țamblac despre Ioan cel Nou a fost mult răpîndită și în Rusia. De pildă, în 1552, când ieromonahul Ilie din Pskov scrie despre „Mucenicile lui Gheorghe cel Nou din Bulgaria“, el folosește fragmente din această lucrare³. Mitropolitul rus Macarie (mort în 1563) îi popularizează de asemenea scrierile în culegerea „Mineelor“ sale. Grigorie Țamblac avea de unde să aibă cunoștințe de cultura rusească; este de altfel încă un motiv care-l îndemna pe Iațimirski să-l identifice cu Gavriil. Printre cele vreo treizeci de manuscrise ale lui Gavriil din Neamț, Iațimirski a descoperit și opere rusești: „Cuvîntul lui Feodosie Pecerski către cneazul Iziaslav despre latini“ și „Povestirea folositoare despre latini“.

În veacul al XV-lea circulația manuscriselor sud-slave și rusești începe să fie destul de vie. Petrușevici vorbește despre „Tetravanghelul“ galițian din 1143, care prin Moldova a ajuns la Moscova. Iațimirski dă ca exemplu un „Stoslovet“⁴ sud-slav adus în Rusia și care în copie se întoarce în țara noastră în veacul al XVI-lea. Același Iațimirski publică numeroase manuscrise rusești, păstrate în *sbornicele* sau *culegerile* din țara noastră, printre care „Pravila marelui cneaz Vladimir privitoare la oamenii bisericești și la deseatine“. Alt manuscris, „Amintire despre transportarea moaștelor lui Nicolae din Mira Likiei în orașul Bar“, dintr-o culegere din Neamț din veacul al XVI-lea, este atribuit episcopului Efrem al Pereiaslavului din veacul al XI-lea. În aceeași culegere, Iațimirski descoperă „Cuvîntul lui Ilarion despre folosul sufletesc“ și povestirea lui Chiril Turovski despre viața monahală. Urnează o parabolă atribuită aceluiași Chiril Turovski, apoi „Povestirea despre uciderea cneazului Gleb“ și „Povestirea despre steaua Țigra“.

¹ Ca stareț de Neamț e arătat în anii 1439—1449.

² Grigorie Țamblac este confundat cu Grigorie Unitul. Țamblac n-a luat parte la acest sinod, unde nu-l amintesc nici actele, nici „Povestirea despre al optulea sinod“, atribuită lui Simion din Suzdal, care vorbește despre reprezentanții „Țării Voloșești“ (trimiși propriu-zis din Constantinopol). Cu toate acestea, tradiția cronicărească despre legăturile lui Grigorie Țamblac cu Ohrida și Florența se află la baza teoriei lui D. Cantemir despre înlocuirea literelor latine la romini prin cele slave, după sinodul din Florența. Cu toată netemeinicia ei, această teorie a fost reluată în veacul al XIX-lea de A. Densușianu ș.a., iar alți autori ca E. Regnault, îl înfățișau pe Grigorie Țamblac drept distrugător de cărți latine.

³ Printre altele, în 1637; Varlaam, mitropolitul Moldovei, va trimite țarului Rusiei descrierea vieții lui Ioan cel Nou din Suceava.

⁴ O sută de cuvinte.

Pe lângă caligrafii de seama lui Nicodim din Tismana¹ și a lui Gavriil din Neamț², Iațimirski pomenește pe Ioan, Teodor, Paladie, Evloghie și Manuil, pe grămăticii Mandarie, Manuil și Radu, pe diacii Dragomir, Dimitrie Bielinski, Maxim Lașcovici ș.a. Un document moldovenesc din 1452 arată că la curtea domnească se aflau cel puțin șase grămălici. Unii din caligrafi munceau împreună mai ales la ornamentarea manuscriselor. Se lucrează cu pengament și cerneală de calitate superioară. Scrisul moldovenesc, nuanțat printr-un specific local, își păstrează caracterul pînă la începutul veacului al XVIII-lea. Spre deosebire de manuscrisele sud-slave, manuscrisele moldovenești sînt bogate și elegante, distingîndu-se prin fastul lor, prin ornamentarea îngrijită și claritatea grafică. Iațimirski constată că manuscrisele moldovenești au influențat de asemenea scrisul rusesc și anume manuscrisele moscovite de la începutul veacului al XVI-lea, ale căror litere, ca formă, au slujit drept model pentru primele matrite tipografice rusești.

*

* *

Actele slavo-romînești, ca și manuscrisele, sînt pline de elemente originale și vădese înrîuriri slave. Din ele, la curtea domnească, iar nu din pomelnicele mănăstirești, izvorăște în a doua jumătate a veacului al XV-lea scrierea letopisetelor sau cronicilor, caracteristice pentru istoriografia feudală și care slujeau în primul rînd interesele domnului (în Moldova — unde putem urmări acest proces mai ușor — interesele lui Ștefan cel Mare), justificînd dreptul domniei de a dispune de soarta întregii țări. Cei dintîi cronicari moldoveni, continuatori ai letopisetului anonim din veacul precedent — Macarie al Romanului (mort în 1558)³ și Eftimie, deși clerici, scriu din porunca domnească, spre deosebire de cronicarii-boieri din veacul al XVII-lea, care vor zugrăvi faptele istorice în lumina intereselor marilor feudali. Scrisul vechilor cronicari nu oglindește viața bisericească, povestirea lor purtînd doar pecetea culturii slave, răspîdită în aceeași măsură în cancelaria domnească și în mănăstiri. În ceea ce privește primii cronicari cunoscuți ca nume, Macarie și Eftimie aninții mai sus, ei păstrează legături cu lumea rusească, cel dintîi lucrînd o carte pentru țarul Ivan cel Groaznic⁴, iar cel de-al doilea purtînd sarcina unei solii la Moscova.

În sfîrșit, în anii 1508—1512, meșterul Macarie, care lucrase în Munte-negru, tipărește în slavonește, la Tîrgoviște, cele dintîi cărți ale noastre⁵. Tiparinița continuă să lucreze și mai tîrziu, furnizînd cărți și Moldovei. Limba bulgară veche este înlocuită cu timpul prin limba medio-bulgară, în Moldova cu elemente rusești din Haliici și Kiev, de unde veneau știmatorii de carte. În 1453, anul căderii Constantinopolului, cunoscutul vlădică Teoctist al Moldovei a fost

¹ Evanghelia scrisă de Nicodim în 1405 se află la Muzeul de artă al R.P.R.

² Vezi manuscrisele slave din anii 1430—1447 la Academia R.P.R., nr. 122, 123, 136, 143, 149, 164, 165.

³ Crescut de mitropolitul Teoctist, din Neamțul unde se mai păstrau tradițiile de cărturărie slavă, Macarie, ca reprezentant al noii școli de slavonie, a avut o sumă de ucenici cu rosturi importante în Moldova: mitropolitul Teofan, cronicarii Eftimie și Azarie, și Isaia, episcopul Rădăuților, copist harnic și priceput, trimis în 1572 la Moscova.

⁴ Altă copie a lui Macarie este o „Psaltire“ din 1523 (Academia R.P.R., ms. slav. nr. 505).

⁵ Tipăriturile romînești datează în Transilvania din 1544.

hirotonisit la Peci, în Serbia, ca și mitropolitul Eftimie al Transilvaniei din veacul al XVI-lea.

Înregistrând unele izvoare și trăsături comune ale artei noastre cu cea slavă, trebuie să subliniem necesitatea studierii obiectelor noastre de artă ajunse în Rusia. Semnalându-se înfrigurarea iconografiei rusești în vechea arta moldovenească — artă care, la rîndul ei, influențează și este influențată de cea munteană, se vorbește despre perioada creată de meșterii veniți cu Evdochia din Kiev, soția lui Ștefan cel Mare (tipul clădirilor din această epocă se află la temelia dezvoltării arhitecturii moldovenești din veacurile următoare), despre relațiile cu Lvovul din epoca lui Alexandru Lăpușneanu și a Movileștilor, despre frescele create de pictorii ruși sub domnia lui Vasile Lupu. Sînt interesante în schimb constatările profesorului N. I. Petrov din Kiev despre monumentele de artă romînească și despre posibilitatea înfrugirii lor asupra artei rusești, precum și observațiile lui N. P. Kondakov asupra influențelor iconografice, sau cele ale slavistului Iațimirski asupra asemănării bisericilor de lemn rusești cu locașurile din nordul Moldovei. Sînt semnalc motive de influență rusească la Dragomirna (aici se păstra un „aer“ din 1598, făcut din porunca lui Varlaam al Rostovului), la Sinaia, unde lucrează în 1703 zugravul rus Tihon Ivanov, la ctitoriile familiei Cantacuzino de la Mărgineni, Filipeștii de Tîrg și Stîlpar-și altele. Din veacul al XVI-lea și mai tîrziu găsim icoane rusești la mănăstirile Putna, Sucevița, Văleni-Neamt, Bistrița-Vâlcea, Hurez, Hanul Greci și Curtea Veche din București, Cocoreștii de Sus-Prahova, în biserica sf. Ilie de lîngă Suceava și multe altele. De-a lungul veacurilor, operele meșterilor ruși slujeau drept model artiștilor romîni, în timp ce obiectele de artă din regiunile noastre găseau aceeași prețuire în Rusia.

CAPITOLUL II

Legăturile cu Moscova și lupta împotriva instaurării jugului otoman

STABILIREA LEGATURILOR CU MOSCOVA

(Ștefan cel Mare și Ivan al III-lea)

Apropierea turcilor de Dunăre la începutul veacului al XV-lea a sporit încordarea în relațiile internaționale din preajma țărilor noastre. După treizeci de ani de lupte purtate de Mircea cel Bătrîn, Țara Românească a fost silită, în 1417, să cedeze sultanului Mahomed I cetatea Giurgiu și să-i plătească un tribut anual. În felul acesta, Moldova ajunse în centrul războaielor dintre Turcia, Ungaria și Polonia. Cronicarul moldovean Grigore Ureche scrie că regele polon plănuia să cuprindă în granițele statului său și această țară, dar în sfatul ținut cu nobilii i s-a spus : „că mai bine este a se apăra de turci după peretele altuia, decât al său“.

Moartea lui Mircea cel Bătrîn, în 1418, și luptele pentru domnie ale urmașilor săi au adus un curs nou în desfășurarea evenimentelor. Alexandru cel Bun, domnul Moldovei, s-a grăbit să-și consolideze sistemul economic și defensiv al țării, ocupînd Chilia. Cu ajutorul lui Ghedigold, voievodul lui Vitovt al Lituaniei, el a întărit de asemenea și Cetatea Albă. Domnul Țării Românești Dan al II-lea, nepotul de frate al lui Mircea și unealtă a feodalilor unguri, a atacat cu sprijinul turcilor Cetatea Albă; atacul s-a întîmplat în 1420, dată care înseamnă prima incursiune turcească împotriva Moldovei.

Chilia prezenta o însemnătate economică și strategică deosebită, deoarece această cetate apăra accesul la Dunăre, principală arteră care unea centrul Europei cu orașul Constantinopol, încă necucerit de turci. De aceea, în luptele pentru stăpînirea Chiliei, turcii rămîneau deocamdată pe planul al doilea, feodalii unguri îndemnînd pe munteni la războaie împotriva domnilor moldoveni-vasali ai regelui Poloniei. S-a încercat chiar în 1435 o împărțire a Moldovei între fiii lui Alexandru cel Bun : Ștefan, ajutat de unguri și munteni, Iliș

sprijinit de poloni. În cele din urmă, feudații poloni au preferat însă să se alieze cu Ștefan, dându-i puțința să-și unească țara. Ștefan s-a declarat, atunci, vasal al regelui Poloniei și moldovenii au avut posibilitatea să lupte împotriva tătarilor, ce au prădat în 1439 Botoșanii, iar în anul următor Vasluiul și Birladul.

Luptele feudale interne au continuat între domnii care au urmat — Roman, fiul lui Iliăș, și Petru, unchiul său. Cel din urmă a încredințat protegutorilor unguri cetatea Chilia, formal lăsată în voia muntenilor, dar cu o garnizoană ungară pentru supravegherea mișcării turecilor la gurile Dunării. Vrăjmășia pentru zona de influență în acest sector important al Europei va continua exercitându-se apoi prin frământările din timpul domniilor lui Alexandrel, susținut de poloni, și Bogdan, sprijinit de unguri.

*
* *

În 1457 puterea în Moldova a fost dobândită de Ștefan cel Mare, fiul lui Bogdan. Ștefan era socotit aliatul feudaților unguri, așa încât adversarul său Petru Aron s-a refugiat la poloni, care nu i-au dat ajutor la timp, fiind preocupați de ostilitățile împotriva cavalerilor teutoni. Doi ani mai târziu, în aprilie 1459, noul domn a recunoscut suzeranitatea polonă, silind pe Petru Aron să pibegească în Ungaria. În 1462, când cavalerii unguri și muntenii se războiau cu turcii, Ștefan a atacat Chilia. În același timp el a reocupat și cetatea Hotin, cedată feudaților poloni prin tratatul de la 1459. În anul 1465 Chilia a fost cucerită de moldoveni, iar oastea ungară, ce încerca să lovească pe Ștefan în țara lui, a suferit o înfrângere în bătălia de la Baia (decembrie 1467).

Centurile feudale pentru succesiune, ce au urmat după moartea lui Alexandru cel Bun, slăbiseră pozițiile domniei în raport cu cele ale boierimii. Acapararea de pământuri și intensificarea exploatații se lovește de rezistența tot mai îndârjită a țăranimii. Dezvoltarea social-economică a țării se datorește extinderii agriculturii, cu sporirea producției de mărfa și cu lărgirea pieței interne; înfloresc târgurile, unde diviziunea socială a muncii îndreaptă tot mai mult populația spre activitatea meșteșugărească și comercială, care astfel se intensifică. Domnia caută să sprijine dezvoltarea orașenilor, restrângând privilegiile feudaților.

*
* *

Din prima perioadă a domniei lui Ștefan datează reluarea legăturilor economice cu neguțătorii din Lvov. Relațiile comerciale au ca scop nu numai îndeplinirea trebuințelor boierilor moldoveni; ele îmbogățesc de asemenea vistieria statului, secătuită de războaie. De aceea, în iulie 1460, domnul întărește privilegiul de comerț dat neguțătorilor lioveni de înaintașii săi, restabilind vămile ce vor avea să plătească ei pentru mărfurile de import, de tranzit și de export în Țara Ungurească, Țara Românească, Turcia și Crimeea. Din ianuarie 1463 datează și salvconductul eliberat neguțătorilor lioveni, ca ei să poată veni să cumperc și să vîndă orice marfă în Moldova. Activitatea comercială a Lvovului s-a redus abia în urma cuceririi de către turci a orașului Caffa, în 1475, și — mai ales — a Chiliei și Cetății Albe, în 1484. Această restrângere a atins însă mai puțin relațiile economice ale Lvovului cu Moldova propriu-zisă, relații care se vor intensifica chiar sub domnia lui Ștefan. conti-

nuind și în veacul al XVI-lea. Printre altele, domnul a adus din Lvov clopote, din care cel de la mănăstirea Bistrița poartă data de 1490. Prin Lvov au început să sosească și negutorii din Moscova. La rîndul lor, negustorii din Suceava luau și ei drumul Moscovei. Amintim pe Ștefan Armeanul, care în 1502 recunoaște că Martin Wasserbrot — personaj cunoscut al vremii — i-a adus servicii la turci și la Moscova, probabil pe cînd Ștefan Armeanul se afla acolo.

*

* *

O dată cu strîngerea relațiilor economice cu Lvovul, Ștefan a stabilit legături de prietenie și cu Kievul, celălalt centru apropiat al rușilor.

Cronicarul Grigore Ureche relatează că în al șaptelea an de domnie, în iunie 1463, Ștefan s-a căsătorit cu Evdochia, sora lui *Simion împăratul, domn de mare rîdă*. Evdochia, al carei portret s-a păstrat într-o frescă a bisericii sf. Nicolae din Iași, era fiica lui Olelko, marele cneaz al Kievului, urmaș al unei ramuri rusificate a dinastiei lui Ghedimin al Lituaniei, înrudită din vechime cu domnii Moldovei și Moscovei¹. Astfel Ștefan s-a înrudit cu familia lui Ivan al III-lea, mare cneaz al Moscovei, cu atît mai mult cu cît mama Evdochiei, Maria, era fiica lui Vasile I al Moscovei. Letopisetul scrie că acest Vasile a pîrbejit la Moscova în 1386 prin Moldova, la curtea lui Petru voievod, fugind din hoarda tătărească, unde era deținut ca ostatec.

Doamna Evdochia n-a trăit mult, murind în noiembrie 1467.

*

* *

Pericolul agresiunii turco-tătare a făcut pentru cîtva timp pe feudații unguri să se împace cu Ștefan, deși Ungaria și Polonia continuau să rivalizeze pentru drepturile de suzeranitate asupra Moldovei. Turcilor nu le convenea însă șederea la Chilia nici a feudaților unguri și nici a lui Ștefan, vasalul Poloniei. Pe de altă parte, Moldova era amenințată de asemenea de incursiuni din Țara Romînească, unde domnea Radu cel Frumos, omul turcilor. De aceea, după ce a zdrobit pe tătari la Lipiști, Ștefan a trecut luptele în Țara Romînească, unde dînsul voia să așeze la domnie pe un aliat al său. La 10 ianuarie 1475 turcii au fost înfrinți la sud de Vaslui, comandantul lor pașa Soliman scăpînd prin fugă. Folosindu-se de certurile feudaților din Crimeea, turcii au cucerit cetatea Caffa². Ștefan nutrea interese deosebite față de aceste

¹ Olelko era nepotul lui Olgherd și strănepotul lui Ghedimin. Vasile I al Moscovei, bunicul lui Ivan al III-lea, era căsătorit cu fata lui Vitovt al Lituaniei, alt nepot al lui Ghedimin și cumnat al lui Alexandru cel Bun al Moldovei. Regele Kazimir al Poloniei, ca și Olelko, era nepotul lui Olgherd, iar o strănepoată a lui Olgherd era mama lui Ivan al III-lea al Moscovei. Cnezii Ivan și Simion Patrikeev, amintiți mai jos, sînt fiii altui strănepot al lui Ghedimin — Iuri Patrikeev, căsătorit cu fiica marcului cneaz al Moscovei.

² Lupta pentru căile comerciale spre Orient provoacă așa-zisele „cruciade”. Pentru negotul din bazinul Mării Negre rivalizează puternicele republici italiene — Venetia și Genova. Hegemonia Venetiei, din prima jumătate a veacului al XII-lea, se schimbă în a doua jumătate a aceluiași veac prin predominarea Genovei. Spre sfîrșitul veacului, venetienii și-au reîntărit pozițiile, consolidate și mai mult sub dominația imperiului latin (1204—1261). Genovezii însă, contribuind la reinstaurarea Paleologilor la Constantinopol, după 1261 și-au recăpătat întietatea în bazinul Mării Negre, menținîndu-se la Caffa și sub oblăduirea hanului Hoardei de Aur.

Domnul Moldovei Ștefan cel Mare
(Bibl. Acad. R.P.R. — secția stampe)

locuri, de unde se trăgea noua lui soție, o principesă din Mangup. Îndată ce a aflat despre căderea Caffei, Ștefan a cerut ajutorul Ungariei, ceea ce a supărat însă pe regele Poloniei.

În anul următor, sultanul Mahomed al II-lea va întreprinde personal o expediție împotriva viteazului domn. Ștefan se luptă cu îndârjire, pustiind totuși în retragere. Mahomed a părăsit Moldova fără să fi putut cucerii Suceava.

Abia în 1484 sultanul Baiazid a reușit să ocupe Chilia și Cetatea Albă. Pierderea acestor cetăți era de neînălțurat, deoarece de la 1453, când a căzut Constantinopolul, Marea Neagră ajunsese sub dominație turcească, punându-se capăt legăturilor ei cu porturile mediteraniene. Baiazid însuși a declarat că „cetatea Chilia este „cheia și poarta întregii Moldove, a Ungariei și a regiunilor dărnărene“. În ajunul expediției hotărâtoare a sultanului pentru cucerirea cetăților moldovene, treptat Polonia (1476), Venetia (1479) și Ungaria (1483) au părăsit lupta, Ștefan rămânând singur să se războiască împotriva oștilor coplesitoare ale otomanilor. Atunci, domnul Moldovei, într-o ultimă încercare, a depus solemn în 1485, la Colomeea, jurământul de credință regelui Poloniei.

Turcii s-au retras din țară, dar cetățile ocupate de ei n-au putut fi recucerite. Moldova a pierdut astfel posibilitatea comerțului maritim și foloasele pe care le putea dobândi din acest negoț. Comerțul răsăritean, care a înbogățit Lvovul și Cracovia, a decăzut, negoțul exterior polon îndreptându-se spre nord, spre Marea Baltică. Nici în alte privințe jurământul de la Colomeea n-a fost prinos Moldovei: Polonia și Lituania se fereau să intre în conflict cu Imperiul Otoman, pericolos cu atât mai mult cu cât după 1475 hanatul Crimeei era și el vasal al acestui imperiu. Urmând pilda celorlalți, în 1489 Ștefan a încheiat un tratat cu sultanul, consintind la plata haraciului. În politica sa față de Polonia, domnul n-a fost străin de izbucnirea în Pocuția, în anii 1490—1492, a mișcărilor populare antipolone de sub conducerea moldoveanului Muha, în care ucrainenii luptau alături de moldoveni. Ștefan a reluat legăturile de alianță cu feudalii unguri, cu atât mai necesare cu cât regele Poloniei Ioan Albert, sub pretextul eliberării cetăților ocupate de turci, se gândi la cucerirea Moldovei. Cavalerii poloni au fost zdrobiți în 1497 în bătălia de la Codrul Cozminului, Ștefan răspunzând la atacul lor printr-o incursiune în Galiția.

*

* * *

Față de luptele neîncetate pe care Moldova era silită să le ducă împotriva acțiunilor războinice ale feodalilor vecini, Ștefan cel Mare și-a căutat alianțe în afara nestatornicilor săi protectori.

O lume nouă se deschidea în fața domnului Moldovei, dincolo de Kievul decăzut. Pe orizont se înălța *Moscovia*, țara din care veneau bogații neguțători și înțelepții pelerini¹, în drum spre Constantinopol și „locurile sfinte“. La dezvoltarea Statului Moscovit a contribuit și îndepărtarea sa de Hoanda de Aur, prădalnica rămășiță a Imperiului Mongol.

¹ Vechii pelerini ruși părăsesc drumul prin Crimeea, acaparată de feudalii latini. Amintim pe Ignatie din Smolensk, călător prin anul 1389; Agrefenie, care în 1370 a trecut prin Belgorodul pe Nistru, adică Cetatea Albă; Epifanie din Novgorod, care a colindat aceleași locuri prin 1416, ca și Zosima, care ne-a lăsat însemnări din călătoria din 1419; și Varsonofie, din 1454.

Doamna Evdochia din Kiev — soția lui Ștefan cel Mare
(Bibl. Acad. R.P.R. — secția stampe)

În luptele feudale pentru întâietate, cu Tveri și celelalte principate rusești întemeiate de urmașii domnilor kievieni. Moscova s-a întărit sub conducerea lui Ivan Kalita (1325—1341). În 1380 nepotul acestuia, marele cneaz Dimitrie Donskoi, a reușit să zdrobească pe tătari în bătălia de la Kulikovo. Cronicarii moldoveni povestesc și ei că Vasile, marele cneaz al Moscovei, a recucerit orașul Smolensk de la cneazul *Litvei*¹. Cultura rusească, înăbușită în veacul al XIV-lea din cauza jugului tătar, a reînflorit la începutul veacului următor, când la Moscova lucra vestitul pictor Andrei Rubliov.

Nu știm dacă după prima căsătorie Ștefan cel Mare a intrat în relații cu Ivan al III-lea, mare cneaz al Moscovei (1462—1505), vărul doamnei Evdochia. A doua căsătorie a domnului Moldovei, în 1472, cu Maria de Mangup (decedată în 1477), l-a înrudit din nou cu Ivan, care s-a însurat în același timp cu Sofia, nepoata de frate a ultimului împărat bizantin; Sofia era fiica lui Toma Paleolog și a Ecaterinei Asan, vara primară a Mariei din Mangup². Căsătoria marelui cneaz Ivan al III-lea a fost mijlocită de papa și de venețieni.

În ajunul deplasării căilor comerciale mondiale spre oceane, republicile italiene nu mai puteau face față singure primejdiei otomane³, așa încît proiectele noilor „cruciade” urmau să se întemeieze de acum înainte pe sprijinul Moscovei, care a strîns laolaltă — cu toată împotrivirea încercuirii vrăjmașe — disparatele cnezate rusești. Însă, cu toată dibăcia lor, diplomații occidentali n-au reușit să-și sporească influența în Răsărit. În schimb, rușii încheagau legături cu Crimeea, Caucazul, Persia, India... În anul 1477 Ivan a înfrînt cu totul rezistența Novgorodului, metropola rusească a comerțului baltic, lipsită în acel timp de sprijinul feodalilor poloni amenințați atunci de Ungaria, Prusia și Moldova. Aceasta a constituit o victorie de seamă pe drumul unificării statului rus, deoarece feodalii din Novgorod se împotriveau cel mai mult politiciii de centralizare pe care o ducea Moscova.

Împărații Germaniei din dinastia Habsburgilor, ca și Ivan al III-lea, aflîndu-se în vrăjmășie cu Iagellonii lituaniano-poloni, căntau să folosească încă din penultimul deceniu al veacului al XV-lea forțele Statului Moscovit pentru susținerea politiciii lor europene. Împăratul a oferit marelui cneaz titlul de rege, dar suveranul rușilor n-avea nevoie de confirmări de titluri. Prietenia sa cu Mengli Ghirei, hanul Crimeei (1479—1515), vasal al turcilor, s-a consolidat în cursul luptelor împotriva Lituaniei, așa încît Mengli Ghirei a și contribuit în 1502 la lichidarea rămășițelor dependenței rușilor de Hoarda de Aur. „Europa, — scria K. Marx — care la începutul domniei lui Ivan al III-lea nici nu bănuia existența Moscovei, strînsă între Lituania și tătari, a fost uluită la ivirea subită a uriașului imperiu la marginile sale de răsărit”⁴.

Ștefan cel Mare își va da seamă înaintea altora de însemnătatea internațională a ascensiunii noului imperiu. Încă din anul 1480, la Moscova se vorbește despre posibilitatea unei alianțe cu Moldova, care ar înlesni rușilor legăturile cu Occidentul. După obiceiul medieval, alianța trebuie să se întemeieze pe căsătoria unei domnițe, Elena (născută în 1465), fata lui Ștefan

¹ Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 168. p. 52.

² Letopisetul rusec al mănăstirii Gustinski, care se păstrează într-o copie din 1670, pomenește această înrudită, spunînd că soția lui Ivan al III-lea era sora soției lui Ștefan cel Mare. Greșeala e repetată și de istoricii (de ex. I. C. Filitti, în 1937, și de recenzenții articolului său).

³ Puțin mai tîrziu, descoperirea Americii și a noilor drumuri spre Asia va provoca o puternică zguduire economică la bursele din Veneția și Genova, ruinînd comerțul acestor republici și deplasînd centrul navigației spre oceane.

⁴ K. Marx, *Istoria diplomației secrete din veacul al XVIII-lea*, p. 81.

și a Evdochiei din Kiev, cu Ivan cel Tânăr (născut în 1458), fiul și moștenitorul tronului lui Ivan al III-lea. În acest scop oneaghina Fedka (Feodosia), soția însemnatului boier rus Simion Iurievici Patrikeev, se adresează rudei sale, mama marelui cneaz Ivan. Reținem faptul că Fedka este sora Evdochiei din Kiev, așadar — cumnata lui Ștefan cel Mare și mătușa fetei sale, Elena. Când, la 16 aprilie 1480, în Crimeea pleacă cneazul Ivan Zvenet pentru a încheia un tratat de alianță între Ivan al III-lea și hanul Mengli Ghirei împotriva lui Ahmet, hanul Hoardei de Aur, și a lui Kazimir, regele Poloniei, acest sol cere hanului Crimeei să lase să treacă în Moldova un trimis al Fedkăi către cumnata ei, Ștefan cel Mare. Fedka face cunoscut domnului Moldovei rezultatul demersurilor în legătură cu proiectul de căsătorie al Elenei cu Ivan cel Tânăr. Atunci Ștefan roagă pe principele Mihail Olekoviți, fratele Fedkăi, și pe cneazul Ivan Iurievici Patrikeev¹, cumnatul ei, să se adreseze din partea sa mamei lui Ivan al III-lea. Marele cneaz consimte la această căsătorie, așteptând sosirea unui împuternicit al lui Ștefan ca să înceapă tratativele matrimoniale ce se desfășurau atât de ceremonios.

În 1481 trimișii domnului Moldovei apelează la ajutorul regelui Kazimir al Poloniei împotriva tuncilor. Ștefan cere de asemenea ca regele să lase să treacă prin țară o solie la Moscova. Negocierile moldo-rusești nu inspiră însă încredere regelui Kazimir, cu atât mai mult cu cât în acel an a fost descoperit un complot împotriva sa, la care a luat parte principele Mihail Olekoviți², cumnatul lui Ștefan, bănuț și el de complicitate.

Letopisețul rusesc arată că în 1482 se hotărăște căsătoria lui Ivan cel Tânăr cu domnița Elena. Andrei Pleșceev și Ivan Zinovievici, solii lui Ivan al III-lea, pleacă spre Moldova, dar călătoria lor este împiedicată de regele Poloniei. Hanul Mengli Ghirei, aliatul Moscovei, atacă atunci Kievul și silcște pe rege să elibereze un salvconduct solilor ruși care să însoțească pe domnița Elena. Actul este iscălit de rege la 28 martie 1482, la Torki, în apropierea Vilnei.

Frații Andrei și Petre Pleșceev sosesc în Moldova și, în ajunul Crăciunului, împreună cu domnița pornesc spre Moscova. Fata lui Ștefan este însoțită de boierii pomeniți de istoricul Karamzin: Iancu și Sincu împreună cu jupînesele lor, precum și de Gherasim — probabil un călugăr. La trecerea domniței prin Lituania, la Novgorodet, împuterniciții regelui Kazimir i-au oferit daruri. La 16 ianuarie 1483 a avut loc nunta, iar în octombrie același an Elena a născut un fiu, Dimitrie. Ea a mai avut o fiică, Evdochia.

Înrudirea lui Ștefan cel Mare cu Ivan al III-lea și negocierile diplomatice de alianță politică pe care ea se întemeia însemnau o îndepărtare a domnului Moldovei de la orientarea spre Polonia, în ciuda jurământului solemn de la Colomeea, provocat doi ani mai târziu de situația încordată de la Dunăre. Această înrudire cu stăpînitorii Moscovei, a consfintit tradiția care a avut o influență reală asupra desfășurării politicii noastre internaționale³.

*

* *

¹ Cneazul Ivan Iurievici Patrikeev, ruda și cel mai apropiat sfetnic al lui Ivan al III-lea, mai târziu și-a sprijinit nepoata, domnița Elena, împotriva Sofiei (Paleolog), soția lui Ivan. În 1499 el a căzut în disgrație.

² Mihail Olekoviți, fratele Evdochiei din Kiev și al Fedkăi, a fost executat în august 1481.

³ În colecțiile din Moscova și Leningrad s-au păstrat peste 10 manuscrise moldovenești numai din epoca lui Ștefan cel Mare (1463—1498).

În vechile arhive ale diplomației rusești se păstrau cărțile moldovenești (*knighi voloskie*) din anii 1482—1505, cu însemnări de sosiri și trimiteri de numeroase solii. Cărțile n-au ajuns pînă în vremurile noastre, dar cercetătorii problemei, ca profesorul Vladimir Ulianițki, semnalează importanța atribuită la Moscova relațiilor cu Moldova. Ștefan cel Mare a fost cel dintîi domn din acest sector european de la care se păstră corespondența diplomatică la arhiva ministerului afacerilor străine din Moscova. Intimitatea legăturilor moldo-rusești se oglindește și din scrisoarea episcopului moldovean Vasile al Romanului din 2 februarie 1484, adresată mitropolitului Gherontie al Moscovei¹, care îi ceruse parerea într-un conflict bisericesc cu marele cneaz.

În 1482 un sol al lui Ivan al III-lea, cunoscutul diplomat Feodor Vasilevici Kurițin, a fost trimis în Ungaria către regele Matei Corvinul, pentru a trata acțiuni comune împotriva regelui Poloniei. La întoarcere, Kurițin s-a oprit în Moldova, unde desigur avea de îndeplinit sarcini diplomatice, deoarece hanului Crimeei i s-a cerut, apoi, libera trecere la Moscova a solilor moldoveni și unguri (iunie 1484). Se credea, fără temei, că Feodor Kurițin era autorul povestirii rusești despre voievodul muntean *Dracul*².

În vara anului 1486, regele Poloniei Kazimir s-a amestecat și el în relațiile moldo-rusești³. În virtutea actului de la Colomeca, regele a cerut lui Ivan al III-lea să dea ajutor lui Ștefan. Diplomația polonă urmărea, în realitate, să rupă alianța Moscovei cu Crimeea, vasală sultanului. Drept răspuns, Feodor Mansurov, solul marelui cneaz, a invocat depărtarea Moscovei de Moldova și obligația regelui de a apăra pe Ștefan, deoarece un trimis moldovean, Ioan Turcul, a și făcut cunoscut lui Ivan al III-lea jurămîntul depus de domn la Colomeca. Marele cneaz cere un salvoconduct pentru solul său trimis la Suceava, Procofie, fiu de boier. Alt sol rus, Feodor Iaropkin, este jefuit pe drumul prin regiunile polono-lituaniene. Feudalii poloni împiedică în limita posibilităților desfășurarea relațiilor moldo-rusești, așa încît în octombrie 1487 Ivan al III-lea intervine la hanul Mengli Ghirei ca, la nevoie, solii ruși să fie lăsați să călătorească prin Crimeea. Regele respinge cererea solului Andrei Karamișev (trimis în iulie 1488) să li se aprobe diplomațiilor ruși un salvoconduct permanent pentru provinciile polono-lituaniene; se aprobă doar libera trecere în Moldova a solului Vasile Karamișev, fiu de boier. În martie 1489 Ivan al III-lea a mai dojenit⁴ pe rege pentru greutățile ce se puneau în calea trimișilor ruși la Suceava.

¹ Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 5219, p. 7.

² Vlad Tepeș, domnul Țării Românești (1456—1462 și 1476), fiul lui Vlad Dracul. Povestirea a fost așa de populară în Rusia, încît pe Dracul voievod îl amin-tește, de pildă, călătorul Vasile Gagara din 1637. Karamzin, în a sa istorie a statului rus, citează pentru prima oară această povestire în 1825 (vol. VII, nota 411, p. 230—231), ca exemplu de roman mitologic. Bibliograful A. Vostokov atribuie această scriere lui Kurițin, ceea ce este infirmat de cercetătorii de mai târziu. Totuși, autorul povestirii rusești a trăit în Ungaria, ceea ce face pe istoricul Soloviov să caute identitatea sa cu autorul letopisețului contemporan. Istoricii literari Pipin (1857) și Buslaev (1861) consideră greșit că este vorba de o narațiune scrisă după izvoare occidentale. Cea mai veche copie a scrierii, care se păstră la mănăstirea Kirillo-Beloziorski, data din 1490, povestirea fiind scrisă în rusește în 1486, probabil la Buda. Copiile, culese de slavistul Ioan Bogdan, se găsesc la Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 5217, p. 29 și urm.

³ Solul regelui, nobilul Zenko, pleacă din Vilna la 4 iunie 1486.

⁴ Prin solul Mihail Iaropkin.

Domnul Moldovei a poftit o solie moscovită la nunta fiului său Alexandru¹. În acest scop, împuternicitul lui Ivan al III-lea, Mihail Zvorika, a plecat în februarie 1490 în Polonia și a obținut un salvconduct pentru trecerea solului Procofiie Zinoviev, fiu de boier. Altă întâmplare în același an a îndoliat Moscova și Moldova: la 7 martie 1490 a încetat din viață Ivan cel Tânăr, moștenitorul tronului lui Ivan al III-lea și ginerele lui Ștefan cel Mare. Cronnicarul moldovean Azarie a însemnat și el tragica întâmplare. Credem că vestea a fost adusă la Suceava de solul rus Ivan Lihariov care, deși plecat cu trei zile înainte de moartea moștenitorului tronului, s-a întors mai târziu la Moscova însoțit de o importantă solie moldovenească, alcătuită din Șandru și Ștețu, sfetnicii lui Ștefan cel Mare. Grupul lor sosește la Moscova la 1 ianuarie 1491. Moldovenii rămân acolo până în iulie același an. La întoarcere la 28 iulie, prin Lituania, ei sînt însoțiți de un sol rus, Skurat Zinovievici². În februarie 1492 Skurat Zinovievici se întoarce la Moscova, împreună cu solul moldovean Mușat³, a cărui misiune continuă pîna în aprilie același an.

Pînă în prezent istoricii n-au reușit cel puțin să înregistreze soliile care cu atîtea greutate străbăteau drumul dintre Suceava și Moscova, bineînțeles nu de dragul unor omagii protocolare. De pildă, față de intensificarea agresiunii otomane și nevoia umirii forțelor Europei Centrale și de Răsărit, discuțiile în jurul succesiunii la tronul Ungariei, după moartea regelui Matia în 1490, îngrijorau pe moldoveni și ruși. Numai prin negocieri diplomatice complicate, dar mai des nescrise, se purtau relațiile internaționale din jurul Moldovei, unde Ștefan cel Mare trebuia să se războiască într-una. Semnificative, în această privință, sînt cuvintele domnului Moldovei, înregistrate de călătorul Herberstein, despre suveranul moscovit, care se referă însă și la propria lui situație. Ștefan s-ar fi exprimat că Ivan al III-lea, cuscruul său, este un om ciudat: șade acasă, se veselește, doarme liniștit și iese biruitor asupra dușmanilor, în timp ce el însuși este totdeauna călare și în câmp, dar nu poate să-și apere țara.

Crimeea joacă un rol de seamă în aceste negocieri ce se intensifică o dată cu încordarea relațiilor cu Polonia și Lituania. În 1492 izbucnește războiul Moscovei și Crimeei împotriva Lituaniei.

În același an, boierul Loban-Kolciiov, solul marelui cneaz în Crimeea, face cunoscut la Moscova că Ștefan a trimis cinci mii de ostași sub comanda fiului său în ajutorul sultanului, care atacă pe unguri. Cu această ocazie, hanul Mengli Ghirei vestește pe Ivan al III-lea despre alianța sa cu Ștefan și despre sosirea unui sol moldovean în Crimeea. La 30 august același an marele cneaz trimite către han pe C. Zabolotski, însoțit de Ivan Andreevici Pleșceev, poreclit Subota, care pleacă în Moldova.

Scrisoarea lui Loban-Kolciiov, primită la Moscova în octombrie 1492, vestește că la curtea hanului a sosit solul moldovean Mitea Gomza. Ștefan cel Mare îl asigură pe Mengli Ghirei de prietenie și se declară dușman al regelui Poloniei și al fiilor lui Ahmat, hanul Hoardei de Aur ucis în 1480. La rîndul său, Mengli Ghirei trimite în Moldova pe solul Kazimir ca să încheie

¹ O solie a lui Ștefan a cerut regelui să lase pe trimișii moldoveni să treacă prin Polonia și Lituania. Răspunsul a fost dat de arhiepiscopul Lvovului și de Iacov Buczaeki, castelanul Haliciului.

² Salvconductul acestei solii îl obține Feodor Iaropkin, trimis în Polonia în februarie 1491.

³ Onică Mușat, vornic de gloată între 1476—1483 și pîrcălab de Hotin între 1491—1496. Datorăm lui Andrei Ionescu identificarea a patru solii din acest timp.

un tratat de prietenie cu Ștefan, cerându-i de asemenea ajutor militar. Astfel, din 1492 datează cel dintâi tratat de alianță formal dintre Moscova, Crimeea și Moldova. Printr-o solie, sosită la Moscova în ianuarie 1493, hanul Crimeei confirmă lui Ivan al III-lea alianța sa cu Ștefan. Despre întoarcerea în Moldova a solului tătăresc Kazimir, scrie la începutul anului 1493, din Perekop, C. Zabolotski; pe solul tătăresc îl însoțește tâlmaciul lui Ștefan, un armean. Se mai spune că fiul domnului Moldovei, împreună cu turcii, a lovit de două ori Podolia.

Puțin înainte de întoarcerea lui Zabolotski și Subota (Pleșceev) la Moscova, curierii tătari aduc acolo scrisorile lor. Subota scrie că domnul Moldovei a trimis împreună cu el doi soli (pe diacul Costea¹ și Șandru), dar în apropierea Nistrului ei au fost atacați de locuitorii orașului Cerkasî și s-au întors în patrie. În octombrie 1493, Zabolotski și Subota sosesc la Moscova. Întâmplarea cu solii este pomenită în corespondența rusească adresată hanului în noiembrie următor.

În 1494 Ivan al III-lea, obținând unele despăgubiri teritoriale, s-a împăcat cu Alexandru, marele principe al Lituaniei, care se căsătorește cu fiica lui Ivan, Elena. Solii ruși, cnezii V. I. Patrikeev² și S. I. Riapolovski, sînt însărcinați să spună reprezentanților tătar și „voloh“ — dacă-i întâlnesc la Vilna — că prietenia dintre Moscova, Crimeea și Moldova rămîne neschimbată. Rușii își dau seama de apropierea unei noi ciocniri cu feudații polono-lituanieni, așa că urmăresc cu luare aminte desfășurarea negocierilor și luptelor dintre turci, poloni și moldoveni, despre care le scrie Mengli Ghirei (iunie 1494).

În februarie 1495 Ivan al III-lea cere salvconducte pentru solii care pleacă în Crimeea și Moldova. La Suceava se duce Timofei Zamîtski, fiu de boier. De data aceasta încordarea crește între Lituania și Moldova. În Juna mai, Alexandru vestește pe socrul său că Ștefan a atacat teritoriul lituanian și a ars orașul Briaslavl. Răspunsul lui Ivan este transmis în Lituania prin Boris Kutuzov, care obține un salvconduct pentru solul Mihail Kutuzov³, trimis la Suceava ca să restabilească pacea între Alexandru și Ștefan.

În 1496 în timpul unor negocieri asupra tratatului moldo-polon, prin vornicul Giurgea și pitarul Mihail, Ștefan cel Mare cere și el salvconducte pentru trecerea unor soli moldoveni și ruși din Suceava la Moscova. Răspunsul lui Alexandru al Lituaniei este adus de stolnicul Petre Olechnowicz și de paharnicul Fedko Gavrilowicz. Domnul Moldovei își repetă cererea prin a doua solie: pitarul Ioan Isăescu și cunoscutul diac Toma, obținând răspuns favorabil.

Mihail Kliapik-Iaropkin, noul reprezentant moscovit trimis în mai 1496 în Lituania, susține acolo că Ștefan și Mengli Ghirei doresc pace cu Alexandru. În ceea ce privește Moldova, se reamintește mărturia solului Timofei Zamîtski; este pomenit și solul M. Kutuzov. Se obține un salvconduct pentru solul rusesc Ivan Oșcerin, care pleacă în iunie la Suceava împreună cu Luca Voloșenin⁴. Fiicei sale, soția lui Alexandru, Ivan îi scrie de asemenea despre intențiile

¹ Urmaș al boierului Negrea, din sfatul lui Alexandru cel Bun, și frate cu Toader diacul, este pisar al lui Ștefan cel Mare între 1484—1493.

² Cumnatul Fedkai, din 1481.

³ Este interesant de urmărit metoda diplomatiei ruse de a folosi frați și rude în misiuni în aceleași țări (Moldova) sau în țări vecine (Polonia și Crimeea), pe toți acești: Pleșceev, Kuritîn, Karamîșev, Iaropkin, Zabolotski, Zamîtski, Kutuzov, Moklokov ș.a.

⁴ Probabil de origine moldovenească.

pașnice ale hanului Crimeei și ale lui Ștefan. Alexandru nu respinge prietenia vecinilor, dar se plinge de pagubele pricinuite de ei Lituaniei. În iunie 1496 Oșcerin și Voloșenin pornesc din Moscova, unde se întorc abia în august anul următor. Ei sînt însoțiți la întoarcere de solul moldovenesc pitarul Ioan, precum și de egumenul Paisie și de trei călugări de la mănăstirea sf. Panteimon de la muntele Atos. Ca și Subota, Oșcerin și Voloșenin au fost jefuiți pe teritoriul tătăresc¹. Pitarul Ioan stă la Moscova pînă la 3 septembrie 1497.

De la începutul anului 1497 datează prima solie rusească la Constantinopol. Ivan al III-lea trimite către sultanul Baiazid pe Mihail Andreevici Pleșceev. Negocierile privesc și treburile „vološestî“.

Polonii pregătesc o campanie împotriva turcilor. Scopul imediat al ostilităților este cucerirea Moldovei. Pentru a se justifica din timp, încă din luna mai 1497 reprezentantul lui Alexandru aduce la cunoștință rușilor că turcii au de gînd să atace Lituania și că domnul „voloh“ se află sub ascultarea lor. Ivan al III-lea își dă însă seama de realitate, și anume de faptul că nu numai regele Poloniei Ioan Albert plănuiește cucerirea Moldovei, dar și că fratele regelui, Alexandru al Lituaniei, este părtaș la aceste planuri. La 19 august 1497 Ivan se grăbește să trimeată către Alexandru o solie (hoțierul Loban-Zabolotski și diacul Volk-Kurițin), prin care stăruie asupra intențiilor pașnice ale domnului Moldovei. În caz că lituanienii ar fi pomenit iarăși de atacul de la Briaslavl, împuterniciții ruși au primit poruncă să răspundă că locuitorii acestui oraș au ținut ei înșiși să treacă de partea „volohilor“ și că orașul a fost ars apoi de tătarii care au sosit prin surprindere.

Ca atare, Alexandru nu îndrăznește să ia o atitudine potrivnică socrului său și promite să nu participe la campania împotriva Moldovei. Cu toate acestea el anunță pe Mengli Ghirei că războiul este pornit numai împotriva lui Ștefan, nu și a tătarilor. Vestind aceasta la Moscova (februarie 1498), hanul a făcut cunoscut de asemenea răspunsul său dat lui Alexandru, și anume că încălcarea teritoriului Moldovei ar echivala unei declarări de război Crimeei; de altfel Mengli Ghirei se aștepta la ostilități împotriva țării sale. În urma atîtor negocieri, Alexandru a renunțat să mai participe *personal* la expediția fratelui său în Moldova, care s-a sfîrșit prin înfrîngerea de la Codrul Cozminului și prin contraatacul represiv din 1498 al moldovenilor și tătarilor în Polonia. Ivan al III-lea a aflat cu întîrziere de desfășurarea evenimentelor. Solii Romodanovski și Kuleșin, trimiși în martie 1498 din Moscova, reproșau lui Alexandru participarea ostașilor lituanieni la expediția regelui Ioan Albert și-i atrăgeau atenția asupra consecințelor repetării unei asemenea greșeli.

La 29 aprilie 1498 din Moscova, prin Crimeea, este trimis la Succava solul Feodor Axentiev (Alexeev). O scrisoare a sa este adusă la Moscova la 19 august, de Iușko, ajutor de diac. Feodor a sosit în Moldova la 24 iunie, însoțit de Sabanci Afîz, omul de încredere al lui Mengli Ghirei, care căuta să justifice față de Ștefan întîrzierea ajutorului tătăresc în timpul incursiunii polono-lituaniene. Mengli Ghirei susținea că se aștepta el însuși la un atac; apoi a mai izbucnit și căiuma. Cu toate acestea, fiul hanului a luptat împotriva ostirii vrăjmașe, conduse de prințul Ostrogului, iar hanul însuși nu s-a lăsat atras de diplomații polono-lituanieni împotriva lui Ștefan.

La 20 iulie 1498 o solie nouă² a lui Alexandru sosește la Moscova, aducînd știrea că Mengli Ghirei a atacat Cernigovul, iar Ștefan a lăsat pe

¹ Protestul rusec a fost trimis hanului în noiembrie 1497.

² Marșalcul Stanislav Kiszka și Jan Sapieha.

turci să lovească Lituania prin Moldova. Ivan al III-lea consimte să mijlocească negocieri de pace și, în toamna aceluși an, trimite în Crimeea pe cneazul Romodanovski, care — în realitate — îl asigură pe Mengli Ghirei de sprijinul rusesc. În scrisoarea hanului, primită în același timp la Moscova, se stăruie asupra aceluși îndatoriri de alianță, deoarece Ștefan l-a înștiințat pe Mengli Ghirei că Alexandru vine cu o oaste mare împotriva Crimeei.

De teama turcilor, Polonia și Lituania s-au împăcat cu Ungaria și Moldova, așa încât Ștefan își va schimba atitudinea și, pe măsura accentuării conflictului dintre Moscova și Lituania, își va da toată silința să împace pe Ivan al III-lea cu Alexandru. De această dată solul rus, diacul Nikita Nardukov, susține că marele principe lituanian și-a călcat jurămintele. În iunie 1498, Ștefan capătă un salvconduct prin Lituania pentru o solie importantă. La Moscova pleacă Teodor Isăescu¹ și Șandru diacul², însoțiți de diacul rus Nikita și de patruzeci de oameni. Moldovenii au sarcina să convingă pe Ivan al III-lea să păstreze pacea, în conformitate cu cele statornicite în trecut, îndemnând totodată pe ruși să se alăture alianței statelor occidentale împotriva turcilor. La apelurile împotriva lui Alexandru, Ștefan invoacă misiunea împăciuitoare a diplomaților ruși — Ivan Berseni-Beklemîșev și diacul Balața.

Diacul lituanian Bohusz, sosit în Moldova în 1499, ațîță pe Ștefan împotriva rușilor, arătînd că intervenția domnului a rămas fără efect. Ca să lamurească pe Alexandru, Ștefan trimite în Lituania pe Costea diacul, care vizitase Moscova. El explică nereușita demersurilor moldovenești prin neîncrederea lui Ivan al III-lea în făgăduințele lui Alexandru; feodalii lituanieni pîstrează legături cu dușmanii rușilor, mai ales cu fiii hanului Ahmat din Hoarda de Aur, și silcesc pe frunțașii ortodocși din Lituania să treacă la catolicism. Ștefan adaugă că va trimite iarăși pe Costea diacul la Moscova și că este gata oricînd să mijlocească pacea dintre ei. Se pare că domnul Moldovei depune stăruință și pe lângă Mengli Ghirei, deoarece Costea diacul sfătuieste pe lituanieni să trimită un sol în Crimeea, de unde Ștefan așteaptă întoarcerea reprezentantului său.

Ca urmare a noilor stări de lucruri, înaputerniciții lituanieni Kiszka și Sapieha, sosiți în august 1499 la Moscova, vestesc printre altele că turcii se pregătesc să atace Moldova și că polonii, ungurii și lituanienii o vor apăra. Nici acest apel nu înduplecă însă pe Ivan al III-lea, care știe dorința tainică a diplomaților polono-lituanieni de a-l despărți de alianța cu Crimeea. Ivan făgăduiește ajutor Moldovei numai în caz cînd îl va cere personal Ștefan. Se înțelege că Polonia și Lituania continuă să rămîna principali dușmani ai rușilor, asuprirea feodalilor polono-lituanieni față de poporul rus din ținuturile de sud-vest contribuind la adîncirea crizei. Începînd ostilitățile între Moscova și Lituania, Mengli Ghirei — vorbind și în numele lui Ștefan cel Mare — se declară însă, din august 1499, credincios înțelegerii cu Moscova, alianța fiind reînnoită și în vara anului 1500.

În primăvara anului 1500 solul moldovean Teodor Isăescu, pîrcălab de Hotin, își face apariția la Moscova. În cursul verii, Ivan Mamonov, trimis la Mengli Ghirei, cere un salvconduct pentru alt sol moldovean, Petre, însoțit de în-arcinatul rus Nikita Nardukov diacul.

¹ Urmas al logofătului Isaia Gîrdovici, Teodor este stolnic în 1489. apoi pîrcălab de Hotin între 1493—1508.

² Probabil același Șandru din solile mai vechi; diacul Șandru este fiul lui Iliș Cîrjevici și pisar de documente între 1495—1499.

Ștefan cel Mare intervine în 1501 pentru a înlesni trecerea unor călători ruși prin Ungaria. Din pricina războiului ruso-lituanian, acest grup de călători, printre care și meșterii italieni, condus de solii moscoviți Dimitrie Larev (Ralli) și Mitrofan Karacearov, va zăbovi timp îndelungat în Moldova. Doi ani întregi se duc negocierile în legătură cu plecarea oaspeților acestora înspre Moscova¹. Ajungerea lor la destinație o face cunoscut rușilor moldoveanul Nichifor, fiul paharnicului Dimitrie. Datoriile celor plecați le suportă hanul Crimeei, care nu-și va lichida socotelile decât câțiva ani mai târziu.

Din corespondența lui Jan Zaberezski cu boierul Iacov Zahariici, din luna mai 1501, aflăm că Moscova a fost vizitată de solul moldovean Șandru, pe care l-a însoțit la înapoiere Guba Moklokov; acest însărcinat rus a fost oprît în Lituania. În iulie următor din Crimeea se vestea că Ștefan mijlocește pacea între Mengli Ghirei și Alexandru al Lituaniei, a cărui alegere ca rege al Poloniei a consolidat pozițiile vrășmașilor Moscovei. În decembrie 1501, reprezentanții lui Ștefan îl felicită pe noul rege al Poloniei și-i cer un salv-conduct pentru trecerea solului Șandru, trimis la Moscova ca să împace pe rege cu Ivan al III-lea și ca să înduplece pe ruși să se alătore coalțiiei antiotomane.

Șandru mai avea și sarcina de a se interesa la Moscova de soarta domniței Elena, fiica lui Ștefan cel Mare, și a fiului ei, Dimitrie. Soțul domniței, Ivan cel Tânăr, murise în 1490. Pentru succesiunea la domnie se aflau în conflict Elena, care apăra drepturile lui Dimitrie, și noua soție a lui Ivan al III-lea, Sofia, care căuta să obțină tronul pentru fiul său, Vasile. Dimitrie era susținut de familiile înrudite: Patrikeev, Riapolovski² și de alți boieri ce se temeau că izbînda Sofiei va contribui la consolidarea autocrației sub domnia lui Vasile. La 4 februarie 1498 Dimitrie a fost proclamat solemn mare cneaz. Actul acesta avea semnificația bizantină a coasocierii la domnie. La scurt timp, însă, uneltirile Sofiei au făcut să se clatine poziția lui Dimitrie, astfel se explică repetatele apeluri ale lui Ștefan, adresate lui Mengli Ghirei, cu privire la soarta domniței Elena. Hanul a dezmințit însă zvonurile despre starea îngrijorătoare a fiicei domnului Moldovei.

Soliile ajung cu greu la destinație. În aprilie 1502, Ivan al III-lea se plînge sultanului Mehmed Sihzade din Caffa că solul rus, Ivan Mamonov, a fost jefuit de azoveni, iar diacul Nikita Nandukov a fost ucis. Ștefan continuă legăturile strînse cu Mengli Ghirei, făgăduindu-i ajutor împotriva dușmanilor. Domnul Moldovei îl felicită de asemenea pe han în legătură cu biruința obținută asupra Hoardei de Aur³.

În vara anului 1502, regele Poloniei oprește trecerea unui sol moldovean la Moscova, deși Ștefan îi face cunoscut că turcii se pregătesc să-i atace țara. Relațiile se înrăutățesc, așa încît regele se grăbește, în aprilie 1503, să înștiințeze pe domnul Moldovei că, pe cînd el luptă împotriva polonilor, Ivan

¹ La începutul anului 1503 curierul Ileika, trimis în Moldova, se afla reținut în Lituania.

² Cunoaștem înrudirea apropiată a Elenei cu cnezii Patrikeev și Riapolovski, așa că nu împărtășim părerea istoricului C. V. Bazilevici că urgia care se declanșează asupra acestor familii nu are o legătură directă cu dupta dinastică. De altfel, istoricul Soloviov precizează și el că așa-zisa trădare a acestor boieri constă în acțiunea îndreptată împotriva Sofiei.

³ Scrisoarea lui A. Zabolotski, din Crimeea, trimisă la Moscova în octombrie 1502.

al III-lea i-a aruncat fiica în temniță și a îndepărtat de la succesiune pe nepotul Dimitrie, asociind¹ la domnie pe fiul Sofiei, Vasile. Lui Mengli Ghirei i s-a cerut să verifice aceste știri, tăgăduite de solul rusesc din Crimeea-Zabolotski.

Soarta domniței Elena supără pe bătrînul Ștefan. Legăturile sale cu Ivan al III-lea slăbeau. La Moscova se spunea că Elena, diacul Feodor Kurițin, învățatul sfetnic trimisă altădată în Moldova, mitropolitul Zosima și alți câțiva oameni de seamă ar fi părtașii unei erezii de nuanță raționalistă din Occident, osîndită la sinoadele din anii 1490 și 1504. La mijloc era de bună seamă o uneltire, menită să compromită pe Dimitrie și gruparea ce-l sprijinea.

După cum relatează letopisetul, domnița Elena a murit de inimă rea în ianuarie 1505, la șase luni după moartea tatălui ei, Ștefan, și la nouă luni înaintea morții socrului ei, Ivan al III-lea. Elena a fost îngropată în aceeași mănăstire Voznesenski din Kremlin, în care i s-a făcut canonia. În februarie 1509 a încetat din viață în temniță și fiul Elenei, Dimitrie, nefericit nepot a doi mari domni².

*
* *

Popularitatea lui Ștefan cel Mare se poate vedea din legende ca, de pildă, cîntecul rusesc despre Ștefan „Voloski“ la Dunăre, reprodus în „Grammatica Ceska“ a lui Jan Blahoslav, din 1571.

Puternica personalitate a lui Ștefan a rămas în istorie ca deschizătoare de drumuri pentru legăturile noastre cu Moscova. Înțeleptul domn — după cum ni-l descrie într-un raport din 1503 medicul venețian Matei de Muriano — a știut să ridice prestigiul îmbelșugatei sale țări, care putea să trimită la nevoie în luptă 40 000 de călăreți și 20 000 de pedestrași.

Chiar cronicarii poloni Michowski și Dlugosz îl socoteau drept un erou al veacului, iar istoricul rus Karamzin, vorbind de biruințele strălucite ale domnului Moldovei asupra oștirilor turcești, încheia prin a mărturisi că Ștefan constituia obiectul admirației suveranilor și poporului, deoarece el săvîrșise cu mijloace mici fapte mari. Letopisetul rusesc al mănăstirii Gustinski are de asemenea cuvinte de laudă despre vajuicul prieten al Moscovei, cu prilejul morții sale întîmplată în iulie 1504: „S-a pristăvit Ștefan voievodul Moldovei, ostaș viteaz ca și alt Alexandru (cel Mare); căci de multe ori a înfrînt pe împăratul turcesc cu marea lui putere, asemenea și pe tătari și pe Matei craiul unguresc, și pe craiul polon Olbracht“.

¹ În aprilie 1502.

² Una din cronicile rusești arată că Dimitrie ar fi murit în februarie 1508. Călătorul Herberstein înregistrează câțiva ani mai tîrziu zvonul că Dimitrie ar fi fost omorît. Testamentul din 1509, ce i se atribuia, aparține într-adevăr lui Dimitrie Ivanovici, cneazul Ugliciului. Căsătoriei domniței Elena se datoresc vechi migrațiuni moldovenești la Moscova. În „Cartea de catifea“, alcătuită în veacul al XVII-lea, găsim patru familii de obirșie „volohă“, „greacă“ și „străină“, care pot fi pomenite în această privință: *Ofrosimov*, care se trage din „bărbatul cinstit Andrei“ venit din „Țara volohilor“ în slujba cneazului Vasile (1425—1462), *Voloikișin*, *Volohov* și *Rahmaninov*, care se coboară din fratele domniței Elena, Ivan, numit „Vecin“, emigrat la Moscova (A. Iațimirski îl socotește un fiu din flori al lui Ștefan cel Mare).

LUPTA ÎMPOTRIVA INSTAURĂRII JUGULUI OTOMAN

(veacul al XVI-lea)

Situația internațională din veacul al XVI-lea se menține grea din pricina înaintării turcilor spre centrul Europei. Forța ofensivă este condiționată de războaiele Imperiului Otoman cu Persia (din deceniile II și IV, din anii 1548—1555 și după 1578). În acest interval se intensifică agresivitatea turcilor în Mediterana și Ungaria, unde vrăjmașii principali ai sultanului sînt Habsburgii, suverani în Germania și în Spania. Contradicțiile dintre regii Franței și împărații Habsburgi îi va face pe francezi să intervină și în treburile din partea de răsărit a Mediteranei, iar pe Habsburgi să caute alianța Statului Rusesc împotriva Imperiului Otoman. În lupta împotriva jugului otoman, venețienilor nu le era de nici un folos preluarea coloniilor genoveze din răsărit; mai mult, chiar pe urmele italienilor și francezilor vin acum neguțători noi, englezi și olandezi. În nord-estul Europei, Statul Rusesc, prin imobilizarea forțelor tătarăști — trupe auxiliare ale oștirilor otomane, împiedică extinderea stăpînirii turcești în întreaga Europă.

Relațiile dintre Moscova și Imperiul Otoman încep din ultimul sfert al veacului al XV-lea, cînd turcii supun Crimeea, transformînd-o într-un hanat vasal sultanului turc. Stingherirea activității neguțătorilor ruși la Azov și Caffa, precum și reținerea la Cetatea Albă a solului rus Feodor Kurișin, care se întorcea din Ungaria și Moldova, provoacă încă în timpul domniei lui Ivan al III-lea proteste pe lângă sultan. Cu toate acestea, relațiile Moscovei cu turcii, avînd un caracter incidental, continuă să fie relativ pașnice pînă în 1524 cînd, în urma unor lupte cu Moscova, vecinul ei, hanul Kazanului, recunoaște suzeranitatea sultanului turc. Noua stare de lucruri stingherește activitatea statului feudal rus, deși deocamdată turcii, amenințați de incursiunile perșilor, nu pot să sprijine pe tătarii din Crimeea, cu atît mai puțin să vină în ajutorul celor din Kazan. În urma unei expediții rusești, hanul Kazanului recunoaște din nou dependența sa formală față de Statul Rusesc. Relațiile Rusiei cu Imperiul Otoman încep să devină încordate. În 1525 tătarii din Crimeea și turcii se pregătesc să atace teritoriile rusești, dar tulburările izbucnite în Crimeea zădărnicesc planurile lor.

În războaiele din Persia turcii se foloseau și de ajutorul tătarilor din Crimeea, care trebuiau să-i atace pe perși prin Caucaz. Ca să-și consolideze pozițiile, turcii și tătarii din Crimeea intenționau să cucerească hanatul Astrahanului și hoarda nogailor, dintre Volga și Ural. Planurile arătate au făcut ca politica rusească față de agnesori să devină mai categorică, aceasta cu atît mai mult cu cît populațiile din Caucaz făceau apel la sprijinul Moscovei.

În 1547 tătarii din Crimeea au întreprins o expediție pentru supunerea Astrahanului. Drept răspuns, folosindu-se de războiul turco-persan, rușii au eucerit în 1552 Kazanul, iar în 1556 Astrahanul. Acțiunile rușilor corespundeau de altfel etapei de dezvoltare economică și strategică în care se afla statul lor pe marea cale a Volgăi, spre Caucaz și Orient. Acest stat, care în nord-estul Europei preluase funcțiile statului kievian, nu putea să nu-și propună printre principalele țeluri de politică internațională, lărgirea hotarelor spre mările de sud. De bună seamă că aceste interese, și nu simpla pretenție la „succesiunea“ Bizanțului, călăuzeau pașii clasei conducătoare rusești.

Dinspre Nipru, Don și Cerkesia feudali ruși ar fi putut ataca ușor Crimeea. Însă în 1558 încep luptele din regiunea baltică, așa că Moscova va

renunța deocamdată la continuarea conflictului cu tătarii și la clădirea unei cetăți în nordul Caucazului. Înaintarea rușilor și stingherirea prin aceste mișcări a oștilor tătarăști au făcut pe turci și pe tătarii din Crimeea să încerce în 1569 să cucerească Astrahanul; doi ani mai târziu hanul Crimeei, din porunca sultanului, a făcut o puternică incursiune în ținuturile rusești. Turcii n-au luat parte la prădăciunile tătarilor, deoarece erau reținuți de războiul din Mediterana, ce s-a încheiat prin înfrângerea lor la Lepanto.

Lupta în jurul tronului vacant al Poloniei a sporit încordarea internațională. Poarta otomană sprijinea candidatura unui principe francez, iar după fuga lui — pe Ștefan Báthory. Țarul Ivan al IV-lea cel Groaznic, el însuși candidat la tronul Poloniei, prefera să-l cedeze Habsburgilor, asigurându-și astfel stăpînirea Lituaniei și a regiunii baltice. Pornită dintr-o comunitate de interese, apropierea dintre Habsburgi și țar s-a concretizat prin negocierile din anii 1575—1576 și de mai târziu.

În cadrul acestor evenimente avea să se desfășoare lupta grea a poporului nostru pentru libertate, într-o perioadă în care dîrza rezistență — mai cu seamă a Moldovei — este zdrobită de forțele copleșitoare ale dușmanilor.

Urmașii lui Ștefan cel Mare: Bogdan al III-lea și Ștefăniță. Cu toată înverșunata rezistență opusă de Ștefan cel Mare, atacurile otomane au zdruncinat atît viața economică, cît și poziția internațională a Moldovei, care își păstrează totuși independența recunoscută. Pe de altă parte, pierderea legăturilor economice cu Mediterana prin Marea Neagră limitează interesele Poloniei în Moldova mai mult la necesități strategice; legăturile familiale ale dinastiei domnitoare din Polonia și Ungaria au readus astfel, pentru cîtva timp, Moldova în sfera de influență ungară. După ce tratatul de pace de la Buda, încheiat în 1503 între Ungaria și Turcia, a extins clauzele sale și asupra țării noastre, printr-o înțelegere nouă dintre Ungaria și Polonia Moldova a fost recunoscută în 1507 ca vasală a Ungariei, acționînd în comun împotriva turcilor și tătarilor. Aceeași stare de lucruri s-a păstrat și prin înțelegerile de mai târziu, de pildă prin tratatul de pace din ianuarie 1510, încheiat de regele Poloniei cu domnul Bogdan al III-lea, fiul lui Ștefan.

Încordarea în regiunea aceasta a Europei n-a slăbit în tot cursul veacului al XVI-lea, așa încît tradiția de legături politice cu Moscova, stabilită de Ștefan cel Mare, a fost continuată de urmașii săi.

În anul 1513, hanul Crimeei a atacat nu numai Lituania, ci și Moldova. Incursiunea tătarăscă — povestește cronicarul Grigore Ureche — a provocat trimiterea de solii moldovenești către craiul Poloniei și chiar la Moscova, unde de la 1505 domnea Vasile al III-lea¹. Bogdan a încercat chiar să organizeze o expediție comună — cu rușii și polonii — împotriva tătarilor, dar n-a reușit, deși a negociat în 1514 împăcarea dintre marele cneaz al Moscovei și regele Poloniei. Popoarele subjugate de Imperiul Otoman, legate între ele prin ortodoxism², priveau pline de speranțe la ascensiunea Moscovei — *Roma cea nouă* — așa cum o numea Ieremia, patriarhul Constantinopolului, într-un act din 1589, cu prilejul înființării patriarhiei ruse. În ceea ce privește aceste popoare, istoricul sovietic M. N. Tihomirov stăruie asupra însemnătății căsăto-

¹ Într-o scrisoare către împăratul Germaniei, Vasile al III-lea se intitula țar. În 1517 fiul său, Ivan cel Groaznic, s-a încoronat cu acest titlu.

² Cu atît mai mult cu cît legislația musulmană întemeiată pe *Coran*, după cum arată Engels (K. Marx și F. Engels, *Opere*, vol. X, ed. rusă, p. 6), reducea geografia și etnografia popoarelor lumii la o formulă simplă și ușoară de împărțire în două jumatăți: drept credincioși și necredincioși.

niei lui Vasile al III-lea cu Elena Glinska, fata printului lituanian Vasile Glin-ski și a Anei Ștefan Iacoșici. Sora Anei, Elena, era măritată cu Iovan Branco-vici, despot de Srem (mort în 1502). Dintre fiicele despotului, Despina-Elena s-a căsătorit cu Neagoe Basarab, domnul Țării Românești, iar Elena-Ecaterina a ajuns soția lui Petru Rareș, domnul Moldovei. În felul acesta s-a creat o atmo-sferă mai prielnică pentru apropierea cu Moscova.

Vasile al III-lea a trimis în iunie 1521 o scrisoare lui Ștefăniță vodă, fiul și succesorul la domnie al lui Bogdan al III-lea. Lui Tretiak-Gubin, sol mos-covit la Constantinopol, i s-a recomandat să ia contact cu solii moldoveni la Azov, Caffa sau Constantinopol. Tinărul Ștefăniță, neîncrezându-se în vecini și văzînd ofensiva sultanului Soliman spre centrul Europei (Belgradul sîrbesc fusese cucerit în 1521 și Severinul în 1524), a încercat și el să stabilească legă-turi mai trainice cu Moscova, dar solia sa n-a fost lăsată să treacă prin Polonia, „pentru neașezare ce avea cu Moscul” — spune cronicarul Grigore Ureche. Îndată ce negocierile ruso-polone au îngăduit reluarea relațiilor diplomatice cu Moldova, solii ruși Morozov și Buturlin, ce se aflau la Vilna între noiembrie 1522 și mai 1523, s-au interesat de solul „voloh” Toma și au cerut o întrevedere cu dînsul. Altă solie rusească, din anii 1526—1527, căuta să afle dacă solul „voloh” a fost la rege și dacă i-a fost împiedicată călătoria la Moscova.

În 1527, Ștefăniță căzu victimă uneltirilor oligarhiei boierești, pierind otrăvit. În timpul domniei sale vin în țară diferiți ruși. Așa, de pildă, la Ițcanii Vechi se păstrează mormîntul din 1525 al unui oarecare Procofie din Pskovul rusesc, îndepărtat oraș comercial, vestit prin monumentele sale de artă.

Petru Rareș. Scaunul domnesc al Moldovei fu ocupat de Petru Rareș, fiu al lui Ștefan cel Mare. Puțin mai înainte, în 1526, turcii înfrîseră pe unguri la Mohaci și Ungaria își pierdu independența. În luptele pentru domnie din Transilvania intervine și Petru Rareș. Drept răsplată pentru ajutorul dat, regele Ioan Zapolya i-a încredințat cîteva orașe întărite, dincolo de Car-pați. Petru Rareș a căutat de asemenea să închege legături statornice și cu Moscova.

În primăvara anului 1529, solii moldoveni — vistierul Duma Cozma și Toma Ioan, — călătoresc prin Polonia și sosesc la Moscova, iar solul rus Constantin Timofeevici Zamîtski primește un salvconduct ca să treacă prin aceeași țară, în drum spre Suceava. La sfîrșitul aceluiași an sînt pomeniți solii moldoveni pîrcălabul Alexandru Cîrjă și Toma Ioan; la întoarcerea de la ruși, împreună cu Zamîtski, ei sînt reținuți timp de două săptămîni la Vilna. Feudalii poloni deseori pun piedici în calea apropierii dintre Moldova și Moscova, deoarece alianța moldo-rusească este îndreptată în primul rînd împotriva vrăjmașilor comuni: regele Poloniei și sultanul Turciei. O mani-festare în spiritul unei asemenea colaborări a avut loc în 1530 cînd, folo-sindu-se de războiul ruso-polon, Petru Rareș a voit să reocupe Pocuția. După relatările polonilor, populația ucraineană din ținuturile de sub stăpînirea lor întîmpina cu bucurie pe moldoveni. Temîndu-se de creșterea mișcării poporu-lui asupra, feudalii poloni s-au grăbit să adune forțe considerabile și, în august 1531, oastea lui Rareș a fost respinsă la Obertyn¹. Doi ani mai tîrziu moldovenii au oprit contraatacul polon, însă Pocuția a fost pierdută cu totul.

¹ În septembrie 1531 Petre Tomicki scrie palatimului Vilnei despre biruința lor și despre înțelegerea lui Rareș cu rușii.

Un trimis moscovit, Ivan Elizarov, a sosit la Suceava în luna mai 1532, prin Crimeea, însoțit la înapoiere, la 7 noiembrie, de moldoveanul Iușco. Moldovenii cereau sprijinul înmunitorilor ruși împotriva regelui Poloniei și a marelui principe al Lituaniei. Nestatornicia feudaliilor tătari împiedica negocierile moldo-rusești; totuși, la 19 iunie 1533, o dată cu Iușco pleacă în Moldova solul rus Feodor Leonte, urmat în august același an de tătarul Nebolșa Kobiakov.

Reprezentanții ruși la negocierile de pace cu polonii în 1536 au luat apărarea Moldovei, arătând că suveranul lor a făgăduit lui Petru vodă să-l apere, să-l ajute și să nu-l părăsească la iscălirea păcii cu regele Poloniei. Rușii stăruiau ca regele să încheie neîntârziat un armistițiu cu domnul; ei au declarat la 3 februarie 1537 lituanienilor:

„Vă este cunoscut că Ștefan, voievodul Moldovei, a fost în prietenie și legătură de înrudire cu marele cneaz Ivan, bunicul suveranului nostru, și suveranul nostru l-a ajutat și a stat pentru dînsul, iar pe fiul său, Petru vodă, l-a ajutat și l-a miluit tatăl suveranului nostru, marele suveran Vasile, și acum marele nostru suveran Ivan îl miluiește pe Petru vodă și Petru vodă slujește suveranului nostru. Și acum, cînd se face pace și bună înțelegere între suveranii noștri, suveranul nostru ne poruncește să vă spunem: regele Sigismund să facă pace și cu Petru vodă, și suveranul nostru va trimite pe omul său la Petru vodă, ca să trimită el soli la regele Sigismund, pentru pace“.

Nu ne sînt cunoscute amănuntele negocierilor dintre domnul Moldovei și Moscova, dar aceste declarații confirmă existența unui angajament formal. Acțiunile lui Petru Rareș înlesneau de altfel desfășurarea politicii rusești față de regele Poloniei. În decembrie același an rușii cereau regelui să lase să treacă un schimb de soli în Moldova. Însă, nici solul rus Vasile Bezobrazov n-a fost lasat să plece prin Polonia.

Hărțuirile din Bugeac, refuzul lui Petru Rareș de a ceda turcilor acest ținut și legăturile sale cu împăratul Germaniei au trezit nemulțumirea sultanului care, ațîțat de feudali poloni, a venit în august 1538 cu o oștire sprijinită de tătari în Moldova. Rușii nu puteau să vină în ajutorul moldovenilor, deoarece la Moscova, în jurul tronului unui băiat în vîrstă de opt ani, boierii erau preocupați de uneltiri pentru acapararea puterii. Feudalii poloni călcără și ei granițele Moldovei, împresurînd fără izbîndă Hotinul. Petru Rareș reuși să restabilească pacea cu acești dușmani, renunțînd la pretențiile asupra Poartei, și respinse pe tătari la Ștefănești, pe Prut. Trădat însă de boieri, înspăimîntați de cei 150 000 de ostași ai sultanului, domnul a trebuit să ia calea pribegiei în Transilvania. Sultanul Soliman intră în Suceava și puse domn pe un fiu sau nepot al lui Ștefan cel Mare, Ștefan, zis Lăcustă. lăsînd pentru cîtăva vreme în capitala țării o garnizoană turcească. Moldova și-a pierdut astfel independența, rămînînd aservită Imperiului Otoman. Ținutul de sud-est al țării, Bugeacul, a fost transformat într-o provincie turcească, populată pentru siguranță de tătarii nogai. Printre primele raiale a fost Benderul (Poarta), vechea Tighina unde, pentru întărirea vadului peste Nistru, s-a clădit o cetate. În felul acesta au luat ființă pozițiile de înaintare otomane împotriva vecinilor de la nord-est, în regiuni în care înflorea regimul feudal turcesc.

Năvălirea turcească și foametea provocată în țară de lăcuste (de aici și porecla de „Lăcustă“ dată domnului) au stîrnit nemulțumirea locuitorilor față de Ștefan vodă; socotit unealtă a Porții, dînsul a fost omorît. Petru

Rareș, câștigînd bunăvoința sultanului, s-a întors în țară, în a doua domnie (1541—1546).

Cînd turcii îl goniseră în 1538 pe Petru Rareș din Moldova, el avea de gînd să plece la Moscova, dar n-a putut să-și realizeze planul din pricina împotrivirii polonilor și tătarilor. Așa spunea solii săi, veniți la Moscova în anii 1542—1543, pîrcălabul Cristea Vlad, logofătul Petre Cîrcu și uricarul Ioan Ștefan. În februarie 1544 o solie rusească era în drum spre Suceava, aducînd domnului și un ajutor bănesc. Altă solie n-a fost lăsată de poloni să treacă în Moldova în anul următor. Trimișii moldoveni ce se îndreptau spre Moscova au fost jefuiți.

Petru Rareș a ajuns cunoscut rușilor și datorită șederii la Suceava a vestitului călător și scriitor moscovit Ivan Peresvetov¹, care a stat aici cinci luni. Cum însemnările drumeților din vremi îndepărtate vorbesc nu atît despre locurile vizitate, cît oglindesc concepțiile lor personale, unii cercetători ai vechii literaturi (A. N. Popov, A. N. Pîpin) au socotit pe Ivan Peresvetov drept un pseudonim. În realitate, acest călător a poposit în Moldova și a descris pe la 1549 convorbirile sale avute cu domnul țării, înfățișat ca un mare iubitor de dreptate, „filozof învățat și doctor înțelept“.

Elogiile aduse de Peresvetov înțelepciunii domnului nu sînt vorbe goale. Domnul a mărit frumoasa mănăstire Pobrata sau Probota și a pus pe învățatul Macarie al Romanului să scrie slavonește letopisețul Moldovei, continuînd analcele din vremea lui Ștefan cel Mare, dar într-un stil mai înflorit. Petru Rareș se interesa mult de traiul din Rusia, punînd tot felul de întrebări nu numai lui Peresvetov, dar și unui curtean, Vasile Merțalov, venit de asemenea de la Moscova. Poate din aceste legături moldo-rusești rezultă înscrierea, cam pe atunci, în „Letopisețul Voskresenski“ a cronicii moldo-rusești, care oglindește interesul rușilor față de țara noastră îndepărtată și care poartă titlul: „Povestire scurtă despre domni moldoveni. De unde s-a început țara moldovenească“. De altfel, sub domnia lui Petru Rareș se face un comerț mai apreciabil cu *Moscul*. Neguțătorii moldoveni se întîlneau cu cei moscoviți la bilciurile din Lvov și Lublin. Cînd regele Poloniei, în 1527, oprește pe neguțătorii lui Petru Rareș să treacă spre Moscova pentru a cumpăra acolo blănuri scumpe și dinți de pește (de morsă), socotind că ei ar putea face spionaj în interesul rușilor, acest comerț va fi continuat prin greci, ca acel Andrei Halchocondilas, bogat negustor al sultanului. Totuși și Halchocondilas a avut de îndurat cîtiva ani interdicții oficiale.

Petru Rareș era un prieten de nădejde al statului rus. Din cele relatate de Ivan Peresvetov știm că domnul Moldovei considera necesară cucerirea de către ruși a hanatului Kazanului — „cel mai mare vrăjmaș al țarului, care nu trebuie să rabde atît“. Rareș își dădea seamă de primejdia instaurării stăpînirii otomane în Răsărit, cu atît mai mult cu cît în 1541 Buda a căzut și a fost transformată în pașalic tuncesc, o mică parte a Ungariei la nord rămînînd lui Ferdinand de Habsburg, fratele împăratului Carol Quintul, iar Transilvania alcătuind un principat de sine stătător, vasal sultanului, dar bucurîndu-se de aceeași libertate ca și Moldova și Țara Românească. Ferdinand ajungînd împărat, Viena a început să joace un rol însemnat în negocierile diplomatice de mai tîrziu cu privire la țările noastre, deși tratatul de pace de la Praga, din 1562, recunoaște menținerea puterii sultanului nu numai asupra Țării Româ-

¹ Copia publicației însemnărilor sale, în 1865, la Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 5148, p. 147—153.

nești și Moldovei, dar și extinderea ei asupra Transilvaniei. Închiderea drumului comercial pe apă, iar mai târziu căderea Timișoarei, care a statornicit în întregul sud-estul european dominația economică otomană, a îndreptat cu totul Moldova spre unica țară vecină cu posibilități de comunicații în afară. spre Polonia și Lituania. Trecerea Moldovei în sfera de influență polonă a fost confirmată prin tratate de domnul Bogdan Lăpușneanu în 1569 și de însăși Poarta otomană în 1577, garantându-se totodată libertatea comerțului dintre cele două țări.

Legăturile cu Lvovul (Alexandru Lăpușneanu). Adus din Polonia de o răscoală a boierilor, a venit în 1552 în Moldova fiul lui Bogdan al III-lea. Petru stolnicul, proclamat domn sub numele de Alexandru (Lăpușneanu). Ca să îndepărteze reședința voievodală de granițele străine și s-o țină sub imediata lor observație, turcii au silit pe Alexandru vodă să părăsească cetatea Suceava și să mute capitala țării în orașul neîntărit Iași¹, mai apropiat de raialele lor și de Bugeacul tătarec.

Venind din regiunile rusești stăpinite de regele Poloniei, cu toate legăturile sale cu feudalii străini, Alexandru Lăpușneanu a manifestat o deosebită recunoștință față de ruși pentru ospitalitatea primită. Cercetătorul galițian A. Petrușevici stăruie, pe bună dreptate, asupra însemnătății relațiilor lui Alexandru Lăpușneanu cu cetățenii ruși din Lvov. Petrușevici afirmă că acest domn al Moldovei merită întreaga recunoștință a Rusiei galițiene, ca ocrotitor al rușilor din Lvov, împilați de feudații catolici. Prin sprijinul său direct și prin intervenții pe lângă rege, Alexandru Lăpușneanu a contribuit la menținerea acestor cetățeni într-un oraș unde ei erau lipsiți de unitate și apărare. Cu ajutorul său, în 1558 a început să se zidească biserica Adormirii din Lvov, în jurul căreia s-a grupat „bresla rusească” a orașului. Frumosul locaș a ars în 1571, probabil o dată cu o altă biserică mică — a sfântului Gheorghe. clădită și ea cu sprijinul lui Alexandru Lăpușneanu, pe la 1553; vechea clopotniță, din 1567, s-a năruit trei ani mai târziu, încât ne-a rămas să admirăm și astăzi doar clopotnița clădită în anii 1572—1578 de alt emigrant din Moldova, Constantin Corniaet. Obștea ortodoxă s-a menținut totuși, obținând în 1586 primul statut de conducere. S-a constituit „frăția” — asociația național-religioasă a orașenilor din Lvov — care a întemeiat școala și tipografia rusească din localitate. Biserica Adormirii a fost înălțată la rangul de Stavropigie. Spre sfârșitul veacului al XVI-lea Lvovul ajunsese principalul centru cultural din sud-vestul ținuturilor populate de ruși și ucraineni „Frăția” din Lvov a slujit drept model pentru înființarea în celelalte orașe a unor bresle asemănătoare, ce duceau lupta pentru libertăți politice și economice, precum și pentru păstrarea culturii lor, manifestându-și protestul politic și social într-o formă religioasă, ceea ce este un fenomen obișnuit în cadrul orânduirii feudale². Înfrurirea binefăcătoare a școlilor și tipografiilor „frățiilor” rusești o vor resimți și țările noastre.

Correspondența purtată de Alexandru Lăpușneanu cu fruntașii orașului Lvov oglindește grija sa față de organizarea comunității rusești; de altfel până la 1539, când a luat ființă episcopia Lvovului, viitorii preoți ruși călătoreau în Moldova pentru a fi hirotonisiți. În iulie 1558 domnul poștește patru tineri să vină în Moldova să învețe cântările bisericesti, ca și tinerii din Peremișl ce învățau la Suceava. Este vorba de asemenea de turnarea unor clopote pentru

¹ Aceste constatări le face în 1593 călătorul rus Trifon Koroheinikov.

² V. I. Lenin, *Opere*, vol. 4, București, E.P.L.P., 1953, p. 223.

Biserica „valahă” din Lvov

bisericile din Lvov și din Moldova. Tradiția aceasta de ajutorare mutuală pe țărîm cultural, tradiție care întărea relațiile economice și politice, a fost păstrată de succesorii lui Alexandru Lăpușneanu timp de peste o sută cincizeci de ani. În această perioadă s-a reluat mai intens comerțul cu Lvovul, unde trimiteam vite, vin și alte produse ale țării, primind în schimb metale, arme, ștofe și altele. Scrisorile domnului Petru Șchiopul, ale logofătului Luca Stroici, ale Movileștilor mai ales, ne indică toate foloasele de care se bucurau moldovenii de pe urma acestei colaborări, mai cu seamă atunci cînd pribegeau la Lvov din pricina urgiei tuncești. În 1605 domnul Ieremia Movilă cumpăra din acel oraș hîrtie de scris, cărți și tocmea copîști. Un dascăl și cîțiva diaci ai cancelariei lui Simion Movilă au venit din Lvov. Luca Stroici, care trimitea acolo vin moldovenesc, scria de asemenea despre doi tineri care învățau la dascăli lioveni. Moise vodă, fratele lui Petru Movilă, își adăpostea în orașul rusec averea. Alt moldovean, Ștefan Dropan, a mai clădit la Lvov biserica sf. Onufrie, iar domnul Miron Barnovski-Movilă este ctitorul bisericii sf. Paraschiva, restaurată de Vasile Lupu în 1644 și inzestrată cu o catapeteasmă în stil moldovenesc. Printre ctitorii, sprijinatorii și donatorii de cărți ai mănăstirilor apropiate se numără de asemenea și moldovenii; faptul acesta se observă mai cu seamă în ultimul pătrar al veacului al XVII-lea. Ia emigranții din jurul domnului Ștefan Petriceicu. Mănăstirea numită Marele Schit din Galiția a fost clădită în 1607 de Maria Potocka, fiica lui Ieremia Movilă; pomelnicele mănăstirii amintesc despre dese relații cu Moldova în veacul al XVII-lea¹. În iunie 1680 țarul Feodor Alexeevici a dăruit Marelui Schit o frumoasă cruce, admirată acum peste 100 de ani de pelerinul Partenie la mănăstirea Sucevița, altădată închinată Marelui Schit — cu toate intervențiile rusești² desfășurate în 1785 de austrieci. Vechile așezăminte culturale din Lvov au suferit mult de pe urma jafului ostașilor suedezi din 1704, administrația austriacă de mai tîrziu contribuind și ea la ruinarea acestor monumente istorice.

Ivan cel Groaznic (1533—1584) și Moldova. Alexandru Lăpușneanu a continuat, după cum am văzut, politica tradițională față de Moscova, unde domnea țarul Ivan cel Groaznic. Unul din cei mai însemnați suverani ai epocii, Ivan a consolidat unitatea statului rus, a pus capăt certurilor boierești, a cucerit hanatele tătărăști din Kazan și Astrahan, a reocupat vremelnice orașele baltice și a extins stăpînirea rusească asupra Siberiei Apusene. Centralizarea politică a contribuit la consolidarea legăturilor economice dintre regiunile îndepărtate și a intensificat comerțul și producția de mărfuri a diverselor localități. Neguțatorii ruși călătoreau în Caucaz, Persia, Buhara, Crimeea, Moldova și Turcia, iar navigatorii din apusul Europei au început să vină pe noul drum spre *Moscovia*, prin Marea Albă. Cultura prospera și ea în capitala țării, unde în 1551 s-a ținut soborul sau sinodul chemat să reorganizeze viața bisericască feudală a statului. În 1564 învățatul meșter tipograf Ivan Feodorov, ce a lucrat mai tîrziu la Lvov și a colindat în 1577 prin părțile noastre, a început tipărirea de cărți rusești.

În promovarea politicii rusești în sud-vestul Europei, țarul se interesa de situația internațională a Moldovei, solii săi din Polonia încercînd să stabilească

¹ Academia R.P.R., *ms. slav.* nr. 79 și 500; găsim aici și alte manuscrise ale Marelui Schit, nr. 523, 525, 567, 607 ș.a.

² Copia scrisorii mareșalului Rumianțev din 25 decembrie 1772 către guvernatorul Lvovului, la Academia R.P.R., doc. CCCXXVI, 67. Vezi și scrisoarea lui Zosima, starețul Marelui Schit, din 26 iulie 1776 (*ibidem*, doc. CCCXXIX. 40).

Țarul Rusiei Ivan cel Groaznic

relații cu moldovenii veniți în țările vecine sau să ceară salvconducte pentru călătorii în Moldova. Pentru țarul Ivan cel Groaznic, din însărcinarea lui Alexandru Lăpușneanu, cărturarul Macarie al Romanului a orînduit în 1556 materia juridică a Sintagmei — pravila bizantină a lui Matei Vlastares, în ordinea alfabetului slav; în încheiere, Macarie vorbește despre relațiile țarului cu domnul Moldovei. Sintagma lui Macarie n-a ajuns însă în Rusia, fiind oprită în 1561 la mănăstirea sf. Onufrie din Lvov. Cultura moldovenească era prețuită la rîndul ei la Moscova, unde încă de la 1522 diplomatul Dimitrie Gherasimov, ucenicul cărturarului Maxim Grecul, tălmăcind gramatica lui Aelius Donatus, vorbea despre însemnătatea literelor chirilice la moldoveni. Ivan cel Groaznic — după o tradiție din veacul al XVII-lea, menționată de istoricul Soloviov — este și ctitorul unei mănăstiri din Moldova. Trebuie să fie mănăstirea Slatina, al cărei pomelnic¹ evocă pe primii binefăcători: țarul Ivan Vasilievici și soția sa, Anastasia, pe fratele său, Iuri, și pe copiii — Ivan, Evdochia și Feodor; cum viitorul țar Feodor s-a născut în 1557, iar țarina Anastasia a murit în 1560, din acest răstimp datează donația țarului Ivan mănăstirii Slatina, ctitoria lui Alexandru Lăpușneanu sfințită la 14 octombrie 1558; țarul Ivan cel Groaznic și neamurile sale apar de asemenea în pomelnicul mănăstirii moldovenești Bistrița. La Muzeul Orujcinaia Palata din Moscova se păstrau vase cu inscripții amintind pe Ivan cel Groaznic și cu ornamente moldovenești, printre care și stema țării; puteau să fie darurile domnului Moldovei, deși cercetătorul A. Oreșnikov² crede că este vorba de șederea la Moscova a vreunui meșter moldovean. Și mai târziu, sub domnia țarului Boris Godunov, la Moscova sînt lucrute cupe în stil moldovenesc. O cruce din 1544 de la Căpiana a ajuns la catedrala din Vîlna; un „ac“ domnesc din 1561 găseam la catedrala din Periaslav, iar la Biblioteca publică din Petersburg în 1817 se afla icoana tăierii capului sf. Ioan, cu o inscripție ce amintea pe voievodul Alexandru Lăpușneanu și pe soția sa, Ruxandra³.

Din pătamile neguțătorului moldovean Drăgan, care a străbătut Polonia între anii 1561—1564 călătorind spre Moscova ca să cumpere piei de zibelină și dinți de peste, cunoaștem greutățile ce stăteau în calea desfășurării comerțului moldo-rus. Pentru aceeași perioadă, Graziani, biograful lui Despot vodă, arată că din Moldova se exportă un mare număr de boi, cu a căror carne se hrănește, printre altele, populația rusească.

Și în 1567 solii țarului aveau sarcina să se intereseze în Polonia de starea Moldovei și să afle dacă nu cumva sultanul pricinuieste neplăceri domnului, dacă acesta are de gînd să trimită soli la Moscova și de ce ajutoare bănești ar avea nevoie.

Pretendenți moldoveni pribegi la Moscova (1557—1607). Criza politică ce a urmat a deschis larg calea intervenției feudalilor poloni în Moldova. Despot vodă, succesorul lui Alexandru Lăpușneanu la domnie (1561—1563), a fost susținut de acești feudali, iar în 1563 a încercat să se înscăuneze în Moldova alt pretendent — pretins nepot de fiică a lui Ștefan cel Mare — Dimitrie Wiszniewiecki.

Vorbind despre ultimele feude rusești, academicianul sovietic S. B. Veselovski îl amintește pe Dimitrie Ivanovici Wiszniewiecki, însemnată căpetenie

¹ Astăzi la Muzeul Patriarhiei din București.

² Iar nu T. Uspenski, arătat în „Buletinul Comisiei monumentelor istorice“, vol. XX. Craiova, 1927, p. 88-97.

³ Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 5219, p. 15.

a oștirilor căzăcești din Zaporajskaia Seci. În 1557 Wiszniewiecki a trecut în slujba țarului și a luat parte, în fruntea cazacilor săi, la luptele rușilor împotriva tătarilor. El a adus servicii importante țarului, dar n-a putut să se împace cu disciplina din armata rusă, așa încât Wiszniewiecki, însoțit de cazaci, s-a întors în 1562 în Polonia; de acolo în anul următor el a pornit expediția din Moldova. Cel puțin, această expediție trebuie să ne preocupe ca prim contact cu trupele căzăcești¹, aduse pe teritoriul nostru de Wiszniewiecki, cîntat de cazaci sub legendarul nume de *Baida* — biruitorul tătarilor.

După izgonirea lui Alexandru Lăpușneanu, fiii săi, Bogdan și Ștefan, au plecat la Moscova. Știm că Dimitrie Wiszniewiecki a locuit la Moscova în casele lui Ștefan Alexandrovici Voloski, adică ale lui Ștefan al Moldovei, fiul lui Alexandru Lăpușneanu. Acesta ar putea fi izvorul aventuroasei expediții a pretendentului Wiszniewiecki la domnia Moldovei. Rămîne totuși de lămurit cine a stat în umbra acțiunii lui.

Prins de Ștefan Tomșa și extrădat turcilor, nefericitul Dimitrie pieri în chinuri la Constantinopol în 1564, anul cînd însuși domnul Ștefan Tomșa a fost decapitat la Lvov, împreună cu sfetnicii lui — Moțoc, Veveriță și Spancioc. Reîntoarcerea lui Alexandru Lăpușneanu la domnie, sprijinit de turci, a pus capăt pentru cîtva timp tulburărilor.

*
* *
*

Încrederea moldovenilor în eficacitatea protecției polone fiind zdruncinată, numeroși bejenani moldoveni au început să treacă dincolo de fruntariile regatului vecin, poposind la Moscova. Printre primii au fost fiii lui Alexandru Lăpușneanu, Bogdan și Ștefan. Ei au fost probabil trimiși acolo în 1561,² pe baza unei înțelegeri mai vechi, îndată ce Despot vodă, cu sprijinul feudalilor poloni, a ocupat domnia.

La moartea tatălui său, în 1568, Bogdan Lăpușneanu era în vîrstă de cincisprezece ani. Totuși, S. B. Veselovski crede că Bogdan ar fi venit la Moscova pe la 1565, ceea ce pare neverosimil, deoarece de un an tatăl său reocupase scaunul domnesc, al cărui moștenitor era Bogdan. În orice caz, în 1566 el se afla la Moscova, unde — ca văr al treilea al țarului³ — posedă una din ultimele feude rusești, Luh, luată în 1562 de la cneazul I. D. Belski. În 1569 sau 1570 feuda Luh a fost restituită lui Belski, iar în testamentul țarului Ivan cel Groaznic, din 1572, Bogdan Lăpușneanu nu mai este pomenit. Veselovski susține că Bogdan s-ar fi întors cu oarecare întîrziere în Moldova, unde pînă la 1568 domnește tatăl său.

În timpul celei de-a doua domnii, Alexandru Lăpușneanu s-a adresat țarului printr-un sol special, Eftimic, starețul mănăstirii Căpriana⁴ cerînd

¹ Amintim, în treacăt, șederea șefului cazacilor, Evstafie Daszkiewicz, în 1522 la curtea lui Ștefăniță vodă.

² Indiferent de vîrsta lui Ștefan Lăpușneanu, Dimitrie Wiszniewiecki a stat la Moscova în casele lui, așadar cel mai tîrziu în 1562.

³ Mama lui Bogdan, Ruxandra Rareș, era vara a doua a Elenei Glinska, mama țarului Ivan cel Groaznic.

⁴ Autobiografia lui Eftimie se păstra în Rusia, de unde era de obîrșie (notele slavistului I. Bogdan după A. F. Bicikov, *ms. rom.* nr. 5219, p. 4, la Academia R.P.R.). Călugărit la Căpriana, el a primit diaconia de la episcopul Macarie al Romanului, al cărui urmaș a fost la redactarea cronicii Moldovei. Ajuns stareț la Neamț și sprijinind un pretendent la domnie — Ștefan Mizgă, ar fi trebuit să pribegească în 1566 în Transilvania, unde ar fi funcționat ca episcop al romînilor. De la 1574 ar fi ajuns episcop la Roman.

un împrumut pentru plata datoriilor la Poartă. Misiunea lui Eftimie putea să fie de asemenea în legătură cu întoarcerea lui Bogdan Lăpușneanu în Moldova.

Tinărul Bogdan a urmat la domnie pe tatăl său, dar uneltirile rubedeniilor polone l-au adus, patru ani mai târziu, la pierderea scaunului domnesc și la o nouă pribegire în capitala Rusiei. În iunie 1574 dînsul poposește la Rugodev (Narva), cu un însoțitor al împăratului Germaniei și cu nouă oameni, din care unul, Zaharia, este trimis la țară, iar fostul domn pleacă la Novgorod, unde așteaptă permisiunea de a se stabili în capitală¹. În anul următor țarul a cerut lituanienilor să lase să treacă la Moscova slugile și boierii oaspetelui moldovean. Veselovski afirmă că în 1575, Bogdan Lăpușneanu poseda feuda Tarasa. Orbind, el a murit fără copii în 1577, lăsînt țarului prin testament drepturile sale asupra Moldovei, ceea ce — afirmă Veselovski — la ocazie putea să slujească drept pretext pentru o intervenție în treburile Moldovei.

*
* *

În timp ce Bogdan Lăpușneanu domnea în Moldova, fratele său, Ștefan, rămăsese la Moscova. În cărțile de ranguri scrie că la expediția de represalii a țarului Ivan cel Groaznic la Novgorod, în 1570, au luat parte fiii de voievozi moldoveanul Ștefan și volohul (munteanul) Radu. În orice caz, acești fii de voievozi au venit la Moscova înainte de domnia țarului Feodor Ivanovici (1584—1594), cînd acolo se mai aflau și alții: Dimitrie Ivanovici al Moldovei și Petru și Ioan ai Munteniei. În luna mai 1597, la recepția solului împăratului Rudolf, în mijlocul boierilor moscoviți găsim și fii de domni moldoveni și munteni.

Biografia lui Ștefan Lăpușneanu este destul de neclară. În 1589 îl găsim la Roma, prin urmare plecat pentru un anumit timp din Rusia. Ștefan a trimis apoi la Moscova pe curteanul Teodor Boiașev, care i-a înlesnit călătoria în capitala rusească. Numit voievod la Tula, îl vedem iscăind în 1598 alegerea țarului Boris Godunov; în 1604, împreună cu cneazul Turenin, Ștefan Alexandrovici Voloski a fost voievod la Kazan. Căsătorit cu fiica cneazului Bulgakov-Golițin, dînsul a murit în 1607.

*
* *

Succesorul la domnie al lui Bogdan Lăpușneanu, Ioan vodă, cîțva timp înainte de a ajunge domn al Moldovei a stat și el la Moscova, unde s-a căsătorit cu fiica cneazului Rostovski². Ocupînd în 1572 scaunul domnesc, Ioan a trimis la Moscova pe Isaia, episcopul de Rădăuți, ca să-i aducă soția în țară, dar domnița și copilul lor au murit în răstimp; propunerea țarului ca domnul să se căsătorească cu fiica cneazului Mstislavski n-a putut să se înlăptuiască, din pricina sfîrșitului groaznic al domnului.

¹ Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 5216, p. 3; nr. 5151, p. 141.

² Într-o scrisoare din 13 iulie 1574, trimisul venețian Girolamo Lippomano afirmă că soția domnului era „rudă de aproape” a țarului.

Domnul Moldovei Bogdan Lăpușeanu
(Bibl. Acad. R.P.R. — secția stampe)

CAPITOLUL III

Lupta împotriva exploatării feudale și a asupririi turco-tătare

ACȚIUNI COMUNE

Participarea cazacilor la luptele antiotomane din Moldova. Ioan vodă, fiu al domnului Ștefăniță, s-a bucurat la început de sprijinul turcilor. Mai important a fost însă ajutorul dat lui Ioan vodă de cazacii ucraineni, care aveau multe interese comune cu moldovenii învecinați.

Din sînul populației supusă jugului feudal și incursiunilor turco-tătare s-a format, prin veacurile XV—XVI, oștinea căzăcească din Ucraina, ale cărei rînduri se îngroșau cu bejenarii ruși și moldoveni. Despre originea cazacilor, cronicarul Miron Costin scrie :

„Sînt cazacii de neamul său ruși, rămășițele de oameni ai cnezilor rusești, pe care cu îndelungate vreme, supuindu craili leșești și căzînd Kiovul, scaunul Rusii, pe sama leșilor, ei pe Nipru de jos și pe ceie și pe de iasta pante, trăiau sub ascultarea crailor leșești, slobozi de vecinătate, în chipul oștenilor, cu hrana slobodă pe Nipru, ori cu vînătoriia la cîmpi, ori cu pescăria pînă la pragurile Niprului, unde are Niprul în trei locuri praguri, așa din firea locului făcute, de cade apa de pe stînci, ce sînt în fundul apei, la loc mai jos, care locuri nici un fel de vas a trece nu poate, fără vasele lor și acele a lor, încă, cu mare grijă trec și de multe ori pe uscat trag vasele, pînă ce trec acele locuri“.

Cazacii s-au așezat în jurul vechiului adăpost al pragurilor Niprului, alcătuiind vestita *Zaporojskaia Seci*¹. Cunoaștem un șir de mișcări populare pornite de cazaci împotriva jugului feudal și străin polon, în perioada de la sfîrșitul veacului al XVI-lea și pînă la războiul de eliberare din anii 1648—1654, ce a dus la biruința poporului ucrainean, condus de hatmanul Bogdan

¹ Braniște de dincolo de praguri. Despre trăsăturile particulare ale brodnicilor și cazacilor a se vedea studiile lui Soloviov, Kostomarov, P. V. Golubovski și Ilrușevski; pentru bolohoveni — studiile lui N. P. Dașkevici.

Hmelnițki, și la reunirea Ucrainei cu Statul Rus. Când șazeci de ani mai târziu feudații poloni vor încerca iarăși, în partea de vest a Ucrainei, să reinstaureze jugul de odinioară, vor apare *haidamaci*. Acțiunea condusă de polcovnicul Virlan în al patrulea deceniu al veacului al XVIII-lea, apoi răscoala din 1750, dar mai cu seamă acțiunile din 1768 conduse de Maxim Zalizniak, au constituit lovituri sîngeroase pentru feudații poloni.

*
* *
*

Cazacii au venit pentru prima dată în Moldova ca participanți la expedițiile unor pretendenți la domnie, contribuind astfel la intensificarea mișcărilor populare din țară. Ucrainenii sufereau mult de pe urma incursiunilor tătaroturcești, așa încît, chiar atunci cînd feudații poloni din interes de ordin internațional, căutau să păstreze pacea cu hanul Crimeei, cazacii provocau ciocniri, nădăjduind în cele din urmă să găsească apărare la ruși. Această concepție despre Moscova eliberatoare era împărtășită și de popoarele asuprite din Balcani, care — după părerea solului venețian la Poartă, Sorazzo, din 1576. — erau în orice moment gata să se răscoale, ca să scuture stăpînirea otomană și să se supună suveranului moscovit. Cazacii răspîndeau aceiași idee și în Moldova, unde circulau scrieri de ale lor, printre care, de pildă, scrisoarea batjocoritoare a zaporojenilor adresată sultanului.

Întrerupîndu-se firul dinastic al domnilor Moldovei, diferiți fruntași mai răsăriți au început să-și asume puterea domnească. Mulți dintre ei făceau apel la ajutorul cazacilor, care veneau aici să lupte pentru cauza comună. Așa a procedat și Ioan vodă, cînd a refuzat Porții sporirea haraciului cenută în legătură cu înarmările turcești de pe urmă înfrîngerii de la Lepanto. În războiul ce a izbucnit, domnul, ajutat de 1200 de călăreți cazaci conduși de hatmanul Svingovski, a obținut cîteva biruințe, ajungîndu-se pînă la București și Brăila. Trădat însă de boieri și copleșit de forța vrăjmașului în bătălia de la Roșcani, Ioan vodă a pierit în iunie 1574; turcii și tătarii au pustiit întreaga regiune.

Cazacii nu l-au părăsit pe dîrzul domn, luptînd pînă la urmă alături de el. Deocamdată jugul otoman distrugea orice manifestare de rezistență, dar din colaborarea istorică dintre moldoveni și ucraineni izvoarea viitoarea biruință în acțiuni militare comune pentru redobîndirea libertății.

Mai apoi cazacii, uniți în lupta lor antifeudală cu moldovenii, vor continua atacurile ca să scoată din domnie pe Petre Șchiopul, impus de turci. Trei ani mai târziu a venit în Moldova, în fruntea lor, un pretins frate al lui Ioan vodă, Ivan Potcoavă, zis și Crețul, eroul versurilor lui Taras Șevcenko. În noiembrie 1577 Petru Șchiopul a fost silit să fugă, fiind respins la Docolina, lîngă Iași. Interveniră însă turcii, tătarii, muntenii și unгурii, așa încît Potcoavă a trebuit să pribegească în Podolia. Feudații poloni, temîndu-se de înfrîngerea acestor mișcări populare asupra țărănilor ucraineni, s-au alăturat intervențiilor Porții pe lîngă regele Poloniei Ștefan Bathory (fostul principe transilvănean, vasal sultanului) și acesta a dat dispoziție — spre marea nemulțumire a poporului — ca Ivan Potcoavă să fie executat la 4 iunie 1578, la Lvov. În același an veni de la cazaci și fratele lui Potcoavă, Alexandru, care cu ajutorul maselor populare a ajuns pînă la Iași, făcînd loc și altor „domnișori“ din răsărit, pe timpul Iacomului domn Iancu Sasul, într-o epocă în care răscoalele populației mîrginașe din Moldova prilejuiau intervenția aliaților cazaci.

Expedițiile cazacilor în Moldova erau îndreptate mai ales împotriva turcilor din cetățile de pe Nistru¹ și a uneltelor Porții aflate pe tron. În rindurile căzăcimii luptau și numeroși bejenari moldoveni.

*
* *
*

Domnia lui Petru Șchiopul a fost întreruptă prin înscăunarea la Iași a lui Iancu Sasul. Lăcomia acestui domn a provocat pribegirea în Polonia a anului fruntași moldoveni, printre care și frații *Moghila* sau *Movilă*. În anul 1582 Iancu Sasul s-a refugiat și el, cu o sută de care de avere, la Lvov, unde la 28 septembrie același an i s-a tăiat capul. Petru Șchiopul s-a întors la Iași. Cazacii au mai atacat țara în anii 1583—1587 de trei ori. Văzînd greutățile prin care trecea domnul, solul venețian la Moscova, Lorenzo Bernardo, a apelat în iulie 1586 la sprijinul rusesc pentru moldoveni. Poarta cerea sume de bani mereu sporite, așa că Petru Șchiopul părăsi pentru a doua oară scaunul domnesc. Însoțit în fuga în Polonia de Movilești, Stroici și alți boierii. De la domnul pribeag au rămas la Bolzano, în Tirol, unde el a murit în 1594, trei icoane rusești.

Un contemporan al lui Petru Șchiopul, călătorul Giovanni Botero, relatează că pe atunci se exporta vin din Moldova în Rusia și Polonia. Și Nicolae Pogoniadi, neguțător bucureștean, pornește prin Moldova „la muscali, ca să cumpere piei de sobol și alte lucruri“, pe care le duce la Lvov. În decembrie 1593, în Veneția, Zotu Tzigara, ginerele lui Petru Șchiopul, roagă pe Pogoniadi să-l îngăduie de restul de bani ce-i datora, deoarece „mult puținul ce-l aveam înainte de la domnia ta, l-am trimis la Moscova, cu feciorii, ca să scoatem și noi o bucată de pâine“.

În aceeași perioadă, în 1592, Veniamin Rusiu a tradus din moldovenește în rusește „Floarea darurilor“, cunoscuta culegere italiană de cugetări. Originalul tălmăcirii moldovenești, de Gherman Voloșin, s-a rătăcit probabil în Rusia; traducerea românești de mai târziu se vor face după texte slave și grecești, lucrarea tipărindu-se în 1700, în urma stăruinței lui Antim Ivireanul.

Precedat de „domnișorul“ Petru Cazacul, care și el s-a bucurat de sprijinul maselor populare, în octombrie 1592 în Moldova ajunse domn Aron Tiranul. Cîteva luni mai târziu, în martie 1593, a trecut prin Iași în drum spre Ierusalim neguțătorul și diplomatul moscovit Trifon Korobeinikov² însoțit de diacul Mihail Ogarkov; călătorii ruși au fost primiți de domn.

În același an, cazacii conduși de hatmanul Lobodă, răzvrătindu-se împotriva feudalilor poloni, lovira cetățile turcești din Moldova. Atacul se repetă și în anul următor, sub comanda lui Nalivaiko.

Stringerea relațiilor dintre Țara Românească și Moscova (Mihai Viteazul). În toamna anului 1593 Mihai Viteazul a ocupat scaunul domnesc al Țării Românești. Din punct de vedere al situației internaționale, domnia lui se situează într-una din fazele cele mai acute ale rivalității Habsburgilor cu Polonia, în privința țărilor noastre. Agenții împăratului și ai papei căutau să atragă pe domn de partea lor, în vederea proiectatei izgoniri a turcilor din centrul

¹ Aceste expediții au stîrnit interes din partea reprezentanților Veneției în Orient, care le pomenesc în rapoartele diplomatice din ultimul pătrar al veacului al XVI-lea și din primul pătrar al veacului al XVII-lea.

² Insemnările lui Korobeinikov referitoare la Ierusalim reproduc în parte cele scrise în 1558 de neguțătorul Vasile Pozniakov din Smolensk. Importantă însă este descrierea vizitei în Moldova, care aparține cu totul lui Korobeinikov.

Cazacii zaporozjeni,
de I. E. Repin

Europei. Pe de altă parte, în 1594 emisarul papal, dalmatinul Alexandru Comulovici, vorbea la Moscova despre planul unei răscoale a popoarelor subjugate din Transilvania, Moldova, Țara Românească și din teritoriile învecinate din Imperiul Otoman.

În noiembrie 1594 Mihai Viteazul a început ostilitățile contra turcilor. a căror oștire poruise împotriva împăratului Rudolf al II-lea. Era natural ca turcii, lăsând deocamdată pe austrieci în pace, să vină și să înăbușe mișcarea de răzvrătire din țara noastră, unde a fost trimisă și o avangardă tătărească. Ca să-și întărească pozițiile Sigismund Báthory, principele Transilvaniei, interveni în 1595 în Moldova și schimbă din domnie pe pașnicul Aron vodă (deși declarat răsculat și el împotriva turcilor) prin Ștefan Răzvau. Sigismund încheie de asemenea un tratat de alianță cu Mihai. În august același an domnul Țării Românești obține victoria de la Călugăreni împotriva oștirii marelui vizir Sinan-Pașa. Totuși, el a trebuit să se retragă spre munți, în așteptarea sosirii lui Báthory; cele două oștiri reunindu-se, turecii au fost alungați din țară.

Văzînd că ungurii și turcii sînt prinși în războiul cu Țara Românească. feodalii poloni s-au hotărît să-și restabilească suzeranitatea asupra Moldovei. Hatmanul lor, Jan Zamojski, a intrat la Iași și a așezat aici în scaun pe omul său de încredere, vornicul Ieremia Movilă. Tătarii își făcură și ei apariția la hotare, dar nu s-au ajuns la o ciocnire. Două luni mai tîrziu, printr-o înțelegere iscălită la Țuțora, turcii au fost nevoiți să-și retragă trupele din Moldova, recunoscînd pe Movilă ca domn tributar sultanului. Era perioada culminantă a influenței polone, cînd oastea Moldovei era condusă de comandanți poloni, iar mulți boieri moldoveni au obținut moșii și titluri în Polonia. Tinerctul învăța la colegiile polone, pe cînd iezuiții deschisese încă din timpul domniei lui Petru Schiopul școlile lor la Iași și Cotnari.

Ascendentul polon asupra Moldovei n-a rămas neluat în seamă la Moscova. Drept răspuns la politica regatului polon, Rusia a stabilit legături diplomatice directe cu Mihai Viteazul, a cărui faimă de luptător era îndeobște recunoscută. În 1595, solii țarului Feodor Ivanovici duceau la curtea împăratului Rudolf al II-lea, la Praga, negocierile începute sub domnia țarului Ivan cel Groaznic. Se puneau la cale acțiuni comune împotriva turcilor, dar și a feodalilor poloni. cu atît mai mult cu cît, în fața primejdiei unor ostilități din partea turcilor și rușilor, acești feudali s-au unit definitiv în 1569, la Lublin, cu cei lituanieni, alcătuiind agresivul stat polono-lituanian. Diplomații ruși s-au întîlnit la Pragă cu solii domnului Țării Românești. Tratatul de alianță cu rușii a mai purtat și trimisul special al lui Mihai la Moscova, învățatul episcop Luca al Buzăului, viitor mitropolit¹. Acesta s-a întors în țară în 1597 cu o scrisoare din partea țarului și cu făgăduința de ajutoare împotriva dușmanilor. S-a mai primit un dar de două sute de galbeni și blănuri. Raportul agentului raguzan din Bălgradul transilvănean (Alba Iulia) amintește, la 15 august același an, de o a doua solie a lui Mihai la Moscova. Această solie va trece prin Polonia și țarul va sprijini cu bani lupta domnului român împotriva turcilor.

Rolul activ pe care Statul Rusesc l-a jucat în mișcarea de eliberare din sud-estul Europei este subliniat de contemporani. Panegiristul lui Mihai Viteazul. Matei, mitropolitul Mirelor, după ce a vizitat în anii 1595—1597 capitala Rusiei și Lvovul, și-a exprimat încrederea că libertatea va veni de la „neamurile

¹ Mitropolitul Luca (1603—1629) va păstra legături cu Moscova și mai tîrziu. El a recomandat țarului, la 15 noiembrie 1624, împreună cu domnul Alexandru Coconul, pe Serghie, mitropolitul Grevenoi (Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 326, p. 52, 54; nr. 5216, p. 4; nr. 5151, p. 330, 325; nr. 5244, p. 138, 110).

Mihai Viteazul
(Bibl. Acad. R.P.R. — secția stampe)

cele bălane de la miazănoapte". La rîndul lor, rușii prețuiau faptele de arme ale domnului român. Într-un cronograf rusesc ce se păstra la Viena s-a găsit talmăcirea prescurtată a poemului vistermicului Stavrimos, închinată faptelor vitejești ale lui Mihai. Personalitatea dîrzului luptător a fost popularizată printre ruși și prin versurile lui Gheorghe Palamed, ajuns în primii ani ai veacului al XVII-lea colaborator al școlii din Ostrog, unde puțin mai înainte au fost profesori Chiril Lucaris și Nichifor. Pe frontispiciul ediției elzevieriene a lucrării „Russia seu Moscovia itemque Tartaria”, tipărită în 1630 la Leyda, întîlnim și portretul eroului nostru. Alt portret al său poartă numele lui Gheorghe Ștefan, domnul Moldovei.

Din oastea lui Mihai Viteazul făceau parte și cazaci; în 1595 numărul lor se ridica la șapte mii, deși polonii împiedicau trecerea cazacilor în Țara Românească. Domnul se bucura de largi simpatii în sînul populației ruse și ucrainene din Statul polono-lituanian, răzvrătită și mai mult în urma hotărîrii unirii cu Roma în 1596. Cronicarul Miron Costin spune că podolenii așteptau cu bucurie sosirea lui Mihai.

Negocieri diplomatice au fost continuate cu țarul Boris Godunov, ajuns la tron în 1598, după încetarea din viață a lui Feodor Ivanovici, ultimul țar din dinastia Riurikovici. În 1599, la Praga s-a întîlnit solul moscovit Afanase Vlasiev și trimisul lui Mihai, Petre Armeanul. În anul următor, cancelarul polon s-a opus trecerii unei a treia solii românești la Moscova. Curînd s-a văzut și rostul acestor negocieri îndelungate. Ca să înlătore bariera polonă, ce-l despărta de Ucraina și Moscova, Mihai a înaintat în mai-septembrie 1600 în Moldova, alungînd din țară pe Ieremia Movilă. Boris Godunov, mînat de aceleași planuri mărețe, susținea proiectul prin care Mihai Viteazul trebuia să ajungă rege al Poloniei. Iezuitul Sebastian Lajciewski scria la moartea lui Leon Sapieha, în 1633, că acest magnat a zădărnicit înțelegerea tainică romîno-rusă, care trebuia să aducă Rusiei eliberarea provinciilor rusești și ucrainene din statul polono-lituanian.

Încercarea lui Mihai Viteazul de a constitui un puternic stat unificat n-a reușit, ca de altfel și celelalte planuri prea uriașe. El n-a izbutit nici să se retragă la Moscova, după cum plănuia, fiind ucis în august 1601¹.

Probabil ca o rămășiță a acestor legături romîno-ruse, în mănăstirea Bistrița din Țara Românească scriitorul Alexandru Odobescu a descoperit un „aer” rusesc din 1601, provenit de la mănăstirea Tihvin din Novgorod, unde a fost dăruit de Istoma Bezobrazov, postelnicul țarului Boris Godunov. Mănăstirea Tihvin păstra legături cu țările noastre, încît la Neamț s-a găsit o „Povestire despre minunile icoanei de la Tihvin”, de la sfîrșitul veacului al XVII-lea. De altfel icoanele în frescă moldovenești foloseau modelele din Tihvin, ca și din alte mănăstiri rusești.

*

* *

Scaunul domnesc din Moldova este reocupat de Ieremia Movilă. El a readus la conducerea țării grupul de boieri mari care, sub suzeranitatea regelui vecin, ar fi dorit să instaureze la noi un regim întemeiat pe privilegiile nobili-

¹ Nepotul de fiu al lui Mihai Viteazul, Mihail aventurosul pretendent la domnia Transilvaniei, prin scrisori trimise în anii 1649—1650 la Moscova, a cerut în căsătorie pe sora țarului (Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 326, p. 2—4, 6—9; nr. 5216, p. 16—17), iar mai tîrziu voia să se căsătorească cu domnița Ruxandra, văduva lui Timuș Hmelnițki.

are polone. Din nestatornicia acestui regim va izvorî rivalitatea dintre succesorii fraţilor Ieremia şi Simion Movilă. Certurile lor pentru domnie, ca şi încercările de înscăunare la Iaşi a unor unelte turceşti au pustiit ţara. În conflicte, alături de masele poporului nemulţumit, interveneau şi cazacii. În bătălia de la Tuţora, în 1620, turcii, ajutaţi de tătari, munteni şi unguri, au ieşit biruitori asupra polonilor; comandantul polon, hatmanul Zolkiewski, a pierit în retragere. În anul următor sultanul Osman al II-lea a condus personal armata otomană la Hotin. Numai datorită vitejiei celor 40 000 de cazaci care, comandaţi de iscusitul hatman Sagaidacini, luptau în rândurile trupelor polone, statul polono-lituanian a scăpat de cotropitorii turci. La aceste bătălii au luat parte şi tinerii Petru Movilă şi Bogdan Hmelniţki.

*

* * *

Războaiele duse pe teritoriul ţărilor noastre şi exploatarea maselor populare printr-o fiscalitate excesivă au frînat dezvoltarea forţelor de producţie. Legăturile comerciale cu ţările străine se împuţinează şi se consolidează monopolul turcesc. Această stare jalnică a economiei ţării a contribuit la intensificarea asupririi feudale, la ascuţirea contradicţiilor sociale, la slăbirea puterii domneşti şi la instaurarea regimului nobiliar. În acelaşi timp, în mai puţin de o sută de ani (1538—1634), prin simple acte administrative domniile au fost schimbate în Moldova de peste 43 de ori. Turcii preconizau sistemul numirii cîrmuitorilor, precum şi al reţinerii domniilor maziliţi şi al ostaticilor la Constantinopol, ca să aibă la îndemînă, oricînd, cîţiva candidaţi de ales. Uneori domnia era vîndută cît mai scump; alte ori, aceiaşi oameni erau mutaţi de la scaunul domnesc al unei ţări la celălalt. Un Mihnea vodă s-a turcit. Alţi domni au plătit cu viaţa puterea obţinută în condiţii lamentabile şi simbolizată prin „tuirile” turceşti.

Creşterea exploatării a intensificat lupta ţărănimii. Este destul să amintim de mişcările populare împotriva acaparatorilor greco-turcizaţi din Ţara Românească, sub domnia lui Radu Mihnea, repetate apoi în anii 1617—1618 de paharnicul Lupu Mehedinţeanu, care alungase din ţară pe domnul Alexandru Iliaş. Au mai urmat şi alte mişcări populare. Împotriva aceluiaşi Alexandru Iliaş şi a exploatării crescînde s-au răscolat moldovenii în 1633, de data aceasta acţiunea fiind în legătură cu lupta haiducului Codrean.

MOLDOVA MIJLOCEŞTE RELAŢIILE DINTRE RUŞI ŞI TURCI

(Vasile Lupu)

Relaţiile ruso-turceşti. La începutul veacului al XVII-lea continuă perioada de maximă putere a Imperiului Otoman, în sînul căruia încep însă să apară şi semnele declinului. La început Poarta şi-a întărit prietenia cu Franţa. În 1604 francezii, englezii şi veneţienii au obţinut unele privilegii la Constantinopol. În 1606 Poarta încheie un tratat de pace cu împăratul Germaniei. Acalmia pe frontul european a corespuns unor acţiuni războinice ale turcilor în regiunea Caucazului împotriva Rusiei şi — mai ales — a Persiei.

Planurile politice puţin susţinute ale ţarului Boris Godunov s-au încheiat prin lichidarea, în 1605, a punctelor de sprijin ruseşti pe râul Terek, în nordul Caucazului. În timp ce Rusia era zguduită de tulburări interne şi de intervenţia polono-suedeză, turcii şi tătarii din Crimeea şi-au întărit bazele strategice în

Caucaz. Însă, în 1612, cotropitorii polono-suedezi au fost alungați și a urmat o perioadă care a contribuit la dezvoltarea economică a Statului Rusesc. Deoarece, pentru moment, Polonia rămânea dușmanul principal al Moscovei, cât și al Porții otomane, o dată cu întronarea în 1613 a țarului Mihail Feodorovici o solie rusească a plecat la Constantinopol, pentru reluarea relațiilor diplomatice cu sultanul.

Neînțelegerile dintre ruși și turci proveneau din cauza atacurilor cazacilor de la Don, protegiți de ruși, la care turcii din Azov au răspuns în anii 1614—1615 prin prădarea regiunilor de sud ale Rusiei. Frământările interne de la Constantinopol făceau și ele ca negocierile ruso-turcești să târâgâneze, deși un schimb de solii a avut loc.

În cursul războiului cu Polonia, sultanul Osman al II-lea (1618—1632) a încercat să reorganizeze armata turcă și să normalizeze relațiile cu Statul Rusesc. Sarcina lichidării neînțelegerilor cu rușii, Poarta a încredințat-o lui Toma Cantacuzino, iscusit diplomat grec. Solia otomană a prezentat în septembrie 1621 la Moscova scrisorile sultanului, vizirului și patriarhului Constantinopolului, scrisori care îndemneau pe țar la lupta comună împotriva Poloniei care, folosindu-se de războiul turco-persan, și-a extins influența asupra Moldovei. Solul Cantacuzino a declarat că Moldova și Țara Românească — unde domnea socrul său, Radu Mihnea,¹ — nu vor îngădui împăratului Germaniei să vină în ajutorul Poloniei. În martie 1622 Cantacuzino a părăsit Moscova, fără să primească asigurări formale din partea țarului, deoarece între timp relațiile turco-polone s-au stabilizat întrucîtva, iar după atîtea zdruncinări Rusia socotea mai bine să nu agraveze contradicțiile cu Polonia și Suedia.

În 1624, solul rus Ivan Beghicev a fost ucis în cursul răscoalei din Crimeea. Cazacii nu se potoleau nici ei. Folosindu-se de tulburările din Imperiul Otoman, ei au devastat Trapezuntul și turnul de la Callance. În afară de aceste ciocniri, situația politică din centrul Europei favoriza apropierea ruso-turcească.

Spre sfîrșitul anului 1627 Toma Cantacuzino s-a prezentat din nou la Moscova, unde a iscălit cel dintîi tratat ruso-turc de prietenie „veșnică”; Poarta otomană se obligă să dea ajutor Rusiei împotriva Poloniei. Cum atacurile cazacilor nu conteneau, iar situația diplomatică internațională trebuia discutată, Cantacuzino veni de cîteva ori în capitala Rusiei. Bănuit că țese intrigi, cazacii azoveni l-au omonit în 1637².

Drumul solilor prin Crimeea și Azov deveni astfel deosebit de primejdios. Rușii și turcii au căutat atunci alte posibilități de contact. Astfel, calea negocierilor ruso-turcești a început să treacă prin țările noastre.

*

* *

Legătura Statului Rusesc cu Moldova se intensifică paralel cu reluarea relațiilor ruso-turcești. Se știe că țarul Mihail Feodorovici³ a contribuit la clădirea mănăstirii Soveja, ceea ce s-ar fi petrecut în 1613 sau — poate —

¹ În anii 1611—1616 și 1620—1623 domn al Țării Românești, iar în anii 1616—1619 și 1623—1626 — al Moldovei.

² I. C. Filitti și alți istorici îl confundă pe acest sol cu alt Toma Cantacuzino, așezat în 1623 în Moldova, caimacam mort patruzeci de ani mai tîrziu și înmormîntat la Golia, ginerele lui Miron Ciolpan, apoi al lui Voruntar Prăjescu.

³ La Academia R.P.R. găsim manuscrise românești de „istorii” vorbind despre țarul Mihail (nr. 1264, p. 57—63; nr. 3403, p. 133—137; nr. 4862, p. 14—16).

mai târziu, în orice caz înainte de 1622, când otitorul mănăstirii, Partenie, a trecut ca stareț la mănăstirea Bisericaui.

Începînd cu domnia lui Miron Barnovski-Movilă (1626-1629) relațiile se intensifică. Ele sînt bilaterale, ũnsă nu ni s-au păstrat scriptele vechi despre soliile sosite la Iași. Unele solii sînt adevărate ambasade, care mențin corespondența cu suveranii ce-i acreditează; întîlnim chiar slujbași „volohi“ la departamentul solilor din Moscova. Numeroși soli și curieri vin acolo în repetate rînduri.

Soliile rusești în drum spre Constantinopol aveau misiuni speciale cãtre domnii noștri. Ele treceau prin țări strãine, deghizate în grupuri de calatori moldoveni. Neguțătorii sosiți la Moscova pentru cumpãraturi de blãnuri de samur înfãptuiau în realitate importante sarcini diplomatice. În lumina acestor solii descoperim însemnãtatea politicã, economicã și culturalã a relațiilor diplomatice, dar și a legãturilor bisericești dintre Moscova și popoarele subjugate din Imperiul Otoman, într-o perioadã în care domnii noștri furnizau știri și mijloceau tratativele dintre Statul Rusesc și celelalte puteri.

*
* * *

Un factor important a influențat desfășurarea politicii internaționale în Rãsãritul Europei în veacul al XVII-lea. Pe mãsura dezvoltãrii social-economice și a întãririi conștiinței de luptã pentru libertate de sub jug strãin a populațiilor asuprite, bisenica ortodoxã începe sã capete o însemnãtate din ce în ce mai mare, deoarece lupta antiotomanã, pe care se axau diverse curente politice feudale, gãsea un înveliș ideologic în religie. În condițiile luptei pentru independență, în aceastã perioadã ortodoxia devenea un factor suprastructural important la popoarele nemahomedane din Imperiul Otoman.

Statul, la rîndul sãu, folosea biserica în interesele sale administrative, de aici și acea pretinsã toleranță a turcilor față de celelalte confesiuni. Din-ducându-se seama de utilitatea administrativã a patriarhului Constantinopolului, dupã ce la început i-a restrîns puterea, sultanul a sfîrșit prin a-l lãsa ca unic conducãtor spiritual al populației ortodoxe, acordîndu-i diverse privilegii. Cu timpul, poziția patriarhiei devine tot mai însemnatã. Așa, de pildã, Ștefan Gerlach scria cã vestitul negustor din veacul al XVI-lea, Mihail Cantacuzino, zis Șeitanoglu, împreunã cu marele vizir, erau adevãrații deținãtori ai puterii bisenicești supreme. Patriarhii și domnii noștri erau schimbați dupã bunul lor plac. Încetul cu încetul patriarhul Constantinopolului și-a extins puterea și asupra Ierusalimului, Bulgariei, Serbiei, iar în epoca fanariotã și asupra țãrilor noastre. Istoricul grec Papanrigopol semnaleazã cã în veacurile XVII-XVIII țãrile romîne s-au transformat într-o „floritoare colonie greceascã“. Uniãse averi au fost închinatã mai ales Sfîntului Mormînt, acestei asociații grecești ocrotite de patriarhia constantinopolitanã, deoarece patriarhul Constantinopolului beneficia de șederea în capîtala imperiului a patriarhului Ierusalimului, titularul Sfîntului Mormînt. Domnii, ce închinau patriarhilor averile țãrii, participau la rîndul lor la împãrtãirea veniturilor bisericești. Metodele stoarcerii profiturilor mergeau așa de departe, încãt Pahomie, patriarhul Constantinopolului, care în al doilea deceniu al veacului al XVI-lea a strîns bogate daruri în țãrile noastre, cînd a trecut Dumãrea pe la Silistra a fost otrãvit spre a fi jefuit.

Instaurarea puterii turcești în întregul sud-est al Europei a înlesnit clericilor îndepãrtați cãlãtoria prin aceste ținuturi ale Imperiului Otoman. Ei

veneau în țările noastre, de unde apoi treceau cu ușurință în Ucraina și Rusia. Sărăcirea populației ortodoxe din imperiu a îndemnat, pe de altă parte, pe patriarhii din Orient să ceară ajutoare celui mai bogat stat ortodox — Rusia.

Călătorind spre Moscova prin țările dunărene, demnitarii bisericii erau socotiți drept oameni de încredere, care transmiteau gândurile tainice ale fruntașilor locali, aducându-le în schimb cuvântul de îmbărbătare al cărmătorilor ruși. De importanța acestui factor și-a dat seamă și domnul Moldovei Vasile Lupu (1634—1653). El a știut să folosească în propriile scopuri pe patriarhi, fie creați, fie subvenționați de el. Chiar de la începutul domniei, când arhimandritul Chiril, solul lui Teofan, patriarhul Ierusalimului, n-a reușit să capete ajutoare de la ruși, Vasile Lupu a trimis patriarhului 45 000 de taleri¹. Drept recunoștință pentru sprijinul primit, în ajunul morții sale care a survenit în decembrie 1644, Teofan a cerut lui Partenie, patriarhul Constantinopolului, și lui Vasile Lupu să întrunească sinodul pentru alegerea noului patriarh al Ierusalimului. A fost ales Paisie, egumenul unui domeniu al Sfințului Mormânt, propus de Vasile Lupu.

Papa Grigorie al XIII-lea la rîndul său a căutat să folosească clerul grecesc pentru propagarea catolicismului în Răsărit. După modelul colegiului german, la Roma, către sfîrșitul veacului al XVI-lea, a luat ființă un colegiu grecesc. Încercarea n-a dat însă rezultatele dorite².

*
* *
*

Un călător de seamă prin țara noastră, spre Moscova, a fost Ieremia, patriarhul Constantinopolului. El a luat parte la solemnitatea instituirii patriarhiei rusești. Actul constitutiv al patriarhiei l-a iscălit și Gheorghe Movilă, mitropolitul Moldovei.

Șapte ani mai târziu, în august 1595, la Iași a avut loc sinodul întrunit pentru combaterea propagandei iezuite. La sinod au participat, pe lângă cărturarilor moldoveni și munteni, episcopul Peremișlului și Gheleon Balaban, episcopul Lvovului. Frământările contemporane ale cazacilor au avut strînsă legătură cu aceste dezbateri ideologice. Ieremia, mitropolitul Pelagoniei și Prilepului, numit în pribegie episcop al Muncaciului și Maramureșului, a călătorit în 1621 în Rusia, iar Anastasie Crîmcovici, mitropolitul Moldovei, a hirotonisit pe la 1607 pe Ieremia Tisarovski, episcopul neunit al Lvovului. Anastasie Crîmcovici a recomandat în iulie 1625 patriarhului Filaret al Moscovei, tatăl țarului Mihail Feodorovici, pe Macarie din Atos³. Asemenea „recomandări“ se bazează cîteodată pe relații mai intime între corespondenți, fiind chezașia să cele transmise prin viu grai de purtătorii lor merite încredere. Grigorie, mitropolitul Țării Românești, a avut și el legături cu Moscova, în 1629, prin arhimandritii Benedict din București, care cerea ajutoare pentru înființarea unei școli, și Lavrentie din Tirgoviște. Călugării veniți să ceară milostenie în Rusia — mai cu seamă de la mănăstirea Gustînski, întemeiată în 1600 în regiunea Poltavei,

¹ Scrisoarea lui Teofan, primită la Moscova la 13 noiembrie 1643.

² Discipolul tipic al noului colegiu a fost Paisie Ligariđ (1609—1678), doctor în filozofie și teologie, trimis pentru propagandă la Constantinopol și în țările noastre. Alt ucenic al colegiului a fost învățatul croat Iurie Krijanici, cu misiuni speciale și mult discutate la „volohi“ și în „Moscovia“. În lumina acestei relații, ar trebui lămurită în parte și activitatea cărturarului Nicolae Mileșou.

³ Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 5216, p. 4; nr. 5151, p. 321; nr. 5244, p. 134.

Domnul Moldovei Vasile Lupu
(Bibl. Acad. R.P.R. — secția stampe)

— crau în realitate adevărați curicri diplomatici; actele de danii față de mănăstirile străine confirmându-le dreptul de a vizita la diferite termene curtea țarului, deoarece fără aceste salvconducte putea să le fie oprită călătoria la Moscova¹.

Viața culturală. În epoca de consolidare a legăturilor noastre cu vecinii de la nord, fama pictorilor ruși, din școala renumitului meșter moscovit Andrei Rubliov, trecuse de mult granițele patriei lor, încât la 9 decembrie 1628, domnul Miron Barnovski-Movilă a cerut țarului icoane pentru ctitoriile moldovenești². Solia domnului moldovean a fost primită de țar la 8 martie 1629, aducându-i-se și danurile cuvenite. Petru Movilă, marele arhimandrit al mănăstirii Pecerska din Kîev, recomanda la rîndul său pe acești soli moldoveni: arhimandritul Varlaam, medelnicerul Pavel Ștefan Ureche, cămărașul Hristofor Larion și Paladi Panaghii³. Din cauza unei neînțelegeri formale asupra picturilor⁴, aceștia n-au putut să ia icoanele comandate moscoviților Ivan Gamulin, Sidor Pospeev și Bajen Naprudnii.

Relațiile dintre întreaga „lume ortodoxă” creșteau mereu în amploare, orașele Kiev și Lvov fiind importante centre de legătură. Rezistența antifeudală a populației rusești și ucrainene din statul polono-lituanian față de tendințele de catolicizare și unire se manifesta prin „frățiile” de pe lângă locașurile de rugă. Pentru Moldova continua să aibă însemnătate deosebită „frăția” din Lvov, de unde erau aduse și clopotele bisericilor noastre, dovadă inscripția din 1626 a clopotului ctitoriei ieșene a lui Barnovski-Movilă. Tineretul nostru

¹ Printre numeroșii pelerini din regiunile de dincolo de Carpați, amintim în 1629 pe Loghin, mitropolit de Inău, care ia drumul Moscovei; în septembrie același an, Ghendie, mitropolitul Balgradului (Alba Iulia), recomandă pe călugarii mănăstirii Prislop, care cer ajutor pentru răscumpărarea mănăstirii din mâinile feudaților unguri. Acest Ghendie, originar din Putivl, îl compară pe țar cu împăratul Constantin cel Mare, iar Moscova o numește *Roma cea nouă*. Mitropolitul Varlaam și alți fruntași moldoveni au recomandat rușilor în iunie 1645 pe Ilie Iorest, fostul arhiepiscop al Transilvaniei. Meletie, mitropolitul Proilavului, greșit considerat identic cu Meletie Sirigul, a vizitat Moscova în anii 1644—1645; mitropolia Proilavului (Brailei), mai cu seamă în veacul al XVII-lea cînd o parte a Ucrainei era cotropită de turci, păstrează legături strînse cu regiunile învecinate cu Moldova. După o călătorie în 1643 la Kiev, învățatul Meletie Sirigul în noiembrie 1645 a cerut țarului să i se îngăduie să comunice înformațiuni sosite din Turcia și Crimeea; confratele său, dascalul ieșean Arsenie Grecul, a fost recomandat rușilor în 1649 de Paisie, patriarhul Ierusalimului. Către sfîrșitul anului 1647 s-a înfățișat la Moscova Iona, starețul mănăstirii Gîrlîța (?) din Țara Romînească. Vasile Lupu a recomandat țarului pe mitropolitul Teofan, solul lui Partenie, patriarhul Constantinopolului, și pe Gherman, mitropolitul mănăstirii Ivirului din Atos, care transmitea în 1652, la Moscova, știri despre trupele turcești și despre insula Creta. Mitropolitul Sofronie al cetății Ljipova Ghiula, cu sediul la mănăstirea Hodoșului, a vizitat Rusia în iarna anului 1651. Actul de danie a fost eliberat mănăstirii sf. Nicolae din Galați (iar nu mănăstirii Galata) în noiembrie 1653, în urma cererii lui Atanasie, fostul patriarh al Constantinopolului, mort în anul următor în mănăstirea ucraineană Liubenski; Arsenie Sulhanov l-a întîlnit în 1651 pe Atanasie la Galați. În 1654 găsim la Moscova pe Calinic al Proilavului. La mănăstirile Putna, Bistrița și altele rușii erau pomeniți printre binefacători. Mitropolitul Teodosie din Virșet, împreună cu trei însoțitori de la mănăstirea Vodîța, s-a prezentat țarului în octombrie 1662. La Academia R.P.R. se păstrează actele țarilor, adeseate între anii 1642—1753 clericilor din Pogoniana în Macedonia (doc. DCCCLXXXV. 1—12); vezi și pomelnicile mănăstirilor sf. Arhangheli din Pogoniana din 1692 (*ms. slav.* nr. 529) și Driano din Arghirocastron din 1705 (*ms. slav.* nr. 530).

² Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 5235, p. 52.

³ *Ibidem*, *ms. rom.* nr. 5216, p. 4.

⁴ *Ibidem*, *ms. rom.* nr. 5151, p. 140; nr. 5244, p. 185.

studia și el în școli rusești. Nestor Ureche, tatăl cronicarului Grigore Ureche, s-a înscris în ianuarie 1612 membru al frăției liovene, figurând alături de numeroși compatrioți. La Lvov au învățat Petru Movilă, Pamvo Berînda, Silvestru Kosovici, cronicarul Grigore Ureche (mort în 1647).

Pamvo Berînda¹, orator, redactor și tipograf de cărți, călător la Moscova, a fost chemat împreună cu Ștefan și Luca Berînda să lucreze la tipografia lui Petru Movilă din Kiev. Acolo el și-a tipărit în 1627 vestitul „Lexicon slavo-rusesc și a numelor tilcuive“, cu traducerea a opt mii de cuvinte slave în limba ucraineană, cu elemente populare, și care va sluji drept model atîtor lexicoane slavo-romînești, printre care și celui alcătuit cu 22 de ani mai tîrziu de Mardarie de la mănăstirea Cozia. Lexiconul lui Mardarie a contribuit la restabilirea limbii slavone în actele domnești și a influențat în Țara Romînească tipăriturile din timpul domniei lui Matei Basarab. Descoperirea unor numeroase dicționare slavo-romîne în Rusia este o dovadă a interesului pe care-l prezenta acolo limba noastră.

*

* *

În cadrul creșterii activității culturale din țările noastre, înregistrată în veacul al XVII-lea, legăturile culturale cu orașul Kiev constituie un capitol aparte și — la început de veac — se datoresc în bună parte eforturilor depuse de Petru Movilă (1596—1646), fiul domnului Simion Movilă. În anul 1596, la sinodul din Brest, feudații catolici au silit o parte a populației rusești și ucrainene din statul polono-lituanian să accepte unirea. Cîrmuitoarii poloni nădăjduiau să rezolve astfel problema confesională în sensul dorit de biserică romano-catolică, dar urmarea — a fost izbucnirea unor puternice frînături între uniți și ortodocși. Teofan, patriarhul Ierusalimului, întorcîndu-se de la instalarea patriarhului Filaret al Moscovei, a trecut prin acele locuri și a restabilit ierarhia ortodoxă.

Petru Movilă, deși legat de marile familii feudale ale Poloniei, a fost totuși acela care, opunîndu-se influenței catolice, și-a închinat viața luptei pentru drepturile populației ortodoxe. După studii temeinice, Petru Movilă, a fost ales în 1627 mare arhimandrit al mănăstirii Pecerska din Ki-v.

Moartea fanaticului rege Sigismund al III-lea, în 1632, a prilejuit demersuri mai îndrăznețe. Stăruitor în acțiune, Petru Movilă a obținut în seimuri recunoașterea clerului ortodox, restituirea bisericilor și înlocuirea vechilor ierarhi. În martie 1633 el a fost confirmat mitropolit al Kievului. Noul mitropolit a biruit cu timpul opoziția condusă de predecesorul său, Isaia Kopinski, care nu înțelegea că numai o conducere centralizată dădea putința să reziste ofensivei catolicismului. Totuși, deseori în desfășurarea activității sale, Petru Movilă era nevoit să pășească pe calea negocierilor cu oficialitatea polonă, ceea ce în aparență întîrzia adîncirea crizei și ceea ce a făcut pe unii istorici să-l considere drept sprijinitor al dominației feudalismului polon.

Pentru formarea cadrelor de apologeti ai culturii ortodoxe, Petru Movilă a înființat Colegiul din Kiev, viitoarea Academie Moveleană. El a dat o organizare nouă clerului și a restaurat străvechile biserici kieviene, adevărate monumente de artă. S-a opus de asemenea amestecului moșierilor uniți în treburile obștiilor bisericești.

¹ Mort în 1632 la Kiev.

Scriitor erudit, Petru Movilă, a îndreptat unele scrieri mai vechi și a alcătuit câteva lucrări polemice și apologetice răspândite și în țările noastre, colaborând cu Silvestru Kosovici¹ și alți cărturari: „Exegesis“ (1635), „Patericon“ (1635), „Teraturghima“ (1638), „Indicium“ (1638) și „Litos“ (1644), îndreptat împotriva pamfletului lui Casian Sakovici. Movilă a convocat sinodul de la Kiev, în septembrie 1640, care și-a încheiat dezbaterile la sinodul de la Iași în septembrie-octombrie 1642, unde — în țara ferită de imixtiunea regelui polon — au venit învățații constantinopolitani, precum și cei ruși: Isaia Trofimovici Kozlovski, rector al Colegiului din Kiev, Iosif Kononovici și Ignatie Kenovici²; în această adunare, Kozlovski a citit vestitul catehism al lui Petru Movilă³: „Pravoslavnică mărturisire“, a cărei traducere grecească a apărut în 1667 în Olanda, fiind folosită la tălmăcirea românească a logofătului Radu Grecianu⁴.

În 1645 Petru Movilă a vizitat capitala Moldovei⁵.

*

* * *

În spiritul acelei epoci feudale, literatura noastră se manifesta în două domenii: prin opere bisericești și prin cronici. Răspîndirea scrierii slavone prezintă o însemnătate deosebită, deoarece limba slavonă era una din limbile răspîndite în Răsărit, ceea ce făcea posibil în evul mediu ca scrisul cărturarilor popoarelor puțin numeroase, dar care își redactau lucrările în slavonește, să capete o răspîndire mai largă. Scrisul în limba vorbită de popor s-a afirmat la noi abia prin veacul al XVI-lea, dezvoltîndu-se o dată cu intensificarea vieții economice interne. În prima jumătate a veacului următor acest scris s-a impus în literatură.

În Moldova renașterea culturală, reflectînd nevoile social-economice contemporane, se datorește — în parte — mitropolitului Varlaam⁶. Prin contribuția acestuia scrisul a început să circule într-o formă ușoară, potrivită pentru operele literare. Diplomat iscusit, Varlaam s-a întîlnit la Kiev cu Petru Movilă și s-a dus în 1629 la Moscova. Cînd în 1637 s-a hotărît să-și tipărească traducerea din slavonește⁷ a predicilor patriarhului Calist, el a cerut sprijinul rușilor⁸. Era prima carte moldovenească tipărită la Iași. Ilustrarea ei a fost făcută de meșterul Ilie din Kiev. În prefața acestei lucrări, intitulată „Cazanie“ sau „Carte de învățătură“, în 1643 Varlaam spunea că Petru Movilă a trimis la Iași o tipografic. Solul rus Ordin-Nașciokin, care pe atunci se afla la Iași,

¹ Silvestru Kosovici a fost cel dintîi „prefect“ al Colegiului din Kiev și urmaș al lui Movilă la conducerea mitropoliei. Silvestru a murit în 1657.

² Scrisoarea adresată de participanții sinodului din Iași domnului Vasile Lupu a fost reprodusă de Dositei, patriarhul Ierusalimului, în „Manualul împotriva rătăcirii calvine“, București, 1690, p. 28—29.

³ Considerăm că Isaia Kozlovski a fost coautorul catehismului.

⁴ Ediția din 1695, din Lipsca, a apărut în grecește și latinește. A treia ediție grecească s-a tipărit la Snagov, în 1699 (altă ediție grecească la București, în 1767), precedată de ediția românească din 1691, tipărită la Buzău; a doua ediție românească a apărut la București, în 1745. Redactorii ultimei ediții (București 1942) cunosc la noi șaptesprezece ediții ale acestei lucrări, folosită și ca manual de seminar.

⁵ Cîrînd a fost tipărită cuvîntarea sa, ținută la nunta fiicei domnului Vasile Lupu. Vezi și la Academia R.P.R. *ms. slav.* nr. 76, p. 110; nr. 83, p. 145.

⁶ Mitropolit în anii 1632—1653, mort în 1657.

⁷ Probabil după ediția galițiană din 1606.

⁸ Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 5235, p. 57; nr. 5216, p. 84; f.XXII. p. 5.

semnalează și el însemnătatea apariției acestei cărți. Doi ani mai târziu Varlaam a alcătuit „Răspunsul la catehismul rumânesc“, adică la catehismul calvinesc apărut în Transilvania.

Același ajutor din Kiev îi datorăm nu numai înființarea de tipografii în țările noastre, ci și de școli. Vizitând orașul Iași în 1637, Vasile Gagara, negustor rus din Kazan, pelerin cu preocupări destul de largi, scria următoarele despre Varlaam: „Mitropolitul dorește să înființeze o școală, unde ar fi putut învăța trei sau patru sute de copii, și vrea să-i învețe citirea rusească“. Exemplul școlii ieșene este citat de Petru Movilă în propunerea din 7 aprilie 1640, referitor la înființarea unei școli asemănătoare la Moscova.

Călătorul Bandini, care în 1646 a stat în capitala Moldovei, a întâlnit acolo câteva școli și numeroși școlari. Principala școală — cea de la Trei Ierarhi — a luat ființă în proporții mai modeste decât proiecta Varlaam, după modelul Colegiului din Kiev, de unde au și venit primii profesori. Erau Sofronie Pociatki, care supraveghea de asemenea lucrările tipografice, și Ignatie Ievlevici.

Sofronie Pociatki a învățat la școala „frăției“ kieviene. Zece ani mai târziu, în 1632, el a funcționat ca profesor de retorică la Colegiul movilean. Dintr-o scrisoare a sa, iscălită la 17 februarie 1642 în calitate de stareț al mănăstirii Trei Ierarhi din Iași, prin care Sofronie cerea ca „frăția“ din Lvov să elibereze neîntârziat tiparnițele grecești comandate acolo, aflăm că el a fost la Lvov, trimis pentru a cumpăra o tipografie pentru propagarea culturii în sinul poporului „moldovlah“. Pociatki nu s-a bucurat la Lvov de o primire bună, probabil deoarece „frăția“ își apăra autonomia împotriva centralismului mitropoliei kieviene, poate și din spiritul de concurență tipografică, oglindit încă din 1639 în prefața „Slujebnicului“ lui Petru Movilă, care a condamnat retipărirea la Lvov, cu greșeli și corecturi, a „Liturghierului“ din 1637¹, după „Slujebnicul“ mănăstirii Pecerska, din 1629.

În noiembrie 1646 a venit în Moldova și Venedict din Vatoped, fost profesor de limba greacă la Kiev, precedând astfel pe numeroșii dascăli care au activat la Academia grecească din Iași. Prin strângerea legăturilor cu lumea elenică din Orient, domnul Vasile Lupu a înlesnit grecizarea învățămîntului moldovenesc, încît — în lumina acestor acțiuni — înțelegem încercarea de renaștere a școlii moldo-slavone inițiată ulterior sub domnia lui Gheorghe Ștefan, adversarul lui Vasile Lupu, și elogiile aduse vechilor dascăli ruși din Kiev².

Sub aceeași înfrîurire a Kievului a luat ființă de asemenea o școală în Țara Românească, la Tirgoviște. Întemeietorul ei, logofătul Udriște Năsturel, harnic cărturar și cumnat cu domnul Matei Basarab, a învățat la Kiev³, unde vechea școală funcționa încă din 1589. Printre profesorii școlii tirgoviștene, puteau să fie Teodor (Rusu), dascălul fiului lui Udriște Năsturel, precum și un alt dascăl rus, Grigore Rojadovski, care a închinat versuri lui Matei Basarab. Rojadovski a luat parte la disputa călătorului rus Arsenie Suhanov cu învățații greci. În 1652 el scria că dascălul Teodor pleacă în Rusia, însoțit de Vanfolomei și Dositei, călugări ruși. Alt dascăl de slovenie al școlii, grămaticul Daniil Staicu, este autorul celei mai vechi încercări de gramatică românească⁴,

¹ „Liturghier“ retipărit în 1646 la mănăstirea Dealu.

² Independent de discutabilele surse din 2 aprilie 1656 ș.a. referitoare la inițiativa domnului Gheorghe Ștefan.

³ Poate și la Ostrog.

⁴ Academia R.P.R., ms. rom. nr. 312, precum și nr. 3473 din 1672.

folosind drept model gramatica slavă a lui Meletie Smotrički, tipărită la Evie în 1619. În școli se învăța și cântecul coral slavono-rusec.

Udriște Năsturel, autor de stihuri slavone, a tălmăcit din rusește în românește romanul popular „Povestea lui Varlaam și Ioasaf“, precum și „Cazania“, „scoasă și primentă de pe limba rusească pe limba românească“ și tipărită în anii 1642—1644 în aceeași tipografie la Govora, apoi la mănăstirea Dealul, reproducând gravurile unei „Cazanii“ din Lvov. El a mai tradus din latinește în slavonește „Imitația lui Cristos“, închinând-o mitropolitului Varlaam al Moldovei și tipărind-o în 1647 la mănăstirea Dealul: cartea a găsit o răspîndire mai mare, fiind cunoscută editorilor din Vilna din 1681, precum și celor din mănăstirea Pocijevka din 1764, copiată de asemenea la Moscova, de pildă în 1704.

Vechile scrieri apocrife, povestiri despre Alexandru cel Mare și multe alte compilații de altădată („Rojdanicul“, „Gromovnicul“, „Trepetnicul“) poartă pecetea tălmăcirilor rusești, ca și „Cîrmaciul“ — indicele lucrărilor apocrife interzise. Sub înfrumusețirea ruscască au fost scrise și psalmii comentate, de pildă manuscrisul de la mănăstirea moldovenească Bistrița, alcătuit de starețul Ștefan și de dascălul rus Alexandru.

Petru Movilă a sprijinit din plin înființarea de „tiparnițe“ în țările noastre. În molitvenicul slavon tipărit în 1635 la Cîmpulung, de tipograful rus Ivan Glebkovici, însuși domnul Matei Basarab mărturiseste că, dorind să facă o tipografie, s-a sfătuit cu un cărturar venit „din țările rusești“, anume Meletie Macedoneanul (stareț la Cîmpulung, apoi la mănăstirea Govora), și cu un tovarăș al acestuia, Nectarie Pelagoneanul, și i-a trimis pe amîndoi, împreună cu un „fecior“ domnesc, la Kiev, dîndu-le banii trebuitori, scrisori și danuri către Petru Movilă. Trimișii au primit „tiparnița întreagă, cu litere de cinci feluri“¹ și s-au întors în țară însoțiți de doi tipografi iscusiți. Timofei Alexandrovici Verbički și Ivan Glebkovici. La Cîmpulung a mai lucrat Ivan Kunotovici, alt tipograf rus, care a retipărit aici în 1643 — cu o prefață de Udriște Nasturel — „Antologhionul“ tipărit tot de dînsul puțin mai înainte, în 1638, la Lvov. În 1644, la mănăstirea Dealul, Ivan Kunotovici a terminat tipărirea sus-amintitei „Evanghelii învățătoare sau Cazanii“; în partea doua a acestei cărți a fost folosită „Cazania“ mitropolitului Varlaam al Moldovei. Cunoaștem pe ucenicii lui Ivan Kunotovici: Proca Stanciovici, Tudor Dumitrovici și Lupu Dumitrovici. Printre alții, din părțile rusești au venit tipografii A. Skolski cunoscut la Lvov, Andrei Peneski și Elisei Mihailovici. În anii 1641—1642 la mănăstirea Dealul lucra caligraful rus Siluan.

Pe cînd popoarele vecine nu aveau tipografii, la noi se tipăreau frumoase cărți slavone, de un real folos pentru cauza culturii generale. După cum Zaharia Kopîstenski de la mănăstirea Pccerska din Kiev, în scrierea sa despre Ioan Gură de Aur, avea în vedere în 1624 pe ruși, slavi, moldoveni, munceni și alte popoare, tot așa și în predosloviile la primele tipăriri domnul Matei Basarab se adresa și „altor neamuri înrudite cu noi după credință și avînd același vestit dialect slavonesc ca limbă, și cu deosebire ungrovlahilor, moldovenilor, rușilor, bulgarilor și sîrbilor“².

¹ Tipografia a funcționat la Cîmpulung, Govora, mănăstirea Dealul și Tirgoviște; materialul tipografic s-a trimis și în Transilvania.

² Faptul este confirmat de călugărul catolic Francisc Marcanich, la 10 august 1637, cînd vorbește despre tipăririle din timpul domniei lui Matei Basarab, care erau destinate populațiilor din Moldova, Rusia, Bulgaria, Serbia, Herzegovina, cea mai mare parte din Tracia și din Macedonia.

Biserica Trei Ierarhi din Iași, văzută de A. Raffet (1837)
(Bibl. Acad. R.P.R. — secția stampe)

Relațiile culturale mai intense le mențineau Kievul și Moscova cu Moldova, unde Vasile Lupu, în cei douăzeci de ani ai unei domnii netulburate de năvăliri, încercând să constituie un stat centralizat, a așezat temelii social-economice mai trainice. Principala sa ctitorie — mănăstirea Trei Ierarhi din Iași — poartă același nume ca vechea biserică kieviană restaurată de Petru Movilă. Pictura bisericii Trei Ierarhi, executată de meșterii ruși pomeniți mai jos, a stîrnit uimirea călătorului contemporan Pavel din Alep, care spune că acesta este cel mai frumos locaș din Moldova, Țara Românească și Țara Căzăcească. Podoabele interioare au fost lucrate la Moscova; ornamentarea în piatră a bisericii atestă înfrîurire răsăriteană. Altă ctitorie ieșeană a cărei clădire a început-o Vasile Lupu, biserica Golia, după cum ne mărturisește Ioan Neculce, a fost vizitată în 1711 de Petru cel Mare: „Atuncea au înblat împăratul — povestește cronicarul — prin toate mănăstirile ce le-au văzut, și din toate i-au plăcut mănăstirea Golia, zicînd că are trei feluri de meșteșuguri: țeșesc, grecesc și moskicesc“¹. Pavel din Alep a mai văzut și minunatul iconostas de artă rusească de la biserica Stelea din Tîrgoviște, ctitoria munteană a lui Vasile Lupu, zidită în 1645 și arsă în acea vreme la invazia turcilor.

În această epocă, în țările noastre, cărțile și traducurile ruso-slavone s-au bucurat de o largă răspîndire. Traducători ca Varlaam, Moxa, Udriște Năsturel, Eustratie logofatul se luau cu nîvnă la întrecere. Eustratie logofatul a fost tîlmăcitorul din slavonește al cărții „Șapte taine“ și autorul unei cronici. Lui se datorește de asemenea și întocmirea „Pravilelor împărătești“, tipărite la Iași în 1646. Primul text de legi tipărit — „Pravila de la Govora“ din 1640 — este traducerea nomocanonului slavon, făcută de olteanul Moxa, ediția pentru Transilvania reproducînd prefața lui Petru Movilă la nomocanonul tipărit în 1629 la Kiev. Dar, ceea ce e și mai important, este răspîndirea unui mare număr de cărți rusești în Moldova, Țara Românească și Transilvania, aduse direct din Lvov, Kiev, Moscova și din alte centre de cultură rusească de neguțători, pelerini și cărturari, cumpărate de acești călători sau dăruite lor de fruntași ruși, și deseori retipărite în tipografiile noastre. Cercetătorii tipăriturilor slavo-rusești, de largă circulație începînd cu sfîrșitul veacului al XVI-lea în țările noastre și care s-au păstrat pînă în prezent în biblioteci, stabilesc următoarea listă sumară de cărți, în care nu mai repetăm unele din cele arătate cu alte ocazii:

Din Moscova: „Tîlcuirea Evangheliilor“ din 1568 (la mănăstirea Putna); „Mineiul“ din 1600, „Nomocanonul“ sau „Kornciia“ din 1629, 1649 și 1653; „Gramatica slavonească“ a lui Meletie Smotrițki, edițiile din 1647, 1648; „Apostolul“ din 1648, 1688 și 1759; „Ceaslovul“ din 1657, retipărit în 1789 la Iași; „Evanghelia“ din 1663, 1703, 1716, 1766, 1771 și 1805; „Cuvîntările lui Ioan Gură de Aur la Evanghelia“ din 1664, precum și „Cuvîntările“ sale la „Șestodnev“ din 1665; „Toiagul cîrmuirii“ din 1666, tîlmăcit din slavonește² în romînește în 1731 de Manasie Gîmpulgeanul, din porunca lui Inochentie al Rîmnicului; „Psaltirea“ din 1681, 1689, 1703 și 1712; „Triodul“ din 1683, după care s-a tipărit „Triodul“ din 1731 din Rîmnic, tradus mai înainte de episcopul Damaschin; „Prologurile“ sau „Viețile sfinților“ din 1685, 1689, 1700, 1705 și 1755; „Molitvenicul“ din 1689; „Mineiul pe 12 luni“,

¹ Izbitoare este asemănarea bisericii Golia cu locașul din Olyka din Polonia, zidit de un Radziwill, ruda ginereului lui Vasile Lupu, dar și cu unele biserici din Ucraina.

² În ce privește textele slavonești, tîlmăcirea lor din rusește este atribuită printre alții lui Alexandru dascălul Rusul, învățat rus din Lvov care, la sfîrșitul veacului al XVII-lea, a tradus numeroase cărți rusești la Brașov. Alexandru a tradus un „Triod“, un „Penticostar“, o „Psaltire“, precum și „Botczul păgînilor“ (ms. rom. nr. 3551, la Academia R.P.R., copie din 1731).

12 volume din 1689—1691, în multe exemplare, din 1768 și 1774; „Octoilul“ din 1691, 1692 și 1715; „Penticostarul“ din 1692 și 1815; „Noul testament“, tipărit în veacul al XVII-lea; „Sbornicul de cuvinte folositoare de la dascălii bisericii răsăritene“ din 1700; „Bihlia“ din 1700; „Cărțile lui Efreim Siriul“ din 1700, în multe exemplare; „Slujebnicul“ din 1705, 1797 și 1803; „Cuvântările lui Ioan Gură de Aur la faptele apostolilor“ din 1712; „Tilcuirea lui Andrei al Cesareei la Apocalips“ din 1712, tradusă (după o ediție mai veche din Kiev) de Damaschin al Rimnicului; „Liturghierul“ din 1721; „Ulojenie“ a țarului Alexei Mihailovici, din 1737 și 1759; „Trebnicul“ din 1743; „Tilcuirea Evangheliei de Teofilact“ din 1748; „Datoriile creștinilor“ din 1754 și 1794; „Antologhionul“ din 1759; „Tipiconul“ sau „Ustavul“ din 1763 și 1769; „Dicționarul bisericesc“ din 1775; „Indatoririle parohilor“ din 1777; „Descrierea Ierusalimului“ din 1781; „Cartea sf. Ignat“ din 1784; „Scara care se înalță spre cer“ a lui Ioan Scărariu, din 1785, ș.m.a.

Din Ostrog: cele două ediții ale „Bibliei“ din 1581; „Sbornicul“ din șase părți tipărit pe la 1588; „Învățăturile sf. Vasile al Cesareei“ din 1594 și „Cărticica din zece capitole“ din 1608.

Din mănăstirea *Striatin*, din Galiția: „Liturghierul“ din 1604 și „Molitvenicul“ sau „Trebnicul“ din 1606.

Din Livov: „Cartea despre preoție a lui Ioan Gură de Aur“ din 1614; „Octoilul“ din 1630, unele exemplare închinat lui Petru Movilă și domnilor Moise Movilă și Miron Barnovski-Movilă¹, precum și edițiile din 1639, 1644, 1671, 1681, 1686, în multe exemplare; „Antologhionul“ din 1632 (tipărit de Ivan Kunotovici și retipărit în 1643 de acesta la Cimpulung), 1643 și 1694; „Evanghelia“ din 1636, 1637, 1644, 1670, 1690 și 1722, în multe exemplare; „Liturghierul“ din 1637 (retipărit în 1646 la mănăstirea Dealul), 1646 și 1666 — ultimele două ediții în multe exemplare; „Apostolul“ din 1638, închinat lui Petru Movilă și cel din 1639 și 1654; „Triodul“ din 1642, cu exemplare închinat lui Petru Movilă; „Orologhionul“ sau „Ceaslovul“, cele două ediții din 1642 și ediția din 1668, toate trei în multe exemplare; „Euhologhionul“ adică „Molitvenicul“ sau „Trebnicul“ din 1645, tipărit de Andrei Skolski, din 1668, în multe exemplare, și din 1695; „Cheia înțelesului“ a lui Ioanichie Goliatovski, edițiile din 1663 și 1665; „Triodul de post“ în ediția rară a lui Simion Stavnițki din 1664, precum și cele din 1666 și 1679; „Cetul nou“ a lui Ioanichie Goliatovski, din 1665; „Psaltirea“ din 1665, 1687, în multe exemplare, și din 1715; „Penticostarul“ din 1666 și 1669; „Psaltirea“ moldovenească din 1671 tipărită din îndemnul domnului Duca de Ivan Polovițki; „Acatistele“ din 1699; „Irmologhionul“ din 1709; „Canonul iuvierii“ din 1734 ș.m.a.

Din Vilna: „Ustavul“ sau „Liturghierul“ din 1617; „Vertogradul sufletesc“ din 1618; „Iconionul“ din 1618²; „Cuvântările sf. Macarie“ din 1627; „Cuvântările lui Efreim Siriul“ din 1627; „Trebnicul“ din 1638.

Din Ugoși, din Galiția: „Adunarea pe scurt a cuvintelor din sfânta scriptură“ din 1618.

Din localitatea bielorusă *Evie*: „Gramatica slavonească“ a lui Meletie Smotrițki din 1619³; „Noul testament“ din 1641.

Din Kiev: „Cuvântările despre epistolele apostolului Pavel“ din 1623; „Cuvîntul sf. Ioan despre faptele apostolilor“ din 1624; „Cazania“ din 1625, 1637, în multe exemplare, și din 1660; „Apocalipsul sf. Andrei“ din 1625; „Ceaslovul“ din 1626 și 1748; „Lexiconul slavo-rusesc“ a lui Pamvo Berinda, din 1627; „Triodul Penticostar“ din 1627 (retipărit în 1649 la Tîrgoviște), 1640 și 1792; „Învățătura lui Avva Dorofei“ din 1628 (traducerea rominească din 1676 ș.a.); „Liturghierul“ din 1629, în multe exemplare, din 1637, 1639, 1740, 1746, 1762 și 1775; „Nomocanonul“ din 1629; „Acatistele“ din 1629, 1636, 1654, 1677, 1706, 1741, 1766, 1786, 1795, 1806; „Apostolul“ din 1630, 1654 și 1752; „Irmologhionul“ din 1630, închinat lui Petru Movilă, și cel din 1753; „Triodul“ din 1631 cu o prefață evociind pe Moveilești; „Triodul ales“ din 1631 cu o sfătoasă prefață închinată domnului Moise Movilă⁴; „Euharistionul“ din 1632, închinat lui Petru Movilă; „Crucea...“ din 1632; „Învățăturile sf. Calist“ din 1637, tradus de Petru Movilă; „Poluustavul“ cu psaltire și ceaslov din 1643, 1682 și 1691; Cuvîntul rostit de Petru Movilă la Iași din 1645; „Trebnicul“

¹ Academia R.P.R., ms. rom. nr. 5219, p. 35.

² Fragment din veacul al XVIII-lea la Academia R.P.R., ms. slav. nr. 404.

³ Amintită în 1650 de călătorul Arsenie Suhanov în biblioteca învățatului Udriște Năsturel și copiată în 1655, tot la Tîrgoviște, pentru mitropolie.

⁴ Academia R.P.R., ms. rom. nr. 5219, p. 62.

din 1646, în cele două ediții, din care cea mai puțin rară în multe exemplare, din 1750. 1768 și 1775; „Cazania la cheia înțeleșului” din 1660; „Psaltirea” din 1667, 1681, 1697, în multe exemplare, din 1733, 1739, 1760 și 1806; „Pacea cu Dumnezeu” din 1669; „Patericul” din 1678 și 1798; „Sinopsisul” din 1680; „Cununa lui Cristos” din 1688; „Viețile sfinților” din 1695, 1700 și 1764; „Evanghelia” din 1700, 1746, 1752, 1759 și 1773; „Catehismul” din 1712; „Lexiconul latino-slav și slavo-polon” din 1729; „Litos” din 1730; „Canonul Maicii Domnului” și „Pravelnic” din 1716; „Mincile” din 1750; „Faptele apostolorilor” din 1759; „Pravila” din 1760 și 1851; „Slujehnicul” din 1762; „Acatistul” din 1766¹; „Octoihul” din 1768; „Datorințele preoților” din 1779; „Scurta descriere istorică a mănăstirii Pecerska din Kiev” din 1805²; „Canonicul” din 1811; „Cartea lui Efreim Siritul” din 1857 ș.m.a.

Din mănăstirea bielorusă *Kuțeu*, de lângă Orșa, întemeiată în 1623: „Viața lui Varlaam și Ioasaf” de Ioan Damaschin, tipărită în 1639; „Antologhionul” din 1647; „Psaltirea” din 1650 și „Lexiconul” lui Pamvo Berinda din 1653.

Din *Cernigov*: „Rumo oroșennoe”, descrierea unor minuni de Dimitrie al Rostovului, din 1696; „Psaltirea” din 1697; „Minunile Maicii Domnului” din 1703; „Alfabetul enles în rime” din 1705; „Fecioara născătoare de Dumnezeu” de Ioan Maximovici, din 1707; „Calea împărătească a crucii” de Ioan Maximovici, din 1709, ș.m.a.

Caracterul religios al cărților se explică prin aceleași cerințe ale epocii feudale. Se subliniază că înființarea cărții rusești și a stabilirii la noi în țară a tipografilor și cărțurarilor ruși a fost nu numai de ordin cultural, ci și tehnic, tipăriturile noastre împrumutând de la cele rusești caracterele titlurilor, prefetelor, foilor și literelor. În cărțile noastre pătrunde chiar limba slavonorusească din tipăriturile rusești. Tot atât de pronunțată este și influența gravurii rusești asupra celei locale. Tipăriturile puțin răspândite se copiau, pastrând câteodată caracterul literelor moscovite și kieviene.

În schimb, de la începutul veacului al XVII-lea pînă la începutul veacului al XX-lea, nu numai tipăriturile, dar și manuscrisele noastre, se înmulțesc în bibliotecile rusești. Domnul Moldovei Miron Barnovski-Movilă, care ajutate cu bani tipografia „frăției” din Lvov distrusă de foc, dorind cel dintîi, cu ajutorul dăovenilor, să înființeze o tipografia la Iași, a trimis acolo un „Octoih” vechi al mănăstirii Neamț. Tîrziu de tot, în 1888, A. Petrușevici înregistra manuscrise și tipărituri de proveniență romînească la Lvov³: „Octoihul” din veacul al XV-lea, „Tetravanghelul” din veacul următor, „Slujehnicul” din 1680 din București, „Trebnicul” din 1735 ș.a. De pildă, în colecțiile rusești s-au păstrat următoarele manuscrise provenite doar de la mănăstirea Dragomirna: „Apostolul” din 1610, „Culegerea” din 1615, „Evanghelia” ilustrată din 1615 scrisă de Teofil din Voroneț pentru mitropolitul Anastasie Crîmkovici, „Psaltirea” din 1616 scrisă de același mitropolit Anastasie, „Piatideseatnița” din același an, „Faptele lui Ioan Damaschin” din 1618, „Psaltirea” și „Prologul” din 1625, „Lavsaicul” din 1629 ș.a. Textele arată deseori din a cui dispoziție au fost copiate: „Alexandria” din 1562 — din porunca mitropolitului Grigorie al Moldovei; „Psaltirea” din 1619 a fost scrisă de Efreim de Rădăuți; „Minciu” din 1625 a fost lucrat pentru mitropolia țîrgovișteană, din porunca lui Anastasie Crîmkovici.

Legături politice (1634—1653). Am stăruit mai mult asupra aspectului cultural al legăturilor înaintașilor noștri din veacul al XVII-lea cu Rusia. În ce privește relațiile economice, ele rămîneau încătușate de intervențiile străine ce stînghereau schimbul de mărfuri între regiunile dunărene și această țară.

¹ Academia R.P.R., ms. rom. nr. 716, p. 2—3.

² *Ibidem*, ms. rom. nr. 930, p. 73.

³ Vezi și scrisoarea lui A. Petrușevici către I. Bianu, din 4 aprilie 1900 (Academia R.P.R., corespondență 58797).

De altfel, pe viitor Moscova se va afla în centrul legăturilor noastre cu lumea rusească.

Domnia lui Vasile Lupu constituie o însemnată perioadă în relațiile diplomatice moldo-rusești, care se întemeiază și pe asemanarea condițiilor social-economice ale vieții feudale, oglindite în pravilele timpului. Este și meritul personal al acestui domn care, în vremuri deosebit de grele, când nu numai domnia lui, dar însăși țara prezenta slabe cheazășii pentru legături internaționale teneinice, a știut să-și păstreze echilibrul între marile puteri vecinându-și timp de douăzeci de ani o politică abilă și păstrînd totuși prestigiul țării. Diplomația lui Vasile Lupu menține stărilor orientarea filorusească deși el trebuie să țină seama de atitudinea Porții suzerane care, de teama creșterii puterii statului rusec, a început să încheie o serie de tratate de prietenie cu Polonia, ca să-și asigure libertatea de acțiune împotriva rușilor (1634, 1640, 1667, 1672, 1676—1677, 1678). Cu toate acestea, Rusia și Turcia n-au ajuns încă la un conflict fățiș, găsind câteodată puncte comune de manifestare în relațiile cu vecinii, așa încît Vasile Lupu apare ca mijlocitorul dorit între amîndouă țările, bucurîndu-se de la 1637 înainte de o încredere deosebită din partea turcilor¹.

Accentuarea anarhiei în Imperiul Otoman a dus la o sporire a atacurilor turcești din Azov, mai cu seamă după 1634, când s-a încheiat tratatul de prietenie turco-polon. Astfel, nu a constituit o surpriză cucerirea Azovului de cazaaci la 18 iunie 1637, când Crimeea era tulburată de răscoala pricinuită de înlocuirea hanului, iar sultanul era ocupat cu războiul din Persia; atunci a pierit și solul Toma Cantacuzino. Chiar cîtiva ani mai tîrziu, în vara anului 1643, solul rus Ordin-Nașciokin înregistra în Moldova răsunetul cuceririi cetății Azov, favorabil rușilor.

Situația încordată de pe alte fronturi a silit Poarta otomană să păstreze oficial, relații pașnice cu Moscova; numai hanului Crimcei i s-a poruncit să atace avanposturile rusești. În aceste împrejurări, când Moldova ajunsese puncta de legătură cea mai potrivită între Moscova și Constantinopol, dispariția lui Toma Cantacuzino a pricinuit un gol în sîmul diplomației turcești. Pentru negocierile cu țarul, Poarta avea nevoie de un reprezentant al lumii ortodoxe, apropiat de țările noastre și care să inspire, astfel, mai multă încredere rușilor. Fără a fi un diplomat de profesie, Vasile Lupu a preluat această sarcină, cu atît mai grea pentru acea vreme, cu cît sultanul cucerise Bagdadul și încheiasc în 1639 pacea cu Persia, iar în Mediterană luase sfîrșit războiul cu Venetia. Numai moartea sultanului Murad al IV-lea a amînat proiectata expediție pentru recucerirea Azovului. Continuînd pregătirile pentru această luptă, noul sultan, Ibrahim I, asigură totuși pe ruși de prietenie.

*

* * *

În ceea ce privește legăturile propriu-zise moldo-rusești ele au continuat aparent pe calea trasată de înaintașul lui Vasile Lupu, Miron Barnovskii-Movilă, așa încît în primăvara anului 1636 la Moscova și-au făcut apariția solii moldoveni², același cămăraș Paladi Panaghii și pîrcălabul Petre Baltagă³, care

¹ Amănunte despre sosirea unui ceaș al sultanului la Iași, vezi în însemnările de călătorie ale lui Vasile Gagara.

² Pentru solii moldovene de la 1629 și mai tîrziu, vezi Academia R.P.R., ms. rom. nr. 5216, p. 5 și urm.; nr. 5151, p. 140—146.

³ Scrisoarea lui Vasile Lupu din 31 martie 1636 (Academia R.P.R., ms. rom. nr. 5244, p. 143, precum și nr. 5216, p. 5).

au cerut două icoane comandate de fostul domn pictorului rus Nazarie. Scopul soliei era însă altul: oamenii lui Vasile Lupu au adus țarului știri despre războiul dintre turci și persi, conflict a cărui desfășurare influența politica Moscovei. Ei au informat de asemenea și despre intenția sultanului de a ocupa insula Malta. Domnul trimitea țarului daruri: un cal și un covor persan. La rindul lor, solii au primit blănuri de samur. Paladi Panaghii a mai venit la Moscova și în iulie 1637¹, însoțit de neguțători constantinopolitani².

O solie mai importantă va poposi în capitala Rusiei la 1 decembrie 1638³, condusă de cămărașul Isar Eustate. Este solia despre care cronicarul Miron Costin scrie: „Într-acest an au luat cazacii Donului Azacul, cetate turcească pe apa Donului, care apoi au dat-o de bunăvoie Moscul turcilor înapoi. Isar a îmblat la acest mijloc pentru aceie cetate la Mosc, om aice în țară pe acele vremi vestit cu neguțătoria în Țara Moscului“⁴.

Cămărașul Isar, sau Isaia din scriptele rusești, a adus scrisorile lui Vasile Lupu care, din ordinal sultanului, stăruia asupra faptului că îmbunătățirea relațiilor ruso-turcești depinde de retragerea cazacilor din Azov. Din Moscova se răspunse că țarul n-a poruncit cazacilor să ocupe cetatea, că el îi va îndemna s-o părăsească, iar sultanul și hanul Crimeei să nu înceapă operațiunii militare împotriva Azovului. Pe lângă comunicarea intențiilor războinice ale sultanului și ale hanului Crimeei, Vasile Lupu transmitea știri despre patriarhia Constantinopolului și despre Polonia. Domnul scria învățatului diac de dumă Feodor Lihaciov, rugându-l să intervină pe lângă țar pentru trimiterea unor cărți, icoane și a unor pictori ruși la Iași⁴. Meșterilor moldoveni ce însoțeau solia, el cerea să li se îngăduie să lucreze catapetezma și răstăgnirea, desigur pentru ctitoria sa ieșeană — biserica Trei Ierarhi⁵. Vasile Lupu oferea țarului daruri: doi cai, hamuri bogate, un ceas de aur și altele. Curierii moldoveni soseau mereu la Moscova și, prin același sol, cămărașul Isar Eustate, domnul informa cercurile conducătoare, mai cu seamă despre mersul războiului din Persia (martie—iulie 1639 și mai târziu)⁶.

Interesantă era știrea transmisă prin sol la 3 august 1639⁷, despre prinderea în Moldova a pretinsului „țarevici“ Simion, care se dădea drept fiu al țarului Vasile Șuiski (1606—1610). După izbînda impostorului Dimitrie în 1605, unealtă a feudalilor poloni, pretendenți ca acesta puteau să prilejuiască oricînd intervenții străine în Rusia. Vasile Lupu nu numai că a prins, dar a și întemnițat pe impostor într-un loc mai sigur, la Suceava, extrădîndu-l apoi în decembrie lui Bogdan Dubrovski, solul rus venit împreună cu tălmăciul Sagaleev, însărcinați în acest scop în septembrie 1639⁸. Cît de mare era

¹ Scrisoarea lui Vasile Lupu din 31 martie 1636 (Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 5216, p. 5; nr. 5244, p. 186).

² Vasile Lupu intervine și pentru Averchie, mitropolitul Vereii, care la întoarcere de la Moscova a zăbovit bolnav în Moldova (*ibidem*, *ms. rom.* nr. 5235, p. 56; nr. 5216, p. 84).

³ Declarații din decembrie, Academia R.P.R. *ms. rom.* nr. 5216, p. 5; nr. 5244, p. 189; nr. 5151, p. 144.

⁴ Scrisoarea lui Vasile Lupu din 13 septembrie 1638 (*ibidem*, *ms. rom.* nr. 5235, p. 60; nr. 5216, p. 85).

⁵ Sfîntită în luna mai 1639, dar a cărei împodobire interioară continua, podoaabele fiind așteptate din Rusia (iulie 1639).

⁶ Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 5235, p. 62 și urm.; nr. 5216, p. 5, 6, 85.

⁷ *Ibidem*, *ms. rom.* nr. 5235, p. 70; nr. 5244, p. 148; nr. 5216, p. 6, 85. și din 29 august, nr. 5151, p. 143; nr. 5244, p. 148.

⁸ Scrisoarea din 29 decembrie 1639 (Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 5235, p. 75; nr. 5151, p. 142; nr. 5215, p. 6, 86).

serviciul adus de domnul Moldovei, vedem și din desfășurarea evenimentelor de mai târziu, când alt impostor, ce se da drept „țareviul Ivan“, își facu apariția în Crimeea. Vestea a fost adusă țarului de jîtnicerul Isar Eustate la 22 martie 1645¹. Pînă în august 1646 Vasile Lupu îi informa pe ruși despre „țareviul Ivan“, care era ținut în mare cinste la hanul Crimeei². Arhimandritul Anfiloteu al patriarhiei constantinopolitane scria și el la Moscova despre poposirea în capitala Turciei a impostorului (pe care îl numea: Ivan Dolgoruk); în continuare. Anfiloteu se ocupa de petițiile impostorului, care sugera sultanului și hatmanului ideea de a cotorpi Rusia, motivînd acțiunea lor prin apărarea „drepturilor“ pretendentului. De altfel — adăuga Anfiloteu — principele Transilvaniei, Gheonghe Rákóczi, a dat de știre sultanului că țarul s-a înțeles cu împăratul Germaniei, cu regele Poloniei și cu domnia Țării Românești și Moldovei ca să se războiască împotriva Porții otomane. Impostorul sosit la Constantinopol, în realitate Timofei Akundinov, alt pretins fiu al țarului Vasile Șuiski, se plîngea că a fost jefuit de Vasile Lupu, domnul Moldovei, care voia să-l și omoare, după cum a făcut cu fratele său mai mare, iar capul să i-l trimeată la Moscova. Acest Akundinov pare a fi omul de încredere al impostorului Simion de la 1639; el ar fi stat în Moldova în mănăstirea clădită de țarul Ivan cel Groaznic. În orice caz, atitudinea lui Vasile Lupu trebuie prețuită, cu atât mai mult cu cât se știe că în 1650 însuși hatmanul Bogdan Hmelnițki a refuzat solilor ruși extrădarea acestui impostor Akundinov, fapt relatat și de Arsenie Suhanov: Akundinov însuși, pus în fața rușilor, își schimbă declarațiile, zicînd că el ar fi trimis un om în Moldova, la mănăstirea zidită de țarul Ivan cel Groaznic, și că domnul Vasile Lupu i-a poruncit să-și însusească numele țarului Dimitrie, l-a încoronat și l-a trimis la Constantinopol.

*
* * *

Solul moldovean Eustate Dimitrie și zugravul Nicolae au vizitat Moscova în ianuarie 1641³. Această solie s-a întors la Iași însoțită de doi pictori ruși: Sidor Pospееv, unul din cei mai buni meșteri ai timpului care a zugrăvit catedrala Uspeniei din Moscova, și Iacov Gavriilov, care a murit în capitala Moldovei; în Rusia s-a întors fiul său, Timofei Gavriilov.

Curierii moldoveni au mai adus rușilor informații despre Imperiul Otoman, transmise de învățatul ieșean Gavriil Vlasie⁴, cunoscut prin scrisori către țar și prin călătoria de mai târziu la Moscova. Problema turcească preocupă pe conducătorii ruși din ce în ce mai mult. În legătură cu noile evenimente — negocierile de pace ale Porții cu Persia și pregătirile turco-tătare în vederea unei expediții împotriva cazacilor de la Azov — la 18 aprilie 1641 la Moscova au fost primite scrisorile lui Vasile Lupu către același Isar Eustate, însărcinatul său în Rusia⁵. Solul Eustate Dimitrie a adus rușilor — o lună mai

¹ (Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 5216, p. 12).

² La 9 mai 1646 (*ms. rom.* nr. 5216, p. 90) și august (*ibidem* p. 14).

³ Academia R.P.R., *ms. rom.*, nr. 5216 p. 7.

⁴ Originar din Corfu, profesor la Constantinopol, mitropolit de Naupacta și Arta, la 1 februarie 1641 (Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 5244, p. 151; nr. 5216, p. 7) Gavriil Vlasie a adus țarului mulțumiri pentru blănurile de samur trimise drept răsplătă pentru informații. El transmite diferite știri din Turcia, unde vizirul Mustafa orînduiește treburile în locul bolnavului sultan Ibrahim. Moștenitorului tronului, Alexei Mihailovici, Gavriil Vlasie îi dăruiește o gramatică paralelă rusească și grecească. Nicolae Milescu îl laudă pe Gavriil Vlasie, care-i fusese profesor.

⁵ *ibidem*, *ms. rom.* nr. 5244, p. 182; nr. 5151, p. 144; nr. 5216, p. 7.

târziu informații cu privire la aceleași întâmplări, dar vorbind și despre pictori de icoane¹. În iunie a sosit din Iași-Pavel Dimitrie, alt om de încredere², care a vestit că Deli-Husein, pașa de Silistra, a trecut Dunărea cu o armată și se pare că se îndreaptă spre Azov. Domnii Moldovei și Țării Românești au fost siliți să participe la această expediție cu cinci sute de ostași fiecare.

Într-adevăr, Azovul a fost asediat de la 7 iunie pînă la 26 septembrie 1641. Cinci mii cinci sute de cazaci au apărat cetatea împotriva unor trupe de vreo șapte-opt ori mai numeroase. Turcii și tătani au prădat regiunile rusești din vecinătate și apoi s-au retras. Țarul se vedea în neputință să ocrotească pe luptătorii de la Don, deși aceștia constituiau o adevărată avangardă a rușilor în ofensiva împotriva Imperiului Otoman.

Țarul Mihail Teodorovici a răspuns lui Vasile Lupu prin Bogdan și Afanase (Likov și Bukolov), soli ruși trimiși la Constantinopol. În vara anului 1641 este confirmată trecerea lor prin Iași³. Boierul Eustate Condrate a comunicat la Moscova⁴ că pe soli îi însoțește în Turcia un om de încredere, care îl va ține la curent cu întâmplările călătoriei. Vasile Lupu scria⁵ că a făcut cunoscut vizirului sosirea soliei rusești, comunicându-și că lituanienii au împiedicat la Nejin pe curierul turc, grecul Ioan Petre, să plece la Moscova, dar că scrisorile sultanului și ale vizirului către țar au ajuns în Rusia printr-un emisar moldovean. Drept răspuns a urmat această solie a lui Bogdan și Afanase, care au trecut prin Polovna ascunși în ceala solului moldovean Eustate Dimitrie⁶.

La 17 noiembrie 1641 a sosit la Moscova solul Mihail Ioan cu darurile lui Vasile Lupu și cu cererea de a se îngădui unor pictori ruși să vină în Moldova⁷. O sabie dăruită țarului de către domn se păstra în Muzeul Oruzcinaia Palata din Moscova. Mulțumind lui Vasile Lupu pentru omagiile exprimate, țarul la 7 ianuarie 1642 a trimis la Iași pe pictorii Deiko Iakovlev și Procofie Nikitin Iartov, care au lucrat aici împreună cu Sidor Pospeev, pînă în august 1642⁸. În decembrie 1641 a mai venit la Moscova și solul Isar Eustate⁹. În februarie următor Vasile Lupu vorbea despre anelurile solului polon la Constantinopol; polonii susțineau că luptătorii de la Don, în acțiuni împotriva turcilor, erau încurajați de țar¹⁰. Dar, deoarece solii sînt atît de dese, nu le vom mai înșira pe toate¹¹. De asemenea schimbul de scrisori se purta în anii

¹ 7 mai 1641 (*ibidem*, ms. rom. nr. 5235, p. 79; nr. 5216, p. 86).

² Plecat din Iași la 7 mai 1641, Pavel Dimitrie se întilnește la 4 iunie la Putivl cu solul Eustate Dimitrie, care se întoarce din Moscova (*ibidem*, nr. 5151, p. 145; nr. 5216, p. 7; nr. 5244, p. 201).

³ Academia R.P.R., ms. rom. nr. 5235, p. 84; nr. 5151, p. 145; nr. 5216, p. 7-87; nr. 5244, p. 168 și urm. Scrisoarea lui Vasile Lupu din 10 iulie 1641 trimisă prin curierul Ștefan Dănilă.

⁴ *Ibidem*, ms. rom. nr. 5244, p. 173. Scrisoarea din 3 august 1641.

⁵ *Ibidem*, ms. rom. nr. 5244, p. 171.

⁶ Încă într-un raport din anul 1640, solul polon la Poartă, Woiciech Mjastkowski, se plîngea că domnul Moldovei i-a oprit o scrisoare, a citit-o și abia după șapte săptămîni a poruncit să fie predată talmaciuului său din Constantinopol. Aceleași metode ale diplomației timpului le descrie Arsenie Suhanov, în 1650.

⁷ Academia R.P.R., ms. rom. 5216, p. 8; nr. 5151, p. 145.

⁸ Se întore prin Putivl la 17 august 1642 (*ibidem*, ms. rom. nr. 5216, p. 10).

⁹ Academia R.P.R., ms. rom. nr. 5216, p. 8.

¹⁰ Curierii moldoveni Ștefan Dănilă și Constantin Ioan sosesc la Moscova la 3 februarie 1612 (*ibidem*, nr. 5151, p. 146; nr. 5216, p. 8, 81).

¹¹ Curierul moldovean Gheorghe Eustate la 27 martie 1642 (ms. rom. nr. 5216, p. 9); solul Isar Eustate în aprilie (*ibidem*, p. 9); Antonie de la mănăstirea Gustinski cu scrisorile lui Ivan Boiarcikov la 22 mai (*ibidem*, p. 9, 87); Petre Ioan la 29 mai (*ibidem*, p. 88); Carp de la mănăstirea Gustinski sosit la Putivl la 31 mai (*ibidem*, p. 9); Iona de la mănăstirea Gustinski sosit la Putivl la 19 august (*ibidem*, p. 10); Atanase-

1642—1649 prin Petre Volkonski, voievodul din Putivl, oraș de graniță unde — ca și la Kiev — s-a clădit un întreg cartier „voloh“, al călătorilor ce așteptau învoire din Moscova pentru a merge mai departe.

La 7 iunie 1642 Atanase Ioan, nepotul boierului Isar Eustate, a venit la Moscova — nu mai știm pentru a căta oară, aducând scrisorile lui Vasile Lupu, precum și cele ale sultanului și vizirului¹. Poarta cerea retragerea cazacilor din Azov, făgăduind că hanul Crimeei nu va ataca cetatea; sfătuit de țar, cazacii au părăsit Azovul. Curînd solul rus din Constantinopol, Ivan Boiarcikov, transmîtea prin Moldova știrea că turcii întăresc în grabă acest important cap de pod².

În noiembrie 1642, la Iași a sosit unul din cei mai vestiți bărbați de stat ai timpului, diplomatul Afanase Ordin-Nașciokin. El avea sarcina să culegă la fața locului informații mai ample cu privire la situația locală, precum și la turcii și poloni. Ștînd mai multe luni în Moldova și menținînd un contact permanent cu Vasile Lupu și cu alți fruntași băștinași, Ordin-Nașciokin a cules prețioase știri despre viața politică, economică și culturală a țării, în parte transmise de dînsul la Moscova în scrisori către Șeremetev și Dubrovski, expediate prin curieri³. La 5 februarie 1643 Vasile Lupu a trimis țarului daruri, prin boierul Petre Mihail, care trebuia să-i procure la Moscova diverse mărfuri⁴. La 20 mai, alt sol moldovean cu vază, Gheorghe Eustate, s-a oprit în capitala Rusiei⁵. Corespondența cu solii moscoviți din Constantinopol era purtată în septembrie și decembrie prin Vasile Lupu⁶. A urmat, la 20 februarie 1644, o scrisoare a țarului către domn⁷.

Moscova se dezvoltă, devenind un însemnat centru meșteșugăresc și comercial. Încă din iulie 1639 Vasile Lupu cerea⁸ să se îngăduie trimisului său, Sava Ioan, ca și în ianuarie 1645 lui Toma, fiul comisului Gheorghe⁹, sau în decembrie același an lui Gheorghe Eustate și Ștefan Nestor¹⁰ și în noiembrie 1646 lui Vasile Gheorghe și Andrei Atanase¹¹, să facă acolo târguierile trebuincioase, mai cu seamă să cumpere blăuuri. Lupu Grigore, nepotul mitropolitului

Ioan la 10 octombrie (*ibidem*, p. 10); Ioan Grigore și Constantin Grigore la 17 decembrie (*ibidem*, p. 10); Atanase Ioan și Nicolae Matei în ianuarie 1643 (*ibidem*, p. 11); plecarea din Putivl la Iași a curierului moldovean Petre Coșolev la 24 februarie (*ibidem*, p. 11); Isar Nicolae și Ioan Petre la 21 aprilie (*ibidem*, p. 11); Gordei Ioan și Petre Ioan la 3 și 4 mai (*ibidem*, p. 11); Gheorghe Eustate la 20 mai (*ibidem*, p. 11); Petre Iacov la 26 august (*ibidem*, p. 11); Teodor Vasile și Mihail Ioan la 25 septembrie (*ibidem*, p. 11); Antonie de la mănăstirea Gustinski, răspunsul lui Vasile Lupu din 29 septembrie (*ibidem*, p. 89); Mihail Nicolae la 31 decembrie (*ms. rom.* nr. 5244, p. 39); Ioan Grigore la Putivl la 14 noiembrie 1644. Între 14 septembrie 31 mai 1647 sînt înregistrați douăzeci de trimiși moldoveni (*ms. rom.* nr. 5216, p. 1, și nr. 5244, p. 38). Participarea lui Vasile Lupu la negocierile ruso-turcești este amintită în rapoartele către dogele Venetiei, în 1642 de către Girolamo Trivisan și în 1647 de către Giovanni Soranzo.

¹ Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 5216, p. 9.

² Cîta vreme rușii au stăpînit Azovul, în anii 1637—1641 și 1696—1712, turcii nu au putut să atace cu ușurință ținuturile din sudul Rusiei.

³ Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 5216, p. 10—11.

⁴ *Ibidem*, *ms. rom.* nr. 5235, p. 107; nr. 5216, p. 88.

⁵ *Ibidem*, *ms. rom.* nr. 5216, p. 11.

⁶ *Ibidem*, *ms. rom.* nr. 5235, p. 100.

⁷ *Ibidem*, p. 66, nr. 5244, p. 39.

⁸ *Ibidem*, *ms. rom.* nr. 5216, p. 85, și f. XXII, p. 4—5.

⁹ *Ibidem*, p. 12.

¹⁰ *Ibidem*, p. 13, 90, și f. XXII, p. 6.

¹¹ *Ibidem*, p. 14.

Varlaam, în decembrie 1644 cumpăra și el blănuri la Moscova¹. Broderiile rușești încep să fie tot mai cunoscute la noi; ani de-a rândul, neguțătorii moldoveni vor cumpăra din Rusia blănuri de samur și altele. Solii făceau și ei negoț, ca acel Isar Eustate despre care vorbea cronicarul Miron Costin. Moldovenii înstăriți investeau banii lor în aceste operații. Dintr-un testament din 1646, aflăm că clucerul Dimitrie Erali a încredințat aceleiași Isar suma de 410 taleri pentru cumpărarea unor blănuri de sobol la Moscova. Pentru târguiețile domnului Țării Românești Matei Basarab, a sosit la Moscova la 2 aprilie 1645 solul Pavel Nicolae². Alt muntean, Constantin Manuil, a fost recomandat țarului la 21 noiembrie 1646 de către Vasile Lupu, ca să i se îngăduie să procure mărfuri la Moscova³. La 16 ianuarie 1651 munteanul Teodor Dimitrie și Pavel Condrate ajung la Moscova pentru cumpărarea unor blănuri de samur⁴, ca și Constantin Manuil venit acolo la 20 iulie 1652⁵. Rostul numeroșilor „cumpărători de blănuri de samur“ nu era însă totdeauna exclusiv negustoresc. Astfel, trei neguțători moldoveni, printre care un Zosima, sosiți la 27 decembrie 1647 la Moscova, vor fi urmați la 1 ianuarie 1648 de curieri cu scrisorile domnului Vasile Lupu⁶. Chestiuni mult mai grele se rezolvau prin acești negustori-diplomați, ca și prin confrății lor, pelerini-diplomați.

La 22 martie 1645 sosește la Moscova jîtnicenul Isar Eustate. El înștiințează pe țar despre meliniștea ce cuprinsese clerul constantinopolitan în legătură cu dese schimbări de patriarhi și despre avinea celui de-al doilea impostor „Șuiski“⁷. La 23 august au sosit și scrisorile lui Vasile Lupu privitoare la evenimentele din Turcia și Crimeea⁸. La 24 decembrie poposește în capitala Rusiei trimisul extraordinar Mihail Nicolae, însoțit de Ioan Gheorghe și Ilic Mihail, care felicită în numele domnului Moldovei pe țarul Alexei Mihailovici, cu prilejul suirii pe tron⁹. Trecerea prin Iași a talmaciului rus Bukolov, trimis la Poartă, a fost anunțată rușilor la 26 mai 1646 prin moldoveanul Ioan Grigorie¹⁰. În același an aflăm alți șapte curieri moldoveni la Moscova, care vestesc trecerea talmaciului Feodor Cerkasov spre Turcia, moartea la Constantinopol a solului rus stolnicul Stepan Telepnev¹¹ și diferite știri din Orientul apropiat¹². Solul Mihail Arghire aduce la 2 februarie 1647 la Moscova scrisorile lui Vasile Lupu și ale marelui vizir¹³. Relațiile diplomatice¹⁴ erau împiedicate de feudații poloni, fapt pe care domnul îl aducea din nou la cunoștiința țarului la 1 martie

¹ Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 5216, p. 12.

² *Ibidem*, p. 13.

³ Sosește la Moscova la 20 ianuarie 1647 (*ibidem*, p. 15, 91).

⁴ *Ibidem*, p. 17.

⁵ *Ibidem*, p. 18.

⁶ *Ibidem*, p. 16.

⁷ *Ibidem*, p. 12, 89. Serisoarea lui Vasile Lupu din 20 februarie 1645.

⁸ *Ibidem*, p. 13.

⁹ *Ibidem*, p. 13.

¹⁰ *Ibidem*, p. 14.

¹¹ *Ibidem*, p. 16.

¹² Petre Iacov și Gheorghe Grigore la 12 și 13 august la Putivl (*ms. rom.* nr. 5216, p. 14); Zosima Gheorghe și Andrei Atanase la 16 noiembrie, care fac cumpărături la Moscova (*ibidem*); Eustate Constantin la 4 decembrie la Putivl (*ibidem*); Vasile Ioan la 5 decembrie (*ibidem*, p. 15); la 19 decembrie (*ibidem*, p. 16).

¹³ *Ibidem*, p. 15.

¹⁴ Amintim de asemenea pe trimișii moldoveni: Filip Gheorghe și Dimitrie Ioan la 20 februarie 1647 cu rosturi negustorești (*ibidem*, p. 15); Toma Gheorghe și Gavriil Paladi la 18 martie 1647 de asemenea (*ibidem*, p. 15); Ștefan Matei și Gheorghe Matei la 24 octombrie 1647 de asemenea (*ibidem*, p. 16); arhimadritul Gherman la 15 februarie 1652 (*ibidem*, p. 92); Gheorghe Ioan la 16 februarie 1652 (*ibidem*, p. 17).

A. Ordin-Nașciokin, sol moscovit în 1642

1652, cînd cerea învoire ca solul său. Filip Gheorghe, să facă tîrguieci la Moscova¹. La 12 mai 1649, în capitala Rusiei se aflau solii munteni Pavel Contrate și Nicolae Contrate, cu darurile domnului Matei Basarab și cu scrisoarea învățatului Gavriil Vlasie².

*
* *
*

În primăvara anului 1648, în Ucraina învecinată, amenințată de a fi cotoplită ca totul de Polonia sau de a fi anexată de Turcia, cazații zaporojeni și țărani au pornit o răscoală împotriva intensificării exploatării feudalilor poloni. Răscoala s-a transformat în războiul de eliberare a poporului ucrainean, condus de hatmanul Bogdan Hmelnițki, însemnat bărbat de stat și comandant de oști. Țăranii din Moldova au luat parte activă la războiul de eliberare a poporului ucrainean. Situația internațională înlesnea lupta ucrainenilor, Germania fiind pustiită de vărsări de sînge îndelungate, iar Turcia se războia cu Venetia și era în dușmănie cu Polonia, precum și cu hanul Crimeei.

În același an la Moscova a plecat Paisie, patriarhul Ierusalimului, om de încredere al lui Vasile Lupu. În decembrie, în timp ce patriarhul se afla la Vnița lituaniană, a sosit acolo un polcovnic al hatmanului Hmelnițki, care încerca să cîștige și pe această cale ajutorul rușilor. La 27 ianuarie 1649 Paisie a sosit la Moscova. Negocierile ruso-ucrainene-moldovene au luat astfel proporții largi.

În cadrul legăturilor internaționale ale epocii se conturează figura unuia din cei mai vajnici emisari politici, cu importante relații în Caucaz, Ucraina și în țările noastre, anume Arsenie Suhanov. Acesta a făcut parte, în 1636, dintr-o solie trimisă în Caucaz în legătură cu dorința țarului Teimuraz al Georgiei de a se uni cu statul rusesc. Trei ani mai tîrziu Suhanov s-a întors în patrie și-l aflăm cititor și stareț al mănăstirii Troițko-Serghievo-Bogoiavlenski. La plecarea patriarhului Paisie din Rusia, Suhanov — împreună cu Iona Malenkoi³ — a primit însărcinarea de a-l însoți la Ierusalim. În realitate, el avea misiunea secretă de a supraveghea demersurile politice ale lui Paisie în Ucraina și în țările noastre. Memoriile pe care Arsenie le-a înaintat guvernului rus oglindesc metodele rudimentare ale diplomației de atunci și rolul lui Vasile Lupu în desfășurarea evenimentelor istorice.

Paisie a părăsit Moscova în iunie 1649. El a zăbovit puțin în Ucraina, în timp ce Suhanov, însoțit de neguțătorii greci, a trecut în Moldova, unde la 25 august a înmînat domnului o scrisoare a țarului. La Iași, în fața patriarhului, Suhanov a avut cu învățații greci o dispută privitoare la credință. Grecii se temeau că deosebiri de vederi ce se iviseră ar putea să pricinuiască o dezbinare în sinul patriarhiilor ortodoxe, așa încît în octombrie 1652 cărturarul Gavriil Vlasie a vizitat Moscova pentru a lămuri problemele dezvătute.

La Iași, de la neguțătorul Grigore din Rîlsk, Arsenie Suhanov a aflat despre reapariția impostorului Ivan „Șuiski“, care s-ar fi îndreptat spre Kiev. Sfătuit de Paisie, Suhanov a plecat la Moscova, unde a și sosit în decembrie 1649. Paisie mai aducea la cunoștința țarului că Vasile Lupu și Matei Basarab, împreună cu zaporojenii, aveau de gînd ca în timpul verii să atace Constantino-polul și cercau Rusiei să le vină în ajutor dinspre mare, măcar cu o oțtire mică.

¹ Academia R.P.R., ms. rom. nr. 5216, p. 18, 91.

² *Ibidem*, p. 17.

³ Cărturar al mănăstirii Troițko-Serghievski, a stat doi ani la Tîrgoviște și a lăsat însemnări de călătorie.

Bogdan Hmelnițki, hatmanul Ucrainei

Dupa ce a îndeplinit cîteva sarcini politice în Ucraina, unde luptele au luat vremelnice sfîrşit prin pacea de la Zborov, în aprilie 1650 Suhanov soseşte la Tîrgovişte. El a prezentat domnului Matei Basarab o scrisoare a ţarului¹. La 23 septembrie a sosit acolo solul hatmanului Hmelniţki, împreună cu mesajul Crigore, care i-a povestit lui Suhanov că impostorul „Şuiski“ s-a adăpostit la hatman. Suhanov s-a îndreptat îndată spre patrie. În drum, călătorul a putut sa-şi dea seamă de dorinţele poporului ucrainean de a se uni cu Statul Rusesc. La Cihirin, el s-a întîlnit cu Bogdan Hmelniţki care, înţelegînd că războiul cu feodalii poloni va reîncepe curînd, făcea apel la ocrotirea Rusiei. Hatmanul a declarat că nu numai ucrainenii, dar şi grecii, sîrbii, bulgarii, volohii şi muntenii vor să fie uniţi sub oblăduirea Moscovei².

Prin Isar Eustate, sosit la Moscova la începutul anului 1651, patriarhul Paisie cerea ţarului să-şi întărească legăturile cu Hmelniţki. Totuşi, cînd în aprilie acelaşi an, Arsenie Suhanov s-a reîntors în Moldova, aducînd lui Vasile Lupu o scrisoare a ţarului, el a întâmpinat greutăţi la plecarea în Orientul Apropiat, hănuit de a fi tănuît o epistolă către Partenie, patriarhul Constantinopolului, duşmanul lui Paisie, care era sprijinit de domnii noştri. Suhanov a mai descoperit că Paisie nu va pleca din Tîrgovişte cît timp va rămîne în viaţă patriarhul Partenie; acesta din urmă a fost sugrumat de turci în luna mai 1651. Partenie se bucura însă de simpatiile ruşilor, aşa încît destăinuirile lui Suhanov au clătinat încrederea faţă de Paisie (mort în 1660), care-şi motiva oprirea în Ţara Romînească prin boală.

*

* *

În cursul acestor negocieri atît de complicate şi în aşteptarea reluării luptelor cu feodalii poloni, Bogdan Hmelniţki a ţinut să-şi asigure prietenia domnului Moldovei, consfinţind-o în spiritul vremii prin căsătoria fiului său, Timuş, cu Ruxandra, fiica lui Vasile Lupu. Printr-un sol al său, Ioan Petre, Hmelniţki căuta de asemenea să obţină şi ajutorul lui Matei Basarab³. Domnul Vasile Lupu nu îndrăznea însă să facă un gest așa de făţiş, cu atît mai mult cît dînsul era socrul lui Janusz Radziwill, hatmanul Lituaniei; ameninţat şi de trupele polone din Cameniţa Podoliei, respinse deci alianţa propusă de hatmanul Ucrainei, deşi numeroşi moldoveni luau parte activă încă de mult la frămîntările din Ucraina.

Ca să-şi asigure flancul, cazacii, ajutaţi de tătari, au atacat partea de răsărit a Moldovei, socotită ca aliată cu feodalii polono-lituanieni. Domnul a trebuit să cedeze. Cînd însă la reluarea războiului polono-ucrainean, din pricina trădării Crimeei, în iunie 1651 cazacii au suferit înfrîngerea de la Beresteciko, Vasile Lupu, influenţat de anumite grupări de boieri, a renunţat la înţelegerea stabilită. Numai după ce feodalii poloni au fost zdrobiţi la Batog, în 1652 el s-a hotărît să treacă cu totul de partea ucrainenilor, alături de care spera să vadă curînd şi pe ruşi.

Negocierile dintre Værlaam, mitropolitul Moldovei, care a vizitat Ucraina, şi Bogdan Hmelniţki s-au terminat printr-un tratat de alianţă moldo-ucrainean.

¹ Călătorul Bandini scrie şi el despre primirea lui Suhanov de către domn.

² Încă din 1646 Potocki, staroste de Snyatin, se plîngea că tîrgoveţii săi s-au mutat spre graniţa Moldovei, au refuzat să-i plătească birurile şi, împreună cu locuitorii satelor moldovene, au provocat o răscoală.

³ Ştiri aduse la Moscova de cei sosiţi acolo din regiunile Dunării în vara anului 1651

Pină la încheierea căsătoriei proiectate, fiii hatmanilor Gavril și Gheorghe, frații domnului Vasile Lupu, precum și Ioan Lupașcu Prăjescu și Nicolae Buhuș au rămas ostateci la Cihirin. În septembrie 1652, domnița Ruxandra s-a căsătorit cu Timuș Hmelnițki. Nunta a avut loc la Iași, oraș pe care în acea epocă ni-l descrie cu mult spirit de observație Pavel din Alep, însoțitorul lui Macarie, patriarhul Antiohiei, care călătorea spre Moscova¹. De îndată, Bogdan Hmelnițki a înștiințat pe voievodul rus Hilkov. din Putivl, despre căsătoria fiului său².

Contradicțiile dintre clasa dominantă constantinopolitană și oligarhia boierimii muntene au făcut pe Vasile Lupu să caute să-și extindă puterea asupra Țării Românești. De aceea, a și dus lupte neîncetate cu aceasta țară vecină. De teama unor acțiuni comune ale țărilor din regiunea dunareană, turcii, ocupați pe frontul persan, preferau menținerea conflictului în defavoarea unei alianțe a Țării Românești cu Transilvania. La rândul său, Gheorghe Rákóczy, principele transilvănean, era neliniștit de prietenia moldo-ucraineană. Solii ruși în Ucraina — A. Matveev și I. Fomin — comunicau în vara anului 1653 la Moscova că Bogdan Hmelnițki intervenea în zadar prin trimisul său, polcovnicul Mihail Sulitici, ca feudalii munteni și unguri să păstreze pacea cu Vasile Lupu. În 1653, amenințat de boierii răsculați în țară sub conducerea logofătului Gheorghe Ștefan, susținut de feudalii munteni și unguri, Vasile Lupu a pribegit la Camenița-Podoliei. Timuș Hmelnițki, în fruntea unui detașament de 12 000 de cazaci, a venit în ajutorul soacrului său și a izgonit pe dușman în Țara Românească. Respins, în cele din urmă viteazul fiu al hatmanului a pierit asediat la Suceava³.

Nici soarta lui Vasile Lupu n-a fost mai fericită. După ce a stat în Ucraina, la Subotovo, a ajuns să fie întemnițat la Constantinopol și la 14 noiembrie 1656, prin secretarul său, Petre Dănilă, cerea țarului bani pentru răscumpărarea soției și fiului, căzuți prizonieri la Suceava⁴.

¹ Călătoria lui Macarie a durat șapte ani; el stă în țările noastre între ianuarie 1653 — iunie 1654 și între august 1656 — octombrie 1658.

² Și Gavriil Vlasie, printr-o scrisoare, s-a grăbit să aduca această știre la cunoștința țarului.

³ În mai 1660, mai 1664 și decembrie 1671, văduva lui Timuș Hmelnițki, Ruxandra, care a stat mai mult timp la Subotovo, unde a întâlnit-o Pavel din Alep, și la Rașkov, a trimis țarului cereri de ajutoare (Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 5216, p. 91, 23; nr. 326, p. 28). Din pomelnicul bisericii din Feredieni din județul Botoșani reiese că Ruxandra s-ar fi căsătorit, în acest timp, cu postelnicul Vasile Krupenski, care a și pus la cale moartea tragică a domniței, în 1687, în cetatea Neamțului. Un colier al Ruxandrei Hmelnițki se păstra, în 1887, la biserica Mintuitorului din Belaia Țerkov (Ucraina).

⁴ Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 5216, p. 93; curierul sosește la Moscova la 9 aprilie 1657. A doua soție a lui Vasile Lupu, Ecaterina Cerkez, era o caucaziană. Vasile Lupu a murit la Constantinopol, în timp ce în Moldova domnea fiul său, Ștefănița.

CAPITOLUL IV

Tratate de alianță cu Moscova

URMĂRILE REUNIRII UCRAINEI CU RUSIA

Tratatul lui Gheorghe Ștefan (1656). Reunirea Ucrainei cu Rusia, la 8 ianuarie 1654, a fost un rezultat firesc al desfășurării istoriei celor două mari popoare frățești — rus și ucrainean. Acest eveniment a avut la bază legăturile economice, politice și culturale de veacuri dintre Ucraina și Rusia și a corespuns năzuințelor și intereselor trainice ale celor două popoare.

Reunirea Ucrainei cu Statul Rusesc, slăbind pozițiile strategice polono-turco-tătare, a consolidat totodată situația internațională a Rusiei și a contribuit la strângerea relațiilor dintre Moldova și Moscova, într-un spirit mai accentuat decât tratativele de alianță din timpul lui Ștefan cel Mare și Petru Rareș. În ajun, războindu-se împotriva cazacilor conduși de Timuș Hmelnițki, noul domn al Moldovei, Gheorghe Ștefan, primise ajutorul boierilor munteni, al nobilimii transilvănene, sub conducerea lui Rákóczi, precum și al feudalilor poloni. Pentru ca această luptă comună împotriva lui Vasile Lupu să nu se transforme într-o alianță, care să întărească pozițiile Poloniei, și în vederea unor acțiuni mai susținute împotriva turco-tătarilor, rușii au însărcinat la 7 februarie 1654 pe trimisul extraordinar Gavriil Samarin să vestească domnii Moldovei și Țării Românești că Ucraina s-a reunit cu Statul Rusesc¹. Țarul oferea domnii prietenia sa, iar lui Gheorghe Ștefan îi imputa că dânsul n-a înștiințat Moscova despre înscăunarea sa; i se punea totodată în vedere să nu dea ajutor regelui Poloniei, în caz dacă acela îi va cere, împotriva țarului sau a supușilor săi, cazacii.

În același timp, la 4 februarie, prin Iași trecuse Arsenie Suhanov², care ducea daruri rusești pentru Muntele Atos. Călătorul i-a vorbit lui Gheorghe Ștefan despre evenimentele istorice din Ucraina. Noul domn, care luptase împotriva cazacilor, s-a simțit întrucitva dezorientat. Îndată ce Suhanov a părăsit orașul Iași, un sol moldovean — Ioan Grigore — a pornit la 18 februarie³ spre

¹ Academia R.P.R., *ms. rom.*, nr. 5216, p. 18.

² Mort în 1663.

³ Academia R.P.R., *ms. rom.*, nr. 5216, p. 100.

Domnul Moldovei Gheorghe Ștefan
(Bibl. Acad. R.P.R. — secția stampe)

Moscova ca să cerceteze acolo terenul. Solul ducea în Rusia nu numai rapoartele lui Suhanov, ci și o scrisoare a lui Gheorghe Ștefan. Pe de altă parte, nemulțumit de ultima primire în Moldova din timpul lui Vasile Lupu, Arsenie Suhanov făcea cunoscut că noul domn este mai binevoitor decât predecesorul sau și vrea cu tot dinadinsul să se apropie de ruși. Suhanov mai preciza că întregul popor moldovean se bucura la știrea că ucrainenii s-au unit cu rușii.

Cu toate acestea, de teama răzburării lui Bogdan Hmelnițki care, în înțelegere cu hanul Crimeei, ar fi dorit să încerce iarăși să înscăuneze la Iași pe Vasile Lupu¹, Gheorghe Ștefan a purtat discuții și cu solul polon Nicolae Bieganowski, castelanul Cameniței, trimis prin Moldova la Poartă. Domnul nu putea să rupă dintr-o dată legăturile cu vechii săi aliați — feudali poloni și unguri; dînsul își dădea însă seama că acești feudali au primit o grea lovitură și că ei nu pot fi suferiți de moldoveni din pricina jefuirii proviziilor populației de către ostașii regelui.

Mare a fost așadar bucuria lui Gheorghe Ștefan cînd, la începutul lunii martie 1654, sosi la Iași Samarin. Solia rusească a putut astfel afla că moldovenii sînt fericiți că, în urma reunirii Ucrainei, li se va înlesni contactul cu Rusia. Strajile domnești au însoțit pe Samarin pînă la hotarul Țării Românești, unde solul n-a mai găsit în viață pe Matei Basarab, mort în aprilie același an. Noul domn, Constantin Șerban, întrucîtva prieten cu feudali poloni, s-a arătat mai rezervat față de ruși.

Între timp, la 18 martie 1654, solul moldovean Ioan Grigore a ajuns la Moscova². Pe lângă scrisoarea oficială adresată țarului, el a transmis la 1 aprilie departamentului solilor mesajul secret al domnului Gheorghe Ștefan, prin care acesta cerea îngăduința să se închine rușilor în condiții asemănătoare celor oferite lui Bogdan Hmelnițki³. În caz de acceptare a propunerii, o solie specială trebuia să vină la Moscova pentru depunerea jurămîntului de credință; Țara Românească n-ar fi întîrziat nici ea să-i arunce pilda.

Pe cînd tratativele cu Bogdan Hmelnițki întîmpinau nesfîrșite tergiversări, în cazul de față rușii s-au hotărît să rezolve chestiunea cît mai repede, o dată cu perfectarea unirii Ucrainei, ca să nu producă noi complicații internaționale. Într-adevăr, agenții francezi și suedezi umelteau la Poarta otomană împotriva Rusiei, care în acel deceniu — din cauza strîngerii legăturilor cu Ucraina — n-avea relații diplomatice cu Turcia. Însă apropierea Moldovei prezenta un interes deosebit. Ea asigura securitatea granițelor de sud ale Rusiei, înlesnea contactul cu Țara Românească și chiar cu Serbia⁴. În sfîrșit — făcea imposibil acordarea unui ajutor turcesc Poloniei, împotriva căreia Rusia a și început ostilități. Astfel se explică faptul că trimisul extraordinar al rușilor, care ducea la Iași răspunsul⁵, urma să primească de îndată jurămîntul de credință al lui Gheorghe Ștefan. Totuși, situația domnului împresurat de dușmani părea destul de grea, așa încît acest sol, Tomila Profiriev, însoțit de un trimis ucrainean, se întoarse din drum de la Cihirin, încredințînd lui Bogdan Hmelnițki continuarea negocierilor cu Moldova.

¹ Raportul lui Battista Nani către dogele Venetiei, la 3 iunie 1656.

² Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 5216, p. 18, 75.

³ *Ibidem*, p. 102.

⁴ La 3 mai 1654 Gavriil, patriarhul Serbiei, scria și el despre dorința domnului Moldovei de a se închina rușilor.

⁵ Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 5216, p. 102.

La Cihirin solii moldoveni — Miron Ciogolea, apoi Lupu Stroescu — vor păstra legături diplomatice cu Hmelnițki. La rândul său, trimisul ucrainean Demko ne-a vizitat și el țara. Primind asentimentul Moscovei, hatmanul s-a arătat dispus să încheie un tratat de prietenie cu moldovenii. La 6 august 1654, Gheorghe Ștefan îl înștiințează plin de bucurie pe țar despre iscălirea acestui tratat¹, scrisoarea fiind primită la 1 septembrie, pe când suveranul se afla la asediul Smolenskului.

Negocierile moldo-ruse n-au putut totuși să fie deocamdată încununate de succes deplin. Forțele rusești erau prinse în războiul cu feudații poloni, așa încât nimeni nu putea să apere țara noastră. În urma unei porunci a sultanului, domnii Moldovei și Țării Românești, precum și hanul Crimeei, trebuiră să vină în ajutorul feudaților poloni. În bătălia de la Ahmatovo, din iarna anului 1655, un detașament moldovenesc a fost silit să susțină oștirile polone și turcești ce luptau împotriva armatei rusești comandate de Bogdan Hmelnițki și Vasile Șeremetev; atitudinea lui Gheorghe Ștefan a fost socotită drept o trădare.

Solia lui Lupu Stroescu, staroste de Soroca, la Moscova, precum și demersurile din 1655 ale patriarhilor Paisie al Ierusalimului și Macarie al Antiohiei n-au putut să schimbe cu nimic situația. Surveniră însă împrejurări ce făcură pe domnul Moldovei, hărțuit și de greutăți interne, să devină mai îndrăzneț; formarea unei coaliții a Suediei, Prusiei, Transilvaniei, Țării Românești și Moldovei împotriva Poloniei, sprijinită de Poarta otomană, l-a determinat pe Gheorghe Ștefan să împuternicească la 15 martie 1656 pe solii extraordinari ai țării, mitropolitul Ghedeon și vtorii logofătul Grigore Neniul, să depună jurământul de credință față de țar². Scrisoarea și un dar al domnului — un cal turcesc — au fost prezentate țarului la 8 mai, iar la 12 mai împuternicirii moldoveni au înaintat departamentului solilor cele zece articole ale tratatului de închinare a țării³, care asigura Moldovei eliberarea de sub jugul otoman. Întârzierea de doi ani a depunerii jurământului era motivată prin teama unei năvăliri turco-tătare. Articolele prevedeau menținerea vechii organizări a țării (art. 1 și 3), domnia pe viață și numirea succesorului la domnie dintre boierii băștinași (art. 2), recucerirea cetăților moldovenești ocupate de turci (art. 4), daruri anuale, dar nu tribut (art. 5), apărarea Moldovei împotriva hanului Crimeei, ce voia să vină în ajutorul feudaților poloni (art. 6), datoria moldovenilor de a lupta alături de trupele rusești împotriva turcilor (art. 7), confirmarea tratatului de față printr-un act al țarului (art. 8), libera trecere a solilor moldoveni la Moscova, oricând va fi nevoie (art. 10).

Trei zile după primirea acestor propuneri, țarul a plecat pe frontul de nord, așa încât operațiunile militare rusești împotriva feudaților suedezi au întârziat negocierile cu moldovenii. Împăratul Germaniei a părăsit și el planurile de ajutorare a Moldovei. De teama ridicării amenințătoare a Suediei, dânsul căuta să împace pe ruși cu polonii, ce fuseseră înfrinți de suedezi. Deși la 29 iunie 1656, țarul a adresat lui Gheorghe Ștefan o scrisoare de îmbărbătare⁴, totuși depunerea jurământului de credință a solilor moldoveni se târăgăna. Abia la 7 iulie 1656, la catedrala Uspenski din Moscova, solii Țării Moldovei au depus

¹ Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 5235, p. 146; nr. 5216, p. 92.

² *Ibidem*, *ms. rom.* nr. 5216, p. 105; nr. 5235, p. 149.

³ *Ibidem*, *ms. rom.* nr. 5216, p. 108—115.

⁴ *Ibidem*, p. 115.

jurământul solemn de credință¹. Între timp, la 16 mai în Moldova au fost trimiși drogători ruși: Ivan Baklanovski, întors dintr-o misiune la Viena, și diacul Petre Jmakin, ca să primească jurământul de credință al domnului Gheorghe Ștefan².

După depunerea jurământului, solii moldoveni n-au fost lăsați să plece de îndată în patrie. Zvonurile răspândite în jurul călătoriei lor ar fi putut să zădărnicească tratativele ruso-polone de la Vilna, privitoare la candidatura țarului la tronul Poloniei. În decembrie 1656, din Tirgovăște, patriarhul Antiohiei îl ruga pe țar ca solilor noștri să li se dea drumul, deoarece Gheorghe Ștefan se află fără apărare, la bunul plac al turcilor, tătarilor și ungarilor. Gheorghe Ștefan a stăruit și el în repetate rânduri în același sens, prin trimisul său, Ioan Radu³; interveni și hatmanul Hmelnițki, neliniștit de negocierile ruso-polone. În sfârșit, în ianuarie 1657, solia moldovenească a părăsit Moscova.

Feudalii poloni, la rîndul lor, îi îndemneau pe turci să intervină în treburile Ucrainci. În martie același an Partenie al II-lea, patriarhul Constantiopolului care simpatiza pe ruși, a fost spînzurat. Intrigile diplomaților poloni provocară chemarea domnilor noștri la Poarta otomană.

Corespondența lui Gheorghe Ștefan cu noul său suzeran, țarul Alexei Mihailovici, a continuat în tot cursul anului 1657 prin Bogdan Hmelnițki, iar după moartea hatmanului, în acel an, prin Ivan Vihovski, cancelarul oștirii căzăcești. Solul moldovean Ilie Gheorghe a vizitat Moscova la 19 aprilie 1657⁴, precum și în martie următor, cînd a cerut ajutor grabnic împotriva turco-tătarilor ce ar fi pătruns în Țara Romînească⁵. Alt corespondent al rușilor. Manuil Constantin, scria că și domnul Constantin Șerban (scos de la domnie în ianuarie 1658) ține să se alătore și el luptei sub conducerea rușilor. El stăruia de asemenea asupra primejdiei unei așezări a turcilor în regiunea de dincoace de Dunăre.

Cu o zi înainte de primirea solului la departamentul respectiv din Moscova, la 13 martie 1658 Gheorghe Ștefan a pierdut domnia. El s-a refugiat în Transilvania la principele Gheorghe Rákóczi, ce fusese și el destituit de sultan, dar care se împotriva cu armele. După moartea lui Rákóczi, în 1660, Gheorghe Ștefan a trecut la Viena. Amestecul turcilor în treburile Ungariei și Transilvaniei primejduia serios situația Austriei, care depunea eforturi ca să mijlocească o pace ruso-polonă, de această dată pentru operațiuni comune împotriva Porții otomane. Totuși, în urma pierderilor suferite în războiul cu feudalii poloni, Statul Rusesc dorea acum să păstreze pacea cu vecinii, așa încît propunerile curții vieneze n-au fost acceptate. Fără să se știe rezultatul soliei austriece la Moscova (întoarsă în primăvara anului 1663), în toamna anului 1662 Gheorghe Ștefan a plecat din Viena în Rusia, nădăjduind să influențeze personal negocierile ruso-austriece.

La 27 noiembrie 1662 fostul domn se afla la Riga, de unde a cerut voievodului Volkonski din Pskov să i se îngăduie să vină în acel oraș rusesc⁶. Cîteva zile mai tîrziu el a trecut granița pe la Novgorodok, însoțit de 77 de

¹ Academia R.P.R., *mss. rom.* nr. 5216, p. 76, 120. Patriarhul Antiohiei a contractat actul, exprimînd de asemenea adeziunea patriarhului Ierusalimului.

² *Ibidem*, p. 19.

³ Sosit la Viazma la 2 ianuarie 1657 (*ibidem*, p. 19).

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*, p. 20.

⁶ *Ibidem*, p. 95.

oameni¹. Cum Gheorghe Ștefan n-a obținut din timp învoirea de a intra în țară, dînsul a trebuit să se întoarcă la Novgorodok. De acolo a trimis țarului două memorii, cerînd ajutor pentru recăpătarea domniei Moldovei, care ar fi rămas pe veci legată de Moscova². Abia la 28 februarie 1663 i s-a dat îngăduința să vină la Moscova³. În luna mai același an, fostul domn a sosit în capitală. Diacul Almaz Ivanov, șeful departamentului solilor, i-a spus îndată că nici în trecut nu i s-a făgăduit sprijin împotriva turcilor. La 29 mai și 15 iunie, Gheorghe Ștefan a fost primit neoficial de țar. Cronicarul Neculce povestește că oaspetele a dăruit țarului o cruce ferecată cu aur și cu pietre scumpe în valoare de patru sute de pungi de aur. Memoriul, prin care Gheorghe Ștefan stăruia să atragă pe ruși în coaliția antiotomană, n-a avut succes. Cîrînd fostul domn a părăsit Moscova.

Doi ani mai tîrziu îl aflăm la Stockholm, unde a sosit și învățatul Nicolae Milescu. Bolnav, Gheorghe Ștefan trăia din vânzarea giuvaierelor; totodată menținea și corespondență cu suveranii Franței și Prusiei. S-a mutat apoi la Stettin, oraș suedez; în februarie 1667 i s-a îngăduit așezarea în Rusia. Prin polcovnicul Constantin Nacu, în decembrie, Gheorghe Ștefan mulțumea țarului pentru bunăvoință și repeta cererea de ajutor împotriva turcilor; Hedviga-Eleonora, regina Suediei, îi susținea și ea petiția⁴. Moartea neașteptată a fostului domn, la începutul anului 1668, nu i-a mai dat însă putința să se adăpostească în Rusia⁵.

Relații economice. Deși dominat de schimburile comerciale în cadrul Imperiului Otoman, care în a doua jumătate a veacului al XVI-lea a instaurat și în țările dunărene monopolul său, negoțul nostru extern a contribuit totuși la dezvoltarea producției interne de mărfuri. Pe măsura stringerii legăturilor cu țările de la nord-est de Moldova, acest comerț s-a intensificat și, o dată cu acceptarea închinării Moldovei în 1656, țarul a dat un privilegiu „norodului neguțătoresc din Țara Moldovei de a neguța în Rosienească noastră împărăție, cu orice fel de mărfuri, și a neguțători cu slobod negoț, pururea, fără oprire, oriunde ar fi”. Era primul act comercial rusesc adresat moldovenilor⁶.

Insemnătatea economică a Statului Rusesc, consolidat prin reunirea Ucrainei, creștea. În ianuarie 1658 domnul Gheorghe Ștefan a trimis la Moscova pe Dimitrie Nicolae pentru diferite cumpărături⁷. Negustorii ruși rămăseseră datori lui Gheorghe Ștefan, în momentul mazălirii sale, o sumă de bani; venind la Moscova, în 1663, fostul domn a cerut să i se plătească datoria.

La dezvoltarea vieții economice a Moldovei au contribuit și neguțătorii ucraineni din orașul Șargorod, prin care treceau caravanele de negustori de la și spre Kiev. În timpul războiului pentru independența Ucrainei, numeroși „șargorodeni” s-au așezat în orașele moldovenești. În 1661 neguțătorul șargorodean Adam Ioan a făcut daruri mănăstirii Bisericiani. Zece ani mai tîrziu

¹ Printre aceștia: Antonie stareț al mănăstirii Moldavița, Ionașcu Armaș postelnic, Gheorghe Alhotă paharnic, Gavril Caraiman comis, Constantin Nacu logofăt, Iacub Harșani capuchiliaia ș.a..

² Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 5216, p. 22.

³ *Ibidem*, p. 23.

⁴ Scrisoarea de mulțumire a lui Gheorghe Ștefan din 15 octombrie 1667. Constantin Nacu sosește la Pskov la 19 decembrie (*ibidem*, p. 96, 29).

⁵ Soția a doua a lui Gheorghe Ștefan (prima-i soție se reintorsese în patrie). Ștefanida, a sosit în 1669, prin Kiev, la Moscova. Ar fi avut de gînd să se mărite cu țarul. Primea mai tîrziu o pensie rusească (dosarul din 26 martie 1671, *ibidem*, p. 24).

⁶ La Muzeul romino-rus din București.

⁷ Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 5216, p. 19.

cițiva „șargorodeni“ au donat mănăstirii Probota vestmintele și odoarele bise-ricesti aduse din orașul de baștină și care stătuseră „23 ani închise într-o lada“. La Academia R.P.R. se păstrează o „Evanghelie“ șargorodeană din 1668, copiată la noi în țară. Mulți negustori și meșteșugari ruși s-au așezat în Iași, unde cunoaștem și în a doua jumătate a veacului al XVII-lea o *uliță rusească*, pe care se află cărvăsăria domnească. Unii neguțatori șargorodeni, stabiliți la Iași, Suceava și Galați, au obținut privilegiu și au cumpărat pământ.

În primăvara anului 1661 numeroși neguțatori moldoveni colândau prin Moscova¹. În iulie 1664 țarul a dat un privilegiu neguțatorului ieșean Nicolae Gheorghe². O solie moldovenească protesta, în ianuarie 1667, la Varșovia, împotriva uciderii unor neguțatori moldoveni care veneau de la Moscova. Istoricul N. I. Kostomarov amintește la Moscova negustori greci și moldoveni, făcând comerț cu pietre prețioase și diferite podoabe, precum și cu țesături orientale; am centru important al acestui comerț este orașul de graniță Putivl.

Negustorii ruși veneau din ce în ce mai des în țările noastre³. Acest lucru reiese din însemnările solului Ordin-Nașciokin, precum și din spusele celor întorși la Kiev o dată cu izbucnirea primului război ruso-turc (Petrov și Ivanov în 1672, Feodor Martînov în 1674 ș.a.).

În Rusia trimeteam pește, sare gemă și vin. Despre cel dintâi articol avem mărturia călătorului Bandini, din timpul domniei lui Vasile Lupu. El afirmă că în fiecare an se exportă multe mii de care de pește în Podolia, Rusia, Ucraina și Transilvania. Este vorba de pește sărat, și anume în primul rând de morun și crap sărat. Acest export la ruși se explică prin faptul că în perioada aceea țămurile nordice ale Mării Negre erau ocupate de tătari și turci.

În privința importului, continuă să se ceară mult blănurile prețioase, folosite și ca daruri făcute dregătorilor turci care, de aceea, se opuneau mai puțin acestui negoț. Vestmintele de blănuri se luorau la Moscova, iar cele mai scumpe blănuri veneau din Siberia: vulpea neagră, zibelina sau samurul (so-bolul), caomul sau hermelinea, sîngeapul și jderul. Cronicarul Ioan Neculce relatează că, în 1672, domnul Gheorghe Duca a scăpat cu viață, deoarece a dăruit vizirului „o blană de vulpe de Mosc neagră, prea bună și scumpă“. Importam haine făcute din blană și, în primul rând, șube.

Se adaugă apoi pielăria, mai ales pielea numită pe rusește iufț. Pe lângă piuzeturile vechi, începe să se importe acum o pînză specială, lucrată la Moscova. Aduceau și o plantă medicinală, anume reventul sau rhubarba. Călătorul rus Leontie amintește în 1701 de importul uleiului de cânepă. Tîrgul Odobești era plin de negustori, abageri și cazaclii, care mențineau comerțul cu regiunile rusești. Francezul Delacroix, care a venit în țara noastră în 1675, spune și el că aici sosesec negustori din Ungaria, Polonia, Moscovia, șeicile înaintînd din Marea Neagră prin tustrelele guri ale Dunării pînă la Brăila, de unde pe șleपुरi trec spre Belgrad.

Continuarea contactului nostru cu lumea rusească în decențiile VII—VIII. Cu toată nereușita acțiunii lui Gheorghe Ștefan, încercarea sa de unire cu Moscova, în lupta antiotomană, a avut efectul pozitiv de a intensifica relațiile

¹ Nicolae Manuil, sosit la 13 martie 1661 împreună cu Vasile, fiul lui Isar Eustate (Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 5216, p. 22), Dimitrie Nicolae și Vasile Ioan la 26 aprilie 1661 (*ibidem*).

² *Ibidem*, p. 23, documente CCCXXIX.2.

³ În cronică atribuită lui Radu Popescu se spune că prin anii 1669—1672: „Badea vornicul Balăceanul, în zilele lui Antonie vodă, au ucis niște negustori moscoviți, împreună cu care erau și călugări merși pentru milă la Moscu“.

popoarelor subjugate din sud-estul Europei cu Statul Rusesc. Numiți la domnie în diferite condiții — indiferent de forțele de al căror sprijin se bucurau la investitură — domnii simțeau de îndată necesitatea de a începe tratative cu Moscova. Mai ales negocierile care puteau să provoace manifestări comune ale Moldovei, Țării Românești și Transilvaniei, ca luptele antiotomane din anii 1657—1661, trezeau bănuielele Porții. De aceea domnii erau schimbați într-una, mai cu seamă la Iași (27 schimbări de domni de la 1658 pînă la Dimitrie Cantemir, în 1710).

Relații prietenești se desfășurau în același timp și între Moscova și Constantin Șerban, domnul Țării Românești (1654—1658), care menținea corespondență cu țarul prin hatmanul Bogdan Hmelnițki. Succesorul lui Constantin Șerban, albanezul Gheorghe Ghica (1658—1659), deși prieten de copilărie al marelui vizir Küprülü, a trimis de asemenea o solie la Moscova, cerînd rușilor îngăduința să se refugieze în Rusia, în caz că l-ar ataca turcii¹. Încercînd norocul la vecini și astfel înscăunat cu ajutorul cazacilor în noiembrie 1659 în Moldova, Constantin Șerban continuă să se adreseze Moscovei, cu rugămintea de a fi primit sub ocrotirea rusească. Totodată, domnul cerea și ajutor împotriva turcilor. Solii săi² au adus rușilor și scrisoarea lui Gheorghe Rákóczi, principele Transilvaniei, cu apelul de a se uni împreună armata țarului cu trupele moldovene, muntene și transilvănene pentru a se război împotriva turcilor și tătarilor. Ambasadorul venețian la Viena vorbea și el, în 1665, despre lupta comună împotriva turcilor, care — după ce ar fi obținut succese într-o parte — aveau să se îndrepte și pe alte fronturi.

La 26 decembrie 1659, curierii moldoveni au înmînat la Moscova scrisorile boierului Gheorghe Ioan, vestind izbînzile oștirilor moldovene și muntene contra turcilor³. În vara anului următor fostul domn Constantin Șerban și omul său de încredere, arhimandritul Partenie, întrețineau corespondență cu Vasile Șeremetev, voievodul Kievului. Constantin Șerban cerea de asemenea prin solii săi — căpitanul Telicikovski și Ioan Cumnin — ocrotirea rusească⁴. Alți soli, Nacu Ștefan și Calotă cluceul, au repetat în iulie cererea fostului domn, retras la Mohilău, la 7 septembrie urmînd răspunsul negativ al guvernului rusesc către Șeremetev, spre a fi comunicat domnului, refuz motivat prin tratatul de prietenie cu Turcia⁵.

Intr-adevăr, cu tot elanul chemărilor care se auzeau de pretutindeni, răspunzînd dorinței calde de a scăpa de urgie, situația de atunci nu îngăduia diplomației ruse să încurajeze decît individual vîrfurile feudale ale popoarelor subjugate din Imperiul Otoman. De aceea, la 29 aprilie 1662, Constantin Șerban a cerut iarăși milostenie prin arhimandritul Partenie⁶. În anii 1661, 1664 și 1667 a vizitat Moscova fiul vechiului sol moldovean Isar Eustate, Vasile⁷, urmărit de turci pentru sentimentele de prietenie față de Rusia ale

¹ Solii săi, Dănilă Petre și Manuil Toma, au sosit la Moscova la 17 iulie 1658 (Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 5216, p. 20).

² Arhimandritul Partenie și ierodiaconul Hrisant sosiți la 26 noiembrie 1659, (*ibidem*, p. 20).

³ *Ibidem*, p. 21.

⁴ Aprilie-iunie 1660 (*ibidem*, p. 21, 94).

⁵ Scrisoarea din 16 august 1660 și raspunsul rusesc (*ibidem*, p. 76, 128, 132). În decembrie 1660, curierul Manuil Toma a fost pradat de cazaci (*ibidem*, p. 22).

⁶ *Ibidem*, p. 95.

⁷ La 13 martie 1661 și la 27 martie 1664 (*ibidem*, p. 22), la 11 martie 1667 cu prizonierii răscumpărați (*ibidem*, p. 23).

tatălui sau. Pentru prizonierii răscumparați a intervenit, la 30 decembrie 1666, domnul Moldovei Gheorghe Duca¹.

*
* *
*

Țarul autocrat al Statului Rusesc avea nevoie de o biserică centralizată care să întărească și mai mult autoritatea suveranului și stăpînirea clasei privilegiate. În acest scop, patriarhul Moscovei, Nikon, a dispus o revizuire a cărților bisericești, după modelul bisericii din Orient. Clericilor greci le convenea reforma, deoarece astfel se înlătura cu totul putința unei dezbinări în sinul bisericii ortodoxe, fapt care ar fi făcut ca Orientul să fie lăsat fără bogatul sprijin moscovit. Creșterea autorității patriarhului Nikon a provocat însă conflictul său cu țarul.

În anii 1664—1665 în centrul atenției lumii cărturărești din Răsărit se afla procesul patriarhului Nikon. Patriarhul Ierusalimului, Nectarie, care se oprise la Iași, a refuzat să participe la condamnarea lui Nikon, considerînd că procesul a fost exagerat de clericii greci de rea credință. Nectarie s-a eschivat chiar de invitațiile celor două solii rusești, ce fuseseră trimise la Iași. Nici patriarhul Constantinopolului n-a luat parte la proces. Numai Paisie al Alexandriei și Macarie al Antiohiei s-au înfățișat la Moscova, nădăjduind să fie răsplătiți mai darnic și declarînd că participă la proces cu agrementul celorlalți patriarhi.

Convorbirile de la Iași, în jurul problemelor rusești, trezeau un viu interes în sinul cărturarilor băștinași. Nu numai moldovenii, ci și muntenii continuau călătoriile în Rusia, înviorînd astfel viața culturală a țării noastre.

În anii 1660—1667 la Moscova a stat, la metohul mănăstirii atonite a Ivirului, Dionisie, corector de tipografie, ales pentru scurt timp în 1672 mitropolit al Țării Românești. Succesorul său în scaunul mitropolitan (1672—1679), Vanlaam, fost stareț la Cozia, a călătorit și dinisul la Moscova în anii 1666—1667. Prin osteneala lui, în 1678, a apărut prima carte tipărită la București: „Cheia înțeleșului“, ilustrată de gravorul rus Ivan Bakov. Volumul conținea traducerea din rusește a 18 din cele 64 de cazanii — tipărite la Lvov în 1665 — ale lui Ioanichie Goliatovski, rectorul Colegiului din Kiev, mont în 1688; și mai tîrziu, opera lui Goliatovski era copiată la noi în țară, de pildă în 1792 de către dascălul Anania de la biserica sf. Vineri din București². Înfrîurirea pe care a avut-o acest cărturar asupra vechii predici românești este deosebit de însemnată. Găsim printre altele tîlmăcirea a cinci predici ale lui Goliatovski în „Kiriakodromionul“, culegere de cazanii tipărită la Bălgrad (Alba Iulia) în 1699 (altă ediție, București, 1732). De asemenea lucrarea „Cerul nou“, culegere de legende³, se datorește traducerilor din opera lui Goliatovski; originalul a apărut în 1665, la Lvov, închinat Anei Potocka, fiica domnului Ieremia Movilă, iar printre traducătorii moldoveni mai noi — din 1787 — amintim pe Toma Stamatii, nepotul episcopului Iacov Stamatii al Hușilor, și pe colaboratorul său, Teofan. S-a mai tipărit scrierea lui Goliatovski intitulată „Convorbirea de la Belaia Țerkov“, cu privire la primatul papal. Numărul tîlmăcirilor este, propriu-zis, mult mai mare.

¹ Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 5216, p. 95.

² *Ibidem*, *ms. rom.* nr. 1937. Manuscrisele altor opere, nr. 2878 și 4832.

³ Reproduce două legende a căror acțiune se petrece la mănăstirea Neamț, sub domnia lui Gheorghe Ștefan.

Printre cei ce prin călătorii la Moscova au sprijinit cauza politicii de apropiere cu Rusia, în Balcani, trebuie amintit și Sava Brancovici, mitropolitul Transilvaniei, fratele celui alt Brancovici, Gheorghe, contele austriac care, drept recunoștință pentru serviciile diplomatice aduse Vienei, a fost îndelung întemuițat de austrieci, scriind în închisoare voluminoasa-i cronică; autorul povestește și despre călătoria fratelui său în Rusia. Recomandat călduros de Mihail Apaffi, principele Transilvaniei, precum și de Ioan Kazimir, regele Poloniei, în vara anului 1668 Sava Brancovici¹ a vizitat Moscova, unde s-a bucurat de o frumoasă primire și a obținut un act de danie pentru mănăstirea Bălgradului (Alba Iulia).

Cam în același timp, în 1664, la Moscova s-a întocmit și lucrarea al cărei titlu românesc ar fi „Cartea numită matematica, nou tâlmăcită din limbile elină, vlahă și polonă în slavonă“. La Lvov, în 1671, Ivan Polovițki a tipărit pentru noi o psaltire moldovenească și o gramatică. Tinerii moldoveni își continuau studiile în acel oraș (Ioan Toader Calmășul-Callimah, 1690—1780, viitor domn, ș.a.). În deceniile șapte-nouă ale veacului al XVII-lea la Orșă, Mitava și la mănăstirea Pecerska din Kiev a lucrat copistul Ivan Armașenko, fiul armașului Vasile, emigrat din Moldova. Sînt numai cîteva aspecte ale colaborării moldo-rusești pe tărîmul cultural.

Inceputul războaielor ruso-turcești (1672). Așezate între Rusia și Turcia, țările noastre trebuiau prin forța lucrurilor să ajungă cîmpul de luptă între aceste două mari puteri.² Imperiul Otoman se dezvoltă prin jaf și cuceriri, împiedicînd înflorirea bogățiilor naturale ale Peninsulei Balcanice³, în timp ce Statul Rusesc contribuia prin lupta sa la răsturnarea dominației otomane. Încă în 1664 bărbatul de stat Afanase Ordin-Nașciokin, vechi cunoscător al situației din partea locului, vorbea într-un memoriu către țar despre alianța Statului Rusesc cu Polonia, ceea ce ar da prilej moldovenilor și muntenilor să iasă de sub stăpînirea otomană. În schimb turcii dezbăteau — sub oblăduirea sultanului — planul unirii țărilor noastre cu Ucraina⁴, ca să-și creeze poziții mai puternice de înaintare în răsăritul Europei.

Luptele dintre ruși și feudații poloni, care s-au desfășurat timp de treisprezece ani pentru stăpînirea Ucrainei și Bielorusiei, s-au terminat în favoarea Statului Rusesc. În fața primejdiei unei ofensive a turcilor, susținuți de suedezi, în ianuarie 1667 a fost iscălit armistițiul ruso-polon de la Andrusovo, prin care poziția Poloniei a rămas zdruncinată. Rusia a păstrat Ucraina din stînga Niprului și orașul Kiev⁵, ceea ce a încordat și mai mult relațiile ei cu turcii. Poarta ridică pretenții asupra teritoriilor ucrainene și amenința regiunile din sudul Rusiei. Pregătirile de război ale turcilor au avut ca rezultat o apropiere între ruși și poloni.

Fără să țină seama de avertismentele guvernului rusesc, turcii au atacat Polonia, au cucerit Camenița și au ocupat Podolia, înaintînd pînă aproape de Kiev. Hatmanul ucrainean Doroșenko s-a purtat ca o unealtă a lor, fără să fie urmat de popor. Astfel, în octombrie 1672, a început cel dintîi război ruso-turc, care a ținut zece ani.

¹ Scrisoarea sa din 1 iunie 1668 către țar (Academia R.P.R., f. XXVIII, p. 15).

² K. Marx și F. Engels, *Opere*, vol. X, E.P., 1961, p. 327.

³ *Ibidem*, vol. IX, E.P., 1959, p. 8.

⁴ Raportul lui Giorgio Cornara către dogele Veneției, la 8 martie 1665.

⁵ Cedat pe termen de doi ani, dar păstrat de ruși și mai tîrziu, pînă la 1686, cînd polonii au recunoscut formal această stare de lucruri.

Cu puțin timp înainte Dositei, patriarhul Ierusalimului, trimisese din Constantinopol la Varșovia și Moscova pe învățatul Nicolae Milescu, pentru a informa despre amestecul tot mai pronunțat al turcilor în frământările din Ucraina, în vederea desfășurării unei agresiuni împotriva rușilor și polonilor. Dositei, ajuns cu doi ani înainte în fruntea bisericii din Ierusalim, înțelegea necesitatea sprijinirii luptei împotriva stăpînirii otomane. În centrul atenției patriarhului se aflau țările noastre, unde dînsul stătuse o bună parte din timp, ca sfetnic al domnilor și îndrumător al tipăriturilor. Era corespondentul țarilor, iar mai tîrziu omul de încredere al diplomaților ruși acreditați la Constantinopol. El susținea apropierea Moldovei, Țării Românești și Georgiei de Statul Rusesc. Printre altele se străduia să demonstreze că, pentru ruși, în momentul de față Polonia prezenta o primejdie mai mică, așa că toate puterile trebuiau îndreptate împotriva Turciei.

Încordarea internațională se făcea simțită și de frunțații țărilor noastre. Începînd din luna mai 1671 solul „voloh“ Alexe Vasile ducea negocieri la Moscova, în timp ce curierii săi transmiteau în grabă vești în patria amenințată¹. La rîndul său, agentul kievian Mihail Suslov cutreiera Polonia și Moldova, informînd pe ruși asupra desfășurării evenimentelor. După lupta de la Hotin unde, la 9 noiembrie 1673, polonii și cazacii conduși de viitorul rege Ioan Sobieski au înfrînt importante forțe turcești, domnul Moldovei Ștefan Petriceicu și fostul domn Constantin Șerban s-au adresat Rusiei, cerînd — cu asentimentul dregătorilor poloni — ajutor pentru eliberarea de sub stăpînirea sultanului². Solul domnesc, egumenul Teodor de la Sfîntul Munte, a sosit la Moscova în februarie 1674³, purtînd scrisori către Nicolae Milescu și Paisie Ligarid. Răspunsul rușilor a fost dat la 10 martie 1674: domnilor li s-a îngăduit să trimită la Moscova împuterniciți pentru închinarea țărilor, în caz că nu au făcut act de supunere regelui Poloniei⁴. Comandanții ruși Hovanski, Romodanovski și hatmanul căzăcesc Ivan Samoilovici au primit porunca să intensifice acțiunile împotriva turco-tătarilor și a uneltelor lor din Ucraina, ca să îndepărteze astfel războiul de regiunile noastre și de Polonia.

Trimisul rus Burțov, care în vara anului 1674 avea de îndeplinit o misiune în Polonia, a discutat acolo cu solii moldovean și muntean posibilitățile de colaborare. Doi bejenari munteni adăpostiți la Varșovia — Radu, biv logofăt, și Petrașcu Bucșanu, biv vel căpitan, — au trimis la 1 august 1674 la Moscova proiectul unui tratat de unire a Țării Românești cu Statul Rusesc⁵. La 20 august propunerile celor doi boieri au fost înmîinate cîrmuitorilor ruși de la Moscova; deși prezintă puțină însemnătate, decît doar ca o manifestare a dorinței de scuturare a jugului otoman și de consolidare a dominației de clasă, totuși le redăm în rezumat, pentru a fi comparate cu tratatul de alianță ruso-moldovenesc din 1656:

Rușii vor elibera țara de sub jugul otoman (art. 1); va fi confirmat domnul ales de boieri, cu drept de moștenire din tată în fiu. La fiecare schimbare de domnie se va plăti un plocon de 10.000 de galbeni, alte dări nefiind îngăduite (art. 2). Se vor restabili granițele țării (art. 3). Destituirea unui domn ar putea să aibă loc numai după o cercetare amănunțită a vinei

¹ Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 5216, p. 24.

² Scrisoarea din 31 decembrie 1673 (Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 5216, p. 77, 96, 139).

³ *Ibidem*, p. 25.

⁴ *Ibidem*, p. 150.

⁵ *Ibidem*, p. 160.

sale (art. 4). Boierii vor alege pe ispravnicii de județe (art. 5). Introducerea unor dări de către domn, fără știrea adunării boierilor, va fi judecată de țar (art. 6). În acest proiect de tratat se mai vorbea despre bogățiile subsolului (art. 9), despre libertatea comerțului de grâne și vin pentru boieri și oamenii de rind (art. 10), despre posibilitatea întinderii granițelor țării pe scama ținuturilor eliberate de la turci (art. 11), despre păstrarea drepturilor clerului (art. 12), despre supunerea tuturor țarului (art. 13), despre aprovizionarea armatei rusești de 10 000 de soldați (art. 15), despre funcționarea la Moscova a unei rezidențe, adică agenții care ar comunica Țării Românești dispozițiile țarului (art. 16), despre libera trecere a solilor munteni la Moscova (art. 17).

Conducătorul cazacilor Ivan Samoilovici și alte căpetenii ucrainene mijloceau relațiile moldovenilor cu Moscova; poporul nostru aștepta apropierea trupelor rusești ca să intre și el în acțiune¹. Hatmanul moldovean Grigore Hăbășescu încă de la 1654 menținea legături cu polcovnicul ucrainean Mihail Zelinski din Brațlav; decepționat, ca și alți frunțași ai noștri, de politica nestatornică a feudalilor poloni, la 13 septembrie 1675 Hăbășescu îl rugă pe rezidentul Rusiei din Varșovia să-l îndeamne pe țar să trimită armată cel puțin în Crimeea, important centru de concentrare a forțelor otomane². Solul moldovean Cantacuzino discuta și el prietenește cu rezidentul, destăinuindu-i intențiile regelui Poloniei de a începe negocieri de pace cu turcii. Acest rezident, stolnicul Vasile Tiapkin, raporta în anul următor la Moscova următoarele:

„Volohii (muntenii) și moldovenii, oameni de seamă vin la mine și-mi vorbesc în numele șefilor lor și al lor propriu, ca marele suveran să poruncească neapărat oștinilor sale să înainteze dirz asupra Crimeei, iar când Crimeea va fi cucerită, atunci nu numai țările Crimeea, Ucraina, Volînia, Podolia, dar și volohii, și moldovenii, și sîrbii vor trece sub înalta oblăduire a țarului“.

Tot în 1676 Ghemnan de Nisa, scriind despre pregătirile de război împotriva turcilor, pomenește și despre trimiterea unui sol rusesc în țările noastre.

Operațiunile militare se desfășurau încet; de teama unui atac puternic al rușilor, dușmanii nu puteau să-și concentreze forțele pe alte fronturi. Supărați de cele trei expediții rusești din sud, turco-tătarii, după ce sîliră pe feudații poloni să iasă din luptă, unindu-și trupele, înaintară în anii 1677—1678 pînă la Cîhirin. Domnii Țării Românești și Moldovei, Gheorghe Duca și Antouie Ruset, unelte credincioase ale sultanului, luau și ei parte la ostilități de partea turcilor. În bătăliile sîngeroase, care au urmat, oastea turco-tătără și-a măcinat forțele și a trebuit să se retragă.

Tatonări de pace se făceau în Turcia. Marele vizir stăruia chiar să se urgenceze tratativele, însărcinînd pe domnul Duca³ să facă propuneri de pace guvernului rusesc. Solul domnului, căpitanul Ioan Belevici, a vizitat Moscova în aprilie-mai și în septembrie-decembrie 1679⁴. S-a luat în discuție granița Niprului și păstrarea orașului Kîev de către ruși, deși nu numai Poarta, dar și

¹ Prizomicrul Feodor Dorohin, întors de la turci în vara anului 1674, declara la Kiev: „Volohii se roagă fără încetare ca marele țar să trimită oaste în Moldova și. dacă această oaste va veni, atunci ei se vor înclina țarului și vor merge să lupte împotriva turcilor“.

² Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 5216, p. 25.

³ În anii 1673—1678 (noiembrie) domn al Țării Românești, iar apoi pînă în 1684 — al Moldovei, unde el mai domnise înainte, în anii 1665—1666 și 1668—1672

⁴ Scrisoarea lui Duca de la 1 septembrie 1679 (Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 5235, p. 195 și 199; nr. 5216, p. 26, 98).

guvernul polon continua să se opună acestui proiect. Belevici a făcut cunoscut ca dușmanul poate ataca pe neașteptate pe ruși, însă în Turcia, și mai cu seamă în Crimeea sînt frămîntări. El a pledat, de asemenea, cauza eliberării popoarelor asuprite din Imperiul Otoman.

După îndelungate negocieri¹, în ianuarie 1681 la Bahcisarai Vasile Tiapkin a semnat armistițiul ruso-turc pe termen de douăzeci de ani. Granița a fost stabilită pe Nipru. Dincoace de fluviu, rușii păstrau Kievul și Vasilkovul. Tratatul n-a schimbat în mod hotărîtor raporturile dintre statele beligerante; părțile semnatare erau nemulțumite în aceeași măsură.

În decembrie 1681, diacul Procofie Voznițin² a plecat la Constantinopol și în aprilie următor a iscălit primul tratat de pace ruso-turc, de altfel puțin reușit și el³. Problema cazacilor zaporozjeni rămăsese nerezolvată, iar pe de altă parte turcii nesocoteau mereu prevederile înțelegerii. Marele vizir a încredințat hătmânia părții turcești a Ucrainei domnului Gheorghe Duca⁴. Acest domn a rămas, prin măsurile sale de crîncenă exploatare a țărănimii, de tristă amintire în letopisețele vremii. Masele nemulțumite se răsculară împotriva lui sub conducerea lui Durac serdarul și a lui Mihalcea Hîncu, ajutați de cazaci. Nici partea Ucrainei ce i s-a încredințat de Poartă și care, cu scopul de a întreprinde contactul poporului cu frații de dincolo de Nipru, a fost supusă colonizării cu populații străine, n-a fost cruțată de măsurile exploatării exercitate prin împuternicitul său, grecul Iani.

Nicolae Milescu (1636—1708). Relațiile cu Moscova nu au fost întrerupte cu toată desfășurarea războiului ruso-turc. La 2 februarie 1675 a sosit acolo moldoveanul Dimitrie Dimitrie, cu scrisori adresate tîlmaciului Nicolae Spătarul. Personalitatea acestui învățat cărturar, cu preocupări științifice mai largi, merită un interes deosebit.

Spătarul Nicolae Milescu — acesta-i numele adevărat — era fiul lui Gavril Milescu din Mileștii Vasluiului. După studii temeinice în străinătate, mai cu seamă la Constantinopol, el a fost numit în Moldova grămătic al domnului Gheorghe Ștefan, iar în timpul domniei succesorului acestuia, Gheorghe Ghica, a fost ridicat la rangul de spătar. Milescu se bucura de o deosebită influență în mijlocul contemporanilor, ceea ce i-a trezit ambiții prea mari; mereu era încurcat în intrigi politice locale. O dată cu mutarea lui Ghica în scaunul Țării Romînești, trecu și el acolo și ajunse agent al Ghiculeștilor la Constantinopol. Își zicea: spătar moldavo-lacon, adică moldovean de obîrșie din Laconia-Peloponez cum a și iscălit unica lucrare tipărită în timpul vieții sale „Enchiridion“, tratat publicat la Paris în 1669⁶.

Poate participarea la uneltirile spătarului Șerban Cantacuzino sau căderea lui Grigore Ghica, fiul lui Gheorghe, l-au făcut pe Milescu să părăsească Fanarul și să plece la Stettin. Acolo locuia fostul domn Gheorghe Ștefan, care i-a încredințat misiuni diplomatice la Stockholm și Paris. După moartea lui Gheorghe Ștefan, Milescu s-a întors în patrie. Se pare că atunci, domnul Iliș

¹ La 11 iulie 1680 moldoveanul Pavel Isar a adus la Moscova scrisorile lui Kudriavțev, trimisul rus la Constantinopol (Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 5216, p. 27).

² Șeful soliei rusești, Ilie Cirișkov, a murit în drum.

³ Voznițin s-a întors la Moscova prin Iași.

⁴ Țarul a intervenit la 2 aprilie 1682 pentru ca Duca să nu pricinuiască neajunsuri supușilor ruși (Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 5216, p. 27).

⁵ Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 5216, p. 25.

⁶ La anexele unei opere a lui A. Arnault și P. Nicole.

Alexandru, drept răzbunare, i-a tăiat nasul. Retras la Constantinopol, fostul spătar s-a înfîlnit cu Dositei, patriarhul Ierusalimului, care căuta un om de încredere pentru intensificarea politicii sale de apropiere cu Rusia. Ducînd scrisorile lui Dositei, Milescu a plecat la Moscova, recomandat țarului ca buucunoscător al mai multor limbi. Deocamdată nu putem să lămurim toate laturile misiunii sale la ruși, nici relațiile cu reprezentanții diferitelor grupe mărunte care rivalizau fără succes în dorința de a îndruma politica moscovită în propriile lor interese.

În capitala Rusiei, fruntași iscusți într-ale culturii, Vasile Golițin și Artamon Matveev, prețuiau cunoștințele bogate ale lui Nicolae Spătarul. Numit în decembrie 1671 tîlmaci de limbile elina veche și nouă, latină și moldovenească, la departamentul solilor. Cronicarul Ioan Neculce spune că Milescu a fost profesor al împăratului Petru cel Mare. În orice caz, se știe că el a desfășurat la Moscova o activitate de dascăl.

Nicolae Spătarul este autorul unui mare număr de opere voluminoase, alcătuite în mediul prielnic al vieții culturale rusești¹, dar rămase în manuscrise sau tipărite mult mai tîrziu. Aceste scrieri, pătrunse de spiritul revendicărilor monarhiei moscovite, sînt redactate — în bună parte — din îndemnul lui Matveev, unele în colaborare cu Petre Dolgov. Nu vom pomeni decît cîteva lucrări, îmbîcsite de înțelepciunea învechită a vremii și alcătuite într-o limbă greoaie².

În 1672 Nicolae Spătarul pare să fi scris un dicționar ruso-greco-latin, pierdut; dînsul ar fi lucrat și la alcătuirea unui dicționar ruso-moldovenesc. În „Povestirea despre sibile“ din același an, printre prorocirile privitoare la diferite împărății, se prezice că vulturul cu două capete va distruge Imperiul Otoman. Ideea că mîna viguroasă a rușilor va elibera Moldova și popoarele care gem sub jugul asupririi turcești, autorul o exprimă în „Hrismologhion“, culegere de povestiri închinată — ca și alte scrieri din aceeași perioadă — țarului Alexei Mihailovici. Spătarul a cercetat și diferite letopisețe moscovite. El revine asupra trecutului Rusiei în cîteva opere: „Hrismologhion“ din 1673, „Alegerea pe tron a țarului Mihail Feodorovici“ din același an, „Genealogia țarilor ruși“ din 1674, pierdută, „Vasiloghion“ din 1674, „Prefață la cartea de istorie“ alcătuită din porunca țarului Feodor Alexeevici pe la anii 1679—1682. Interesante sînt și concepțiile autorului asupra istoriei, asupra necesității lărgirii cadrului studiilor istorice și a însemnătății istoriei Rusiei.

În iulie 1674, în legătură cu mișcări de populație rusească în regiunea fluviului Amur, Milescu, sprijinit de boierul Matveev, a primit însărcinarea extraordinară de sol al țarului în China. El trebuia să viziteze la început pe prințul mangiar Gantimur, refugiat din China la Nercinsk în Siberia și a cărui extrădare o pretindeau chinezii. Milescu a pornit în misiune în martie 1675. La Tobolsk el s-a întreținut cu învățatul Iunie Krijanici, iar la Irkutsk s-a înfîlnit cu Gantimur. În mai-septembrie 1676 solul a stat la Pekin, întorcîndu-se în ianuarie 1678 la Moscova. Țarul Alexei Mihailovici, care-l aprecia, murise între timp. Milescu s-a grăbit să-și înainteze rapoartele de călătorie, precum și descrierea Asiei, a Chinei, a fluviului Amur, în sfîrșit „Cartea despre tătari“.

¹ Din preocupări mai vechi amintim „Cartea cu multe întrebări de folos“, tîlmăcită de Nicolae Spătarul în 1661 (Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 494).

² B. Hasdeu și E. Picot îi atribuiau lui Milescu „Istoria Țării Romînești“ a stolnicului C. Cantacuzino (ediția din 1894), iar M. Gaster — altă cronică.

Aceste opere au trezit interesul viu al posterității¹, deși unii comentatori s-au arătat pe nedrept prea critici față de scrierile apătarului. Pentru contemporani, rezultatul prețioaselor observații ale călătoriei prin Siberia în China a rămas un secret de stat. Materialul lui Mălescu în octombrie 1693 a fost tălmăcit în grecește la Moscova² și a slujit lui Hrisant Notara, nepotul patriarhului Dositei, pentru întocmirea scrierii „China supusă“, lucrare închinată domnului Constantin Brâncoveanu. De asemenea, agenți străini ca Philippe Avril și Foy de La Neuville au publicat îndată tot ce au putut afla despre călătoria lui Mălescu în China.

Timp de peste treizeci de ani, fără să-și uite obârșia moldovenească, Nicolae Mălescu a mijlocit relațiile compatrioților săi cu Moscova, unica putere ce putea să le aducă libertatea. I s-au adresat în 1674 domnii Ștefan Petriceicu și Constantin Șerban, precum și hatmanul Grigore Hăbășescu, cu rugămintea să le sprijine cererile la guvernul rusec. Ca și ceilalți domni, Gheorghe Duca îl ruga să-i fie reprezentant în capitala Rusiei, corespondența lor datînd din anii 1679—1683³. Mălescu a înlesnit de asemenea misiunile căpitanului Belevici la Moscova și s-a îngrijit de trimiterea unei tipografii la Iași. Agenții săi cutreierau țările noastre, ducînd îndemnul la luptă împotriva turcilor. Lui i s-a adresat mai tîrziu și domnul Constantin Brâncoveanu, prin împuternicirii Gheorghe Castriot și ocazul David Corbea; la 27 iulie 1698 Mălescu a dăruit lui Castriot propria traducere a topografiei Constantinopolului, de Pierre Gilles⁴. Stolnicul Constantin Cantacuzino îi scria și el despre „binele tuturor creștinilor“. În interesul compatrioților, Mălescu s-a folosit de prietenia sa cu diplomații ruși din Constantinopol — Petre Tolstoi și Sava Vladislavovici Raguza-nul⁵. Nu mai stăruim asupra legăturilor sale cu Dositei și Hrisant Notara.

Nicolae Mălescu a știut să opună oarecare rezistență tendințelor dăunătoare ale curentului latinist în Rusia. Cu toate acestea, bun cunoscător al culturii occidentale, cărturarul nu s-a asociat la intrigile grecești împotriva reformelor lui Petru cel Mare. În scrierea intitulată „Scurtă dovadă că știința și limba elimo-grecești sînt mai trebuincioase decît știința și limba latine și care sînt foloasele pentru poporul slav“, el combătea în 1683 nu numai curentul latinist, ci și pe germanii, care încercau să distrugă cultura slavă din Polonia, Cehia și alte țări slave. La Moscova, în legătură cu înființarea Academiei slavo-greco-latine, absolvită în 1713 și de un transilvănean, ieromonahul Lavrentiu, luă proporții conflictul dintre „grecii“ și „latini“. Cînd însă, puțin mai tîrziu, însuși patriarhul Dositei nu se va mai arăta înțelegător față de reformele țarului Petru, Mălescu va rămîne străin față de această atitudine reacționară, fapt care a făcut pe fruntașii greci să condamne statornicia sa.

¹ Ultimele ediții ale jurnalului călătoriei lui N. Mălescu prin Siberia și China au apărut în 1956, la Chișinău (traducerea de V. Soloviov și A. Kidel, sub redacția lui G. Bogac', cuvînt înainte de E. Russev) și București (ediție îngrijită de Cornelu Bărbulescu, urmînd ediția a 2-a și „Descrierea Chine“, ediții îngrijite de același). În 1960 V. Soloviov și A. Kidel au mai scos o ediție rusească a cărții „Siberia și China“.

² Academia R.P.R., *ms. grec.* nr. 549, cartea aparținînd lui Constantin Cantacuzino; vezi și *ms. grec.* nr. 154 și 3 (copie modernă).

³ *Ibidem*, *ms. rom.* nr. 5216, p. 98 (1679), 26 (1680).

⁴ *Ibidem*, *ms. grec.* nr. 580.

⁵ Intr-o scrisoare adresată de Mălescu boierului Golovin, la 15 noiembrie 1704, se vorbește despre trei „arabi“ ce i-au fost trimiși din Constantinopol de Sava Vladislavovici. Printre aceștia este și „arabul lui Petru cel Mare“, străbunul și eroul unei nuvele a lui Pușkin.

Prin activitatea sa multilaterală, participînd chiar la expediția de cucerire a Azovului în 1696, Nicolae Milescu are meritul de a fi înțeleptul susținător al politicii lui Petru cel Mare, care a inaugurat o epocă nouă în desfășurarea relațiilor noastre cu Moscova. Fostul spătar a murit în Rusia¹.

Intensificarea relațiilor cu rușii în perioada războiului împotriva turcilor. În aprilie 1679 solul moldovean, căpitanul Ioan Belevici, i-a adus lui Nicolae Milescu scrisoarea lui Dosoftei, mitropolitul Moldovei care, după ce-și tipărise cărțile la tipografiile rusești învecinate, îl ruga să intervină pe lângă Ioachim, patriarhul Rusiei, ca să-i dăruiască o tipografie. Sfătuit de Milescu, la 15 august următor Dosoftei a adresat o scrisoare personală către patriarh, repetîndu-și cererea². Interesele de propagandă culturală prezentau o importanță deosebită, așa încît la 16 decembrie același an lui Belevici i s-a dat tipografia cerută, cu litere rusești, mărunte și rotunde. O mărturisește el însuși. la sfîrșitul moltiplicativului tipărit în 1681 la Iași, precum și mitropolitul Dosoftei, în prefața volumului „Viața și petrecerea sfinților“ din 1682³, în care Dosoftei vorbește despre mănăstirea Pecerska, vizitată de dînsul. În cartea intitulată „Parimiile peste an“, Dosoftei își exprimă în 1683 recunoștința față de Moscova :

Lăudată să aibă dreptul pomană,
În cer și pe lume fără de prihană
Că și de la Moskva lucește lucoare,
Intinzînd lungi raze i (și) bun nume sub soare.

În august același an, Dosoftei cerea să i se trimită din Moscova și hîrtie. Darul rușilor prezenta o deosebită însemnătate, deoarece întreaga „lume grecească“ nu avea pe atunci tipografii. Patriarhul Dosoftei părea necăjit în 1680. văzînd că moldovenii aveau o tipografie, iar grecii nu. Și totuși, tipăriturile din țările noastre asigurau în limita posibilităților trebuințele tuturor popoarelor asuprite din sud-estul Europei.

Părăsind Moscova în decembrie 1679, căpitanul Belevici⁴ a plecat însoțit de botanistul (*travnik*) rus Mitrofan Petrov, care se ducea pentru a cerceta în Moldova diferite ierburi de leac. Sînt primele preocupări speciale de medicină populară din aceste regiuni.

Nu numai tipografia, dar și meșterii ruși contribuiau la înflorirea culturii noastre. Cartea despre care am vorbit — „Cheia înțelesului“, tipărită în 1678 la București, — a fost ilustrată de harnicul gravor Ivan Bakov sau Bîkov, care s-a călugărit și iscălea mai tîrziu : Ioanichie Bakov⁵. Gravurile din liturghierul tipărit în 1679 au fost executate de Timotei Bakov, tipograf fiind Vasile Stavnițki venit din Lvov⁶. Iosif Gorodetki a tipărit în 1687 un ceaslov în Băl-

¹ La moartea lui Milescu, fiul său, Maxim Spătarul, părăsește la Moscova pe vărul său, Ștefan Milescu, care cerea unele lucruri ale răposatului său unchi (Academia R.P.R., ms. rom. nr. 5216, p. 43).

² Academia R.P.R., ms. rom. nr. 5235, p. 192 ; nr.5216, p. 97, f. XXVIII, p. 16.

³ Dosoftei, printre înaintașii săi, pomenește pe Ioan de Rîșca, „arhiepiscopul acel sfînt și minunat“ ; putea să fie un rus, deoarece arhiepiscopi n-aveam, iar cei din Orient purtau titlul de mitropoliti.

⁴ Academia R.P.R., ms. rom. nr. 5216, p. 26, 98.

⁵ În cărțile tipărite în 1700—1704 la Buzău și Snagov ; gravurile lui Ivan Bakov sînt reproduse în difenite tipărituri bucureștene din veacul al XVIII-lea, chiar și mai tîrziu, pînă în 1828.

⁶ Fiul lui Simion Stavnițki, conducătorul tipografiilor d'n Lvov și Uniev, la care s-au tipărit două scrieri ale mitropolitului Dosoftei (în 1673 „Psaltirea în versuri“, prima versiune cultă mai întinsă în moldoveneste).

gradul transilvănean (Alba Iulia), lucrînd zece ani mai tîrziu la Iași¹, de unde a plecat la Lvov; din încheierea „Immoghionului“, tipărit acolo în 1700, aflăm despre îndelungata sa călătorie la Ierusalim și întoarcerea prin Spania și Italia. În sfîrșit, tipărirea sub domnia lui Șerban Cantacuzino, în 1688, a „Bibliei“, a cărei traducere îngrijită din limba greacă s-a făcut de Nicolae Mile-cu², a fost influențată și s-a înfăptuit în aceleași condiții tehnice ca și „Biblia“ din Ostrog, tipărită în 1581 prin stăruința prințului Constantin Ostroj-ki.

*
* *
*

Infrîngerea Poloniei și retragerea Rusiei din luptă a permis turcoilor, în 1683, să-și îndrepte toate forțele lor împotriva Vienei. Situația încordată a făcut pînă și pe domnul Duca să recunoască — față de curierul rus Mihail Tarasov, care pe atunci trecea prin Moldova, — că stăpînirea turcească este deosebit de împovăraătoare pentru poporul moldovenesc, că impunerile permanente și datonia de a furniza oameni și cai oastei turcești ruinau țara și că Moldova privea cu nădejde spre Rusia, așteptînd din partea ei scăparea de sub jugul otoman.

Atacul turcesc împotriva Austriei a asociat în luptă Polonia. Venetia și Roma, unite într-o „Ligă sfîntă“. Oștirile vizirului Cara-Mustafa, care impresurau Viena, au fost respinse datorită sprijinului dat de poloni și cazaci, comandați de regele Ioan Sobieski. Duca, care se alăturase cu forțele sale armatei otomane, și-a pierdut domnia. Șerban Cantacuzino, domnul Țării Romînești, era în taină de partea aliaților.

În timpul asediului Vienei au început negocierile pentru atragerea Rusiei în „Liga sfîntă“. Rușii au condiționat intrarea lor în coaliția antiotomană de perpetuarea tratatului de la Andrusovo, a cărui perfectare era tîrăgănată de feudalii poloni. Greutățile de pe cîmpul de război și străduințele aliaților au silit pe poloni să încheie cu Moscova, în mai 1686, tratatul de „pace veșnică“ și de alianță împotriva Turciei și Crimeei. Polonia renunța de totul la pretențiile ei asupra Kievului, Smolenskului și Roslavlului, precum și la obləduirea asupra cazacilor zaporojeni. Pierzîndu-și în lupte îndelungate forța combativă, Polonia nu va mai prezenta pe viitor primejdia de odinioară pentru Rusia, care își va îndrepta acum forțele tot mai mari împotriva Imperiului Otoman.

Îngrijorați de negocierile „Ligii sfînte“ cu Moscova, turcii slăbiră presiunea împotriva Austriei. În 1686, Buda a fost eliberată. În anul următor victoria de la Mohaci a înlăturat jugul otoman care apăsa de peste un veac și jumătate asupra Ungariei.

Insuccesele turcoilor au trezit din amorțeală și pe moldoveni. La 1 ianuarie 1684 fruntașii moldoveni au cerut iarăși ocrotirea rusească³. Solii lor —

¹ „Învățătura sfîntă“, tipărită în 1697.

² Tălmăcirea „Bibliei“ de grămăticul Nicolae Milescu este pomenită, printre altele, în povestirea despre icoana din Neamț, scrisă în 1731 de Gheorghe, mitropolitul Moldovei (Academia R.P.R., *ms. slav.* nr. 577 din 1794). La revizuirea traducerii, tipărită în 1688, au putut să participe frații Sofronie și Ioanichie Lihuda, cărturari și diplomați ruși care și-au descris, în autobiografie, șederea în 1683 în Moldova și Țara Romînească. Gherman de Nisa și frații Radu și Șerban Grecianu au participat efectiv la înfăptuirea lucrării, la care ar fi luat parte și stolnicul Constantin Cantacuzino.

³ Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 5216, p. 3, 78. 166.

mitropolitul Dosoftei și căminarul Lupu, împiedicați din pricina ciumei care hîntuia în Moldova să treacă la Moscova, au înmînat la 3 martie lui Alexei Saltîkov, voievodul Kievului, o petiție iscălită de numeroși fruntași moldoveni¹. Solii au mai făcut de asemenea cunoscut că moldovenii nu vor să se supună polonilor celor nestatornici și că Șerban Cantacuzino, domnul Țării Românești, intenționează și el să stabilească aceleași legături cu Moscova².

Numai pentru cîteva luni, la începutul anului 1684, Ștefan Petriceicu s-a întors la Iași. Trimis de regele Poloniei, dar îndemnînd pe moldoveni la stabilirea relațiilor prietenești cu rușii, Ștefan Petriceicu a încercat să coopereze cu detașamentul de cazaci condus de hatmanul Kunițki, care se războia în răsăritul țării alături de moldovenii răsculați. Turcii au adus apoi la domnie pe Dînitrie Cantacuzino, imputernicit să dărîme cetățile moldovenești și urmat la conducerea țării de Constantin Cantemir (1685—1693).

Prietenul de ieri al austrieșilor și rivalul lor primejdios a doua zi după eliberarea Vienei, regele Ioan Sobieski s-a grăbit să contrabalanseze înaintarea trupelor împărătești în Ungaria prin două expediții în Moldova (în anii 1686—1687 și 1689). În oastea polonă luptau bejenari moldoveni (Davidenko, Turculeț ș.a.), dar fără candidați la domnie³. Deși flancul stîng al polonilor era asigurat prin operațiunile militare ale aliaților ruși, totuși seceta și pustiirea țării au contribuit la pierderea unei părți însemnate a armatei polone. Jefeind la retragere Suceava, trupele polone au dus în urma lor nu numai odoarele bisericesti, ci și pe mitropolitul Dosoftei. Reținut în castelul regal din Stryj, hătrînuț cărțurar era preocupat de traduceri în rusește⁴. Cereza țarului ajutoare, printre altele — în noiembrie 1693 — pentru reclădirea bisericii sf. Ioan cel Nou⁵ din Suceava; a murit în decembrie același an⁶.

Epoca de ascensiune a puterii otomane luase sfîrșit. Karl Marx⁷ arată că n-avem nici un motiv să socotim că declinul Imperiului Otoman a fost provocat mai ales de ajutorul dat de regele Poloniei, Ioan Sobieski, capitalei austriece. Întreaga organizare a imperiului se afla în acea perioadă într-o stare de descompunere, deoarece vechea clasă stăpînitoare de militari-feudali se transformase într-o clasă de moșieri exploatare, incapabili să facă față noilor necesități ale statului. În felul acesta, epoca de decădere a puterii și a grandoa-

¹ Iscălesc mitropolitul, episcopii, logofătul Racoviță, vornicia Gavriliță Costachi și Ioan Buhuș (?), spătarul Tudose Dubău, medelnicerii Ilie Moțoc și Savin (Zmucilă), paharnicul Ioan Racoviță, clucerii Jora și Donici, stolnicul Hîncu, spătarul Ioan, Teodor Nacu, Vasile Prăjescu, Ioan Isari, vistiernicii Cîrtan (?) și Teodor Iordache și Ștefan Șoldan.

² În același timp hatmanul ucrainean Ivan Samoilovici scria guvernului rusesc: „Sub jugul turcesc se oploșesc popoarele de credință ortodoxă grecească, volohi (munteni), moldoveni, bulgari, sîrbi, în urma lor numeroși greci, care toți se feresc de primatul papal și se mîngie cu singurul nume al țarilor ruși, nădăjduind să capete cîndva de la ei bucurie“.

³ Constantin Șerban, ca și prizonierul Gheorghe Duca, a murit în 1685, iar Ștefan Petriceicu a mai trăit pînă la 1690.

⁴ Academia R.P.R., ms. rom. nr. 5151, p. 132, 134.

⁵ Trimisul moldovean, arhimandritul Lavrentie, a sosit la Moscova în martie 1694 (*ibidem*, nr. 5216, p. 27).

⁶ La 12 februarie 1694 Ioan Sobieski a numit pe episcopul unit Iosif Szumlanski ca administrator al mitropoliei Moldovei, însă fără succes.

⁷ K. Marx și F. Engels, *Opere*, vol. X., E.P., București, 1961, p. 282.

rei otomane începuse mai înainte. Totuși posibilitățile Imperiului Otoman rămăneau încă uriașe, așa încît destrămarea imperiului a întîrziat cu o sută de ani și numai loviturile neîntreprinse date turcilor în veacul al XVIII-lea au scăpat Europa de primejdia permanentă a invaziei lor, urmînd ca abia în veacul al XIX-lea să înceapă eliberarea popoarelor din sud-estul Europei de sub jugul otoman.

Epoca de exploatare nemiloasă a popoarelor nu s-a încheiat dintr-o dată. Dependența țărilor noastre față de Poarta otomană a crescut chiar, sporindu-se astfel obligațiile de livrări de hrană, material și chiar de oști. Contradicțiile social-economice din interior, la rîndul lor, s-au adîncat și ele.

CAPITOLUL V

Rusia în timpul domniei lui Petru cel Mare (1682-1725) și relațiile ei cu Țara Românească și Moldova

PETRU CEL MARE ȘI ȚĂRILE DUNĂRENE

Popularitatea lui Petru cel Mare în țara noastră. Numele lui Petru cel Mare a rămas în amintirea poporului nostru înconjurat de o aureolă de legendă. În țările noastre, Petru este cel mai popular domn străin. Cu toată nepotrivirea de ani, tradiția mănăstirii Neamț povestește că, renunțând la domnie, împăratul Rusiei s-ar fi retras aici și s-ar fi călugărit, luându-și numele de Paisie Velickovski (Velikii — cel Mare)¹. În Moldova ar fi venit și fiica sa, Maria, de la care ar fi rămas daruri bogate la Neamț².

Chipul lui Petru cel Mare este zugrăvit de multă vreme la măuăstirile Cașin și Sucevița. Despre împărat scriu contemporanii săi — Dimitrie Cantemir, Ioan Neculce, Nicolae Costin și alții. Cantemir i-a închinat chiar „Cartea sistemului sau a stării religiei mahomedane“. Fiul său, micul Șerban Cantemir, a recitat în 1714 un panegiric³ dedicat țarului de același Dimitrie Cantemir. Cărturarul transilvănean Teodor Corbea i-a închinat tălmăcirea în versuri a psaltirii, exprimînd în „Predoslovie“ — scrisă și în rusește — încrederea tuturor compatrioților săi în suveranul Rusiei și dăruind-o. în 1725, bise-nicii Brașovului⁴.

¹ Vestit cărturar al mănăstirii Neamț, care a trait în anii 1722-1794.

² În realitate, aceste odoare au fost trimise în cursul veacului al XVIII-lea din Rusia. Legenda despre retragerea lui Petru la Neamț a fost înregistrată de cercetatorul istoric C. Bilciurescu, în 1890.

³ Tipărit în rusește și latinește în 1714 și reprodus în istoria victiei lui C. Cantemir de T. Bayer, publicată de N. Băuțiș-Kamenski (p. 323).

⁴ Acad. R.P.R., *ms. rom.* nr. 326, p. 2-4; o copie din 1885, *ms. rom.* nr. 200.

Interesul înaintașilor noștri față de puternica personalitate a împăratului se poate vedea de asemenea din numeroasele „istorii“ ale vieții sale, copiate pentru bibliotecile de altădată. În 1736, la Veneția a apărut în italienește lucrarea „Viața lui Petru cel Mare“, alcătuită de Antonio Catiforo. În anul următor, tot acolo, s-a tipărit și traducerea grecească¹ a acestei biografii, care s-a bucurat de o largă răspândire în țările noastre. În cadrul noilor preocupări laice de cultură, în 1749, lucrarea a fost tălmăcită în românește de Matei Fărcașanu, biv vel sătrar, și a circulat în voluminoase copii, completând deseori „Istoria Rusiei“, compilată după letopisețul rusesc tipărit în 1680 la Kiev. Din ianuarie 1757 datează traducerea „Înștiințării pentru moartea marelui Petru, împărat al toată Rusia“². Scriitorul C. Daponte (1714—1784), secretar al domnului C. Mavrocordat, îl numea pe împăratul Rusiei: „al doilea soare“. După un pelerinaj în anii 1770—1771 la mormântul lui Petru cel Mare, bănuțeanul Mihail Popovici i-a dedicat un cuvânt de laudă. Spre sfârșitul aceleiași veac, arhimandritul Gherasim din Iași a tradus „Istoria craiului Șfeziei Carol al XII-lea“, de Voltaire³, care circula și în tălmăciri rusești, povestind despre luptele cu Petru. Altă operă a lui Voltaire — „Istoria Imperiului Rusiei sub Petru cel Mare“ — se va traduce în 1847.

În cuvântul introductiv la cursul de istorie națională, Mihail Kogălniceanu a evocat pe Petru cel Mare — „figura cea mai măreață“, „eroul Rusiei“, care „spre mîntuirea obștească se unește cu Brincoveanu și cu Cantemir; dar zavistia și pizma acestor domni nimicește un plan așa de mare și așa de bine început“.

În 1816 L. Asachi a publicat la Iași tălmăcirea intitulată: „Jucăria norocului sau istorisirea pentru prințul Menșikov“⁴, care pe vremea lui Petru cel Mare au fost slăvit în toată Evropa“, iar fiul său, Gheorghe Asachi, a scris piesa „Petru I, țarul Rusiei, la Iași“. Altă piesă, „Țarina sau Moartea lui Petru cel Mare“, a fost reprezentată la teatrul din Iași în 1869.

Marele împărat al Rusiei este pomenit de asemenea în „Crestomaticul românesc“ de T. Racoc (1820), „Caracteruri“ de B. P. Momuleanu (București, 1825), „Gramatica românească“ de I. Eliade-Rădulescu (Sibiu, 1828). Tot despre el mai scriu și „Foaia duminicii“ din Brașov din 1837, revista „Icoana lumii“ din București pe anul 1848, „Calendarul pentru români“ din Iași pe anul 1849 ș.m.a. Cărturarul moldovean Constantin Antolmi Sion (Mort în 1848) a copiat la rîndul său „Așezămîntul politicesc a lui Petru cel Mare a Rusiei“. În sfârșit, în 1858, la Iași a apărut romanul istoric al lui Rafail Zotov, tradus de Dimitrie Vasilevici și intitulat „Monahul tainic sau oarecare trăsătură din viața marelui Petru, imperatorul Rusiei“.

Cel de-al doilea război ruso-turc (1687—1699). Domnia lui Petru cel Mare inaugurează o nouă perioadă a relațiilor politice, economice și culturale dintre Rusia și popoarele din sud-estul european.

Reformele lui Petru transformă cu totul vechiul stat al Rusiei moscovite și țarul își ia mai tîrziu în 1721 titlul de împărat. Totodată se consolidează și un puternic aparat de stat. Sporește numărul meșteșugarilor și negusto-

¹ A lui Alexandru Cachelarie, iar nu a lui A. Amira.

² Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 1134, p. 61—72.

³ Copia de Lazăr Ștefan, diac de divan, în 1805 la Cotul Morii, *ms. rom.* nr. 4619

⁴ Academia R.P.R.

⁴ Tipărit greșit: Menșikov.

rilor, crește comerțul intern și extern, apar puternice manufacturi feudale. Se reorganizează armata și se creează flota, cultura capătă posibilități noi de dezvoltare. Către sfârșitul veacului al XVII-lea Rusia era țara cu cel mai întins teritoriu din lume. Engels¹ arată cum, folosindu-se de starea de înapoiere economică și culturală a Rusiei, izvorită din condițiile orînduirii feudale și din greutățile luptei împotriva dușmanilor externi, vecinii ei au acaparat unele teritorii rusești. Domnia lui Petru a însemnat, în această privință, o puternică ofensivă pentru redobîndirea regiunilor pierdute și pentru restabilirea legăturilor cu alte țări pe călea mărilor. După potolirea vremelnice a frământărilor interne, clasa conducătoare din Rusia, înțelegîndu-și interesele economice și cele de apărare a statului, reluă lupta împotriva stăpînirii otomane în sud-estul Europei.

*
* *
*

Petru I a ocupat tronul țarilor la vîrsta de zece ani. Pentru acapărarea puterii rivalizau două grupări boieresti. În urma răzvrătirii oastei „streliților”², fratele lui Petru, Ivan, a fost asociat la domnie, iar conducerea țării a fost preluată de sora lor mai vîrstnică, Sofia, ajutată de boierul Vasile Golițin.

Ocirnuitorii Statului Rusesc își dădeau seama de starea de înapoiere în care se zăhea țara. Nesiguri pe putere, ei nu se încumetau totuși să întreprindă reforme radicale. Mai dureros se făcea resimțită slăbiciunea oastei, slăbiciunea vădită în războaiele cu Polonia și Suedia. Ostașii erau rău înarmați și numai vitejia poporului a putut feri țara de un dezastru.

Cu toate greutățile prin care trecea Statul Rusesc spre sfârșitul veacului al XVII-lea, dezvoltarea vieții interne și desfășurarea evenimentelor internaționale făceau absolut necesară recucerirea gurilor fluviilor rusești Don și Nipru, cu atât mai mult cu cît turcii, care blocau ieșirile acestor fluvii, aflînd despre negocierile rușilor cu „Liga sfîntă”, încurajau atacurile tătarilor din Crimeea asupra ținuturilor din sudul Rusiei. În felul acesta, printre clauzele tratatului încheiat în 1686 cu polonii, se prevedea și atacarea de îndată a Crimeei, vasala Imperiului Otoman.

Rușii au întreprins împotriva tătarilor două expediții. În 1687, trupele conduse de Vasile Golițin n-au reușit să treacă steпа de sud, incendiată de tătari. Doi ani mai tîrziu armata rusă a asediat cetatea tătarască Perekop, situată pe istmul Crimeei, dar s-a retras cu pierderi mari, fără s-o asalteze. Contradicțiile dintre aliați făceau pe regele Ioan Sobieski să tîrăgăneze începerea unor operațiuni militare simultane. În consecință, expedițiile polone împotriva turco-tătarilor din Moldova, înlesnite prin acțiunile rusești, n-au avut nici ele succes.

Totuși, prezența forțelor rusești și polone în regiunea stepelor a reținut în Crimeea pe tătarii care constituiau o însemnată parte a armatei otomane. S-a dat puțința astfel trupelor austriece și venețiene în anii 1687—1688 să obțină biruințe în Ungaria, Dalmația și Moreea. Austriecii au înaintat la hotarele Țării Romînești, unde domnul Șerban Cantacuzino menținea relații cu puterile beligerante.

Neînțelegerile dintre aliați continuau. Diplomații vienezi propuneau plenipotențiarului rus Voznițin o alianță secretă împotriva Poloniei. În anii 1689—1690

¹ K. Marx și F. Engelș, *Opere*, vol. XVI, ed. rusă, p. 3 și urm.

² Pușcașilor.

aceiași diplomați începură tratative de pace cu turcii, fără să țină seama de angajamentele luate față de aliați. Magnații poloni urmărară și ei pilda austrieclor. Atunci guvernul rus a fost nevoit să înceapă negocieri cu hanul Crimeei. Se cerca tătarilor să cedeze cetatea Azov, care avea o garnizoană turcească și care străjuia Donul la vărsarea în mare. Cedarea cetății ar fi amenințat însă securitatea Crimeei, așa că hanul a respins propunerea țarului.

În primăvara anului 1695 trupele rusești au impresurat Azovul; neavind flotă, ele n-au putut să blocheze cetatea și s-au retras. Puțin mai târziu s-au întors însoțiți de corăbiile construite între timp și, în iulie 1696, Azovul a fost cucerit¹.

Căderea Azovului n-a pus totuși capăt războiului; flota otomană continua să domine Marea Neagră. Pentru intensificarea luptei împotriva turcilor era nevoie și de ajutorul puterilor europene. În 1697 țarul Petru a trimis în occidentul Europei „solia cea mare“, cu misiunea de a negocia formarea unei largi coaliții împotriva turcilor. Însuși țarul făcea parte din solie, purtînd modestul nume de „uriadnik Petre Mihailov“.

Statele din Occident nu s-au arătat însă dispuse să pornească războiul împotriva imperiului Otoman: în centrul preocupărilor puterilor europene se afla problema posesiunilor Spaniei, la moartea ultimului rege din dinastia de Habsburg. De altfel, încă din această perioadă, Anglia și Olanda inaugurează politica de neamestec în campaniile antiotomane și-și oferă serviciile de mediatori la tratativele de pace, obținînd drept răsplată, din partea Porții, privilegii excepționale. În ce privește Austria, participarea ei la dezbaterile problemei spaniole a determinat curtea veneză să grăbească negocierile de pace cu guvernul otoman. Plenipotențiarilor părților beligerante s-au întîlnit la congresul de la Carloviț (octombrie 1698-ianuarie 1699). Polonia s-a asociat și ea la tratative. Concesiunile Porții au fost de această dată fără precedent: Austria obținea Ungaria și Transilvania, iar Polonia partea occidentală a Ucrainei și Podolia.

Contradicțiile dintre aliați s-au accentuat și mai mult la congres. Într-adevăr, tratatul iscălit nu ținea seamă de interesele Rusiei. Rămăs izolat, Voznițîn n-a reușit să obțină pentru ruși o ieșire la Marea Neagră, prin strîmtorarea Kerci. Rușii păstrau doar Azovul, iar pentru continuarea negocierilor de pace cu turcii s-a încheiat un armistițiu de doi ani.

Asigurat în privința așezărilor rusești de pe țărmul Mării de Azov și dîndu-și seamă — în asemenea condiții — de imposibilitatea continuării luptei împotriva Imperiului Otoman, țarul Petru și-a îndreptat privirile în partea opusă, spre Marea Baltică. Încă de la începutul veacului al XVII-lea suedezii ocupaseră acolo vechile teritorii rusești de-a lungul Golfului Finic, închizînd rușilor drumul spre Occident.

Conflictul provocat de succesiunea la tronul Spaniei a creat condiții favorabile pentru eliberarea regiunii baltice de cuceritorii nordici. În consecință, țarul Petru s-a aliat cu regele Danemarckii și cu August al II-lea, suveranul Saxoniei și Poloniei. Suedezii la rîndul lor au găsit sprijin la puterile maritime, neliniștite de construirea de vase rusești la Azov și Arhanghelsk.

În vederea începerii campaniei pe frontul de nord, în vara anului 1699 Petru a trimis pe plenipotențiarilor Emelian Ukraintev și Ivan Ceredeev la Constantinopol, ca să obțină ultimele cesiuni de la turci. Poarta, îndemnată de puterile interesate în menținerea privilegiului comerțului maritim în Orient, a stăruit în hotărîrea de a păstra Marea Neagră închisă. Totuși, Imperiul Oto-

¹ Printre constructorii de corăbii sînt semnați și cei veniți din Țara Romîncască.

Petru cel Mare
(Bibl. Acad. R.P.R. — secția stampe)

man avea nevoie de liniște și la granițele Rusiei, așa încât în iulie 1700 a fost iscălit un tratat de pace pe treizeci de ani între ruși și turci. Statul Rusesc a obținut Azovul, Taganroagul și cetățile turcești de-a lungul Niprului. Renunțarea de către turci la negocîul prin Azov a accentuat importanța de tranzit a teritoriilor noastre. La Constantinopol urma să fie numit un însărcinat diplomatic permanent al Rusiei.

O lună mai târziu trupele rusești au pornit ostilitățile împotriva suedeziilor, iar în 1701 a început și războiul de succesiune la tronul Spaniei, care a durat treisprezece ani.

Legăturile cu Țara Românească (Constantin Brîncoveanu). La începutul războiului împotriva Imperiului Otoman, care a precedat pacea de la Carloviț, în Țara Românească domnea Șerban Cantacuzino (1678—1688). Când înaintarea alianțelor i-a îngăduit să inaugureze o politică externă mai liberă decît cea împusă de turci, neîncrezîndu-se în sinceritatea făgăduielilor austriece, domnul a căutat să-și asigure situația și printr-o înțelegere de prietenie cu Rusia. De altfel curtea vieneză, dorind să atragă cît mai mult pe ruși în luptă, a încurajat cererea de ajutor rusesc făcută de Șerban Cantacuzino. Unui sol al lui Arsenie Cernoevici, patriarhul sîrbilor, trecînd prin București, mitropolitul țării, Teodosie îi înmînă o scrisoare a domnului prin care se cerea sprijinul rușilor împotriva asupritorilor turci. Dionisie, patriarhul Constantinopolului, retras în Țara Românească¹, și-a asociat și el cuvîntul la epistolele adresate rușilor. Acest sol, Isaia de la Muntele Atos, sosit la Moscova în septembrie 1688, prin viu grai transmitea că, în cazul în care rușii nu s-ar fi grăbit cu ofensiva, popoarele noastre ar fi osîndite, sub jugul habsburgic, la o soartă mai jalnică decît asuprirea otomană. În sprijinul afirmației lor, patriarhii invocau asuprirea la care erau supuși ortodocșii în Ungaria și Moreea, ocupate de trupele austriece și venețiene. Izhînda acestor forțe le-ar aduce acapararea Constantinopolului, deși chiar mahomedanii din Balcani preferau să se supună rușilor și nu austrieților, mulți mahomedani fiind de obîrșie sîrbă, bulgară sau din alte neamuri înrudite. În încheiere, Isaia a mai spus că domnul Șerban Cantacuzino cere ocrotirea rușilor, pentru a-și apăra țara de turci, tătari și austrieți.

Țarii Ivan și Petru au răspuns domnului la 28 decembrie 1688². Ei luau notă de apelul său la ajutorul rusesc și-i făceau cunoscut pornirea campaniei împotriva tătarilor din Crimeea. Reîntorcîndu-se de la Moscova, Isaia plecă spre țările noastre prin Transilvania, dar la Brașov, denunțat de fugarul Constantin aga Bălăceanu, a fost oprit de autoritățile austriece și reținut timp de doi ani și jumătate în temnițe. Situația s-a schimbat în folosul austrieților, așa încît ei vroiau acum să ocupe Țara Românească și Moldova. Ionichie Lihuda, reprezentantul Rusiei la Veneția, demasca în primăvara anului 1689 aceste intenții ale curții habsburgice.

Silit de împrejurări să negocieze cu austrieții, Șerban Cantacuzino a însărcinat totuși pe emisarul său din Viena să expună plenipotențiarului guvernului rus greutățile prin care treceau muntenii și moldovenii. De altfel și sîrbilor li se sugera ideea că ei trebuie să aștepte ajutorul din partea țarului de la Răsărit³.

Cînd s-a aflat la Moscova despre întemnițarea solului Isaia, copiile scrisorilor pe care acesta le ducea au fost trimise la București prin grecul Demente-

¹ Înmormîntat în 1697 la Tirgoviște.

² Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 5216, p. 78, 171.

³ Scrisoarea lui Pantelimon Bojici, din noiembrie 1704.

Toma ; acest curier n-a mai găsit însă în viață pe Șerban Cantacuzino, a cărui moarte neașteptată a constituit preludivul altor întrigi pentru moștenirea feudală. Scrisorile țarilor au fost înmădate nepotului și succesorului celui răposat Constantin Brîncoveanu, condus de frații lui Șerban, Constantin celnicul, adevăratul cancelar al țării, și Mihail Cantacuzino. Noul domn ezita deocamdată, anticipînd astfel politica sa șovăitoare din viitor. Brîncoveanu a răspuns totuși că ar fi bucuros să se închine țarilor, dar teama îl oprește să scrie la Moscova, deoarece destăinuirea unor asemenea tratative ar putea produce neplăceri și din partea austrieoilor. Cerea, cu toate acestea, guvernului rus să-i comunice condițiile adevizării, după care va urma și răspunsul său. Promitea, de asemenea, că în cazul în care armata rusă se va apropia, să i se alătore împreună cu oastea munteană.

Drumul ce-l avea de străbătut noul domn nu era de loc ușor. Prințipele Transilvaniei, Mihail Apaffi, trecuse de partea austrieoilor, care în iarna anului 1689 au intrat în Țara Românească și au ocupat Cîmpulungul, Pitești și Tirgoviștea. Afînd că un detașament de tătari s-a apropiat de granițele țării, Brîncoveanu au s-a lăsat prins în mrejele diplomatiei vieneze, retrăgîndu-se spre răsărit. Armata austriacă, slăbită de războiul ce-l ducea la Rhin, trebui să părăsească orașul București, pierzînd în urma unei înfrîngerii și Transilvania. Socolit deocamdată credincios Porții otomane în clipele atît de critice ale ofensivei vrăjmașe, domnul Țării Românești și-a consolidat simțitor situația.

Cîrmuitorii popoarelor din sud-estul Europei își dădeau seama de toate primejdiile și luptau uniți nu numai împotriva stăpînirii otomane, dar și a expansiunii puterii habsburgice. În această privință, un rol însemnat l-a avut Dositei, patriarhul Ierusalimului. El a protestat cu îndîrjire împotriva unirii silite a bisericii transilvănene cu Roma. În toamna anului 1692 nepotul lui Dositei, arhimandritul Hrisant Notara, a sosit la Moscova pentru a expune situația politică din Orientul Apropiat. În trecut, patriarhul Ierusalimului beneficiase de ajutorul material al domnilor noștri, însă țările dunărene sărăciseră și sumele trimise de francezi în Orient surpau pozițiile clerului ortodox. În legătură cu Țara Românească, atît Hrisant Notara cît și emisarul muntean Marcu Constantin au informat guvernul rusesc despre greutățile pe care le avea de biruit domnul. Constantin Brîncoveanu, călăuzit în acțiunii filorusești de Cantacuzini, cerea ca țarul să cucerească cetățile turcești din regiunea Niprului și să nimicească hoarda tătărăscă din Bugeac, pentru ca astfel muntelui să poată trece de partea rușilor. La întoarcere, Hrisant Notara a transmis lui Brîncoveanu omagiile guvernului rusesc. Cu privire la negocierile de pace din această perioadă, Dositei scria la 6 august 1693 rușilor următoarele :

„Dacă austriezii vor obține ca Dunărea să fie graniță între cele două împărății (Austria și Turcia) și vor primi Transilvania, Ungaria și Serbia, după aceea ei vor face război cu Moscova“.

Peste cîtiva ani pericolul austriac a crescut. Îngrijorarea lui Constantin Brîncoveanu era cu atît mai îndreptățită cu cît sîrbi, care se dăseseră atrași de făgăduielile Vienei, regretau amarnic atitudinea lor. În situația aceasta, domnul Țării Românești reluă tratativele cu guvernul rusesc. De altfel, țarul Petru cucerise acum cetatea Azov.

În vara anului 1697 Brîncoveanu a trimis la Moscova pe iscusitul său om de încredere, comisul Gheorghe Castriot, cu cererea de a fi luat sub ocrotire. În preajma congresului de la Carloviț, situația s-a complicat și mai mult prin amestecul Poloniei care, nemulțumită de propunerile turcești, formula pretenții

chiar asupra Țării Românești, repetînd astfel exigențele de la începutul războiului, cînd Poarta, ca să desfacă „Liga sfîntă“, îi oferise o pace separată.

Importanța misiunii a comisului Gheorghe Castriot în Rusia a durat timp îndelungat (16 septembrie 1697 — 27 noiembrie 1700), într-o perioadă cînd Rusia nu avea încă diplomați permanenți nici măcar la Constantinopol. În Rusia, el s-a oprit la hatmanul Ucrainei care, la 3 octombrie 1697, anunța la Moscova apropiata sosire a solului¹. Ajuns în capitala Rusiei, Castriot a depus la departamentul solilor cererea lui Brîncoveanu, precum și propunerea în cîrînd realizată a corăbierului Hristofor Constantin de a veni pentru construcții de corăbii în Rusia².

Țarul Petru se afla cu „solia cea mare“ la Viena. Acolo el a primit în iunie 1698, într-o corespondență din patrie, scrisoarea lui Brîncoveanu. Tot ce a putut face țarul a fost însărcinarea dată lui Procofie Voznițîn să vorbească la congresul de la Carloviț și la curtea vieneză în folosul popoarelor subjugate din Imperiul Otoman.

Tratatul de la Carloviț n-a rezolvat în mod trainic multe probleme. Moldova și Țara Românească au rămas mai departe în granițele Imperiului Otoman. Părăsind congresul, în drum spre Viena, în ianuarie 1699 Voznițîn se interesa despre rezervele de ostași și provizii din sud-estul Europei, care ar fi putut fi folosite de trupele rusești în caz de reluare a ostilităților. Pe de altă parte, repetatele demersuri ale romînilor transilvăneni (misiunile brașovenilor care cereau ajutoare bănești — Oprea în anii 1685 și 1690—1691, Ciprian în 1694, Vasile Hoban în anii 1696—1697 la Moscova, plîngerile sâbiienilor ș.a.) au făcut pe reprezentanții Rusiei să intervină în favoarea lor, în martie 1699, la Viena. Problema Transilvaniei a căpătat astfel însemnătate în desfășurarea negocierilor diplomației rusești, ce va păstra și pe viitor strînse legături mai cu seamă cu românii Brașovului.

Relațiile lui Brîncoveanu cu guvernul rusesc au continuat. La 5 martie 1700 a sosit la Moscova primul *rezident* al Țării Românești — așadar agent diplomatic permanent³ — Panaiot Radu⁴, probabil să fi fost chiar „grămăticul“, adică secretarul domnesc. Moldova, de aproape supravegheată de pașalele cetăților nu mai putea constitui pentru ruși centrul de transmisiune necesar în acest sector european. Domnind în condiții întrucîtva asemănătoare cu Vasile Lupu, prin forța lucrurilor Brîncoveanu a urmat politica acestui înaintaș al său față de ruși, cărora Țara Românească, situată în apropierea Balcanilor, le oferea acum posibilități mai mari pentru diferite acțiuni diplomatice și pentru transmiterea de știri. Astfel, în martie 1700, Gheorghe Castriot aducea la cunoștința boierului Feodor Golovin, îndrumătorul afacerilor străine rusești, rezultatele tratatelor lui Ukraintsev la Constantinopol⁵. Însemnătatea deosebită a lui Brîncoveanu în cadrul acestor negocieri se poate observa de asemenea din faptul că țarul l-a decorat cu ordinul sf. Andrei.

Domnia lui Constantin Brîncoveanu nu s-a bucurat însă multă vreme de liniște. Deși i s-a dat după război cîrmuirea pe viață și scutirea țării de biruri pe timp de doi ani, totuși, încă înainte de expirarea acestui termen, marele vizir

¹ Academia R.P.R., *ms. rom.*, nr. 326, p. 29.

² *Ibidem*, *ms. rom.* nr. 5216, p. 27.

³ Negocierile purtate în cursul războiului cu Turcia au arătat nevoia unor reprezentante diplomatice permanente în diferite țări; încă din 1688 data numirea lui Voznițîn în postul de rezident al Rusiei în Polonia.

⁴ Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 5216, p. 29.

⁵ *Ibidem*, p. 30.

Constantin Brîncoveanu
(Bibl. Acad. R.P.R. — secția stampe)

i-a cerut un dar bănesc de opt mii de pungi. În urma stăruinții domnului, repetată și într-o scrisoare transmisă prin Hrisant Notara¹, recunoscînd serviciile aduse de el și de unchiul său Constantin și Mihail Cantacuzino, țarul i-a acordat la 19 ianuarie 1701, în cazul dizgrației turcești, dreptul de adăpost în Ucraina². Boierul Golovin, la rîndul său, îl încuraja pe Brîncoveanu care, ca și Cantacuzinii și Castriot, păstra o corespondență continuă cu guvernanții ruși³. Trînisul domnului și al învățatului stolnic Constantin Cantacuzino, Petre Damian, a vizitat Moscova în luna mai 1701⁴, printre altele vestind trecerea prin Moldova la Constantinopol a solului rus Dimitrie Golișin. Cu cât creșteau exigențele turcilor, care în septembrie 1702 au pretins plata birurilor pe un an înainte, cu atît Țara Românească strîngea mai mult legăturile de prietenie cu Moscova, unde în septembrie același an sosise ceașul muntean David Corbea⁵, alt om de încredere al lui Brîncoveanu și mai ales al Cantacuzinilor.

Fiu al preotului Ioan Corbea de la biserica sf. Nicolae din Șcheii Brașovului, David Corbea învățase probabil la Kiev. El se pronunțase în Transilvania împotriva unirii cu biserica romano-catolică, cîștigînd astfel prietenia conducătorilor „creștinătății“, și s-a mutat în Țara Românească unde, la București, este ctitorul bisericii Ceaș David, numită mai tîrziu a Icoanei. Venind pentru întia oară la Moscova, în numele patriarhului Dositei, al lui Brîncoveanu și al Cantacuzinilor, el a cerut rușilor eliberarea popoarelor din sud-estul european de sub dominația turcilor; o dată cu înaintarea armatei ruse spre Marea Neagră și în Crîmea, sîrbii, românii din Transilvania și cei din serviciul polon, de sub conducerea lui Constantin Turculeț⁶, urmau să treacă de partea țarului. Însuși Corbea s-a înțeles cu fruntașii acestor populații subjugate și și-a oferit serviciile Rusiei, singura putere care putea să se opună stăpînirii turcești și tendințelor acaparatoare ale curții habsburgice. În felul acesta, David Corbea și protectorul său, Mihail Cantacuzino, se bucurau în ochii rușilor de mai multă încredere chiar decît însuși domnul țor, deși mai tîrziu Brîncoveanu își va asigura sprijinul lui Sava Raguzanul, viitor diplomat rus, care în ianuarie 1703 a trecut prin București.

Politica de cumpărare a dregătorilor otomani și vienezi nu asigura lui Constantin Brîncoveanu certitudinea zilci de mîine. Mai cu seamă îi primejdiau domnia uneltirile lui Alexandru Mavrocordat, marele dragoman al Porții. De aceea l-a tulburat nespus în primăvara anului 1703 pruncea de a se înfățișa la Adrianopol, la sultan. Deși această vizită a constituit prilejul unor daruri îmbelșugate, reînnoindu-se astfel firmanul de domnie pe viață, totuși Brîncoveanu a spus unchiului său, stolnicul Constantin Cantacuzino, că preferă moartea decît să mai întreprindă o călătorie dincolo de Dunăre.

¹ Prin același Hrisant, la 8 noiembrie 1700, Teodosie, mitropolitul Țării Românești, a adresat o scrisoare patriarhului Moscovei. Pătruns de încredere în puterea împărăției lui Petru, Teodosie se plîngea împotriva prigonirilor ce le îndurau românii de sub stăpînirea habsburgică (Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 5216, p.99, 259; f. XXII, p. 20; f. XXVIII, p. 17).

² Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 5216, p. 30, 79, 204.

³ *Ibidem*, p. 31—38. Fotocopii de corespondență din anii 1700 1709, la Academia R.P.R., arhiva 648.

⁴ *Ibidem*, p. 31.

⁵ *Ibidem*.

⁶ Despre întîlînirea ceașului Corbea, trimis în 1697 la încoronarea regelui Poloniei August al II-lea, cu Turculeț, a scris Teodor Corbea: „Însemnarea pentru solia mai marelui meu frate, David Corbea, pentru voroava ce a avut cu Turculeț ruhmistru și cu alți ruhmistri moldoveni și pentru răspunsul ce au luat acum. cînd au fost să se întoarcă înapoi la craiu“ (Academia R.P.R., *ms. rom.*, nr. 5151, p. 322 323).

Speranțele domnului s-au îndreptat iarăși spre Rusia. Din șirul numcroșilor curieri munteni se desprinde, în august 1703 la Moscova, fratele ceaușului David, Teodor Corbea, secretar domnesc, însoțit de căpitanul Luca Ioan, care aduce scrisori către David Corbea, agentul permanent al țării în capitala Rusiei¹. De la curtea lui Brîncoveanu se transmiteau informații locale și știri despre tulburările din Constantinopol. Teodor Corbea a mai avut misiuni la Moscova în anii 1704 și 1706, iar în 1711 a trecut în Rusia și s-a stabilit la Kiev².

*
* * *

Dezvoltarea economică a țării făcea ca negustorii noștri să întreprindă dese călătorii în Rusia, iar tîrgoveții și meșterii ruși să treacă în mod regulat prin regiunile dunărene. Mihail Cantacuzino angaja în 1689 pe Alexea Rusul pentru a-i face o biserică la Stîlpu-Buzău. În februarie 1703 și în ianuarie 1704 Manuil Hristofor făcea cumpărături în capitala Rusiei, pentru Brîncoveanu³, care trimitea țarului butoaie de vin (1706) și primea din partea lui diferite blănuri (iunie 1708). Secretarul domnului, del Chiaro povestește că, la mazilire, turcii au găsit în tezaurul domnesc „vesminte superbe, căptușite cea mai mare parte cu samuri și cu alte blănuri dintre cele mai scumpe, care provin din Moscovia“. Del Chiaro adaugă că în Țara Românească, în afară de astrahanul negru, sînt prețuite blănuri care se aduc din Moscovia și care, fiind scumpe la preț, sînt folosite de boieri. Cunoaștem numele unuia din negustorii stabiliți în București și care furniza lui Brîncoveanu blănuri: este „Profir cupețu“.

La 5 martie 1707 țarul a dat o diplomă munteanului Ioan Ioan, ca să negustorească liber în Rusia, drept răsplată pentru serviciile aduse de tatăl său⁴. În același an alt muntean, Grigore Groza, făcea la Moscova cumpărături pentru Cantacuzini⁵, iar în martie 1710 Demente Pavel procura mărfurile necesare lui Brîncoveanu⁶.

Meșterii moscoviți pictau icoane pentru domnul Țării Românești. Știm astfel că Golovin a cerut în octombrie 1704 ca boierul Musin-Pușkin să îngăduie meșterului Ivan Jerebțov să picteze icoanele comandate de David Corbea. De altfel, del Chiaro scria că în Valahia bisericile erau minunat zugrăvite înăuntru de meșteri ce au deprins arta lor de la zugravi moscoviți, desăvîrșiți în această măiestrie. În 1700 Rafael Leszczynski, sol polon, admira de asemenea frumoasele fresce ale mănăstirilor sucevene. Marele nostru meșter, mușceleanul Pîrvu Mutul Zugravul (1657—1735), a învățat și el arta sa timp de șase ani de la un zugrav rus, în Bucovina.

În iunie 1705 Constantin Brîncoveanu mulțumea lui Golovin pentru că i-a trimis portretul țarului. Domnul a pus să i se talmăcească precizările făcute de

¹ Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 5216, p. 32, 35.

² Autor al unui dicționar latino-romîn (1700), la Kiev Teodor Corbea a tradus în versuri psaltirea amintită mai sus și închinată lui Petru cel Mare. S. Struțeanu i-a atribuit greșit „Istoria Țării Românești de la anul 1689 încoace“, cronica evenimentelor pînă la 1717, publicată în „Magazin istoric pentru Dacia“ (tom. V, 1847), dar care nu ogîndește activitatea fraților Corbea.

³ Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 5216, p. 32, 34.

⁴ *Ibidem*, p. 40, 206.

⁵ *Ibidem*, p. 41.

⁶ *Ibidem*, p. 45.

Acstelmeyer, despre viitorul țarului Petru și al rușilor, carora „li s-a făgăduit stăpînirea Răsăritului“¹.

Amintim de asemenea și de călătoriile unor romîni în capitala Rusiei : Pahomie și Paisie de la Cozia au cerut ajutoare în decembrie 1702², răspunsul țarului urmînd în februarie. Paisie a mai fost la Moscova în 1693, cînd patriarhul i-a dăruit un „Mineiu“ tipărit cu doi ani mai înainte ; de data aceasta el rămîne în Rusia pînă în iulie 1704. În 1703, la Moscova a primit ajutoare bănești starița Eupraxia din Transilvania, iar în anul următor Ioil, starețul mănăstirii muntene Vintilă Vodă, prădată de turco-tătari. Tot în 1703, vestitul cărturar și orator Antim Ivireanul a tipărit la București — cu cheltuiala lui Gheorghe Castriot — „Învățătura dogmatică a bisericii răsăritene“ a lui Sevastos Kimenitul³, închinată „marcului rege și împărat a toată Rusia Petru Alexievici“. În scopul promovării culturii și lărgirii posibilităților de apropiere, între romîni și ruși, Brîncoveanu a înființat o școală de slovenie, acea școală pe care apoi o zidi la sf. Sava ; pentru școala domnească, același Antim Ivireanul a retipărit în 1697 la Snagov „Gramatica slavonească“ a lui Meletie Smotrițki⁴, folosind ediția din 1619 din Evie.

Originar din Ivir (Georgia), om cu o deosebită dragoste pentru arta sub toate înfățișările ei, bun cunoscător al culturii slave, Antim Ivireanul a avut legături statornice cu Rusia. Hirotonisit în 1691 episcop, iar de la 1708 mitropolit al Țării Românești, el a tipărit numeroase cărți slavone, grecești și românești, din care prima carte era psaltirea, tipărită în 1694 la București. În 1884 profesorul L. S. Mațevieci a dăruit Academiei din Kiev o „Rodoslovie“, genealogia în 500 de portrete a urmașilor lui Adam, făcută în 1709 de Antim cu cerneală colorată. De la 1701 a tipărit la Snagov cele dintii cărți arabe, pentru Anastasie, patriarhul Antiohiei. Tipăriturile în limba arabă au fost încurajate și de hatmanul Ucrainei⁵. Antim a trimis apoi un colaborator, pe Mihail Ștefan, cu o tipografie în patria sa, Georgia, la Tiflis, unde „Evanghelia“ tipărită în 1709 este prefată de Antim, iar la sfîrșitul liturghierului din 1710 Mihail Ștefan a reproduș versurile lui Ivireanul din „Evanghelia“ de la 1697. Activitatea lui Mihail Ștefan din anii 1709—1711, în Georgia, au continuat-o ucenicii formați de dînsul. Credem că Antim este și tipăritorul primei cărți turcești apărută în 1701 la București : un „Proschimatar al Ierusalîmului“⁶. Biserica Antim din București a fost clădită în 1715 probabil după planul lui Ivireanul, care — se spune — ar fi sculptat și ușile ei de lemn de la intrare.

Ar trebui cercetate mai temeinic legăturile țărilor noastre cu Trapezuntul georgian, care se dezvoltă în acea perioadă sub auspiciile culturii gre-

¹ „Das moskowittische Prognostikon oder der glorwürdige Czaar Peter Alexowicz“, Augsburg, 1698.

² Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 5216, p. 32, 35.

³ De obîrșie din Trapezunt, profesor la București, mort în 1702.

⁴ Ca și în ediția moscovită din 1648, numele autorului, Smotrițki (1578—1633), nu este arătat de Antim Ivireanul. Prima ediție a gramaticii sale slavono-rusești a apărut la Vilna în 1618, a doua la Evie în 1619. La noi se găsește mai ales ediția din 1648 din Moscova, precum și copiile manuscrise, printre care acea din colecția slavistului V. I. Grigorovieci (Odesa), proprietatea în 1707 a dascălului Ioasaf de la Bistrița ; despre manuscrisul de la mănăstirea Gîrbovăț a scris în 1907 V. Kurdinovski.

⁵ „Evanghelia“ tipărită în 1708 la Alep, la tipografia adusă din Țara Romînească.

⁶ Amintit în „Bibliografia romînească veche“, București, 1944, p. 28.

cești. Istoriografia noastră amintește numeroși dascăli și medici bucureșteni originari din Trapezunt, printre care cel dintâi director al școlii domnești. Teodor S. Trapezuntul, mort în 1695.

*
* *
*

Oricât de ample erau negocierile diplomatice româno-ruse ele nu puteau totuși să capete forme concrete, deoarece războiul de pe țărmul baltic absorbea întreaga atenție a țarului.

În aprilie 1704 raguzanul Marc Antoniu aduse în capitala Rusiei scrisorile lui Toma Cantacuzino, vărul lui Brîncoveanu¹. Din octombrie același an datează și scrisoarea lui Nicolae Milescu, din care se vede strânsa lui colaborare cu ceaușul David Corbea. Milescu se plînge că intrigile invidioșilor ar putea să împingă în tabăra vrăjmașă pe „ceaușul” ce se bucură de o mare influență printre munteni, bulgari, sârbi și pe lângă Francisc Rákóczi, principele Transilvaniei (1704—1711), care se afla în luptă cu austriecii.

În decembrie 1704 la Moscova a sosit Teodor logofătul (Corbea)². În anul următor fratele său, David Corbea, a părăsit Moscova. La întoarcere, el călătorea cu un pașaport eliberat pe numele lui David Ioan, negustor ucrainean, însoțit fiind de tălmăciul rus Andrei Mihailov, trimis la București pentru a învăța limba românească³. Alt „student” rus, Daniil Vasiliev, se afla trimis la București de amiralitate tot din 1705⁴. În treacăt aflăm că un căpitan francez, înscris pe rusește „Antonie Bortulin”, dorind să intre în slujba țarului, a venit și el în februarie 1705 la Moscova însoțit de un „volosamin”⁵. Corespondența lui Petre Tolstoi, ambasadorul rus la Constantinopol, și scrisorile ce i se trimiteau din Rusia circulau în anii 1705—1706 prin curierii munteni⁶. Brîncoveanu, Cantacuzino, Corbea și Castriot continuau schimbul de epistole simple și cifrate cu Golovin (mort în 1706), apoi cu succesorul său, Gavriil Golovkin, și cu ajutorul lor, Petre Șafirov⁷, Cantacuzinii și Corbea la rîndul lor informau guvernul rusesc despre situația din Transilvania.

Ieșind biruitor din ultimile lupte cu suedezii și asigurînd propășirea recențelor fundațiuni de pe malul Nevei — printre care și noua capitală, Petersburgul, țarul Petru a înțeles să ia hotărîri mai categorice în tratativele duse cu David Corbea, împărtășind acest gînd în martie 1706 lui Golovin. Corespondența era purtată de asemenea prin căpitanul muntean Mihalache. David Corbea a fost rechemat la Moscova. Misiunea sa a corespuns în Muntenia cu criza intervenită între domn și boierii Cantacuzini, care s-a soldat cu înlocuirea spătarului Mihail Cantacuzino, protectorul său, prin Toma Cantacuzino. Corbea a primit o sarcină diplomatică secretă din partea rușilor către Francisc Rákóczi, acceptat drept candidat la domnia Poloniei, a dus misiunea sa la bun sfîrșit,

¹ Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 5216. p. 34.

² *Ibidem*, p. 35.

³ *Ibidem*, p. 35—36.

⁴ *Ibidem*, p. 41.

⁵ *Ibidem*, p. 37.

⁶ *Ibidem*, p. 36.

⁷ *Ibidem*, p. 35—44, și *ms. rom.* nr. 5244, p. 21.

dar a murit subit în drum la întoarcere, la Varșovia, la 11 august 1707¹. Destituirea lui Mihail Cantacuzino și moartea lui Corbea au provocat neîncrederea rușilor.

În răstimp poziția lui Constantin Brîncoveanu s-a înrăutățit; în februarie 1705 Mihail Racoviță a fost înlocuit la domnia Moldovei prin vechiul dușman al lui Brîncoveanu, Antioh Cantemir. În anul următor Poarta a pretins peste birul anual un dar bănesc de 220 de pungă, iar în primăvara anului 1707 domnului Țării Românești i s-a dat poruncă să trimită 2300 de locuitori și 350 de căruțe pentru lucru la cetăți. Mai greu putea fi îndeplinită porunca vizirului care, în legătură cu depopularea unor regiuni și în vederea războiului apropiat cu Rusia, a cerut expulzarea din țară a tuturor contribuabililor creștini de la sud de Dunăre pribegeți în mare număr în Țara Românească.

În felul acesta, speranțele s-au îndreptat și mai hotărât spre țarul Petru. Corespondența domnului și a lui Constantin Cantacuzino e-a intensificat. Se furnizau știri politice din sud-estul Europei. În asemenea condiții, după victoria rusească de la Poltava, în 1709, s-a ajuns la încheierea unui tratat de alianță între țar și domn, care se obliga să treacă fățiș de partea Rusiei în momentul sosirii armatei ruse, să războie pe sirbi și pe bulgari, să strângă o oaste ajutoare de 30 000 de soldați și să aprovizioneze trupele rusești cu cele trebuincioase. Din partea țarului suzeran, lui Brîncoveanu i se recunoștea domnia pe viață și i se făgăduia ocrotire.

În iarna anilor 1707—1708 prin orașul București a trecut Ipolit Vișenski, trimis în Orientul Apropiat de Ioan Maximovici, arhiepiscopul Cernigovului. Vișenski a admirat serbările fastuoase din capitala Țării Românești, „oraș foarte mare, cu palate frumoase“.

Moldova, situată în drumul negocierilor diplomatice dintre Rusia și Țara Românească, cu toată conjunctura internă puțin prielnică, nu putea să rămână străină curentului politic general. După incursiunile feudalilor poloni în Moldova, domnul Constantin Cantemir a trimis o solie către țar, menținând contactul cu Moscova și prin hatmanul Ucrainei. Solul moldovean, stolnicul Ioan Belevici, care cu zece ani mai înainte vizitase Rusia, a trecut în noiembrie 1690 prin Ucraina; misiunea sa a durat pînă la 1 martie anul următor. Belevici aducea la Moscova propunerile de a mijloci împăcarea cu hanul tătarilor și cu Poarta otomană, pentru a se pune capăt războiului ruso-turc².

Domnul Antioh Cantemir (1695—1700), văzîndu-se în aceleași condiții grele ca și Brîncoveanu, în preajma congresului de la Carloviț, a cerut, în primăvara anului 1698 — după pilda Țării Românești — să i se acorde ocrotire rusească. În consecință solul moldovean, căpitanul Sava Constantin, a sosit în luna mai la Baturin, la cartierul hatmanului Ucrainei³. Acolo el a insistat asupra necesității unei expediții în Bugeacul tătăresc, dar fără participarea feudalilor poloni, care inspirau neîncredere moldovenilor. La 16 mai i s-a comunicat hatmanului Ucrainei să dea drumul solului să treacă la Moscova. Rezultatul a fost însă același ca și în cazul Țării Românești, tratatul de pace la-înd în seama Porții țările noastre. Hatmanul Lupu Bogdan, cumnatul lui

¹ A fost înmormîntat la mănăstirea Pecerska din Kiev. Fiul său, Sevastian Corbea, a venit în același an la Moscova, unde a rămas ca student pînă în februarie 1710; mai tîrziu îl găsim tilmaciu în Țara Românească. Și dînsul se plînge în 1713 cancelarului Golovkin de prigoana îndurată din partea domnului (Academia R.P.R., ms. rom. 5216, p. 10—41).

² Academia R.P.R., ms. rom. nr. 5216, p. 3, 27, 95; nr. 5235, p. 202, 205; nr. 5244, p. 36; f. XXII, p. 16—17.

³ *Ibidem*, ms. rom. nr. 5216, p. 181.

Antioh Cantemir, precum și boierul Iordache Ruset întrețineau la rîndul lor corespondență cu dregătorii ruși, printre care se afla și hatmanul Ucrainei¹. Dat fiind negocierile de pace ce continuau la Constantinopol, Lupu Bogdan făcea cunoscut în februarie 1700 trecerea emisarilor ruși spre capitala Turciei. La întoarcere din Constantinopol, la 13 septembrie același an la Iași s-au oprit Ukraintșev și Ceredeev, primiți de Antioh vodă cu deosebită cinste după obiceiul pămîntului, deși i-au și adus meplăcuta știne de mazilire.

Moldovenii pribegiți din țară — de pildă cei surghiuniți de feudalii poloni la Jolkov — se bucurau și ei de ajutoarele rușilor². Polonia încetînd de a mai constitui o atracție pentru refugiați, grupul bejenarilor din Jolkov, condus de rotmistrul Constantin Turculeț, încercă să treacă în slujba Rusiei. La aceste tratative se referă știrea boierului Golovin că țarului i s-a prezentat rotmistrul Turculeț³. De altfel, chiar cei întorși din Polonia în patrie, vor urma cîtiva ani mai tîrziu în pribegie pe Dimitrie Cantemir în Rusia.

Bănuitori, turcii schimbau des domnia Moldovei. Cu toate acestea, din cauza greutăților create de Poartă, aproape toți cîrmuitorii țării păstrau aceeași atitudine prietenească față de Rusia. Solul moldovean Sava aducea în 1701 la Moscova nu numai scrisorile stolnicului Constantin Cantacuzino. Adeziunea domnului moldovean Constantin Duca⁴, trimisă din Iași la 1 noiembrie 1701, ajunge la Moscova la 18 ianuarie anul următor. În luna mai 1702 Duca i-a scris lui Dimitrie Golișin, guvernatorul Kievului, despre trecerea priunțului Serghei Golișin prin țară, spre Germania⁵. În aprilie anul următor domnul recomanda țarului pentru milostenie pe Isaia, starețul mănăstirii Humorului care fusese pustiit de tunco-tătari. Lipsa de sinceritate a lui Duca va fi însă adusă la cunoștința rușilor, în decembrie 1703, de același stolnic Cantacuzino.

Constantin Duca a pierdut domnia în iunie 1703, pentru că — istorisește Ioan Neculce — s-a cumătrit cu amintitul Dimitrie Golișin, după cum spuneau turcii, cu gîndul de a fugi la Moscova. E vorba de Golișin, cel trimis încă în primăvara anului 1701 la Constantiuopol să ceară Porții dreptul de navigație pe Marea Neagră; misiunea ambasadorului n-a reușit, turcii știind că armatele rusești sînt prinse în grele lupte cu suedezii. În noiembrie 1701 țarul a trimis la Constantinopol pe primul său ambasador permanent, Petre Tolstoi, care trebuia să supravegheze acțiunile Porții, gata să atace Rusia, dar mereu împiedicată de frămîntări interne⁶.

¹ Academia R.P.R., ms. rom. nr. 5216, p. 29—30.

² *Ibidem*, p. 30.

³ Transmisă la 19 decembrie 1700 stolnicului Constantin Cantacuzino (*ibidem*, p. 29).

⁴ *Ibidem*, p. 31, 38.

⁵ *Ibidem*, p. 32.

⁶ Un călător rus, care trecea în acest timp prin Moldova, era starețul Leontie. Însemnările sale s-au tipărit în „Foia Cernigovului“ abia în 1862. În anul următor — 1863 — în revista „Arhiva rusă“ a apărut descrierea călătoriei din anii 1710—1712 a preotului Ioan Lukianov la Ierusalim, descriere care prezenta o mare asemănare cu însemnările lui Leontie. Activitatea lui Lukianov apare însă mult mai clară din documentele timpului: salvoconductul i-a fost eliberat la 15 iulie 1710; în februarie anul următor Lukianov a ajuns în Moldova și de aici a plecat la Ierusalim, de unde se va întoarce de-abia în ianuarie 1712, trecînd prin Galați și sosind în sfîrșit la Iași, unde domnul țării fusese pus în fiare, ca să fie înfățișat sultanului; Lukianov pleacă spre patrie la 24 iunie 1712. Traducerea romînească a „scrierii lui Lukianov“ a fost publicată de Ioan Rădulescu, student român la Kiev, în revista „Viitorul“ (1906, nr. 6) din Iași. Traducătorul n-a luat în seamă însă că scrierea, atribuită greșit lui Lukianov, nu poate să se refere decît la anul 1701, deoarece autorul ei se încălzește cu lemnele lăsate în 1701 în drum de solul Dimitrie Golișin și ar fi absurd să susținem că aceste

Turierii moldoveni și munteni ajungeau la Moscova uncori prin Ucraina, alte ori prin Transilvania. Omul de încredere al domnilor moldoveni, praporșcicul Melegli Lungu, în anii 1705—1712¹ era folosit multilateral în relațiile cu rușii; de aceea i s-au conferit în Rusia moșiile Mescovca și Coșnița². Alt ostaș moldovean, care-și caută rosturi, este rotmistru Alexandru Davidenko³. După negocieri îndelungate, polcovnicul Constantin Turcudeț și Apostol Chigheciu adresează în martie 1707 țarului petiții cu propuneri de a recruta ostași moldoveni pentru armata rusă⁴. La 20 aprilie aceiași moldovenii au fost primiți în serviciul Rusiei; lui Apostol Chigheciu i s-a încredințat formarea și comanda detașamentului moldovenesc (Steagul voloh)⁵. Căpitanul de gardă Petre Ladîjenski a fost însărcinat să primească în Moldova jurământul de credință al noilor ostași. De altfel tradiția înrolării moldovenilor în armata rusă din Ucraina era destul de veche, moștenită încă de pe vremea cazacilor; în 1665 Raicea Grigore Dumitrașcu emigrase din Moldova în Ucraina cu cinci sute de ostași ai „tovărășiei stegarilor volohi“⁶; și Neculce spune că pe atunci moldoveni mulți se duceau la leși, la moscali, dar și la alți vecini, pentru agopsită.

Nu conțineau de asemenea nici călătoriile în Rusia. Filotei și Antonie de la Putna se aflau la Moscova în 1692, o dată cu Nicolae Vasilievici, episcopul Rădăuților; cu toții au obținut ajutoarele cerute, printre care și suma de o sută de ruble pentru restaurarea mănăstirii Rădăuților. Bani pentru refacerea mănăstirii a primit în octombrie 1695 și Varnava, starețul din Suceava.

Cel mai de seamă cărturar dintre clericii moldoveni din acel timp, Pahomie⁷, a păstrat un contact permanent cu rușii. Propagator al scrierii rusești în Moldova, atras de faima predicilor lui Dimitrie al Rostovului⁸, Pahomie a

lemne d-au așteptat zece ani pe compilatorul însemnărilor — Lukianov, iar în 1712 domnul Nicolae Mavrocordat n-a fost pus în fiare, așa încît întoarcerea autorului, adică a starețului Leontie, trebuie situată în iunie 1703, cînd — după spusele cronicarului Ioan Neculce — tătarii din Bugeac se frămîtau din pricina măsurilor luate de seraschierul țarc Iusuf-Pașa, iar Duca vodă fusese mazilit. Însemnările starețului Leontie, ca și cele ale pelerinilor Macarie și Silvestru din Novgorodul Severski din 1704, sînt interesante, deoarece descriu greutățile pe care le aveau de întîmpinat călătorii ce se încumetau să străbată aceste regiuni.

¹ Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 5216, p. 35.

² Originalele documentelor la Academia R.P.R., doc. MCXCVI. 27—33.

³ Sandu Davidel, pretedint la domnie în 1678, fiind înrudit cu Movileștii (Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 5216, p. 38).

⁴ Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 5216, p. 40, 44, 80.

⁵ *Ibidem*, p. 212 și urm.

⁶ Înainte de 1711 printre oazacii de origine „volohă“ se disting polcovnicii Ivanenko, frații Tanski, Breazul, Pavel Apostol, tatăl hatmanului Dănilă Apostol (1658—1734), ș.a.

⁷ Pahomie era moșul mitropolitului Iacov al II-lea Stamati (vezi inscripția de pe crucea din schitul Pcovrol din apropierea Neamtului, întemeiat de Pahomie, cruce înălțată de mitropolitul Iacov), amîndoi fiind de obîrșie din satul Gledin din regiunea Bistriței transilvănene.

⁸ Scrierile lui Dimitrie (1651—1709), mitropolitul Rostovului, erau foarte răspîndite în țările noastre, în copii, tîlmăciri și tipărituri. Deseori autorul apare arătat în manuscrise întîmplător, deoarece pe vechii copiiști îi preocupă mai mult conținutul, decît faptul de cine au fost scrise. Cîteva traduceri se datorau lui Varfolomeu Măzărcanu. O „Apologie“, tîlmăcită de Ștefan din Neamț, a fost tipărită la Iași în 1803. Cu cheltuiala lui Veniamin Costachi. Și cele douăsprezece volume d'n „Viețile sfinților“, tipărite la Neamț în anii 1807—1815 pr'n grija aceluiași Veniamin Costachi și Ștefan. sînt în bună parte traduse din scrierile lui Dimitrie (ediția a 2-a, Căldărușani, 1835—1836). Cuvintele sale au fost reproduse în „Cartea pentru pravila“ (Neamț, 1823) și în „Acatistiarul“ (București, 1830). „Hronograf adică numărare de ani“ (tîlmăcit de Dimi-

stat prin Ucraina în perioada anilor 1704—1706, întovărășind pe Dimitrie în călătoriile sale de propovăduire și fiind nespus de fericit cînd obținu de la acesta „Rostul de Aur“, carte ce se va bucura și la noi de destulă răspîndire. De acolo Pahomie a adus numeroase tipărituri rusești ca : „Extrase din pateric“, carte dăruită de Dimitrie, „Rumo oroșennoc“, altă carte — primită de la Ioan Maximovici, cărturarul din Cernigov, o psaltire cumpărată la Kiev și altele. În anii 1707—1714 Pahomie a fost episcop la Roman; după aceea s-a stabilit la schitul Pocerovului, întemeiat de dînsul lîngă Neamț, introducînd și în Moldova schimnicia după normele lui Dimitrie al Rostovului. Silit din motive politice să părăsească țara în 1717 și recomandat în anul următor de D. Cantemir ca „arhiepiscop de Roman“¹, Pahomie se stîNSE șapte ani mai tîrziu la mănăstirea Pecerska din Kiev, lăsînd moștenire Neamțului și Pocerovului numeroase cărți.

Moscova a fost vizitată în 1707 de starețul Pavel de la mănăstirea Rîșca², dărimată de tătari. În 1709 găsim acolo pe Gavriil de la Coșulea, pentru a primi milostenia făgăduită acestei mănăstiri prin actul de danie din martie 1691³. Vasile Gane din Iași a dăruit în 1753 bisericii sf. Ilie de lîngă Suceava o icoană, lucrată în 1708 de Vasile și Kiril Ulanov la Moscova. În sfîșit, în 1709 la Moscova a călătorit Pahomie Ișpanovski de la Bisericani, arhimandrit, nepot al mitropolitului Dosoftei al Moldovei; în anul următor cerea țarului cărți rusești și numire într-o eparhie din Rusia, ajungînd astfel vîlădică de Voroneț⁴.

Negocierile diplomatice din preajma campaniei de la Prut (Dimitrie Cantemir). După cîțiva ani de ostilități cu succes schimbător, regele Suediei Carol al XII-lea și-a dat seamă că nu poate să respingă pe ruși de pe malurile Nevei. Înfrîngînd rezistența aliaților țarului și așezînd provizoriu pe tronul Poloniei pe Stanislav Leszczynski, Carol al XII-lea se apropie, la sfîrșitul anului 1707, de granița de sud-vest a Rusiei, de unde plănua să dea o lovitură hotărîtoare adversarului, cu ajutorul unui trădător, hatmanul Ucrainei Mazepa. Suedezii se bizuiau de asemenea pe sprijinul turco-tătarilor, ațîțați la luptă de diplomații francezi, care sperau astfel să cîștige de partea lor Suedia în războiul de succesiune la tronul Spaniei.

Statul rus nu era încă bine consolidat. Opoziția cercurilor reacționare, impozitele și sarcinile impuse de războaie, starea grea a țărănimii au dat naștere la frămîntări și răscoale. Merită semnalată mișcarea populară de la Don, condusă în anii 1707—1708 de Bulavin.

Carol al XII-lea nădăjduia să folosească această situație nesigură în scopul cuceririi Rusiei. Îndepărtîndu-se însă prea mult de bazele lor de operații, fără

trie Rezmeriță în 1814, *ms. rom.* nr. 2410 la Academia R.P.R.) și „Arătare în scurt despre eresurile lipovenilor“ au fost tipărite la Neamț în 1837 (ediția a 2-a, Buc., 1859). Altă carte — „Cununa alfabetică sau Povățuiri morale în ordinea alfabetică“, care ar trebui comparată cu traducerea asemănătoare romînești din veacul al XVIII-lea, tălmăcită în bulgărește a apărut la București în 1863, ș.a.m.d. Numeroase sînt și traducerea scrierilor despre Dimitrie al Rostovului (de Macarie ș.a.). La Academia R.P.R. găsim traduceri din Dimitrie în *ms. rom.* nr. 1148, 1206, 1328, 1470, 1566, 1945, 2119, 2121, 2139, 2159, 2202, 2410, 2769, 2775, 2786, 2797, 2803, 3301, 3469, 3597, 3599, 3644, 3778, 4722, 5400, 5600. Letopisețul său este popularizat și prin copii după ediția lui N. Novikov — „Biblioteca istorică rusă“ (Academia R.P.R., *ms. slav.* nr. 406 și 563).

¹ Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 326, p. 245—249.

² Ibidem, *ms. rom.* nr. 5216, p. 40.

³ Ibidem, p. 44.

⁴ Ibidem, p. 43, 46; nr. 326 p. 163.

sa găsească la poporul ucrainean sprijinul făgăduit de hatmanul trădător, suedezii au suferit o groaznică înfrângere în iunie 1709 la Poltava¹.

Regele și Mazepa, care cunoștea aceste locuri, au scăpat prin fugă; trupele rusești de urmărire aveau și joimiri moldoveni, conduși de polcovnicii Chigheciu și frații Tanski. Așezându-se în satul Varnița, soldații pribegiți au întemeiat tabăra denumită Noul Stockholm. Aici a venit să-și vadă aliații Stanislav Leszczyński și tot aici, la 22 septembrie 1709, a murit Mazepa. În apropierea Varniței s-au așezat polonii și tătarii contelui Iosif Potocki, colaboratorul lui Carol al XII-lea, precum și succesorul lui Mazepa, Filip Orlik, bejenarul de mai târziu prin Europa².

Strălucita victorie de la Poltava a însemnat prăbușirea totală a acțiunii aventuroase ale lui Carol al XII-lea și a arătat tuturor invulnerabilitatea Rusiei³.

La nord a fost restabilită alianța Rusiei cu Danemarca și cu Polonia regelui August al II-lea, iar la Constantinopol ambasadorul Tolstoi a reușit în noiembrie 1709 să reînnoiască tratatul de pace pe treizeci de ani. Două luni mai târziu sultanul a ratificat tratatul, dar schimbarea de guvern a adus la conducerea treburilor țării pe Baltagi-Pașa, care s-a lăsat atras în mrejele grupării franco-suedeze, inspirate de Ponjatowski, solul lui Carol al XII-lea. Ca urmare, protestele guvernului rusesc împotriva creării unui nucleu războinic de refugiați în regiunea cetății Bender s-au soldat cu ruperea relațiilor turco-rusești, în decembrie 1710, de către sultan; tătarii prădară sudul Rusiei.

*
* *
*

Deși în martie 1709 trimișii moldoveni făceau la Moscova cumpărături de mărfuri pentru domnul Mihail Racoviță⁴, totuși de teama turcilor acesta refuza să acorde foi de trecere curierilor diplomatului rus Alexei Dașkov, din Constantinopol spre Silezia⁵. Dar înfrângerea suedezilor însuflă speranțe noi popoarelor subjgate din Imperiul Otoman. Ioan Neculce relatează următoarele :

„Atunce și Mihail vodă, cînd era împăratul Moscului la Kiev, se agiunsăse cu împăratul să fugă la Mosc. Că i se supăraseră cu închisorile din domnia dîntîi, socotisc să se lase de domnia Moldovei, căci văzuse și țaria Moscului și socotea că în scurtă vreme va fi biruitoare și bucuria creștinătății. Și nu numai Mihail vodă se agiunsăse cu moscalii, ce și Brîncoveanu vodă și toată Sîrbimea, mai înainte, se agiunsăse cu Moscul și trăgca nădejdea lui din ceas în ceas cu bucurie“.

Soldații suedezi și poloni adăpostiți în Moldova făceau fel de fel de jafuri și stricăciuni. Exasperat, domnul Mihail Racoviță, care de la 1705 menținea corespondență cu rușii⁶, a căutat o cale ca să scape de nepofțiții oaspeți. Crezînd că un detașament suedez ce se îndrepta spre Polonia era condus per-

¹ La Dărmănești-Neamț în biserică se păstra o icoană ce s-a purtat de un luptător la bătălia de la Poltava, iar la Academia R.P.R. (*ms. slav.* nr. 478) găsim culegerea unor proclamații rusești cu privire la războiul din anii 1708—1709, scrisă în Rusia, dar ajunsă în țara noastră.

² Orlik (1672—1742), cancelarul cazacilor, a însoțit pe Carol al XII-lea în Suedia. În anii 1734—1737 ședea la Căușani. A murit la Iași, în timpul unei vizite la domnul Constantin Mavrocordat. A lăsat niște însemnări.

³ K. Marx și F. Engels, *Opere*, vol. XVI, partea a II-a, ed. rusă, p. 9.

⁴ Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 5216, p. 42.

⁵ *Ibidem*, p. 44.

⁶ *Ibidem*, p. 35, 41—42.

sonal de Carol al XII-lea, domnul l-a semnalat, pentru ca regele să fie luat prizonier. Operația a fost dată în seama brigadierului Kropotov și a polcovnicului Constantin Turculeț care, trecînd Ceremușul, au înconjurat detașamentul suedez. Călcarea graniței de către trupele rusești putea să atragă asupra Moldovei o năvală turco-tătără. Temîndu-se de o eventuală răzbuinare, Racoviță a trimis pe socrul său, spătarul Dediul, ca să se înțeleagă în vederea refugierii familiei domnești în Rusia. Aflîndu-se în dușmănie cu Racoviță, Brîncoveanu ar fi denunțat turcilor aceste intenții și un capigi-bașa a arestat prin surprindere în octombrie 1709 pe domn. Dimitrie Golițin, din Kiev, informa la rîndul său guvernul rus că boierul Iordache Ruset („matca tuturor răutăților“) ar fi acela care a destăinuit seraschierului Iusuf-Pașa legăturile lui Racoviță cu rușii. Tot Golițin scria că noul domn al Moldovei, Nicolae Mavrocordat, are sarcina să alcătuiască o oaste moldovenească de 15 000 de oameni și să consolideze pozițiile otomane în Moldova, față de posibilitățile unui atac din partea rușilor. Devotat turcilor, Mavrocordat a obținut din partea sultanului o scutire de bir pe termen de trei ani.

Pentru ruși — după cum reiese din corespondența diplomatică a vremii — o însemnătate mai mare prezenta bogata Țară Românească, condusă de Brîncoveanu și Cantacuzini. Dimitrie Cantemir, în a sa istorie a Imperiului Otoman, arată că Mazepe l-ar fi denunțat pe Brîncoveanu Poții ca trădător. Ca să-l izoleze cu totul pe domnul Țării Românești de Moscova, turcii după sfatul hanului Crimeei au mazilit în 1710 pe Mavrocordat, numind în locul său pe Dimitrie Cantemir, ginerele lui Șerban vodă Cantacuzino, pe a cămii avere pusesese mîna Brîncoveanu. Socotit de Poartă ca înverșunat dușman al domnului Țării Românești și omul lor de încredere, Cantemir a fost trimis la Iași ca să-l supravegheze pe Brîncoveanu, să-l împiedice să se unească cu rușii și să-l aresteze la timpul potrivit.

Fiu al lui Constantin vodă și frate al lui Antioh vodă, Dimitrie Cantemir — născut în 1673 — era un om de o vastă cultură. Ioan Neculce povestește că el se purta pe vremuri impulsiv și mînios; acum, se întorsese în Moldova bun și blînd. Totuși, conducătorii „partidei creștinești“ sau rusești din Iași, mitropolitul Ghedeon, hatmanul Antioh Jora și alți boieri mari, au scris țarului că noul domn „este ea și un turo și ține cu turcii“. Ca pedeapsă, Cantemir l-a destituit pe Jora și a încredințat funcția de hatman lui Ioan Neculce.

Abia numit domn într-o țară ruinată și cu o boierime ostilă lui, Dimitrie Cantemir s-a văzut în fața unor greutăți uriașe. Poarta cerea bani, provizii pentru armată, cartiruire pentru suedezi și oaste ajutătoare moldovenească. Intrigile dușmanilor — Brîncoveanu, Mavrocordat și alții — nelinișteau mult pe Cantemir. Cunoștea de asemenea criza în care se zbătea Imperiul Otoman. Înaintarea rușilor, așteptată cu bucurie de „toată creștinătatea“, îi deschidea calea unei înțelegeri cu țarul. Diplomat îndemînat, Cantemir a lăsat pînă la urmă în negocierile sale cu rușii să se întrevadă posibilitatea reabilitării sale în ochii marelui vizir.

Legăturile lui Dimitrie Cantemir cu diplomații ruși erau de altfel mai vechi. În septembrie 1721, într-o scrisoare către Petru cel Mare, dînsul scria: „Fiind la Constantinopol, credința pe care am făgăduit-o excelenței sale domnului Petre Andreevici Tolstoi n-am călcat-o... Iar cum am venit în Moldova, înainte și după venirea maiestății voastre în țara noastră, am păstrat aceeași credință“.

Este o mărturie personală și ea nu poate reda ansamblul legăturilor lui Cantemir cu Tolstoi. În orice caz aceste legături aveau aprobarea vizirului,

care nădăjduia să aple în felul acesta planurile rușilor. De la declararea stării de război, prin împuternicirile sale la Poartă, Iano, Cantemir primca scrisorile lui Tolstoi, închis la Edecule, și le trimitea țarului.

Răspunzând lui Cantemir, la Iași își făcu apariția un emisar al lui Petru, medicul grec Policala¹. Cantemir șovăia, poate mai mult decât Brâncoveanu. Totul depindea de iuțea cu care vor înainta armatele comandate de mareșalul Șeremetev, sau turcii conduși de vizirul Baltagi-Pașa. În ședința divanului. Cantemir a găsit bună propunerea unei minorități, de a se retrage spre sud și a aștepta clarificarea situației. Denumțat ca unealtă a Porții, Cantemir i-a promis totuși țarului prin căpitanul Procopie Caraiman-Kulikovski, în caz de război, un ajutor de 20 000 de călăreți. Trimițând în taină pe vistiernicul Ștefan Luca să perfecteze negocierile de alianță cu Rusia — povestește Neculce, cumnatul acestui sol, — domnul a înștiințat pe turci că vistiernicul avea sarcina să iscodească puterea și mișcările armatei rusești.

Ștefan Luca a fost primit cu onoruri la cartierul general al țarului. La 13 aprilie 1711 la Luțk a fost încheiat tratatul secret de alianță dintre Rusia și Moldova, concretizat printr-o diplomă a țarului adresată lui Dimitrie Cantemir²; ținând seamă de faptul că sultanul a călcat fără motiv tratatul de pace pe termen de treizeci de ani, reînviat în 1710, țarul a declarat război Turciei; aflând din mesajele lui Cantemir dorința sa de a se supune cu întreaga Moldovă protecției rusești, țarul consimte la următoarele condiții propuse de domn: țarul acceptă supunerea Moldovei, ceea ce se va ține în taină până la intrarea oștilor rusești în țară (art. 1); colaborarea oștilor rusești în Moldova cu Dimitrie Cantemir (art. 2); recunoașterea drepturilor la succesiune la domnia Moldovei a familiei Cantemir (art. 3—5); păstrarea ocîrmuirii țării în conformitate cu vechea organizare (art. 6—10); păstrarea vechilor granițe ale Moldovei (art. 11); ocuparea cetăților țării de garnizoane moldovenesti și rusești (art. 12); păstrarea protecției rusești pentru Moldova chiar după încheierea păcii cu Turcia (art. 13); acordarea adăpostului și recompensarea Cantemireștilor în caz de nereușită (art. 14); despăgubirea lui Cantemir pentru pierderea palatelor din Constantinopol, cu palate ce i se vor dăruia la Moscova (art. 15); tratatul va intra în vigoare de îndată ce domnul va depune jurământul de credință (art. 17).

Nu stăruim asupra caracterului prea dinastic al tratatului, tipic pentru intențiile lui Cantemir. Actul în sine, urmărind scuturarea jugului otoman, corespundea intereselor poporului. Înaintarea trupelor rusești în Moldova, în cadrul prevederilor acestui act, prezintă un pas hotărîtor în lupta împotriva stăpînirii otomane și pentru eliberarea țării noastre.

Campania de la Prut (1711). Desfășurarea campaniei de la Prut o putem urmări din bogatul material memorialistic. În primul rînd trebuie să amintim jurnalul lui Petru cel Mare, folosit în manuscris de Voltaire. Urmează apoi jurnalul de campanie al mareșalului Șeremetev și însemnările — înțeleaptă cronică a evenimentelor trăite — lăsate de hatmanul Ioan Neculce, izvor de prim ordin pentru studierea relațiilor moldo-ruse. În același sens scriu militarii ruși — generalul Allart, prea anecdoticul brigadier Moreau de Brasey,

¹ Și în 1721 Policala este trimis de D. Cantemir la Constantinopol către fratele său, Antioh (Academia R.P.R. *ms. rom.* nr. 326, p. 123).

² Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 326, p. 76, 178—183; nr. 5216, p. 219—228; f. XXII, p. 24.

Dimitrie Cantemir
(Bibl. Acad. R.P.R. — secția stampe)

P. H. Bruce, moldoveanul Nicolae Costin, precum și grecii Amira, tălmăciul regelui Carol al XII-lea, și — mai puțin Afenduli, imputernicitul lui Brîncoveanu pe lângă turci.

Din întregul material istoric se desprinde că Petru cel Mare a avut o imagine clară a campaniei chiar de la începutul ei. La 6 aprilie el a poruncit generalului Mihail Golîțin să clădească depozite pentru aprovizionarea armatei și să pregătească hoi și alte vite în apropiere de Brațlav și dincolo de Bug. În luna mai, țarul s-a întâlnit cu August, regele Poloniei, care l-a asigurat de devotamentul său.

Petru cerea mareșalului Șeremetev să urgenteze înaintarea spre sud. Ofensiva rapidă trebuia să asigure trupelor rusești concursul popoarelor răsculate din Imperiul Otoman și să împiedice pe turci să treacă Dunărea. Dimitrie Cantemir, crezând că a și fost denunțat de Iordache Ruset turcilor, aștepta și el cu înfrigurare, închis în Cetățuie, venirea armatei ruse.

La 30 mai Șeremetev a intrat în Moldova. Ilie Abaza, Ioan Merescu, Simion Afendic și alți ostași moldoveni, armați de popor, s-au grăbit în ajutorul armatei ruse. La cererea domnului, adresată prin căpitanul Procopie și aga Dimitrie, Șeremetev a detașat la Iași trei regimente de dragoni conduși de brigadierul Kropotov și regimentul moldovenesc al polcovnicului Chigheciu. pentru a feri pe Cantemir să aibă soarta nefericitului Mihail Racovița. I s-au trimis de asemenea și bani pentru recrutarea de trupe și pentru procurarea proviziilor. Domnul, după negocieri cu Șeremetev, Sava Raguzanul și alții¹, a adunat divanul și a depus jurământul de credință țarului; au fost expediate de asemenea mesaje lui Brîncoveanu² și altor conducători ai populațiilor vecine dornice să înceapă lupta împotriva asupritorilor turci.

Vizirul Baltagi-Pașa a aflat de-abia târziu de adevărata situație. Trecând Dunărea, el a poruncit lui Cantemir să aresteze pe Brîncoveanu, ca să aibă flancul stîng asigurat; furia pașalei a fost nespusă cînd a descoperit acțiunile antiotomane ale domnului Moldovei.

Poporul moldovenesc întâmpina cu bucurie trupele rusești comandate de Șeremetev. Puținii turci din Iași și alte țiguri au fost uciși sau transformați în robi. „S-au ridicat cu toții — scrie Ioan Neculce — de au venit cu Șeremetev pînă a trecut Prutul. Și țărănimăa cu bejeniiile s-au dus toți în Cîrligătură. iar slujitorimăa a rămas toți la Dimitrașco vodă în oaste... Și auzind de leafă, nu numai slujitorii se scriau, ci și ciubotarii, croitorii, blănarii, circiumarii. Slugile boiereștii lăsau pe stăpîni și alengau de se scriau la steaguri. oaste de strînsură din țîrg, mai mult fără arme decît cu arme. Și se făcuseră pînă la șaptesprezece polcovnici și o sută șaptezeci rotmîștri cu steaguri, în cinci-sprezece zile“.

Însuflețirea era mare, izvorînd și din spiritul luptei de clasă, dar un folos adevărat aceste detașamente neînarmate, de strînsură, nu puteau să aducă armatei ruse.

La 1 iunie un detașament rusesc a ajuns în fața orașului Iași. Aflînd că armata vizirului se apropie, țarul reproșa comandanților ruși că n-au înaintat, după cum era porunca, pînă la Dunăre. Șeremetev își motiva zăbava la Iași prin necesitatea asigurării poziției lui Cantemir.

La 24 iunie³, Petru cel Mare sosi la Iași. însoțit de moldovenii Savina Zmucilă și Pavel Rugină. Poporul l-a primit cu entuziasm. Erau de față: Dimi-

¹ Academia R.P.R., ms. rom. nr. 326, p. 84, 164, 224, 227.

² *Ibidem*, p. 84.

³ Scrisorile lui Șafirov și Golovkin (vezi Mișlaevski. p. 140, 141, 338).

trie Cantemir, mareșalul Șeremetev, cancelarul Golovkin, Șafirov, generalii Golițin și Dolgoruki, Sava Raguzanul, agent de legătură cu popoarele din sud-estul Europei, și alți dregători ruși și moldoveni. Țarul a vizitat așezămintele locale și lauda mult — povestește Ioan Neculce — „lucrurile, chipul și obiceiurile moldovenilor, și încă și dobitoacele acestui pământ al Moldovei, zicând că sînt frumoase“.

Poarta a încercat să facă propuneri de pace prin englezi și olandezi. Din însărcinarea Porții, Hrisant Notara, patriarhul Ierusalimului, a scris în același sens și lui Brîncoveanu, care a imputernicit pe comisul Gheorghe Castriot să plece la Iași¹, ca să aducă țarului felicitări cu ocazia sosirii, dar și să-i propună, să mijlocească pacea între ruși și turci, promițînd — după cum afirmă Ioan Neculce — să stabilească la Dunăre hotarul dintre cele două împărății. Propunerea n-a fost primită.

La Iași a sosit și un alt muntean, vărul lui Brîncoveanu, spătarul Toma Cantacuzino care, îndemnat de unchiul său — Constantin și Mihail Cantacuzino și urmat de ceaușul Ghinea², Preda Drugănescu, căpitanul Mihalache recent întors dintr-o misiune la Moscova³, Iordache Cucorescu de la Pociovaliștea și alți vreo șaptezeci de oameni, părăsise tabăra domnului Țării Românești. Cantemir, care atrăsese de partea sa pe Sava Raguzanul⁴ și Toma Cantacuzino se împotriveau începerii unor negocieri contrarii intereselor lor.

În ce privește pe Constantin Brîncoveanu, el era indispus de faptul că Șeremetev a preferat să se unească la Iași cu Dimitrie Cantemir și să nu înainteze grabnic spre Țara Românească, care era și mai amenințată de turci. Domnul înțelegea că nu persoana lui, ci oastea și mai ales proviziile prezentau importanță pentru trupele ruse, încît nu se încumeta să-și părăsească țara, urmînd pilda spătarului său. Castriot și Lupu Anastase îi făceau cunoscut din Iași îngrijorarea comandamentului rus pricinuită de lipsa de alimente, deoarece seceta și lăcustele au pustuit nu numai Moldova, dar și regiunile învecinate de nord.

Folosindu-se de greutățile pe care le întîmpina Brîncoveanu, Toma Cantacuzino, candidat la domnie sprijinit de Cantemir, căuta să-l ponegrească în ochii țarului, spunînd că domnul Țării Românești n-a folosit banii ce i s-au trimis pentru procurarea proviziilor și n-a strîns oaste. Spătarul, rîvnind domnia Țării Românești, insinua că vărul său, Brîncoveanu, avea planul secret — în cazul bînzîntei rușilor — de a se închina austriecilor; tot Brîncoveanu ar fi publicat la Viena și Veneția pamflete antimusești și ar fi împiedicat vreo 20 000 de sîrbi ca să vină să se alăture armatei ruse. Fără să îndrăznească să înceapă o acțiune directă împotriva lui Brîncoveanu, Cantacuzino cerea un detașament de călărime ca să cucerească cetatea turcească Brăila și depozitele de provizii din ținut; chiar dacă Brîncoveanu ar stămu în neutralitate, muntenii s-ar fi alăturat detașamentului lui Cantacuzino.

Conducerea expediției pentru cucerirea Brăilei a fost incredutulă generalilor Rönne și Luca Cirikov, care comandau mai mult de 7 000 de călăreți. Toma Cantacuzino, înaintat general în armata rusă, servea drept călăuză. Acești ostași aveau sarcina să grăbească trecerea muntenilor de partea rușilor

¹ Corespondența lui Brîncoveanu, a Cantacuzinilor cu Gheorghe Castriot și cu rușii la Academia R.P.R., ms. rom. nr. 326, p. 20 și urm., nr. 5126, p. 45.

² Pentru așezarea în 1715 în Rusia a polcovnicilor Ghinea Teodor, Apostol Chi-gheciu (mort în 1728) și Tanski, vezi Academia R.P.R., ms. rom. nr. 5216, p. 52.

³ *Ibidem*, p. 45.

⁴ *Ibidem*, ms. rom. nr. 326, p. 164—165.

și, în caz de rezistență, să înlăture pe Brâncoveanu de la domnie. Încercarea domnului muntean de a opune uneltirilor adversarilor o acțiune a boierilor Iordache Ruset (cuscrul său) și Savin Zmucilă împotriva lui Cantemir, n-a reușit. Ruset a fost surghiunit la Nemirovo¹, dincolo de Nistru, iar Zmucilă a trecut de pantea domnului său, care l-a ridicat la rangul de postelnic.

Situația lui Brâncoveanu devenea din ce în ce mai critică. Hanul Crimeei și Orlik, care moștenise arhiva hatmanului Mazepa, îl denunțaseră mai de mult vizirului ca trădător. Fuga spătarului Cantacuzino a sporit și mai mult furia Porții. Numai teama unor complicații prea mari oprea pe vizir să pedepsească neîntârziat pe necredinciosul „beiu“. Nefiind un căpitan de oștire, ci un om politic abil, Brâncoveanu n-a îndrăznit să înainteze ca să se alăture armatei ruse. Intrigile lui Cantemir (domnii se împăcaseră numai de formă, Brâncoveanu trimițând la Iași pe secretarul său, Teodor Corbea), precum și apropierea trupelor rusești de Brăila, cu adversarul său, Toma Cantacuzino, în frunte, nu puteau să nu-l neliniștească pe bătrînul domn. Cu toate acestea, Neculce relatează că Brâncoveanu a expediat proviziile spre Fălciu și că, oprindu-le din drum în urma desfășurării evenimentelor arătate, a restituit țarului banii și a predat aceste provizii turcilor numai după încheierea păcii turco-rusești, cînd, dacă nu le dădea singur, tot le lua cu forța vizirul.

*
* * *

Avangarda generalului Ianus n-a știut să împiedice forțele otomane să treacă Prutul. În ziua de 9 iulie armatele s-au întîlnit la Stănuilești, în apropierea Hușilor, unde vreo 140 000 de turci și tătari au înconjurat pe cei 38 000 de ostași ruși. Bătălia a continuat pînă la 12 iulie. Rușii istoviți și suferind de lipsa de provizii, în urma ținerii unor consilii de război, trebuiau să-și croiască drumul prin încercuirea vrăjmașului, în timp ce în spatele armatei vizirului se afla detașamentul lor de peste 7 000 de călăreți, ce ocupară la 11 iulie periferia cetății Brăila și care mențineau legătura cu Brâncoveanu². Cu toate dezavantajele, în ciocnire trupele rusești au pierdut mult mai puțini oameni decît armata turcească, inferioară ca organizare oștășească.

Totuși, gravitatea situației a făcut pe diplomații ruși să-și aducă aminte de propunerile de pace adresate de Poantă prin Brâncoveanu. Un atac rusesc, refuzul ienicerilor de a lupta și vestirea cuceririi Brăilei de către ruși (propriu-zis Brăila a capitulat la 14 iulie) au determinat pe vizir să consimtă la încheierea păcii. Turcii nu știau cu siguranță numărul trupelor rusești de la Brăila și dacă în mijlocul armatei înconjurată se afla și țarul. Sosirea întîrziată a lui Carol al XII-lea în tabăra turcească n-a schimbat cu nimic hotărîrea luată. Ca să-și păstreze armata intactă, Petru a consimțit să cedeze Azovul; a refuzat însă categoric să extrădeze pe Cantemir.

Tratatul de pace, iscălit la 12 iulie 1711, prevedea dreptul negustorilor ruși de a călători pe uscat prin Imperiul Otoman; la început de septembrie același an domnului Brâncoveanu i s-a trimis un firman privitor la comerțul acestor negustori în Țara Românească³. De altfel n-a fost oprit nici

¹ Scrisoarea sa din 3 septembrie 1711 către Golovkin, cerînd să fie lăsat să plece în Moldova (Academia R.P.R., nr. 5216, p. 46 și urm.).

² La Muzeul romîno-rus din București se păstrează scrisoarea generalului Rönne către domn de la 13 iulie 1711, din tabăra de lângă Brăila, cerînd alăturarea neîntârziată a muntенilor la forțele rusești.

³ Vezi și raportul rezidentului Talmann către consiliul imperial din Viena, la 19 septembrie 1711.

accesul negustorilor munteni în Rusia, unde găsim, în luna mai 1712 pe Gheorghe Mărgineanu, făcând cerere pentru negoț¹.

Domnul Moldovei Cantemir s-a strămutat în Rusia împreună cu peste patru mii de curteni și ostași². Parte din bejenari. în cele din urmă rămași în număr de vreo mie, s-au stabilit în regiunea Harkovului³.

*
* *
*

Fostul domn al Moldovei a ramas în Rusia pînă la sfîrșitul vieții sale (21 august 1723). El a trăit din plin prefacerile social-politice și culturale prin care trecea această țară. Încă în anii 1713—1715 a vizitat Moscova și Petersburgul, cînd podpolcovnicul Baturin⁴ i-a fost dat ca agent de legătură cu demnitarii ruși⁵. În ianuarie 1718 propunea să plece în Polonia și Transilvania (unde-l preocupa averea soacrei sale), ca să intre în contact cu moldovenii⁶. În mod susținut, prin lucrări științifice și prin memorii — mai ales după ce în 1718, o dată cu restabilirea păcii la hotarele europene ale Imperiului Otoman, s-a mutat din satul Solomino la Petersburg, — Cantemir îndemna mereu guvernul rus să participe la lupta împotriva turcilor, fie chiar alături de austrieci. Înaintat la 22 februarie 1721 la rangul de consilier tainic și senator⁷, în anul următor Cantemir a însoțit pe împăratul Petru în campania din Persia, ca sfetnic, redactor de manifeste și învățat cercetător orientalist. Această activitate poate fi urmărită și din jurnalul⁸ secretarului său, Ivan Iliinski (mort în 1737), traducător de diverse lucrări și preceptor al copiilor fostului domn. Profesorul universitar rus Teofil Bayer (1694—1738) a întocmit și el, pe temeiul materialului rămas de la Cantemir, o carte intitulată „De muro Caucaseo“ (Petersburg, 1726). Același Bayer a prelucrat și biografia domnului Constantin Cantemir⁹, scrisă de fiul său Dimitrie Cantemir: lucrarea a fost completată și publicată în 1783 de arheograful N. N. Bantiș-

¹ Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 5216, p. 50.

² *Ibidem*, p. 229. Hatmanul Ioan Neculce, Savin Zmucilă, vornicul de Botoșani Ilie Abaza (se cunosc scrisorile sale trimise din Kiev rudelor moldovene), Aga, Armaș. Banar, Bantiș, Banul, Braga, Buhuș, Buzescu, Cămăraș, Cițan, Codreanu, Caraiman-Kulikovski, Condoidi, Dicescu, Gafencu, Gredescu, Herescu, Hîncul, Hrisoscoleu, Lubaș, Meleghi, Mutul, Mihuleț, Gheorghe Mecinic (Milescu), Merescu, Mogîlde, Moțoc, Nacu, Neguriță, Nicorița, Nour, Pascal, Racliș, Rugină, Scherlet, Ursuliță, Vataf, Vracnița, Vreme, Zărul ș.m.a.

³ Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 326, p. 188, 191, 218, 220, 234, 237, 264 ș.a.; *ms. rom.* nr. 5216, p. 186 și urm.

⁴ *Ibidem*, *ms. rom.* nr. 326, p. 237; nr. 5216, p. 189.

⁵ Corespondența lui Cantemir cu țarul. Golovkin ș.a. la Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 326, p. 208 și urm.; nr. 5244, p. 24—27.

⁶ *Ibidem*, *ms. rom.* nr. 326, p. 245—249.

⁷ Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 326, p. 63. În Rusia, familiei Cantemir i s-a recunoscut titlul de prinț serenissim (*ibidem*, *ms. rom.* nr. 5148, I, p. 21—22). Rămînînd vîdnev, Dimitrie Cantemir s-a căsătorit cu fiica mareșalului Trubețkoi. Copiii săi au fost: Maria (1700—1757), femeie cultă, cunoscuta prin legăturile ei cu Petru cel Mare, și Antioh (1708—1744), scriitor vestit, diplomat. Pe Dimitrie l-au urmat mai tîrziu în pribegie și fiii fratelui său, fostul domn Antioh Cantemir, de la 1718 ajutat și el de ruși la Constantinopol (*ibidem*, *ms. rom.* nr. 326, p. 114, 123, 133, 138, 143, 244, 338; nr. 5216, p. 55; scrisorile Cantemireștilor din Ahtirka din 1758—1759, doc. CCCXIX. 3—9).

⁸ *Ibidem*, *ms. rom.*, nr. 325, p. 20—36.

⁹ Familia Cantemireștilor se trage din moldovenii Selișteni, din veacul al XV-lea. așa încît afirmațiile despre obîrșia tătărească a domnului Constantin, numit Cantemir în cinstea beivului din Silistra, sînt cu totul neîntemeiate.

Kamenski la Moscova. Profesorul Bayer avea cuvinte de laudă pentru dragostea nemaiîntâlnită a lui Dimitrie Cantemir pentru știință.

Eruditul cărturar Cantemir, ca și Nicolae Milescu, a găsit în Rusia un mediu cultural potrivit pentru desfășurarea activității sale. Pe când era încă la Iași, în 1698, tânărul Cantemir a tipărit un dialog filozofic intitulat „Divanul sau Gilceava înțeleptului cu lumea“, răspîndit și în numeroase manuscrise¹. În 1705 dînsul a scris „Istoria ieroglifică“, povestire alegoricomemorialistică a luptelor din sînul clasei boierești². Principalele lucrări au fost întocmite însă în Rusia, fostul domn căutînd să trezească interesul cititorilor față de patria sa, sau să satisfacă preocuparea rușilor mai luminați de situația din Imperiul Otoman, puternicul adversar de la sud. Cantemir a scris mai cu seamă în latinește, deoarece limba rusă de-abia o învățase. Prin intermediul oamenilor de știință din Rusia, el intră în legătură și cu Academia din Berlin, care îl alege, la 11 iulie 1714 membru al ei.

De domeniul vechilor preocupări, dar invederînd precepte educative mai avansate, a rămas numai scrierea «Loca obscura in Cathedisi, quae ab Anonymo Authore slavenoidiomate edita et „Pervoe ucenie otrokam“ intitulată est. delucidata autore principe D. Cantemario». Această lucrare este îndreptată împotriva spiritului cărții lui Feofan Prokopovici, intitulată „Întîia învățătură pentru tineri“, de la 1726 încoace tipărită și la Rimniciul Vilcea, în românește și slavonește (edițiile din 1727 și 1734 numai în slavonește)³.

Monarhia centralizată a lui Petru cel Mare îi apare lui Dimitrie Cantemir ca stat model. În „Cercetarea naturii monarhiilor“, scriere din 1714⁴, Cantemir arată marea misiune a Rusiei în eliberarea popoarelor de sub jugul despotismului otoman; științele vor străluci în Rusia.

Aceeași concepție despre stat își găsește loc și în altă lucrare a lui Cantemir — valoroasa-i „Descriere a Moldovei“. Autorul face o descriere mai ales geografică și politică a patriei sale, stăruind asupra bogățiilor ei naturale și vorbind în continuare despre clasele sociale ale țării. Scrisă în anii 1715—1716, lucrarea este alcătuită cu scopul de a îndemna pe ruși să contribuie la lupta pentru eliberarea Moldovei. Învățațul G. F. Müller scria, în 1764, că dînsul cunoștea „Descrierea Moldovei“ de vreo patruzeci de ani și că ar fi auzit că originalul a fost redactat în limba moldovenească; în latinește ar fi tălmăcit-o secretarul lui Cantemir, Ivan Iliinski⁵. Opera a circulat, așadar, la Petersburg; a fost însă tipărită mai tîrziu, în anii 1769—1770⁶, într-o tradu-

¹ Academia R.P.R., ms. rom. nr. 1267, 1329, 1417, 1524, 1555, 1698, 2379, 2507. 3170, 5566.

² Lucrarea a fost publicată abia în 1883 de Academia Română. G. Constantinescu-Rimniceanu, în teza sa tipărită în 1889 la Birlad, a încercat încă de atunci să lămurească adevăratul sens al „Istoriei ieroglifice“, scriînd despre „Vrajba dintre Cantacuzinești, Cantemirești și Brîncoveanu, 1688—1705“.

³ Scrierile lui Feofan Prokopovici (1681—1736), rector al Academiei din Kiev, au mai fost traduse în românește, de pildă sub titlul „Pre scurtă arătare“, tălmăcită la Timișoara cu cheltuiala lui Constantin Șubonă și tipărită la Viena în 1784; apoi scrieri reproduse în „Arătarea pre scurt a dumnezeestii dogme“ de Atanasie de la Paros și în „Apologia“. cărți tipărite la Neamț în 1816.

⁴ „Studii“, 1951, nr. 1, p. 210—222.

⁵ T. Bayer afirmă că autorul ar fi scris-o în latinește (p. 314). Într-o notiță apărută în „Foia de istorie și literatură“ (Iași, 1860, p. 69), Alexandru Hîjdeu vorbește despre „Historia Moldo-Vlahica“ și harta Țarigradului de D. Cantemir, din 1717, precum și despre originalul latinesc al „Descrierii Moldovei“, care s-ar fi păstrat în biblioteca lui A. S. Sturțza din Odesa.

⁶ Altă ediție germană la Frankfurt și Lipsca în 1771.

*Scriitorul Antioh Cantemir
(Bibl. Acad. R.P.R. — secția stampe)*

ocere germană, în „Magazin für Neue Historie und Geographie“ al lui A. F. Büsching. Rezumatul primei părți a acestei publicații a fost tipărit în 1770 în Rusia; este probabil vorba de „Scurta descriere geografică a principatului Moldovei“, apărută în „Ghiograficeskii mesiașoslov“, revista Academiei de Științe din Petersburg. Ar fi interesant de cercetat legătura dintre acest rezumat și acea „scriere geografică“ pe care o traduce probabil Varfolomeu Mazareanu, ce a călătorit atunci în capitala nordică; manuscrisul traducerii moldovenești a fost publicat în 1841 de M. Kogălniceanu în „Arhiva românească“. La Moscova în 1789 a fost tipărită traducerea rusească a textului german al operei lui Cantemir, precedată de știri biografice despre autor și executată de Vasile Levșin (1746—1826), secretarul Societății economice libere. Prima ediție moldovenească a apărut la Neamț în 1825, cu titlul „Scrisoarea Moldovei“, tălmăcită de banul Vasile Vîrnav și reeditată la Iași de T. Boldur-Lătescu, separat în 1865 și în ziarul „Moldova“ (1868, nr. 38 și urm.). Altă ediție — „Descrierea Moldovei“ (Iași, 1851) — a fost redactată de C. Negruzzi. Ediția noastră academică datează din 1872, fiind făcută după textul latinesc de la Muzeul Academiei de Științe din Petersburg¹.

În cadrul acelorași preocupări, Cantemir a scris în 1716 biografia amintită mai sus a tatălui său, prelucrată de T. Bayer. El a întocmit, de asemenea, cunoscutul pamflet împotriva lui Brîncoveanu și „Hronicul romîno-moldo-vlahilor“, scris în moldovenește² și adnotat de autor. Printre izvoarele istorice, Cantemir s-a folosit și de cronicile rusești. Pentru prima dată „Hronicul“, a cărui copie a ajuns în biblioteca Blajului încă pe la 1730³, a fost tipărit la Iași în anii 1835—1836 de G. Săulescu; editorul a atenuat criticile la adresa turcilor, fapt subliniat și de Grigore Tocilescu în ediția a doua (1901), întocmită după manuscrisul arhivei ministerului afacerilor străine din Moscova⁴.

Influenței personale a lui Petru cel Mare și întregului intelectualității ruse față de Imperiul Otoman îi datorăm de asemenea alcătuirea scrierilor cu privire la turci, printre care în anii 1714—1716 a „Istoriei creșterii și descrețirii curții otomane“. În această primă expunere sistematică asupra dezvoltării politice și militare a statului feudal otoman, autorul folosește în largă măsură izvoarele istorice turcești, grecești și altele, prelucrându-le într-o formă mai personală în partea a doua, privitoare la istoria contemporană, și încheindu-și expunerea cu „discursul eroic al lui Petru cel Mare“ și cu povestirea evenimentelor din 1711. Deși N. N. Bantiș-Kamenski afirmă că această lucrare a fost concepută la Constantinopol, totuși din epoca redării autorului acolo nu putem data decât adunarea materialului istoric. Cantemir era perfect conștient de însemnătatea prezentării acestor izvoare istorice în fața contem-

¹ Și Elisei Ilie Cantacuzino (născut în 1798), spătar, autor al unei catagrafii a Moldovei (1845), a tradus biografia lui D. Cantemir și un fragment al „Descrierii Moldovei“ (Academia R.P.R., ms. rom. nr. 1634).

² Copia inscripției lui N. N. Bantiș-Kamenski, din 1783, pe manuscrisul moldovenească din 1717, la Academia R.P.R., ms. rom. nr. 5148, I, p. 220, și pe „Istoria ieroglică“, *ibidem*, p. 185.

³ Lucrarea este semnalată de Samuil Micu și de alți istorici transilvăneni, care au cunoscut-o în copii vechi.

⁴ Operele lui D. Cantemir au fost publicate de Academia Română, în opt volume, în anii 1872—1901. La 20 august 1877 Stuart, consulul Rusiei, a predat Academiei lista scrierilor lui D. Cantemir, alcătuită de academicianul A. Kunik; în același an aceste manuscrise au fost cercetate în Rusia de Gr. Poclescu. „Vita Constantinii Cantemiri“ și „Collectanea orientalia“, cu notele autobiografice ale lui D. Cantemir, manuscrise ce se păstrau la Muzeul asiatic din Moscova, au intrat în volumul șapte al ediției noastre academice.

poranilor europeni. Nu reproducem aici elogiile sau criticile¹, nici nu pomenim pe atîția scriitori care — de la Voltaire la Byron — își îmbogățesc cunoștințele cu ajutorul istoriei Imperiului Otoman a lui Dimitrie Cantemir. În anii 1719—1721, în urma dispoziției lui Petru, studentul Dimitrie Grozin a tradus din latinește în rusește această istorie². În anul următor, 1722, la Petersburg a apărut „Cartea sistemului sau stării religiei mahomedane“, închinată împăratului Petru. Tipărirea acestei descrieri rusești a vieții culturale a mahomedanismului, considerată pe atunci drept o traducere a lui Cantemir, a întârziat: totuși, Petru a poruncit ca lucrarea să se publice³. O altă operă a lui Cantemir cu privire la turci: „De statu politico aulae Othomanicae“, s-a pierdut în cursul campaniei din Marea Caspică.

Nu de mult pe baza materialului revistei moscovite „Lecturi pentru dezvoltarea gustului, intelectului și simțului“ din anul 1791, cercetătoarea sovietică T. Livanova a vorbit despre contribuția lui Dimitrie Cantemir și a familiei sale la promovarea artei muzicale în Turcia și mai ales în Rusia.

* * *

Răspunderea pentru nereușita militară a campaniei de la Prut a fost atribuită, de știrile oficiale și de jurnalul lui Petru cel Mare, lui Constantin Brîncoveanu. Dar, însuși Karl Marx⁴ semnală la 12 februarie 1856 lui Engels. „cenzurarea“ în prealabil a notelor lui Petru cel Mare de către redactorii de mai târziu, care au adăugat, cu ocazia tipării jurnalului⁵, ca justificare a teoriei trădării, memoriul pamfletar al lui Dimitrie Cantemir, cu privire la sângeroasa rivalitate dintre Cantacuzini și Brîncoveanu. Intitulat sugestiv „Minunatele revoluții ale răzbunării drepte dumnezeiești asupra familiei Cantacuzinilor glorioși în Valahia și asupra lui Brîncoveanu“, pamfletul a fost scris, după părerea lui T. Bayer, de Cantemir în moldovenește; el ar fi apărut pentru prima oară înainte de 1734 în traducere rusească și grecească⁶, prezentînd ca fapte sigure unele calomnii vădite ale lui Cantemir și Toma Cantacuzino⁷.

Domnul Constantin Brîncoveanu, Cantacuzinii și Castriot⁸ au continuat corespondența cu guvernul rusesc în anii 1711—1712⁹. Pierderea unor scrisori rusești, transmise prin munteni, a subminat aceste relații, care nici așa nu puteau să fie prea cordiale. Reprezentanții Rusiei la Poartă avertizau că Brîncoveanu și Hrisant Notara, patriarhul Ierusalimului, nu le mai inspirau încredere. Noua atitudine a lui Brîncoveanu era pe deplin explicabilă, dacă ținem seamă de insuccesul negocierilor cu țarul și de nevoia reabilitării domnului în ochii sultanului. În ce privește legăturile Rusiei cu patriarhii greci, ele slăbi-

¹ Criticii, deseori puțin temeinice, au fost formulate de Hammer și Babinger.

² Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 5148, I, p. 214.

³ *Ibidem*, p. 211 și 213. Unii cercetători confundă lucrarea lui Cantemir cu traducerea „Coranului“ de P. V. Postnikov, tipărită la Petersburg în 1716. Scrierea lui Cantemir a fost tradusă în 1805 în limba bulgară.

⁴ K. Marx și F. Engels, *Opere*, vol. XXII, ed. rusă, p. 114.

⁵ Petersburg, 1772, vol. II, p. 291—313.

⁶ Prima traducere moldovenească, comunicată de banul Vasile Virnav (cu greșeli, după textul grecesc de G. Zavira d'n 1795, după tălmăcirea germană de Bakmeister), a apărut în „Arhiva românească“ (vol. II, 1845, p. 279—322). Ediția academică datează din 1878.

⁷ Generalul Cantacuzino a părăsit de la Brăila prin Transilvania; el a ajuns în Rusia comandant al regimentului de Tambov, a menținut corespondența rușilor cu unchiul său — Cantacuzinii munteni (Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 326, p. 22; nr. 5216, p. 46 și urm.) și a murit la 21 noiembrie 1721.

⁸ Mort în 1716, Castriot este înmormîntat lângă biserica Radu-Vodă din București.

⁹ Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 5216, p. 49 și urm.

seră de mai înainte, încă din timpul atitudinii ostile a lui Dositei al Ierusalimului (mort în 1707) față de reformele lui Petru cel Mare.

Cu toată nereușita, arată istoricul militar A. Mășlaevski, campania de la Prut a fost concepută în mod genial, planurile strategice, metodele tactice și măsurile administrative contribuind la dezvoltarea artei militare. S-a ținut seamă de particularitățile pe care le prezenta inamicul și teatrul de luptă. Pentru prima dată s-a folosit tactica înaintării rapide, combinată cu operațiuni în sectoare secundare, cu asigurarea spatelui frontului, cu aprovizionarea trupelor în cadrul unei ofensive rapide, cu ciocniri provocate de cavaleria turco-tătără. S-a observat greșeala unei încrederi prea mari în ajutorul forțelor locale și nevoia unei acțiuni hotărâte în cursul înaintării.

* * *

Drept pedeapsă, turcii prădară cumplit țara. Kurt-Pașa ar fi vrut să rămână în fruntea unui pașalic la Iași, dar demnitarilor din Stambul nu le convenea o asemenea reorganizare a Moldovei, exploatată cu mai mare folos pentru ei prin regimul existent. Caimacami au fost numiți grecul Maxut și Lupu Costachi, vornicul care, ca să nu-și plătească niște datorii către domnie, a rămas la Birlad, transformându-se într-o unealtă a turcilor. Neputând satisface exigențele lacomului vizir, Costachi a nimerit în temniță.

Diplomații ruși, Tolstoi și Șafirov, au reușit să mențină pacea la Constantinopol numai până în decembrie 1711, când intrigile franco-suedeze au dus la o nouă declarație de război din partea turcilor. Nu s-a mai ajuns însă la ciocniri armate, deoarece țarul a evitat o accentuare a conflictului, în dorința de a-și consolida statul în interior și de a-și crea posibilități mai largi pentru acțiuni în regiunea baltică. În iunie 1713 tratatul de pace ruso-turc a fost iscalit la Constantinopol. În anul următor Brîncoveanu și-a găsit un sfârșit tragic; condițiile de politică externă și bogăția domnului au înlesnit succesul uneltirilor Cantacuzinilor. Prin prisma acestor intrigi, înțelegem mai bine cele petrecute cu șapte ani înainte, în 1707, când — în conflictul intervenit între Brîncoveanu și Cantacuzini — a căzut David Corbea. Într-o scrisoare din Stambul din 4 septembrie 1714, diplomatul Șafirov a amintit sîngerosul sfârșit al domnului, ucis acolo împreună cu fiii săi¹. Succesorul la domnie a fost Ștefan Cantacuzino, vărul lui Brîncoveanu. În cei doi ani care au urmat, învățatul stolnic Constantin Cantacuzino, tatăl lui Ștefan vodă, Mihail Cantacuzino, unchiul, și însuși domnul și-au găsit același sfârșit groaznic, uciși de turci, ca și mitropolitul cărturar Antim Ivireanul (septembrie 1716).

Eșecul de la Stănilești n-a întrerupt relațiile înaintașilor noștri cu Rusia. Ghedeon, mitropolitul Moldovei, în 1714 cerea țarului ajutoare². În ianuarie același an polcovnicul Alexandru Davidenko a sosit în Rusia, cu propuneri din partea hanului Crimeei privitoare la regele Suediei, devenit acum oaspete nedorit pentru turci. Neinspirînd încredere, Davidenko a fost surghiunit pentru cîva timp la mănăstirea Priluți din regiunea Vologda³. Cu mari greutate și luînd cu asalt tabăra suedeză de la Varnița, turcii au scăpat de Carol al XII-lea, trimițîndu-l în patrie. În anii 1714—1715 Cantacuzinii au menținut corespondența cu nepotul lor, Toma, și cu diplomații ruși⁴, iar după pieirea lui Ștefan vodă, văduva sa, Păuna, și fiii lor, Radu (pribegit la Amsterdam) și

¹ Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 326, p. 261.

² *Ibidem*, *ms. rom.* nr. 5216, p. 51.

³ *Ibidem*; este eliberat în ianuarie 1716 (p. 53).

⁴ *Ibidem*, p. 51.

Constantin, au cerut în 1717 voie țarului să se așeze în Rusia, rămânând acolo până în 1723, fiind ajutați de guvern, dar motivându-și plecarea prin primirea unei moșteniri în patrie¹.

Și unii din bejenarii moldoveni au început să se repatrieze din Rusia². În ianuarie 1715 au plecat de la Moscova cinci cancelariști „volohi” ai departamentului afacerilor străine³. Banul Savin Zmucilă a obținut 200 de ruble pentru drum⁴. În schimb, hatmanul Ioan Neculce, după ce a întreprins o călătorie la Petersburg unde a fost primit în audiență de Petru cel Mare, a intervenit din Kiev pentru moldovenii nu de mult refugiați acolo în urma noilor incursiuni turcești⁵, precum și pentru pârălabul Constantin Beldiman, care a pornit în Rusia ca să strângă milostenie pentru răscumpărarea copiilor săi luați prizonieri de turci⁶. Dimitrie Cantemir recomanda pe acești bejenari, printre care și pe Pahomie de Roman, drept oamenii săi de încredere⁷.

În martie 1724 emisarul politic Lupu Anastase a înmănat guvernului rusesc cererea domnului Moldovei Mihail Racoviță și a spătarului Gavriil de a fi luați sub ocrotirea Rusiei⁸. Acest Lupu serdar, fiu al lui Anastase vornicul, a fost recomandat rușilor în 1722 de Dimitrie Cantemir⁹ și a expediat mai târziu informații la Moscova din Iași și București¹⁰, călătorind deseori în Rusia, menținând din vara anului 1737 corespondență cu diplomații ruși de la Nemirovo¹¹, discutând în luna mai 1738 chiar posibilitatea trecerii prin Moldova la ruși a generalului turc Bonneval¹². Corespondentul său permanent la Nemirovo a rămas apoi Ilie Pliuskov¹³. În 1742 Lupu Anastase a fost urmărit de turci pentru acțiunile fiborusești din timpul războiului din 1739, când la 5 februarie dînsul a obținut gradul rusesc de consilier de stat¹⁴, iar domnul Grigore Ghica l-a numit pârălab. Conducătorii ruși din Kiev apelau la ajutorul său încă în 1751¹⁵.

*
* * *

Prezența lui Petru cel Mare la Iași a trezit un interes deosebit față de viața culturală rusească, așa încît, de la sfîrșitul veacului al XVII-lea s-au

¹ Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 5216, p. 55; nr. 326, p. 166, 170, 171. Unele tirări politice ale lui Radu-Rudolf Cantacuzino (1699—1761), înmormîntat la Căminuța Podoliei) au provocat și în 1752 o anchetă din partea emisarilor ruși. Weimarn și Springer; fratele său Constantin (1701—1781), brigadier rus în 1738, mai târziu timp de 35 de ani întemnițat în Austria.

² Toader Rusu, Moțoc, Miron Gafencu, Apostol Mihuleț, Meleghi, Hincu ș.a. (Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 5216, p. 60).

³ Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 5216, p. 52.

⁴ *Ibidem*, *ms. rom.* nr. 326, p. 26.

⁵ Căpitanul Constantin Racoviță, Mihail și Bărboi fiii vornicul Sturza și polcovnicul Ioan Aslan.

⁶ Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 5216, p. 57.

⁷ Scrisorile din 13 februarie 1718 (Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 326, p. 239), din 4 martie 1719 amintind pe medelnicerul Ștefan, postelnicul Vasile Cudan, Ioan Capotici, armașul Mihail Zărul (*ibidem*, p. 202, 252; f. XXII, p. 25).

⁸ Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 5216, p. 59.

⁹ *Ibidem*, doc. MCLVIII. 54.

¹⁰ *Ibidem*, *ms. rom.* nr. 5216, p. 63, 65.

¹¹ *Ibidem*, doc. MCLVIII. 5.

¹² *Ibidem*, doc. MCLVIII. 8.

¹³ *Ibidem*, doc. MCLVIII. 1—54, parte din corespondență fiind cifrată.

¹⁴ *Ibidem*, doc. CCCXXIII. 147.

¹⁵ *Ibidem*, doc. MCLVIII. 24. Documentele din 1770—1777 ale nepoților lui Lupu Anastase, la Academia R.P.R., doc. CXX, 168, doc. CLII.220, doc. CLIII. 168, 170, de CCCXXIII, 148, 150, 153, doc. MCLVIII. 25.

întărit legăturile noastre cu Rusia — legături literare mult mai adânci decât se crede îndeobște. Cărturarii noștri n-au pierdut nici un moment contactul cu așezămintele de cultură rusești.

În august 1717, starețul Isaia cerea cărți și milostenie pentru mănăstirea Înălțării din Suceava¹. Antim Crețul, starețul de la Bisericani, a obținut în 1722 un „Tetravanghel“ tipărit în 1716 la Moscova; donatorul cărții, Lazăr, era eclesiarhul cunoscutului Pahomie Ișpanovski vlădică de Voronej².

Mitropolitul Gheorghe al Moldovei, din al treilea deceniu al aceluiași veac, avea și el relații cu Moscova, cerînd să i se aducă din Rusia numeroase cărți; în 1729 dînsul dăruiește aceste cărți mitropoliei. În 1722 prin Moldova au trecut pelerinii ucraineni Silvestru și Nicodim de la mănăstirea sf. Nicolae din Rîlsk, care și-au descris călătoria. De asemenea o descriere de călătorie avem și de la pelerinul rus Serapion, care trece prin țară pe la 1749.

Sub influența lui Pahomie al Romanului, Putna avea și ea o sihăstrie. Silvestru și Arsenie scriau acolo vieți de pustnici, ori cărți de ale lui Dimitrie al Rostovului. Ocrotitorul mitropolitului Antonie de mai târziu, Sila, care călătorise în 1729 la Kiev, și un sihastru Natan unmară mai departe obiceiul izolării pentru meditații ale aceluiași Dimitrie. Diverse manuscrise atestă pînă azi acțiunea acestui curent la Putna. Călugări ca Venedict Pavlinkovski dovedesc că și cărturari ruși aflaseră acolo adăpost. Biblioteca mănăstirii, în sfîrșit, este plină de tipărituri liovene, kieviene și „moskicești“, din Vilna și Cernigov. În Transilvania, un popă Ștefan copiază în 1730 o carte rusească tipărită în 1615³. Cînd vedem pe un monah Antonie strîngînd milostenii rusești pentru un schit din părțile Bacăului în 1741, sau alți romîni aducînd sume de bani adunate la Kiev în 1759 pentru refacerea mănăstirii Cozia⁴, sau — în sfîrșit — pomelnicul de mai târziu al mănăstirii Tismana, început în Rusia⁵, ne putem da seama și mai bine de amploarea acestei mișcări la noi. Anumite tipărituri rîmnicene, introduc norme „moskicești“. O activitate de harnic copist manifestă și dascălul Pavel Rusu. Radu, preot la Trei Sfetiteli din București, traduce din rusește în 1728 „Semnele lui Antihrist“, carte tipărită la Moscova în 1703⁶ — început de literatură teologică. Ghenadie, născut pe la 1695, călător la Moscova și arhimandrit la Cozia⁷, tălmăcește în 1747 „Itica sau Ieropolitica“, adică filozofia învățătoare, după o ediție din Kiev de la 1712. Leontie, ieromonah la Tismana pe la mijlocul veacului al XVIII-lea, învață la școala mitropolitană din Belgradul sîrbesc, unde dascălul „moscal“ era trimis de țarul Petru; timp de unsprezece ani Leontie își continuă studiile la Kiev și la alte școli împărătești. Cunoaștem o gramatică rusească scrisă de Ștefan Ioan în 1746, cuprinzînd la sfîrșit vocabularul ruso-romîn⁸. Găsim în țară „Istoria dărîmării Ierusalimului și a luării Constantinopolului“, scrisă în 1754 la Ujite în Serbia, după o tipăritură din Petersburg din 1745⁹, istorie copiată în 1777 la schitul Șoimu Deleni și ajunsă apoi la Vorona¹⁰; o culegere cu ilustrații tăiate

¹ Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 5216, p. 54.

² Pahomie, nepotul mitropolitului Dosoftei al Moldovei, a murit înainte de 1747. cînd e pomenit de Anastasie Crețul din Bisericani, care a însoțit la Voronej pe Antim Crețul și a adus de la Moscova „Acatistierul“, dăruit schitului din Bicaz.

³ Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 4133.

⁴ *Ibidem*, *ms. slav.* nr. 365.

⁵ *Ibidem*, *ms. slav.* nr. 463.

⁶ *Ibidem*, *ms. rom.* nr. 2164.

⁷ *Ibidem*, *ms. rom.* nr. 3472, p. 500.

⁸ *Ibidem*, *ms. rom.* nr. 3784.

⁹ *Ibidem*, *ms. slav.* nr. 352.

¹⁰ *Ibidem*, *ms. slav.* nr. 575.

din cartea despre *Varlaam*, tipărită la Kiev¹; *gîndiri* de Antonie al Cernigovului din 1711, transmise în Rusia, dar aduse la noi². Se menține, de asemenea, corespondența cântărilor noastre cu cei ruși³. În felul acesta, relațiile culturale capătă și ele o însemnătate politică deosebită.

PERIOADA DE DUPĂ PETRU CEL MARE

Campania din 1739. Războaiele ruso-turcești constituie momente importante ale legăturilor rușilor cu poporul nostru. Ele intensifică vechile relații politice, economice și culturale, iar în țară vin în ajutorul luptei antiotomane a poporului exploatat.

Împăratul Petru cel Mare moare în 1725. La această dată, Rusia participă într-o măsură tot mai largă, ca mare putere, la rezolvarea problemelor europene. Pentru Rusia, sarcina restabilirii granițelor sale determină războaiele împotriva coterpitorilor poloni și turco-tătari.

Contradicțiile dintre interesele Rusiei și Austriei se accentuează și ele. Curtea habsburgică tinde să-și compenseze eșecurile diplomatice prin acapararea teritoriilor eliberate de sub stăpînirea otomană, ceea ce nu poate să nu aibă ca urmare o politică de contra acțiune din partea Rusiei. Totuși, de-a lungul veacurilor, războaiele ruso-turce păstrează caracterul de eliberare a popoarelor subjugate turcilor. Cu toată violența curții habsburgice, diplomații vienezi sînt nevoiți încă mai bine de o sută de ani să caute alianța Rusiei. Austria trebuie să țină piept unor dușmani puternici ca Franța și Turcia. Situația din Orient și faptul că Rusia putea să imobilizeze forțele turcești în eventualitatea unor ostilități împotriva Austriei, vor determina Franța să ia o poziție ostilă Rusiei și vor contribui la apropierea franco-suedeză. Interesele comerciale vor duce în tabăra adversă rușilor și pe englezi, pe atunci aliați cu francezii.

La moartea lui Petru cel Mare, Rusia și Turcia punctau în comun operațiuni militare împotriva Persiei. Deși relațiile dintre Rusia și Turcia rămîneau șubrede, totuși Austria, temîndu-se ca acțiunile militare comune ale Rusiei și Turciei în Persia să nu ducă pînă la urmă la o apropiere ruso-turcă, a căutat să-și consolideze pozițiile față de Turcia printr-un tratat de alianță și sprijin mutual cu Rusia, încheiat în august 1726.

La Constantinopol funcționa de cinci ani, ca rezident al Rusiei, Ivan Neplinev (1693—1773), fost ofițer de marină. Spre sfîrșitul anului 1729 i-a fost trimis ajutor diplomatul Veșniakov. Acesta din urmă a vrut să călătorească pe uscat, prin Moldova, dar domnul Grigore Ghica al II-lea i-a interzis trecerea, ca să nu trezească bănuielile Porții.

Intrigile reprezentanților francezi la Constantinopol au luat proporții în 1733, cînd la tronul Poloniei a fost ales August al III-lea, sprijinit de Rusia, și nu Stanislav Leszczyński, socrul regelui Franței. Diplomații ruși acreditați pe lângă Poartă înștiințau că un nou război cu Turcia este apropiat și că izbucnirea ostilităților este stînjinită numai de luptele turcilor în Persia.

În timpul războiului turco-persan tătarii din Crimcea, care porniseră în ajutorul turcilor, au atacat regiunea Kabarda, aflată sub protecția rusească. Ca urmare, în anii 1735—1736 trupele rusești au ocupat Azovul și Perekopol.

¹ Academia R.P.R., *ms. slav* nr. 560.

² *Ibidem*, *ms. slav* nr. 337.

³ Printre altele, din 1745 ni s-a păstrat scrisoarea mitropolitului Rafail al Kievului, trimisă mitropolitului Moldovei.

La conducerea armatei ruse se afla mareșalul Münnich, comandant care folosea metode militare occidentale, evitând bătăliile și acționând doar împotriva comunicațiilor inamicului, prin operațiuni nesfârșite. În felul acesta, mișcările de trupe erau încetinite, deși Veșniakov ceruse în februarie 1736 o înaintare grăbnică cu forțe mari, declarând că valahii și moldovenii, jefuiți de turci și mai ales de domn, se ridică la luptă, care s-a accentuat și în Muntenegru. Domnul Grigore Ghica, la rîndul său, ca să servească pe stăpînii turci, trimisese în Rusia peste o sută de spioni¹. În noiembrie același an, în legătură cu desfășurarea războiului, a sosit la Moscova și Preda Drugănescu, vornic muntean² exprimînd doleanțele fruntașilor pămînteni care cereau ocrotirea Rusiei³. Corespondenții ruși, Lupu Anastase, postelnicul Andronache și Ananie, transmițînd știri de interes militar și politic local, îndemneau și ei pe ruși să grăbească ofensiva.

De la izbucnirea ostilităților, puterile maritime și însăși Austria s-au oferit ca mediatori pentru negocierile de pace. Guvernul rus pretindea Azovul, ceea ce nu venea la socoteală nici mediatorilor, deoarece ei nu puteau admite o intensificare a comerțului Rusiei cu Turcia. Ca atare, Austria nu s-a grăbit să ajute Rusia, dar, temîndu-se ca guvernul rusec să nu tragă singur foloase din acest război, curtea vieneză, care încă din august 1736 proiecta ocuparea Țării Românești și a Moldovei⁴, a reînnoit în ianuarie următor tratatul de alianță ruso-austriac. Trupele rusești fiind ocupate în Crimeea, realizarea scopurilor austriece părea acum mai lesnicioasă. Poarta încerca să negocieze pacea cu generalii ruși, prin domnul Grigore Ghica⁵. În sfîrșit, cucerirea cetății turcești Oceașkov de către trupele rusești a forțat intrarea în război a austriecilor, în iulie 1737, și începerea tratativelor de pace, în august următor.

Împuțerniciții părților beligerante s-au adunat în tîrgușorul Nemirovo. La congres au luat parte de asemenea diplomații Angliei și Olandei, acreditați la Poartă, precum și un om de încredere al plenipotențiarului Franței; rușii au respins însă orice mediație. După un schimb de vederi, ei au cerut teritoriile de la nord de Marea Neagră și — pentru prima oară — independența principatelor noastre. Austrieții nu numai că s-au opus acestor propuneri, dar pretindeau să încorporeze teritorii din principate în propriile lor granițe. Greutățile militare survenite și intrigile diplomatice străine au îndemnat pe turci să părăsească Nemirovo în toamna aceluiași an, fără a se ajunge la vreun rezultat concret în tratative, a căror continuare a rămas pe seama domnului Grigore Ghica.

Negocierile ruso-turce au insuflat nădejdi noi în țările noastre, unde lupta antiotomană cuprindea mase din ce în ce mai mari. În aprilie și septembrie

¹ Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 326, p. 64, 70.

² Drugănescu a studiat în 1708 în străinătate, probabil în Rusia, și în 1711 a luat parte la bătălia de la Stănilești; el a trecut apoi în Rusia, unde a rămas pînă la 1724. În 1728 era postelnic, în 1730 căpitan la Slatina, iar în anii 1734—1736 vornic de Cîmpulung.

³ Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 5216, p. 63, 200.

⁴ Austrieții s-au mai războit cu turcii, anexînd în 1718 Banatul și ocupînd pentru o perioadă de 21 ani, Oltenia; negustorilor austrieți li s-a acordat libertatea comerțului pe Dunăre. La începutul aceluși război, în 1716, austrieții încercaseră să pună mîna și pe Moldova, generalul Stainville din Sibiu sprijinind mișcarea lipsită de succes a boierului Vasile Ceaur. În preajma campaniei conduse de Münnich, austrieții comandați de generalul Badeni, au pus stăpînire pe ținuturile Putna, Bacău, Neamț, Roman și pe o parte din Suceava.

⁵ Scrisorile lui Grigore Ghica, din 17 martie 1737 (Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 5216, p. 63) și din primăvara anului 1738 (*ibidem*, p. 65).

1737 moldovenii au înaintat petiția, cerînd trecerea lor sub stăpînirea rusească¹. În octombrie și mai tîrziu au urmat alte memorii ale muntенilor și moldovenilor către guvernul rusesc. În același sens era formulată și scrisoarea adusă în decembrie la Kîev² de Dimitrie Scutori, solul fruntașilor din București, siliți de generali austrieci să jure credință împăratului Ior. Misiunea lui Scutori a fost continuată de confidentul serdarului Lupu Anastase — Constantin Abaza din Iași, sosit în ianuarie 1738 și care — ca și trimișii de mai tîrziu — a obținut promisiuni încurajatoare din partea mareșalului Münnich. La 8 martie același an un fruntaș „voloh“, Vladislav Mălăescu, a intervenit la Viena ca vicecancelarul Rusiei să înainteze împărătesei cererea de cetățenie rusească a „volohilor“ refugiați în Austria și care erau siliți să devină supuși austrieci³; trebuie să fie același Vlad Boțulescu din Mălăești sau Mălăescu, secretar cantacuzinesc, apoi al mitropolitului sîrb din Ungaria, care Mălăescu în 1718 se aflase în Rusia și ceruse țarului dascăli ruși, iar mai tîrziu devenise cunoscut prin traducerile sale cărturărești în închisorile austriece. Chiar agenții permanenți ai domniului Ghica — de felul lui Alexandru și Petre Duca — și-au manifestat în 1739, după o corespondență de doi ani, dorința lor de a intra în serviciul Rusiei⁴.

Incapacitatea austrieșilor și uneltirile diplomației străine întîrziu încheierea păcii. În schimb, un succes pe câmpul de luptă putea să determine pe turci să cedeze. De aceea, în vara anului 1738, trupele rusești s-au îndreptat spre Moldova. Groaza își făcu loc printre turci. La 4 iulie delegații fruntașilor munteni s-au prezentat la Münnich, conformîndu-se răspunsului transmis prin Abaza. Înfrîngînd rezistența tătarilor, la 27 iulie rușii au ajuns la graniță, dar din pricina ciumei, care bîntuia în Moldova, ei au trebuit să se retragă. În august austrieșii au pierdut Orșova, poziție cheie spre Transilvania și Ungaria. Cuprînsă de deznădejde, curtea viceneză făcu apel la ruși, îndemnînd pe Münnich să înainteze prin Transilvania.

Poarta propuse atunci guvernului rus un tratat de pace separat, cu posibilitatea de a media apoi negocierile de pace cu guvernul austriac. Oamenii lui Ghica aduseră la Kîev ofertele turcești, care se restrîngeau pe măsura creșterii încordării internaționale. Turcii sperau într-o intervenție suedeză, fîgăduită de diplomații francezi. Numai un succes hotărît în luptă mai putea să pună capăt crizei.

În februarie 1739 oastea tătară a fost alungată din regiunea Niprului. Timpul neprielnic a întîrziat totuși noua înaintare. Abia la 26 iunie avangarda rusească se apropie din nou de Moldova. Pentru a organiza pe localnici, au luat ființă regimente de „unguri“ (voluntari transilvăneni, despre care scrie C. Dapontes), sîrbi și un „corp voloh“⁵. Propriu-zis, acest „corp“ era constituit din vreo 700—800 de ostași, înarmați destul de slab și organizați ca husari, conduși de ofițeri de obîrșie moldovenească, recomandați de brigadierul Constantin Cantemir, fiul lui Antioh vodă.

La începutul lui august, trupele rusești au terminat trecerea în Moldova. Primul s-a alăturat armatei ruse detașamentul moldovenesc condus de căpitanul Vasile Curt. Sub comanda lui Münnich se aflau 40 000 de soldați din armata

¹ Academia R.P.R., *ms. rom.*, nr. 5216, p. 64.

² *Ibidem*, p. 83.

³ *Ibidem*, p. 64.

⁴ *Ibidem*, p. 63, 66.

⁵ *Ibidem*, *ms. rom.*, nr. 326, p. 78.

regulată și 8 000 trupă neregulată. Armata turcească, dispunea de vreo 70 000 de ostași. Armatele s-au ciocnit la 17 august.

„Cum s-au întâmpinat moscalii cu turcii — scrie Ioan Neculce — și au început a hărțui și a se lovi cu oștile. N-au putut turcii a sprijini focul moscalilor și s-au spăriat. Și au început a fugi turcii carii încotro au putut. Veli-Pașa seraschiernul și cu o samă de turci și cu sultanul cu tătarii au fugit în jos pe Prut, iar Kolceag-Pașa a intrat cu o samă de turci în cetate. Iar Minih feldmarșal n-a vrut să lase pe moscali să gonească pe turci, temându-se să nu faca turcii vreun meșteșug, și au șezut moscalii toată ziua întru acel loc unde hătuse pe turci“.

A treia zi Kolceag-Pașa a predat cetatea Hotinului. Münnich a pornit apoi spre Isnovăț, de unde a poruncit cavaleriei să curețe țara de rămășițele turcești. Printr-un apel, populația era îndemnată să se întoarcă acasă, să culeagă recolta și să ia parte la ridicarea întăriturilor. Aprovizionarea trupelor de către populație se făcea contra plată.

Cei 4 000 de ostași ai domnului Grigore Ghica s-au risipit în drum spre Hotin, deși erau păziți de 500 de soldați turci. Urmărit de detașamentul brigadierului Constantin Cantemir, Ghica a pribegit spre sud. De la Vaslui, Cantemir s-a întors la Iași, unde a intrat la 2 septembrie. Se credea că el are să fie proclamat domn al țării, dar succesul atât de pronunțat al ostilităților a inspirat lui Münnich alte soluții, întemeiate pe exigențele politice și pe eșecurile militare ale austriecilor.

A doua zi mareșalul Münnich a sosit la Iași. El a desemnat de îndată locul unde trebuia să fie zidită cetatea orașului. Lucrările au și început prin săparea șanțului. Comandantul orașului, generalul Petre Șipov, a fost însărcinat cu supravegherea lucrărilor, cu aprovizionarea și cartiruirea trupei, cu ordinea și curățenia orașului. Întărituri urmau să fie ridicate și la gura Jijiei, la Tîrgul Frumos și la Roman. Fruntașii băștinași¹ au fost întruniți de Münnich și au iscălit la 5 septembrie, la Iași, actul de trecere a Moldovei sub protecția Rusiei; împărăteasa Ana Ivanovna a fost proclamată suverana țării. Moldovenilor li s-a îngăduit să se încorporeze în oastea comandată de brigadierul Cantemir². Țara păstra vechea ei organizare, la conducere fiind lăsați șefii oligarhiei boierești — caimacamii Sandu Sturza și Iordache Cantacuzino-Deleanu. Celelalte articole ale actului prevedeau asigurarea întreținerii trupelor, construirea de fortificații, o amnistie și altele.

În ce privește operațiunile militare, nici a doua expediție a lui Constantin Cantemir, ajuns la Focșani, n-a avut succes, domnul Ghica refugiindu-se la turci. În schimb, Münnich înainta spre sud, ca să supună pe tătarii nemulțumiți de cîrmuirea pașalelor.

Succesele armatei ruse au alarmat pe Villeneuve, plenipotențiarul Franței la Poartă. Tratatul de la Viena, încheiat la 1738 în legătură cu succesiunea la tronul Poloniei, a însemnat nu numai un eșec al politicii europene a Austriei, dar și o consolidare a pozițiilor Franței. Folosindu-se de aceasta și de înfrîngerile

¹ Mitropolitul Antonie, Ghedeon al Romanului, logofătul Sandu Sturza, Cantacuzinii, Scarlat Costachi, C. Donici, T. Roșca, V. Buhăescu ș.a. (Academia R.P.R., ms. rom. nr. 5235, p. 208; nr. 5216, p. 83; f. XXII, p. 26).

² Academia R.P.R., ms. rom. nr. 5216, p. 65, apelul din 23 august 1739. „Volenților“ din „corpul“ lui C. Cantemir la 23 iulie 1740 (Academia R.P.R., ms. rom. nr. 326, p. 76) li s-a dat voie să între în serviciul rusesc și să cumpere proprietăți, iar în 1742 unii dintre ei au fost așezați în părțile Orenburgului. Cei care au rămas înregimentați în armată, s-au stabilit în 1761 în regiunea Ecatereinoslav.

euferite de austrieci pe cîmpul de luptă, la 21 august 1739 Villeneuve a propus isoălirea unui tratat preliminar de pace între curtea vieneză și Poartă. La 7 septembrie tratatul a fost ratificat, iar la 21 Münnich a primit condițiile de pace trimise de Villeneuve și care nesocoteau cu totul victoriile rusești¹. La 22 septembrie avangarda rusească se afla la Focșani, de unde a trebuit — cu mari greutăți — să se întoarcă prin Transilvania. Puterile beligerante au iscălit la Belgrad tratatul de pace, care restabilea hotarele Imperiului Otoman și dominația lui în Marea Neagră. La 6 octombrie trupele rusești au început retragerea, urmate de numeroși bejenari moldoveni² și munteni³, în frunte cu Antonie Putneanul, mitropolitul Moldovei, om luminat, stăpînit de idei noi în modul de organizare și în răspîndirea culturii⁴. În tot timpul, domnul Moldovei Grigore Ghica menținea corespondență cu diplomații ruși⁵.

*
* *

Războiul ruso-turc din anii 1735—1739 prălejuise încă o apropiere a popoului nostru de Rusia. Încrederea în eficacitatea intervențiilor rusești sporise. Puțin mai târziu, Ioan Neculce și alți cronicari amintesc de costisitoarea iernare a „solului moskăcesc“ A. I. Rumianțev la Bender în 1742, cînd acesta se întorcea de la Constantinopol la Petersburg.

În 1745 diplomatul Veșniakov scria din Turcia că este suficient ca trupele rusești să apară la Dunăre și forțele lor se vor înzecei, deoarece li se vor alătura Moldova, Bulgaria, Serbia, Slavonia, Dalmația, Muntenegru, Albania, întreaga Grecie și insulele, ba chiar și Constantinopolul.

În ceea ce privește situația rominilor din Transilvania de sub dominația habsburgică, cercetată de ruși paralel cu stările politice din sîmul refugiaților sîrbi, sînt interesante demersurile făcute la Petersburg în anii 1743—1744 de Eustate Vasilievici Grid, preotul bisericii sf. Nicolae din Șcheii Brașovului; acesta descria viața de plîns a popoului după unirea din 1697 și prigoana suferită din partea episcopului Ioan de Pataki⁶. Eustate a adus în patrie cărți rusești⁷, iar biserica din Șchei a primit atunci, printr-o colecță în orașele rusești, o sumă de 13 000 de florini, ceea ce a asigurat reparația locașului și înălțarea unui turn pentru ceas, așa încît și astăzi o pisanie din 1751 amintește de ajutorul rusec.

Prigonirea romînilor transilvăneni continuînd, — încurajat de succesul lui Eustate și de relațiile diplomatice aparent bune austro-ruse — la Petersburg

¹ În sch. mb. drept recunoștință, în anul următor, Villeneuve a obținut din partea Porții un tratat franco-turcesc și mai prielnic intereselor Franței; negustorii francezi au primit, astfel, privilegiul mai mari decît înșiși negustorii turci.

² Și mai târziu, în anii 1745 și 1752, Veșniakov și Obreskov, împuterniciții ruși la Constantinopol, scriau despre emigrările moldo-muntene în Rusia, împiedicate de domni din pricina depopulării țării, iar în luna mai 1762 Mha'î Corbea asesor colegial de obîrșie rominească a intervenit pentru familiile moldovene și muntene care cereau îngăduință să se stabilească în regiunea Bugului (Academia R.P.R., *ms. rom.*, nr. 5216, p. 71).

³ Printre munteni se afla și Misail, episcopul Buzăului.

⁴ Antonie s-a stabilit la Cernigov. Ca vlădică al „Belgorodului și Oboianului“, îl vedem trimițînd daruri la Putna; s-a stins din viață la 2 ianuarie 1748. Vezi și documentul d'n 1752. la Academia R.P.R., doc. MCCLXXXIX. 14.

⁵ Academia R.P.R., *ms. rom.*, nr. 5216, p. 66—67.

⁶ *Ibidem*, *ms. rom.*, nr. 5151, p. 356, 367.

⁷ Ceea ce părea necesar, deoarece cunoaștem chiar un „Catehismus“ unit, tipărit „în folosul neamului rusec“ d'n Țara Ungurească și retipărit în traducere romînească în 1726 la Simbăta Mare.

s-a înfățișat în 1749 un alt împrumut al lor, Nicolae din Balomir, a cărui acțiune a provocat o intervenție diplomatică la Viena a lui M. P. Bestujev-Riumin, ambasadorul Rusiei, în folosul românilor. Delegații românilor neuniți vor păstra și mai târziu legături cu Bestujev-Riumin; în 1755 Cozma din Deal mărturisea că „solul Muscului Mihail“ a cerut cunții vieneze ca dânsul să fie slobozit din temnița din Alba Iulia, unde a stat închis peste un an de zile.

Alt fugar sau trimis al populației asuprite din Transilvania, Nicodim, ieromonah cu rosturi în Țara Românească, a vizitat capitala Rusiei în anii 1751—1752, 1757—1758 și 1759—1761. Împreună cu Ioan Abramovici din Aciliu, el s-a străduit, atât timp cât s-a putut, ca influența de care se bucura Rusia să contribuie, la Viena, la îmbunătățirea situației românilor asupriți. Nicodim a înmînat la Petersburg petiții de ale transilvănenilor, prin care se cerea ocrotire din partea rușilor. Rezultatul a fost noul demers al guvernului rus la Viena în 1760, în momentul cînd în Transilvania izbucnise mișcarea populară condusă de Sofronie din Cioara. Însă, doi ani mai târziu, nici relațiile austro-ruse nu mai îngăduiau un amestec fătis al rușilor în viața românilor sau sîrbilor din imperiul habsburgic.

În spiritul legăturilor statornice, fiul lui Eustate Vasilievici, Dimitrie Eustatievici Brașoveanul, a absolvit în 1753 Academia din Kiev, unde mai studiasse și transilvăneanul Iancu de Sîncel, învățătorul istoricului Samuil Micu. Dimitrie Eustatievici a scris în 1757 o gramatică românească¹, folosind izvoarele „cele adevărate pururea curgătoare și nesfîrșitoare în părțile Moscovei în Academia Moghilo-Zaboroșteană ceea din Kiev“, precum și gramatica lui Meletie Smotrițki retipărită la noi în țară în anii 1697 și 1755. Dânsul a fost la început dascăl la Brașov, mai apoi director al școlilor neunițe din Transilvania. Avem de la acest harnic preluător o sumă de scrieri; tot el este îndrumătorul oitorva dascăli și cărturari din Brașov. Toată viața sa Dimitrie Eustatievici a stat în cele mai strînse legături cu Rusia și Țara Românească.

Relațiile economice. În al doilea pătrar al veacului al XVIII-lea, o dată cu creșterea producției de mărfuri, relațiile economice ale Rusiei cu Moldova și Țara Românească se intensifică. Primejdii de tot felul pîndesc pe negustori, cu atât mai mult cu cît tratatul de la Belgrad n-a îngăduit nici el vaselor neguțătorilor ruși să pătrundă în Marea de Azov și în Marea Neagră. În locul transportului cu vase turco-grecești, aceștia preferau să continue vechiul comerț pe uscat. Într-un memoriu al lui B. Iusupov de la ministerul comerțului, analizîndu-se posibilitățile negoțului rusesc cu Imperiul Otoman, la 30 martie 1745 se spune printre altele că negustorii greci, care vin din Turcia în Ucraina pentru cumpărături de blănuri, procură la Dunăre mărfuri de băcănie și țesături, iar din Moldova lînă și le schimbă cu blănuri la Nejin și în alte tîrguri ucrainene. De altfel, în decembrie 1747 Veșniakov, rezident la Constantinopol, recomanda întemeierea unui consulat rusesc la Iași; el socotea că Poarta nu putea să refuze așezarea la fața locului a unor oameni ale căror cunoștințe trebuiau să aducă foloase mai mari negoțului.

Un important centru de comerț cu principatele s-a format în orașelul Nejin din regiunea Cernăgovului. Acolo — la „Nijna“ — găsim o seamă de negustori din Moldova și Țara Românească, făcînd comerț cu vin moldovenesc (voloh), nucii muntenești, băcănie turcească, prune uscate muntenești, ceară, mărfuri de băcănie, cai, vite, miei și alămuri. Emisarii politici se ocupau și ei cu treburi negustorești, ca Meleghi Lungul și însoțitorii săi, în iunie 1721 la

¹ Academia R.P.R., ms. rom. nr. 583; vezi și ms. rom. nr. 1716 din 1774.

Kiev¹, sau Lupu Anastase, din a cărei corespondență știm că în 1739 la Nemirovo și în 1747 la Kiev erau trimise butii de vin, păstrându-se de la el de asemenea, un inventar de blănuri². În schimb, negustorii din părțile căzăcești — cazaicii — locuiesc în cartierul din Odobești, care poartă și astăzi acest nume. Din Rusia se trimit în țările noastre: fier și obiecte de fier și oțel, lacăte, cuie, bricege, foarfece, apoi pînzeturi, blănuri și tutun. Aceleași persoane — Costache Gheorghe în 1730, Constantin Nicolae în 1739, Gheorghe Neaga și Gheorghe Deciu în 1750, Vasile Zaharia în 1752, C. Alexe și Ștefan Vasile Iașanski (din Iași) în 1755, importă din Muntenia și Moldova marfă muntenească, turcească, vin și exportă blănuri și altele. Din tarifele vamale împuse de austrieci în anii 1727—1732 pentru Oltenia, au fost extrase următoarele produse și mărfuri rusești ce se importau pe atunci în Oltenia — și cu atât mai mult în Muntenia și Moldova:

1. Piele de Moscova, numită popular bagaria sau iuft. Pentru bucata mare se plătea 3 florini, pentru cea mică 2,15.

2. Pici de zibelină, o legătură cuprinzînd „20 de perechi“, deci un „soroc“ sau 40 de pici; valoarea este de 1 000 de florini sau 50 de pereche; la zibelina de calitate medie, valoarea scade la 600 de florini de soroc; la cea de calitate inferioară — la 500.

3. Șube de zibelină, iarăși de trei calități, valoarea nespecificată fiind în funcție de numărul și calitatea pielcezelor ce alcătuiesc șuba.

4. Pici de hermelină, numită popular „hermalen“ sau „caum“ (caom); un soroc este socotit la 7 florini și 40 de creițari, ceea ce face 11 creițari și jumătate fiecare pielcică.

5. Căptușeli de hermelină moscovită, în două falduri (sau foi) — 45 de florini.

6. O piele de vulpe moscovită sau podolică — 2 florini.

7. Căptușeli de blană de ciini albi moscovitei sau podolici, în două foi — 18 florini.

8. O piele de lup moscovit — 2 florini.

9. Căptușeli de lup moscovit, partea de pe pîntece și grumaz, în două foi — 13 florini.

10. O sută de coți de pînză moscovită în dungii — 10 florini.

11. Oca de rădăcină de rhubarbă moscovită — 15 florini.

La aceste produse, care sînt sigur rusești, cum se arată adjectivul de „moscovit“ care le însoțește în tariful vamal sau caracterul lor special, se pot adăuga încă două, din același tarif:

12. Oca de iarbă de ceai — 10 florini.

13. Pielceaua de miel creț persan brumăriu sau negru — 1 florin.

În tariful vamal din 1732 mai aflăm: o pînză de in moscovită sau căzăcească, în genul celei de Olanda, înflorată, numită Kittel, dar îngustă; o bogasie de Moscova, lustruită și metedă, lată de trei sferturi de cot și numită kutijka; și perechea de pici laterale moscovite aurite, probabil pentru harnașament.

Din timpul campaniei de la 1739 transporturi de mărfuri trimise de pe teritoriile din ce în ce mai îndepărtate dinspre răsărit, pentru nevoile armatei rusești din Moldova, încep a căpăta o mai largă răspîndire și în popor. Independent de valoarea mai mare a negotului de blănuri, ca volum aceste mărfuri de larg consum sporesc, contribuind la dezvoltarea continuă a relațiilor economice dintre Rusia și țările noastre.

¹ Academia R.P.R., doc. MCXCVI. 31.

² *Ibidem*, doc. MCLVIII. 19, 23, 37.

CAPITOLUL VI

Războaiele în urma cărora a fost zdruncinată dominația turcească (1768—1829)

RĂZBOIUL DIN ANII 1768—1774

Acțiuni diplomatice și militare. În Rusia, în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, creșterea forțelor de producție și dezvoltarea industriei au creat condițiile necesare satisfacerii cerințelor armatei și flotei rusești; pe de altă parte, ele dispuneau de largi posibilități de completare a cadrelor ostășești. Împărăteasa Ecaterina a II-a (1762—1796) a încercat consolidarea regimului ei autocrat. „Nakaz”-ul sau instrucțiunile Ecaterinei, scrise pentru comisia însărcinată cu studierea organizării politice, conținea unele idei din filozofia enciclopediștilor moderni; liberalismul suveranei n-a mers cu toate acestea prea departe. Populația orașelor a sporit. Masele largi țărănești opuneau prin diferite mijloace o dîrză rezistență regimului de asuprire moșierească. În cadrul luptei de clasă a țărănimii asuprite se integrează și marea răscoală populară din anii 1773—1775, de pe întinsele regiuni ale Volgăi, condusă de Emelian Pugaciov.

Victoria dobîndită de Rusia în războiul de șapte ani (1756—1763), cînd oștile ei, biruind trupele lui Frederic al II-lea, au ocupat Königsbergul și Berlinul, sporiră prestigiul împărăției. Accentuarea influenței rusești în Orientul Apropiat inspira îngrijorare Franței, care își dădea toată silința să-și impună hegemonia în comerțul levantin. Împotriva Rusiei, diplomații francezi au coalizată Turcia, Polonia, Suedia și Austria. Guvernul rus n-a reușit să opună alianței franco-austriece o coaliție a țărilor nordice, a Prusiei și Angliei.

Dificultățile ivite în politica europeană înlăunau vecinilor Poloniei să profite de criza internă a acestui stat. Austria vroia să cotopească ogoarele roditoare ale Ucrainei apusene, Prusia să anexeze ținuturi polone, iar Rusia să-și recăpate regiunile Bielorusiei și Ucrainei. În parte, fiecare din cele trei state interesate se temea de o sporire unilaterală a puterii adversarilor.

După moartea lui August al III-lea, regele Poloniei (1763), guvernul rus a făcut să fie ales pe tronul vacant Stanislav Ponjatowski. Preponderența Ru-

siei nu convenea nici aici Franței, care îndemna pe Turci să intervină în afacerile polone. Poarta a protestat la Petersburg împotriva alegerii lui Ponjatowski ca rege, iar în 1767 a propus Rusiei să-și retragă trupele din Polonia.

Nobili poloni au alcătuit o confederație armată în orașul Bar, în apropiere de granițele Imperiului Otoman. Confederații atacau nu numai trupele rusești, ci asupreau și populația ucraineană, ceea ce a dus la răscoala țăranilor împotriva stăpînirii polone. Autoritățile din Petersburg se temeau ca răscoala țărănească să nu se extindă asupra teritoriilor rusești, așa încât urgentau potolirea celor două mișcări.

Acțiunea împotriva confederațiilor de la Bar trebuia neapărat să se facă simțită și în interiorul granițelor otomane. În iunie 1768, răscolaii au dat foc satului turcesc Balta. Ambasadorul Franței la Constantinopol, incredințat că Rusia nu va putea face față simultan unei campanii pe două fronturi, a convins Poarta că a sosit timpul ca oștirile turcești nu numai să alunge pe ruși din Polonia, dar și să înainteze spre Kiev și Smolensk.

În toamna anului 1768 marele vizir, îndemnat de diplomații străini, a cerut lui Obreskov, reprezentantul Rusiei la Constantinopol, ca trupele rusești să fie de îndată retrase din Polonia. Respingerea pretențiilor Porții a dus la întemnițarea lui Obreskov. În ianuarie 1769, ostilitățile au început. Tătarii din Crimeea au atacat satele pașnice din sudul Rusiei.

Guvernul țarist, alături de ceilalți vecini, căutînd să profite de dezmembrarea Imperiului Otoman, evita să-și precizeze punctul de vedere asupra viitorului principatelor dunărene. Pe de altă parte, prinejdia expansiunii dominației austriece asupra acestor regiuni otomane se accentuase, în raport cu situația din timpul războiului precedent împotriva turcilor. De aceea, în mesajul imperial din 23 ianuarie 1769 către A. M. Golițîn, comandantul armatei ruse, se arăta că problema eliberării principatelor data încă de la 1711. Totuși, prințul Volkonski a primit misiunea să ofere polonilor compensații teritoriale pe seama Imperiului Otoman, în schimbul unui ajutor dat Rusiei împotriva oștirilor turcești. În septembrie 1770 N. I. Panin, conducătorul diplomației rusești, susținea că principatele trebuie reținute de Rusia — cel puțin provizoriu — ca despăgubire de război. În martie următor, instrucțiunile pentru negocieri de pace înmîinate plenipotențiarului Alexei Orlov — în cazul în care nu s-ar fi putut realiza propunerile lui Panin — prevedeau proclamarea independenței principatelor. Abia în toamna anului 1771 s-a cristalizat întrucîtva punctul de vedere impus de frămîntările diplomatice și confirmat trei ani mai tîrziu prin tratatul de la Küciük-Kainargi.

O dată cu declararea stării de război de către Poartă, popoarele subjugate din Peninsula Balcanică, simțind decăderea tot mai accentuată a puterii Imperiului Otoman, au început să se frămînte¹. Banul Pîrvu Cantacuzino din București a propus guvernului rus să provoace o răscoală a romînilor împotriva turcilor și să pună mîna pe depozitele lor de la Isaccea. Cantacuzino vroia să antreneze în luptă și pe transilvăneni, nemulțumiți de stăpînirea habsburgică; fruntași ai mișcărilor populare din Transilvania, ca Nicolae din Balomir și Sofronie din Cioara, au și luat calea pribegiei dincoace de Carpați.

La 29 ianuarie 1769, guvernul rus dădu un răspuns muntenilor, fără să facă însă declarații precise cu privire la soarta țărilor². Se vorbea despre neno-

¹ K. Marx și F. Engels, *Opere*, vol. XVI, partea a II-a, ed. rusă, p. 9.

² Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 5244, p. 216.

rocirile locuitorilor asupra de turci și, în caz de nereușită, conducătorilor războaii antiotomane li se făgăduia adăpost în Rusia. Cel care mijlocea propunerile, maiorul Nazarie Karazin¹, reprimat în armata activă rusă, a obținut din partea autorităților proclamații adresate popoarelor asupra din Balcani și a plecat din nou la București pentru a lua legături cu muntenii. Generalii Golițin și Rumianțev au fost la rândul lor înștiințați despre aceste demersuri.

*

* *

Ostilitățile s-au desfășurat pe trei fronturi: în Podolia împotriva cetății Hotin, în Ucraina împotriva tătarilor și în Caucaz. O încercare de atac a turcilor peste Nistru a fost respinsă. Rămase fără prada făgăduită și fără provizii, trupele otomane s-au retras din cetatea Hotin, care a fost ocupată la 9 septembrie 1769 de armata rusă. Golițin, cedând stăruințelor moldovenilor², a intrat în țară, dar concentrarea de forțe din jurul Hotinului nu s-a făcut conform noilor cerințe de luptă; ca urmare, el fu rechemat la Petersburg. În locul său, în fruntea armatei a fost numit generalul Petre Rumianțev³. Din diplomele eliberate de Rumianțev, aflăm numele moldovenilor și muntenilor, numiți și „arnăuți“, care chiar de la Hotin au participat alături de armata rusă la bătălii: căpitanul Constantin Șahin din Lucovăț, Hirtă și frații Țintă din Herța, Toader Stamovici, armașul muntean Manolache Grădișteanu ș.a.⁴

La 26 septembrie trupele rusești și-au făcut intrarea triumfală în orașul Iași. Bolnavul domn Constantin Mavrocordat căzu prizonier la Galați. În Țara Românească detașamentele ânaintau pe drumul indicat de unitățile mișcării populare a voluntirilor români, conduși de Pîrvu Cantacuzino, Ilie Lăpușeanu și Damaschin de Angeș. Voluntirii răspuseră la *apelările* lui Karazin, care pregătise terenul pentru începerea ostilităților localnicilor împotriva turcilor⁵. În noiembrie, pentru o lună, detașamentele rusești au ocupat orașul București, unde de teama miniei turcești domnul Grigore Ghica s-a lăsat capturat. Populația mahalalelor a luat și ea parte la operațiuni militare. În februarie următor orașul a fost reocupat de ruși. Ștefan Rusănescu descrie aceste întâmplări într-o istorie în versuri.

La Iași grupul de boieri moldoveni, condus de mitropolitul Gavriil Camimah, a jurat credință împărătesei. Pentru întărirea legăturilor formale și pentru cunoașterea noilor provincii, două delegații — din Moldova și Țara Românească — au fost invitate la Petersburg. În noiembrie 1769 la Iași au fost

¹ Nepot al polcovnicului Grigore Caragea pribegit în 1711 la ruși, Nazarie Karazin a murit în 1783 în Rusia.

² Corespondența respectivă, precum și alte documente din 1769—1774, vezi la Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 7, p. 61 ș.a.; nr. 1667, p. 24—65.

³ Este puțin cunoscut faptul semnalat în 1896 de istoricul A. M. Lazarevski, că mareșalul Rumianțev (1725—1796) s-a născut în Moldova, în satul Stroenți (Stroești), unde mama sa a venit să-și întâlnească soțul, care se întorcea dintr-o misiune la Constantimopol.

⁴ Academia R.P.R., doc. DXCII. 241—245; DCXLVI. 85; CCCXXIX. 7; MCLXXXVII. 38.

⁵ La asediul mănăstirii Comana, la 15 decembrie 1769, Karazin era să fie omorât de turci; l-a scăpat însă detașamentul spătarului Pîrvu Cantacuzino, care a și căzut în luptă.

Mareşalul Rumianţev
(Bibl. Acad. R.P.R. — secţia stampe)

aleși¹ următorii delegați pentru a înmîna rușilor petiții și propuneri: episcopul Inochentie al Hușilor, cărturarii Venedict Pavlinkovski din Moldavița și Varfolomeu Mazăreanu din Solca, Ioan Paladi biv vel logofăt, Ienache Millo biv vel spătar și Lupu Balș logofăt. Bolnavul Balș n-a putut să plece, iar Paladi a murit pe drum, ceea ce a făcut ca delegațiile să fie primite cu întîrziere în audiența de împărăteasă la 28 martie 1770². Tot din noiembrie 1769 Pirvu Cantacuzino, care conducea Țara Romînească în calitate de ban, sperînd să ajungă domn, făcuse cunoscut numele delegaților munteni: mitropolitul Grigorie-vistierul Mihail Cantacuzino și logofătul Nicolae Brîncoveanu³. O dată cu aceste delegații, la Petersburg a pornit și domnul Grigore Ghica; diplomații austrieci anunțau că Ghica ar fi fost bine primit de ruși, fiind întrebuit ca mijlocitor confidențial pentru negocierile cu turcii. Venedict Pavlinkovski și Varfolomeu Mazăreanu au descris călătoria delegaților moldoveni la Petersburg. În părțile rusești vom întîlni de altfel și pe alți pămînteni de-ai noștri: Mihail Popovici din Sîn-Miclăușul Banatului, care în 1766 a călătorit prin Orientul Apropiat. ne-a lăsat la rîndul său însemnări despre Petersburg, unde a sosit în luna mai 1770⁴.

La 11 martie 1770, consiliul de stat din Petersburg a luat în discuție administrația din principate. După primirea delegațiilor și a declarațiilor oficiale, împărăteasa Ecaterina a adresat un mesaj de răspuns locuitorilor Moldovei și Țării Romînești; corespondența se mentinea și prin N. I. Panin⁵. Sînt dezaprobrate incendiile de așezări săvîrșite de generalul Stöffeln în cursul operațiunilor tactice ale avangardei. Cîrmuitorilor locali li s-a dat dispoziție să se ghideze după aceleași instrucțiuni imperiale — „Nakaz“ — tîlmăcite în limba moldovenească de Toma vtorii logofăt și tipărite cu o prefață de Gavriil Callimah la Iași în 1773, sub titlul „Învățătura a însăși stăpînitorei mării Ecaterinii a II-a către orînduita Epitropie preste alcătuirea arătării a unei nouă legiuitoare condică“. Traducerea cărții în moldovenește și-a avut însemnătatea ei, „Nakaz“-ul influențînd gîndirea politică a înaintașilor noștri, printre care și a „cîrvunarilor“ sau carbonarilor de la începutul secolului al XIX-lea.

Deoarece introducerea unei noi organizări administrative a țării cerea eforturi sporite și timp îndelungat, ceea ce nu corespundea intențiilor lui Rumiantsev, vechiul sistem de administrație a țării rămase deocamdată în ființă, supravegheat însă de împuterniciții ruși. Generalul S. M. Cernoevici a fost numit președinte al divanului moldovenesc. Îmbolnăvindu-se și trebuind să plece, funcția sa a preluat-o în octombrie 1770 brigadierul S. M. Rjevski, înlocuit în martie 1771 prin generalul A. V. Rimskî-Korsakov, rămas la conducerea divanului pînă la 1774.

¹ Mesajul (Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 5216, p. 244) îl iscălesc mitropolitul Gavriil, rămas în fruntea cîrmuirii țării corespondent permanent al rușilor, cinci episcopi, șase arhimandriți și 29 de boieri: logofătul Balș, vornici I. Sturza și C. Rosăt, spătarii G., I. și T. Cantacuzino și C. Conachi, vistierii C. Sturza și I. Cantacuzino, hatmanul V. Razu, banii Șt. Paladi, G. Balș, A. Neulce, Gr. Krupenski și G. Sturza, stolnicii C. Darie, I. Catargi, I. Hrisoverghi, G. Beldiman, I. Rîșcanu ș.a.

² Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 7, p. 139; nr. 5244, p. 246, 249.

³ Mesajul din 28 noiembrie 1769 (Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 5216, p. 235; nr. 5214, p. 210) îl iscălesc șase clerici și: vornicul C. Crețulescu, banul T. Crețulescu, vistierul D. Racovița, spătarul Pirvu Cantacuzino, vornicul N. Dudescu, clucerul P. Filipescu R. Cantacuzino, clucerul Pantazi, paharnicul Gr. Băleanu, stolnicul Gheorghe și N. Obedeau.

⁴ Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 1331, publicat în 1901.

⁵ *Ibidem*, *ms. rom.* nr. 5216. p. 211 și urm.; nr. 5244, p. 237.

În același timp cu Cernoevici, a fost numit președinte de divan în Țara Românească generalul Zamiatin. Nelișiștea ce domnea la București a împiedicat totuși buhul mers al administrației locale. În noiembrie 1769 circuirea a fost preluată de colonelul Leontiev, apoi de Mikulin, iar conducerea militară de generalul Essen. În octombrie 1771 în divan a fost numit colonelul Koliubakin, apoi Sokolov, șeful aprovizionării. În noiembrie 1771 brigadierul A. I. Merder a ocupat postul de guvernator al țării, cu funcții mai largi. Administratorii ruși au reorganizat finanțele, aprovizionarea, drumurile și poștele, au luat câteva măsuri sanitare și au înlăturat unele samavolnicii ale dregătorilor localnici. În fruntea autorităților muntene se afla banul Mihail Cantacuzino, iar administrația orașului București a fost încredințată agăi T. Balș. În septembrie 1773, divanul a fost împărțit în patru departamente: administrativ, juridic, vistieria și spătăria. O secție specială se îngrijea de treburile banatului Craiovei și ale raialei Brăila. Sărăcirea populației de pe urma războiului a impus în ianuarie 1776 o reducere a dărilor. S-a bătut prima monedă comună Moldovei și Țării Românești, cu stemele ambelor țări, cu valoarea în copeici și parale, ceea ce a trezit nemulțumirea agenților străini care speculau valoarea aparentă a metalului.

În primăvara anului 1770 în principate a izbucnit o puternică epidemie de ciumă. Generalul Stöffeln, comandantul avangărzii rusești, a murit în februarie, iar locul său a fost ocupat de generalul N. V. Repnin. Medicul rus Gustav Oreus (1738—1811), numit de Rumianțev, s-a ocupat de combaterea epidemiei: s-au luat măsuri, pentru prima oară în țară, pentru izolarea bolnavilor. Garnizoana a părăsit orașul Iași, care a avut îndeosebi de suferit de pe urma ciumei. La mănăstirea sf. Spiridon spitalul era condus de medici militari. Întrunirile publice au fost interzise, s-au luat o serie de măsuri pentru curățirea orașelor și pentru controlul alimentelor de pe piață. Oreus a arătat că epidemia se propaga și din cauza mizeriei în care se zbatea populația; la început boala se dezvoltă într-o formă ascunsă, fără simptome caracteristice, ceea ce contribuie la răspîndirea ei; de asemenea a fost semnalată posibilitatea transmiterii ciumei prin șobolani și șoareci, descriindu-se felul de manifestare a molimei la Iași, precum și la Moscova, în anul următor¹.

Alți oameni de știință ruși, care au studiat epidemia din principate, au fost doctorii J. J. Lerche, J. M. Minderer² și D. S. Samoilovici³. În august 1770, Lerche făcea observații meteorologice la Iași⁴. Ofițerul Ivan Isleniev, care studiasse la Academia de Științe din Petersburg, a făcut primele observații magnetice în țara noastră, stabilind la 5 iulie 1772 declinația magnetică pentru București⁵. Au fost întocmite planurile orașelor Iași și București, asupra cărora s-a revenit și mai târziu. În 1771 au apărut la Petersburg hărțile Valahiei și Moldovei, publicate de C. M. Roth, poate influențate de hărțile lucrate de stolnicul Constantin Cantacuzino și de Dimitrie Cantemir, iar în 1783 la Amsterdam a fost tipărită de asemenea o hartă a Moldovei, referitoare la istoria

¹ „Descrierea ciumei“, de Oreus, a apărut la Moscova în 1784. Istoricii medicinei noastre (I. Felix, P. Samarian ș.a.) o folosesc.

² Cartea doctorului Minderer a apărut la Riga în 1790.

³ Samoilovici (1746—1805), academician, autor de studii asupra ciumei.

⁴ I. Șt. Murat, istoricul lucrărilor meteorologice din România, arată că în 1902 originalul însemnărilor doctorului Lerche (1708—1780) se păstra la biblioteca Observatorului fizic central din Petersburg. Vezi și „Lebens- und Reisegeschichte“ de Lerche, carte apărută în 1791.

⁵ Vezi comentariile academicianului rus Stepan Rumovski (1732—1815).

războiului dintre ruși și turci, alcătuită de statul major sub îndrumarea generalului F. W. Bawr (1734—1783¹. Acest inginer rus, al cărui nume îl poartă o movilă de lângă satul Luciul-Ialomița, a mai scris și „Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie avec un prospectus d'un atlas géographique de la dernière guerre entre la Russie et la Porte Ottomane“². Este cea dintâi descriere geografică, administrativă și economică a Munteniei, făcută de un

Doctorul D. Ș. Samoilovici

străin pe bază de cercetări proprii. Totodată s-a făcut catagrafia țării, ale cărei lucrări au fost continuate până la 1774³. Încă de la sfârșitul anului 1769 au fost semnalate comandantului avangărzii rusești niște minereuri care conțineau aur

¹ Biografia lui Bawr a apărut în 1785 la Petersburg. Aprecieri în istoria statului major rus, de N. P. Glinoetki (1883).

² În câțiva ani apar mai multe ediții în: 1778, 1781, 1782, 1789, 1790. Lucrarea a fost tradusă în grecește în 1789, la București. Traducerea românească, din 1857, este atribuită greșit de N. T. Orășeanu lui J. L. Carra, care folosește pe Bawr, ca și Dionisie Fotino.

³ Vezi și fotocopia de la Academia R.P.R., arhivă 673.

și argint; problema a fost luată în studiu, deși — la începutul campaniei — în armată lipseau specialiști. Din aceeași perioadă datează harta minieră a țării noastre¹, întocmită — ca și memoriul însoțitor — de corpul de ingineri de mine ruși.

Pentru prima oară, cele două țări au avut aceeași administrație și au trăit o perioadă de patru ani fără samavolniciile turcești. Mareșalul Rumianțev a fost cel dintâi comandant rus care a luat parte personal și cu mult spirit de înțelegere la cînmuire, creînd o frumoasă tradiție pentru urmași. Rumianțev a refuzat să introducă impuneri care ar fi accentuat mizeria poporului; în 1771 a încurajat de asemenea reluarea activității școlilor locale. Vestind locuitorilor, la 29 septembrie 1770, eliberarea țării de sub jugul cel greu, el îndemna pe toți să primească bine pe oșteni și să le procure hrană². Într-o proclamație de la 9 februarie 1771, mareșalul se adresa către norodul Moldovei, în legătură cu măsurile luate pentru asigurarea dreptății, ca să știe toți că de este calea slobodă și ușile deschise la dînsul³. La 18 mai 1771 el dădea dispoziții generalului Reppin să se poarte cu blîndețe cu locuitorii, ca să câștige dragostea și încrederea lor; cerea de asemenea măsuri împotriva oricăror fără-delegi, întreaga lui corespondență ce ni s-a păstrat fiind o mărturie vie a interesului pe care-l purta poporului⁴. Printre contemporani vorbesc de faptele vremii Dumitrache biv vel stolnic⁵, și Sergiu Macreu⁶. Dumitrache amintește de volintirii conduși de Ilie Lăpușeanu și Sofronie, de Constantin Fălcoianu ș.a. Profesorul Macreu la rîndul său scrie: „Rumianțev, eroul veacului nostru, marea minunc a celor ce se luptă cu arme, trăsnetul cel arzător și frica cea nesfirșită a necredincioșilor...”.

* * *

Consiliul de război de la Petersburg hotărî în 1770 ca armata de sub conducerea lui Petre Panin să poarte principalele ostilități împotriva turcilor, iar trupele comandate de Rumianțev să servească doar pentru acoperire. Armata lui Panin a impresurat cetatea Bender, în timp ce înaintarea grabnică în principate și victoriile obținute de cealaltă armată au activizat întreaga campanie, greul operațiilor militare trecînd astfel asupra trupelor lui Rumianțev.

Rumianțev și — mai ales — succesorul său Suvorov au introdus în strategia și tactica operațiilor de înaintare numeroase inovații. Ei foloseau coloanele de manevră și de atac, aceste formațiuni însemnînd un început de transformare a tacticii de linie într-un dispozitiv de luptă în adîncime. Ei au îmbinat de asemenea focul precis al infanteriei cu cel pregătitor al artileriei, concentrîndu-l în direcția loviturii principale. Au renunțat la așezarea greoaie în patrulele a trupelor ce luptau împotriva cavaleriei mobile turcești, rînduind trupele în careuri, mai mici și cu vaste posibilități în ce privește libertatea manevrelor. Rumianțev a mai folosit acțiunea strategică reciprocă a marilor

¹ „Studiul legii minelor“ (București, 1895, p. 3) o datează din 1780. Poate aceeași hartă a lui Bawr?

² Academia R.P.R., foaie volantă nr. 1195.

³ *Ibidem*, foaie volantă nr. 1196.

⁴ *Ibidem*, originale, *ms. rom.* nr. 4606, p. 58 și 62; doc. VIII. 28 și 29, CLIII. 170, CCCXXIII. 135, 148, 150, 153, 158, 159, 202. CCCXXIX. 7, 11, DXCH. 241, DCXLVI. 85, DCCXXXIX. 9, DDCLXIX.35, DCCCLXXXIII.1, DCCXXXVIII.3, DCCCLXXXV.14, MCLXXXVII.38 ș.a. Traduceri românești în *ms. rom.* nr. 7.

⁵ Mort în 1796; considerat greșit ca fiind Dumitrache Varlaam. Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 2802, 4859.

⁶ Mort în 1819. *

grupări de armata pe teatrul de război, înlăturînd amplasarea trupelor după sistemul cordonului. El a elaborat tactica marșului-manevră, pusă în practică de armata rusă între Hotin și Movila Răbăia. Deși dispuneau de forțe mai mici decît dușmanul, rușii au ieșit biruitori din lupte.

Înaintînd pe la mijlocul lunii iunie 1770 spre Movila Răbăia, armata rusă a zdrobit aici o unitate de tătari. Forțele tătărăști s-au regrupat dincolo de Prut, lîngă Larga, unde, în așteptarea marelui vizir Halil-Bei, concentraseră 80 000 de ostași. Rumianțev s-a grăbit să atace pe dușman la 7 iulie, înainte de sosirea grosului armatei turcești, care intenționa printr-o viguroasă ofensivă să elibereze cetatea Bender asediată. Marele vizir dispunea de o puternică armată, cu 130—180 de tunuri, și se credea stăpîn pe situație, iar pe Rumianțev, cu cei 17 000 de infanteriști, 5 000 cavalerie și 118 tunuri, îl considera încercuit. La 21 iulie, într-o bătălie de lîngă riul Cahul, armata turcă a fost însă cu totul înfrîntă; rămășițele artileriei și convoiurile de căruțe au fost capturate de armata rusă la Dunăre.

Între timp, în noaptea spre 16 iunie, armata comandată de Petre Panin a cucerit cetatea Bender. La ostilități au luat parte volintirii moldoveni conduși de maiorul Tircă. Opt zile mai tîrziu, flota ruscască a distrus flota turcească și a ocupat arhipelagul grecesc. Bătălia a avut loc la Ceșme, între țarmul Anatoliei și insula Hios.

La 26 iulie trupele rusești și-au făcut intrarea în cetatea Ismail, la 21 august a capitulat Chilia, iar la 25 septembrie Akkermanul. La 9 noiembrie turcii sînt siliți să părăsească și Brăila. Astfel, cetățile ce fuseseră depășite în cursul înaintării rapide, care a exclus posibilitatea unor operațiuni coordonate între turci și tătari, au fost și ele ocupate, evitîndu-se practic șablonul cuceririi treptate a localităților. Tătarii din Bugeac au fost evacuați în Crimeea. La 4 noiembrie detașamentul generalului Gudovici a reocupat orașul București, care fusese părăsit la reluarea campaniei. La ostilități a luat parte și regimentul de husari alcătuit din „rumîni, moldoveni, transilvăneni“ comandați de polcovnicul Răducanu Cantacuzino (mort în 1774).

În iarna anilor 1770—1771 unitățile rusești, prin incursiuni scurte, forțau linia Dunării și atacau Tulcea, Isaceea și alte puncte importante care serveau turcilor ca depozite militare. Trupele erau sprijinite de flotila fluvială ce se formase în urma dispozițiilor lui Rumianțev. În februarie 1771 a fost cucerită cetatea Giurgiu, părăsită apoi, în iunie, din vina incapabilului comandant, Hensel. În aprilie a fost ocupată Isaceea, iar în octombrie Tulcea. În august o încercare a rușilor de a recuceri Giurgiul a fost respinsă de turci. Numai dînd o lovitură zdrobitoare dușmanului oare înainta spre București, Rumianțev a silit detașamentele turcești să se retragă și din Giurgiu; în același an Crimeea a fost ocupată de trupele rusești.

Sucesele Rusiei umpleau de îngrijorare puterile occidentale¹. Franța s-a oferit să sprijine mai activ Poarta. În iulie 1771 Austria, călcîndu-și angajamentele de neutralitate, a încheiat un tratat secret de asistență mutuală cu guvernul otoman. Atitudinea Austriei a dus la o apropiere a Prusiei de Rusia, deoarece diplomații venezi și berlinezi urmăreau într-o egală măsură compensații printr-o împărțire a teritoriului Poloniei; în același scop, Frederic al

¹ Puțin liniștitoare păreau cuvintele adresate la 17 mai 1770 de ambasadorul Franței Saint-Priest ducelui Choiseul că „Rusia nu voiește să păstreze pentru ea nici Valahia, nici Moldova“, sau afirmația reprezentantului Prusiei că împărăteasa Rusiei nu intenționează să transforme principatele într-o provincie rusească, ele trebuind să alcătuiască un stat tampon...

II-lea specula, în problema otomană, opoziția pe care Austria o făcea Rusiei. Soarta Poloniei continua să preocupe într-un mod deosebit Petersburgul așa încât, ca să ajungă la o înțelegere cu austriecii, guvernul rus a făcut cunoscut în decembrie 1771 curții vieneze că a renunțat la ideea independenței principatelor dunărene. În anul următor Rusia va accepta planul primei împărțiri a Poloniei, propus de Frederic al II-lea, regele Prusiei. Austria a luat Galiția însă Rusia și-a asigurat astfel consimțământul acestor puteri la proclamarea independenței Crimeei. Austria, ca și multe alte puteri, prefera să susțină imperiul muribund al sultanilor și apăsătoarea lui stăpînire în sud-estul Europei, numai ca să profite în plin de pe urma slăbiciunii acestui imperiu. În chestiunea independenței principatelor, curtea vieneză se opunea categoric unei asemenea sugestii, socotind că poate obține aceste ținuturi mai ușor de la turci.

Încă din 1770, refuzînd „bunele oficii ale mediatorilor“ occidentali, N. I. Panin se străduia să stabilească negocieri de pace directe cu Turcia. Abia în primăvara anului 1772 marele vizir s-a văzut nevoit să accepte începerea acestor tratative. În aprilie împuterniciții părților beligerante s-au întîlnit la Giurgiu și în luna următoare au iscălit armistițiul.

La 27 iulie la Focșani și-a început lucrările congresul de pace. Diplomații Austriei și Prusiei însoțeau pe plenipotențiarul turci. Delegații munteni, Mihail Cantacuzino și mitropolitul, au fost primiți numai de plenipotențiarul ruși. Ca și în martie, guvernul rus a cerut: independența Crimeei, libertatea navigației și a comerțului în apele turcești și despăgubiri de război. Din pricina opoziției Austriei, problema independenței principatelor nu a fost reluată. Din motive particulare Grigore Orlov, șeful delegației rusești, a plecat pe neașteptate din Focșani. Plenipotențiarul turci, nemulțumiți și ei de dezbaterile într-o formă atât de ultimativă a problemei independenței Crimeei, au părăsit de asemenea congresul (28 august). Dat fiind încordarea situației internaționale, Obreskov, alt delegat rus, a rămas la cartierul mareșalului Rumianțev pentru continuarea tratativilor.

După prelungirea armistițiului, negocierile au fost reluate în noiembrie la București. Turcii admiteau despăgubiri în valoare de 21 milioane de ruble. însă refuzau să renunțe la drepturile califale ale sultanului asupra Crimeei. La 8 martie 1773 Obreskov, amintind despre dorința Rusiei de a obține independența principatelor, a vorbit în favoarea locuitorilor din aceste regiuni, apărînd dreptul lor la emigrare; dînsul a stăruit asupra înființării unor consulate rusești în Moldova și Țara Românească. Poarta înclina spre pace. Diplomații francezi se străduiau însă să inspire speranțe noi dregătorilor turci, făcîndu-i să nădăjduiască într-un conflict ruso-suedez. Pe de altă parte, ambasadorul Austriei la Constantinopol, deși se angajase să apere interesele Rusiei, submina și el negocierile de pace, ca să câștige poziții în Polonia. Ca urmare, la București, la 10 martie, a fost iscălită doar o înțelegere care prevedea continuarea negocierilor.

Evenimentele din Suedia au determinat transferarea unei părți a armatei ruse în Finlanda; N. I. Panin, deși cunoscînd din corespondență neliniștea romînilor, propunea chiar retragerea armatei din principate. Curînd izbucni și marea răscoală țărănească în părțile Volgăi, provocată printr-o altele și de sarcinile impuse de război. În același timp, prin negocierile directe, tătarii din Crimeea au consimțit să-și proclame independența și să cedeze Rusiei porturile Kerci și Ienikale.

În aprilie 1773 detașamentele rusești atacară pe turci dincolo de Dunăre, la Babadag și Carasu. La 9 mai generalul Suvorov a obținut victoria de la

Turtucaia. Începînd de la 27 mai, trupele rusești au acționat timp de o lună dincolo de Dunăre¹, retrăgîndu-se apoi în Țara Romînească din pricina greutăților de aprovizionare. La Petersburg și mai ales în principate s-au manifestat nemulțumiri atunci cînd s-a aflat de hotărîrea guvernului rus de a ceda stăruințelor prietenilor Porții și de a se lăsa țara în stăpînirea turcilor.

În ianuarie 1774 împărăteasa a dispus înaintarea armatei dincolo de Dunăre. Conducerea negocierilor de pace a fost lăsată în luna următoare, pentru prima oară, în seama comandantului armatei. În felul acesta mareșalul Rumianțev, care se dovedise un diplomat iscusit, a reușit să îmbine operațiile militare cu propunerile de pace. El subordona planul ostilităților planului general și nu urmărea efecte aparente și succese tactice, pe care nu le putea transforma în efecte strategice; nici nu se mai punea problema reprosurilor de pasivitate și nehotărîne, care de ani de zile se auzeau din Petersburg.

În aprilie 1774 generalii Suvorov și M. F. Kamenski au forțat Dunărea, ajungînd la 2 iunie la Bazargic; întreaga armată rusească a trecut fluviul. O unitate de 15.000 de turci a fost înfrîntă de trupele lui Saltikov² la Turtucaia, iar altă unitate de 40.000 de turci a fost zdrobită de Suvorov la Cozlogi. Cuprinse de spaimă, trupele turcești decimate, înfometate, secerate de holi și mereu preocupate mai mult de răzvrătiri decît de lupte, și-au căutat scăparea în cetățile Silistra, Rușciuc și Șumla. Drumul spre Balcani era de acum deschis ostașilor ruși.

În aceste împrejurări, ajunsă la prăpastia anarhiei militare, economice și politice, Turcia a iscălit la 10/21 iulie 1774 tratatul de pace de la Küciük-Kainargi, sat în care se afla cartierul general al mareșalului Rumianțev. Prin tratatul încheiat, Turcia recunoștea independența hanatului Crimeei, a Cuhanului și a întregului țărm nordic al Mării Negre; ceda Rusiei Azovul, Kerci, Ienikale, Kinburn și o parte a teritoriului dintre Nipru și Bug; renunța la Kabarda și consimțea la plata unei despăgubiri de patru milioane și jumătate de ruble. Rusia obținea libertatea navigației și a comerțului în apele turcești, așadar accesul prin strîmtori. Prin articolul XVI al tratatului, locuitorilor principatelor dunărene, a căror situație internă a fost studiată timp îndelungat de Obreskov la fața locului, li s-a acordat o amnistie generală, restabilirea drepturilor de dinaintea de război, libertatea cultului, restituirea proprietăților din raialele Brăila, Bender, Hotin ș.a., dreptul de emigrare, anularea restanțelor, scutirea de impuneri și prestații pe timp de doi ani, îndeștiințarea darurilor, plata impunerilor în bani prin delegați speciali și numirea unor însărcinați de afaceri la Constantinopol. Spre a pune capăt samavolniciei, turcilor li s-a interzis stabilirea în principate. Rusia a devenit protectoarea supușilor creștini ai Porții, recunoscîndu-și dreptul de intervenție în favoarea lor, mai ales de a lua cuvîntul în folosul Moldovei și Țării Romînești.

Tratatul de la Küciük-Kainargi va rămîne la baza acordurilor de mai tîrziu, pînă în 1854. De acum, timp de optzeci de ani se va accentua amestecul puterilor străine în treburile interne ale Turciei. O urmare a tratatului de la Küciük-Kainargi, comunicat țării noastre prin hatîșeriful din noiembrie ace-

¹ Pentru aceste operațiuni militare, vezi nota de la sfîrșitul manuscrisului românesc nr. 352 la Academia R.P.R.: „Să se știe, pe cînd au pierit Visman, ghenăraf maior fiind om viteaz la cetatea Silistra“.

² Din „Slujba lui Dimitrie de la Basarabov“, tipărită la București în 1779, aflăm despre acțiunile generalului Ivan Petrovici Saltikov (1730—1805).

lași an¹, a fost și încercarea de reorganizare a oastei țării în 1775 în Muntenia², unde detașamentele, pămîntene fuseseră desființate încă din 1750; în 1785 s-a încercat să se reorganizeze de asemenea oastea din Moldova.

Încheierea păcii a provocat emigrări masive ale localnicilor în Rusia, cei refugiați — cu toate clauzele liniștitoare ale tratatului — căutînd astfel să scape de represaliile turcilor; listele de emigrați sînt grăitoare și ele pentru larga participare a romînilor la acțiunile împotriva turcilor. În „Genealogia Cantacuzinilor“ a banului Mihail Cantacuzino (1723—1790) găsim un bogat material în legătură cu evenimentele istorice contemporane și cu împrejurările care l-au îndemnat să pubegească în Rusia³.

Foștii aliați ai turcilor, austriei, văzînd dezastrul militar al Porții și nemulțumiți că n-au putut să se mențină în Oltenia, au ocupat drept compensație un teritoriu din sudul Galiției, numit din cauza pădurilor sale de fag, Bucovina; acțiunea a fost motivată prin necesitatea unei rectificări a graniței sudice a Galiției. Intrigile Prusiei au oprit pe mareșalul Rumianțev să riposteze. Mareșalul propunea să retragă cu totul armata rusă pentru ca turcii să hotărască într-o luptă cu austriei soarta ținutului anexat. Din corespondența diplomaților austriei Kaunitz și Thugut aflăm că divanul Moldovei a adresat curții rusești un protest împotriva ocupării acestui teritoriu și că, la demarcarea granițelor noii provincii, Rusia a acționat împotriva intențiilor Austriei⁴. În aprilie 1775 ministrul turc Ismail-Bei, cumpărat de austriei, a recunoscut oficial cedarea acestui teritoriu, motivînd acțiunea prin necesitatea de a lupta împotriva punerii în aplicare a tratatului de la Küciük-Kainargi. Pe viitor, austriei nu vor mai socoti pe turci drept dușmanii primejdioși; dimpotrivă, diplomații vienezi își vor îndrepta cu stăruință politica ca să cîștige cît mai mult de pe urma dezmembrării Imperiului Otoman. În noiembrie 1782 curtea habsburgică plănua chiar anexarea unei părți a Țării Românești și a Belgradului sîrbesc.

În iulie-august 1775 prin principate a călătorit generalul Nicolae Repnin (1734—1801). Participarea sa la evenimentele din Polonia și la desfășurarea războiului ce se încheiase a determinat guvernul rusesc să-l numească în postul de mare răspundere de ambasador extraordinar la Poartă. Împreună cu Repnin era și Iacov Bulgakov, viitor plenipotențiar la Constantinopol (1781—1789). Schimbul de ambasadori urma să se facă la hotar; moldovenii accelerau sosirea solului rusesc, deoarece solul sultanului, Abdul-Kerim, oprindu-se la Iași, pricinuia Moldovei multe pagube.

Reprezentanții țării propuneau Rusiei unele rectificări ale hotărîșorului din noiembrie 1774, dar care nu au fost acceptate. Unii boieri moldoveni erau nemulțumiți de Grigore Ghica, pe care tot ei îl aduseseră la cîrma țării, rugînd

¹ Condițiile păcii au fost anunțate populației printr-o tipăritură în 9 pagini, făcută la București și intitulată „Ponturile păcii ce le au trimis prea înaltul feldmareșal către prea sfințitul mitropolit al Ungrovlahiei“, dat la Brăila la 28 iulie 1774.

² Așadar înainte de Nicolae Mavrogheni, domn din anii 1785—1790, care aduna ostași pentru turci.

³ Unii refugiați s-au întors mai tîrziu în țară: pitarul Constantin Politimos, care altădată a stat cu domnul Grigore Ghica la Petersburg, unde învățase rusește și franțuzește; Fotache, medicul domnului Ghica, ș.a.

⁴ Austriei au trebuit să renunțe la pretențiile lor asupra teritoriului cetății Hotinului, pînă la Rohatin.

pe Rumianțev la 6 august 1774 să-l rînduiască domn¹. Dificultatea consta — după cum relatează Repnin — în aceea că Ghica fusese ridicat în scaun cu sprijinul rușilor, turcii neacceptînd proclamarea sa ca domn pe viață. Lui Repnin i s-a comunicat de la Petersburg să nu primească jalbe din partea pămîntenilor, ca să nu jignească Poarta, însă să-și dea toată silința — pe cale neoficială — să găsească o soluționare satisfăcătoare a plîngerilor². În august 1777, printr-o scrisoare adresată mareșalului Rumianțev, Grigore Ghica și-a exprimat neliniștea față de intențiile turcilor, ațîțați împotriva lui de austrieci, din pricina protestelor pe care le formulase cu ocazia anexării Bucovinei. Ghica a cerut ocrotire din partea rușilor, dar în curînd (12 octombrie) a plătit cu viața domnia, fiind ucis de un trimis al sultanului.

* * *

Negocierile ruso-turcești au continuat. În aprilie 1775 a fost iscălită convenția cu privire la Kinburn. Turcii, împinși de nevoie la diferite concesii, priveau ca trecătoare situația creată, dar încercau să se opună pe toate căile acțiunilor rusești, făcînd apel și la puterile occidentale. Totuși, pentru stăvilirea abuzurilor și înlăturarea interpretărilor greșite ale tratatului de la Kiuçük-Kainargi, în martie 1779 Poarta a trebuit să semneze o convenție explicativă, ratificată chiar în iunie același an; prin articolul VII, Poarta se obliga să păstreze vechile clauze.

Alianța ruso-austriacă din 1781 a deschis discuția în jurul „proiectului grecesc”, pe care mareșalul Potiomkin îl considera drept o problemă importantă pentru securitatea Rusiei. Proiectul, uneori întrucîtva exagerat în aprecieri publicistice, prevedea izgonirea turcilor și renașterea Imperiului Bizantin, al cărui suveran urma să fie Constantin, nepotul Ecaterinei a II-a³. Se mai preconiza, pentru înlăturarea posibilității unei expansiuni teritoriale unilaterale a unuia din participanți la tratative, să ia naștere în mijlocul celor trei împărății: Rusia, Austria și Bizanț, statul independent al Daciei, cuprinzînd Moldova și Țara Românească; faimosul prinț Charles-Joseph de Ligue sugera în noiembrie 1788, din Iași, să fie proclamat domn al Daciei mareșalul Potiomkin, iar diplomații francezi în corespondența lor discutau și ei candidatura lui Potiomkin la domnie.

Prin tratatul din decembrie 1780, Poarta a fost silită să recunoască fluviul Cuban ca hotar cu Rusia în regiunea de la răsăritul Mării Negre. Turcii continuau însă intrigiile lor în Crimeea, care nu putea să se mențină prin propriile ei puteri. Luptele interne între tătari au grăbit în aprilie 1783 unirea Crimeei cu Rusia. În ciuda tuturor acestor acțiuni, în iunie același an la Constantinopol a fost iscălit un tratat de comerț între Rusia și Turcia.

În principate, Poarta nu se ținea de îndatoririle luate, mai ales în ce privește impunerile și proprietățile din raiale. La plîngerea locuitorilor, repre-

¹ Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 7, p. 257. Grigore Ghica a mai domnit în Moldova în perioada anilor 1764—1767, iar în anii 1768—1769 a fost domn al Țării Românești. În timpul războiului ruso-turc el a stat în Rusia, de unde fiul său, Dimitrie, s-a întors abia în 1775.

² La negocieri a luat parte și dragomanul Panaiodor Nicovul, care a fost de față la iscălirea tratatului de la Kiuçük-Kainargi, obținînd de la ruși rangul de consilier și ordinul sf. Vladimir. Panaiodor a murit în vîrstă de 61 de ani, în luna mai 1790 la Iași (inscripția rusească de pe mormîntul de lângă biserica sf. Spiridon).

³ În 1781 circula o medalie înfățișînd pe Constantin, „împăratul Daciei și Bizanțului”, pe malul Bosforului.

zentanții Rusiei prin acțiuni constante au obținut pe cale diplomatică senetul din 1783, în care se făceau unele precizări cu privire la privilegiile, dări și furnituri. Alt act adresat principatelor, în anul următor, repeta aceleași ordine și recomanda — în plus — să se pună în slujbe mai cu seamă pământeni.

Concesiile acestea silite ale Porții se explică prin situația internațională dezavantajoasă a Turciei. Prinse în războiul pentru succesiunea Bavariei, din 1778 Austria și Prusia nu puteau să stingherească politica rusească în Orientul Apropiat. Anglia, la rândul ei, dupta împotriva coloniilor răscolite din America de Nord. Alături de Rusia se aflau în 1780 aproape toate țările europene, păstrând o neutralitate armată. Sprijinindu-i pe americani, Franța a căutat să se apropie de Rusia.

Relațiile economice. Tratatul de la Küciük-Kainargi inaugurează în țările noastre o epocă nouă. Libertatea navigației și a comerțului rusesc pe Dunare și în Marea Neagră dă lovituri încetul cu încetul monopolului otoman impus timp de trei veacuri acestor țări, înlesnind și mai mult dezvoltarea economiei locale. Dezvoltarea producției de mărfuri, a posibilităților de export și a tranzitului contribuie la intensificarea comerțului nostru exterior cu Rusia și Austria.

Și mai înainte Rusia manifesta un viu interes față de situația economică a principatelor. Un consilier al ministerului comerțului, Lodighin, arată încă în 1761 greutatea negoțului din regiunea Dunării, unde se ridica vamă prea mare. În iulie 1764 guvernul rus a imputernicit pe Obreskov, reprezentantul său la Constantinopol, să ceară Porții să îngăduie negustorilor ruși să înființeze birouri comerciale la Constantinopol și în alte orașe printre care și Iași. Obreskov a răspuns că străinii dispuneau de asemenea birouri numai la Constantinopol: recomanda în schimb să fie trimiși la fața locului negustori pentru cercetări. Rușii ce vor călători prin principate mai târziu (Struve, Reimers, Ciciagov, Iakovenko, Liprandi, Demidov ș.a.) vor consacra în însemnările lor pagini întregi bogățiilor naturale ale țărilor noastre.

Intensificarea comerțului și dezbaterile în jurul problemei înființării consulatelor, susținută de A. R. Voronțov, președintele colegiului de comerț care propunea crearea de consulate la Galați, Iași, București și în Crimeea, au permis Rusiei să pună în aplicare una din clauzele tratatului de la Küciük-Kainargi și să numească în principate pentru scopuri economice și politice pe primul lor consul, în persoana lui Serghei Lașkariov¹. Din pricina negocierilor cu privire la Crimeea, noul numit nu a putut să-și preia postul de îndată. În februarie 1780 i s-au dat instrucțiunile necesare, dar la sosirea în iunie la Constantinopol turcii au început să-i pricinuiască greutatea în legătură cu venirea în Moldova. Numai în decembrie i s-a îngăduit să se stabilească într-unul din orașele din

¹ Serghei Lazarevici Lașkariov (1739-1814) a stat între anii 1762-1770 la Constantinopol, la 1772 a luat parte la congresul de la Focșani, în 1774 a fost trimis la Constantinopol, în 1779 la Sinope și la 7 decembrie același an a fost numit consul general în principate. În noiembrie 1782 a părăsit țara, plecând ca rezident în Crimeea; numit în 1786 în Persia, a fost reținut de mareșalul Potiomkin și trimis la sfârșitul anului la Constantinopol. Avansat consilier de stat în 1788, Lașkariov a luat parte la administrația Moldovei și la încheierea tratatului de pace la Iași (1791). El a condus departamentul asiatic, iar în 1807 a fost numit președinte al divanurilor din principate; a murit la Vitebsk. Nepotul său, S. Lașkariov, a publicat cartea intitulată „S. L. Lașkariov“ (Petersburg, 1838).

Bugeac, apoi la Siliștra, încît Lașkariov a preferat să se așeze în ianuarie 1782 la București; în toamna aceluiași an el a fost mutat în Crimeea; cu toate acestea, Lașkariov a fost acela care a contribuit la crearea premiselor pentru înfăptuirea prevederilor tratatului comercial ruso-turc din iunie 1783 în ce privește țările noastre. În iulie același an taxele vamale dintre Rusia, Moldova și Țara Românească au fost scăzute, noul tarif preferențial, anunțat prin foi volante, supărînd pe austrieci. Succesorul lui Lașkariov, Ivan Ivanovici Severin, cel care va consolida prin consulat activitatea economică și politică rusească în principate, a sosit la București în februarie 1783. Domnilor și pașalelor din principate li s-a dat dispoziție să-l primească cu toată cinstea. Totuși, chiar de la început s-au înregistrat fricțiuni provocate de reprezentanții ruși, care apărau drepturile locuitorilor împotriva samavolniciei acestor domni și a acaparării pieței locale de către agenții austriece (Raicevici ș.a.). Guvernul rus era preocupat mai ales de funcționarea unui consulat general în Moldova învecinată, unde s-a și mutat la Iași consulul general Severin¹, pe cînd la București a rămas un simplu consulat; contele Voronțov insistă asupra acestui punct de vedere al diplomației rusești, scriind în februarie 1793 despre agențiile diplomatice din Turcia. Pentru a sprijini activitatea negustorilor ruși pe Dunăre, Severin a înființat în septembrie 1795 un post de comisar comercial la Galați.

Același Severin subliniază în rapoartele către minister creșterea negoțului rusesc în principate. Consulatul Rusiei din Iași înregistrează următoarele sume, cuprinzînd în ruble importul rusesc oficial în țară și exportul nostru în Rusia:

1784	320 774	296 207
1785	345 326	401 385
1786	395 902	357 010
1792 (semestrul II)	180 214	47 046
1793	494 813	102 590
1794 (semestrul I)	275 798	119 907
1795 (semestrul I)	523 959	262 801
1796 (semestrul I)	263 378	4 711

Creșterea volumului importului rusesc și înmulțirea produselor de proveniență rusească ce se desfac acum în țările noastre, reies de asemenea din tariful vamal munten, aplicat cu începere din ianuarie 1792. Acesta cuprinde o serie întreagă de mărfuri despre care se spune că sînt rusești sau „de Rusia“: cuprinde și altă serie, fără mențiunea precisă, dar care, prin natura lor sau prin locul pe care-l ocupă în tarif alături sau între produse sigur rusești, sînt de aceeași origine. În prima categorie intră următoarele:

1. Capere... de. Crîm, cîntarul	6 banii
2. Cuie de Rusia, cîntarul	27 „
3. Foarfeci și bricege de Rusia, testeaua	2 „
4. Inul de Rusia, cîntarul	20 „
5. Ață de in de Rusia, cîntarul	50 „
6. Sfoară rusească, cîntarul	30 „

¹ La 11 23 august 1787, o dată cu izbucnirea războiului, Severin este arestat de domnul Țării Românești; în septembrie părăsește principatele. Moare în postul său la 18 martie 1799, în vîrstă de 48 de ani. Succesorul lui Severin, Iakovlev, sosește la Iași în iunie 1799. Viceconsulul Rusiei, Ravici, a murit la București la 17 februarie 1795.

7. Pînză lată de Rusia, topul	15	bani
8. Pînză îngustă rusească, topul	7 $\frac{1}{2}$	„
9. Pînză cu margini rusească, topul	15	„
10. Berbuti rusească, cîntarul	25	„
11. Pînză lată rusească pentru muşama, topul	20	„
12. I pacu (şi iarăşi), ũnsă mai îngustă	15	„
13. Pînză lată rusească de ventrele corăbiilor, topul	25	„
14. I pacu, ũnsă mai îngustă	15	„
15. Citu (un fel de stambă) de Rusia, top po (cîte) 36 coţi	30	„
16. Alagea rusească (stofă de mătăsă vărgată), cel mare topu, adică lată	30	„
17. Alagea i pac mai îngustă, topu	20	„
18. Abale de Rusia, topu pe coţi 60	10	„
19. „De la postavurile ruseşti să se ia cu analogon după cele mai sus arătate“ (adică după cele franceze, engleze, olandeze ş.a.)	—	—
20. Samuri buni de Rusia, perechea	180	„
21. Samuri ce es din Lehia rusească	90	„
22. Vulpi bune roşii ruseşti, taneaua (adică bucata)	30	„
23. Vulpi de ţară căzăcească, taneaua	13 $\frac{1}{2}$	„
24. Sangepi (petit gris) melucraţi sibiriatici (de Siberia) oca	40	„
25. Blană de iepuri ruseşti, tanele 100 (adică 100 de bucăţi)	30	„
26. Hirşii ruseşti, taneaua	15	„
27. Hirşii de Crîm (Crimeea), taneaua	4	„
28. Covoare ruseşti, unul	5	„
29. Reventul, oca	30	„
(Este tot una cu rhubarba, iar aceasta apare în tariful din 1727 ca fiind importată din Rusia)		
30. Ceaiul, oca	12	„
31. China (ceai chinezesc), oca	11	„
32. Vutci felurimi, sticle o sută	54	„
33. Fier melucrat, cîntarul	13	„
34. Teluri (fir de metal) de fier, cîntarul	48	„
35. Oţel, cîntarul	59	„

Articolele de sub nr. 33—35 sînt trecute ca ruseşti, deoarece între nr. 34 (teluri) şi 35 (oţel) se află, în tarif, trecute „cuiile de Rusia“. Credem că provin toate din Tula. Poate tot de acolo vin şi articolele următoare din tariful vamal: brice, ace cu gămălie, ace cu urechi, preţcare, pile, după care citim: „foarfeci şi bricege de Rusia“.

36. Balăcdiş, dinte de peşte, oca	16	bani
37. Berbuti de saci, suta	100	„
38. Cacomul, sorocul	36	„
39. Laţica (blană albă), sorocul	10	„
40. Crasac (vulpe tătărească), taneaua	4	„
41. Vulpe albă, taneaua	7 $\frac{1}{2}$	„
42. Furda (rămăşiţă) de samuri, oca	400	„
43. Pacele şi picere de samuri, oca	200	„
44. Pîntece de samuri, perechea	6	„
45. Coade de samuri, una	$\frac{1}{2}$	„

Fată de tariful din 1792, cel din iulie 1795 nu cuprinde lucruri noi. Se amintește și aici, printre blănurile prețioase, de „vulpea neagră“, care e taxată, perechea, cu 360 de aspri. E cea mai scumpă dintre blănuri, mai scumpă chiar decât samurul, deoarece o pereche de „beaux sammours de Russie“ costă numai 180 de aspri, deci pe jumătate.

Grupându-le pe categorii de mărfuri, vedem că se importau țesături (pânzeturi, postavuri, abale, covoare), fire (ață, sfoară), metale și obiecte de metal, blănuri, coloniale, băuturi și plante medicinale, în cantități din ce în ce mai mari. Aceasta ne-o confirmă de asemenea Fr. J. Sulzer (1782), care vorbește de vânzarea la prețuri foarte mici a pânzei și barchetului din Moscova și a obiectelor de oțel și fier din Tula, încă înainte de stabilirea în localitate a consulilor ruși. Rapoartele consulare rusești arată că valoarea țesăturilor aduse la noi în anii 1783—1787 se ridică anual la 3 000 de piaștri, iar în anii 1794—1798 la 51 000 de piaștri; importul inului ajunge în 1795 la 20 875 și în 1798 la 60 987 de piaștri; valoarea importului de metale și obiecte de metal înregistrează în 1796 cifra de 17 037 de piaștri, în 1798 — 32 487 de piaștri; lacăte în 1784 — 2 370 de piaștri, în 1798 — 2 799 de piaștri; diverse vase în 1789 — 5 712 de piaștri; vutci în 1796 — 46 366 de piaștri, în 1797 — 14 300 de piaștri; pielărie (ăuft și cizme) în 1798 — 1 332 de piaștri; reventul în 1795 — 2 780 de piaștri, în 1796 — 4 896 de piaștri; icoane și separat cărți în anii 1796—1797 — 1 666 de piaștri; juvaeruni în anii 1795—1797 — peste 11 000 de piaștri, în 1798 — 36 600 de piaștri. La import, deși interzis, apare tutunul, înregistrat și la export. La vreme de nevoie, de foame, din Rusia se aduc grâne. Medicul Andreas Wolf povestește că în 1795, când din pricina secetei oamenii rîsneau coaja de ulm și o mînceau, mitropolitul Iacov Stamati a adus din Rusia alimente; același autor arată că mareșalul Potiomkin a contribuit la introducerea berii în Moldova.

Din rapoartele consulare constatăm că importul blănurilor scumpe continuă să ocupe un loc de frunte, treptat depășind suma de jumătate de milion de piaștri sau 300 000—400 000 de ruble. Atît relatările călătorilor străini, cât și taxele tarifelor vamale sînt concludente și ele în această privință. Naturalistul Hacquet, de pildă, descriind pe la 1789—1790 orașul Iași, arată că „rușii aduc aici primăvara blănurile lor prețioase“. Aceeași afirmație o face și Mihail Cantacuzino pentru Muntenia: „diverse blănuri vin din Rusia“. Mai temeinice știri ne dă însăși Sulzer: „pentru blănuri există iarăși alți negustori, care le aduc din Polonia și Rusia și care desfac anual, numai în Muntenia, de peste 400 000 de lei“. Blănurile rusești pătrunseseră atît de mult în țările noastre, încît impuseseră nu numai numirile lor, dar și unele expresii tehnice, de specialitate, cum era sorocul de samuri sau de cacom.

După cum am văzut, a sporit considerabil și exportul țărilor noastre. Zeci de negustori ruși, mai cu seamă din orașele Nejin, Kiev, Moscova, Oriol, Mohilău ș.a., exportă vinul moldovenesc din Iași, Odobești și Focșani. Istoricul comerțului rusesc din veacul al XVIII-lea, M. Căulkov, vorbește despre caravane cu sute de butii din vin „voločese“, care trec în 1754 prin Vasilkov. Acest export, amintit și de alți străini (J. L. Carra în 1777 și viceconsulul francez Parrant în 1798), crește, ajungînd în 1796 la 136 416 de piaștri, ceea ce constituie 6% din venitul total al țării, cantitatea vinului fiind de 150 000 de vedre. Exportul nucilor și prunelor uscate se cifrează în 1795 la 15 928 de piaștri. Fructele uscate se îndreaptă spre orașele din sudul Rusiei. Amiralul Ciciagov afirma, în 1812, că Rusia și Polonia au cumpărat de aici veacuri de-a rîndul vinuri, fructe și sare. Însă, din cauza impozitelor impuse de împăratul

Pavel I, exportul sării se reduce, ceea ce ne confirmă și Parrant. Despre exportul vitelor și mieilor, în Rusia, scrie un turc anonim de la mijlocul veacului al XVIII-lea. Din datele consulatului rusesc reiese că în anii 1795—1796, exportul boilor din Moldova ajungea la 8 400 și 13 000 de piaștri (1 200 de boi). Exportul de miere — de 3 672 de piaștri, se înregistrează numai în 1784. Comerțul de tranzit conține de asemenea mărfuri venite din Orient. Aceasta creștere a volumului comerțului nostru exterior, nestăvilită chiar de războaic, contribuie și ea la consolidarea relațiilor romîno-ruse.

RĂZBOIUL DIN ANII 1787—1792

Acțiuni diplomatice și militare. Situația internațională a suferit o schimbare în 1786. Apropierea ruso-austriacă, urmărită de clasa conducătoare a Rusiei în vederea extinderii și asigurării teritoriilor de la nord de Marea Neagră, nu corespundea intereselor Franței, Prusiei și Angliei. Aceste puteri se temeau nu numai de creșterea forțelor Rusiei, dar și de încorporarea unor noi populații în granițele Austriei, care s-ar transforma, astfel, într-un stat slav. Turciei, căreia aplicarea tratatului de la Küciük-Kainargi îi provoca mari greutăți interne, în acțiunile ei împotriva Rusiei i se făgăduise ajutor financiar, precum și provocarea simultană a unui război ruso-suedez. Și de această dată, adversarii erau convinși că Rusia se va prăbuși de pe urma unui război pe două fronturi.

Mazilit pe nedrept în decembrie 1786, domnul Moldovei Alexandru Mavrocordat, ajutat de viceconsulul Selunski¹, a luat calea pribegiei în Rusia, ca să nu împărtășească soarta nefericitului Grigore Ghica². Călătoria Ecaterinei a II-a în Crimeea și întâlnirea ei cu Iosif al II-lea, împăratul Austriei, în vara anului 1787, a fost prezentată la Constantinopol drept o demonstrație amenințătoare la adresa Turciei. Încredințată de sprijinul puterilor vrăjmașe Rusiei și dorind să anihileze o eventuală alianță militară ruso-austriacă, Poarta a chemat la 15 iulie 1787 pe Bulgakov, plenipotențiarul Rusiei la Constantinopol, și printre altele i-a cerut extrădarea fugarului Mavrocordat. Înainte de expirarea termenului stabilit pentru comunicarea răspunsului, la 5 august lui Bulgakov i s-au formulat alte pretenții: anularea tratatului de la Küciük-Kainargi și a convențiilor ulterioare, precum și renunțarea la Crimeea, la construirea flotei în Marea Neagră și la drepturile obținute pentru principatele dunărene. consulii ruși urmînd să fie rechemăți de aici. Din nou, răspunsul negativ al plenipotențiarului Rusiei s-a soldat cu întemnițarea lui. La 13 august 1787 Turcia a declarat războiul. În manifestul de la 7 septembrie, ca răspuns, guvernul rusesc a invocat și asuprirea la care Poarta supunea principatele.

Superioritatea numerică a flotei turcești, ale cărei unități principale fuseseră furnizate de englezi, a inspirat comandanților otomani planul debarcării unor trupe pe coasta de nord-vest a Mării Negre. La 1 octombrie turcii au încercat să cucerească cetatea Kinburn, la gura Niprului; atacanții au fost respinși de garnizoana cetății, comandată de generalul Suvorov. Dincolo de Kuban, bandele înarmate de către turci au fost și ele risipite.

¹ Maiorul Ivan Selunski a fost numit viceconsul al Rusiei la Iași în luna mai 1784. În următorul război a comandat în Moldova o unitate de voluntari, rezervîndu-și un rol important în administrația țării. Brigadierul Selunski era mort în 1798 (Academia R.P.R., doc. CCLXX, 11).

² Mavrocordat a murit în 1819 la Moscova.

Austriecii, aliații rușilor, lăsau acestora greutatea luptelor, în timp ce ei ocupau provinciile învecinate. Detașamentele austriece au intrat în orașul Iași, dar, la apariția turcilor, s-au retras. Ibrahim-Pașa a reocupat la 24 iunie orașul și a macelărit un mare număr de locuitori. Față de nepăsarea austriecilor, mareșalul Rumianțev, care aștepta apropierea armatei marelui vizir, se văzu nevoit să grăbească înaintarea unităților sale. Moldovenii întâmpinau pe ruși cu bucurie. La 22 august turcii au părăsit orașul Iași, iar la 4 septembrie cetatea Hotin a capitulat și a fost ocupată de trupele generalului Saltikov. Rumianțev s-a așezat la Țuțora, fără să intre în Iași, din pricina neînțelegerilor cu austriecii care căutau să-și consolideze stăpânirea în Moldova, cel puțin pînă la Siret. El a adresat locuitorilor țării un manifest, vorbindu-le despre restabilirea libertăților de care Moldova s-a bucurat în trecut. În octombrie a sosit aici și prințul de Ligue, ca să înlăture neînțelegerile dintre ruși și austrieci¹. La 6 decembrie cetatea turcească Oceaș a fost cucerită de armata rusă.

Pe frontul din Banat și Transilvania austriecii suferiră o serie de înfrîngerii. Ca să vină în ajutorul turcilor, aliații Porții au provocat intrarea în război a Suediei. Ambasadorul Rusiei a fost expulzat din Stockholm și, mai înainte de a se declara războiul, suedezii au și forțat granița rusească, dar au fost respinși. Anglia, Prusia și Olanda, la rîndul lor, se străduiau să împiedice o intervenție a Danemarcei, aliata Rusiei.

Conducerea supremă a trupelor rusești în principate o avea mareșalul Grigore Potiomkin, iar strălucirile victorii au fost obținute de celebrul comandant de oști Alexandru Suvorov (1730—1800). Disprețuind pe austrieci, mediocru conștii de prințul de Koburg, moldovenii contemporani, ca hatmanul Răducanu Rosăt, povesteau cu admirație faptele de arme ale lui Suvorov. De altfel întreaga populație moldovenească venea în ajutorul rușilor, aducînd informații folositoare și atacînd convoaiele de provizii turcești. Găsim luptători moldoveni printre voluntarii detașamentului format în 1787 de polcovnicul Ivan Selunski în regiunea Mohilăului pe Nistru, apoi la Iași, unde în anii 1790—1791 el elibera bilete căpitanului de voluntiri Gheorghe Costin². Cunoaștem de asemenea corespondența din anii 1787—1788 a generalului Elmpt cu moldovenii, numiți căpitani de arnăuți³. La Iași, în regimentul de „cazaci” comandat de polcovnicul Gheorghe Hîrjeu, întîlnim în anii 1791—1792 pe același căpitan Gheorghe Costin⁴, în timp ce mareșalul Rumianțev vorbește la Iași la 5 decembrie 1788 despre căpitanul de „arnăuți” din același detașament mixt al maiorului Hîrjeu, Ștefan Carp, distins în ultimele două războaie turcești⁵. Suvorov elogiază și el, la 30 octombrie și 1 noiembrie 1789, pe ostașii detașamentului de „arnăuți” — Pavel Aiut și Nicolae Sevran, săteni din Berezna din ținutul Fălciu⁶, precum și pe „arnăuții” — căpitan Anton Nicolae și Eutenie Anton din ținutul Tutova⁷. Și în această participare largă a maselor populare

¹ În urma încondării relațiilor cu Potiomkin, comandantul suprem, Rumianțev a fost rechemat în martie 1789 de la conducerea acestei armate. Sperînd într-o revocare a ordinului, abia în luna mai el a predat comanda lui Repnin. Rumianțev a rămas în Moldova, în satul Lăzoreni, pînă la sfîrșit de an, motivîndu-și întîrzierea prin boală.

² Academia R.P.R., doc. DCCCXCIX. 2 și 3; vezi și doc. MCCLXXXIX. 38, din 8 iunie 1786, referitor la podporucicul Gheorghe Panait.

³ *Ibidem*, doc. CCLXVI. 45, 47, 48.

⁴ *Ibidem*, doc. DCCCXCIX, 4 și 7.

⁵ *Ibidem*, doc. DCCXL. 228.

⁶ *Ibidem*, doc. DCCCXII. 1.

⁷ *Ibidem*, doc. DCXLVI. 86.

la războaiele antiotomane trebuie văzută o puternică manifestare a luptei antifeudale.

În aprilie 1789 turcii au fost înfrânți la Măxineni și Galați. Printr-o înaintare rapidă pornită din regiunea Birladului, la 21 iulie Suvorov a salvat armata prințului de Koburg și a zdrobit la Focșani oștirea lui Osman-Pașa, care încercuise 30 000 de austrieci. Din Ismail și Brăila, turcii au pornit o ofensivă spre nord, însă în lupta de la Rîmnic, la 11 septembrie, Suvorov, ajutat de austrieci, a obținut o biruință tot atât de categorică. La toate aceste bătălii au luat parte și volintirii noștri. La 28 septembrie a capitulat cetatea Akkemman, iar la 3 noiembrie cetatea Bender. Forțele principale ale turcilor au fost distruse.

Înfrîngerile suferite de austrieci în 1788 i-au silit să încheie un armistițiu la Zemplin. Mai târziu, însă, victoriile rușilor au permis trupelor austriece să reînceapă operațiunile militare. Ele au ocupat Belgradul, iar la începutul lui noiembrie 1789 au intrat în orașul București.

În urma capitulării Akkemmanului, turcii căutau să înceapă tratativele de pace. Nicolae Mavrogheni, fostul domn al Țării Românești, s-a adresat în această privință mareșalului Potiomkin, în timp ce la 3 noiembrie Bulgakov a fost eliberat din temniță. Iarna grea puse capăt tuturor frământărilor.

În învălmășeala Constantinopolului, plenipotențiarilor Angliei și Prusiei cautau să zdruncine încrederea generală în Hasan-Pașa, marele vizir care tindea spre pace. În urma încetării din viață a împăratului Iosif al II-lea, s-a încercat chiar o desfacere a alianței ruso-austriece. Suedezii și polonii, pe de altă parte, erau așezați într-una împotriva Rusiei. În legătură cu mobilizarea Prusiei, o parte a trupelor rusești a trebuit să fie retrasă din Moldova; moartea subită a marelui vizir a curmat tentativele de pace.

Suvorov vedea o clarificare a situației în atacarea turcilor dincolo de Dunăre. Încercarea trupelor austriece de a-și consolida pozițiile din Țara Românească a suferit un eșec la Giurgiu. Prințul de Koburg a apelat la ajutorul urgent al armatei ruse. Sosit în grabă în satul Aeru Mare, în apropierea orașului București, Suvorov află că la 19 septembrie 1790, la Giurgiu, austriecii au încheiat un armistițiu; unitățile rusești se retraseră atunci dincolo de Siret.

În august 1790 suedezii înfrânți de ruși au cerut pace. La 18 septembrie detașamentele rusești au ocupat Chilia, apoi Tulcea și Isaceea. Înspăimîntat de soarta înaintașilor săi, marele vizir Șerif-Pașa nu îndrăznește totuși să reia negocierile de pace.

Numai o acțiune zdrobitoare putea să determine pe turci să cedeze. În consecință, generalul Suvorov, secondat de Kutuzov și de alți comandanți, a primit sarcina de a cuceri cetatea Ismail, puternic întărită de inginerul francez Lafitte-Clavé. Somat să se predea, seraschierul cetății a răspuns că „mai curînd Dunărea se va opri din cursul ei și cerul va cădea pe pămînt, decît Ismailul va capitula“. Cu toate acestea, cetatea a fost cucerită printr-un asalt care „întrecea vitejia tuturor vremurilor“; așa l-au caracterizat martorii din Occident, tinerii ofițeri Richelieu, de Ligne (fiul), Roger de Damas și alții¹. În schimb, din amintirile contelui de Damas, trimis de regina Franței la fratele ei, împăratul Austriei, se vede uimirea produsă atunci, cînd tînărul autor istorisește cum

¹ La asalt au luat parte și volintirii băștinași comandați de lt.-colonelul Ioan Nicoriță și armăniții din Galați. Polcovnicul Srebriakov, ucis în timpul asaltului, se află înmormîntat la Huși.

comandantul atît de lăudat la Viena, de Koburg, se lăsase bătut împreună cu 15 000 de soldați, de numai 4 000 de turci.

Între timp flota rusească, sub conducerea amiralului Ușakov, eliberează Marea Neagră de flota turcească.

Prin armistițiul de la Giurgiu, Austria a încercat să stabilească un corp de ocupație în Țara Românească și Moldova; turcii preferau vecinătatea austriacă celei rusești. Numai tratatul de pace, iscălit la Șiștov la 4 august 1791, i-a obligat pe austrieci să evacueze principatele, revoluția franceză deplasînd centrul preocupărilor lor spre Occident. Tratatul de pace se baza pe un *status quo ante bellum*; totuși, curtea vieneză a dobîndit stăpînirea asupra vechii Orșove și a teritoriului Uniei.

Rusia a continuat războiul, refuzînd mediația Angliei pe baza *status quo*-ului. Pierderea Ismailului și a Anapei, în Asia, înaintarea detașamentului comandat de Kutuzov pînă la Babadag și distrugerea Măcinului în iulie 1791 de trupele lui Reprin au silit pe noul vizir, Iusuf-Pașa, să reînceapă negocierile. Preliminariile au fost semnate, în lipsa lui Potiomkin, de către generalul Reprin în Galați la 31 august 1791. Revenit în sînul armatei, Potiomkin a respins tratatul, reluînd discuțiile la congresul de pace de la Iași. Mareșalului Potiomkin nu i-a fost însă dat să vadă sfîrșitul negocierilor: el a murit la 5 octombrie 1791, în drum spre patrie¹.

Conducerea tratatelor diplomatice cu împuțerniciții turci a fost încredințată cancelarului Bezborodko². Prin tratatul de pace iscălit la 29 decembrie 1791 și 9 ianuarie 1792 Nistrul devenea hotar între cele două imperii. Strîmtorile rămîneau deschise pentru comerț. Articolul IV al noului tratat confirma respectarea clauzelor tratatului de la Küciük-Kainargi și a convențiilor de mai târziu. Principatele dunărene obțineau, pe deasupra, o anulare a datoriilor, precum și scutirea de impuneri și prestații pe timp de doi ani. În termen de patru sprezece luni, localnicilor doritori de a emigra li s-a dat dreptul de a părăsi țara. Un val de bejenari s-a grăbit să se așeze în teritoriile învecinate de la răsărit, acaparate în 1779 de turci de la tătari și acum eliberate de ruși³.

Legăturile culturale. Intensificarea relațiilor economice contribuie la renașterea culturală a țării. În a doua jumătate a veacului al XVIII-lea influen-

¹ Despre moartea lui Potiomkin, vezi corespondența generalului V. S. Popov, a contelui F. V. Rostopcin ș.a. Inscripția de la biserica Golia din Iași, la Academia R.P.R., arhivă 1580, p. 93—94. Cîntecul lui Potiomkin și alte istorisiri în stihuri moldovenești sînt consacrate morții mareșalului. Un contemporan, Gheorghe Nacu, este autorul „Rălației pentru moartea și țărâmonia îngropării a lui sfteliș G. A. Potiomkin“. Pe locul morții lui Potiomkin, între satele Pîrlița și Milești, se înalță un obelisc numit de popor *Stîlpul lui svetlici (stolb svetlejšego)*. Însemnări despre politica rusească cu 80 de ani înainte și după 1791, la Academia R.P.R., ms. rom. nr. 3102, p. 124—126.

² Pe Bezborodko (1746—1799) îl găsim pomenit în prefața unui „Catavasier“ tipărit la 1792 la Iași de M. Strelbički.

³ Certificatul de serviciu eliberat de Bezborodko la 12 februarie 1792 vornicului de aprozi M'hail Sturza, la Academia R.P.R. (doc. CCCXXIX. 13). Atestatul iscălit de Bezborodko la 14 februarie 1792, la Iași, înaintează pe N'colae Balș la gradul de consilier colegial rus, înlesnîndu-i plecarea în Rusia (*ibidem* doc. CCCXXIII, 139). Copia scrisorii Ecaterinei a II-a de la 23 septembrie 1793 referitor la refugiați moldoveni (*ibidem*, doc. CCCXXIII, 136). Diplomele colonelului Em. Balș, d'n anii 1794—1795 (*ibidem*, doc. CCLXXVIII. 45, DCCVII. 70 și 72). Porunca lui Lașkariov dată în 1792 locotenentului emigrant Ștefan Belcic (*ibidem*, doc. DCCLIX. 51). Diploma porucicului Ioan Boian din 1793 (*ibidem*, DCCCLXXXIII. 3).

Generalissimul Suvorov
(Bibl. Acad. R.P.R. — secția stampe)

țele culturale rusești se fac tot mai simțite. În bună parte ele nu izvorăsc din complexul dezvoltării intelectuale a Rusiei contemporane — care ne va influența mai mult după 1806, ci se situează pe continuarea tradiției cărțurărești adânc înrădăcinate din trecut. Aceste înmămuriri se opun propagării scolasticii grecești de compilație, reprezentând cultura suprapusă a domnilor și clientelei lor fanariote, și ne transmit de asemenea — spre sfârșitul veacului — aspirațiile de apropiere cu Occidentul, mai ales cu Franța.

În cadrul vechilor preocupări slavo-rusești, în 1755 la Rîmnicul Vilcea s' retipărește gramatica slavă a lui Meletie Smotrițka, scoasă și în 1697 de Antim Ivireanul; gramatica se retipărește pentru uzul școlilor sîrbești, dar — desigur — și al celor locale¹. Tipăriturile nu reușesc încă să înlocuiască pe deplin manuscrisele, încă și în domeniul gramaticilor slave mai găsim la Academia R.P.R. (*ms. slav.* nr. 402 și 662) exemplare scrise altădată în țara noastră. Se înmulțesc copiile scrierilor privitoare la trecutul Rusiei, care izvorăsc din „Sinopsisul“ rusec tipărit la Kiev în 1680; acest letopiseț, apărut între anii 1674—1836 în mai multe ediții rusești, este prima carte asupra Rusiei tradusă în românește, citată de Dimitrie Cantemir, copiată de cărturarii noștri: Evloghie (1753), dascălul Lavrentie de la Hurez din Țara Românească (1757), harnicul Rafail (1767) ș.a.² Istoriile consacrate vieții lui Petru cel Mare și a Ecaterinei a II-a sînt talmăcite uneori și din scrieri din limbi occidentale, răspândite la noi în traduceri grecești. Este popularizată viața lui Petru în traducerea din 1749 a lui Matei Fărcașanu biv vel sățrar, reluată în 1755 de Rafail la Hurez³ și tot acolo de Dimitrie Rîmniceanu în 1767⁴ și de Petru, discipolul lui Lavrentie⁵, apoi de Gavriil, cu cheltuiala lui Inochentie al Hușilor și care datează din 1756⁶; alta copie este din 1765, iar două manuscrise provin din Brașov — unul din 1783 de Ioan Zacionea⁷, altul din 1785, talmăcit din rusește de dascălul Radu Popovici, iar copist fiind căpitanul Zamfir Marco⁸; copia din 1799 o scrie Toader Meican⁹. Căpitanul Antohi Hociung, șezînd în casele condicarului Ștefan Zătreanu, copiază în 1793 istoria Ecaterinei a II-a și descrierea Herșonului¹⁰. Din 1766 datează copierea la Kiev și în Podolia a tîloului psaltirii, tradusă de dascălul Isaia „de pe rusie pe rumînie“ după o tipăritură a mănăstirii Pe-cerska, copia fiind făcută de Gherasim, care a vizitat Ucraina împreună cu un coleg al său, Ioanichie¹¹. Numărul de cărți rusești, care circula în țările noastre este tot atît de remarcabil cît și mulțimea de cărturari cunoscători de limbă rusă.

O sumă de traduceri din rusește pentru literatura profană — calendare, letopisețe — le datorăm lui Varfolomeu Măzăreanu (trăiește pe la anii 1710—1790), „ucenicul mitropolitului Antonie care s-a pristăvit în Țara Moskicească“.

¹ În schimb, din sîrbește în romînește sînt traduse cărți provenite și ele din Rusia: „Adunarea cazaniilor“ (Viena, 1793), „Datorințele presviterilor“ (Buda, 1817), retipărită mai tîrziu ș.a.

² Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 204, 249, 770, 1134, 2353. Letopisețul din Kiev s-a și tipărit în traducere moldovenească în 1837 la Neamț, sub îngrijirea lui Veniamin Costachi, în anexele cărții „Hronograf adică numărare după ani“.

³ *Ibidem*, *ms. rom.* nr. 2353.

⁴ *Ibidem*, *ms. rom.* nr. 2668.

⁵ *Ibidem*, *ms. rom.* nr. 204.

⁶ *Ibidem*, *ms. rom.* nr. 49.

⁷ *Ibidem*, *ms. rom.* nr. 2476.

⁸ *Ibidem*, *ms. rom.* nr. 3161.

⁹ *Ibidem*, *ms. rom.* nr. 2581.

¹⁰ *Ibidem*, *ms. rom.* nr. 3102.

¹¹ *Ibidem*, *ms. rom.* nr. 716.

Mareşalul Potiomkin
(Bibl. Acad. R.P.R. — secția stampe)

Varfolomeu și-a făcut studiile la Academia din Kiev. El a mai vizitat acest oraș în 1757, în calitate de fruntaș al mănăstirii Putna, când împreună cu doi colegi, Calistru și Mihail, a fost trimis acolo de Iacov, mitropolitul Moldovei: la înapoiere, solii au adus din Kiev printre altele și numeroase cărți. Măzăreanu a fost „îndreptătorul“ școlilor moldovenești. În școala de la Putna — creată de dînsul și de Venedict Pavlinkovski — „introduse și puțină rusească“. Biograful îl socotea pe Varfolomeu Măzăreanu un minunat cunoscător al scrisului slavon și un „apostol înfocat al politicii muscalicești în Moldova între anii 1760—1780“. De la Măzăreanu ni s-au păstrat frumoase condici, cronici, cuvîntări, precum și scurta descriere a călătoriei delegației moldovenești în 1770, în capitala Rusiei. Celălalt cărturar care a vizitat atunci Petersburgul — bătrînul Venedict Pavlinkovski din Solca, autorul „Slujbei acoperemîntului Maicii Domnului“ scrisă încă în 1722 la Putna, — a adus la Moldavița ca dascăl și a îndemnat la lucru pe tînărul Varfolomeu și a colaborat la tălmăcirile sale¹. La mănăstirea Moldavița se păstrau cărți aduse de Venedict din Petersburg, iar numele său era zugrăvit pe clopotele mănăstirii din 1777². Printre traduceriile lui Măzăreanu pomenim în primul rînd „Esopia“, tălmăcită în 1763 „de pe limba moshicească pe moldovenie“; este una din cele mai răspîndite cărți populare laice, care s-a și tipărit în 1795 la Sibiu, editorul călăuzindu-se și el de o tipăritură rusească mai veche. Traducerile lui Măzăreanu continuă prin aceeași filozoficească „Itică sau Ieropolitică“ (1764), apoi „Letopisetul“ lui Nicodan Grigorevici, „slăvit dascăl în Țara Moskicească“, „tălmăcit de pe rusie pe moldovenie“ (1766), „Învățăturile“ lui Avva Dorofei (1766), tipărite la Kiev în 1628, „Leastvița“ lui Ioan Scăriariul (1766)³, liturghia rusească (1770), „Cuvinte din prologul moskicesk“, „Catehismul“ lui Platon Levșin (1775), „Trebnicul“ lui Petru Movilă (1776)⁴, „Cuvinte“ ale lui Dimitrie al Rostovului și ale lui Nicodan Grigorevici (1778) ș.m.a.

În principate sînt foarte populare copiile și traduceriile textelor lui Nil Sorski⁵, precum și scrierile sus-amintite ale lui Dimitrie al Rostovului, traduse — printre altele — de starețul rus Vasile de la mănăstirea Poiana Mărului din ținutul Rîmnicul-Sărat, care a luat ființă în al patrulea deceniu al veacului al XVIII-lea, dar, în urma unui foc din 1771, funcționa ca schit. Pe Vasile, promotor al învățaturii lui Nil Sorski⁶, putem să-l considerăm la noi drept premergător al lui Paisie Velicikovski în crearea unei școli slave și în renașterea monahismului local⁷. În această perioadă crește din ce în ce numărul traducerilor din rusește. Astfel, Pahomie din schitul Lapoș de lângă Bașeu, pe la mijlocul veacului al XVIII-lea copiază o carte tipărită în împărăția Moscului⁸. Harnicul copist Sava Popovici de la Rășinari tălmăcește în 1785 „Geografia“, tipărită în 1759 de „Academia învățăturilor“ din Petersburg, precum și povestirea despre

¹ Predoslovie la pomelnicul mănăstirii Moldavița, de Venedict (*ms. rom.* nr. 921 la Academia R.P.R.).

² Însemnările lui N. Beldiceanu la Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 4181, p. 112-120.

³ „Leastvița“ a fost tradusă de Varlaam, către 1618.

⁴ Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 2986.

⁵ *Ibidem*, *ms. rom.* nr. 1076, 1411, 1427, 1566, 1621, 1889, 1922, 1982, 1987, 2030, 2074, 2100, 2166, 2173, 2216, 2317, 2986, 3463, 3554, 3562, 3726.

⁶ *Ibidem*, *ms. rom.* nr. 1990, p. 277—414; nr. 2045, p. 51—84.

⁷ Manuscrisele românești la Academia R.P.R. cu scrieri de Vasile de la Poiana Mărului ș.a., nr. 1427 1441, 1566, 1621, 1889, 1922, 1980, 1982, 1987, 1990, 2030, 2045, 2074, 2100, 2121, 2123, 2166, 2173, 2317, 2635, 3543, 3688; *ms. slav.* nr. 373, 375, 379, 382, 407, 603.

⁸ Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 5454, p. 183.

biruința marelui cneaz Dimitrie Donskoi asupra tătarilor. În 1787, la Bistrița Macarie a tradus din rusește „Istoria bisericii“ de Teodorit. Multe manuscrise sînt păstrate la Academia R.P.R. și în alte biblioteci : în „Gramatica romînească“ a lui Macarie¹, pregătită pentru tipar pe la 1770 în zilele „imperatriței noastrei Ecaterinei Alexievnei a toatei Rosiei“, folosind ca model aceeași gramatică slavă a lui Meletie Smotrițki tipărită în 1648 la Moscova, găsim o poezie închinată împărătesei a toată Rîsia și a bulgaro-serbo-moldovlaho-ungrovlahilor ; „Paterik sau otecinic al mănăstirii Pecerska“, atribuit lui Nestor, cronicarul Rusiei, lui Simion și Policarp, a fost tradus și copiat, de pildă, în 1759 de Constantin Dascăluș² și mai tîrziu, după ediția rusească din 1678 ; „Cosmografia adică izvodirea lumii“ este scrisă „în vremea doamnei noastre și împărătese Ecaterina II a toată Rusia“ în 1774³, Ecaterina fiind amintită de asemenea în „Alexandria“, copiată de Năstase Negrule din Iași⁴ ș.a.m.d. Mai amintim „Miscellanea ruso-romînească despre fizionomie“ din 1773⁵ și „Viața și cuvîntările lui Simion cel Nou“, scriere tradusă din grecește în slavonește de Paisie Velicikovski și copiată în aprilie 1810 la Iași de Sofia Stroganova⁶. La Academia R.P.R. manuscrisul slav nr. 577 este o culegere de scrieri, printre care cele ale lui Paisie Velicikovski și „Povestirea“ tradusă din moldovenește despre trecerea în 1424 prin Moldova a fiului împăratului bizantin Andronic Paleologul, scrisă în 1731 de Gheorghe, mitropolitul Moldovei, după cele notate de Nicolae Gramaticul (Mulescu) ; Nicanor, copistul culegerii, s-a refugiat de la Kiev la Vorona moldovenească, iar povestirea sa a fost tipărită apoi de Melchisedek și A. Iațimirski. Numeroase manuscrise și tipărituri pomenesc în prefețe pe mareșalii Rumianțev și Potiomkin, precum și pe alți fruntași ruși din a căror epocă datează. Versuri închinare rușilor le găsim, de pildă, în „Octoilul“ tipărit în 1774. Urmează tălmăcirile din rusește și tipăriturile lui Chesarie al Rîmnicului, care a însoțit în 1770 delegația munteană în Rusia ; Chesarie a scris istoria războiului dintre ruși și turci⁷. Circulă de asemenea poemul închinat împărătesei Ecaterina și publicat la Leyda de cărturarul Constantin Hagi Gheorghiu Gehani din Moscopole, student călător prin Occident, iar conaționalul acestuia, Nicolae Zerdzuli din Mețova, director al școlii din Iași, a alcătuit în cinstea rușilor cuvîntări de laudă.

Pe la 1780 Lionardo Panzini, dascăl al copiilor lui Alexandru vodă Ipsilanti, scria că limba franceză abia se răspîndea în pătura cultă locală. de pe urma șederii rușilor, dar pentru timpul acela nu putea să concureze pe cea grecească. Din acea vreme datează primele traduceri din Voltaire și Giovanni del Turco (1772). Am vorbit despre însemnătatea tipăririi în 1773, la Iași, a „Nakaz“-ului Ecaterinei a II-a, în traducere moldovenească. Medaliiile bătute în 1772, la Iași, dovedesc că idcile constituirii unor societăți secrete au fost aduse în Moldova și din Rusia. Arma întii și cea mai grozavă, care a bătut cetatea trecutului — scria Alecu Russo în „Studie moldovană“ — a fost schimbarea

¹ Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 102.

² *Ibidem*, *ms. rom.* nr. 1388.

³ *Ibidem*, *ms. rom.* nr. 1267.

⁴ *Ibidem*, *ms. rom.* nr. 869.

⁵ *Ibidem*, *ms. rom.* nr. 3693, aflat la Moscova ; poate identic cu o tipăritură a lui M. Strelbițki din 1785. Reținem și *ms. slav.* nr. 640 din 1814, copiat în Moldova de Simion Rudkovski, după o tipăritură a universității din Moscova : „Curioasa și scurta lămurire a celor mai interesante științe ale fizionomiei“.

⁶ Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 5219, p. 30.

⁷ Lucrare redactată în limba greacă și parafrazată de dascălul ieșean Amvrosie Pamper.

portului vechi : iverca pantalonului a fost rușinoasă, rîsă, dar autoritatea oficialității ruse a făcut ceea ce a înfăptuit Petru cel Mare în Rusia.

La tipografia de campanie a marelui Potiomkin a apărut, între 18 februarie 1 aprilie 1790, în timpul cartuirii de iarnă a trupelor rusești, primul ziar de informație locală și externă tipărit în principate—„*Courier de Moldavie*“¹. Din același an datează publicarea cărții rusești „*Cercetarea creștinismului*“, de Arndt, tălmăcită din englezește în 1786 de Luța Secikariov, translator de limbi clasice și moderne al lui Potiomkin, căruia traducătorul i-a și închinat lucrarea². Tot în rusește s-a editat la Iași în 1791, de aceeași tipografie de campanie, traducerea din franceză, de Nicolae Popovski, a scrierii poetului englez Alexandru Pope „*Eseu despre om*“³. Urma să se tipărească traducerea operei lui Tacit, de Sénac de Meilhan, dedicată lui Potiomkin⁴. În 1791 cărturarul Daniil Philippide⁵ a închinat lui Potiomkin o carte scoasă la Viena — „*Geografia modernă*“, alcătuită în colaborare cu Grigore Costanda.

Mareșalul Potiomkin a reclădit vechia biserică a sf. Nicolae Gospod din Iași⁶; dînsul este amintit în pomelnicul binefăcătorilor mănăstirii Slatina. În Moldova l-au însoțit pictorii Mihail Ivanov (1748—1823), autorul tabloului înfățișînd pe Petru cel Mare la Prut, și Francesco Casanova (1730—1805); mai târziu a venit aici și I. B. Lampi (1751—1830). Potiomkin a trimis pe cheltuiala sa pe moldoveanul Eustate să învețe pictura la Viena. Întors în țară, Eustate (medelnicer, mort în 1815) a zugrăvit printre altele biserică din Bălți, zidită pe la 1795 de paharnicul Iordache Panaiti. Cunoscut mai de mult ca zugrav⁷, abia în zilele noastre Eustate a început să fie prețuit ca artist care a făcut stilul picturii moldovenești. În anturajul marelui Potiomkin se găsea și poetul georgian Gabașvili (1751—1791), trimisul țarului Georgiei; poetul moare în împrejurări puțin cunoscute și este îngropat la biserică sf. Vineri din Iași. Alt cărturar georgian care a vizitat țara noastră și a scris frumos despre capitala și monumentele moldovenești a fost poetul Devașvili, care a trăit în aceeași epocă. Prin Bender a trecut în august 1790⁸ și Simion Ivkovići, arhimandritul mănăstirii sf. Sava din Albania, călător prin Rusia, care a adus în patrie ajutoare și cânti rusești. Compozitorul Giuseppe Sarti, venind în 1788 din Petersburg în calitate de conducător al orchestrei, corului și

¹ Cinci din cele șapte numere cunoscute se păstrează la Biblioteca „V. I. Lenin“ din Moscova.

² Note de Al. Papadopol-Callimah, *ms. rom.* 930, p. 93, la Academia R.P.R.

³ Pînă la 1802 în Rusia apar patru ediții ale acestei scrieri. Traducerea moldovenească, din 1807, s-a făcut la Odesa, însă nu de I. C. Kazmir, după cum s-a crezut, ci de către Ioan Cantacuzino. O altă traducere moldovenească din Pope aparține poetului Costache M. Conachi: vezi la Academia R. P. R., *ms. rom.* nr. 877: „*Preșipurile moralului și voroava pentru om*“; copie din 1824 de Alecu Ciogolea din Fălcieni.

⁴ Sénac de Meilhan scrie despre moartea marelui Potiomkin, în Moldova, în „*Œuvres philosophique et litteraire*“, Hamburg, 1795.

⁵ Philippide (1770—1832) a însoțit în 1800 pe țărul Costache Conachi, care pleacă la Viena pentru învățătură („*Revista istorică*“, 1919, p. 98). Menținea corespondență cu oamenii de știință europeni. A publicat în 1816 la Lipsca „*Istoria*“ — închinată rușilor și „*Geografia Rumuniei*“. Unele lucrări le-a dedicat sprijinitorilor săi, Iancu Balș și Alexandru Panaiti. A murit la Bălți, ca preceptor al familiei Catargi.

⁶ Aceasta ctitorie a lui Ștefan cel Mare, refăcută în 1676 de Antonie Ruset, cu trei altare, avea drept slujitori pentru altarul sf. Ștefan preoți ruși; ultimul, Doroftei, este amintit în timpul războiului din anii 1877—1878.

⁷ „*Albina românească*“, 14 septembrie 1847, nr. 73.

⁸ Pașaportul din 4 august 1790 eliberat de Potiomkin, la Academia R.P.R., doc DCXLIX. 31; alte documente, ibidem, 16—36.

COURIER de MOLDAVIE.

N°. 7.

JASSY le 1. d'Avril.

Le 26. de ce mois à neuf heures & demi de nuit, il y eut ici un tremblement de terre. Les premières secousses durèrent une minute entiere. A dix heures & cinq Minutes on sentit une seconde reprise moins forte, & la troisième après minuit étoit à peine perceptible. Dans les villages plus ou moins éloignés de cette ville, on éprouva les mêmes secousses, cependant plus fort dans ceux qui sont situés sur le sommet des montagnes. La route de ce tremblement de terre, étoit dirigée de l'Ost à Ouest.

De PARIS le 8. Mars.

Depuis quelques jours une sorte d'inquietude agitoit les esprits: on semoit des bruits ridicules, que le peuple saisit avidement. Quelques mouvements de la garde nationale, forcée de prêter main-forte aux châlleurs, qui défendent les barrières, où des contrebandiers s'étoient montrés en force, faisoient craindre, qu'il n'y eut de la rumeur dans les faubourgs. Ils étoient cependant fort tranquilles, & ce qui se passoit aux barrières a pu seul inquieter un instant le bourgeois paisible.

Nous n'apprenons pas, que dans les provinces les brigands se soient livrés à des nouveaux excès: partout ils ont été contenus, dès que les municipalités ont fait marcher les milices sur leurs traces. L'entiere organisation de toutes ces municipalités a heuré de rétablir l'ordre & le calme dans l'interieur du royaume.

Dans la séance du 6. Mr. Guillaume a fait lecture du memoire

Fac-similé d'après l'original de la bibliothèque d'État « V.I. Lénine » de Moscou

Q pagină din primul ziar apărut în Moldova în 1790
(Bibl. Acad. R.P.R. secția stampe)

baletului lui Potiomkin, a stat la Iași timp îndelungat, dirijind compozițiile sale în fața unei uriașe mulțimi a ieșenilor adunați pe cîmpia Țuțorei. Din capitala Rusiei a mai sosit maestrul de dans Rosetti. Impresia lăsată de Potiomkin în mijlocul moldovenilor era foarte puternică, încît o semnalează încă în 1836, în amintiri din călătorie, scriitorul francez Saint-Marc de Girardin, iar postelnicul Manolache Drăghic vorbește despre epoca lui Potiomkin — episod rar pe pămînt, după cît aur și argint s-a vărsat în țările noastre ¹.

Conducerea bisericii din Moldova, care încă din timpul celui alt război ruso-turc și-a extins jurisdicția asupra unor teritorii ale mitropoliei Proilavului ocupate de turco-tătari, a fost încredințată în 1789 exarhilor ruși. Cel dintîi exarh a fost Amvrosie Serebrennikov (1745—1792) din Ecaterinoslav. La Iași s-au tipărit trei cuvîntări ale lui Amvrosie: una rostită la Neamț; alta adresată mareșalului Potiomkin, în biserica Golia, cu ocazia sărbătoririi sale; a treia ultima sarutare adusă a celui ai răposat mareșal. Succesorul lui Amvrosie, Gavriil Bănulescu-Bodoni, a funcționat aici numai patru luni. Iov Potiomkin, viitor arhiepiscop, a fost pînă la 1792 stareț al mănăstirilor Horodiștea și Slatina, pe cînd la mănăstirea Pingărați a trăit vreme de peste doi ani Iona Travelski, mitropolit din Georgia, care a lăsat însemnări asupra Moldovei. Iona vorbește despre exarhul Amvrosie și despre alt călător prin țară, Iosif Argutian, viitor catolicos armean. Din cauza cruzimilor turco-tătarilor, numeroși armeni pribegesc la Bender, trecînd apoi dincolo de Nistru, unde înființează Țurcul Gri-goriopol.

Nu avem un studiu aprofundat asupra activității multilaterale a lui Paisie Velicikovski ², cărturar cu merite deosebite în ce privește renașterea culturii îmbogățirea limbii traducerilor de cărți și răspîndirea scrierilor mănăstirii Neamț, considerate și mai tirziu ca fiind din cele mai frumoase tipărituri. A. Iațimirski a arătat că biografiile clericilor au denaturat înfățișarea vie și simpatice a starețului Paisie, creînd chipul abstract al unui sfînt canonic ³. La mănăstirile conduse

¹ De la Potiomkin s-a păstrat diploma din 22 octombrie 1790 de înaintare în grade a unor moldoveni (documentul CCCXXIII. 138 la Academia R.P.R.). O scrisoare din luna mai 1774, din Țarskoe Selo, cu plăcute amintiri despre șederea în Moldova (doc. CCCXXIII. 205).

² Velicikovski (1722—1794), născut la Poltava, a primit numele de Petru în cinstea lui Petru Movilă. La Kiev și Cernigov a cunoscut pe Antonie, mitropolitul refugiat al Moldovei. În 1743 a vizitat țara noastră (a menționat legături cu eruditul stareț Vasile de la Poiana Mărului), de unde a plecat în 1746 la Atos. Întors în Moldova în 1763, starețul a părăsit în 1775 mănăstirea Dragomirna, din teritoriul ocupat de austrieci, și cu 350 de călugări s-a mutat la Secu. În schimnicie și-a luat numele Paisie. De la 1779 s-a stabilit la Neamț și a condus mănăstirea, fiind înălțat la rangul de arhimandrit.

³ Prima biografie moldovenească a lui Paisie, dînd știri și despre viața locală, a fost tipărită în 1817 la Neamț; prima biografie rusească și moldovenească în 1836, apoi în 1847 la Moscova; autorii scrierilor sînt ucenicii starețului, printre care Mitrofan, apreciat copist de cărți născut în 1737 (Academia R.P.R., *ms. slav.* nr. 394, 380, 382, 383), și Isaac Dascălul, autorii începuturilor de biografie rusească și moldovenească. În 1817 Grigorie, viitor mitropolit al Tarii Romînești, iar în 1836 Platon, „ce au fost scriitorii starețului mulți ani”. A. Iațimirski a publicat autobiografia lui Paisie. Numeroase manuscrise despre Paisie, scrieri și traduceri de-ale lui, la Academia R.P.R., *ms. slav.* nr. 140, 167, 329, 334, 350, 368, 370, 373, 375, 379, 409, 554, 562, 577, 587, 594; *ms. rom.* nr. 952, 1274, 1494, 1592, 3860, 1930, 1960, 1962, 1973, 1979, 1994, 2017, 2115, 2119, 2121, 2139, 2159, 2635, 2642, 2797, 3000, 3049, 4301, 4388, 5110, 5126, 5518, 5707; pentru istoria mănăstirii, citam cîteva manuscrise în ultimul capitol al lucrării de față; arhiva mănăstirii este depusă la Arhivele Statului din București. „Hronologia” Neamțului, *ms. rom.* nr. 318. Un articol despre Paisie Velicikovski a apărut în 1954 în „Revista Patriarhiei Moscovei”.

de Paisie Velicikovski prospera învățătura, funcționau spitale, s-a format o școală de traducători în limba vorbită de popor, cîntau coruri cu note aduse din Kiev; corul mănăstirii a cîntat la solemnități la Iași pînă în prima jumătate a veacului al XIX-lea. Paisie păstra relații strînse cu Rusia, unde — ea și în Țara Romînească¹ — ucenicii săi contribuiau la strîngerea relațiilor culturale. În schimb, printre succesorii lui Paisie la conducerea mănăstirii Neamț găsim numeroși ruși învățați². La Neamț se tipăresc cărți rusești. În biblioteca mănăstirii au fost adunate prețioase manuscrise și cărți descrise de erudiții Melchisedek și A. Iațimirski — gramatici slavone (din 1669, 1773 ș.a.), lexicoane (ediția din Moscova din 1704 ș.a.), manuale de retorică rusești, copii și traduceri din scriitorii ruși Dimitrie al Rostovului, Simion Polotki³, Feofan Prokopovici, sfaturi medicale pentru boli lumești — copiate la Iași după edițiile din Petersburg din anii 1776 și 1790⁴ și altele. Și mai tîrziu găsim la noi tipărituri rusești de medicamente, ca descrierea alifiei operatorului Dimitrie Morenkov, care se păstrează la Academia R.P.R.⁵.

Un rol însemnat în răspîndirea tipăriturilor de la 1756 încoace⁶ îl are Mihail Strelbițki, de obîrșie probabil din orașul ucrainean Mirgorod. Gravor, iar mai tîrziu tipograf, Strelbițki a tipărit la Iași în 1785 primul „Calendariu pe 112 ani“, „scos din mai multe feluri de cărți“, printre care „calendarul lui Petru, împăratul Moscovei“; de editarea calendarului s-a îngrijit și fiul lui Mihail, gravorul Policarp Strelbițki⁷. În Muntenia calendarele rusești circulau

¹ Amintim pe ucenicul lui Paisie, Gheorghe, cunoscut stareț din Cernica și Căldărușani.

² Sofronie, Doroftei, Ioan, apoi Mardarie și Nafanail. Sofronie a adus din Rusia clopotul mare și vestmînte, iar Ioan — argintărie. Obiecte bisericești procură din Kiev și Nafanail (doc. CCCXXV. 212 la Academia R.P.R.). Călugării ruși sînt pomeniți în Moldova de pe la 1600, cînd aceștia au clădit mănăstirea Vorona sau Poiana Rusească (Academia R.P.R., *ms. slav.* nr. 565 și 593) din ținutul Botoșani; un document d'n 1632 poartă iscălitura rusească a starețului Ioan'chie (*ibidem*, doc. DCCXXXV. 46); reținem de asemenea numele lui Onufrie, răposat în 1789, și cel al cărturarului Nicolae (*ibidem*, *ms. slav.* nr. 167 și 568). Un schit al Voronei a fost Juravlea (*ms. slav.* nr. 590 din 1827). După cum călugării prizoniți de austrieci d'n Dragomirna vin la Vorona, tot așa și cărțile lor se adună aici, ca acele cuvîntări d'n 1770, scrise la Poltava și dăruite în 1777 mănăstirii Dragomirna (*ms. slav.* nr. 405); de asemenea la schitul Trăisteni d'n Țara Romînească (*ms. slav.* nr. 588 d'n 1742, 598, 600, 601) și la mănăstirea moldovenească Deleni d'n anii 1795—1798 (*ms. slav.* nr. 521, 592, 595). Cunoaștem apoi manuscrisul slav nr. 499 de la sfîrșitul veacului al XVIII-lea, ajuns la mănăstirea Dălhăuți d'n Rîmn'cul Sărat; manuscrisul slav nr. 593 din 1809 la Vorușani în Moldova; manuscrisul slav nr. 602 d'n 1824 scris la schitul Gurguești d'n Țara Romînească; în sfîrșit, socoteli scrise rusește și moldovenește pe la 1816—1819 la mănăstirea Gorovei d'n ținutul Dorohoi (*ms. slav.* nr. 675). La Iași biserica de lemn d'n mahalaua Rufeni este amintită încă la începutul veacului al XVII-lea, preții ruși făcînd slujbă pentru ruteni (acest monument istoric a fost distrus în 1944). La București un „popă Rusu“ este, înainte de 1796, ctitor de biserică. La mănăstirea Moșinoaia este pomenit Zos'ma.

³ Academia R.P.R., *ms. slav.* din 1750, nr. 163; biografia lui Simion Polotki și textul cărții sale „Cununa credinței“ tipărită în 1670 sînt copiate în 1803 de cunoscutul Mitrofan (*ibidem*, *ms. slav.* nr. 378; altă scriere, *ms. slav.* nr. 583).

⁴ *ibidem*, *ms. slav.* nr. 169. Catagrafia cărților rusești de „tipariul grăjdînescu“, vezi la Arhivele Statului din București, Minist. Instr. Public. 948/1859, p. 96—104.

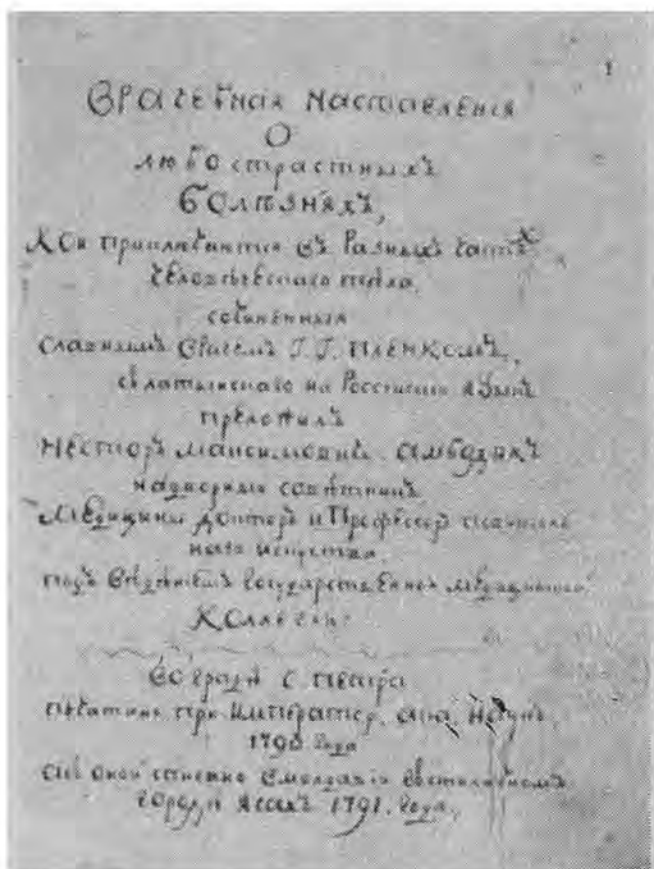
⁵ Documentul MXXXII. 240.

⁶ Vezi și „Litraru“ al schitului Doljești d'n ținutul Roman, scris de Natanail Dretianovski și împodobit de popa Mihail în Iași.

⁷ Înrolat în 1788. ca podporucic, în armata rusă, cînd tatăl său a adus servicii acestor trupe (documentul CCCXXIII. 137 la Academia R.P.R.). Mai tîrziu, alt ajutor al lui Mihail Strelbițki, este ginerele său, Simion Isotețki.

încă din timpul domniei lui Constantin Brîncoveanu. Din titlul calendarului românesc, scos în februarie 1733 de dascălul Petcu Șoanul la Brașov, aflăm că textul este tradus din sîrbește, autorul fiind „un mare astrolog din Kiev“, și că s-a tălmăcit de un „dobtor muscal“.

Tot în 1785, pe lângă „Hrisovul“ domnului Alexandru Mavrocordat, Mihail Strelbițki a tipărit și o traducere nemțească în rusește și moldovenește :

„Sfaturi medicale“ tipărite în 1790 la Petersburg și copiate în 1791 la Iași.
(Bibl. Acad. R.P.R.)

„Curioznică și în scurt arătare celor ce iubesc a cerca vrednice învățături din fizionomie“, poate după faimosul Levater. În septembrie 1789 s-a tipărit „Lectiune, adică curvîntare scoase de la întîia parte a gramaticii pentru învățătura limbii moldovenești și rusești“, cu introducere iscălită de Toader Școleriu și un dicționar ruso-moldovenesc, repetat în altă tipăritură din același an : „În scurtă adunare a numelor după capitole ce s-au așezat cu două limbi întru folosul celor ce vor vrea a învăța limba rusească și moldovenească“; mai adăugăm aici și lucrarea „De-ale casei vorbe rusești și moldovenești“, aceste cărți de popularizare urmînd a fi companate cu publicațiile ruso-germane contemporane ale tipografului J. F. Hartknoch din Riga. Deși promotor al literaturii laice în spiritul nevoilor epocii, în 1789 Strelbițki a mai editat la Iași și rugăciuni ofi-

ciale rusești; în două limbi, rusește și moldovenește, au apărut: „Învățătura creștinească“ a lui Platon Levșin¹, în 1790, „Datoria și stăpînirea blagocinilor și a protopopilor“ și „Trepetic de semne omenesti“, în 1791.

După iscălirea păcii de la 1792, mutîndu-și sediul la Dubăsari, în regiunea învecinată eliberată de curînd, Mihail Strelbițki și-a continuat activitatea de tipograf. El a tipărit acolo, în noiembrie același an, un „Bukvar sau Începere de învățatură celor ce vor să învețe carte cu slove slavonești“, reeditînd astfel bucoavna apărută la Iași în 1755 (altă ediție la Mohilău, în 1800). Probabil tot atunci au apărut la Dubăsari versurile lui Ioan Cantacuzino. Doi ani mai tîrziu, dînsul a scos alt „Bukvar“ și un ceaslov moldovenesc. În 1796, la Mohilău, harnicul editor a tipărit în aceeași limbă o psaltire și „Istoria a Alexandrului celui Mare“, poate și altă povestire, amintită mai jos, despre corăbierii ruși din 1743².

„Tiparnița“ de la mănăstirea Neamț, al cărei întemeietor este Strelbițki, reproduce gravurile executate de dînsul în numeroasele tipărituri din primul păttrar al veacului al XIX-lea; mai rar aceste gravuri apar la Iași unde, uncori, numele gravurului emigrat este tăiat³. În 1805 Ghervasie și Nazarie din Neamț sînt trimiși la Kiev ca să învețe gravura în lemn și aramă; culegătorul de litere-tipograf G. Ionescu, care s-a ocupat de istoria acestei tipografii, vorbește în 1901 de contribuția cărturarilor ruși la dezvoltarea culturală a Neamțului.

Episcopul Amfilohie Hotiniul, a cărui eparhie maresalul Rumianțev o reintegrează la 14 ianuarie 1770⁴, ajutat de tipograful Pavel Petrov și Gherasim (ucenic al lui Paisie Velicikovski și colaborator al lui M. Strelbițki) a scos, în 1795 la Iași, cîteva manuale, printre care „Gramatica teologică creștinească“, o prelucrare prescurtată a „Bogosloviei“, adică a catehismului lui Platon Levșin. Amfilohie menține legături cu centrele de cultură din Rusia. Cunoaștem scrisoarea adresată de dînsul lui Zosima, cărturarul mănăstirii Pecerska din Kiev. Fratele lui Amfilohie, Veniamin, pictorul mănăstirii Burdujeni și arhimandritul mănăstirii Zagavia, a învățat în anii 1763—1769 la școala de pictură a mănăstirii Pecerska, la zugravul Varfolomei.

Cărțile rusești ajung pe diferite căi în principate. Călătorii noștri străbat drumuri îndepărtate. Matei Ienache Millo (1756—1801), care învăța în 1772

¹ Catehismul prescurtat al lui Platon Levșin (1737—1812) din Moscova; ediția a 2-a a apărut numai în moldovenește la Iași în 1808; reproduș de G. Asachiș în „Învățătura hristiană“ (1836 și 1841) și de Ioan Voinescu în „Elemente de învățatură creștinească“ (București, 1852); trei ediții dincolo de Prut în 1816, 1840 și 1852. Catehismul a fost tradus mai înainte de V. Măzăreanu, iar mai tîrziu a fost prelucrat de Amfilohie Hotiniul; a mai fost tîlmăcit și de Gheorghe Lazăr. Traducerea lui Eufrosin Poteca a apărut ca anexă a „Sfintei scripturi“ (Buzău, 1836, ediția a 2-a, București, 1847) și separat (Neamț, 1856). Poteca a folosit la traducere prelucrarea grecească a lui Dimitrie Darvari, (Viena, 1805); de la Poteca s-au păstrat și două prescurtări: prima într-un manuscris din 1833, iar a doua a fost tipărită la București în 1940 sub titlul „Catehism micit“. Traducerea lui Veniamin Costachi „Drept slăyitoare învățatură“ a fost tipărită la Iași în 1839; Veniamin a folosit tîlmăcirea grecească a învățatului A. Coray din 1782, după textul german tipărit la Riga în 1770. Ucenicul lui Poteca, Dionisie Romano, după cum am spus, a retipărit separat „Catehism“ la Neamț în 1856, iar mai înainte a și tipărit două ediții ale unei prescurtări a aceluiași catehism (ediția a 2-a, București, 1845).

² Mihail Strelbițki ar fi activat pînă în anul 1805; era mort în 1808, căci în acest an moștenirea sa este cîutată de niște rude din Ucraina.

³ De pildă, în „Descoperirea cu amăruntul a pravoslavnicii credințe“ de Ioan Damaschin, tipărită în 1806.

⁴ Academia R.P.R., doc. CCCXXIII. 202.

la școala militară din Petersburg, va însoți trei ani mai târziu pe beizadea Dimitrie Grigore Ghica¹. Millo aduce în țară un mare număr de cărți rusești, din care unele s-au păstrat pînă în zilele noastre²: gramatica rusienească de Lomonosov (1711—1765), scurte letopiseț rusec (1760) și culegerea operelor aceluiași învățat-scriitor Lomonosov, editată la Petersburg în 1768, o gramatică rusienească a limbii franceze, manualul de geografie, traducerile rusești din scrierile lui Diderot, Montesquieu și Defoe. Acest cămăraș Matei Millo³ a fost poet, autor al unei ode scrise la încheierea păcii dintre Rusia și Turcia în 1792. Dînsul a păstrat legături cu rușii, deoarece am mai descoperit printre cărțile familiei sale⁴: almanahul „Vsiakaia vsiacina“ (De toate) din 1770; calendarul sau „Mesiașoslov“ din 1775; „Lexiconul noului voiajor“ (în limbile franceză, germană, latină și rusă) din 1764 și cartea de limba rusă din 1781, edițiile din Petersburg ale lui Serghei Volcikov, „Gîndurile de bucurie ale lui Harwood“ din 1783, „Zrelisce vselennîia“ — revista lumii, convorbiri în limbile franceză, rusă și germană (ediția a 3-a, Petersburg, 1803).

O rodnică activitate de poet și traducător moldovean desfășoară la Odesa prințul Ioan Răducanu Cantacuzino (1757—1828)⁵, fostul spătar din Moldova, așezat în Rusia după 1792 și ajuns polcovnic. Volumașul său de versuri s-a tipărit pe la 1792 la Dubăsari⁶, iar Nicolae Bălcescu i-a publicat biografia în 1845 în „Magazin istoric pentru Dacia“.

Din cei care au învățat în acest timp în Rusia, amintim pe Ioan Vasile Stamatin, fiu de stolnic. Stamatin a studiat filozofia la Academia din Kiev, apoi a învățat istoria, geografia și aritmetica superioară la universitatea din Moscova; diploma de absolvire i s-a dat la 24 ianuarie 1782. Ajuns pitar în Moldova, Stamatin a adus multe servicii rușilor în perioada anilor 1789—1793 și 1806—1812⁷, cînd a fost prădat de turci⁸.

*

* *

Războaiele din a doua jumătate a veacului al XVIII-lea au trezit în Rusia un interes deosebit față de principatele dunărene, unde aveau loc luptele împotriva turcilor. Diverse proiecte politice, dar mai ales îndelungatele șederi ale trupelor rusești în principate au creat nevoia unor studii și publicații cu privire la țările noastre.

În 1770 circulă copiile unor note sumare intitulate „Date adevărate despre principatul Moldovei, starea lui lăuntrică, despre produsele și rodnicia lui, despre ținuturile și altele“. Originalul cuprinde în continuare o descriere a Țării Românești⁹; sînt interesante datele cu privire la economia țării.

Am vorbit despre apariția unei descrieri geografice a Moldovei, în revista „Gheograficeskii mesiașoslov“. În altă revistă a Academiei de Științe

¹ D'mitrie Ghica (1755—1824), refugiat mai târziu în Rusia, unde a și murit.

² Muzeul romino-rus din București.

³ Bun'cul actorului Matei Millo.

⁴ În proprietatea lui Ioan Miculescu-Prăjescu (București).

⁵ La Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 1550, este o traducere a sa din 1796 a scrierii „Numa Pompiliu“ de Florian.

⁶ Îscălitura K.I.K. însemna: Cneaz Ioan Cantacuzino, lucru stabilit de A. Alexeanu (vezi trimiterea 16 din „Studii și cercetări științifice“, istorie, filiala Iași, 1956, nr. 1, p. 135).

⁷ Academia R.P.R., doc. LIX. 168, doc. LX. 66 și urm., doc. MCCXLI. 107, doc. MCCXLII. 23, doc. MCCCXLVI. 84, 87, 90.

⁸ *Ibidem*, doc. MCCXLI. 82.

⁹ La Academia R.P.R. fotocopia XXII, p. 30, și *ms. rom.* nr. 5244, p. 252—287.

din Petersburg — „Istoričeskii mesiatošlov“, s-a tipărit în același timp articolul istoricului rus J. E. Fischer (1697—1771) — „Despre originea moldovenilor, despre limba lor, întimplările cele mai însemnate, religia, moravurile și purtările lor“.

Pe lângă valoroasele lucrări ale generalului Bawr, în străinătate au mai apărut însemnările militare ale generalului rus Hristofor Manstein¹, adjutantul mareșalului Münnich în războiul din 1739². Au început să fie publicate scrierile lui Louis-Felix Kéralio (1731—1793), consacrate aceluiași războai din veacul al XVIII-lea.

În 1770—1772 istoricul M. M. Șerbatov a publicat jurnalul de campanie al lui Petru cel Mare³, ca izvor oficial reproducând la anexe — după cum am văzut mai sus — pamfletul lui D. Cantemir despre Brîncoveanu.

Preocupat de „Proiectul grecesc“, în 1778 mareșalul Potiomkin a dispus să se editeze însemnările lui Vasile Grigorovici Barski-Plaka-Albov (1701—1747) — „Călătoria spre locurile sfinte, prin Europa, Asia și Africa“. Născut la Kiev, nercușind să facă studii la Lvov, de la 1724 Barski colindă Ungaria, Austria, Italia, Turcia; la muntele Atos cel dintîi descifrează unele texte slavo-romîne și descrie obiecte de vechi artă romînească. În 1746 se întoarce de la Constantinopol — prin țara noastră — în patrie. De asemenea, la Petersburg a apărut descrierea călătoriei lordului Baltimore, de la Constantinopol — prin Moldova — la Londra, tradusă în rusește de Serghei Pleșceev.

O rudă a lui D. Cantemir, arheograful N. N. Bantîș-Kamenski (1737—1814), discipol al cărturarului Platon Levșin și director al arhivei ministerului afacerilor străine din Moscova, de la 1762 a cercetat cu luare aminte documentele istorice privitoare la relațiile Rusiei cu Moldova, Țara Romînească, Polonia, Turcia, tătarii, Grecia, slavii de sud, China ș.a. El a alcătuit „Regestele trebuirilor moldovenesti și volosești din anii vechi și noi“, care au călăuzit lucrările unor istorici de mai tîrziu⁴. Tot Bantîș-Kamenski a tradus din latinește în rusește și a editat, în 1783 la Moscova, „Istoria vieții și faptelor lui Constantin Cantemir, principele Moldovei“, alcătuită de profesorul T. Bayer pe temeiul manuscrisului lui D. Cantemir. Bantîș-Kamenski a completat acest volum cu biografia lui D. Cantemir⁵ și cu note despre emigranții moldoveni din 1711.

Slavistul A. Iațimirski datează între 1773—1789 exercițiile de traduceri în diferite limbi, printre care și cea „valahă“, ale lui Irineu Falkovski, rectorul Academiei din Kiev mort în 1823.

În 1791 la Petersburg a apărut în rusește „Istoria Moldovei și Valahiei cu discutarea stării actuale a acestor două principate“, de G. K. Am precizat

¹ În 1771 la Lipsca, Paris și Amsterdam, în 1772 la Lyon.

² Observațiile la însemnările lui Manstein (1711—1757), publicate în 1879, aparțin lui J. E. Münnich, fiul mareșalului, sau cel puțin folosesc materialul său, dar nu sînt scrise de Pavel Papin.

³ În anii 1773—1774 au apărut traduceri la Berlin, Stockholm și Riga.

⁴ Cercetătorii noștri, Grigore Tocilescu și Ioan Bogdan, dispuneau de copiile acestor regeste, precum și de alte documente, dar nu le-au folosit (Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 5216, 5235; nr. 5151, p. 332 și urm.; nr. 5244, p. 78—287; nr. 173, p. 49—66; nr. 326). Abia în 1949 am publicat, printre alte note ale manuscriselor rusești ale Academiei R.P.R., rezumatul regestelor lui Bantîș-Kamenski. Originalele documentelor se păstrau, în 1898, la aceeași arhivă a ministerului afacerilor străine din Moscova; corespondența cu privire la soliile din anii 1643—1691, legată în patru cărți; relațiile din anii 1574—1778, în 22 de cartoane; un stoc de scrisori diplome din anii 1628—1700 și alt stoc, de tratate, din anii 1654—1739.

⁵ Folosînd biografia scrisă de A. D. Cantemir și publicată în „Histoire de l'Empire Ottoman“ (Paris, 1743) a lui D. Cantemir.

că inițialele G. K. înseamnă *Gospodin Karra*, adică M. C. — *Monsieur Carra*, autorul fiind J. L. Carra (1743—1793). Originalul francez al lucrării, influențată și de opera lui Cantemir, a fost tipărit în 1777¹. Pe timpul războiului ruso-turc, Carra a călătorit prin Rusia, unde a fost recomandat, ca secretar, domnului Grigore Ghica. În același an 1791 tipograful Vilkovski a tipărit la Petersburg o altă traducere din limba franceză, intitulată „Însemnările povestitoare, descriptive și politice despre Principatul Voloh“, de G. B. (*Gospodin Bawr*), adică a cunoscutului general Bawr.

În 1792, Academia de Științe din Petersburg a publicat prea schematicul jurnal de campanie din Moldova (1787—1790) al secund-maiorului M. L. Raan². Autorul a alcătuit de asemenea o hanță a Moldovei. Mareșalul Suvorov a reclamat pe Raan Academiei, pentru știri neadevărate la descrierea apărării Kinburnului, dar trebuie să prețuim notele sale despre modestele popasuri moldovenești.

În același timp Pavel Antemicievi Levașov, fostul consilier de ambasadă la Constantinopol (1753—1767), a întocmit două lucrări istorice: „Tabloul sau descrierea tuturor crotopirilor tătarilor și turcilor asupra Rusiei și a luptelor, jafurilor și pustiirilor lor începute din veacul al X-lea“ (1792) și „Însemnările originale din timpul războiului trecut cu turcii, de la declararea lui până la 1793“ (Petersburg, 1798).

Preocuparea opiniei publice rusești de stările locale din principate era atât de mare, încât curînd după călătorie au fost publicate însemnările de drum a doi tineri, J. Ch. Struve și H. G. Reimers, care au însoțit în 1793, prin țara noastră, pe ambasadorul Kutuzov la Constantinopol. Cartea celui dintîi a apărut fără indicarea numelui autorului, în 1801³, dar anonimul a fost descoperit de Reimers, care spune că Struve nu și-a redactat însemnările pentru tipar. Reimers își consideră descrierea mai precisă, vorbind pe larg despre Moldova și Muntenia⁴. Totuși, lucrarea lui Struve, care a citit operele lui D. Cantemir, Bawr și J. L. Carra, prezintă interes deosebit, deoarece autorul a vizitat Moldova și în 1791.

La Moscova, în 1800, s-a mai tipărit și o scriere de călătorie a lui Pavel Sumarokov (academician mort în 1846).

În sfîrșit, ne privește de asemenea „Istoria diferitelor popoare slave, îndeosebi a bulgarilor, croaților și sîrbilor“, de Ioan Raici (1726—1801), influențată de ediția rusească (1722) a lucrării istoricului sud-slav Mauro Orbini și parțial apărută la Petersburg în 1795. Un fragment al acestei opere: „Istoria pentru semi-slavi, sau romîni (moldovlahi)“, a fost tradusă în limbile bulgară și greacă de Mihail Kifalov⁵, care și-a publicat cartea la București în 1842⁶.

¹ Pe copertă se arată că lucrarea s-a tipărit la Iași, ceea ce nu corespunde realității. Alte ediții: Paris, 1778; Neuchâtel, 1781 ș.a.

² Ediția a 2-a de A. Stadnițki, care nu cunoaște ediția 1, apare în 1891 la Chișinău.

³ La Gotha. Alte ediții au apărut la Paris și Londra, 1802.

⁴ Însemnările lui Reimers (1769—1812) au apărut în trei volume, la Petersburg, în 1803, în ediții rusească și germană.

⁵ Kifalov-Tetevenet (1783—1868), originar din satul Teteven din Bulgaria. translator — purtînd gradul de secretar gubernial — la consulatul Rusiei din București, traducător popular al unor scrieri rusești în limbile romînă, bulgară și greacă. Cu ajutorul local, reușește să înființeze instituții de asistență socială în Bulgaria. În 1855, printr-un testament tipărit, își lasă averea școlii din Teteven și spitalului din Tirnovo. este înmormîntat de Petre S. Kotov în cimitirul Bellu din București.

⁶ Tot în București în 1844 s-a tipărit și traducerea bulgară a lucrării lui Raici. executată de Petre Sapunov, care a folosit ediția lui Atanas Nescovici din Buda (1801).

Victoriile trupelor rusești împotriva Turciei în secolul XVIII au fost cîntate de poeți contemporani. Lomonosov a scris în 1739 o odă. Derjavin, Kostrov, P. Golenișcev-Kutuzov și alți literați din a doua jumătate a veacului al XVIII-lea i-au urmat exemplul. Generalul Pavel S. Potiomkin (1743—1796), combatant în armata din Moldova, a închinat versuri luptelor din 1770 și a scris o dramă lirică. Tînărul dramaturg, colonelul Bogdan Elcianinov (1744—1769), a căzut în bătălia de la Brăila. Alt colonel, P. D. Țițianov (1754—1806), a scris pamflete la Iași în timpul campaniei comandate de Potiomkin. Diverse însemnări ale participanților la aceste războaie s-au publicat cu timpul (de pildă, „Istoria vieții“ cazacului Ivan Mîgrin, 1770—1850), altele fiind prelucrate în romane (romanul „Potiomkin la Dunăre“, de Gr. P. Danilevski, este scris după însemnările șecund-maiorului Savatie Behteev, închinat mareșalului Potiomkin). Zagoskin, Mondovțev, Salias, Leskov, Apuhtin, Engelhardt și alți scriitori ruși consacră pagini literare unor întâmplări romantice din timpul războaielor turcești de mai înainte și de mai tîrziu.

RĂZBOIUL DIN ANII 1806—1812

Acțiuni diplomatice și militare. Relațiile internaționale de la sfîrșitul veacului al XVIII-lea sînt urmarea luptei suveranilor feudali din Europa împotriva Franței revoluționare. Nemulțumirile ce mocneau în Polonia sub înrîurirea evenimentelor din Franța au accentuat teama Prusiei față de succesele revoluției. În consecință, Prusia a căutat să-și întărească pozițiile printr-o alianță cu Rusia. În 1793 a avut loc a doua împărțire a Poloniei. Răscoala izbucnită în Polonia a fost înăbușită puțin mai tîrziu și, în 1795, statul polon a încetat să existe, fiind împărțit, pentru a treia oară, între Prusia, Austria și Rusia. Anglia a încheiat și ea un tratat de alianță cu Rusia, ca să poată folosi forțele rusești împotriva Republicii Franceze.

Situația internațională favoriza o desfășurare mai pașnică a relațiilor ruso-turcești. În Turcia domnea de la 1789 Selim al III-lea. După insuccesele militare din primii ani ai domniei sale, Selim a încercat prin reforme să salveze Imperiul Otoman de o prăbușire totală, consolidînd autoritatea centrală prin supunerea feodalilor și creînd o armată puternică. Introducerea reformelor găsea însă o puternică rezistență în mediul reacționar mahomedan, așa încît nici situația internă a Turciei nu-i îngăduia să se opună în sud-estul Europei politiciei rusești, consecventă tratatelor de pace de la Küciük-Kainargi și Iași.

Primejdia unei apropieri franco-turcești l-a făcut pe Pavel I, împăratul Rusiei, să se intereseze îndeaproape de situația din Mediterana. Poarta s-a văzut însă amenințată de francezi prin pacea de la Campo-Formio din octombrie 1797, care prevedea desființarea republicii Venetia și cedarea ei către Austria și prin stabilirea unei garnizoane franceze în insula Corfu, în scopul unor operațiuni de vastă amploare. Expediția lui Napoleon Bonaparte în Egiptul turcesc a alarmat și mai mult pe sultan. Drept urmare, în decembrie 1798 a fost iscălit un tratat de alianță între Rusia și Turcia. Anticolul II al acestui tratat prevedea păstrarea vechilor clauze. Flota rusească, comandată de amiralul Ușakov, a trecut în Mediterana, a ocupat insulele Ionice și a cucerit cetatea de pe insula Corfu, capturată de francezi.

Diplomații ruși vizitau deseori principatele dunărene¹: însărcinatul cu afaceri Hvostov (martie 1792), ministrul plenipotențiar Kociubei (ianuarie 1793 și mai 1798), ambasadorul Kutuzov (iunie 1793), ministrul plenipotențiar Tomara (martie 1803)² și alții. Mai ales în drum spre Constantinopol, unde aveau de rezolvat diverse probleme, diplomații ruși se informau din timp despre situația locală. Corespondența lor prezintă același interes ca și memoriile adresate de diverși bărbați de stat privitor la evenimentele din principate (Kociubei în septembrie 1797, A. R. Voronțov în februarie 1803 ș.a.). Amintim de asemenea scrisoarea din 16 august 1803 a lui Andrei Italinski, din Constantinopol, către Veniamin, mitropolitul Moldovei, asigurându-l de susținerea aplicării privilegiilor acordate Moldovei prin hatîșerif³. Călătorii ruși, urmînd pilda lui Struve, însoțitorul ambasadorului Kutuzov, admirau bogățiile naturale ale țării, față de care apare într-un contrast izbitor sărăcia îngrozitoare a poporului, în regiuni pustiite și uneori mai slab cultivate decît Bulgaria turcească. Șederea numeroaselor ambasade rusești la Iași și București a avut o puternică înfriurare asupra schimbării felului de viață a acestor orașe.

Folosindu-se de condițiile prielnice demersurilor diplomatice la Poartă, Rusia dorea să extindă asupra tuturor populațiilor asuprite, din Balcani clauzele tratatelor de care, deocamdată, beneficiau numai moldovenii și muntenii. În același timp și în aceleași condiții în Mediterana a luat ființă Republica celor șapte insule. În 1801 Georgia s-a unit cu Rusia, exemplul ei încurajînd și celelalte popoare ale Transcaucaziei, care au scăpat astfel de jugul turcesc și persan. La 13 octombrie același an împăratul Alexandru I al Rusiei a mulțumit fruntașilor Moldovei pentru bunele urări adresate la suirea sa pe tron și i-a asigurat de protecția lui⁴.

Un an mai tîrziu, în luna mai 1802, fuga lui Mihail Suțo, domnul Țării Romînești, în Transilvania, se atribuia uneltirilor lui I. S. Barozzi, fost consul rusesc la Veneția, cu rosturi și la noi în țară, care ar fi vrut să stîrnească un război cu turcii. Cam în același timp la București a poposit consulul general al Rusiei, Luca Kiriko⁵. În august și septembrie au urmat notele de protest rusești împotriva abuzurilor domnului Alexandru Suțo. Jalbele pămîntenilor, care luaseră calea pribegiei de groaza bandelor turcului Manaf și a samavolnicilor

¹ O scrisoare povestind călătoria prin țara noastră, în septembrie 1804, de la Topcider de lingă Constantinopol la Petersburg, la Academia R.P.R., arhivă 1414.

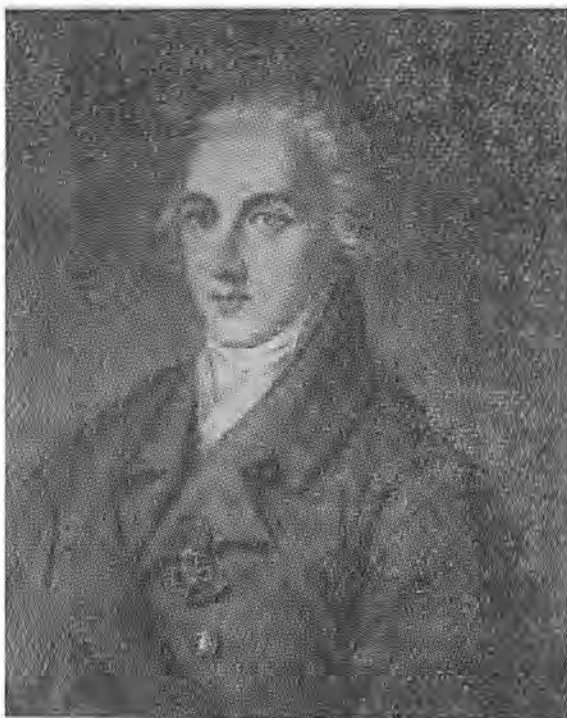
² Scrisorile de acreditare ale lui Vasile Tomara la Constantinopol, din 3 august 1797 și 11 martie 1801, la Academia R.P.R., doc. DCCXLI. 166 și doc. DCCXLIII. 31.

³ *Ibidem*, doc. DCXLVIII. 128.

⁴ Documentul CCLXVI. 71 la Academia R.P.R. Vezi însemnarea referitoare la noul împărat, din 1801, *ibidem*. ms. rom nr. 3102, p. 123.

⁵ La Iași găsim pe consulul Vasile Feodorovici Malinovski (1765—1814), literat, mai apoi cel dintîi director al colegiului din Țarskoe Selo, la care a învățat poetul Pușkin (necrologul lui Malinovski în revista „Sîn otecestva”, 1814, nr. 18). Despre dînsul găsim o informație în „Uricariul” lui T. Codrescu (vol. XVII, p. 405): „Consulul general al Rusiei la Iași, consilierul de stat Iakovlev, care muri la postul său în anul 1800, avu ca urmaș pe consilierul de colegiu Vasile Malinovski”. Note consulare din 1802 (Academia R.P.R., ms. rom. nr. 7, p. 379, 384). Din Petersburg, Malinovski menține corespondență cu mitropoliții Iacov Stamati și Veniamin Costachi, vorbind despre măsuri social-economice care ar înlătura primejdia unei răscoale țărănești (26 iunie 1804, la Academia R.P.R., doc. CCCXXIII 207, 208, 209, doc. DCXLVIII. 114, 123, 133, doc. DCXLIX. 66, 78). C. Erbicănu și alți istorici (V. A. Urechia, A. D. Xenopol, N. Iorga, I. C. Filitti) îl socoteau greșit: Mălinescu, dascal român sau boier trimis la Petersburg, „care cel dintîi vorbește de improprietărea țaranilor”, tatăl lui Vasile Mălinescu (1817—1866), susținătorul țărănimii în divanul ad-hoc al Moldovei.

domnești, au provocat intervențiile diplomaților ruși (Tomara ș.a.), care au impus Porții numirea domnilor Constantin Ipsilanti și Alexandru Moruzi, precum și proclamarea hatihumaiumului din octombrie 1802. Aceasta poruncă tempera exploatarea otomano-fanariotă, prin reproducerea clauzelor vechilor tratate, și preconiza organizarea comună a principatelor. Domnii, numiți pe termen de șapte ani, nu puteau fi înlocuiți fără motive serioase și fără consimțământul Rusiei. Astfel, se puneă frâu treptat stoarcerii banilor necesari pentru plăți la

V. F. Malinovski
consulul Rusiei la Iași (1800)

obținerea domniei la Constantinopol, dar și abuzurilor pașalelor din Silistra, Rușciuc și Vidin, la ordinele cărora se aflau domnii; aceste sume de bani erau luate cu jașca de vremelnicii deținători ai puterii și de hrăpărețele lor rude, opoșite din Fanar. Hatihumaiumul din octombrie 1802 cuprinde douăzeci și două de articole cu privire la desființarea birurilor statornicite în 1783, dreptul consulilor ruși de a interveni la domni atât pentru interesele țării, cât și pentru îndeplinirea tuturor clauzelor, stăvilirea abuzurilor cu scutelnicii, contribuția principatelor la plata oșvirilor care le păzesc, restituirea pământurilor uzurpate spre a alcătui raialele, promulgarea unor firmane în legătură cu aprovizionări, prețuri și impuneri în folosul Porții, stoarse mai toate de pe spinarea țăranilor tratați ca robi atât de autorități, cât și de proprietari. Poarta făgăduia să îmbunătățească felul de guvernare al principatelor și să nu se opună înființării de școli, spitale, construirii de drumuri ș.a.m.d. S-a accentuat dreptul de control acordat Rusiei, care obținea aceste satisfacții parțiale datorită amenințării

Balkanilor de invazia trupelor napoleoniene. În 1804 a fost iscălit tratatul de alianță militară dintre Rusia și Anglia. Acțiunea îndreptată împotriva lui Napoleon a unit într-o nouă coaliție Anglia, Rusia, Austria și Suedia. În august 1805 trupele rusești au pornit în ajutorul Austriei, iar în luna următoare Poarta a reînnoit tratatul de alianță cu guvernul rusesc. Noile negocieri ruso-turcești, ca și un firman al sultanului din martie 1806 reconfirmau drepturile noastre câștigate în trecut. Consulii ruși continuau să protesteze împotriva impunerilor excesive care secătuiu țana.

În desfășurarea politicii sale externe, Napoleon a depus toate eforturile ca să așeze pe turci împotriva rușilor. Victoria de la Austerlitz (decembrie 1805) a înlesnit diplomației franceze izbînda la Constantinopol. Tratatul de pace de la Paris, iscălit în iulie 1806, obliga Rusia să păstreze în Orient *status quo-ul*. Curînd, Selim al III-lea a recunoscut pe Napoleon împărat și în capitala sultanilor și-a făcut apariția — călătorînd prin București — ambasadorul Franței, generalul Sébastiani, cu misiunea specială de a împinge Turcia într-un război împotriva Rusiei. Tîlcul precis al politicii lui Napoleon era încheierea unei întreprinderi alianțe între Franța, Turcia și Persia, îndreptată direct sau indirect împotriva Rusiei. În vederea intensificării politicii franceze în principate, „comisarul general al relațiilor comerciale“ Reinhard, trimis la Iași, a încercat să se așeze acolo cu titlul de rezident al Franței; el avea sarcina de a se opune influenței Rusiei care, de teama unei incursiuni franceze, își concentrase trupele în apropierea graniței, anunțînd pe sultan că armata rusă este gata să apere interesele lui.

Însă, încă din aprilie 1806, Poarta a interzis vaselor grecești să navigheze sub pavilioane rusești, iar vaselor rusești li s-a cerut să nu mai treacă prin strîmtori. Prin mită și amenințări, Sébastiani a silit pe dregătorii turci să nu țină seamă de protestele Rusiei. Ambasadorul lui Napoleon amenința să atace Rusia prin Imperiul Otoman, în cazul în care vaselor rusești nu li se va interzice categorie ieșirea în Mediterana. Sub pretext de legături secrete cu răscoala sîrbilor, în august 1806 domnii din principate, Constantin Ipsilanti și Alexandru Moruzi, au fost înlocuiți înainte de termen, prin Alexandru Suțo și Scarlat Callimah. Nota de protest a ministrului plenipotențiar al Rusiei împotriva încălcării tratatelor, sprijinită de flota ruso-engleză, a fost satisfăcătoare șovăielnic la Constantinopol și domnii restabiliți (octombrie 1806), dar îndată ce capitala otomană fu întărită cu soldați instruiți prin îngrijirea generalului Sébastiani, vasele engleze au fost gonite¹.

Guvernul rus nu s-a lăsat înșelat de iluziile unei satisfacții de moment. Față de intențiile Turciei de a adera la proiectele lui Napoleon și de a înlesni armatei franceze un atac dinspre sud-vest, împăratul Alexandru I, pentru a salvagarda interesele țării și a restabili potrivit tratatelor vechile raporturi ruso-turcești, a ondonat la 4 noiembrie 1806 trupelor rusești să ocupe principatele. Planul ocupației preventive — discutat de diplomați de cîțva timp — a fost expediat comandantului Michelson încă în octombrie 1806, cînd abia începuse războiul dintre Franța și Prusia. Peste cîteva zile forțele prusace au fost înfrînte la Iena. Nevoia venirii în ajutorul Prusiei a redus la jumătate, adică la vreo 30 000 de soldați, efectivul trupelor rusești care trebuiau folosite în principate².

¹ Puțin mai tîrziu flota rusă, comandată de amiralul Seniavin, a înfrînt forțele navale turcești, a cucerit Arhipelagul și a blocat strîmtorile, retrăgîndu-se numai în urma hotărîrilor de la Tilsit.

² Ostilități împotriva turcilor au avut loc și în Transcaucazia, unde rușii au trebuit să susțină, simultan, un îndelungat război împotriva persilor (1805-1813).

La 10 noiembrie 1806 cazacii trecură granița Imperiului Otoman, fapt care surprinse pe puțin prevăzătorul Italinski, ministrul plenipotențiar al Rusiei la Constantinopol. De altfel acțiunea sa, în vederea simplei reintegrări a domniilor maziliți, nici nu putea să corespundă planurilor guvernului rusesc. Nehotărârea și întârzierea unor ordine, precum și indiscreția rudelor domnului Ipsilanti la Petersburg au grăbit evenimentele și au adus Rusia în fața unui fapt împlinit — războiul cu Turcia.

*
* *
*

Destrămarea relațiilor de producție feudale contribuia la dezmembrarea imperiului turcesc și ajuta intensificarea mișcărilor de eliberare a popoarelor subjugate. Provinciile mărginașe ale imperiului erau ca și independente, puterea fiind uzurpată acolo de aiani — dârji căpitani de bande, care cu timpul erau recunoscuți de sultan guvernatori autonomi ai acestor regiuni.

La sud de Țara Românească prezentau însemnătate orașele Rușciuc și Vidin. Orașul Rușciuc, situat pe drumul de la Constantinopol spre București și Transilvania, era un important centru comercial. Cîrmuirea o avea aianul Terseniclioglu, ajutat de negustorul armean Manuc Mirzaian. Orașul era interesat în păstrarea de legături pașnice cu vecinii și, mai ales, cu rușii. În ceea ce privește Vidinul, acest cuib războinic trăia din jaf, bandele aianului local, Pazvantoglu, terorizînd pe vecini. Căutînd să stîrpească banditismul, aianul din Rușciuc a sprijinit pe sultan împotriva lui Pazvantoglu și a kîrjaliilor răsculați. Drept răsplată, Terseniclioglu a fost recunoscut pașă de către sultan, iar Manuc, numit vistier al provinciei, a primit misiunea să strîngă relațiile lui Terseniclioglu cu domnul Ipsilanti și cu Țara Românească, unde a obținut rangurile boierești de serdar (1802) și pahannic (1803). La București, Manuc s-a întîlnit cu reprezentanții guvernului rus. Neîncrezîndu-se în statornicia situației din Balcani, în luna mai 1806 el a căpătat prin Ipsilanti și Ipolit Bolkunov, consulul Rusiei la Iași, supușenia rusească.

Emisarii francezi, care spionau acțiunile pașalei din Rușciuc, au intensificat uneltirile lor la Vidin, pe lîngă Pazvantoglu. În august 1806 Terseniclioglu a fost ucis prin surprîndere de răufăcători; trecînd în Țara Românească, ei amenințau cu aceeași soartă pe celălalt dregător filorus, domnul Constantin Ipsilanti. Succesorul lui Terseniclioglu, Mustafa-Bairaktar, depuse eforturi pentru a face ordine. Privitor la atitudinea noului aian de Rușciuc față de Rusia, în august 1806 consulul Bolkunov raporta ministerului afacerilor străine la Petersburg următoarele :

„Cunoscutul Manuc, omul de încredere al lui Terseniclioglu, întorcîndu-se la București, zilele acestea a făcut cunoscut confidențial consulului Kiriko că Mustafa-Bairaktar este tot atît de devotat Rusiei și păstrează față de ea aceeași considerație ca și predecesorul său“.

Știrea pătrunderii trupelor ruse în principate a umplut de spaimă guvernul turcesc, care nu dispunea de trupe suficiente pentru a respinge pe ruși. Mustafa-Bairaktar și-a consolidat pozițiile, ocupînd Silistra și trimițînd un detașament de cinci sute de călăreți în Muntenia ca să apere orașul București de bandele lui Pazvantoglu, care operau în împrejurimi nestîngherite. Curînd, răscoala sîrbilor a îndreptat pe pazvangii spre frontul lor. Cu toate acestea, numai Pazvantoglu era gata să-și apere teritoriul, în eventualitatea trecerii Dunării de către trupele rusești. Poarta a recunoscut, atunci, pe Mustafa-Bairaktar guverna-

tor al Rușciucului, iar el s-a supus în primăvara anului 1807 autorității marelui vizir, sosit la fața locului.

* * *

În așteptarea în orice moment a unei agresiuni din partea lui Napoleon, împotriva căruia lupta continua în Prusia, a fost trimisă la Dunăre o armată rusească prea modestă ca să se aștepte la victorii grabnice. Totuși, la 16 noiembrie unitățile generalului Dolgorukov au ocupat orașul Iași. Pretutindeni populația întâmpina pe ostași cu bucurie. Domnul Ipsilanti, care se refugiase la ruși încă în august, se întoarse acum în țară împreună cu trupele ce înaintau spre București. Turcii aveau de gând să se apere la București, dar, amenințați de ofensiva rapidă a avangărzii generalului Miloradovici, au fost siliți să părăsească orașul, fără să-i dea foc, așa cum proiectaseră. Datorită lui Manuc Mirzaian, oastea turcească s-a pus în mișcare cu întârziere. Tot el a împiedicat și atrocitățile pe care trebuia să le provoace Manaf, din însărcinarea lui Pazvantoglu. Din îndemnul lui Manuc, boierii munteni au trimis la cartierul general rusesc pe Constantin Varlaam, ca să-i înștiințeze de pregătirea proviziilor necesare pentru trupe, ceea ce a înlesnit înaintarea rușilor și a scăpat țara de jaf.

Constantin Ipsilanti, nădăduind să ajungă principe al noii Dacii, fapt care depindea de izbînzile armatei ruse, sprijinea acțiunile acestei armate. Dar — după cum a observat amiralul Ciciagov — într-o țară care era de atîta vreme jucăria intrigilor, două autorități nu puteau coexista în bună înțelegere. La izbucnirea conflictului între Ipsilanti și comandantul armatei, Michelson, administrația civilă a țării a trecut asupra lui Constantin Rodofinikin (1760—1838), agentul special rusesc pentru problemele sîrbești și care se pronunțase împotriva înscăunării în principate a domnilor Suțo și Callimah. Ipsilanti rămînea formal domn chiar peste cele două principate, însă Serghei Lașkariov a fost numit la 19 martie 1807 președinte al dăvanurilor Moldo-Vlahiei. Nici locuitorii nu erau mulțumiți de Ipsilanti, după cum nu erau mulțumiți nici de sprijinitorul său din Iași, același Rodofinikin, înlocuit curînd prin brigadierul Sakalov.

După tradiția creată în campaniile mai vechi, dar de fapt ca o manifestare a luptei de clasă, la operațiunile militare ale armatei ruse iau parte localnicii — la început trei regimente de cavalerie și trei de infanterie, cîte 600 de ostași fiecare. Prin aceste formațiuni, corespunzător noii dezvoltări social-economice și spiritului luptei antiotomane și de ridicare a noii clase sociale burgeziază, se aduce o contribuție la reînființarea oastei țării. Detașamentele pămîntene de scurtă durată prezintă interes nu atît prin forța lor combativă, cît prin varietatea formelor lor de organizare și prin permanenta dorință a maselor populare de a participa la această luptă. Astfel, pe lângă puțin reușitul „corp al cazacilor de la Bug“, alcătuit din elemente etrogene de N. Cantacuzino și maiorul Corbea și folosit în spatele frontului, mai cunoaștem „corpul“ cazacilor nekrasovții din regiunea Dunării de jos. Vechea gardă domnească sau regimentul de husari valahi al lui Ipsilanti¹, la fuga domnului din București în 1806, în parte s-a risipit, iar în parte s-a îndreptat în întâmpinarea armatei ruse. Dintr-acești voinici au apărut și cei 300 de „horvați“, care au rezistat turcilor la mănăstirea Radu Vodă, în timpul înaintării trupelor rusești spre București. Cunoaștem un certificat al comandantului volintirilor „horvați“, maiorul Nicolae

¹ Bîzuindu-se pe sprijinul Rusiei, Ipsilanti a constituit încă în anii 1802—1803 un detașament de luptă împotriva pazvangiilor. Ostașii munteni erau îmbrăcați în haine căzăcești, ceea ce întîmîda pe pazvangii. Despre muntenii și moldovenii din oastea lui Ipsilanti, scrie și generalul Tucikov.

Vucitici, luptător la Radu Vodă, precum și mai târziu în anii 1807—1811¹. Acești „horvați vechi“ reapar și în următorul război antiturcesc, în 1828. La intrarea armatei ruse, în 1806 la Iași, Ipsilanti porunci divanului Moldovei să strângă oaste de zece mii, pe așa-numiții „dragoni machedoneni“. Tot atunci la Iași a luat ființă „compul elinesc“, comandat de maiorul N. G. Pangal, care a adresat un apel mai ales grecilor. În ianuarie 1807, când a început recrutarea oastei lui Ipsilanti, „dragonii machedoneni“ alcătuiesc nucleul noii armate, cadrele completându-se pentru ordine cu niște cazaci, apoi și arnauți, panduri ș.a. Armele urmează să fie aduse din Rusia, dar — după plecarea lui Ipsilanti — întreținerea unităților locale ajunge prea costisitoare și vistierul Varlaam cere desființarea lor; armistițiul din august 1807 vine în ajutorul acestei propuneri. Elementele cele mai bune sînt, totuși, instruite și vărsate într-un corp de 6 000 de panduri olteni comandați de slugerul — apoi pomnicul — Tudor Vladimirescu, participanți în numeroasele bătălii crîncene, pomeniți și în autobiografia polcovnicului Ioan Solomon. Pe lângă acești viteji și ostași pămînteni primiți din ordinul generalului Kutuzov, din 14 septembrie 1808, în regimentul de ulani ai Voliniei, afară de cetele spătăriei și agiei, rămîine din vechile detașamente un regiment românesc de vreo 800 de așa-ziși „cazaci“, comandați de polcovnicii Peiciu și Curt, treptat trecuți în alte unități sau în rezervă. Cu toate acestea, dorința de a recruta un număr cît mai mare de voluntari băștinași, provopacă înființarea următoarelor regimente: cel de husari volohi negri, comandat de polcovnicul Miloradovici, cel de sîrbi al lui Caragheorghe² și — în 1808 — cel de husari voluntari Lubenski; pe lângă sîrbi, bulgari, arnauți, elementul de bază al acestor unități rămîne cel românesc, ca și în regimentul voloh de ulani, înființat în primăvara anului 1812 de generalul Kutuzov, pentru a servi drept nucleu al proiectatei oștiri locale de 20 000 de soldați (panduri și catane), pe care rușii intenționau s-o lase în principate. Procesul formării numeroaselor unități militare locale este o dovadă elocventă a dorinței maselor populare de a lua parte la lupta împotriva asupritorilor. Apontul poporului nostru în lupta comună a fost uneori mult mai mare decît cel înregistrat de documentele oficiale.

Singur Pehlivan-Pașa a opus rezistență ofensivei trupelor rusești. Poarta ar fi vrut să cedeze demersurilor diplomației rusești și să încheie pacea, însă, silită de Sébastiani, la 18 decembrie 1806 a declarat formal război Rusiei. Cercurile conducătoare franceze supraestimau forțele turcești. După planul elaborat sub îndrumarea lui Sébastiani de către ofiterul său de geniu Boutain, trupele turcești au încercat, primăvara, să încercuiască avangarda rusească și să recuce-rească orasul București. Ipsilanti și Rodofinikin au părăsit capitala. În iunie 1807, trupele rusești ale generalului Miloradovici au zdrobit armata mareșalului yizir la Obilești³, așa încît primejdia a fost înlăturată⁴. Mustafa-Bairaktar n-a venit nici el în ajutorul vizirului, dejucînd astfel efemerul plan strategic francez, prin care generalul Marmont din Dalmația trebuia să aducă un corp expediționar de 25 000—40 000 de soldați⁵. Francezii ar fi înăbușit în drum răs-

¹ Documentul DCI.XXVIII. 162 a și b la Academia R.P.R.

² Un apel al lui Caragheorghe, din 1 aprilie 1809, către fruntasii din Țara Romînească, pentru strîngerea de ajutoare, la Academia R.P.R., doc. DCCCXXII. 38.

³ La bătălie au luat parte și ostași munteni.

⁴ Monumentul ostașilor comandați de Miloradovici (1771—1825), ridicat în dealul mitropoliei din București, se păstrează astăzi la Muzeul romîno-rus din București, unde de asemenea găsim portretul acestui general, pictat de Mihail Toevler.

⁵ O scrisoare a mareșalului Berthier, adresată la 29 ianuarie 1807 lui Marmont, amintește de diversiunea francezilor, care — cel puțin — ar obliga pe ruși să dubleze forțele militare în principate.

coala sârbilor și, făcând joncțiunea cu oștirea turcă, urmau să împingă armatele ruse din principate; armata franco-polonă a mareșalului Masséna urma să vină în ajutor în Moldova¹, acțiunea continuând în direcția Bugului și Niprului.

Începerca ostilităților golise Constantinopolul de trupe. În luna mai 1807 cercurile reacționare au detronat pe Selim al III-lea și au proclamat sultan pe Mustafa al IV-lea. Nădăjduind să profite de slăbiciunea noii conduceri, Sébastiani trădă și el interesele sultanului Selim.

Din cauza situației internaționale destul de încordate, guvernul rus a adresat Porții propuneri de pace. Rusia consimțea să restituie principatele Turcicii, în condițiile hatihumaiunului din 1802. Ipsilanti își va păstra domnia în Țara Românească, iar noul domn numit de sultan, Callimah, va înlocui pe Moruzi în Moldova. De teama francezilor, turcii au respins propunerile rusești. Napoleon, după ce a cucerit Danzigul, a asigurat pe Vahid-Efendi că va restitui sultanului Crimeea și Georgia, cu condiția ca Poarta să intensifice presiunea împotriva armatelor rusești. Aceasta nu-l va împiedica curînd, la Tilsit, să trădeze pe turci, declarînd, o dată cu anunțarea detronării lui Selim al III-lea, că dînsul și-a asumat angajamente față de Poartă numai ca aliat personal al fostului sultan. Mai mult, profitînd de tulburările din Constantinopol, Napoleon plănuia să acapareze Albania, Moreea și Creta, stăpînite de turci.

Războaiele purtate în atîtca țări au arătat lui Napoleon că, în fond, el are doar doi dușmani puternici: Rusia și Anglia. Prin situația sa continentală și prin participarea efectivă la bătălii, Rusia prezenta primejdia cea mai apropiată. Fără să aibă, deocamdată, puteri destule ca s-o combată, Napoleon a căutat să se înțeleagă cu împăratul Alexandru I, în cadrul întîlnirii de la Tilsit (ianie 1807). Guvernul rus, suferind pierderi în lupte și fără să primească vreun sprijin din partea aliaților englezi și suedezi, s-a hotărît să recunoască majoritatea cuceririlor făcute de împăratul Napoleon și să se alăture blocadei economice îndreptate împotriva Angliei. Un armistițiu venea să pună capăt ostilităților de la Dunăre. Pacea dintre Rusia și Turcia urma să fie negociată prin intermediul Franței. Propriu-zis, dobîndirea principatelor, fie chiar pe calea acestor tratative complicate, era singura realitate care surîdea Rusiei. Refuzul Porții de a se supune hotărîrilor ar fi obligat Franța să se asocieze cu Rusia și să sustragă toate provinciile europene ale Imperiului Otoman.

Bgala și moartea comandantului Michelson — în august 1807 — a lăsat în principate „califi pe un ceas” pe generalul Meyendorf și pe Lașkariov. Vechi, dar nu prea iscusit diplomat, Lașkariov a iscălit la 12 august armistițiul de la Slobozia. Ostilitățile încetau pînă la 3 aprilie 1808. Rușii și turcii s-au angajat să se retragă din Moldova și Țara Românească și să nu se amestece în administrația locală pînă la semnarea tratatului de pace.

Generalul Meyendorf a ratificat armistițiul mai înainte ca diplomații ruși să ajungă la o înțelegere corespunzătoare. Mai mult chiar, dînsul s-a și grăbit să-l pună în aplicare, poruncind totodată desființarea unităților militare pămîntene. În ceea ce privește atitudinea guvernului sultanului Mustafa al IV-lea, acesta n-a ținut seamă de nimic: turcii au ocupat cetatea Galați evacuată de armata rusă, au jefuit proviziile populației și s-au dedat la atrocități. Atacantii au fost respinși, dar purtașea lui Meyendorf a stîrnit nemulțumirea guvernului rus. Rușii au acceptat armistițiul fără restituirea vaselor capturate de la turci, iar termenul de încetarea ostilităților a fost redus provizoriu la 35 de zile.

* * *

¹ Scrisoarea lui Napoleon către ministrul Talleyrand la 6 martie 1807.

În iunie 1807 Mustafa-Bairaktar a fost numit pașă și comandant al armatei turcești, asupra căreia noul guvern din Constantinopol nu mai avea nici o autoritate. Mustafa-Pașa a încredințat lui Manuc Mirzaian aprovizionarea trupelor, întreținerea cetăților dunărene și menținerea tratativelor cu rușii.

Anarhia din Constantinopol contribuia la creșterea importanței Rușciucului. Mustafa-Pașa dispunea de vreo 30 000 de ostași disciplinați, însă dezmățul din capitală putea să se extindă și asupra armatei. Comandantul suprem era interesat să restabilească neîntârziat ordinea la Constantinopol și să destituie aventuroasa conducere, care înlătura puțința instaurării unei păci atât de necesare Imperiului Otoman. Intervenind cu forțe militare, comitetul secret al „Prietenilor din Rușciuc”¹ a răsturnat guvernul lui Mustafa al IV-lea. Noul sultan, Mahmud al II-lea, i-a încredințat lui Mustafa-Pașa postul de mare vizir (iulie 1808). Manuc Mirzaian, numit în octombrie 1807 mare dragoman al Porții, a obținut în septembrie 1808 demnitatea de *bei* sau *principe al Moldovei*².

Numirea lui Manuc Mirzaian ca domn al Moldovei a fost ignorată în trecut, deși prezintă mai mare însemnătate decât funcționarea formală la domnie, în tabăra turcească, a celorlalți domni contemporani³. La Constantinopol, Mirzaian era socotit boier muntean așa încât, la înaintarea în demnitatea de mare dragoman⁴, dînsul a fost scutit de primirea investiturii din mîinile domnului Țării Românești, aflîndu-se pe picior de egalitate cu acesta. Manuc-Bei își continua misiunea de a negocia pacea cu rușii; titlul de domn al Moldovei îi ridică prestigiul. Mai mult, independent de faptul sub a cui suveranitate ar rămîne principatele, în caz de păstrare a vechii organizări, guvernul rus dorea să reînscăuneze în Țara Românească pe Ipsilanti. Astfel, lui Manuc-Bei i s-a încredințat domnia Moldovei, care — în eventualitatea unor negocieri conciliatorii din ambele părți — putea să fie salvată, poate de dînsul, pentru Turcia, datorită simpatiilor de care se bucura la ruși.

*
* * *

Nesocotirea stipulațiilor armistițiului de la Slobozia de către Turci, teama devastării țării prin incursiunile de dincolo de Dunăre și duplicitatea lui Napoleon au determinat guvernul rus să nu-și recheme trupele din principate, cu atât mai mult cu cît francezii nu-și grăbeau retragerea din Prusia. Începînd din octombrie 1805, în Prusia, Napoleon sfătua pe prințul P. P. Dolgorukov ca Rusia să-și extindă granițele pe seama vecinilor, mai cu seamă a Turciei⁵. În 1807 nu numai diplomații francezi prezentau principatele ca o compensație pentru Silezia, ci și Hardenberg, ministrul Prusiei, propunînd o alianță împăraților Alexandru I și Napoleon, oferea Rusiei — ca și la negocierile franco-rusești —

¹ Mustafa-Pașa, Mehmed-Tahsin, Ramis-Efendi, Refik-Efendi, Galib-Efendi și Manuc Mirzaian.

² Scrisoarea marelui vizir datează din 1 șaban 1223 (22 septembrie 1808).

³ Scarlat Callimah, 24 august—15 octombrie 1806, Alexandru Morazi, 17 octombrie 1806—19 martie 1807, Adexandru Hangerli, 19 martie—5 august 1807, Scarlat Callimah, 5 august 1807—22 septembrie 1808, cînd este numit Manuc Mirzaian.

⁴ Istoricul sovietic A. F. Miller subliniază că, pentru prima oară, acest post a fost încredințat unui nefanariot.

⁵ În aceeași lună, ministrul Talleyrand propunea lui Napoleon să ofere Austriei țările noastre și nordul Bulgariei, drept compensație pentru Venetia, Tirol, Șvabia, Bavaria, Franconia, Elveția ș. a.

Moldova și Muntenia pînă la Olt, Bulgaria, Rumelia, eventual și Constantinopolul; propunerii asemănătoare le făcea rușilor arhiducele Carol la Viena în noiembrie 1808¹.

În realitate, Napoleon se pregătea pentru invazia cea mare în Rusia. Astfel s-a ajuns, în 1807, la crearea marelui ducat al Varșoviei, cap de pod la hotarele Rusiei. Pe de altă parte, Napoleon a împins Rusia în războiul împotriva Suediei, aliata Angliei. Aceleași considerente nu-i îngăduiau să dorească sincer o statornicire a păcii la Dunăre; diplomații săi reveneau asupra clauzei evacuării principatelor. Toate forțele trebuiau acum îndreptate împotriva Rusiei.

Incordarea existentă în situația internațională nu îngăduia Rusiei să lase în suspensie conflictul cu Turcia și nici să nu-și asigure poziții strategice în sud-estul Europei. Iminența unei ciocniri cu Napoleon a îndemnat guvernul rus să-și revizuiască politica sa față de Turcia. Ca să înlăture posibilitatea unui atac dinspre sud, Alexandru I a cerut ca Dunărea să formeze noul hotar al Imperiului Rusesc. Formal, tratativele continuau la Paris, între ambasadorul Rusiei și cel al Turciei, dar soarta principatelor se hotăra, în realitate, prin negocierile directe dintre Franța și Rusia. Se discuta o compensare a lui Napoleon prin păstrarea Sileziei, precum și planul împărțirii Imperiului Otoman, care ar oferi francezilor poziții strategice pentru atacarea Indiilor.

Tropele franceze sufereau înfrîngeri în războiul din Spania. Austria și Prusia au început să se înarmeze, sigure de sprijinul Rusiei. În toamna anului 1808 Napoleon s-a văzut nevoit să se întâlnească din nou cu împăratul Alexandru I, la Erfurt. De data aceasta, socotind principatele ca o compensație pentru Spania, Napoleon a recunoscut dreptul Rusiei de a-și stabili granița de sud la Dunăre². El a renunțat chiar la mediația care ar fi putut să târăgăneze la nesfârșit negocierile ruso-turcești. De altfel, Napoleon își dădu seamă de nepuțința Turciei de a rezista înfrîngerilor militare și tulburărilor politice. El a mai consimțit la proclamarea independenței Serbiei și a recunoscut protectoratul rusesc asupra Georgiei, sugerînd totodată Turciei planul de a se răzbuna, la momentul oportun, împotriva Rusiei.

Problema principatelor a intrat, astfel, într-o fază nouă. Rusia trebuia să impună Turciei cît de urgent pacea și să-și asigure o îngrijită organizare administrativă a principatelor. Această sarcină de răspundere a fost încredințată octogenarului mareșal Prozorovski. Adjutantul împărătesc Paskevici a plecat la Constantinopol ca să înceapă tratative directe cu Poarta. Acțiunea lui Mustafa-Pașa la Constantinopol părea să limpezească situația. Deși Galib-Efendi, noul conducător al diplomației turcești, n-a știut să se elibereze de influența franceză, totuși era cunoscută dorința lui Mustafa-Pașa de a negocia direct cu guvernul rusesc. De altfel, Manuc Mirzaian a și rămas în acest scop la Rușciuc. Acolo, în iulie 1808, el discuta prelungirea armistițiului cu baronul Berwitz,

¹ Arhivele păstrează și alte proiecte asemănătoare: de pildă raportul consulului austriac Brenner, d'n 30 mai 1808, vorbește despre intenția Austriei de a ocupa Oltenia și despre planul lui Napoleon de a uni Moldova, Țara Românească și Transilvania într-un regat, pentru fratele său, Lucien Bonaparte, despăgubind pe turci în Crimeea, Ocaikov și Tataria.

² În trecut istoricii burghezi, ridicînd în slăvi geniul lui Napoleon, au trecut sub tăcere l'psa de scrupule cu care acesta schimba pe rînd declarațiile făcute în Senat și cuvintele adresate ambasadorului Rusiei Kurak'in (în luna mai 1810 și mai tîrziu), ba aprobînd ocuparea principatelor, ba amenințînd Rusia cu pierderea acestor teritorii, ațîțînd totodată curtea veneză împotriva prezenței rusești la Dunăre; intrigile diplomației austriece sînt semnalate și în corespondența generalului N. N. Raevski.

adjutantul lui Prozorovski. Evenimentele din Constantinopol întârziiau tratativele, care vor fi reluate în august de un alt împuternicit al lui Prozorovski. la Rușciuc, prințul Biron. Manuc îl asigură că Mustafa-Pașa așteaptă numai iscălirea păcii, ca să se alăture luptei împotriva lui Napoleon. El a dat de înțeles că Poarta era gata să cedeze principatele Rusiei, însă numai după un război cu Franța, deși oficial orice cesiune teritorială era respinsă de noul vizir.

Încercarea lui Mustafa-Pașa de a salva Imperiul Otoman, prin federalizarea feudalilor din Rumelia și Anatolia, s-a lovit de împotrivirea aceluiași cercuri reacționare care s-au opus și reformelor lui Selim al III-lea. Ienicerii, ațîțați de agenți napoleonieni care subminau în taină orice apropiere turco-rusească, s-au răscolit de îndată ce soldații marelui vizir au părăsit capitala. La 15 noiembrie 1808 Mustafa-Pașa a fost ucis.

Marele dragoman Manuc-Bei negocia încă din octombrie același an la Constantinopol, cu emisarii mareșalului Prozorovski¹, plecarea plenipotențiarilor turci la Iași. În noaptea răzvrătirii, el a scăpat cu greu fugind la Rușciuc, de unde în ianuarie 1809 a trecut definitiv la București. Din cauza răzmeriții de la Constantinopol, negocierile ruso-turcești de la Iași au luat repede sfârșit. În martie Ahmed-Efendi, din Rușciuc, și Ramis-Pașa s-au refugiat și ei la ruși. Cedarea cetăților turcești (în primul rînd a Giurginului) n-a avut însă loc, din pricina destăinuirii secretului de către turci, prin vistiernul Constantin Filipescu, omul de încredere al fostului domn Alexandru Suțo².

În primăvara anului 1809 luptele au reînceput, deși pînă în septembrie același an Rusia avusese de susținut un război pe frontul de nord. Cucerirea Finlandei a înlăturat cu desăvîrșire amenințarea permanentă pe care o prezenta Suedia pentru securitatea Petersburgului.

Mareșalul Prozorovski pierdea timpul cu asedierea cetăților Giurgiu și Brăila. Comandantul adjunct, care ar fi putut să salveze situația, generalul Kutuzov, a trebuit să fie rechemat de pe teatrul de război, deoarece — după părerea bătrînului Prozorovski — îi submina autoritatea, declarîndu-se împotriva tacticii asediilor îndelungate. În postul de comandant adjunct a fost numit Bagration³, care abia după moartea lui Prozorovski (august 1809)⁴ a și preluat întreaga conducere. Astfel, generalul Bagration a cucerit cu întîrziere Măcinul, Hîrșova, a înfrînt pe turci la Rasevata, a ocupat Mangalia și Cavarna și a asediat Silistra. Dincoace de Dunăre, trupele rusești au intrat în Ismail și Brăila. Turcii au încercat, încă o dată, să recucerească orașul București. O ciocnire a avut loc la Tătărița. Stîngherit în desfășurarea planului strategic de holi, greu-

¹ „Notițele zilnice“ ale căpitanului A. G. Krasnokutski (Moscova. 1815) vorbesc și ele despre aceste tratative.

² Intrigile boierești complicau mult situația locală. Filipeștii, bucurîndu-se de simpatiele generalului Miloradovici, se aflau în rivalitate cu domnul Ipsilanti. După plecarea domnului (mort în 1816 la Kiev), dușmanii Filipeștilor s-au grupat în jurul vistiernului C. Varlaam (Costandie Filitti al Buzăului, Ionache Slătineanu, C. Ghica și alți „rusofili devotați fără rezervă“). Din cauza numirii unui exarh, în persoana lui Gavril Bănulescu-Bodoni, căruia i-au fost supuși egumenii mănăstirilor închinete, mitropolitul Dositei Filitti, alături de alți citiva clerici greci, și-a schimbat atitudinea față de ruși. În august 1809 Filipeștii au fost expulzați din țară (corespondența din 1848 referitor la vechea datorie a lui Miloradovici către C. Filipescu, la Academia R.P.R., ms. rom. nr. 3834, p. 3—4).

³ Petre Ivanovici Bagration (1765—1812), comandant al armatei din iulie 1809 pînă în martie 1810. Un alt Bagration, căpitanul Alexei Clurilovici, era căsătorit cu Zoe Văcărescu.

⁴ Înnormîntat în biserica sf. Nicolae din Galați.

tăți de aprovizionare și mai ales de amestecul cercurilor guvernamentale din Petersburg, Bagration s-a retras pînă la urmă pe malul stîng al Dunării, ca să ierneze în principate¹.

În luna mai 1810, noul comandant, tînărul N. M. Kamenski, trimis ca să pună capăt stărilor de lucruri stabilite de predecesori, a trecut și el dincolo de Dunăre, a cucerit Bazargicul și Silistra, a blocat Șumla, dar a fost respins de la Rușciuc. Primind întăriri, trupele rusești au zdrobit pe turci la Batin (august) și au cucerit localitățile Rușciuc, Giurgiu, Turnu, Șiștov, Plevna, Lovcea, Selvia, Nicopole... Însă pienderile rusești erau prea mari (36 422 de oameni, din care 12 934 de morți în spitale, 6 811 uciși, 150 de prizonieri, 9 527 de răniți), iar turcii nu se arătau dispuși să încheie pacea. Pregătirile de război ale lui Napoleon siliră pe ruși să retragă cinci divizii de la Dunăre. După o iarnă grea, cînd bolile au secerat și mai multe victime, în luna mai 1811 generalul Kamenski a murit și el. Puțin înainte, grăbit să se întoarcă la comanda diviziei sale din Iași, în apele rîului Rîmnic a pierit generalul Arcadie Suvorov, fiul generalisimului care obținuse chiar aici celebra victorie. Astfel s-a încheiat această perioadă a războiului.

*
* *
*

Încă de la începutul campaniei, precum și după iscălirea armistițiului de la Slobozia, de teama atrocităților turcești și pentru menținerea dominației lor de clasă, boierii și-au exprimat dorința de a se uni cu Rusia².

Rezolvarea pe planul internațional a situației principale a țării, intenția de a încorpora principatele ruinate de turci și de război în Imperiul Rusesc și misiunea marelui mareșalului Prozorovski de a pregăti, printr-o organizare îngrijită³, această încorporare, au corespuns în martie 1808, pe plan local administrativ, cu preluarea președinției divanurilor Moldo-Vlahiei de către senatorul Serghei Kușnikov, bun administrator, care a fost succedat doi ani mai tîrziu de Vasile Krasno-Milașevici, fostul guvernator al Kievului⁴. Consulatul rusesc din Iași

¹ În legătură cu negocierile lui Bagration, continuate prin Manuc-Bei, vezi scrisoarea consului Ledoux din 30 decembrie 1809 către ministrul afacerilor străine al Franței, precum și însemnările lui Naum Rîmniceanu.

² Memoriile lui Veniamin Costachi, mitropolitul Moldovei; mesajul care a fost înmînat în luna mai 1807 generalului Michelson de către vornicul Lupu Balș (răspunsul lui Michelson, doc. DCXLVIII. 187 la Academia R.P.R.); adresele care au fost trimise în 1807 la Petersburg prin generalul Stepan Apraksin (1757—1834) din Mohilău (*ms. rom.* nr. 4288, p. 62, doc. CCCXXIII. 207, doc. DCXLVIII. 193, 194, 211, la Academia R.P.R.) ș.a.

³ În administrație, sfetnicul principal al mareșalului era Pavel Bezak (1769—1831), consilier de stat, criticat și în amintirile lui Serghei Volkonski.

⁴ Kușnikov (1767—1839) și Krasno-Milașevici (mort în 1820) aveau ca reședință orașul Iași, încît la 14 martie 1809, la București a fost numit un vicepreședinte al divanului, generalul Grigore Engelhardt (1760—1834), urmat în ianuarie—septembrie 1811 de generalul Ivan Gheorghe Staedter (născut la 12 iunie 1751 la Reval, mort la 19 aprilie 1812 la Rîbnîk și înmormîntat la Iași), care funcționa din iunie și ca guvernator militar al orașului București, succedat la rîndul său în septembrie 1811—martie 1812 de generalul Hristofor Comneno (1744—1815) ultimii vicepreședinți fiind generalul Serghei Repninski (1775—1819) și Constantin D. Ghica (1749—1822), consilier efectiv de stat din emigranții de la 1792 („Cuvînt” la îngroparea generalului C. Ghica, vel ban, la Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 1753, p. 8—10). În anii 1808—1809 aprovizionarea trupelor era condusă de Vladimir Cevkin (1754—1831), fostul guvernator al Podoliei, iar mai tîrziu — de generalul Beluha-Kohanovski.

a fost desființat, iar cel din București transformat într-o agenție a cancelariei diplomatice a armatei. Cu toate criticile veninoase ale unor militari arțăgoși ca Langeron și Ciciagov, cu toate uneltirile boierești, ocârmuirea acestor senatori a însemnat pentru țara noastră stăvilirea unor abuzuri în ce privește impunerile și aplicarea justiției, precum și încercarea de unificare administrativă a celor două principate. Aprovizionarea trupelor rusești se făcea în parte din Podolia și Herson, în parte prin cumpărături la fața locului, în principate. Chitanțele de cumpărături au fost înlocuite prin bani. S-a extins și comerțul marchitanilor ruși, scutiți de la 1808 de către divan de vamă. Ignatie Iakovenko arată că în 1812, la plecarea armatei ruse, în Valahia erau :

cai	85 832
boi	169 778
vaci	181 066
oi	517 664
porci	215 489
stupi de albine	89 261

Șederea trupelor rusești și nevoile lor de aprovizionare, dar mai ales dezvoltarea orașului București au dus la practicarea agriculturii mai apropiate de cerințele unui centru aglomerat. Manuc-Bei a profitat de intensificarea vieții economice a orașului București¹ și a acaparat în jurul capitalei mai multe moșii², populându-le și cu refugiații de la sud de Dunăre, a ridicat numărul atelierelor manufacturiere locale, a clădit în împrejurimile orașului câteva mori, a construit un pod peste Dimbovița și a înființat cel mai vestit han din capitală³. În Carpați munți întregi, care de mulți ani erau proprietatea puternicilor Ducești, trecuseră în mâna lui Manuc-Bei.

Rușii întreprind cercetări în regiunea Carpaților, pentru a descoperi zăcăminte de fier, aramă, plumb, argint, aur, mercur, precum și de sare, pucioasă, cărbuni și păcură. Lucrările de cercetare sînt îndnumate de Ivan Eichfeldt⁴, ajutat de Garpinski, Kozin, Laptev și chiar de românul Martinache. Când, pe timpul administrației generalului Kisseleff, căpitanul Lancostian cere să i se încuviințeze explorări aurifere în munții Poiana Mărului și în plaiaul Buzăului, căpitanul afirmă că sub ocârmuirea lui Krasno-Milașevici, invitat de consilierul Iancu Balș, dînsul a scos aur la Baia în Moldova.

Administrația rusă a contribuit la modernizarea administrației publice în țările noastre. Din anii 1807—1809 datează organizarea conducerii orașelor, împărțirea capitalei muntene în sectoare pe culori, instituirea poliției și a pompierilor (cu tulumbele aduse din Kiev), măsuri pentru repararea și extinderea

¹ În 1808, Naum Rîmniceanu scria : „Au luat sfîrșit ocele și vămile ; ocele le-a luat serdarul Cervenvodali cu paharnicul Manuc, pentru 1400 pungi, ca să scoată și să vîndă sare cine va voi ; s-a ridicat și luminaarea cerei sfinte. Dacă se vor deschide porturile, să mai dea 210 pungi, ca să fie toate pungile 1 610 ; iar vămile le-a luat vistiernul Hagi-Moscu pentru 850 pungi, a ridicat însa vămile cu totul de la orice fel de zaharea, herestea, lemn de foc și de la orice faget, a rămas la obor numai vama vitelor“.

² În testamentul său apar satele : Dragomireștii de Sus și de Jos, Curtea Veche, Boleasca, Trămudeasa, Giulești, Popești, Mudurgan, Brobodeț, Tîncăbești, Pasărea, Hagi-Gheorghe, Cuhnești, Coceni, Chiajna, Snagov, Ciorogîrla, Ciorba, Ispaza, Filaret ș.a.

³ Clădit la început pentru depozitarea mărfurilor, spre stradă doar cu ziduri goale, ca o cetate, hanul se afla în apropierea locului unde se grupau blănarii, șepcarii, șelarii, căldărarii, pe bresle și străzi, aproape de Ulița Mare, unde se expunea marfa adusă din străinătate, și de Ulița Gabrovenilor.

⁴ Mort în 1828.

pavajului, pentru curățirea străzilor, pentru preîntâmpinarea revărsării Dîmboviței ș.a. În ianuarie 1810 se înființează poșta de scrisori și pachete particulare, mesagerii și bani. Printre alte mărfuri, din Rusia se aducea și hîntia. În 1808 senatorul Kușnikov însărcinează pe doctorii bucureșteni Caracaș, Silvestru Filitti și Darvari să verifice persoanele care practică medicina și farmaceutica, sub adăpostul unor acte obținute cine știe în ce împrejurări, primejduind viața pacienților lor. Principalele spitale locale iau ființă sau sînt modernizate după modelul spitalelor militare rusești, prin grija personală a generalului Kutuzov¹, ajutat la București de doctorul Constantin Caracaș². Din 1808, inițiativele doctorului Minderer îi datorăm introducerea unor măsuri de carantină; cimitirele au început să fie scoase în afara orașelor. Doctorul rus Wolfanger cercetează la fața locului bolile ce bîntuiau în principate și combaterea lor, publicînd în această privință un articol, în revista „Vseobščii jurnal vracebnoi nauki“ din 1816. Maternitatea din Iași a luat ființă încă din 1804, după modelul vestitei case de educație din Moscova.

Se poate spune că, sub ocupația rusească, — scrie în memoriile sale Radu Rosetti — s-a întemeiat la Iași (cu atât mai mult la București) ceea ce se cheamă viața mondenă. Limba de conversație a clasei conducătoare — cea grecească, în scurt timp a fost înlocuită prin cea franceză. Primii maestri de dans — Ivanov și Banișov — au venit chemați de mareșalul Prozorovski din Petersburg, iar un conducător de cor ieșean, Ghetoponov, a fost învitat din Kiev, de unde au venit și câțiva profesori și au fost aduse cărți. Cele dintîi reprezentări teatrale la Iași datează din anii 1810—1812; antreprenorul trupei era Gaetano Maggi, iar artiști — Efimov, Ivan Karnovski, Andrei Serbulov, P. Martiușevski și Iosif Cernelevski. Ofițerul Martos și-aduce aminte de plăcutele baluri și întruniri la clubul local. În 1811 generalul Kutuzov a adus la București o trupă de pantomimă și tot el amintește în scrisori de teatrul polonez; trupele teatrale străine reapar la noi în 1828, anul cînd rușii poposec din nou la București. A avut loc o europenizare a îmbrăcămîntei și a traiului de toate zilele; totuși, prestigiul atât de mare al bărbii și al ișlicului de samur va înceta cu totul abia sub administrația generalului Kisseleff.

Ignatie Iakovenko scrie, în luna mai 1820, din București :

„În ce privește localurile de petrecere, ele se mărginesc la cluburile care s-au înființat după plecarea armatelor ruse din Valahia în 1812. În timpul ocupației principatelor de către armata rusă, militarii și funcționarii ruși prin dansuri și prin atitudinea lor prietenească au reușit să facă adunările și petrecerile atât de atrăgătoare, încît după plecarea armatei s-a simțit nevoia ridicării în București a unei case, în care se fac în prezent întruniri... au loc uneori spectacole...”

În 1811, pe lângă școala greacă din București, a luat ființă o societate filologică, al cărei vicepreședinte a fost generalul Engelhardt. Merită să fie cercetată activitatea profesorului Antim Gazi, dar mai ales a lui Dimitrie Panaiot Gaudela, doctor în filozofie și arte frumoase, profesor de matematici și direc-

¹ Spitalul „Iubirea de oameni“ („Filantropia“ de mai târziu) din București a fost înființat în anul 1811, generalul Kutuzov asigurîndu-i o subvenție anuală de 6 000 de lei. Portretul generalului se păstra la Eforia Spitalelor din București.

² Fiul doctorului Dimitrie Caracaș, Constantin (1773—1828) a călătorit prin Rusia, a fost medic la spitalele Pantelimon și Filantropia din București, proprietar de tipografie, a purtat gradul rusesc de consilier de curte, obținînd și ordinul sf. Vladimir. A murit de ciumă.

Mareşalul Kutuzov
(Bibl. Acad. R.P.R., — secția stampe)

tor al școlii domnești din Iași, care încă în 1806 a tipărit la Halle o algebră dedicată împăratului Alexandru I. La Iași, Gaudela a scris o aritmetică, o carte de economie rurală și a tălmăcit istoria persană a lui Findusi. Refugiat în Rusia, el a publicat la 1822 la Varșovia o lucrare intitulată „Histoire d'Alexandre le Grand, suivant les écrivains orientaux“.

Reorganizarea vieții bisericești din principate a fost incredințată în primăvara anului 1808 mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni¹, numit exarh al Moldo-Vlahiei. Printre colaboratorii ruși ai lui Gavriil amintim pe Dimitrie Sulima² traducător de cărți din rusește în moldovenește, Petre Kumițki, rector al vechii „școli pentru catihizie“ transformată în seminarul Socola din Iași (1808—1812), și Irineu Nesterovici, profesor la Socola (1810—1812)³. Au fost făcute și catagnafii eparhiale. Mănăstirile închinat au fost supuse controlului exarhului. Organizarea eparhiei armenilor din principate a revenit lui Grigor Zaharian, care a adus servicii Rusiei în cursul războiului⁴. Tinerii români sînt trimiși la învățătură în Rusia⁵.

Interesul crescînd al rușilor față de principate se observă de altfel și din scrieri. Mihail Neratov editează în 1807 la Petersburg „Scurta știre istorică despre ocîrmuirea Moldovei, de la începutul întemeierii acestui principat pînă la 1720“ (epoca descrisă de Dimitrie Cantemir). În același an, maiorul rus Kampenhausen publică la Lipsca „Observațiile asupra Rusiei“, cu o scurtă istorie a cazașilor zaporojeni, a Moldovei, Valahiei și Crimeei. Însemnate prin spiritul de pătrundere în stările locale sînt scrisorile lui D. N. Bantiș-Kamenski (1788—1850), adunate în volumul intitulat „Călătoria în Moldova, Valahia și Serbia“ (Moscova, 1810). Tinărul autor este fiul arhivistului N. N. Bantiș-Kamenski; el îndeplinește la noi o misiune în 1808. Mai tîrziu ajunge guvernator la Tobolsk și Vilna; publică biografiile demnitarilor ruși din veacul al XVIII-lea, printre care Dimitrie și Antioh Cantemir, și studii privitoare la istoria Ucrainei, interesante pentru trecutul nostru. În sfîrșit, A. F. Negri (1784—1854), diplomat și arheolog rus, ginerele domnului C. Ipsilanti, este autorul unui articol tipărit în 1812 în revista „Vestnik Evropi“ și intitulat „În apărarea fanarioșilor, ocîrmuitori ai Valahiei“.

O contribuție pentru cunoașterea vieții de altă dată și mai ales a istoriei războiului din principate prezintă scrisorile și însemnările generalilor Kutuzov, N. N. Ravevski (1771—1829), S. A. Tucikov (1768—1839), A. H. Benkendorf (1783—1844); Afanasie Krasovski (1780—1843), cronicar al operațiunilor militare; Alexandru de Langenon (1763—1831), care își manifestă în pagini pline

¹ Născut în Bistrița Transilvaniei, Gavriil (1746—1821) a studiat la Kiev și în Orientul Apropiat, a fost profesor la Iași, iar de la 1782 — profesor și rector de seminar la Poltava (printre discipoli a avut pe eleniștii Martînov, Gnedici, Petre Kumițki ș.a.). În iunie 1792, ca exarh al bisericii din principate, a fost deportat la Constantinopol. În anii 1799—1803 a ajuns mitropolit al Kievului. M. Kogălniceanu îl prezintă pe Gavriil ca fiind „om învățat și cu purtări bune“.

² Dimitrie Sulima (1772—1844), viitor arhiepiscop.

³ Cînd societatea biblică din Petersburg a hotărît în 1817 să tipărească „Biblia“ pentru moldoveni, servindu-se de „Biblia“ tipărită la 1795 la Blaj, mitropolitul Gavriil și Veniamin Costachi au înlesnit trimiterea din Moldova a altor colaboratori ai lor, pe Varlaam Cuza (mort în 1832) și pe Ioan Pralca-Moldovanul (1769—1847), scriitor originar din Volcineț, care s-au îngrijit de editarea „Bibliei“ în frumoase condiții, în 1819 la Petersburg.

⁴ Este înmormîntat în 1827 la mănăstirea Hagi-Gadar de lângă Suceava. Cîteva scrisori ale lui Zaharian la Academia R.P.R., doc. MCLXXV. 102—107.

⁵ De pildă, Șoanlat Bărcănescu la colegiul „Richelieu“ din Odesa (Academia R.P.R., doc. MCCCXLIV. 213).

de amănunte vii spiritul prea critic și caustic; însemnările pur militare și din păcate trunchiate la publicare ale lui A. C. Denisov (1763—1844), hatman de cazaci; frumoasele amintiri cu preocupări istorice ale căpitanului de geniu Martos; memoriile ofițerului de Rochechouart¹; însemnările viitorului decembrist Serghei Volkonski (1788—1865); scrisorile lui C. I. Bulgakov (1782—1835), șef al cancelariei diplomatice a armatei; memoriile deseori tendențioase ale amiralului Caciagov și altele.

*
* *
*

Numărea generalului Mihail Kutuzov (1745—1813) la comanda armatei a însemnat o fază nouă în conducerea luptei împotriva turcilor, dar și o organizare mai bună a principatelor — precizează cronicarul Zilot Românul. O recunoaște și generalul Langeron, care spune că generalul Kutuzov se silea să cruțe pe români de greutățile războiului.

Din timpul bătăliilor de la Movila Răbiiia și Larga, Kutuzov luase parte la operațiunile împotriva turcilor. Era discipolul cel mai sîrguincios al generalisimului Suvorov, care l-a numit comandant al Ismailului încă înainte de a fi cucerit cetatea. De două ori grav rănit, fost ambasador extraordinar la Constantinopol după încheierea păcii de la Iași, generalul nu se bucura, totuși, de simpatiile lui Alexandru I, deoarece la Austerlitz el s-a opus dorinței împăratului și comandanților austrieci de a da o bătălie condamnată la eșec. Ca și în 1812, cînd a zdrobit oștirile lui Napoleon care invadaseră Rusia, Kutuzov a fost numit în fruntea armatei de la Dunăre, după ce numeroși comandanți s-au perindat aici, spre marea nemulțumire a opiniei publice. Sosind în primăvara anului 1811 la București și primit cu multă însuflețire de populație, fîn cunoscător al atmosferei din culisele Orientului, el n-a schimbat nimic din felul de viață stabilit de predecesori. Concentrînd în mîinile sale deplinătatea puterilor, ca odinioară Rumiantev, Kutuzov a știut să subordoneze totalitatea acțiunilor planului strategic general.

Efectivele armatei ruse din principate au fost reduse la patru divizi și câteva regimente de cazaci, deci în total circa 40 000 de soldați. Numărul trupelor turcești se ridica la aproximativ 60 000—80 000 de oameni, concentrați în direcția orașelor Rușciuc și Vidin, gata de atac și încurajați din umbră de agenții napoleonieni. Generalul Kutuzov și-a consolidat pozițiile de apărare pe un front de 1 000 km și a schițat de asemenea proiectul atacului. Acest proiect însă va fi executat abia în 1829, cînd armata rusă va ajunge la Adrianopol. Renunțînd la șablonul cuceririi de cetăți, el intenționa să nimicească forțele inamicului prin lovituri organizate. Cetățile Nicopole și Silistra au fost distruse, apoi detașamentele rusești de dincolo de Dunăre — afară de cele din Rușciuc — au fost retrase. Simultan erau purtate și negocieri de pace cu turcii, dar Alexandru I refuza propunerile Porții. La 22 iunie 1811 un detașament de 15 000 de soldați ruși a respins la Rușciuc asaltul a 60 000 de turci, zdrobind aceste trupe la retragerea lor spre lagărul marelui vizir pentru a se pregăti din nou la atac. Cu tot succesul obținut, ca să frîngă cu desăvîșire forțele turcești, rușii au simulat o retragere în principate, înșelînd astfel pe inamic. În noaptea spre 28 august, marele vizir a trecut Dunărea la vreo 5 km mai sus de Rușciuc. În bătălia de la Slobozia și Calafat, trupele turcești au suferit pierderi simțitoare. O lună mai târziu, corpul expediționar rusesc, comandat de generalul Markov,

¹ Contele de Rochechouart (1788—1858) a însoțit în februarie 1807 la Iași pe generalul Richelieu, guvernatorul Odesei.

a trecut pe malul drept al fluviului și la 2 octombrie a cucerit lagărul marelui vizir, care-și părăsi trupele încercuite, strecurându-se noaptea într-o barcă. Rușii au cucerit Turtucaia și Silistra.

Pregătirile militare ale lui Napoleon determinară pe diplomații din Petersburg să-și reducă pretențiile teritoriale. Din precizările făcute de Kutuzov reieșea că îndârjirea sultanului are la bază nu numai intrigile agenturii franceze, ci și unelțirile fanarioților, care nu vor să piardă principatele, izvorul de îmbogățire al atitor generații de levantini¹.

În ianuarie 1811, turcii împruternicesc pe marele dragoman Manuc-Bei să negocieze pacea cu reprezentanții ruși. În octombrie 1811 însărcinații Porții sosesc la Giurgiu și încep tratativele. La 26 noiembrie, lângă Slobozia, restul de 12 000 de soldați, constituind a treia parte a armatei încercuite a marelui vizir, s-a predat generalului Kutuzov. Tărăgănelile din tratativele de pace, care privesc și probleme de cetăți, comerț fluvial, privilegii pentru principate, emigranți, s-au soldat cu ruperea lor la sfârșit de an. Cu toate acestea, însărcinații Porții au rămas la București, susținuți nu numai de mandatarii și sprijinitorii lui Napoleon, dar și de diplomații englezi, care se împotriveau unor cesiuni turcești în Asia. Ca să facă pe turci să continue lupta, Napoleon propunea Porții o alianță militară și-i făgăduia retrocedarea, după victorie, a tuturor cuceririlor rusești din veacul al XVIII-lea.

După înghetarea Dunării, trupele rusești au trecut fluviul, deoarece guvernul rus ținea cu orice preț să termine războiul, atacând chiar Constantinopolul. Ciurma care izbucnise la sud de Dunăre a oprit însă înaintarea.

Iminența unei invazii napoleoniene îi sili pe ruși să accepte semnarea păcii cu turcii înainte de încheierea alianței militare franco-turcești. Socotind că generalul Kutuzov nu acționează destul de repede pentru iscălirea tratatului de pace, împăratul a numit, în aprilie 1812, pe amiralul Pavel Ciciagov în fruntea armatei dunărene. Amiralului i-au fost înmânate două rescripte: unul de mulțumire în caz de semnarea păcii, iar altul de rechemarea lui Kutuzov, „înaintat” la demnitatea de membru în consiliul de stat. Prevenit de cancelarul Rumianțev și de senatorul Krasno-Milașevici despre sosirea succesorului, Kutuzov a încheiat imediat negocierile de pace, iscăliind preliminarile, și chiar foarte onorabil, dacă ținem seamă de faptul că Napoleon se afla atunci în fața Dresdei, în drum spre Moscova, și că plănuia să lovească Rusia de asemenea prin Turcia, cu trupele mareșalului Marmont din Dalmația.

Prin încheierea păcii cu Turcia, armata dunăreană căpăta puțința să se îndrepte împotriva lui Napoleon. Rusia își consolida pozițiile strategice și economice, păstrând principalele cetăți ale turcilor, precum și teritoriul dintre Prut și Nistru. Astfel au fost desființate ultimele cuiburi de agresiune turco-tătare care primejduiiau securitatea acestor locuri, precum și a importanțului port rusesc — Odesa. Prin tratat, Moldovei și Țării Românești li s-au reconfirmat privilegiiile acordate anterior. În același timp mișcarea de eliberare a popoarelor din sud-estul Europei a căpătat o încredere și mai mare în eficacitatea sprijinului rusesc, deși — pentru moment — forțele Rusiei erau paralizate de agresiunea lui Napoleon. Încheierea păcii de la București a constituit o lovitură neașteptată pentru diplomația occidentală.

¹ Încă la începutul războiului, negustorul State Pencoviți (1764—1825) din București scria că grecii din Constantinopol, cu patriarbul în frunte, cereau ca țara noastră să rămână sub turci, „căci altfel toți și-ar pierde mijloacele de trai”.

Kutuzov a rămas la București încă vreo zece zile, pînă la 16-28 mai 1812, cînd a fost iscălit tratatul. O delegație i s-a prezentat în ajunul plecării, oferindu-i o tabacheră bătută în briliante, drept recunoștință pentru buna administrare a țării. Nici el, nici marele vizir Ahmed-Pașa n-au semnat actul: din partea Rusiei au luat parte Italski, generalul I. V. Sabaneev, șef de stat major, și Iosif Fonton, iar din partea Turciei Galib-Efendi. Alexandru I ratifică tratatul la Vîlna la 23 iunie același an, ziua în care a început invazia napoleoniană în Rusia. Agenții francezi stîrniră la Constantinopol un val de indignare împotriva iscălierii tratatului de pace, plătit cu viața de dragomanii Porții, frații Moruzi¹.

Armata dunăreană, comandată de Ciciagov, avea să îndeplinească o ultimă misiune, tăind drumul lui Napoleon la retragerea din Rusia. De altfel ostași romîni, ca Ion Odobescu², s-au înrolat în oște de ostași care luptau în Rusia împotriva cîmpitorilor francezi³, continuînd victorioasa campanie pînă la cucerirea Parisului⁴. Evacuarea totală a trupelor rusești din principate a fost fixată pentru 2 octombrie 1812. Pînă atunci, la conducerea țării a rămas generalul Jeltuhin. Din pricina termenului scurt, generalul Sabaneev n-a reușit să înfăptuiască planul de a reînființa oștirea pămînteană, așa de nedorită nu numai de turci, ci și de unele turco-fanariote de la conducerea țării, care se temeau de înarmarea poporului și preferau să fie păzite de mercenari. Proclamația amiralului Ciciagov și regulamentul de organizare al generalului Sabaneev⁵, remise divanului la 28 iunie 1812, prevedeau formarea unei miliții pămîntene de 20 000 de ostași și a unor gărzi orășenești. Retragerea armatei ruse din țară a împiedicat realizarea acestui proiect.

De la pacea din București la tratatul de la Adrianopol (1812-1829). Turcii s-au folosit de perioada invaziei lui Napoleon în Rusia pentru a neocoti clauzele tratatului iscălit la București. Lupta pentru independența sîrbilor a fost înăbușită; Caragheonghe și alți conducători sîrbi au luat calea pribegiei în Rusia. Principatele, în care turcii au și adus în vana anului 1813 groaznica ciumă din vremea lui Caragea, au fost împovărate cu o seamă de impuneri. Impubermiciții sultanului cereau stăruitor extrădarea lui Manuc-Bei⁶. Din pricina războaielor pentru eliberarea Europei Occidentale de sub dominația

¹ Raportul lui Italski de la 12 noiembrie 1812 către cancelarul Rumianțev. Diplomatul rus A. S. Sturdza, nepot de soră al Monuștilor, îi numește: „nobile victime ale furoarelor lui Napoleon“. Vezi și amintirile fiicei dragomanului D. Moruzi, în Arhiva B. Hasdeu, vol. V. la Academia R.P.R.

² Ioan Odobescu (1793—1857), viitor general, ginerele doctorului C. Caracăș și tatăl scriitorului Al. Odobescu. Tatăl său murind în 1805, isprăviile de arme ale tînărului în oastea rusească sînt relatate în 1819 într-un proces cu fratele său mai mare, Răducanu (arhiva familiei Odobescu).

³ A fi în partida rusofilă pe acea vreme — scrie G. Ghibănescu, cercetător al hrisoavelor moldovenești, — însemna a sluji mai bine patria. Rusia era o putere mai bine organizată, cu o armată puternică, încît mulți se întreceau la noi ca să poată intra în școala de cadeți de la Petersburg.

⁴ Despre acest război ciroula în principate cărticica „Întîmplările războiului francezilor și întoarcerea lor de la Moscova“ (1814).

⁵ Generalul Sabaneev a trăit în anii 1772—1829; corespondența sa prezintă interes pentru cunoașterea evenimentelor timpului.

⁶ Manuc-Bei a fost de mare folos generalului Kutuzov la încheierea păcii de la București; în „hanul lui Manuc“ aveau loc tratativele cu plenipotențiarul turci, care au și rămas „dători“ beifului 50 000 de galbeni, girați de diplomatul rus Italski. Din corespondența dintre Kutuzov și cancelarul Rumianțev aflăm rezultatele întrevederilor lui Manuc cu acești plenipotențiar. La scurt timp, Manuc-Bei a părăsit principatele. În octombrie 1814, la Viena, împăratul Alexandru I i-a conferit rangul de consilier efectiv

napoleoniană¹, sau rămasă fără nici un răspuns apelurile de ocrotire adresate de fruntașii moldoveni la 10 octombrie 1813 și mai târziu la Petersburg. Vasele rusești lăsa rîndul lor sufereau pagube în apele otomane; totuși în iunie 1814, consulul general Kiriko discută cu ocîmuitomul Țării Românești situația navigației pe Dumăre, în timp ce la Galați a început să funcționeze un viceconsul rusesc.

În februarie 1815 delegații ruși au protestat la congresul de la Viena împotriva actelor de sbarbarie ale turcilor, însă nota rusească a fost respinsă în urma stăruințelor lui Metternich, reprezentantul Austriei. Slăbirea Turciei nu convenea austrieacilor. Prin actul iscălit la 9 iunie 1815, congresul a confirmat starea generală a lucrurilor, negocîul pe Dunăre fiind reglementat mai ales prin anexa a XVI-a a tratatului; Turcia dăduse asigurări în această privință printr-un firman, încă din martie 1814.

Pentru a stăvili avîntul revoluționar din Europa, suveranii Rusiei, Austriei și Prusiei au creat Alianța Sfîntă, care camufla hegemonia țarului asupra guvernelor europene². Rezolvînd principalele probleme de politică generală, guvernul rus a căutat să restabilească situația dorită în sud-estul Europei, începînd în acest sens în 1816 negocieri cu turcii. Astfel, la așta vreme de la iscălirea tratatului de la București, ambasadorul Rusiei Stroganov intervenea la Constantinopol pentru aplicarea justă a clauzelor înțelegerii, iar consulul general A. Pini cerea domnului Țării Românești explicații în legătură cu impunerea ilegală, motivate prin datorii față de Rusia³. Pe viitor curtea vieneză, prin acest domn, informa pe turci despre intențiile politice ale Rusiei, reprezentanții ruși manifestînd de aceea un interes deosebit față de corespondența diplomatică dintre Viena și Constantinopol, care circula prin București.

Dezvoltarea social-economică, destrămarea feudalismului și apariția relațiilor de producție capitaliste, a burgheziei, precum și ideile revoluției franceze împingeau popoarele din sud-estul Europei la lupta de eliberare națională. Nu trebuie, totuși, să exagerăm influența ideilor revoluției franceze asupra mișcărilor politice din țările noastre și să subestimăm acțiunile îndelungate ale rușilor, care se bucurau de simpatia acestor popoare. Condițiile interne de luptă anti-feudală au stimulat în primul rînd desfășurarea mișcărilor populare antiotomane.

Aceeași dezvoltare social-economică și culturală a creat în Rusia baza necesară promovării ideilor burgheziei în ascensiune. Astfel, societățile secrete

de stat. Așezat în Rusia, el întreținea legături politice cu fruntașii din principate (C. Samurcaș, Iordache Bucșănescu ș.a.). Manuc-Bey a murit subit la 20 iunie 1817, în vîrstă de 48 de ani, poate otrăvit de oamenii turcilor, în timpul vizitei generalilor Bennigsen și Bahmetev la moșia Hîncești. Anecdotele memorialiștilor (Langeron, Lagarde, Bellanger ș.a.) au denaturat biografia lui Manuc-Bey, zugrăvită în culori fade de panegiristi armeni (H. Hovnanian, Mser Mserianț ș.a.).

¹ Despre aceste războaie circulă în principate numeroase cărți, și mai răspîndite din cauza caracterului lor laic: „Scurtă arătare despre luarea Panisului“ (1814), „Vrednica de pomenire biruință, ce în vremea noastră s-au făcut, sau Piramida cea de tunuri înălțată în marea cetate Moskva“, „Înălțarea cinstitei cruci în cetatea Dresda în ziua nașterii mării sale Alexandru I, împăratul a toată Rossia“, „Cum au vorbit craiul din Neapol cu împărătescu anșef general Miloradovici“ (1815), „Arătarea stăpînirii și caracterului lui Alexandru I, împăratul a toată Rossia...“ de J. Rumpf (1815), „Oștirea franceșilor în Rusia la leatul 1812“, tălmăcită de Parascheva clucerul de arie (București, 1826), ș.a.

² K. Marx și F. Engels, *Opere*, vol. XV, ed. rusă, p. 548.

³ De pildă prin adresa din 3 ianuarie 1818 (Academia R.P.R., documentul CCCXXVII, 22).

au putut să aibă, în Rusia, o înfrînire și asupra formării curentului prielnic luptei pentru libertatea națională a grecilor. Oglîndind destrămarea feudalismului turc, mișcarea din 1821 sau *zavera* (pentru credință) izvora din complexul interu social-economic al Peninsulei Balcanice, ale cărei popoare au depășit nivelul de dezvoltare al exploataților turci, mișcarea din 1821 fiind fenomenul politic necesar zdrobirii unor relații sociale învechite și a unui jug străin asupritor. În ambianta societăților secrete din Rusia a avut posibilitatea să se consolideze societatea grecească *eteria*, care lăsa să se creadă că în fruntea ei se află contele Capodistria, capul diplomației rusești, sau chiar împăratul Alexandru I. Propaganda în principate și în Rusia a fost sprijinită de bunghazia greacă, a cărei activitate economică suferea de pe urma restricțiilor monopolului comercial turcesc. Conducător militar al mișcării a fost ales tânărul general din armata rusă Alexandru Ipsilanti¹. Avîntul revoluționar din Spania și Italia a constituit un stimulent pentru pornirea luptei.

În „Scrisorile unui martor ocular al revoluției grecești din 1821“, eteristul Gheorghe Cantacuzino² povestește că la adunările conspiratorilor Alexandru Ipsilanti s-a pronunțat pentru pornirea răscoalei în Moreea, dar emisarii eteriștilor din Constantinopol au cerut ca lupta să înceapă din principate, asigurînd căpeteniile militare de sprijinul bulgarilor și sîrbilor. De două ori Ipsilanti era gata să se imbarce la Ismail, însă a fost oprit de Xanto. Orașul Chișinău a început astfel să devină un centru al pregătirilor conspiratorilor³, puși la adăpostul casei lui G. Cantacuzino și al cumnatului familiei Ipsilanti, Constantin Katakazi, guvernatorul local. Sîrbii lui Caragheorghe, bulgarii, armenii lui Manuc-Bei, arnăuții și alți refugiați stabiliți prin împrejurimi puteau fi atrași la luptă. Izbucnirea răscoalei conduse de Tudor Vladimirescu în Țara Romînească a determinat pe Ipsilanti să descindă la Iași. De altfel, opinia contemporanilor asupra mișcării lui Tudor se desprinde dintr-o scrisoare a poetului Pușkin, exilat pe atunci la Chișinău :

„Grecia s-a răscolat și a proclamat libertatea ei. Teodor Vladimirescu, care a slujit cîndva în oastea răposatului principe Ipsilanti, la început de februarie anul acesta a ieșit din București cu un număr mic de arnăuți înarmați și a declarat că grecii nu mai pot să sufere asupririle și jafurile șefilor turci, că ei s-au hotărît să elibereze patria de jugul nelegiuit, că au de gînd să plătească numai dăjdiile impuse de guvern. Această proclamație a alarmat întreaga Moldovă. Principele Șuțo și consulul rusesc în zădăr au vrut să oprească răspîndirea răzvrătirii — pandurii și arnăuții fugeau de pretutindeni către îndrăznețul Vladimirescu — și în cîteva zile el comanda 7.000 de ostași. La 21 februarie, generalul Alexandru Ipsilanti — cu doi din frații săi și cu Gheorghe Cantacuzino — a sosit la Iași... El a fost întîmpinat de 300 de

¹ Fiu al domnului C. Ipsilanti, Alexandru (1792—1828), adjutant al țarului, și-a pierdut o mîină în bătălia de la Dresda.

² Gheorghe este fiul vornicului Matei Cantacuzino, după 1791 ajuns consilier efectiv de stat în Rusia. Fratele lui Gheorghe, Grigore, colonel, a fost ucis în 1812 în bătălia de la Borodino. Gheorghe a participat la campaniile împotriva lui Napoleon și la războiul ruso-turc din anii 1806—1812, comandînd un regiment; ar fi murit la Hangu în 1845.

³ N-am putut stabili vreo legătură a masonilor greco-moldoveni cu cei din loja lui Ovidiu din Chișinău, deși mai tirziu autoritățile rusești vor ancheta concomitent eteria și masoneria. Apărută abia în primăvara anului 1821, loja lui Ovidiu și membrii ei — chiar masoni mai vechi — n-au avut legături importante cu mișcarea eterista. Vezi și cercetarea unei preținse societăți secrete din anii 1824—1828, principalul acuzat fiind paharnicul Iancu Kogălniceanu (Academia R.P.R., doc. MCCCVI, 77—86).

arnauți, de principele Suțo și de consulul rusesc, și îndată a preluat conducerea orașului. Acolo el a scos proclamații, care repede s-au împrăștiat pretutindeni — în ele se spune, că Fenixul Greciei va renaște din cenușa lui, că a sosit ceasul picirii pentru Turcia ș.a. și că o Putere Mare aprobă generoasa faptă!¹ Grecii au început să se strângă în masă sub cele trei steaguri ale lui...“.

Alt martor ocular, Ignatie Iakovenko, funcționar al consulatului rusesc. înregistrează și el la București știrile despre răscoala condusă de Tudor Vladimirescu. Măsurile cîrmuirii nemulțumeau tot mai mult poporul supus unei nemiloase exploatare feudale și fiscale. Ecoul acestei nemulțumiri s-a făcut Tudor Vladimirescu, care stătuse la București pînă la 17 ianuarie, cînd aflase ca domnul Alexandru Suțo nu mai scapă cu viață; atunci Tudor a plecat în Oltenia și a început răscoala.

Iakovenko înscria primele știri la 5 februarie 1821. O lună mai tîrziu. la 9 martie, aflînd despre venirea lui Alexandru Ipsilanti la Iași, el înregistrează opiniile care circulau la București. — Locuitorii socot de neînălțurat o năvălire a tureștilor, cu tot cortegiul ei de nenorocini. Unii cred că Ipsilanti e numai avangarda ușoară a Rusiei, care pornește iarăși război împotriva Porții; alții consideră că Ipsilanti, auzind despre răscoala lui Tudor, a socotit nimerit să încerce și el eliberarea Greciei...

„O întrebare importantă: ce o să facă Rusia; vom ocupa Moldova și Valahia ca mijlocitori- iubitori de pace; vom trece Dunărea ca aliați ai grecilor și vrăjmași ai vrăjmașilor lor?“ — scrie la rîndul său, poetul Pușkin.

*
* *
*

Deși Alexandru Ipsilanti și Gheorghe Cantacuzino au trecut Prutul cu pașapoarte cuvenite, cerînd prin scrisori scuze guvernatorului suprem Inzov pentru supărarea cuvenită, totuși ei purtau uniforma ruscască, iar proclamația greco-romînească amintită de Pușkin, deși datată din martie la Iași², în realitate a fost tipărită clandestin în Rusia. Nici reprezentanții Rusiei în principate. Alexandru Pini³ și Andrei Pizani⁴ au erau străini de frămîntările eteriste; dragomanul consulatului, Gheorghe Leventis, făcea parte din conducerea eteriei.

La Iași domnul Mihail Suțo, cîștigat în favoarea conspirației de postelnicul Iacovache Rizo-Nerulos, a întîmpinat pe eteriști cu cinste. El nu era de loc sigur de situația sa: ginere al fugarului Ioan vodă Caragea, neîncrezător în bunăvoința turcească în împrejurări tulburi, Suțo s-a grăbit să scrie împăratului Alexandru I și lui Capodistria, cerînd înalta protejare pentru Moldova — „șara care în diferite vremuri a datorat mîntuirea ei ajutorului și îndurării șanului“. Lăsat la domnie, Mihail vodă continua tratativele cu G. Cantacuzino, locțiitorul lui Ipsilanti.

Fără să cunoască atitudinea oficială a guvernului rus, Pini, consulul general din București, a recunoscut cămăcămia din ianuarie 1821 și a primit adresa omagială a boierilor veliți. Pini, diplomat de mare influență în sud-estul

¹ Ipsilanti va repeta aceeași afirmație și în scrisoarea trimisă din Roman, la 5 martie, divanului Țării Romînești.

² Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 322, p. 101.

³ După pacea din 1812 consul la Iași, iar în 1818 consul general la București.

⁴ Considerat consul la Iași pînă în 1824. La plecarea succesorului său, Const. F. Lelli, în 1828, consulatul e girat de Pavel Pizani, fratele lui Andrei, în noiembrie 1829 fiind numit Ivanov. /

Europei, n-a fost străin de organizarea răscoalei din 1821. Astfel, Iordache Golescu afirmă că Tudor Vladimirescu¹, conducătorul răscoalei, a plecat din București „să răzvrătească țara *pentru lege*”, învățat de Pini², iar alt contemporan, Ștefan Scarlat Dăscălescu, spune că pe Tudor „l-au ales capii revoluției și domnul Pini”. Printre colaboratorii lui Tudor se afla alt porucic rus din războiul din anii 1806—1812, Dimitrie Macedonski, eterist, delegat în Oltenia datorită legăturilor sale cu luptătorii sîrbi.

Împăratul Rusiei se afla atunci la Leybach, la unul din congresele europene. Metternich³, cancelarul Austriei, a reușit să obțină dezavuarea de către suveranii Europei — susținători ai Alianței Sfințe — a mișcării de eliberare din sud-estul Europei. Deși Rusia, consecventă politicii salvagădării propriilor sale interese, a sprijinit totdeauna lupta popoarelor subjugate de turci, totuși Alexandru I, ținînd seamă și de greutățile interne ale țării sale, a refuzat de această dată să primească pe G. Cantacuzino, trimis de eteriști la Leybach. Împăratul a dispus ștergerea lui Ipsilanti din cadrul armatei ruse, retragerea consulului rusesc din Iași și păstrarea unei stricte neutralități de către trupele din sud-vestul Rusiei. Domnul Mihaîl Suțo a fost înștiințat despre aceste hotărâri. Ambasadorul Stroganov a primit însărcinarea să aducă la cunoștința Porții dezavuarea acțiunii de către împărat și măsurile de rigoare. La sfîrșitul lunii martie, consulul Pizani a transmis mitropolitului Veniamin Costachi afurisenia răzvrătiților de către Grigorie, patriarhul Constantinopolului⁴. Reprimarea de către turci a răscoalei a fost deosebit de cruntă și mii de oameni nevinovați au fost uciși.

Clarificarea atitudinii guvernului rus a schimbat brusc situația eteriștilor. Nu trecuse multă vreme de la depunerea jurămintului solemn la mitropolie, și-l vedem pe Mihaîl Suțo scriind pitacul de renunțare la domnie. Cei doi încuviințarea consulului Pizani, Suțo și-a trecut familia în Rusia, dînd astfel semnalul de alarmă al emigrării în masă, inițiat cu cîteva zile înainte de vîstierul Rosăt-Roznovanu. Înțelegînd inevitabilitatea năvălirii turcilor, au sosit în Rusia mii de pîrbeji, printre care și Veniamin Costachi, precum și familiile literaților Constantin Conachi⁵, Asachi, Gaudela, Donici, Negruzzi, Negri, Hrisoverghi, Ioan Mavrodi și Alecu Beldiman, apreciat pentru serviciile aduse trupelor rusești

¹ Slugerul Tudor Vladimirescu, născut pe la 1780, a comandat pandurii din armata rusă în timpul războiului din anii 1806—1812, obținînd gradul rusesc de porucic (diploma primită în 1818). Nă credem că el să fi fost decorat cu ordinul sf. Vladimir, nici că fusese prezentat la Viena împăratului Alexandru I.

² *Za veru*, adică pentru credință, sau lege, scopul fiind eliberarea popoarelor de sub jugul asupritor al turcilor.

³ Atitudinea lui Metternich față de mișcările de eliberare din sud-estul Europei se poate studia din corespondența dintre cavalerul de Gentz și domnia Valahiei, publicată de contele Prokesch-Osten.

⁴ Puțin mai tîrziu, nestatornicul patriarh a fost ucis de turci. Succesorul sau a contribuit la întemnițarea numeroșilor compatrioți nevinovați. Pe viitor, chiar în timpul războaielor ruso-turce din anii 1853—1856 și 1877—1878, înaltul cler grecesc va fi ostil acțiunilor Rusiei, deoarece se temea că, după izgonirea turcilor, își va pierde pozițiile de exploataatori ai bogățiilor locale.

⁵ Colaborator permanent al administrațiilor rusești din Moldova, decorat cu ordinul sf. Vladimir (arătat pe mormîntul său din Tîgănești), Constantin Conacul (1777—1849) vorbește, într-o scrisoare din 1841, despre gîndul său de a se muta în Rusia.

la cucerirea cetății Brăila¹, autor al scrierii „Tragodia sau, mai bine a zice, Jalnica Moldovei întâmplare după răzvrătirea grecilor în 1821“, care circula pe vremuri în numeroase copii². Au venit apoi cărturarii eteriști: Iacovache Rizo-Nerulos, istoricul mișcării din 1821, postelnicul Ioan Schina ș.a.

Bejenarii moldoveni s-au grupat în jurul vistiernicului Iordache Rosăt-Roznovanu (1764—1836). Se presupunea că el va ajunge domn; de altfel, dînsul a trimis țarului un memoriu intitulat „Reflexiuni asupra Moldovei“ și însoțit de o scrisoare plină de încredere în ajutorul Rusiei. În fruntea boierilor munteni filorusi, care și ei găseau salvarea de turci și de mișcarea poporului în intervenții țariste, se afla fostul vistiier Constantin Varlaam.

Prin plecarea consulului general Pini la Brașov, o situație asemănătoare s-a creat de asemenea la București. Pini păstra relații strînse cu unii din munteii pribegiți, chiar după ce se mută la Sibiu; îi încuraja, trimițînd cererile și memoriile lor către țar, și-i dojenea, cînd adresau jalbe la Poartă. Memoriile refugiaților clasei dominante din principate au contribuit la cristalizarea punctului de vedere rusesc asupra situației locale, susținut la dezbaterile cu turcii la Akkerman și Adrianopol.

*
* *
* *

Prin cătunele Moldovei rătăceau eteriștii și tot felul de cete care-și procurau mijloace de trai, ea și turcii, prin jaf. În Rusia, interesul față de răscala condusă de Tudor, ca prima mișcare a popoarelor subjugate, s-a micșorat.

De unde, la început, cele două mișcări au fost nu numai paralele, ci și aliate, dezavuarea Rusiei a determinat izolarea lor. În acțiunea din Țara Românească predominantul element antifeudal l-a determinat pe Tudor să refuze să se alăture lui Ipsilanti la București. Neînțelegîndu-se astfel cu eteriștii, „domnul Tudor“ a fost omorît, iar conducerea pandurilor săi a încercat să o preia Dimitrie Macedonski, omul eteriei³.

Răscala condusă de Tudor Vladimirescu constituie o etapă însemnată în lupta poporului nostru pentru libertatea socială și națională; ea a pus capăt regimului fanariot, care agrava exploatarea țării. Anul 1821 constituie începutul

¹ Atestat din 16 august 1812 la Academia R.P.R., doc. VI. 133. Traducerea lui Beldiman „Elisaveta sau cei surghiuniți în Siberia“, piesă în 3 acte, la Academie, *ms. rom.* nr. 437, din 8 iulie 1815; o altă traducere a acestei piese s-a datorat, la Iași în 1838, lui Constantin Sion (mort în 1848); tipărituri la București în 1844 și la Brașov în 1845.

² Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 1519, 1754, 1767, 2695, 2751, 3061, 3761, 5656.

³ Dimitrie Macedonski a predat pe Tudor Vladimirescu lui Iordache Olimpiotul, împuternicitul lui Ipsilanti. Curînd însă Olimpiotul — trădătorul lui Carageorghe și al altor fruntași localnici — încearcă să-l răstoarne și pe Macedonski de la conducere. Refugiat în Rusia, după ultimele lupte ale eteriștilor, Macedonski s-a întors în țară pe la 1829, cînd a intrat în serviciul divanului judecătoresc din București. Numit serdar, a luat parte la complotul din 1840 și a fost surghiunit la Snagov, unde a și murit în 1843. Fratele său, eteristul Pavel Macedonski, a murit în 1848 (Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 872, p. 172 și 109); alt Macedonski, contemporan lor, este amintit în 1877, lângă Rîmnicul Sărat. La Academia R.P.R. mai găsim socoteli din 1823 dintre frații Macedonski și Iacov Nenadoviçi privind pe Tudor Vladimirescu (doc. CCCXXIX. 42) și o scrisoare din 1820 a mamei fraților Macedonski (doc. CCCXXIII. 128).

proiectelor de reorganizare a principatelor. Așa avem, în anul următor, proiectul de constituție al „cărvunilor“ sau carbonarilor din rîndurile miciei boerimi moldovene¹.

*
* * *

Mișcarea eteriștilor a cunoscut o cruntă reprimare. Zdrobiți în iunie la Drăgășani, apoi la Sculeni și Secu — unde a pierit faimosul căpitan Iordache Olimpiotul — ei au scăpat de furia turcilor, adăpostindu-se, în frunte cu Gheorghe Cantacuzino, în Rusia, oțiva trecînd în Austria, unde Ipsilanti a rămas întemnițat pînă în 1827, cînd a fost eliberat în urma stăruințelor Rusiei.

Prădăciunile, jafurile de tot felul și omorurile săvîrșite de oastea sultanului, venită să „restabilească ordinea“ în principate, au fost de neînchipuit, în ciuda dispozițiilor oficiale din Stambul, „ca nu cumva să se supere întru nimic pe locuitorii credincioasei raiale“. Numai primul an al ocupației turcești ar fi costat Moldova, afară de furnituri în natură, peste 15 000 de pungi de bani. Focul cel mare din august 1822, pus de turci, a mistuit mai bine de 45 din orașul Iași. Ignatje Iakovenko descrie nelegiuiri de același fel comise de oastea sultanului.

Reprimarea cu cruzime de către turci a mișcărilor populare menținea într-una încordarea în situația întregului Orient Apropiat. Cu toată politica de rezervă a guvernului din Petersburg, atrocitățile turcilor și jalbele locuitorilor au provocat ultimatumul rusesc din 6 iulie 1821 și ruperea relațiilor diplomatice cu Poarta. La 24 iulie ministrul Golîșin a lansat un apel în Rusia pentru ajutorarea refugiaților din principate și din Grecia. Poporul nostru, oropsit și sărăcit, nădăjduia că o notă a Rusiei către Poartă o va face pe aceasta să-și retragă trupele din principate.

În martie 1822 guvernul rus a încheiat o înțelegere cu Prusia relativ la sprijinirea negocierilor cu privire la retragerea trupelor turcești din principate, ceea ce Turcia a respins. Izbucnirea războiului ruso-turc era așteptată în vara aceluia an. Consulul general Pini n-a reușit să-și revia funcțiile la București. O scrisoare a sa, adresată din Sibiu la 10 mai vornicului Constantin Samurcaș² la Brașov, căzînd în mâinile turcilor, Poarta a reușit, prin mijlocirea reprezentanților Angliei și Austriei, ca guvernul din Petersburg să nu-l mai trimită în principate. În decembrie 1822 Matei Minciaki, directorul cancelariei comerciale a ambasadei Rusiei la Constantinopol, delegat pentru negocierile ruso-turcești din anii 1820—1821 cu privire la aplicarea tratatului de la București, a fost numit în postul de consul general în Țara Romînească, reședința sa rămînînd deoamdată la Sibiu.

¹ Acest proiect, obținut de A. D. Xenopol (1898) de la consulatul rusesc din Iași, ar trebui comparat cu regulamentele administrative rusești. Regulamentele au fost redactate de Capodistria și A. S. Sturdza, primul în 1812 la București, iar cel de-al doilea a stat la baza regimului de autonomie regională aplicat în anii 1818—1828. Sturdza plănuia, după exemplul Poloniei și Finlandei, să alcătuiască un stătuțel model, cu un guvern reprezentativ, condus de un locțiitor al împăratului Rusiei. Ideea acestorași autonomii — model pentru celelalte țări din sud-estul Europei — va călăuzi apoi pe redactorul Regulamentului Organic din timpul guvernării principatelor de către generalul Kisseleff.

² Samurcaș avea legături strînse cu diplomații ruși, cu generalul Bagration (vezi scrisoarea din 20 octombrie 1811 din Jitomir, la Muzeul romîno-rus din București), cu Manue-Bci, colonelul Liprandi ș.a. S-a păstrat o scrisoare a ambasadorului Stroganov, din ianuarie 1820, prin care mulțumește lui Samurcaș pentru o descriere a negotului din Țara Romînească.

Guvernul rus a refuzat să reia relațiile diplomatice cu Poarta pînă la totala evacuare a țării. În martie 1823 reprezentanții Angliei și Austriei au înștiințat că Poarta a redus numărul beșliilor din principate la 1 500. Hotărîrea turcilor n-a satisfăcut însă guvernul rus, deoarece — afirma Ion Ghica — beșliii erau mai puternici în țară decît domnii: ei supravegheau, de altfel, exploatarea principatelor, care a necăpătat aproape proporțiile vechi. Ca urmare a întîlnirii împăraților Rusiei și Austriei, Alexandru I a consimțit să se mulțumească cu reducerea beșliilor, urmînd ca aceștia să fie supuși autorității domnilor.

În august 1823 Alexandru Ribeaupierre a fost numit plenipotențiarul Rusiei pentru reluarea tratativilor cu Poarta. La sfîrșitul lunii decembrie același an Minciaki a sosit la București, cu personalul consulatului. Cum mai avea misiunea să restabilească legăturile directe între divan și guvernul din Petersburg, a pornit la Constantinopol, unde și-a prezentat scrisorile abia în decembrie 1824. Acțiunile turcești au stîrnit un nou protest al guvernului rusesc în octombrie 1825, cu atît mai mult cu cît în Grecia războiul popular a reluat proporții, iar stadiul tergiversărilor diplomației occidentale trebuia depășit.

Problema Orientului, izvorîtă din descompunerea Imperiului Otoman, constituia piatra de temelie a politicii noului împărat, Nicolae I. Cadrul internațional al crizei lărgindu-se și contradicțiile de interese dintre marile puteri ascuțindu-se, chestiunea nesocotirii stipulațiilor din convențiile diplomatice a fost despărțită de soluționarea problemei grecești. În interesul promovării politicii sale, Rusia susținea lupta pentru independența grecilor. Anglia, care în trecut a sprijinit pe turci împotriva rușilor, n-a vrut ca problema autonomiei Greciei să fie rezolvată numai prin forțele Rusiei, așa încît s-a asociat la acțiunea guvernului rus. În martie 1826 o înțelegere a fost iscălită la Petersburg. Printr-un ultimatum prezentat la Constantinopol, Rusia a cerut Turciei: retragerea trupelor din principate, restabilirea regimului întemeiat pe tratatele anterioare încălcate de turci în 1821, aplicarea drepturilor acordate sîrbilor în 1812 și reluarea negocierilor ruso-turcești din anii 1816—1821.

Ultimatumul, care expira la 6 mai 1826, a stîrnit spaimă mai ales în Țara Romînească. Ignatie Iakovenko povestește că, aflînd de iminenta rupere a relațiilor diplomatice dintre Rusia și Turcia, populația se temea de noi represii din partea turcilor. Oamenii acestora de prin județe primiseră ordin să se adune la București. Aga Ibrahim inspecta noaptea orașul, ca nu cumva domnul sa ia calea pribegiei. La 27 aprilie a sosit pomucă de la Poartă ca de îndată toți turcii să părăsească principatele. Bucuria poporului era mare. Printr-un firman, domnilor li s-a dat dreptul de a-și alege baș-beșli-aga.

De la 5 mai — continuă Iakovenko — turcii au început să se retragă din Moldova. Oamenii anești la Iași, pentru intenția de a provoca o nouă răscoală și pe care era vorba a-i duce la Silistra, au fost predați cîrmuirii moldovenilor. La 8 mai Ibrahim-Aga a plecat din București cu vreo 400 de turci, iar alții fuseseră trimiși ceva mai înainte peste Dunăre. Divan-Efendi, care primea de la vistierie 5 000 de piaștri pe lună, a fost limitat mult în atribuții. La plecare din prin județe, turcii au luat dări (havaeturi) de la locuitori și au ucis pe un pîncălab care se împotrîvise cererilor lor. La începutul lunii iunie un fost căpitan, Simion¹, a încercat să provoace o răscoală a poporului în Mehedinți.

*

* *

¹ După Iordache Golescu — Simion era cumnatul lui Tudor Vladimirescu.

În iulie 1826 negocierile ruso-turcești au început la Akkerman, unde la 25 septembrie același an M. S. Vorontov și Ribeaupierre, din partea Rusiei, au iscălit cu turcii o convenție explicativă a tratatului de pace de la București, care lărgea drepturile Rusiei în sud-estul Europei și garanta îndeplinirea clauzelor vechilor tratate¹. În termen de șase luni de la ratificarea convenției, hatihumanumul din 1802 trebuia să fie reînnoit pentru principate. Un act suplimentar stabilea procedeul numirii domnilor, drepturile dăvanurilor, numărul beșliilor, restituirea proprietăților din raiale, cuantumul dărilor. Rusia, recunoscută putere protectoare, căpăta dreptul să-și exercite controlul asupra aplicării convenției, prin ambasadorul ei din Constantinopol și prin consulii ruși din principate. Întors la Petersburg, Ribeaupierre a putut să plece în sfârșit la Constantinopol. Pentru a da curs plîngerilor fruntașilor moldoveni și munteni, el a călătorit puscăt, prin Iași și București, dorind a se informa, ca odinioară unchiul său Kutuzov, de situația din țara noastră. Hatisheriful făgăduit de Poartă a sosit în principate abia în luna mai 1827. Izbucnind însă războiul ruso-persan, turcii, ca și împuțerniciții lor din principate², au continuat să se eschiveze de îndeplinirea clauzelor convenției de la Akkerman.

Accentuarea unilaterală a influenței rusești în Grecia, unde în 1827 contele Capodistria fusese ales președinte al republicii, a determinat Anglia și Franța, prin înțelegerea de la Londra din 24 iunie 1827, să se alătore acțiunii rusești, hotărîndu-se luarea în comun de măsuri de constrîngere a Turciei. Apropierea ruso-anglo-franceză era însă contrarie intereselor Austriei, care a sfătuit Turcia să respingă propunerile marilor puteri. De altfel, Poarta nădăjduia să înăbușe rezistența grecilor înainte de începerea intervenției adversarilor. Flota unită ruso-anglo-franceză a distrus flota turco-egipteană, la 7 octombrie, la Navarin.

Paralel cu demersurile diplomatice, se desfășurau și pregătirile de război împotriva asupritorilor turci, încurajați de inconsecvența puterilor occidentale. Acțiunea de adunare a informațiilor se desfășura în mod fructuos, rapoartele agenților prezentînd o însemnătate deosebită pentru înțelegerea evenimentelor din principate. Printre aceștia, un autor străin, Felix Colson, amintește pe colonelul Liprandi³ și pe consulul rus din Iași, Timkovski⁴. Raportul lui Liprandi, din septembrie 1827, dezvăluie intrigile boierilor moldoveni căzuți sub influența consulilor austrieci. De la încheierea păcii din 1812 — spune colonelul —

¹ Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 4277, p. 93-101; arhiva 1071.

² Protestul consulului general Minciaki, din 22 august 1827, arată nemulțumirea cabinetului de la Petersburg de felul cum domnul Grigore Ghica a adunat darile din Țara Românească, nerespectînd prevederile convenției de la Akkerman.

³ Ivan Petrovici Liprandi (1790—1880), șef și modernizator al serviciului de recunoaștere și informații în sud-estul Europei, prieten al lui Pușkin din timpul ostracizării poetului la Chișinău, istoric, etnograf și arheolog. În principate, în timpul administrației generalului Kisseleff, Liprandi s-a căsătorit cu Zoe N. Samurçaș. Fratele său, generalul Pavel Liprandi (1796—1864), a comandat diferite unități de armată în războaiele împotriva turcilor în anii 1828—1829 și 1853—1854. După cum am aratat mai demult, arhiva colonelului Liprandi (Arhiva centrală istorică din Leningrad, fondul 673) prezintă o însemnătate deosebită pentru cunoașterea trecutului nostru, oglîndînd stările politice și economice, istoria, geografia, statistica, obiceiurile poporului și altele din principate. Rod al observațiilor sale minuțioase, scrierile lui Liprandi despre țara noastră n-au putut să fie cunoscute nici în 1877, cînd el a publicat cîteva broșuri despre Bulgaria. N. Lukianovici, istoricul campaniei din anii 1828-1829, și alți autori foloseau totuși materialul relatat de Liprandi. Scrisorile către domnul Moldovei Mihail Sturdza, din 1835, la Academia R.P.R., doc. MCCXCIX. 101 și 102.

⁴ Gheorghe Feodorovici Timkovski (1790—1875), consul în Moldova (1830-1836), publicist, autor de memorii.

diplomației greci din slujba Rusiei, prin educație, avere, înrudiri și prietenii legați de Constantinopol, nu se mai bucurau aici de influența consulilor ruși de odinioară, de seama lui Severin, Malinovski, Gervais și Bolkunov¹.

Contele Capodistria sugera împăratului Nicolae I ideea împărțirii Turciei în cinci state, dintre care Dacia ar cuprinde principatele. În decembrie 1827 sultanul a declarat război Rusiei. Guvernul rus și-a asigurat neutralitatea Franței, în timp ce Anglia și mai ales Austria n-aveau putință să se amestece îndată în conflict. Rusia a încheiat pacea cu perșii și, la 14 aprilie 1828, a declarat război turcilor. La 25 aprilie 1828 trupele rusești au trecut în Moldova. Divan-Efendi din Iași s-a predat consulului rus, iar restul de vreo sută de turci au fugit. Domnul Ioan Sturza, care în ajun expulzase din Iași pe colonelul Liprandi, a fost însoțit chiar de acesta în Rusia la o moșie a sturzeților. Contele Pahlen² a sosit în Moldova și a preluat îndată cărmuirea țării, în calitate de președinte al divanurilor. După înlăturarea domnilor Ioan Sturza și Grigore Ghica, principatele și-au păstrat vechea organizare, fiind considerate sub protecție rusescă. Pahlen și-a mutat reședința la București, iar la Iași, în iulie, s-a așezat Minciaki, în calitate de vicepreședinte de divan.

*
* *
*

Chiar de la început, trupele rusești s-au lovit de condiții grele de aprovizionare în principate, unde ultimii ani ai asupraurii turcești secătuiseră bogățiile țării, iar seceta și lăcustele au împușinat, mai cu seamă în Moldova, recolta de cereale. Înaintarea rapidă a rușilor, ca de obicei ajutați de pământeni³, a salvat principatele de desfășurarea luptelor pe teritoriul lor. Scăpată de distrugerile cumplite care însoțeau de obicei retragerea turcilor, populația cra cât se poate de bucurasă.

La 9 mai Craiova a fost ocupată, la 27 mai Dunărea fu depășită și Isaccea cucerită. La 7 iunie a capitulat cetatea Brăila, asediată de câteva săptămâni. Căruind s-au predat și Măcinul, Hirșova, Kiustengi (Constanța), apoi Tulcea... Numeroși cazaci *nekrasovii*, mai demult așezați dincolo de Dunăre, s-au repatriat în Bugeac⁴. În Turcia asiatică, pe țărmul răsăritean al Mării Negre, a fost cucerită Anapa.

Căderea Brăilei a înlesnit operațiunile militare în direcția Varnei, care s-a predat la 29 septembrie, și a Șumlei. Încă din iulie, trecând Dunărea, detașamentele rusești au impresinat Silistra. Cetatea Giurgiu a fost supusă asediului. În Oltenia luptele continuau⁵; la 12 octombrie rușii au cucerit Calafatul. Apropierea iernii a făcut pe ruși să-și retragă trupele de la Șumla și Silistra. Păstrându-și avanposturile la Varna și Pravod. Ciuma și dificultățile de aprovizionare îngreunau campania, încurajând pe turci și austrieci, care ar fi dorit să provoace o intervenție europeană pentru „pacificarea Orientului“. În februarie

¹ Pătrunderea fanarioților în cadrul diplomației ruse s-a accentuat pe vremea ministrului Capodistria, prin elemente venite în Rusia împreună cu domnul C. Ipsilanti.

² Feodor Petrovici Pahlen (1780—1863), locțiitor de general-guvernator al Novorosiei, iar mai târziu — ministru plenipotențiar la Washington, München ș.a.

³ Pentru București, vezi scrisoarea din 10 mai 1828 a generalului Geismar către aga Constantin Cornescu, la Muzeul romino-rus din București.

⁴ Sub conducerea hatmanului Osip Gladki (1789—1866).

⁵ Scrisori despre operațiuni militare conduse de generalul Geismar, la Academia R.P.R., ms. rom. nr. 4277, p. 30, 60.

1829 mareșalul Wittgenstein a părăsit comanda armatei, iar Dibici¹ a fost numit comandant. Generalul Pavel Kisseleff a trecut la conducerea corpului IV de cavalerie. În rândurile armatei ruse luptau și voluntarii români din detașamentele ofițerilor Ioan Solomon, Gheorghe Magheru și Cristian Tell², precum și voluntarii moldoveni și arnauți din detașamentul special al colonelului Liprandi au cerut scutiri de dări³.

La 2 aprilie 1829 cartierul general a plecat din Iași. Trupele rusești au impresurat din nou Silistra, fără să urmărească o înaintare rapidă ca în trecut. Încercarea turcilor de a recuceri Pravodul a fost respinsă. Turcii au suferit o înfrângere de asemenea la Șumla. În august armatele rusești au ajuns la Adrianopol. În Turcia asiatică a fost cucerit Erzerumul.

Ofensiva rusească a determinat la ieșirea din pasiivitate și pe englezi, francezi și austrieci. Flota engleză a primit ordin să intre în strâmtoare. La 27 august trupele rusești se aflau la câțiva kilometri de Constantinopol, rămas neocupat numai pentru a nu se agrava situația internațională. Dar planurile celorlalte mari puteri au fost spulberate în clipa în care Poarta a cerut pacea.

Tratatului de pace, încheiat la Adrianopol la 2/14 septembrie 1829 și care stabilea printre altele independența Greciei și autonomia Serbiei, i s-a mai adăugat o anexă cu privire la drepturile principatelor dumărene. Acest tratat special recunoștea administrația proprie a țărilor noastre și restituirea raialelor desființate: Brăila, Giurgiu și Turnu Măgurele, care de atâtea veacuri se aflau sub stăpânirea turcească. Țara, prin cetățile turcești de pe marginea Dunării — serie doctqrul N. Crețulescu — era mai pe jumătate cotropită de turci. Invaziile lor mai în toată țara erau dese, nu numai în timp de război, dar și în interval, turcii gășind diferite pricini să se răspîndească în țară. să

¹ Biografia mareșalului Dibici (1785—1831) a fost tipărită în „Calendarul popular pentru anul 1845” (București, p. 31—32).

² Autobiografia polcovnicului Solomon (1793—1892) prezintă interes pentru frăția de arme romîno-rusă. Bunicul său, Petrache, care a luptat în armata rusă pe timpul domniei Ecaterinei a II-a, a fost spînzurat de turci. Însuși Ioan Solomon, ca și fratele său Barbu, mort în urma numeroaselor răni primite în lupte, a fost pandur în anii 1809—1812 și a condus panduriile ruși în anii 1828—1829. În 1853 fiul polcovnicului Solomon a dat și el ajutor trupelor rusești.

Magheru (1804—1875) și Tell (1808—1884) ajung mai tîrziu generali. Din ofițerii armatei ruse amintim pe colonelul Nicolae Conescu (1783—1860), mort la București. La 8 februarie 1831 hatmanului Toderăș Balș i-a fost interzisă purtarea medaliei rusești pentru războiul din anii 1828—1829, acordată numai pandurilor olteni (Academia R.P.R., ms. rom. nr. 861, p. 244), deși Balș a participat, ca detașat al divanului Moldovei pe lângă trupele rusești, la operațiunile militare de la Brăila ș.a. (documentele CCCXXIII, DCCCLX la Academia R.P.R.); hatmanul moare în 1867.

Tradiția înrolării romînilor în armata rusă fiind veche, pentru anii 1808 1830. locotenent-colonelul D. Papazoglu, care a întocmit o veche istorie a orașului București. amintește pe Constantin Năsturel-Herescu (1798 1874), viitor comandant al oștirii românești, Manolache Filipescu, Dimitrie Ghica (1816—1897), viitor președinte al consiliului de miniștri, Scarlat Crețulescu (1810—1873), viitor ministru, colonel Arion, Ioan Odobescu (1808), Mihail Giovanu, Brătășanu, Constantin Polizache, Dadu Filipescu, Dimitrie N. Mavros. În continuare, D. Papazoglu însiră un mare număr de romînce căsătorite cu ofițeri ruși. În deceniul al cincilea în Rusia și-au desăvîrșit cunoștințele militare numeroși ofițeri și soldați moldoveni și munteni.

³ Academia R.P.R. (doc. MCCXLIX. 30—43) păstrează oțeva certificate eliberate de statul major rusesc din București la 30 iunie 1833, în conformitate cu decizia generalului Kisseleff din 29 octombrie 1832, referitor la scutiri de dări acordate pandurilor din războiul din anii 1828—1829. Generalul Liprandi eliberează un bilet la 2 iunie 1829 unui voluntar (*ibidem*, doc. DCCL. 47).

jefuiescă și să omoare. Peste acest însemnat câștig teritorial, s-a suprimat cu desăvârșire darea de zaharea, adică provizii către turci și procurarea de salahori pentru lucrările lor. Turcilor li s-a interzis stabilirea în principate. S-a pus capăt amestecului sultanului în afacerile interne ale țării, suzeranitatea sa reducându-se la primirea unui tribut și la confirmarea domnilor aleși pe viață și care căpătau dreptul de a reînființa oștirea pentru paza granițelor. S-a hotărât libertatea comerțului principatelor cu celelalte state și s-a reconfirmat libertatea navigației și a comerțului pe Dunăre și în Marea Neagră, așadar dreptul de a trece prin strâmtoari; acest lucru a adus o puternică înviorare negotului și agriculturii țării; porturile Brăila și Galați au luat o mare dezvoltare.

Supravegherea îndeplinirii clauzelor tratatului a fost încredințată președintelui divanurilor din principate, care — pînă la reorganizare — rămîneau sub ocupație rusească.

CAPITOLUL VII

Administrația rusă în principate (1829-1834)

Cît timp continua războiul de la sud de Dunăre, contele Pahlen rămînea la președinția divanurilor din principate. Diplomat recunoscut, nu era însă de loc un bun administrator, mai cu seama în regiuni în care pustiirile turcești n-au lăsat decît sărăcie și anarhie, sporite de samavolniciile și uelciturile boierimii locale¹.

În februarie 1829 Pahlen a fost înlocuit la președinția divanurilor prin generalul Jeltuhin, veteran al ultimelor campanii împotriva turcilor. În martie același an Minciaki și-a reluat postul de consul general la București, iar ca vicepreședinte de divan la Iași a fost numit generalul Mirkovici². Deși Ion Ghica scrie că generalul Jeltuhin „era omul cel mai drept, cel mai cinstit și mai milos“, totuși trebuie să recunoaștem că mult mai corespunzătoare realității este caracterizarea ce-o găsim în autobiografia generalului Mirkovici, principalul colaborator al președințiilor de divanuri :

„Generalul Jeltuhin, fost guvernator militar al Kievului, era tot atît de aspru și nervos, pe cît era contele Pahlen de blind și evaziv ; îi erau străine omenia și toleranța. Unicul lui scop era să asigure întreținerea trupelor. Jeltuhin consacra puțin timp treburilor administrative interne : aceasta se datora proastei stări a sănătății lui. A fost eliberat din funcțiile lui în ziua de 14 septembrie 1829³ ; în locul lui a fost numit generalul-adjutant Kisseleff. Acesta n-a fost

¹ Intrigile Văcăreștilor au pricinuit surghiunirea mitropolitului Țării Românești Grigorie (vezi scrisoarea lui Grigorie, Academia R.P.R., doc. DCCCXI.66—99). În același timp mitropolitul Dionisie Lupu, pribegit din 1821 la Brașov, intervenea pentru reocuparea scaunului mitropolitan (iulie 1829, ibidem. doc. DCCCXXII. 108). O copie a scrisorii sale din 9 octombrie 1821 către prințul Golițin, cerind ocrotirea țarului pentru Țara Românească, vezi la Academia R.P.R. (doc. DCCCV.207).

² Feodor Iakovlevici Mirkovici (1786—1866), a cărui biografie a apărut în 1889 la Petersburg.

³ Locotenent-generalul Petre Feodorovici Jeltuhin, născut în 1778, a murit la 11 octombrie 1829 în București ; trupul său a fost transportat în 1830 la Kazan, — (Academia R.P.R., doc. DCCCLXXX. 200—203). Caracterizarea făcută de Mirkovici corespunde celei date de generalul Kisseleff, precum și celor scrise de N. S. Golițin („Russkaia stanina“, 1890, nr. 4, p. 80) și de D. A. Korsakov („Istoriceskii vestnik“, 1911, nr. 8, p. 476).

tocmai satisfăcut de noua lui numire, care s-a făcut fără știrea lui. Fiind conștient pe de o parte de marea însemnătate a operei ce avea de îndeplinit și care impunea nu numai guvernarea, ci și refacerea deplină a ținuturilor, iar pe de altă parte de răspunderea care apăsa în întregime pe umerii săi, el dorea să rămână independent în acțiunile lui. Cunoscând situația internă a principatelor¹, în care trupele rusești trebuiau să rămână timp nedefinit, Kisseleff găsea necesar — nu din dorința de a guverna, ci pentru succesul operei întreprinse — ca autoritatea civilă și militară să fie reunite în aceleași mâini; nu vroia să se supună nimănui afară de Dibici“.

Invitat cu stăruință să preia conducerea principatelor, generalul Pavel Dimitrievici Kisseleff (1788—1872) a consimțit. Guvernarea sa a durat aici de la 14 noiembrie 1829 pînă la 11 aprilie 1834. În această perioadă pentru prima oară în țară a fost statornicită o administrație cu instituții moderne burgheze, cu un corp de funcționari și o miliție națională constituite, un serviciu economic și financiar îmbunătățit.

Crearea carantinelor. Cel dintîi punct din planul administrației rusești era înființarea unei linii de carantine pe Dunăre², care ar forma un lanț neîntrerupt cu linia de carantine statornicite în restul Europei. Nicolae Mavros³, aga Dimitrie Topliceanu⁴ și doctorul Constantin Estiotu⁵ și-au adus aportul lor la organizarea și îndrumarea carantinelor, a căror instituire o prevedea și tratatul de la Adrianopol, recunoscînd dreptul pentru principate de a asigura paza convoanelor sanitare de la graniță cu ajutorul ostașilor pămînteni. Desființarea cetăților turcești din stînga Dunării a făcut cu putință punerea în aplicare a acestor prevederi. Faptul era cu atît mai necesar, cu cît ciuma nu mai contenea în principate, iar în 1829 ea hîntuia în ambele capitale, în 23 de orașe și 300 de sate, cedînd locul în vara anului 1831 holerei.

Contribuția oamenilor de știință ruși la combaterea ciumei și la înrădăcinarea măsurilor igienice și profilactice, în țară, poate fi urmărită din scrierile care apar încă în deceniul următor, semnate de Dobronravov, Seidlitz, Cetîrkin, Cernobaev ș.a. Stepan Dobronravov, medicul șef al spitalelor rusești și organizatorul combaterii epidemiilor, alcătuiește chiar o „Descriere medico-topografică a principatelor Moldova și Valahia“ (Moscova, 1835), iar Christian Witt, medic militar venit din Petersburg, scrie și el o lucrare — criticată de Seidlitz — despre particularitățile climatei din principate, în legătură cu „molima valahică“⁶.

¹ Șef de stat major al armatei a II-a, încă de pe vremea eteriei Kisseleff urmărea atent desfășurarea vieții din principate. Și mai înainte el a cercetat arhivele din Moscova, cu gîndul de a scrie împreună cu A. F. Malinovski (fratele consulului din Iași) o istorie a războaielor ruso-turcești (scrisoarea lui A. I. Bulzakov către P. A. Viazemski din 27 martie 1819).

² Vezi și un raport prin care postelnicul Petrache Rosăt, la 17 octombrie 1829, este cerut ca să lucreze împreună cu colonelul Ruge la fixarea liniei de carantine (Academia R.P.R. doc.CCLII. 205).

³ Nicolae Mavros (1781—1868), inspector general al carantinelor și șef al serviciului sanitar al țării, era fiul lui Ienache Mavros, paharnic în Moldova. Generalul Langeron îl amintește în calitate de secretar al generalului Zass la Craiova, în timpul războiului din anii 1806—1812.

⁴ Ms. rom. nr. 402 din 1831 la Academia R.P.R. (însemnare între paginile 1—137) : „din nou clăditor al tuturor carantinelor linii Dunării și înzestrătorul lor cu toate cele trebuincioase : pravili, reguli și reformări“.

⁵ Doctorul C. Estiotu (1795—1840), a învățat și la o școală din Odesa.

⁶ Cartea apare la Petersburg în 1842. Traducerea germană, de dr. W. Thalberg, tipărită la Lipsca-Dorpat în 1844, e citată de G. Bariț în „Foaia pentru minte...“ (1844, p. 375—379). Alături de alte scrieri rusești, lucrarea a fost retipărită în istoria medicală a aceluiași război, de epidemiologul F. A. Simon, în 1854 la Hamburg. La noi,

МЕДИКО-ТОПОГРАФИЧЕСКОЕ

ОПИСАНИЕ

КНЯЖЕСТВЪ

МОЛДАВИИ И ВАЛАХИИ,

СОСТАВЛЕННОЕ БЫВШИМЪ ГЛАВНЫМЪ ДОКТОРОМЪ
ВОСХЪ ВОЕНОВОЕННЫХЪ ГОСПИТАЛЕЙ ВЪ КНЯ-
ЖЕСТВАХЪ МОЛДАВИИ И ВАЛАХИИ И КРЕПОСТИ
СИЛИСТРИИ, СЪ ПРИСОВОКУПЛЕНИЕМЪ СТАТИСТИЧЕ-
СКОЙ ТАБЛИЦЫ Г. БУХАРЕСТА 1834-ГО ГОДА,

С. ДОБРОПРАВОВЫМЪ.

МОСКВА,

ВЪ ТИПОГРАФИИ ЛАЗАРЬЕВЫХЪ
ИНСТИТУТА ВОСТОЧНЫХЪ ЯЗЫКОВЪ

1835.

„Descrierea medico-topografică a principatelor Moldova și Valahia“
de S. Dobronravov (Bibl. Acad. R.P.R.)

Îndată după sosirea sa în București, generalul Kisseleff a dat directive pentru elaborarea unui plan de inspecție și igienă generală. Planul a fost pus în aplicare prin organizarea serviciului medical sub control rusesc¹. În timpul ravagiilor holerei din Moldova, acțiunea sanitară era condusă de colonelul Makarov și de câțiva funcționari. Dintre medicii băștinași, doctorul Ciuhak continua să dea ajutoarele trebuincioase; cinci medici au murit.

Chiar a doua zi după preluarea funcțiilor de președinte al dăvanurilor, generalul Kisseleff a vizitat personal spitalele de ciurmați. Una din aceste vizite în mijlocul bolnavilor bucureșteni de la spitalul Filantropia, în timpul holerei, a fost descrisă de colonelul Grigore Lăcusteanu: negăsind la spital o curățenie desăvârșită, Kisseleff oprește acolo pe cei doi colonei-șefi ai spitalului, pînă vor pune totul în bună ordine — povestește autorul și adaugă, vorbind despre Kisseleff, că el „răsplătea meritul cu mîna deschisă și pedepsea viciul cu mîna de fier...“.

Administrații ruse i se datorește organizarea asistenței publice și sanitare din principate și reglementarea activității de binefacere. Pensiile, un început de prevederi sociale, treptat înlocuiesc privilegiile feudale. Prin Casa făcătoare de bine, apare orfanotrophia, asistența copiilor sărmani și a cerșetorilor reeducați în meserii corespunzătoare infirmității lor. Înregistrăm constituirea noilor organe de conducere a spitalelor (Eforia spitalelor civile), consolidarea circumscripțiilor medicale orășenești (la București cinci circumscripții) și a departamentelor regionale sanitare, a farmaciilor moderne, instituirea controlului lor, aplicarea pe scară mai largă a vaccinării.

Tradiția legăturilor noastre cu oamenii de știință ruși a continuat-o Constantin Hepites (1802—1890), vrednic doctor brăilean cu studii în anii 1826—1828 la Harkov, precum și medicii veniți mai târziu cu diplome de la Moscova: Dimitrie Larioti în 1834, medic primar la Galați. B. Purețki în 1836, medic legist la Iași, Nicolae Gănescu (1799—1875), bursier al statului trimis să învețe la Harkov și Moscova², în 1838 doctor în medicină al universității din Moscova, cunoscut ca cel dintâi medic al ospiciului de alienați de la Mărcuța, ș.a.

Anunțul primului dentist bucureștean: doctor de dinți cu documenturi medicale din Rusia, este iscălit în 1837 de D. Mihailovski³. Ca și Gănescu, doctorul Nicolae Crețulescu (1812—1900) povestește că și-a început studiile în străinătate

teza doctorului Negură din 1856 și numeroase teze prezentate la Cluj (deceniile III-IV) se referă la aceeași molimă.

Combaterea holerei s-a făcut și mai târziu cu ajutorul sfaturilor culese din publicațiile rusești. M. Kifalov a tradus culegerea „Instrucțiuni și reguli întrebuintate în Imperiul Rusiei împotriva holerei în anii 1830, 1846—1847“, tipărit-o în 1847 la București sub titlul „Povățâ nouă împotriva holerei, adică măsuri de pază și lecuire“. În 1848 la Iași s-au tipărit „Povățuiri pentru sătenii Moldovei la timpulare de holeră“; la anexă observațiile doctorilor ruși E. Andrievski și Grum (după „Jurnalul din Petersburg“ din 29 octombrie 1847); doctorul V. Manoliu, care a studiat această „povățuire“, arată cum observațiile lui Andrievski au fost traduse la început de T. Codrescu în „Albina românească“ (4 septembrie 1847), urmînd o corespondență dintre protomedicul ieșean G. Cuciureanu și Andrievski, al cărui răspuns a fost publicat în „Albina românească“ (30 noiembrie 1847).

¹ Academia R.P.R., doc. DCCCLXXX.25—26, 33—41.

² Corespondența la Arhivele Statului din București, Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice al Țării Românești, nr. 4133/1831.

³ În anunt rusesc de prin 1833 de dentist, la Academia R.P.R., arhiva 732.

— alături de alți tineri români — îndemnat și sprijinit de generalul Kisseleff¹, care încă de la 1830 a pus la dispoziția Eforiei școlilor o sumă necesară pentru asigurarea a două burse. Tot de la Kisseleff, din primul regulament al învățământului, pornește ideea înființării unui învățământ medical-farmaceutic române-cu pe care, el nereușind să o pună în practică, a înfăptuit-o Crețulescu, viitor prim ministru al țării și ministru plenipotențiar la Petersburg, culegător al vechilor documente ale istoriei noastre din arhivele rusești². Amăntim de asemenea că, în Rusia, au început să studieze medicina doctorii Gheorghe Popovici și Mallan, iar Constantin Nica, primul nostru pediatru, a condus la începutul deceniului al șaselea un spital lângă Odesa. Doctorul Kopernițki, cu studii la Kiev, viitor profesor de antropologie la Cracovia, a fost în al șaptelea deceniu începătorul anatomiei patologice la spitalul Colțea din București.

Înființarea armatei. Am văzut că Rusia a căutat în repetate rânduri să refacă oastea țării noastre, prin detașamente înființate în principate în cursul războaielor sau chiar prin regimente de „volohi“ care se formau în Rusia. Inspector și instructor al noilor unități militare, Kisseleff a numit pe generalul Starov³, ajutat de colonelul Makarov, apoi de Hatov. Astfel, după epoca în care cum spunea Ion Ghica — anarhia domnea în toate și lesnirea de a da cu pistolul în oameni devenise modă, venirea rușilor în 1828 a pus capăt acestei vieți zvăpăiate a tinerilor fii de boieri, luându-i ca mehmedari (comisari) pentru înlesnirea aprovizionării oștirilor; în 1831 cei mai mulți au încins sabia, scriindu-se în miliția națională. În Țara Românească, straja pământească avea 4 587 de soldați și 177 de ofițeri, iar în Moldova — 1 096 de soldați și 36 de ofițeri. La 13 august 1833 generalul Mirkovici a anunțat că guvernul rusesc donează miliției moldovenești „832 de puști cu toate tacâmurile lor“⁴.

Crearea acestui început de armată națională a provocat entuziasmul tinerilor intelectuali; mulți din viitorii fruntași ai țării — ca Goleștii, Crețulescii, Vasile Cîrlova, Nicolae Bălcescu, Alexandru Cuza, Grigore Alexandrescu, Cezar Boliac — s-au angajat în cadrele ei, ca juncări⁵, adică elevi-ofițeri. Bătrînii, lepădându-și anteriile, giubelele, işlicele, îmbrăcau uniforma de ofițeri. Totuși, numai prin stăruința administrației ruse a fost posibilă introducerea reformei militare. În primăvara anului 1831, izvorînd din cauze social-economice mult mai

¹ Ceea ce pare cu atât mai îndrăzneț cu cât se cunoaște copia adresei ministeriale rusești din 25 februarie 1831 referitor la uzul țarului cu privire la împiedicarea tineretului la studii în străinătate, unde tineretul capătă cunoștințe dăunătoare (doc. DCCCXLVIII, 58 la Academia R.P.R.).

² În 1882, *ms. rom.* nr. 5243, p. 122—192, la Academia R.P.R., publicate în „Documente Hurmuzachi“ (vol. I, part. II, p. 815 889).

³ Simion Nikitici Starov, mort în 1856.

⁴ Corespondența hatmanului Balș privitoare la echipamentul militar cumparat la Petersburg în 1833 (doc. CMLXXXIII, 119, 120, 121, 286, 297, 299, doc. CMLXXXIV, 178, 181), precum și în anii 1835—1836 de la Surguciov tot din Petersburg (*ms. rom.* nr. 320, p. 2—130; doc. DCCCXXXVIII, 113, 114, 116, 124, doc. CMLXXXIII, 134). Despre alte comenzi, la Odesa în 1836 (doc. MI, 90 la Academia R.P.R.).

⁵ Despre terminologia militară rusească vorbește în amintirile sale Emil Cerchez: *raniță, mondir, cazon, cozoroc, tesac, lăduncă, felcer*, ș.a.m.d. Descriind viața principatelor chiar de prin 1840, Ion Ghica spune că pe atunci scriitorii cancelariilor se numeau *pisari*, feșii de serviciu — *nacialnici*, masă de birou — *stol* și șeful de birou — *stolonacialnic*; scriptele cancelariei se numeau *ciornă, spravcă, oțnoșenie, pricaz și zdelcă*; ofițerii se numeau *prapurcici, porucici, polcovnici și podpolcovnici*. În realitate rusismele erau și mai răspândite, ceea ce putem stabili, de pildă, din gazetele timpului. numeroasele neologisme pătrunzînd în limba noastră sub forma rusească.

adinci, împotriva recrutării strajei pămîntene au izbucnit adevărate răscoale țărănești în ținuturile Roman, Bacău, Huși, Hîrlău¹.

Organizarea oștirii noastre este opera instructorilor ruși sau a celor proveniți din armata rusă. Amintim pe câțiva ofițeri din trupele rusești trecuți în miliția locală, părăsind chiar supușenia rusă²: Banov, Horbatski³, Kustov, Laptev⁴, Sungurov, Bacinski⁵, precum și pe instructorii Barozzi, Blaramberg, Grammont⁶, Iacobson⁷, Kociturov⁸, Kociubei, Macedonski, Poznuanski, Sallmen⁹, Mișcenko în Moldova și alții¹⁰. Chiar și mai târziu, unii instructori ai armatei noastre au fost ofițeri veniți din Rusia. Acești oameni au adus servicii însemnate țării. De pildă, din cercetarea cererii de pensionare a colonelului inginer Nicola Sungurov (1805—1880) aflăm că, după studii făcute la Petersburg, el a venit în țară în 1828¹¹. În Adunarea Electivă a Moldovei¹², colonelul Grigore Sturdza declară că-i datorăm formarea și disciplinarea tinerei noastre armate, iar Grigore Cozadini arată că Sungurov a făcut cel dintâi începutul în construirea șoselelor în Moldova. Într-adevăr, colonelul Sungurov figurează ca șef al serviciului de geniu din Moldova în timpul Regulamentului Organic¹³. Alături de Asachi, Săulescu, Bojinca și alții, în sinul Comitetului academic dinșul a apărut în anii 1836—1837 limba națională. În cadrul reorganizării Academiei ieșene, Sungurov ajunge cel dintâi „profesor de inginerie“ al ei; abia în 1850 demisionează din armată¹⁴ și moare la Fălțiceni. Alt inginer rus, amintit în Moldova, a fost Calistrat Sfiderski, stabilit în ținutul Putnei.

Cele dintâi *reglemente* și scrieri de bază pentru constituirea armatei noastre au fost traduse din rusește. Radu Roseetti amintește de primul regulament al infanteriei și cavaleriei miliției Moldovei, tradus din rusește și tipărit de Toderiță Balș¹⁵. În Biblioteca miliției Moldovei, pe la jumătatea veacului al XIX-lea se păstrau numeroase cărți rusești și lucrări traduse: „Exerciție de batalion“ (București, 1832, și Iași, 1846), „Slujba de garnizon“ (București, 1832, și Iași, 1845), „Școala recruților de infanterie“ (București, 1832, și Iași, 1847) ș.a. La Academia

¹ Adresa din 28 martie 1831 către ispravnicul de Hîrlău (Academia R.P.R., doc. DCCCXXX. 140). Adresa din 12 martie 1831 către vornicul C. Conachi, pentru ținutul Tecuci (*ibidem*, doc. CCCLIX. 126).

² Corespondența din anii 1834—1835 referitor la retragerea funcționarilor ruși din serviciul românesc, măsură care nu privește pe ofițerii ruși intrați în miliția țării, vezi la Academia R.P.R., doc. DCXCIX. 90, 92 și 93.

³ Colonelul Anton Horbatski (1800—1874).

⁴ Generalul Efimie Laptev a stat în București și în 1810.

⁵ Probabil tatăl generalului Vladimir Bacinski (1827—1878).

⁶ Colonelul de Grammont trăiește între anii 1797—1851.

⁷ Ispravnic de Brăila, mort în 1849.

⁸ Maiorul Alexandru Kociturov, mort în 1850.

⁹ Colonelul Sallmen (1803—1856).

¹⁰ Ioan Arghiropol, ofițer rus, s-a așezat în Moldova. La Muzeul romîno-rus din București găsim actele căpitanului Victor Matei Giubrovski, născut în 1795 pe la Cernigov. În 1836 N. Vișnevski recomandă lui I. Odobescu pe fostul locotenent austriac Pükler (Academia R.P.R., corespondență 64451).

¹¹ În 1829 Sungurov, locotenent din corpul inginerilor căilor de comunicație, participă la operațiunile militare de la Siliștra (doc. DCCCL. 66—69 la Academia R.P.R.); înaintat la 9 ianuarie 1833 căpitan (doc. DCCCLXXXIII. 67).

¹² „Procese verbale ale Adunării Elective a Moldovei“, 1861, proces verbal XXXVII, p. 47—48.

¹³ „Memorialul geniului“, 1905, nr. 2, p. 148—149.

¹⁴ „Buletin“, nr. 82 din 15 octombrie 1850.

¹⁵ Toderiță Nicolae Balș (1805—1857), polcovnic de miliție în 1830, vornic în 1843 (formularele de serviciu și alte documente la Academia R.P.R., doc. MCLXI. 5—16), caimacam al Moldovei.

R.P.R. găsim manuscrisele (nr. 1545, 1680, 2765) : „Proiectul pentru dreptățile oștenilor străzii pămîntești și pravila intrării în această slujbă“ din 1830, „Povățuire comandirilor de roate în pedestrimă“ și „Tabla potrivitoare a rangurilor politicești cu cele ostășești... la începutul formării miliției“. În 1832 au mai apărut : „Ostășesc reglement pentru miliția prințipatului Țării Românești“, „Așăzământ ostășesc pentru straja pămînteană a Valahiei“ și „Condica militară pentru straja pămînteană a prințipatului Moldovii din al șeptelea cap al Regulamentului Organicesc“. Numeroase cărți au fost traduse de colonelul Ioan Voinescu, ofițer cu studii la Odesa, autor de notițe istorice (1821—1866)¹ ; din aceste lucrări amintim : „Povățuire comandirilor de roate“ (București, 1834 și 1836), „Catehismul ostașului“ (București, 1851) și „Reglement ostășesc de slujba cavaleriei“ (București, 1851). O serie de voluminoase regulamente, apărute la Petersburg, au fost traduse de maiorul P. Skeletti (Iasi. 1845—1847). Colonelul A. N. Bauov traduce „Reguli în numirea părților pușcii“ (București, 1846) și „Planurile și figurile Școlii recruților“ (București, 1847). În 1847 la București se tipărește „Reglement ostășesc de Școala infanteriei“. Un traducător a fost ofițerul Alexandru Macedonski², care și-a făcut liceul la Herson. El a tălmăcit „Reglemente ostășești de slujba infanteriei“ (București, 1850 și 1851), „Exerciții de batalion“ (București, 1851). „Suplement la Școala recruților de pedestrimă“ (București, 1851) și „Instrucție pentru împușcarea în țintă“ (București, 1852). Colonelul I. Poznanski³ a tradus „Notiții de învățăturile ce se predau cinurilor de jos în școlile întocmite de ștaburile diviziilor de artilerie“ (București, 1851) și „Notiții de exersisul de linie“ (București, 1852). Căpitanul I. Macovei a tălmăcit „Slujba frontului artileriei pedestre“ (București, 1852). Hatmanul Costachi-Boldur a prelucrat din rusește „Instrucția cavaleristului“ și „Instrucția manejei“ (Iasi. 1855). Iar căpitanul Dimitrie Niculescu — „Reglementul ostășesc pentru frontul de cavalerie“ (București, 1856). Numărul mare al acestor traduceri este prea concident, încît nu-l comentăm.

Inceputuri edilitare și culturale. În timpul administrației rusești au fost îmbunătățite căile de comunicații, construite drumuri (șoseaua București-Iasi ș.a.), poduri și s-a început asanarea bălților. Prin introducerea unor regulamente, orașele — antrenate pe calea dezvoltării capitaliste — și-au dobîndit instituțiile lor, s-au luat măsuri pentru întreținerea mai curată a străzilor și locuințelor, au fost clădite spitale, băi și case de binefacere. Serviciul pompierilor s-a reorganizat ; la București au fost clădite cinci foșoare de foc. Orașele erau înfrumusețate cu grădini plantate pentru prima oară⁴.

Sistemalizarea orașului București, măsurătoarea împrejurimilor, lucrări de amenajare a Dimboviței, ca și aproape toate începuturile edilitare datează din epoca tăierii „aleiului de la Băneasa“ — principala șosea a capitalei, care și astăzi mai servește ca loc de plimbare bucureștenilor și poartă numele lui Pavel Kisseleff. În această perioadă s-a accentuat influența rusească, de altfel mult mai veche în arhitectura noastră. Această influență, cu note de neoclasicism — „empire“, este vădită asupra monumentelor arhitectonice ca : palatul domnesc din Iasi zidit în anii 1803—1806, distrus de focul din 1827 și reconstruit după planurile arhitectului N. Sungurov în anii 1841—1843 ; vechea casă Ghica

¹ Academia R.P.R., ms. rom. nr. 1680.

² Generalul A. D. Macedonski, mort în 1859, fiul eteristului și tatăl poetului Al. Macedonski.

³ Ignatie Poznanski (1801—1861), om inteligent și foarte activ — zice colonelul Lăcusteanu — a fost înmormîntat la Coțofeni-Dolj.

⁴ Bucureștenii apreciau mult grădina lui I. Iakovenko, de pe Dealul Spirei.

de la sfârșitul veacului al XVIII-lea (Facultatea de medicină din Iași); consulatul rusesc din Iași¹; casa baș-boierului Teodor Balș sau Teatrul Național de la Copou, prefăcut în cenușă de focul de la 1888; casa beizadelei Dimitrie M. Sturdza, proprietatea de mai târziu a Constanței Ghica; casele Bașotă din strada Ștefan cel Mare; vechiul palat Roznovanu, trecut în 1892 în proprietatea statului și refăcut câțiva ani mai târziu într-un stil modern; Liceul Național, a cărui aripă stângă amintea de clădirile din Odesa; casele boierești de pe la moșii — renumita Stânca și altele cu tradiționala fațadă, coloane și bolți pentru intrarea trasurilor, uimind prin puritatea liniilor și simplitatea elegantă a planului arhitectonic; la București — vechiul palat domnesc din Calea Victoriei, ridicat în 1815 de Dinicu Golescu; palatul Știrbei (corpul de casă transformat în prăvălii, apoi dărâmat); hanul lui Greceanu (palatul Nifon din Calea Rahovei), casa Mavros de pe strada Negru vodă, casa Nicolae Brîncoveanu pe malul Dîmboviței și legația rusească², poate și casa Dudescu din Dudești-Ciooplea refăcută mai târziu. Găsim aici și „meșteri muscali“ — zidari³. La București au fost pietruite cele treisprezece străzi principale și piețele, iar la Focșani, Brăila și Giurgiu — ulițele mari. Și mai târziu, mașini de tăiat pavele pentru străzi erau aduse din Rusia. Străzile orașului București au fost luminate mai intens în 1831; ale orașelor Iași, Focșani și Craiova — în anul următor; de la 1833 aceeași măsură a fost aplicată și altor orașe. S-au reparat și sporit cișmelele și s-au început lucrările de canalizare. Lui Ignatie Iakovenko îi datorăm reorganizarea poștelor de cai ale țării⁴.

În orașele Giurgiu⁵, Turnu Măgurele și Brăila, arhitecții ruși au zidit biserici⁶. Lângă biserica Vasile Rusul din apropierea mănăstirii Galata din Iași, unde se afla spitalul de campanie rusesc, ieromonahul Varfolomeu a ridicat, încă din 1813, un monument ostașilor ruși uciși în război, o altă inscripție fiind completată după războiul următor, comemorînd și jertfele din anii 1828—1829; începînd din 1846, guvernul rusesc a acordat bisericii un ajutor anual de 500 de ruble. Obeliseul luptătorilor ruși, înălțat la Brăila⁷, a fost distrus în timpul

¹ Fosta casa Carastati, din apropierea Spiridoniei.

² Abdicînd în 1839, Miloș Obrenovici, cîrmuitorul Serbiei, se stabili la București, unde-și cumpără casa ridicată pe temelile curții domnești a lui Șerban Cantacuzino. Peste vreo doi ani o cedează statului rusesc drept recunoștință pentru sprijinul acordat pe cînd era stăpînitor. Aici se instalează consulatul, iar mai târziu — legația Rusiei. Casa, refăcută pe la 1880, a existat pînă în 1934; prin arhitectura ei armonioasă, liniștită și discretă — spune Gheorghe Crătescu — constituia o podoaibă a Podului Mogoșoia (Calea Victoriei).

³ Încă pentru 1821, vezi la Academia R.P.R., doc. CLXXXVIII. 111.

⁴ Iakovenko, născut pe la 1786, a sosit în țară în 1812, cînd făcea parte din cancelaria lui C. I. Bulgakov, prim secretar al conferinței de pace din București. Funcționar al consulatului rusesc din București (de la 1820), director al poștelor pe timpul administrației rusești, după 1834 el a condus timp de un sfert de veac poșta rusească din principate (figurează în calendarele oficiale, în 1848 purtînd gradul de polcovnic). Iakovenko s-a interesat de mine, navigație, de serviciul particular de diligențe ș.a. Căsătorit cu fata doctorului D. N. Caracaș, dînsul a rămas la București, unde a murit probabil înainte de 1863, ciud „epitropia casei colonelului Iakovenko“ înmormîntează pe soția sa, în cîmîntirul local Bellu, sau pe la 1867—1870 după cum afirmă o nepoată a sa.

⁵ În acest oraș s-a păstrat nu numai inscripția respectivă, dar și un monument din 1854, în cinstea ostașilor căzuți în lupta de la 22 ianuarie acel an, pe insula Ramadan.

⁶ Inscriptiile bisericilor zidite în acea perioadă aminteau pe ruși (biserica Oborul Vechi din Tirgoviște din 1832, biserica din Bobești-Bălăceanca din 1832, biserica sf. Nicolae din Vălenii de Munte din 1833, biserica din Optași-Olt din 1833 ș.a.).

⁷ Vezi frontispiciul cărții colonelului de Grammont (1840).

războiului din 1916. Alt monument ostășesc, al diviziei a XVII-a de infanterie, a fost ridicat în 1830 în cimitirul orașului Craiova¹. Biserica mitropolitană din Iași, ca și biserica zidită în 1849 la Fălticeni au început să fie clădite în 1833 după planul inginerului Nicolae Sungurov, autorul monumentului Regula-

Generalul Kisselev

(Bibl. Acad. R.P.R. — secția stampe)

¹ Monument restaurat în 1841 („Cantor de avis și comerț”, 1841, nr. 82, p. 325) de spătarul Constantin D. Ghica (1797—1850), refugiat în 1821 la Chișinău.

lui Organic — „Obeliscul leilor“ din grădina ieșeană Copou (1834—1844)¹. Și sculptura funerară ieșeană se dezvoltă sub înfrîurirea Odesei. Clopotele multor locașuri, inclusiv mitropolia ieșeană, au fost turnate de ruși din tunurile turcești².

Bogățiile naturale ale țării — scria la plecare generalul Kisseleff — au fost cercetate și s-au găsit noi izvoare pentru crearea de industrii.

Într-adevăr, colaboratorii lui Kisseleff au făcut primele studii temeinice și sistematice; medicii au cercetat apele minerale ale țării³, iar inginerii minele. Alături de raportul cu privire la cercetări mineralogice, prezentat de învățatul Chr. Lisel în octombrie 1833, s-a publicat harta mineralogică a Țării Românești întocmită de acesta. Extragerea sării se intensifică și, la Comănești pe valea Troțușului, începe extragerea cărbunilor pentru export. Se cunoaște manuscrisul rusec relativ la aceste lucrări, descriind geologia țării și ocnele de sare din Țara Românească⁴; de altfel, prin regulament se îmbunătățește starea muncitorilor care lucrau în ocne la tăierea sării⁵. În iunie 1832 consulul Franței amintește despre explorarea personală a Carpaților de către Kisseleff.

În cadrul detașamentului geodezie, format în 1828 sub conducerea colonelului Ditmars, au activat două formații, fiecare numărând câte șase ofițeri și 24 de topografi. În anii 1828—1832 au fost cercetate Moldova și Țara Românească, întocmindu-se hărțile regionale, stabilindu-se latitudinea, longitudinea și altitudinea localităților, direcția căilor de comunicație, declinația magnetică⁶, delimitându-se teritoriile orașelor, efectuându-se observațiile astronomice în diferite orașe (la Iași, Botoșani, Roman, Bîrlad, Focșani, Galați, Brăila, Constanța, Mangalia, Buzău, Plocești, București, Tîrgoviște, Pitești, Slatina, Craiova, Tîrgu-Jiu, Cernet, Giurgiu ș. a.). Principalele studii le datorăm ofițerilor M. P. Vroncenko (1801—1855), Kotukov, Hodzko, Ortenberg, Koșevlev ș. a. La lucrări participă și băștinașii; cunoaștem de pildă certificatul eliberat la 8 mai 1832 de topograful Rogozin logofătului Izvoranu, pentru servicii la întocmirea descrierii statistice a țării⁷. Amintim harta principatelor, din 1828, a generalului Alexandru Hatov (1780—1846) și o altă hartă rusească, din 1833, dar mai ales harta

¹ „Icoana lumii“, 1846, p. 223.

² Despre turnarea de clopote din tunuri, vezi adresa din 21 septembrie 1830 de la Siliștra (doc. DCXLIX. 291 la Academia R.P.R.). În stil rusec sînt clădite: biserică lipovenească din Iași; frumosul locaș zidit de colonelul Gheorghe Rosetti-Roznovanu la Roznov, județul Neamț, după planul arhitectului rus N. Sultanov; biserică rusească din București ș.a. Sfeșnicile mănăstirii Dobrovăț poartă inscripții rusești din 1811 și 1841. Odoarele catedralei Curții Vechi din București au fost aduse din Rusia („Gazeta de Moldavia“, 1852, p. 109); marele clopot din Comănești-Iași — din Voronej.

³ După afirmația profesorului V. Bologa, chimistul rus C. F. Siler dă în 1840 impulsul pentru cercetarea și studiul apelor din Muntenia.

⁴ Academia R.P.R., ms. slav. nr. 325.

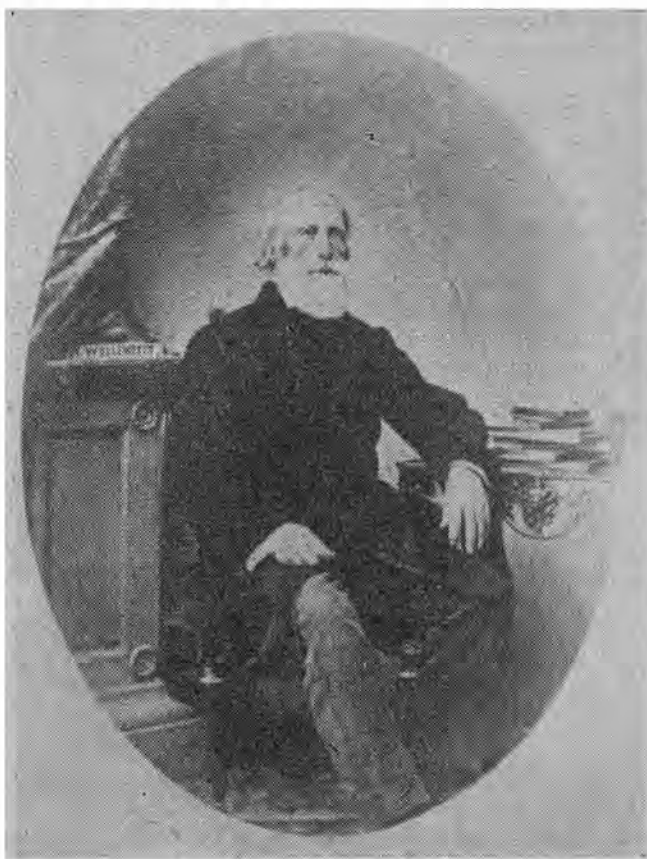
⁵ Muncitorii ciocănași de la Ocnele Mari, Slănic și Telega aduc mulțumiri generalului Kisseleff care, pentru „răsuflarca, odihna și răpaosul muncii“, le-a hărăzit în fiecare săptămînă ziua de sîmbătă. „Buletin gazetă oficială“, 13—25 octombrie 1833, nr. 47—48.

⁶ Despre aceste determinări ale declinației magnetice, la Iași, Galați, Roman, Turnu Măgurele, Calafat, Bahadag, Constanța ș.a., scrie printre alții H. Becquerel din Paris.

⁷ Documentul DCCLI. 232 la Academia R.P.R.

tipărită în 1835 (ediția a 2-a în 1853). valoroasă prin bogăția și precizia datelor geografice, administrative și statistice. Aceste preocupări cartografice situează pe cercetătorii ruși printre principalii autori de hărți ai țărilor noastre, cartografia rusă influențând întreaga dezvoltare a cartografiei românești.

Pictorul rus M. N. Vorobiov (1787—1855), care a luat parte la campania din anii 1828—1829, s-a inspirat în opera sa din motive locale, iar tânărul Barabas (1810—1898), susținut la București de generalul Kisseleff, a pictat aici în anii 1831—1833 pe români și ruși.

Ignatie Iakovenko
(Colecția Slătineanu din București)

În Rusia sporește numărul de publicații referitoare la principate. Într-o lucrare Alexandru Beriozkin (Petersburg, 1822, semnează: *B-n*) vorbește despre Dunăre, Orșova ș. a. O altă lucrare apare tot la Petersburg în 1827, intitulată „Unele știri despre malul drept al Dunării, culese în 1826“. În schimb, o tipăritură de opt pagini, intitulată „Nutricea rusă“¹, conține însemnările unui român, aflat în 1827 la Petersburg, „una dintre cele mai superbe și populate cetăți ale lumii“.

¹ Academia R.P.R., A. 8209.

În 1828 la Petersburg, în editura lui A. Smirdin, a apărut lucrarea lui Ignatie Iakovenko — „Starea actuală a principatelor turcești, Moldova și Valahia“¹. Volumul de aproape 300 de pagini conține un bogat material istoric și statistic. În anul următor autorul publică în „Moskovskii telegraf“ niște observații asupra Transilvaniei. Cealaltă scriere mai mare a lui Iakovenko — „Moldova și Valahia de la 1820 pînă la 1829“ — a fost tipărită la Petersburg în 1834, rămînînd cel mai obiectiv izvor de știri contemporane asupra evenimentelor din perioada mișcării conduse de Tudor Vladimirescu. Societatea de istorie și antichități din Odesa l-a ales pe Iakovenko membru corespondent al ei, în biblioteca societății păstrîndu-se manuscrisul lucrării sale din 1842, intitulată : „Privire asupra antichităților Daciei, astăzi Moldova și Valahia“. „Moskovskii telegraf“ (nr. 14—16) a mai publicat, în iulie 1828, traducerea unei „Descrieri istorico-statistice a Moldovei și Valahiei“².

În același timp au apărut și câteva lucrări despre Imperiul Otoman, semnate de I. Gurianov, M. Ladijenski, N. Glinka ș. a. Scrierea lui Glinka (1776—1847) conținea de asemenea material istoric privitor la războaiele ruso-turcești, pînă la 1830. Fadei Bulgarin a tipărit și el o operă, intitulată „Tabloul războiului Rusiei cu Turcia în timpul domniei împăratului Nicolae I“ (Petersburg, 1830) ; cartea constituie volumul al III-lea al lucrării istoricului militar Dimitrie Buturlin (1790—1848) — „Tabloul războaielor Rusiei cu Turcia în timpul domniei împărătesei Ecaterina a II-a și a împăratului Alexandru I“ (ediția franceză, Petersburg, 1822 ; fragmente în revista „Sin otecestva“, 1823 ; ediția rusească, Petersburg, 1829). Războaiele mai vechi puteau fi cercetate dintr-o scriere a aceluiași general Buturlin, care purta titlul : „Istoria militară a campaniilor rușilor în veacul al XVIII-lea“ (Petersburg, 1819—1823). Altă lucrare apărută în 1830, la Petersburg, se intitula „Ultimul război cu Turcia“. Pe lîngă câteva articole în periodicele de mai târziu, I. P. Liprandi a prezentat în 1831 Societății iubitorilor de istorie din Moscova o „Scurtă privire asupra principatelor Moldova și Valahia sub raport politic de la formarea lor pînă la 1831“. Seria operelor militare a continuat-o căpitanul N. Lukianovici, autor de însemnări de război, prelucrate apoi în cele patru volume ale „Descrierii războiului turcesc din anii 1828—1829“ (Petersburg, 1844—1847). Lukianovici folosește notele generalilor Kisseleff și Krasovski, rapoartele colonelului I. P. Liprandi ș.a. ; în ciuda caracterului ei prea oficial, rămîne totuși principala istorie a acestui război.

Prezintă interes de asemenea și opera generalului Alexandru Mihailovski-Danilevski (1790—1848) intitulată „Descrierea războiului turcesc din timpul domniei împăratului Alexandru I, 1806—1812“ (Petersburg, 1843). În 1818 Mihailovski-Danilevski a însoțit pe împărat în călătoria sa prin sudul Rusiei, iar în 1829 a luat parte la campania din principate, scriind interesante impresii.

Alt ofițer, autor al unui carnet de însemnări, a fost Pavel Grabbe (1789—1875), veteran al luptelor din Caucaz, general. În aprilie 1830 el s-a căsătorit la Iași cu fiica doctorului Eustate Rolla³. Despre rolul lui Grabbe, ca

¹ Observații critice de M.P. (Pogodin ?) în revista „Moskovskii vestnik“, 1828, nr. 13, p. 70, și de I. Venelin, în aceeași revistă, 1828, nr. 15, p. 256, și nr. 16, p. 373, 18, 160.

² Academia R.P.R., ms. rom. 737, p. 154—171 ; în continuare (p. 171—187) găsim copia altei traduceri, apărută în „Vestnik Evropi“ (noiembrie 1829) : „Moldova și Valahia și începutul în aceste țări a războalei grecești“.

³ Rolla (1766—1831) a murit combătînd holera în Moldova ; el este tatăl lui Constantin Rolla, membru în Comitetul Central al Unirii.

sol la Constantinopol, care a obținut aderarea Porței la tratatul de la Balta-Liman, scrie Vasile Alecsandri.

Însemnări și corespondențe¹ despre războiul din anii 1828—1829 au lăsat generalii Afanasie Krasovski și N. S. Golițin (1809—1892), principele Eugen de Württemberg (1788—1857), I. G. Polivanov ș.a. La Societatea de istorie din Odesa se păstrează o culegere de știri despre războiul ruso-turc din anii 1806—1812 întocmită de generalul Pușcin, iar la Arhiva Centrală de Stat de istorie din U.R.S.S. găsim un manuscris al decembristului A. J. Bez-Kornilovici (1795—1834), intitulat „Despre relațiile Rusiei cu Austria și Turcia la începutul veacului al XIX-lea” și conținând material istoric privitor la același război. Scrierea lui Andrei Storojenko (1791—1858), funcționar care călătorește în 1829 prin principate, a fost tipărită în 1875 la Moscova. Poetul Vasile Ivanovici Tumanski (1800—1860)² a fost în principate secretar al contelui Pahlen. Poetul Victor Gr. Tepliakov (1804—1842), funcționar din Odesa, a primit în 1829 sarcina de a studia arta din Bulgaria.

*
* *
*

Trimis de Academia de Științe din Petersburg pentru a descoperi documente, manuscrise și tipărituri sud-slave, în septembrie 1830 a sosit la București Iuri Venelin³. El a studiat aici cel dintâi, în mod științific, vechile documente românești și limba lor, cercetând printre altele arhiva mitropoliei și arhivele mănăstirești. De teama revizuirii și pierderii privilegiilor feudale, boierii și călugării s-au împotrivit acestor investigații. Pentru deslușirea textelor, Venelin a trebuit să alcătuiască listele de domni, să descifreze cronologia și vechile manuscrise grecești. După o ședere de cinci luni în Muntenia, omul de știință a plecat în Moldova și, completându-și o colecție de 66 de copii de documente locale, în octombrie 1831 s-a întors la Moscova. Prețioasa carte a lui Venelin despre „Documentele vlaho-bulgare sau daco-slave” a apărut la Petersburg în 1840⁴, după moartea autorului; prin publicarea la sfârșitul ei și separat — în întregime sau fragmentar — a 29 de facsimile litografiate de documente din veacurile XV—XVIII, Venelin este începătorul albumelor de paleografie slavo-române, servind drept model publicațiilor de documente de mai târziu. În „Curierul românesc” din 1842 (p. 352) este amintită o altă lucrare a lui Venelin, tradusă de Mihail Kifalov în limba bulgară și tipărită la București sub titlul „Pentru renașterea noii literaturi bulgare”; traducerea este dedicată lui E. S. Kotov, dragomanul consulatului Rusiei la București. Căminarul Iordache Mălinescu citează în „Foaia pentru minte...” (1842, p. 118) opera lui Venelin despre „Bulgarii vechi și actuali în atitudinea lor politică, etnografică, istorică și religioasă față de ruși”. Bogdan Hasdeu îl pomenește pe Venelin în scrierile sale din tinerețe. Totuși, lucrările istorice ale acestui vechi cercetător al documentelor noastre au găsit un răsunset mai mare în Bulgaria.

¹ Vezi periodicele timpului, ca revista „Atenei”, 1828, nr. 20, ș.a.

² Vărul lui F. A. Tumanski, numit în 1847 consul la Iași.

³ Huță sau Venelin (1802—1839), născut în satul Nagy Tihava din Carpații de Nord, a fost fiul lui Ivan Guță, poate român de obârșie. A învățat la liceul din Satul Mare, înscriindu-se apoi la universitatea din Lvov. În 1823 a venit la Chișinău, unde a funcționat ca profesor de seminar, până în 1828. În același timp a început să studieze medicina la Moscova. Despre călătoria lui Venelin, scrie revista „Moskovskii vestnik”, 1830—1831, partea a 2-a, nr. 8, p. 390.

⁴ Recenzie în revista „Otecestvennie zapiski”, 1840, nr. 11 și 12.

Colonelul rus Fanthon de Verrayon¹, poate și în urma cercetărilor întreprinse de Venelin, a pus bazele organizării arhivelor noastre. Dinsul a activat în comisia pentru teritoriul restituit de turci, la delimitarea orașelor, în comisia pentru stabilirea numărului de județe, a luat parte la înființarea miliției, întocmind în 1833 legea pentru miliția din Moldova; a lucrat în comisia de inspecție a școlilor, colaborând într-una la desăvârșirea directivelor generalului Kisseleff. În 1832 Fanthon de Verrayon, ajutat de cărturarul nostru Alexandru Geanoglu-Lesvioudax, aduna material pentru o descriere statistică a țării, cerind lămuriri istorice și consultând vechi hrisoave și cărți rare ca „Învățăturile lui Neagoe voievod“, istoria Țării Românești, a mănăstirii Hurezul, calendarul lui Constantin Brîncoveanu ș.a.² Îndemnul la cercetări arheologice în țara noastră aparține aceluiași Kisseleff și Fanthon de Verrayon.

Nicolae Mavros a fost în serviciul administrației ruse. El a condus cancelaria lui Kisseleff, timp de douăzeci de ani a fost inspector general al carantinelor noastre, a prezidat comisia pentru scutelnici ș.a. Ni s-a păstrat o știre din care reiese că Mavros a donat 250 de galbeni pentru țărani care au luat parte la mișcarea condusă de Mircea Mălăeșu și se aflau de mult timp întemnițați la Văcărești³. Colecțiile arheologice și numismatice ale lui Mavros constituie fondul de bază al Muzeului Național din București și al cabinetului numismatic al Academiei⁴.

Din inițiativa generalului Kisseleff la 29 iunie 1833, la Iași, doctorii Cihak și Zotta au pus bazele Societății medicilor și naturaliștilor; Kisseleff a dăruit muzeului societății o colecție de minerale din Ural. Printre membrii onorifici și corpondenți ai societății aflăm pe generalii Starov și Mavros, consulul Gheorghe Timkovski, Pavel Șubin⁵, astronomul Struve care, ca și fiul său, a studiat prelungirea arcului meridian ruso-suedez la noi⁶, generalii Dietrichs, Mirkovici și Minciaki, geologul D. Sokolov, Gh. Karneev, V. Karinev, I. Iakovenko, M. Kiriakov din Odesa, mineralogul Chr. Lisel din Ural, A. Demidov și alți cărturari ruși. Societatea filarmonică, întemeiată tot pe atunci la București, a organizat spectacole teatrale și a contribuit la deschiderea în 1834 a Școlii

¹ Mihail Lvovici Fanthon de Verrayon, originar din părțile Smolenskului, s-a născut în 1804, a absolvit școala militară în 1821, fiind trimis la Chișinău ca ofițer al Comisiei topografice condusă de colonelul Stepaș Bez-Kornilovici (1771—1824). În cadrul acestei comisii, care a întocmit cele mai reușite hărți geografice locale, Fanthon de Verrayon a învățat moldoveneste. În principate s-a căsătorit cu Anastasia Gr. Filipescu. În deceniul al cincilea a fost general de stat major la Petersburg. În 1854 este numit șef de stat major la Orenburg, iar în anii 1857—1862 — guvernator al Basarabiei. Retras din serviciu în 1874, a murit în decembrie 1887. Corespondența sa din 1851 la Academia R.P.R. (*ms. rom.* nr. 3834, p. 16, și doc. CCCLIII. 104).

² Doc. DCCCXVIII. 64—67, 72, 86, 87, 104 la Academia R.P.R.

³ Ziarul „Romînul“ din 30 ianuarie 1863, p. 91.

⁴ „Protocoloalele Adunării legislative. Supplement la Monitorul oficial“, 1862, nr. 23. p. 4 și 7—8. D. Sturdza i-a dedicat scrierea „Münzen und Medaillen des Fürstenthumes Rumänien“, Viena, 1874, Necrolog, de C. Bolliac în „Trompeta Carpaților“ din 27 martie 1868, nr. 619. Numeroase articole de C. Moșil, P. Samarian, E. Virțosu.

⁵ Pavel Petrovici Șubin (1795—1854), consilier colegial, s-a așezat la Vasluș Despre școala soției sale, Elena Șubin, născută Ghica, vezi ziarul „Albina românească“, 1864, nr. 33.

⁶ Intervenția guvernului rusesc pentru păstrarea monumentului acestor lucrări la Staraia Nekrasovka în 1857, la Academia R.P.R. (doc. DCCCXXVI. 186). Turnul meridian înălțat din porunca lui Kisseleff la București, în curtea mitropoliei, și ceasornicul solar comandat în 1836 la Odesa (*ibidem*, doc. MI. 91 și 34), au fost deteriorate în 1848, fiind reclădite în anul următor (*ibidem*, *ms. rom.* nr. 3845, p. 161).

ВЛАХО-БОЛГАРСКИЯ

ИЛИ

ДАКО-СЛАВЯНСКИЯ

ГРАМАТЫ,

СОБРАННЫЯ И ОБЪЯСНЕННЫЯ

Юрием Венелиным.

С. ПЕТЕРБУРГЪ.

Въ типографии Императорской Российской

Академии

1877.

„Documentele vlaho-bulgare sau daco-slave“ de Iuri Venelin
(Bibl. Acad. R.P.R.)

dramatică din capitala Țării Românești, iar în anul următor a scos „Gazeta Teatrului Național“ pentru răspândirea ideii clădirii unui teatru. Pînă atunci, spectacolele aveau loc în vechiul teatru Momolo, zidit în 1828 și în care 22 de ani mai tîrziu a debutat trupa romînească a lui Matei Millo. Ne vizitează și artiști din Petersburg. F. Rujițki, șef al muzicii militare din Moldova, dedică lui Kisseleff o colecție de cîntece și dansuri, tipărită în 1834 la Iași¹. Din aceeași perioadă datează și Muzeul de istorie națională de la sf. Sava din București, înființat prin proiectul din decembrie 1834 al marelui ban Mihail Ghica², cel ales în 1842 membru activ al Societății de istorie din Odesa; după propunerea din 15 mai 1862 a generalului N. Mavros, acest muzeu a fost transformat în Muzeul de arheologie și arte frumoase și în Muzeul de științe naturale, actualul Muzeu „Gr. Antipa“. Printre întemeietorii muzeului amintim și pe Vladimir Blaramberg³. În 1842 G. Papadopol din București a fost ales și el membru corespondent al societății menționate din Odesa.

Puțin mai înainte apăruseră primele noastre ziare: „Curierul romînesc“ al lui Eliade-Rădulescu, redactat la București cu începere din aprilie 1829, și „Albina romînească“, ziar redactat de Gheorghe Asachi la Iași, din iunie același an. Titlurile acestor periodice sînt împrumutate de la gazetele rusești: „Curierul Europei“ și „Albina Nordului“, citate deseori în cele din principate. Începuturile buletinului oficial datează din aceeași perioadă (1832). La 8 septembrie 1829 Ioan Eliade-Rădulescu (1802—1872) închină generalului Dibici „Oda la campania rusească de la 1829“, făgăduind Rusiei recunoștința veșnică a romînilor. Versurile apar într-o foaie volantă, fiind reproduce în volumul „Meditații“; răspunsul lui Dibici a fost tipărit în „Curierul romînesc“ (1830, p. 339—340). Eliade scrie versuri și la „Pacea de Adrianopolu“⁴. Oda lui Eliade și „Anul nou moldo-romînilor“ de Asachi (1 ianuarie 1830) sînt caracteristice tendinței generale a scrierilor contemporane, pătrunse de o caldă recunoștință față de Rusia⁵. Cunoaștem de asemenea manuscrisul intitulat: „Versuri dă pe rosicnește, Trecîne de vremei“, compuneri făcute în 1828 de I. F. Negrilești⁶. Nu putem preciza data la care poetul Iancu Văcărescu (1792—1863) scrie versurile intitulate „Împăratului a toată Rusia“ — poezie care a intrat în culegerea a pitarului S. Neagoe din 1847⁷, dar care n-a fost tipărită în volumașul scos în anul următor în tipografia lui C. A. Rosetti și Winterhalder⁸. În orice caz, consulul austriac din București comuioă, în primăvara anului 1830, că gazeta lui Eliade apare cu laude la adresa generalului Kisseleff⁹. De altfel,

¹ „Albina romînească“, 18 februarie 1834. nr. 21, Rujițki, Rușițki, Rușinki — este autorul celui mai vechi manual de șah (1838); manuscrisul romînesc nr. 1763 de la Academia R.P.R. („Revista de șah“, 1960. nr. 3, p. 44).

² „Curierul romînesc“, 13 decembrie 1834, nr. 58.

³ Vladimir Blaramberg (1811—1846), inginer, colonel, nepot de frate al arheologului I. P. Blaramberg din Odesa. În noiembrie 1837 în „Curierul romînesc“ au apărut articolele lui Vl. Blaramberg despre „Antichitățile romine“.

⁴ Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 3634, p. 71—77.

⁵ Naum Rîmniceanu, care trăiește pe la 1764—1834, închină rușilor scrierea „Buna obișnuință nouă“. Rusește sînt tipărite, de pildă, versurile lui Nichifor Atanașcovici, scrise cu prilejul înscăunării lui Gherasim Raț, episcopul ortodox din Arad (Buda, 1835).

⁶ Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 4371.

⁷ *Ibidem*, *ms. rom.* nr. 408, p. 114.

⁸ Altă odă asemănătoare găsim la Academia R.P.R., doc. DCCXCV, între p. 125—126.

⁹ Elogiile continuă în anii următori („Curierul romînesc“, 1833, p. 229, ș.a.). Despre efortările generalului Kisseleff de a îmbunătăți soarta țăranilor din Rusia, *ibidem*, 1838, nr. 9, p. 1.

prima fază a activității literare a lui Eliade cuprinde o sumedenie de elemente ale culturii și opiniei publice rusești¹. Și albumele românești de versuri din anii 1828—1831 păstrează amintiri ale prieteniei romîno-ruse².

Printre altele, „Curierul românesc“ (1829, p. 315—316) tipărește cuvîntarea marelui logofăt Constantin Goleșcu (1777—1830), ținută cu prilejul aniversării victoriei rușilor asupra francezilor la Moscova. Acest Goleșcu — Dinicu sau Constantin Radovici din Golești, cărturar filorus, călător prin Rusia — a fost influențat de spiritul operelor lui Nicolae Karamzin. El a tradus „Adunarea de tractaturi“ de la 1774 înapoi, dintre ruși și turci, cu privire la principatele (Buda, 1826)³. Fratele lui Goleșcu, vornicul Iordache (1768—1848), închină generalului Kisseleff lucrarea sa „Băgări de scamă asupra canoanelor gramăticești“ (București, 1840)⁴.

Activitatea administrației rusești în privința dezvoltării învățămîntului a fost sprijinită în Moldova de Gheorghe Asachi. Colonelul Fanthon de Verrayon, ajutat de asesorul colegial Șciukin, consilierul Dendrino și doctorul N. Piccolo⁵, a fost însărcinat să cerceteze starea generală a școlilor și să întocmească regulamentul funcționării lor. Încă de la 1823, trupurile turcești de ocupație își făcuse la colegiul sf. Sava depozitele lor de orz și porumb. Curînd după instalarea sa, Kisseleff la 21 iulie 1830 poruncește ca „fără multă prelungire să se deschidă negreșit școala obștească“, ocupînd deocamdată hanul Șerban-Vodă, pînă se va slobozi localul sf. Sava. Epidemiile au întîrziat redeschiderea colegiului sf. Sava. În toamna anului 1831 au luat ființă cele dintîi școli primare în orașele județene; de la 1 noiembrie același an, învățătorii vor face un curs normal la sf. Sava. Petrache Poenaru⁶, numit încă din 1832 director al eforiei școlilor din Țara Romînească, a căutat să stăvilească acapararea învățămîntului de către curentul francez, care se substituia celui grecesc. Sprijinit de Kisseleff, Poenaru apără chiar limba patriei împotriva uneltirilor profesorului Vaillant, lupta lor oglîndindu-se și în gazetele epocii. Încă în 1826 la București au fost tipărite tabele pentru învățămîntul după metoda lui Lancaster, populară în Rusia de pe vremea ministrului Capodistria; doi ani mai tîrziu, cu toată opoziția călugărilor greci, Asachi a susținut introducerea acestui învățămînt la Iași. Poenaru și Barbu Știrbei au elaborat la rîndul lor regulamentul școlar din 1833, care avea la baza școlii elementare aceeași metodă, iar printre cursurile libere — limba rusă. În anul următor, pe lingă episcopii au luat ființă seminarele, acest învățămînt constituindu-se în întregime pe baza programului instrucției publice ru-

¹ Tîrziu de tot, Eliade-Rădulescu va scrie despre socrul său, colonelul Alexandru, nepotul cărturarului Nichifor Teotoki, că ar fi fost preceptorul împăraților Alexandru I și Nicolae I („Librăria națională romînă“, în ziarul „Telegraful romîn“, 19 aprilie 1870, p. 2).

² Versuri lirice rusești din 1827 de C.S. (Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 1014, p. 21); albumul de C. Negri, versuri lirice din 1831 de Vladimir Davidov (nr. 3817, p. 18); albumul din 1829—1831 (nr. 4157, p. 12, 25, 67—68).

³ Altă adunare de tratate, din anii 1774—1829, a alcătuit-o la Botoșani în 1829 Iordache Mălinescu (la Academia R.P.R.). O culegere de tratate a mai publicat la București în 1850 M. Kifalov.

⁴ Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 843.

⁵ N. Piccolo (1792—1865), doctor în medicină, scriitor, profesor de filozofie la universitatea din Corfu, inspector al serviciului spitalelor din București, a publicat în 1841, în „Revue Britanique“ și separat, la Paris, o lucrare despre principate și Kisseleff.

⁶ Vezi și Arhiva P. Poenaru, 17, 19, 34, la Academia R.P.R.

sești¹. La colegiul sf. Sava profesor de limba rusă era M. Kunițki. Și „Programa examenului special în școlile publice din Iași“ pe anul 1838—1839 prevedea limba rosiană, în „clasul“ I — citirea, în „clasul“ II — gramatica, în „clasul“ III — „sintaxul“². Chiar în 1844 Constantin Kârciunov, fost ofițer și de zece ani profesor al seminarului din București, propunea traducerea unor cărți rusești pentru îmbunătățirea învățământului.

„Administrația părții spirituale — scria Kisseleff — a luat o rînduială cuviincioasă; o mare parte din veniturile mănăstirilor merge la nevoile obștești și la înființarea de seminare. Săracii și bolnavii găseau adăpost în așezămintele de binefacere. Tinerimea găsea mijloace de educație în școlile patriei sale“.

Relații economice. Nu numai viața culturală, ci în primul rînd viața economică a principatelor a fost aceea care a progresat în timpul administrației rusești. Piața internă a celor două țări a crescut rapid și au fost consolidate legăturile comerciale cu străinătatea, ceea ce a dus la extinderea agriculturii și la înăsprirea exploatarei țărănimii, la dezvoltarea meșteșugurilor și a industriei casnice. Totuși, din pricina condițiilor economice interne specifice dezvoltării Rusiei, negustorii ruși n-au beneficiat în măsura cuvenită de intensificarea comerțului din principate.

La începutul veacului al XIX-lea industria rusească era încă prea slabă ca să poată concura pe piețele străine cu industria occidentală. De aceea, cercurile comerciale rusești urmăreau, cel mult, să mijlocească o desfacere a produselor occidentale în Orient, mai ales în Asia Centrală. În primul pătrar al veacului acesta, *burghesia rusă* în dezvoltare era preocupată de cucerirea pieței interne și de izgonirea produselor occidentale din Rusia, prin introducerea unui regim vamal protecționist. În felul acesta, cercurile economice rusești nu au putut să-și extindă negoțul extern în principate. În Rusia abia se contura pe atunci ideea căutării unor piețe de desfacere a produselor industriei indigene. Cu greu, guvernul țarist s-a lăsat convins să sprijine inițiativele antreprenorilor ruși peste hotare. Între timp, însă, Anglia, Franța și Austria au acaparat numeroase piețe din vecinătatea Rusiei.

În lumina acestor realități, înțelegem de ce se stabilește următoarea ierarhie a volumului schimburilor cu țările străine, de la sfîrșitul veacului al XVIII-lea: în primul rînd venea Turcia, apoi Austria, iar în al treilea rînd Rusia. Această ierarhie se menține pînă la războiul din anii 1828—1829 deși, în ce privește importul în țările noastre, Austria trece înaintea Turciei. Astfel, în 1831, anul care precede aplicarea Regulamentului Organic, Țara Romînească importa prin Austria pentru 10 392 000 de piaștri, din Turcia pentru 4 211 000, iar din Rusia pentru 2 106 000, această ultimă cifră repartizîndu-se astfel: pielărie 200 000 de piaștri, blănuri 600 000, fierărie 426 000, mărfuri diverse 880 000. În 1833, constatăm că din Austria se făcea import de 7 240 000 de franci, în timp ce Turcia și *mărfurile sosite pe calea apei* figurează cu 2 760 000, iar Rusia cu 220 000 de lei. Această ultimă cifră trebuie sporită însă cu valoarea mărfurilor rusești *sosite pe calea apei*; de altfel, chiar vasele grecești, înscrise turcești, transportă deseori mărfuri rusești. Deși deocamdată ne lipsesc datele consulare pentru această perioadă, totuși știm sigur că în principate seoseau

¹ Pentru această veche tradiție, vezi la Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 2171 și 2552: „Reglement sau așezămînt collegheiei ceii duhovnicești tipărit la Petersburg în 1721“ și „Proiectul Așezămîntului școlilor duhovnicești judetene“, traducere din rusește după proiectul din 1814.

² Academia R.P.R., foaia volantă 356. Genul cuvintelor „clasul“, „sintaxul“ ș.a. arată pătrunderea lor în limba romină din rusește.

Într-una vase rusești ; de pildă în 1829, îndată după încheierea păcii, au sosit la Galați, așa cum ne arată un raport consular, „mai multe vase rusești și unul sard“ ; ele au adus tabac, icre negre ș.a. ; au încărcat, în schimb, seu, miere, unt și brînză. În 1831 intră în portul Brăila : 38 de vase greco-turcești, 31 rusești, 19 anglo-ioniene și 17 austriece, iar în portul Galați : 63 greco-turcești, 54 rusești, 31 franceze și anglo-ioniene, 30 austriece și 4 italiene.

În ce privește Moldova, care menține cu Rusia relații comerciale mai întinse decît Muntenia, un raport consular francez dă, pentru anul 1833, următoarele cifre : import 4 033 000 de franci, export 4 517 000. Jules Hagemester, autorul unui memoriu asupra comerțului porturilor Novorosiei, Moldovei și Valahiei, arată că tot în 1833 au intrat prin Sculeni mărfuri rusești în valoare de 680 000 de ruble, ceea ce face, socotind rubla egală cu 2,65 franci, 1 802 000 de franci. Așadar, în cazul cînd cifrele raportului consular francez sînt exacte, o cotă importantă, aproape jumătate din importul total.

Mărfurile de export rămîn aceleași. Sarea continuă să se exporte din Moldova, mai cu seamă în anii 1807—1812, cînd — din cauza unor complicații internaționale — mari transporturi de sare trec în Rusia fără impuneri vamale sau, în anii următori, cu impuneri scăzute. Este adevărat însă, mai tîrziu, guvernul rusesc oprește intrarea acestui articol. așa cum s-a întîmplat în 1825. În 1822, din cele opt milioane ocale de sare moldovenească exportată, numai trei milioane au mers în Turcia, restul de cinci „în Polonia și Rusia, poate și în Transilvania“. Hagemester, enumerînd produsele noastre exportate în Rusia : nucii, prune, sare, vin și lemne de foc, adaugă că sarea se aduce prin bariera Sculenilor ; în 1833, valoarea sării trecute pe aici se ridică aproape la 150 000 de ruble. Francezul Raoul Perrin, cercetînd în mai multe rînduri țările noastre — ultima dată în 1835, afirmă că sarea se trimite prin Galați și Brăila în Crimeea, Turcia și în alte regiuni. Întîrzierea vămii a două milioane de ocale de sare, la Sculeni, a provocat jalbe în 1840¹.

Continuă de asemenea să se exporte în Rusia vinul moldovenesc. Un călător străin, în 1814, amintește acest vin delicios la un ospăț la Moscova ; englezul Mac Michael, în 1818, gustă același vin ; F. G. Laurençon, relevînd importul de ceai rusesc, spune în 1822 că, în schimbul acestuia, trimiteam vin care ajungea pînă la Moscova ; Felix Colson găsește vinul nostru la Odesa, pe la 1839. Geograful D. Philippide arată că se exportă vin din Moldova în Polonia și Rusia ; același lucru este semnalat și de francezul Pertusier. După 1812, plantîndu-se numeroase vii în sudul Rusiei, guvernul rusesc înțelegînd să protejeze producția băstinașă a stabilit taxe vamale ridicate pentru vinul străin. Totuși, importul continuă în Rusia. Astfel, în 1831, găsim că a fost importat în Rusia vin muntенesc în valoare de 141 000 franci ; cel moldovenesc trebuie să fi reprezentat o cifră mai ridicată. Prin Galați se expediase în 1832 vin în valoare de 200 000 franci, în bună parte cu destinația Odesa. Hagemester spune că, în douăzeci de ani, cantitatea de vinuri importate prin Odesa s-a triplat ; acest port primea, în anii 1832—1834, de la 12 000 la 14 000 hectolitri de vin pe an, din care o mare parte venea din Franța și din Moldova.

Mai trimiteam în Rusia brînzeturi și unt : în 1809, un Ștefan Ciornei se plînge divanului Moldovei de o pagubă suferită de pe urma Capanliului, pentru care a fabricat și a adus la Odesa 10 000 ocale de cașcaval, transportînd totodată acolo și niște unt. Începînd din 1811 comerțul cu Odesa se intensifică. Fructele uscate — prunele și nucile — continuă să fie cerute și acum. Pe lângă lemnele

¹ Doc. DCCCXXXII. 110 la Academia R.P.R.

de foc, amintite și ele de Hagemester, trimiteam de asemenea lemne de construcție ; în 1830 ofițerul de marină Burmeister a călătorit în ținutul Botoșani, căutând lemnul necesar flotei rusești¹. Francezul Thouvenel mai menționează părul de porc, pe care îl cumpără la noi negustorii ruși. În corespondența citată a hatmanului Toderăș Balș, în 1833, este amintit tutunul, trimis în dar la Petersburg.

Mai sus nu am vorbit, de pildă, despre comerțul vitelor, deși acest negoț se desfășura într-una, împiedicat deseori de guvernanții interesați, prin interziceri de vânzări și cumpărări de vite dincolo de graniță din cauza unor epizootii reale, ori imaginare. Vom completa expunerea prin câteva știri din periodicele timpului.

Din „Buletin foaia oficială“ de la 5 aprilie 1834 (nr. 25, p. 221) aflăm datele publicate în „Kommerceskaia gazeta“ din Petersburg, privitoare la vama rosiană din Sculeni, pe anul 1833. Prin Sculeni s-au exportat în Austria : vite albe, cai, piei nelucrate, lână de oi și capre și pește sărat. În Moldova și Țara Românească s-au exportat : fier, obiecte de fier, tablă de fier și anamă, piei dubite și lucrute, piei de curelărie, porțelan, faianță și alte produse. Bilanțul vămilor din departamentul Sculeni îl găsim în „Albina românească“ de la 1/13 aprilie 1837 (nr. 26), reprodus după „Jurnalul din Petersburg“ :

Valoare de importății	1835	1836
în marfă :	857 087 ruble	645 599 ruble
în numărătoare :	3 181 220 ruble	3 651 712 ruble
Valoare de exportății :		
în mărfuri și vite :	3 885 894 ruble	3 398 441 ruble
în numărătoare :	846 355 ruble	745 611 ruble

Caracterul prea sumar al listelor de mărfuri, al căror export este admis în Rusia, publicate în suplimentul la „Buletinul Moldovei“ de la 22—29 aprilie 1843 (nr. 31—33) și în „Foaia sâtească“ de la 17 iunie 1845 (adaos, nr. 44—45, p. 183), nu ne îngăduie concluzii precise.

În ce privește importul din Rusia, tariful vamal muntean din 1822 grupează mărfurile pe categorii de negustori, după cum le aduc „sudiții Rusiei“, „sudiții austriecești“ și „neguțătorii Angliei“. Sudiții ruși se aflau în număr apreciabil în capitala Moldovei. O statistică oficială din 1820 dă cifra de 521 de sudiți ruși, din care 250 ruși, 141 evrei, 34 greci, 26 sârbi, 20 nemți, 15 armeni și 25 moldoveni. Analizând prețurile fixate pentru anumite mărfuri, constatăm că tariful vamal din 1822 este un *tarif preferențial*, în ce privește „sudiții Rusiei“. Astfel, de pildă, „alagelele muscalești“, dacă sînt aduse de aceștia din urmă, plătesc taxa de 40 bani de topul cel mare și de 30 bani de topul cel mic. Dacă sînt aduse de „sudiții austriecești“, taxa este de 216 bani, respectiv 144 bani, iar dacă sînt aduse de „neguțătorii Angliei“, taxa este de 216 bani, respectiv 146. Tot astfel în ce privește blănurile prețioase. Singeapul sau petigris-ul siberian, nelucrat, adus de sudiții ruși plătește o taxă de 60 bani de ocă ; dacă este adus de „sudiții austriecești“ sau de „neguțătorii Angliei“ taxa este de 120 bani. Samurul bun, de asemenea, adus de sudiții ruși, este impus la 240 bani perechea ; adus de sudiții austriecești și de negustorii englezi este impus la 400 bani.

¹ Doc. DCCL. 213, 217 la Academia R.P.R.

Tariful cuprinde o serie întreagă de mărfuri calificate de „rusești“, „muscălești“ sau „căzăcești“; altele n-au aceste calificative, dar prin natura lor sînt de aceeași origine:

1. Blănuri prețioase, semiprețioase și obișnuite. Sînt menționați „samurii buni muscălești“ cu trei calități: spinări, „pîntece“ (în turcește „nefea“) și „coade“; este curios că nu se amintește și o a patra: „pacea“-ua sau blana de la picioare. Apoi vulpile: vulpe „neagră“, taxată 500 bani bucată (cea mai scumpă blană), vulpea roșie, „muscălească“, vulpea „căzăcească“ și vulpea „albă“, taxate respectiv 40, 21 și 12 bani „taneana“ sau bucată. Sîngeapul „sibiriotic“ nelucrat este de două calități: de 80 și de 60 bani ocaua. Căcomul este plătit 54 bani de soroc, iar salangicacomul numai 20. „Corsacul“ este impus la 8 bani de bucată, iar blănurile de „epuri rusești“ la 60 bani sută. „Hîrșiile muscălești“ sînt plătite 21 bani bucată, iar cele „de la Crîm“ 5 bani. Bănuim că tot din categoria blănurilor prețioase face parte și „băcanul roșu rusec“, care este taxat cu 90 bani „părechea“ și este trecut la un loc cu celelalte blănuri, între „ghiughenuri pestrițe adică de dihor“ și „lîniile de vulpe albă“. Pare să fi fost o blană vopsită cu ajutorul lemnului roșu de băcan.

Cu privire la importul de blănuri scumpe, trebuie subliniat faptul că el începe să scadă în această epocă din cauza schimbării modei. Războiul din anii 1806—1812 a avut asupra țărilor noastre o influență și în această privință: a fost introdusă, prin ofițerii ruși, moda nouă apuseană, într-o sumă de domenii, între care și în îmbrăcăminte. Moda nouă nu comporta însă profunzimea de blănuri scumpe, care caracteriza costumul oriental. De aceea importul lor începu să scadă¹; pe vremea Regulamentului Organic el reprezenta numai o parte din aceea ce era altădată.

2. Pielărie. „Pielea de Moscova“ sau popular „iuftul“, menționată în tarifele vamale mai vechi, apare și în acest tarif din 1822, dar sub numele de „telatin rusec“; pentru o bucată taxa este de 35 bani.

3. Stofe, pînzeturi, diverse țesături. În această categorie intrau țesăturile de lînă, de mătase, de in sau cînepă și de bumbac. Primele erau reprezentate de diferite „postavuri“, taxate prin analogie cu postavurile apusene (engleze, olandeze, germane), apoi „abama muscălească“, plătiind 20 bani pe topul de 60 de coți, de diferitele „pășle“, „de Crîm“ și cu „floni de Crîm“, și în sfîrșit de „covoare muscălești“, topul mare plătea 40 bani vană, iar topul mic 30. În categoria țesăturilor de in și cînepă intrau: „piuza lată muscălească“ și „piuza îngustă muscălească“, taxate 31 și 14 bani topul. „Citurile muscălești“ erau pînzeturi de bumbac; ele plăteau 40 bani pentru topul de 36 coți.

4. Diverse fire și lînă. În primul rînd „inul muscălesc“ taxat la 30 bani cîntarul, apoi „păr de cal de Rosia“ — 350 bani cîntarul; se aduceau și „coade“ întregi „de cai de Rosia“ — 175 bani cîntarul. Lîna „de Rosia“ este impusă la 144 bani cîntarul.

5. Împletituri. Tariful amintește trei categorii: „funii rusești“, pentru care se iau 18 bani de cîntar; „palamare (otgoame) smolite și albe de Rosia și Evropa“ — cîntarul 108 bani; „gumene de Rosia și de Evropa“, adică tot un fel de palamare sau otgoame, probabil mai groase — cîntarul 198 bani.

6. Fier și obiecte de fier și de oțel. Pe lîngă „her nelucrat muscălesc și franțuzesc“, taxat cu 50 bani cîntarul, găsim „cuțite și foarfeci rusești“ — cîte

¹ În 1825 un negustor din Iași menține legături comerciale cu Ioan Hatu din Moscova, de la care primește blănuri, în parte trimise și la București (Academia R.P.R., doc. MCDLXII. 1).

4 bani bucata, „pirostrii de hier muscălești“ — 40 bani cîntarul, „cuie muscălești“ — 50 bani cîntarul și, aduse de „sudiții austriecești“, „cuie mari de Rosia“

80 bani cîntarul. S-ar putea ca ultimele două articole să fie în realitate unul și același, dar taxat diferit, dat fiind că tariful acordă o preferință sudiților ruși. Un contemporan al războiului ruso-turc din anii 1806—1812, P. G. Divov, arată și el că din Rusia se impontau în principate table de fier și oțel, mărfuri de fierărie, table și alte lucruri de aramă. precum și iuft (prelucrat), produse de in și mătase, blănuri, ceai, tablouri desenate și tipărite.

7. Produse alimentare. Ca și tariful mai vechi din 1792, găsim și în acesta „capere de Misir și de Crîm“, ele plăteau vamă 20 bani de cîntar. Sînt trecute apoi: „nut de Rosia“ — 240 bani cîntarul; „macaroane și fidea muscălească“, cu o vamă de 1 ban ocaua; „cărnuți sărate de Marea Neagră și Cazachiu“ — 24 bani cîntarul; „seul și cerșușul de Rosia“ — 190 bani cîntarul; în sfîrșit „nutci felurimi, 100 de sticle“ — 120 bani. La acestea trebuie să adăugăm, evident, ceaiul (amintit și de F. G. Laurenșon), care figurează în tarif, fără însă vreun calificativ. În 1809 și mai tîrziu se aduce din Rusia ceara.

8. Diverse. Sub această rubrică sînt grupate mărfuri cu caracter diferit. Astfel vechiul articol de import în țările noastre și în Imperiul Otoman „diute de pește ce se zice balicliș“, taxat cu 24 bani ocaua, apoi „lumînări de seu de Rosia“ — 200 bani cîntarul, „sămînța de in de Rosia“ — 16 bani chila, precum și cîteva mărfuri al căror nume nu a fost explicat pînă acum. În această ultimă categorie intră: „cunavie și haminarită de Rosia“ — cîntarul 90 bani; „ghiacana de Rosia, de o pereche“ — 90 bani; „chemvăr și pelegam de Rosia și Evropa“ — cîntarul 90 bani; „berbutii muscălească“ — cîntarul 30 bani.

Tariful din 1822 cuprinde sute de mărfuri fără ca să se specifice locul lor de producție sau originea lor. Unele din ele trebuie să ne fi venit tot din Ru-ia; că așa este ne-o dovedesc alte știri ale izvoarelor contemporane. Astfel, Hagemester spune: „Articolele pentru care Rusia și-a păstrat pînă acum monopolul în Moldova și Muntenia sînt: odgoanele călăfăuite, pînzele de corabie, ierle negre și uleiul de cînepă — și ea poate rivaliza cu Austria în ce privește pielăria, — frînghiile, pînza groasă, albiturile ordinare, flanela, orice fel de vîsărie de pămînt ars și de faianță, blănuri și hîrtia“. Iar mai departe se adaugă: „Fierul rusesc, deși mai scump, ar fi adesea preferat față de cel englezesc, pentru calitatea sa superioară, dacă forma lui ar fi mai bine adaptată întrebuințării ce i se dă și dacă ar sosi în bare mai puțin groase“. De fapt, după cum am văzut, se importă de multă vreme „hier muscălesc“. Pentru ierle negre — altădată articol de export moldovenesc — avem și o mărturie directă: în 1809 un brînzar, care dusesese la Odesa 10 000 de ocale de cașcaval, vine de acolo cu „marfă“, între care și „2 poloboace de icre negre“. Înregistrăm schimb de mărfuri pescărești în 1848, între negustorii ieșeni și cei din regiunea Dunării de Jos¹. Și în 1849 din Astrahan se trimiteau butoaie de icre pentru negustorul Hri-tofor Sokolovici din București².

Dar pe lîngă comerțul de import și export, trebuie să amintim și comerțul de tranzit. Continuă să treacă prin țările noastre „marfa de Rumele“, „cumașurile“ de Misir, „meșinele“ sau pielăria subțire, stofele „de Mesina sau Venetia“, venind dinspre miazăzi și mergînd spre „țara căzăcească“. De asemenea continuă să treacă negustorii cazaclii peste Dunăre. Negustorii „greci de Nejiu“, ca Machi

¹ Doc. DCCLXI. 30, 91, 107, 112, 120, 194, 251, 256, 263, 264, 266; doc. DCCLXVIII. 315 la Academia R.P.R.

² Doc. MXII. 207—211 la Academia R.P.R.

și Niță¹, călătoreșc în 1800 în Moldova, alături de Simion Leondari din Mohilăul Podoliei, revenit în țară — alături de numeroși compatrioți — în anii 1805—1812²; precum și moldoveanul Dementie Hasnaș, ajuns cu negoțul ceaiului tocmai la Irkutskul siberian, de unde s-a întors în 1808 în Moldova. Tot atunci negustorul Pankov din Herson deschide o prăvălie la Iași. La aceștia se adaugă acum și negustorii din Bucovina care trimit prin Moldova marfă la Odesa, bucurându-se de rapida înflorire a acestui port rusec care, de la 5 martie 1804, este înzestrat cu înlesniri pentru tranzitul din Moldova, Valahia, Austria și Prusia.

*
* *
*

În timpul administrației generalului Kisseleff, comerțul exterior din principate se făcea prin porturile Galați, Brăila și Giurgiu, piețele mai importante fiind București, Iași, Craiova și Galați. În 1828 ia ființă societatea de navigație rusească pe Dunăre și trei ani mai târziu ea va ocupa locul al doilea după cea greco-turcească, dispunând de peste 40 de vase; societățile austriece ((1833), italiene și franceze au apărut aici ulterior. Navigația intensificându-se, la 3 octombrie 1830 reprezentanții Rusiei, Turciei și vornicul Mihail Glica, împuternicitul Moldovei și Țării Românești, au iscălit procesul verbal privitor la delimitarea hotarului principatelor pe thalvegul Dunării, așa cum fusese stabilit în tratatul de la Adrianopol. Inginerii ruși au luat parte la construirea porturilor și orașelor Brăila, Giurgiu și Turnu-Măgurele. Trebuie să subliniem contribuția Rusiei la înflorirea porturilor Galați și Brăila, deși concurența lor cu marele port Odesa o arătau chiar străinii³.

Au fost luate măsuri excepționale pentru aprovizionarea țării. În timpul războiului, mai ales orașul București fusese amenințat de foamete, iar prețul pîinii începuse să crească rapid. Administrația rusească a dat numaidecît dispoziții ca grânele să fie distribuite din magaziile militare și cumpărate din Moldova și din orașul Odesa, iar deținătorii de grâne au fost convinși să distribuie locuitorilor rezervele, pînă la noua recoltă. Când s-a dovedit că bancherul Sakelario, baron austriac, provoacă lipsuri în aprovizionare pentru speculă, a fost pedepsit. În același timp, în 1831, vornicul din lăuntru G. Filipescu, în „Deosebite băgări de seamă asupra plugăriei, îmbunătățirii solului de vite și regulatăi clădiri a lăcașurilor lăcuiitorilor“, propunea aducerea din Rusia a semințelor de grâne bune și a unei mașini pentru curățitul grîului⁴. Iar măsurile luate de președintele divanurilor însuși priveau, deopotrivă, reglementarea termenului vinătoarei (oprirea vînatului de la 15 aprilie pînă la 1 iunie), sporirea terenurilor cultivate cu cartofi și multe altele⁵. Administrația rusească a înfăptuit de la 1 ianuarie

¹ Academia R.P.R., doc. MCLVIII. 77—79.

² *Ibidem* doc. MCLVIII. 80.

³ Saint-Marc de Girardin, contele Ficquelmont, V. Doze, Wilkinson ș.a.

⁴ Arhivele Statului din București, Obșteasca adunare (diplomatice) 13—1832.

⁵ Vezi foile volante din colecția Academiei R.P.R.; înștiințarea divanurilor pentru iertarea birului pe jumătate (august 1829), pentru oprirea vînatului (aprilie 1830), condițiile de vînzarea vitelor peste graniță (iulie 1830), *table* pentru plata impozitelor, despre egalitatea drepturilor și datoriiilor moșierilor și a celor așezați pe moșii (septembrie 1831), sfaturi pentru cultivarea cartofilor (1833) ș.a.m.d. Alte foi volante privesc: măsuri pentru combaterea molimei, măsuri împotriva abaterii de la datorie a ciocilor, cartiruirii în orașe, măsuri împotriva tilharilor, pentru stringerea miliției pămîntene, așezămînt pentru formarea pandurilor din Muntenia, proiect pentru osbirea căderilor și datoriiilor între partea judecătorească și ocîrmuitoare a județelor ș.a.m.d.

1832 prima unire economică a principatelor Moldova și Țara Românească, declarând liber comerțul între aceste două ținuturi, prin desființarea vămilor, obținând lărgirea pieței interne și menținerea numai a taxei vamale de 3% la importul și exportul din străinătate.

La 20 februarie 1830 Kisseleff scria din București :

„Pînă nu mi-au pierit puterile, muncesc și, pe cît mi se pare, nu fără folos. Ocîrmuirea civilă internă și administrația militară capătă o dezvoltare sistematică; încrederea locuitorilor crește; veniturile de la concesiuni și cele generale sporesc: hoția, care aici este un obicei al pămîntului, scade pe zi ce trece și clasa de jos începe să răsuflă. Poliția orășenească și dezastruoasele comisii de încadrare sînt pe cale de reorganizare; ținerea evidenței în vistierie, spitale și comisii se organizează după reguli severe și uniforme; înșămîntările făcute cu concursul guvernului vor fi vaste; linia de carantină de pe Dunăre, fiind un lucru important pentru Rusia, se organizează cu toată atenția și intensitatea de acțiune cuvenite; miliția locală va fi formată și comitetul de reorganizare¹ lucrează necontentit, cu toate că ar avea să mențină dăunătoarele privilegii ale boierilor împotriva cărora lupt...”

Într-un memoriu al său, scris la plecarea din țară, generalul totaliza astfel rezultatul activității sale :

„Industria a primit toată îmbunătățirea posibilă și toată încurajarea; organizarea porturilor, stabilirea unui curs favorabil al monedei, libertatea comerțului înmulțesc economiile producătorilor și țara câștigă mari foloase în comerțul său cu străinătatea. Veniturile au sporit întreit și au dat putința de a se satisface toate trebuințele țării, de a se plăti datoriile care se urcau la 7 600 000 de lei... Partea judecătorească și partea penală au primit orînduiala cuviincioasă; rămîne numai să dorim mai multă experiență și mai multe cunoștințe pentru judecători, lucru ce atuncea, din cauza proastei organizări, nu se putea cere încă, dar care se va face cu vremea. Într-adevăr, statornicia de forme și de proceduri, alcătuirea codicelor — civil, penal și comercial, slujesc de povățuire spre a se asigura dreptățile celor care cer dreptatea“

Regulamentul Organic. Evenimentele din 1821 din principate — arată primul cercetător al arhivei generalului Kisseleff² — dovediseră nu numai trebuința, dar chiar necesitatea de a crea o nouă administrație. Convenția de la Akkerman a recunoscut această necesitate.

„Pînă la încheierea convenției de la Akkerman — scria la 8 martie 1832 generalul Kisseleff contelui Nesselrode, conducătorul diplomației rusești.

s-a crezut în posibilitatea de a asigura liniștea acestor țări, obținînd în favoarea lor oarecari concesiuni particulare. La acea epocă, însă, lumea s-a convins că Poarta otomană se eschiva, pe cît îi era cu putință, de la îndeplinirea tratatelor; că guvernarea domnilor se învechise în așa fel, încît nu mai putea să asigure liniștea în țară, nici cel puțin pentru o singură zi; că masele populare, asuprite de clasele privilegiate și ajunse la ultima treaptă a sărăciei, încep să se agite; că este indispensabil să se prevină dezordinele, care pot avea

¹ Comitetul care se ocupa cu întocmirea Regulamentului Organic.

² A. P. Zabłotki-Desiatovski (1807—1881), colaborator al lui Kisseleff în Rusia. Despre apariția lucrării sale, interesantă pentru romîni, scrie „Telegraful“ la 12 noiembrie 1887. Un raport al lui Kisseleff a fost tradus de A. Papadopol-Callimah (1887). Iar fragmentele lucrării, conținînd cele scrise în general cu privire la principate, au fost publicate de noi în 1947. Discursul său, din 10 martie 1831, s-a tipărit la București. Arhiva lui Kisseleff (ca și arhivele lui A. S. Sturdza, N. Nadejdin, A. Iațimirski, L. Maikov ș.a.) se păstrează la Casa Pușkin a Academiei de Științe a U.R.S.S.

o repercusiune primejdioasă asupra țărilor vecine și să dea naștere ciocnirilor politice“

Hatîșeriful din 1827 impunea domnilor Moldovei și Țării Românești să întocmească, împreună cu divanurile, legi fundamentale — regulamente — pentru fiecare principat. Comisia pentru întocmirea regulamentului, înființată încă din același an, nu avea însă nici plan și nici directive precise. De aceea ea n-a ajuns la nici un rezultat și s-a dizolvat o dată cu începerea războiului în anul următor. Reorganizarea era atât de necesară ca să asigure desfășurarea vieții în principate, încît guvernul rusesc a hotărît s-o întreprindă, cu toată că se afla în război. În scopul acesta a venit din Petersburg la sfîrșitul anului 1828 secretarul de stat D. V. Dașkov¹, însărcinat să schițeze — ținînd seamă de năzuințele și de situația de la fața locului — un proiect de instrucțiuni pentru întocmirea regulamentului. Dașkov și-a îndeplinit misiunea. Instrucțiunile au fost transmise generalului Jeltulin, din dispoziția căruia s-a înființat la 19 iunie 1829, la București, un comitet compus din membri aleși ai divanurilor și însărcinat cu întocmirea proiectului de regulament. În calitate de președinte al comitetului a fost numit consulul general Minciaki.

Preluînd conducerea principatelor, generalul Kisseleff a găsit că acest comitet nu făcuse aproape nimic, lucrurile rămînînd pe loc. El s-a convins că impasul se datora atitudinii dușmănoase a principalilor redactori — boierii. Aceștia vedeau că reforma va atinge atît samavolniciile lor, cît și propriile lor privilegii de clasă. Nu se putea conta pe colaborarea clerului, care și el se temeă să nu-și piardă numeroasele privilegii. Mica boierime, împletindu-și interesele cu burghezia, nu reușea să ducă pe o treaptă mai înaltă lupta pentru înnoire dusă de burghezie. Kisseleff a luat parte la ședințele comitetului, urgînd efectuarea lucrărilor premergătoare. La sfîrșitul lui aprilie 1830 comitetul a terminat redactarea proiectului. La începutul lui mai, Minciaki, vornicul Mihail Sturdza, hatmanul Alexandru Villara și aga Gheorghe Asachi au plecat la Petersburg², unde perfectarea textului a fost încredințată unei comisii speciale, pusă sub președinția lui Dașkov³.

În timp ce vechea organizare din principate, bazată pe pravile aflate în contradicție cu numeroasele obiceiuri ale pămîntului, era înlocuită prin introducerea noului act normativ, intitulat Regulamentul Organic, sau mai bine zis „reglement de administrație internă“, Kisseleff a socotit necesar ca, independent de informațiile pe care le primea la administrația centrală, să se asigure personal, la fața locului, de foloasele și succesul legilor ce obțineau forme tot mai definitive, pe măsura aplicării lor. În scopul acesta el a plecat în Oltenia, spre a trece în revistă diferite ramuri ale administrației și a intra în contact nemijlocit cu persoane care făceau parte din diferite categorii sociale. Ca președinte al divanurilor nu preocupetea investigațiile și cerceta fiecare ramură a administrației, după cum reiese și din însemnările sale zilnice⁴.

¹ V. D. Dașkov (1784—1839), locțiitor — de la 1829. apoi ministru al justiției în Rusia — de la 1832.

² „Albina romînească“, 1830, p. 387, 395; „Curierul romînesc“, 1830, p. 281.

³ Afară de cei amintiți, în comisie a intrat și diplomatul Gavriil A. Katakazi (1794—1867).

⁴ Așa, de pildă, pe ziua de 10 iunie găsim însemnat în jurnalul său: Inspectia miliției — bine; Inspectia tribunalului — mustrare; Inspectia municipalității — observație; Inspectia administrației — bună ordine; Inspectia închisorii — bine; Inspectia școlii — bine. N. Crețulescu scrie: generalul Kisseleff, cu ochii pretutindenea, ocupîndu-se zi și noapte de cele mai mici amănunte ale administrației, nu înceta a încuraja și a povățui pe toți la îndeplinirea datoriilor.

Regulamentul Organic elaborat, despre care K. Marx¹ arăta că este „o expresie pozitivă a goanei după supramuncă”, a fost într-adevăr un „codice al muncii de clacă”, servind interesele boierimii și înlesnind acestei clase o exploatare intensificată a țărănimii. Dar, totodată, Regulamentul Organic a avut și vădite părți pozitive, legate îndeosebi de dezvoltarea capitalistă a țărilor noastre. De altfel unele critici de mai târziu ale regulamentului nesocotesc realitățile vremii, așa încât reproducem pentru documentare câteva informații din amintirile doctorului N. Crețulescu, privitor la situația existentă :

Dările, birurile și diferite sarcini puse asupra țăranului — căci de aci încolo toți se aflau privilegiați — erau nenumărate. Vom pomeni pe cele mai importante : laudele, dijmăritul, tutunăritul, vinăriciul, oieritul, gârdurăritul, săpunăritul, arbagirăcul, grosătitul. Unele din aceste biruri se strângeau pe seama domnului, altele pe seama doamnei și altele erau în folosul diferiților dregători și unor instituții publice. Deosebit de toate aceste biruri, multime de locuitori erau lăsați sub denumirea de scutelnici și poslușnici pe seama boierilor, după rangurile ce aveau, sau dați ca gratificație de domni pe la favoriții lor. Mai veneau pe urmă sarcinile puse pe sate pentru dregerea drumurilor, a podurilor, facerea și transportul cherestelelor cerute de turcii de pe marginea Dunării, cheltuielile călătoriilor prin țară ale ispravnicilor, ale zapoștilor, ale bumbașinilor, ale căpitanilor de slujitori, ale slujitorilor trimiși pentru strângerea birurilor, pentru diferite trebuințe ale administrației și pentru cereri de ale turcilor. Bine fie înțeles că, pe lângă impozitele și dările enumerate mai sus și considerate ca legitime, veneau abuzurile care nu erau mai puține decât birurile.

Comitetul de redactare a regulamentului, alcătuit din boieri proprietari, a socotit că acesta este cel mai bun prilej de a salvarda interesele lor. Adunarea extraordinară, compusă de asemenea din boieri, a aprobat propunerile comitetului care au și intrat sub această formă în regulament. Generalul Kisselleff a fost nevoit să combată mai ales opoziția Adunării ordinare a Moldovei. Într-o scrisoare adresată lui Apolinarie Butenev², ambasador la Constantinopol, la 20 decembrie 1832 el scria între altele :

„Sînt două săptămîni de cînd mă lupt cu bărboșii moldoveni, cei mai neastîmpărați intriganți din tot neamul punctătorilor de barbă. Știrile sosite de la Constantinopol, despre apropiata alegere a domnilor, neliniștesc pe toată lumea ; compunerea Adunării prin însăși natura sa formează unul din motivele neorînduieșilor, care nu vor înceta de a spori și a zădărnici acțiunea guvernului. Nu puteți să vă închipuiți toate atacurile, cărora le țin piept. Să recurg la măsuri de îmbîlzinire, în afară de regulament, este cu neputință ; aceasta ar da apă la moară birfitorilor noilor instituții și ar ridica piedici în calea tratativelor noastre de mai târziu cu Turcia... Primele două capitole ale regulamentului au fost întocmite și editate înainte de mine — întocmite după instrucțiunile date de ministerul nostru, care a scăpat din vedere faptul că, în timpul regimului arbitrar al domnilor, Adunările erau alcătuite după alegerea lor și nu făceau decît să iscălească cele dorite de domni. Actualmente membrii Adunării sînt aleși din mijlocul boierilor de către boieri ; aceștia sînt în majoritate oameni depravați, adepți ai vechilor abuzuri, care nu așteaptă decît restabilirea lor. Valahii sînt de o mie de ori mai liniștiți și mai înțeleghători ; dar cu toate

¹ K. Marx, *Capitalul*, vol. I, ed. IV, E.P., 1960, p. 261—262.

² A. P. Butenev (1787—1866), ambasador în Turcia (1830—1842 și după războiul din Crimeea, pînă în 1858), a participat la începutul anului 1831, în principala discuția Regulamentului Organic, iar în ianuarie 1834 a trecut prin țara noastră, în drum spre Petersburg. Despre el scrie Lamartine, în „Impressions de voyage en Orient“ : „homme charmant et moral, philosophe e homme d'Etat“.

acestea, cu toată influența noastră— și chiar în bună parte influența mica — am întâmpinat greutăți în conducerea Adunării... Anul trecut am scris și voi mai stărui pe lângă vicecancelarul asupra necesității unor îndreptări în regulamentul îndreptări ce trebuie făcute de către conducere, iar nu după părerea acelorși boieri, cu care nu te poți sfătui în ceea ce privește deosebirile de păreri dintre ei și marea masă a poporului“.

Regulamentul Organic, redactat în asemenea condiții grele și la a cărui alcătuire președintele divanurilor a trebuit să intervină cu întreaga lui autoritate, deși apără pozițiile boierunii, cuprindea totuși dispoziții moderne burgheze cu caracter social-economic, administrativ, fiscal și politic, care au înlesnit formarea mai târziu a unui stat național burghez. N. Crețulescu scoate în relief stabilirea treptată a inamovibilității magistraturii, înlocuirea administrației vicioase și arbitrare printr-un guvern, după modelul țărilor capitaliste, și întocmirea sfaturilor orășenești și sătenești. Mai mult, acest regulament a pregătit unirea principatelor, prin organizarea aproape identică a celor două țări, prevăzând chiar unirea: astfel articolul 371 al regulamentului Țării Românești, precum și articolul 425 al regulamentului Moldovei¹, constată comunitatea de obârși, de limbă, de obiceiuri și de interese, de asemenea și foloasele netăgăduite ale unirii ambelor principate. În dezbaterile celor două adunări se manifestă începuturile vieții parlamentare de mai târziu. Datorită dezvoltării proprii, interne, social-economice a principatelor noastre, măsurile adoptate oglindesc o realitate, care cerea să se păsească mult mai departe de tradiția aceleuia pe care generalul Kisseleff îl reprezenta, a autocratului Nicolae I, și cu atât mai mult — de spiritul reacționar al turcilor, în care au rămas zălogite ani îndelungați celelalte popoare din sud-estul Europei; ele trebuiau să aprecieze din depărtare favorurile ce izvorau din noua administrație. Dar faptul că și aici Rusia țaristă își întemeia sistemul politic pe reprezentanții feudalismului, boierimea care-și apăra privilegiile împotriva unei știrbiri prin legiferare, n-a putut să rămână fără urmări². În plus, sporirea comerțului și cererea continuă de cereale-marfă, ca urmare a dezvoltării relațiilor capitaliste, au intensificat exploatarea țăranimii. Deși prin legiferare s-a pus capăt onora din fărădelegile care, după cum am văzut, întreceau orice măsură, totuși, în ansamblu, Regulamentul Organic a fost adoptat și aplicat în dauna țăranimii, boierimea fiind aceea care a căpătat drepturi concrete, exercitate și pe viitor în mod abuziv. Lupta țăranimii asu prite, prin răscoale prilejuite de recrutarea străjii pământene, și intervenția personală a lui Kisseleff au făcut ca regulamentul să fie completat, dar nici aceasta n-a modificat situația, plecarea de pe moșie a țăranului rămânând aproape

¹ Scriind încă în 1857 despre „Unirea și cleveitorii ei“, D. Rallet recunoaște ca Rusia „apucase a o prevedea în articolul 425 al Regulamentului Organic“, iar N. Crețulescu se referă la articolul 371 al regulamentului, spunând că „unirea n-a fost întârziată și împiedicată decât de împrejurări întâmplătoare“.

² Atitudinea celorlalte puteri europene era mult mai puțin favorabilă unor reforme. Încă în timpul elaborării Regulamentului Organic, Kisseleff scria despre poziția curții vieneze: „Austria este direct interesată în menținerea vechii stări de lucruri; agenții ei, abuzînd de protectorat, ocrotesc nu clasele sărace ale populației, ci nobilimea căreia îi făgăduiesc protecția abuzurilor, desființarea căroră o urmărește curtea rusă“. Iar mai târziu, la 8 martie 1832, el adaugă: „Austria este departe de a se bucura de reformele făcute în principate, care erau pînă acum sub influența ei. Ea nu poate privi cu indiferență eliberarea negotului și avantajele politice obținute de poporul vecin cu ea; ea vede că motivele, care-l sileau pe țăranul valah să caute în emigrare adăpost și liniște, nu mai există; ea se teme chiar că marile avantaje politice și comerciale ar putea să atragă în Moldova și Valahia locuitorii din Transilvania și Bucovina“.

imposibilă. În lumina acestor realități crude înțelegem și mai bine aprecierile lui Karl Marx, privitoare la accentuarea prin regulament a exploatării țărănilor clăcași.

Administrația rusă văzută de români. Părerile contemporanilor și ale posterității asupra generalului Kisseleff, exponent al nobilimii liberale din Rusia, și a administrației rusești în principate sînt unanime. Doctorul Nicolae Riccolo, de pildă, scrie următoarele : „Administrația lui formează epoca de aur și timpurile poetice ale principatelor“. Aîut cît a putut, această administrație a luat în seamă nevoile și năzuințele poporului asupra și reprezentanții ei, prin firea lor înțelegătoare, au știut să împărtășească bucuriile și necazurile oamenilor în mijlocul cărora se aflau. Spiritul lor larg și opera lor binefăcătoare pentru acea vreme au fost scoase în relief și de colonelul de Grammont, în lucrarea intitulată „De l'administration provisoire russe en Valachie et de ses résultats“ (București, 1840).

Romîni nici nu-l considerau pe generalul Kisseleff ca fiind străin de țara noastră. Așa, Pandeles Cerchez spune : „Romîni sînt datorni recunoștință celui gheneral, căci prin purtarea lui omenească și înțeleptele sale sfaturi, îngrijiri întru toate ce puteau aduce vindecarea ranelor suferințe și de a da fericire țării, le-a întrebuițat energie, nu ca un străin, ci ca un patriot“¹.

„Generalul Kisseleff — scrie colonelul Ioan Voinescu² — avea o vedere mărețată și frumoasă, era un caracter vesel, blînd, lesne apropiat, popular, bun cu fie cine, dar exact și sever în îndeplinirea datoriilor sale, drept, foarte iubitor de a face bine, și mulți s-au împărtășit de generozitatea lui. Ūra flateria și bazețea, dar cerea să se respecte în persoana lui autoritatea șefului statului. Administrația acestui înțelept bărbat a lăsat în țară un dulce suvenir de o eră fericită. În preumblările sale prin țara, ținea adesea ori conversații lungi cu țărani cu o nespusă afabilitate, și aceasta a făcut ca numele lui să fie chiar în gura copiilor“.

Ștefan Scarlat Dăscălescu, alt contemporan, alături de postelnicul Manolache Drăghici și colonelul Lăcusteanu, confirmă și ei toate realizările administrației ruse în principate :

„Ce e drept, adevărul nu-l putem nega : că țările, nu au avut a se plînge de pre administratia lor, mai virtuoasă a lui Kisseleff, care s-a arătat blînd, omenos și înțelept“. Această administrație a rezolvat numeroase plîngeri, a făcut dreptate, a înfrumusețat orașele, mai ales orașul București, a efectuat recensămîntul contribuabililor, reglementînd dările, a înființat milițiile pămîntene, „dîndu-le instructori ruși, insufliindu-le spiritul marțial și făcîndu-i demni de a fi simburele și precursorii armatei noastre de azi“. A întemeiat și cele dintîi școli romînești, cel puțin în comunele urbane.

În „Cuvîntul introductiv la cursul de Istorie Națională“, Mihail Kogălniceanu spunea în 1843 : „Kisseleff, un nume pe care romîni mu trebuie să-l rostească decît cu recunoștință și dragoste, este însărcinat cu regenerația patriei, cu punerea în lucrare a pravilelor menite să ne facă o nație...“.

„Anul 1821, — adaugă Constantin Negruzzi, în „Scrisoarea a XIX-a (1845), plîrîmînd edificiul efemer lucrat de fanarioți, reînturna Moldovei drepturile și privilegiile vechi. Poarta, luminată asupra intereselor sale, îi hărăzi apoi, în înțelegere cu Rusia, constituția care — deși nedesăvirșită — începu a pregăti civilizația, a deștepta naționalitatea și a vindeca durerile trecutului. Nu vom încerca a arăta starea de astăzi și dacă urmările au corespuns scopului, dacă generalul Kisseleff (omul acesta scump în amintirea romînilor) fu ajutat și urmat precum s-ar fi cuvenit în frumoasa sa solie. Asta e treaba istoriei“.

Generalul Kisseleff a părăsit principatele la 11 aprilie 1834³.

¹ Amintirile inedite ale ofițerului P. Cerchez (1813—1854) ni le-a comunicat Em. Hagi-Moscu. Alt ofițer contemporan, lt.-colonelul D. Papazoglu, arată în 1891 că „romîni sînt recunoscători glorioasei Rusii care, prin sacral ei sînge, i-au protejat un secol întreg... și le-au întors neatrîrnarea, le-au asigurat munca tilmită a brațelor, organizarea administrațiilor și formarea oștirii“.

² „Notițe istorice 1821 1866“, ms. rom. nr. 3828. p. 23, la Academia R.P.R.

³ Despre Kisseleff vezi și : „Gazeta de Moldavia“, 1853, p. 34 : „Protocoalele Adunării legislative a Țării Romînești“, 1860, p. 304 ; ziarul „Romînul“, 1872, p. 1 011 (la 27 28 noiembrie se anunță moartea generalului) ; ș.a. Din corespondența lui Kisseleff, la Muzeul romîno-rus din București găsim scrisorile lui C. Cantacuzino, din 1 octombrie 1814 și altele, vorbind despre recunoștința poporului nostru față de general. În 1841 îi scria vornicul Petrache Rosetti-Bălănescu (doc. DCCCLIII, 120 la Academia R.P.R.).

În ianuarie 1834 Rusia a încheiat cu Turcia, la Petersburg, o convenție prin care, referindu-se la tratatul de la Adrianopol, s-a hotărît ca în mod excepțional domnii principatelor să fie numiți direct, fără alegere. Rusia se obliga să-și retragă trupele din țară după două luni de la numirea domnilor. În schimbul recunoașterii celor statornicite prin Regulamentul Organic, Poarta, susținută de puterile occidentale, a obținut — ca o compensație pentru avantajele acordate principatelor — ca tributul anual să se urce la trei milioane lei, precum și dreptul de a fixa numărul trupelor folosite ca garnizoane în interiorul țării, drapelele lor și pavilionul corăbiilor comerciale române pe Dunăre.

În principate se credea că generalul Mirkovici va fi numit președintele divanurilor. Însă Mirkovici a anunțat pe noii domni Alexandru Ghica și Mihail Sturdza că lucrările vremelniceștii rosienesci ocîrmuirii încetează¹ și, în toamna anului 1834, a plecat din țară

¹ „Buletin. foaie oficială“, 1834, nr. 52. p. 323.

CAPITOLUL VIII

Perioada Regulamentului Organic și unirea principatelor (1834-1859)

După retragerea administrației rusești, în 1834, timp de douăzeci de ani politica externă a principatelor s-a desfășurat, în bună parte, sub înfrurirea Rusiei — puterea protectoare, reprezentată în fața locului prin trimișii lui Nicolae I. împărat a cărui mediocritate a stigmatizat-o Engels¹. Încă în primele zile ale domniei, înfricoșat de răscoala revoluționarilor din decembrie 1825², Nicolae I, consolidând interesele clasei conducătoare a Rusiei, a înăsprit măsurile de reprimare a mișcărilor revoluționare și a devenit *jandarmul Europei*, care încătușa orice tendință progresistă. Starea de lucruri pe care se străduia să o mențină guvernul țarist provoca protestul fruntașilor democrați-revoluționari ai poporului rus împotriva acestui regim absolutist. Același spirit de revoltă, oglindind necesitatea zdrobirii învechitelor relații de producție feudale și promovarea — potrivit dezvoltării forțelor de producție — a relațiilor de producție capitaliste, a dat naștere și mișcărilor revoluționare din țările dunărene.

Ca să stăvilească răspîndirea ideilor revoluției burgheze din Franța, Nicolae I l-a sfătuit pe Mihail Sturdza, domnul Moldovei, să-și trimită fiii pentru studii la Berlin. În perioada de dezvoltare a burgheziei noastre, când tineretul a început să dorească cultură în universități străine, cunoaștem relativ mai puține cazuri în care tinerii din țările noastre și-au făcut studiile în Rusia. O înștiințare din gazeta bucureșteană „Cantor de avis“ din 19 ianuarie 1843 arată că dregătorii din Moldova „cei mai mulți își trimit fiicele și fiii săi la Odesa“ la învățătură, iar din București se află acolo câteva tinere și câțiva tineri. Epitropia învățăturilor publice din Moldova anunța în 1846, prin „Albina românească“ (p. 377), că moldovenii care vor obține diplome în școlile de legi din Rusia se vor bucura de aceleași drepturi ca și cei din țară. Și în 1855

¹ K. Marx și F. Engels, *Opere*, vol. XVI. partea a II-a, ed. rusă, p. 24.

² O cuvîntare a țarului din 15 decembrie 1825, în traducere românească, la Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 4463, p. 177 și urm.

statul a trimis 23 de studenți în Rusia, Austria, Prusia și Franța¹. Reținem de asemenea că educația tinerelor românce a început să se facă după modelul pensionatelor de fete din Odesa. Astfel la București, în casa lui Manuc-Bei din Calea Moșilor, în 1852 a luat ființă Pensionatul domnesc de fete îndrumat de Ana Iacobson (1798—1878), născută Karpov din Nicolaev, văduvă de polcovnic, ajutată de profesoara Arsenieva-Islenieva din Odesa; în 1857 conducerea pensionului a trecut asupra Elizei Blaramberg (1810—1897), originară și ea din Rusia, astfel consolidându-se instituția de învățămînt sortită să ajungă Școala centrală de fete din București.

Dar prăpastia dintre autoritățile țariste și tineretul nostru democrat se adincea cu atît mai mult cu cît domnitorii și marea boierime priveau de obicei cu ochi buni pe autocratul Nicolae I. Ziua onomastică a țarului era sărbătorită cu fast. Domnitorul Alexandru Ghica purta uniformă de croială rusească și-și potrivea favoritele după felul cum le purta Nicolae I. Filipeștii erau „mai ruși decît rușii din Moscova“. La Iași, salonul Smarandei Bogdan era locul de întîlnire al „oposițiunii rusești“². Hatmanul Toderaș Balș, ghegeneralul-inspector al miliției moldovenești, ridica toasturi în sănătatea „suveranului nostru Nicolae Pavlovici“, iar Gheorghe Rosetti-Roznovanu întrebă de țar: de unde este? — i-a răspuns: „din gubernia Moldovei a maiestății voastre!“. Numeroși cetățeni, nemulțumiți de dispozițiile autorităților pămîntene, trimiteau chiar jalbe lui Nicolae I, dar — ca în cazul logofetesei Ana Rosetti-Roznovanu, la 20 decembrie 1847³ — senatul rusesc răspundea că hotărîrile domnitorului nu sînt supuse.

*
* * *

Convenția ruso-turcă încheiată în ianuarie 1834 la Petersburg dădea — datorită presiunii puterilor occidentale — unele avantaje Turciei, ceea ce a provocat nemulțumirea boierimii din principate. Intrigile în legătură cu desemnarea candidaților la domnie au accentuat lupta din sânul grupărilor boierești care, în sprijinul aspirațiilor personale, solicitau ajutorul puterilor străine, reprezentate la fața locului prin consuli. Combaterea diverselor uneltiri dușmănoase Rusiei, provocate de reprezentanții occidentali deseori coalizați în acțiunile împotriva Rusiei, contribuia la riposta diplomaților ruși și implicit la amestecul lor în treburile interne ale principatelor, cu atît mai mult cu cît unele acțiuni și intervenții consulare izvorau din înseși măsurile prevăzute în tratate.

Reprezentanții permanenți ai Rusiei erau consuli generali la București și consuli la Iași. În Țara Românească postul de consul general îl ocupa Matei Minciaki. Colonelul Lăcusteanu povestește că Eliade-Rădulescu, publicînd Regulamentul Organic, a omis fraza: „domnul să nu aibă voie a interpreta vreun articol din regulamentul sau a adăuga vreo nouă legiuire în interiorul țării fără știrea și consimțămîntul puterilor protectrice și suzerane“. Omăsiunea a fost

¹ „Gazeta de Moldavia“, 1857, p. 21.

² În octombrie 1835 scrie consulul Chochelet ducelui de Broglie. Geologul francez Xavier Hommaire de Hell adaugă că acest salon întrunea „floarea societății moldovenești“. Vorniceasa Smaranda Bogdan a murit în 1847.

³ Academia R.P.R., doc. CMLXXXIV. 134.

observată târziu și o adevărată luptă a fost dusă împotriva reînscrierii în regulamentul a acestui „articol adițional“¹.

La începutul anului 1835 guvernul rusec s-a opus propunerii de sporire a birului, făcută de domnitorul Alexandru Ghica, susținut de Minciaki. La întocmirea proiectului de buget, care dovedea putința acoperirii cheltuielilor țării cu vechile venituri, a participat generalul Kisseleff. Minciaki nu a luat atitudine hotărâtă în chestiunea așa-zisului „articol adițional“ așa încît, în luna mai același an, a fost înlocuit² prin baronul Petre Ivanovici Rückmann, fost viceconsul la București și rezident în Grecia, ostil lui Ghica încă de la Constantinopol, când acesta din urmă venise să capete investitura. În primăvara anului 1836 atitudinea baronului Rückmann față de domnitor vădea supărare. Lipsa de tact a unor diplomați țariști își găsea explicația și în lipsa de considerație arogată de aceștia față de domnitorii principatelor.

În iunie 1836 cancelarul Nesselrode scrisese ambasadorului Butenev să intervină categoric la Constantinopol pe lângă Vogoridi, socrul lui Mihail Sturdza, și Aristarhi, imputernicitul lui Alexandru Ghica, spre a îndrepta purtarea samavolnică a lui Sturdza³ și a îndemna pe Ghica să dea mai multă ascultare consulului țarist. Cînd în vara anului 1837, Obșteasca Aduunare a refuzat să reînscrie în regulament fraza omisă, Rückmann pleacă la Constantinopol pentru a stabili o înțelegere cu guvernul sultanului. El s-a întors la București în luna mai anul următor, însoțit de Aristarhi, care aducea un firman conceput în termeni aspri la adresa opoziției și prin care se ordona supunere.

În iunie 1839, Rückmann a fost rechemat din București⁴, iar în locul său — pentru potolirea neînțelegerilor — a fost numit consilierul de stat Vladimir Pavlovici Titov (1805—1891), cumnatul ambasadorului din Constantinopol, Butenev.

În timp ce în cercurile politice bucureștene domnea o atmosferă apăsătoare, în iulie 1839, Ion Cîmpineanu ajunsese la Paris, unde publică o broșură privitoare la situația din țară⁵. Nemulțumirea guvernului țarist față de apelul adresat de Cîmpineanu guvernelor din Paris și Londra era lesne de înțeles. Diplomații țariști prezentară la Constantinopol demersul lui Cîmpineanu drept un act de răzvrătire împotriva puterilor suzerane și protectorate. Arestat la întoarcere în Banat de către autoritățile austriece, Cîmpineanu a fost surghiunit la înapoiere în țară la mănăstirea Măgăineni.

În 1840 Titov a plecat din București, pînă în locul, iar apoi fiind numit în postul lui Butenev la Constantinopol. Astfel, — spune N. Crețulescu — prin influența sa de reprezentant al Rusiei, el putea să îndrumeze, prin firmame, treburile țărilor dunărene, ferind guvernul țarist de a se expune direct. Titov

¹ În Moldova, publicarea Regulamentului Organic a fost interzisă. Domnitorul Sturdza a intervenit să nu se tipărească în 1843 nici la Lipsca, așa încît M. Kogălniceanu, reușind să publice în 1846 Regulamentul la Paris, indică New-York orașul de apariție al tipăriturii.

² Consilierul tainic Miuciaki a munit în august 1852, în vîrstă de 84 de ani, la Odesa („Gazeta de Moldavia“, 18 august 1852).

³ Conflictul dintre Sturdza, care ar fi dorit să ajungă regele Daciei, și opoziția unor boieri, s-a accentuat în 1835, cînd acești boieri au adresat jalbe ambasadorului Butenev și la Petersburg. După retragerea consulului Timkovski, consulatul din Iași a fost girat de la 1836 de consilierul de curte G. Vașcenko. În 1837 a fost numit consulul cel rău, consilierul de stat Bezak, succedat în anul următor de Carol Kotzebue (1806-1909) („Albina românească“, 1838, p. 138).

⁴ „Albina românească“, 1839, p. 127.

⁵ Unele publicații ale lui Cîmpineanu aparțin lui Felix Colson.

se interesa și de cercetările noastre arheologice. Același Crețulescu scrie că l-a cunoscut mai târziu la Petersburg și adaugă: un bărbat învățat, cunoscător al limbilor orientale și cu o fire foarte liniștită, păstrase simpatii pentru romini și-i plăcea să vorbească de puținul timp petrecut la București.

Succesorul lui Titov a fost șambelanul Iacov Andreevici Dașkov, fost consilier al ambasadei Rusiei la Constantinopol, care a stat la noi timp de șapte ani¹. Dotat cu mare putere de muncă și spirit de pătrundere, — povestește Crețulescu — el privea într-un mod prea serios misiunea sa de consul, amestecându-se în treburile interne.

În primăvara anului 1841 propunerea Obșteștei Adunări a Țării Românești de a oferi cetățenia de onoare generalului Kisseleff, a constituit un alt prilej pentru consuliile ostile Rusiei de a răspîndi zvonul că această propunere nu este decât primul pas spre proclamarea generalului ca domnitor al aminduror principatelor, sortite să fie înglobate în imperiul țarist. Până și călătoria de inspecție a lui Kisseleff² în Crimeea a servit drept motiv de agitație. Generalul, refuzînd hotărîrea Adunării din 6 aprilie 1843 de a i se ridica o statuie la București³, a rugat ca fondurile alocate să fie întrebuintate pentru *fintîni, poduri și șosele*. De aici și decretul din 28 ianuarie 1845 pentru înființarea fîntînilor din București. Tot din banii aceștia s-a început de asemenea zidirea Teatrului Național din București și lucrările de înfrumusețare a șoselei Kisseleff.

Incidentele întîmplute în vara anului 1841 și în iarna anului 1842 la Brăila au provocat o puternică criză internă în Țara Românească. Obșteasca Adunare adresă cu această ocazie o „doleanță“ guvernelor din Petersburg și Constantinopol. Majoritatea opoziționară aducea învinovățiri grele domnitorului Ghica. Dorînd să-l înlătore de la domnie, guvernul țarist a cerut Porții instituirea unei comisii de anchetă, compusă din doi comisari extraordinari: unul din partea Turciei și altul din partea Rusiei. Astfel, în luna mai 1842, la București au sosit Șekil-Efendi și generalul Alexandru Duhamel⁴. Privitor la misiunile lor, cronica Androneștilor scrie următoarele: „au venit de la Rusia om împărătesc, gheeneral Duhamel, să cerceteze lucrurile domnului și să nădăjduiește îndreptare. Să vedem ce se va face și om mai însemna. Acest gheeneral ce este mădular al tainicii poliții împărătești, după ce a dat domnului două scrisori, una din partea lui Nesselrod, ministru cel mai mare al Rusii, și alta din partea lui Kisseleff, apoi au cerut să se îndepărteze din slujbă vornicul din năuntru Mihalache Ghica și postelnicul Costache Cantacuzino, pe care îndată i-au și îndepărtat, orînduind pe locu-le tot după cererea gheeneralului pe Știrbei vornic și pe Costache Suțu postelnic și pe Cîmpineanu controlor“.

Prin rapoartele adresate guvernelor lor, comisarii propun îndepărtarea lui Alexandru Ghica din domnie. Poarta trimite un firman de destituire și totodată cere guvernului provizoriu să convoace adunarea pentru alegerea altui domnitor. Alegerea se opri asupra lui Gheorghe Bibescu.

¹ „Gazeta Transilvaniei“, 1847, p. 166. Dașkov a murit în 1872.

² Pe atunci ministru al domeniilor statului. (1836—1856).

³ „Buletin gazetă oficială“, 1843, nr. 32, p. 125—127.

⁴ După conferința de la Akkerman, Duhamel a fost numit al doilea secretar al ambasadei Rusiei la Constantinopol. Din autobiografia sa aflăm amănunte despre prima călătorie în țările noastre (noiembrie 1827), despre misiunea din 1842 și evenimentele de mai târziu.

În anul următor, în drum spre Roma, Butenev avu o întrevvedere cu domnul Bibescu, decorat de împărat cu ordiul sf. Ana¹.

* * *

Pe lângă înfriurirea directă a consulilor „curții protectoare“ asupra guvernării țării, principatele înregistrau de asemenea oscilațiile politice izvorite din desfășurarea relațiilor diplomatice dintre Rusia și Turcia.

Răscoalele din anii 1825 și 1830 din Rusia au făcut pe împăratul Nicolae I să promoveze o politică externă ostilă mișcărilor de eliberare. Preocupat de înabușirea luptei pentru independență a poporului polon² și de crearea statului Belgiei, abia în 1832 Nicolae I a revenit asupra problemelor Imperiului Otoman. Rusia, principala putere la Marea Neagră, trebuia să obțină o ieșire spre Mediterană și să-și apere interesele în Orientul Apropiat.

În lupta grea pe care o ducea împotriva puternicului său vasal egiptean sprijinit de Franța, sultanul Mahmud al II-lea a cerut ajutor țarului. Generalul N. N. Muraviov (1794—1866) a primit sarcina de a pleca la Constantinopol și în Egipt, pentru a pune capăt conflictului turco-egiptean. În februarie 1833 o escadră rusească, sub comanda amiralului Lazarev, a sosit la Bosfor și trupele rusești au debarcat pe țărm. Diplomații englezi și francezi s-au amestecat în negocieri, dar n-au făcut nimic pentru a ajuta Poarta, așa încît sultanul și-a reînnoit apelul la sprijinul rusesc. La Constantinopol a sosit și A. F. Orlov, ambasadorul extraordinar al Rusiei, care a silit pe egipteni să cedeze și care a iscălit la 26 iunie 1833 importantul tratat ruso-turc de la Unkiar-Iskelessi. Acest tratat, ca și acordul din ianuarie 1834 semnat la Petersburg, a reconfirmat clauzele tratatului de la Adrianopol. Rusia și Turcia se angajau la ajutor mutual în caz de război cu o a treia putere. Pentru a-și întări pozițiile, rușii au ocupat cetatea Silistra, păstrind ca legătură „drumul militar“ prin Iași — Focșani. Poarta se obliga, la declararea stării de război, să închidă strîmtorile pentru vasele străine, afară de cele rusești. Teama pricinuită guvernelor occidentale de creșterea avîntului revoluționar în sinul maselor populare a consolidat pozițiile țarismului pe arena internațională. Încă din toamna anului 1833 Austria și Prusia au încheiat o înțelegere de ajutor mutual cu Rusia, restabilind Alianța Sfîntă de odinioară.

În aprilie 1836 generalul Muraviov a trecut prin orașele Iași, Focșani, Buzău, spre Silistra. El a descris în însemnările sale călătoria prin țările noastre. Mișcările de trupe rusești au dat prilej sărbătoririi generalului la București³; ostașii ruși s-au bucurat aici de o frumoasă primire⁴, ceea ce a supărat cercurile ostile rușilor, alarmate de trecerea prin țară a generalului Starov și a colonelului Liprandi. Totuși, plecarea acestor trupe rusești trezi, la noi, teama unor incursiuni de dincolo de Dunăre.

¹ „Curierul românesc“, 1843, p. 197, și „Vestitorul român“, 1843, p. 385.

² Problema supravegerii polonilor, sosiți în țară pentru comerț, preocupa încă pe mareșalul Rumianțev la 13 noiembrie 1771 (doc. CCCXXIII. 140 la Academia R.P.R.). Consulii Rusiei și Austriei se interesau de refugiații poloni în aprilie 1797. Și în condițiile administrației țării de generalul Kisseleff, în anii 1831—1834, contele Benkendorf urmărea personal din Petersburg cercetările consilierului colegial Karneev în legătură cu funcționarea în Moldova a comitetului secret al polonilor pribegii în urma răscoalei din 1830 (Academia R.P.R., doc. DCCCXXX. 179 b, 144; doc. DCCCXXXI. 1—5, 12). Un memoriu de la 11 ianuarie 1833 despre categorii de străini în Moldova (doc. DCCLII. 3).

³ „Curierul românesc“, 1836, p. 77.

⁴ „Buletin foaie oficială“, 1836, p. 435—436.

Acordurile ruso-turcești provocară proteste din partea Angliei și Franței împotriva acestui pretins început de îngrădire a regiunii Mării Negre, deși nici aceste puteri și nici Austria și Italia nu erau state riverane. Rusia a dezmințit știrile că ar împiedica libera navigație pe Dunăre¹. Agenții puterilor occidentale se străduiau să submineze încrederea popoarelor asupra Imperiului Otoman în sprijinul pe care putea să-l dea luptei lor de eliberare poporul rus.

Între timp, Anglia acapara din ce în ce mai mult piețele învecinate. Prin împrumuturi și legăturile comerciale stabilite cu burghezia greacă, englezii reușiră să beneficieze de foloasele proclamării neatârării Greciei, care fusese obținută cu ajutor rusesc. Căutând să anuleze tratatele din trecut, care ofereau Rusiei o situație privilegiată în Balcani, în vara anului 1840 guvernul englez a înrunit la Londra conferința puterilor interesate care, la 15 iulie, au iscălit o înțelegere cu privire la problemele Turciei. Convenția de la Londra stabilea pentru Turcia protecția colectivă a Angliei, Austriei, Prusiei și Rusiei. Această convenție, ca și înțelegerea din iulie 1841, reglementa trecerea vaselor prin strâmtoari, o înțelegere anterioară din 25 iulie 1840 referindu-se la libertatea navigației pe Dunăre. Creștea volumul negoțului din țările noastre, Poarta recunoscând aceasta printr-un firman din octombrie 1843, dar mai ales prin convenția comercială iscălită în aprilie 1846 la Balta-Liman, lângă Constantinopol, înțelegere care se referea, prin articolul XVI, la comerțul rusesc din regiunea Dunării.

O dată cu intensificarea relațiilor dintre centrele economice din sudul Rusiei și cele din țările noastre, reprezentantul unei societăți miniere rusești, Alexandru Trandafilo, ajutat de fostul ofițer al compului de mine Kovalevski², iar la București de I. Iakovenko³, a făcut o serie de cercetări la minele din Țara Românească și a obținut în 1843 o concesiune de exploatare, care trebuia să aducă foloase reale⁴. Inițiativa „Companiei rusești pentru descoperirea și dobândirea aurului și a altor metale în munții Țării Românești” era sprijinită de Barbu Catargi, directorul departamentului dreptății, precum și de alți dregători ai țării, dar opoziția din Obșteasca Adunare, ațîțată de cercurile economice occidentale și de teama pierderii propriilor privilegii, forțând nota pamfletelor, a creat o atmosferă imposibilă întreprinderii⁵. Se iscă o opoziție atât de puternică, susținută și de candidații la domnie nesatisfăcuți în trecut, încât Bibescu obținu la Constantinopol firmanul de suspendare a Adunării. Concesiunea a trebuit să fie retrasă deși, pe temeiul hotărârii Sfatului administrativ, întărită de domnitor, societatea rusească făcuse însemnate cheltuieli. Nu știm de asemenea soarta contractului din 13 februarie 1844 al ștaps-căpitanului Arcadie Zaporovski, care a încercat să exploreze moșiunile mănăstirii Mărgineni pentru descoperire de minereuri. În realitate, în felul acesta a fost împiedicată pătrunderea capitalului rus, care oferea totuși condiții mai avantajoase decât concesiile occidentale de mai târziu, ale căror falimente scandaloase se întrevedeau încă din prăbușirea banche-

¹ „Curierul românesc”, 1836, p. 118—119.

² Academia R.P.R., doc. DCCCXXV. 138.

³ Anunțul din 5 iulie 1844 în „Vestitorul român”, reproduc în „Albina românească” din 16 iulie 1844, nr. 56.

⁴ „Buletin gazeta oficială”, 1844, p. 61—64.

⁵ Ion Ghica amintește două broșuri ce cuprind concesiunea acordată lui Trandafilo, iar G. Bariț menționează o lucrare a inginerului Kovalevski („Foaia pentru minte...”, 1844, p. 375—379).

rului vienez Gaymüller, care a ruinat unele case de comerț din Galați¹. Fără rezultat a rămas probabil și șederea în țară a unei delegații rusești, anunțată în 1846 de „Vestitorul român“ (p. 221), cu scopul de a cerceta posibilitățile de export, în Rusia, a lemnului de construcție pentru vase.

Cu toate acestea, burghezia din principate își dădea seama de ascensiunea economică a Rusiei; astfel „Gazeta de Moldavia“ scria, la 20 martie 1852: „Rosia se și află în zbor deplin al activității. Odesa guvernează pe Marea Neagră, ca pe piața principală; comerțul mărfurilor ei ajunsese încă la 1849 suma de 51 milioane de ruble de argint. Împăciuirea de la Adrianopol a pus pe Rosia în posesedarea gurilor Dunării, mai ales a gurii Sulina, care este cea mai mare și mai cercetată din toate“.

Uniunea vamală dintre Moldova și Țara Românească stabilită doar pentru scurt timp de generalul Kisseleff, a fost efectuată la 1 ianuarie 1848, ca un pas înainte pe drumul înfăptuirii lărgirii pieței interne și a unirii principatelor. Ziarele au publicat liste de numeroși ruși care au venit în ajutorul sinistraților bucureșteni de pe urma marelui foc din martie 1847². În septembrie același an, militarii noștri au luat pante la Elisavetgrad la manevrele armatei ruse. Greutățile economice, urmare a anului secetos și a lipsei de organizare din țară, au făcut în 1848 guvernul rusesc să acorde Moldovei și Țării Românești un împrumut de 300 000 de ruble argint³. Profesorul F. Brunserie în anul următor despre comerțul Moldovei cu regiunile învecinate rusești: în 1846 în Moldova, unde bîntuie foametea, se importau cereale, produse fabricate, lumînări de ceară, manufactură ș.a., iar din Moldova se exportau sare, vin, gudron, piei, nauci voloșești, pietre de moară ș.a.

Înrîuriri rusești, din cele mai felurite — nestudiate și de aceea uitate cu timpul — se constată în multe domenii ale vieții noastre economice și sociale. De pildă, pentru îmbunătățirea soiurilor de cai, domnitorul Mihail Sturdza a încuviințat în 1841 statornicirea hipodromurilor la Iași, Fălticeni și Galați. Este o înrîurire a Odesei și Chișinăului, unde un maneaj închis fusese clădit încă în deceniul al treilea, iar în 1834 a luat ființă comitetul de alergări de cai. În nuvela „Skacika“, publicată în 1841, Constantin Negruzzi a descris o alergare de cai din Chișinău. Șase ani mai târziu D. Suțu a publicat o broșură „Despre hipodromie sau alergări de cai și despre folosurile însemnătoare ce ele ne aduc la îmbunătățirea soiului cailor în Moldova“; el a patronat alergările de cai din 1857, iar în 1862 s-a înființat Jockey-Clubul din Iași. La București, unde promotorul curselor de cai a fost Sașa Blaramberg (1840—1895), Jockey-Clubul a luat ființă abia în 1875, dar mult mai înainte decît în alte capitale din sud-estul Europei, îndepărtate de pulsul trepidant al portului Odesa⁴.

*
* * *

Reacțiunea europeană din anii 1848—1849 a găsit în trupele lui Nicolae I instrumentul necesar înăbușirii zguduitoarelor mișcări populare, care urmăreau răsturnarea învechitei orînduiri feudale necorespunzătoare caracterului

¹ „Spicuitorul moldo-român“, iulie-septembrie 1841, p. 108.

² „Bukarester deutsche Zeitung“, 3 ianuarie, 23 martie 1848, adaos, ș.a.

³ „Buletin foaie oficială“, 1848, p. 329.

⁴ Cai de rasă erau cumpărați din Rusia de unii proprietari romîni; de pildă Nicolae Hagi-Moscu, cu renumita herghelie de la Cocargea Ialomița, cumpără în 1867 cai din hergheliile lui A. P. Krasovski din Odesa.

forțelor de producție. Cauzele acestei revoluții, inclusiv a revoluției burghezo-democrate din 1848 din țările noastre, nu pot fi căutate așadar în tendințele unor conducători, ci în starea socială generală și în condițiile de viață ale popoarelor. Țarul nu reprezenta însă Rusia întreagă, ai cărei fruntași democrați contribuiau din plin la lupta revoluționară generală împotriva feudalismului reacționar. Pe de altă parte, Nicolae I nu era unicul dușman al revoluției, deoarece, prin înăbușirea mișcării chartiste, în aprilie 1848, guvernul englez — așa cum arată Marx și Engels — dăduse cea dintâi lovitură serioasă revoluției europene. Guvernul țarist se temea însă, mai ales, de o agravare a crizei regimului feudalo-absolutist, în urma intensificării tulburărilor din sate și orașe, mereu actuale din cauza calamităților ca : foametea, holera și incendiile. De asemenea, revoluția putea să pătrundă ușor în provinciile polone mărghinac, așa încât strămutarea centrului de luptă în Ungaria sau principate prezenta o primejdie deosebit de gravă.

Îndată ce a izbucnit revoluția în Occident, guvernul lui Nicolae I a luat o serie de măsuri pentru consolidarea situației interne a Rusiei. Influența acestor măsuri urma să se resimtă și în țările dunărene. Aici, în fruntea luptei pentru înfăptuirea unui stat național independent, se afla burghezia, mai slab încheșată în Moldova. Cu toate acestea, mișcarea a izbucnit tocmai în Moldova, unde s-a încercat înlăturarea domnitorului Mihail Sturdza. Față de aceste frământări, încă în martie 1848 contele Nesselrode trimisese o notă consulului general Kotzebue, prin care se amenința cu ocupația țării. De altfel, „Albina românească“ (1848, p. 99) scria și ea amenințător că țarul a cerut punerea armatei sale pe picior de război, din pricina tulburărilor din statele vecine.

Când, la Petersburg, au sosit știrile îngrijorătoare despre frământările din principate, Nicolae I s-a grăbit să trimită la fața locului, pentru a doua oară, pe comisarul extraordinar generalul Duhamel, ca să împiedice, dacă nu era prea târziu, o explozie revoluționară în regiunile învecinate Rusiei.

La 28 martie adunarea complotiștilor ieșeni a redactat o petiție către domnitor, cerând introducerea unor reforme. În noaptea înmînării petiției domnitorului, complotiștii au fost arestați¹.

Duhamel, plecat la 1 aprilie din Petersburg, a trecut în grabă prin Iași spre București, unde lucrurile se complicau din ce în ce mai mult. Situația lui Gheorghe Bibescu, domnitor șovăielnic și care nu se bucura de simpatia consulului general Kotzebue, pe zi ce trecea devenea tot mai nesigură. Nu l-a salvat nici sosirea lui Duhamel, primit la București de către revoluționari cu pamflete.

La 9 iunie la Islaz a izbucnit revoluția, pregătită de întregă dezvoltare social-economică anterioară și condusă temeinic de grupul revoluționar în frunte cu Nicolae Bălcescu, susținut de masele populare. S-a format un guvern provizoriu, iar domnitorul înfricoșat a abdicat în noaptea de 13 iunie. Proclamația de la Islaz prevedea egalitatea drepturilor politice pentru cetățeni, libertatea tiparului, emanciparea clăcașilor, dezrobirea țăganilor, învățământul general ș.a.

¹ Traducerea rusească a rapoartelor cu privire la răzvrătirea Moruzeștilor și Cantacuzinilor din aprilie 1848 și la expulzarea lui Constantin Moruzi dincolo de Prut, vezi la Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 3899, p. 38 și urm. și p. 130; despre arestarea Cantacuzinilor, *ms. rom.* nr. 1030. Și la 4 octombrie 1848 consulatul țarist din Iași se interesa de cărțile și revistele revoluționare răspândite în țară (doc. MCXVII. 8, Academia R.P.R.).

La 13 iunie Duhamel și Kotzebue au părăsit orașul București, protestând împotriva răsturnării regimului regulamentar. La consulatul Rusiei, a rămas primul dragoman Kotov¹. Duhamel a plecat la Leova unde, la granițele Moldovei, era concentrat un corp de armată, comandat de generalul Gerstenzweig. În conformitate cu mandatul dat de guvern, Duhamel a cerut ca aceste trupe să înainteze în Țara Românească, pentru a susține restabilirea regimului regulamentar. La 19 iunie o divizie de infanterie, un batalion de husari cu tunuri și câteva sute de cazaci au trecut granița, în drum spre Birlad, iar Duhamel a plecat la Iași, de unde putea întreține mai ușor corespondența cu guvernul din Petersburg.

La primirea știrii despre apropiata intrare a trupelor rusești în principate, — povestește Duhamel — în mintea împăratului au încolțit șovăieli, așa că trimise de îndată un curier la generalul Gerstenzweig, ordonându-i să oprească deocamdată intrarea trupelor. Duhamel sosi în grabă la Birlad, ca să-l facă să înțeleagă pe Gerstenzweig că retragerea corpului expediționar ar știrbi prestigiul guvernului, rugându-l totodată să aștepte răspunsul împăratului la știrea intrării trupelor în Moldova. Bătrînul Gerstenzweig n-a cedat nici unui argument și s-a retras în grabă la Leova, unde l-a și găsit noul curier împărătesc, care-i făcea cunoscut că, de vreme ce forțele rusești au trecut în Moldova, ele trebuie să rămână acolo pînă la limpezirea evenimentelor. Unitățile rusești au reocupat pozițiile de lingă Birlad.

Șovăielile amintite izvorău din dorința guvernului țarist de a feri principatele de complicațiile internaționale și de amestecul inevitabil al turcilor în viața locală. În ceea ce privește Anglia, guvernul ei era preocupat de propriile frământări interne; de altfel, o dată cu intensificarea tulburărilor din Ungaria, guvernul englez prefera ca noul focar revoluționar să fie izolat, consolidându-se astfel temelile monarhiei habsburgice, aliata Angliei în lupta împotriva extinderii influenței rusești în Balcani. Curtea vieneză cerea și ea intervenția forțelor țarului, în primul rînd în Transilvania, pe care o prezenta drept centru al mișcării polone de eliberare.

Ca și înaintarea trupelor rusești în Moldova, retragerea generalului Gerstenzweig la Leova a produs schimbări politice la București. Guvernul provizoriu s-a reinstalat la cîrma țării, încurajat de negocierile cu Suleiman-Pașa, comisarul extraordinar turcesc care a recunoscut provizoriu locotenența domnească alcătuită din Eliade-Rădulescu, N. Goleșcu și Cristian Tell, precunizatori ai reformelor mai moderate. Poarta n-a îndrăznit, însă, să-și ducă pînă la capăt acțiunea ostilă guvernului din Petersburg, nădăjduind — poate — să profite mai mult de această rară ocazie de colaborare. Fuad-Efendi, noul comisar extraordinar sosit la 27 august la Galați, l-a înlocuit pe Suleiman-Pașa. A patra zi trupele turcești, conduse de renegatul Omer-Pașa (fostul sergent austriac Lataci), și-au început marșul în Țara Românească. Masele populare din București în frunte cu pompierii căpitanului Zăgănescu au opus rezistență turcilor, care au provocat, la 13 septembrie în Dealul Spirii, un groaznic măcel... Trupele țariste înaintară și ele în Țara Românească², trecînd apoi de asemenea în Transilvania.

¹ Evstafie Semionovici Kotov, consilier de stat, moare în 1854 la București, după 48 de ani de serviciu în diplomatie („Gazeta de Moldavia“, 1854, p. 127).

² Corespondența comandamentului rusesc din anii 1848—1849 cu autoritățile Țării Românești, la Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 3836, 3837, 3842—3816, 3868, 3873, 3900.

Cu toată grabnica potolire a revoluției, trădată de majoritatea burgheziei și de boierimea liberală, însemnătatea ei rămîne totuși considerabilă : revoluția din 1848 a zguduit din temelii orînduirea feudală, a răscolit masele dornice de libertate și a îmbogățit experiența poporului în lupta pentru eliberarea socială și națională.

De teama mișcărilor populare și acționînd în asentimentul monarhiilor din Occident, guvernul lui Nicolae I a consimțit să contribuie la consolidarea puterii turcești, ceea ce a compromis întrucîtva popularitatea Rusiei în ochii popoarelor subjugate din Imperiul Otoman. Încordarea relațiilor dintre Rusia și Turcia continua totuși. Pe cale de negocieri grăbite de prelungirea luptelor revoluționare, în urma misiunii generalului Grabbe la Constantinopol, la 19 aprilie 1849 s-a ajuns la încheierea convenției de la Balta-Liman, prin care s-a hotărît, în mod provizoriu, ca domnitorii din țările noastre să nu mai fie aleși de adunările obștești, ci să fie numiți de sultan pe termen de șapte ani. Urmau să funcționeze divanuri legislative, iar adunările obștești să fie convocate numai în cazuri speciale. (Niște comitete trebuiau să revizuiască la Iași și București Regulamentul Organic, care avea să fie confirmat de Poartă și de guvernul țarist. După o perioadă de șapte ani puteau să fie luate alte măsuri în favoarea principatelor. Decamdată, sub supravegherea unor comisari turoi și ruși, trupele de ocupație rămîneau în țară pînă la trecerea frămîntărilor revoluționare.

Este interesantă paralela ce-o face chiar împuțernicitul țarist, generalul Duhamel, între stările anormale create de noua convenție și cele stabilite în tratatul de la Adrianopol :

„Germenul situației critice în care se zbat în prezent Moldova și Valahia se ascunde chiar în tratatul de pace de la Adrianopol. Prin faptul că principatele treceau sub protectoratul Rusiei, iar Poarta își păstra numai drepturi nominale, se crea o stare de lucruri anormală, care mai devreme sau mai tîrziu trebuia să dea roade amare. În cursul primilor ani după încheierea tratatului de la Adrianopol, nu se puteau sesiza toate greutățile situației, deoarece Turcia, care căuta în primul rînd să-și vîndece rănile pricinuite de război, părea că eliminase principatele din sfera preocupărilor sale. Cu timpul însă lucrurile au luat altă întorsătură. Pe de o parte șoșotirile puterilor străine, care priveau cu invidie creșterea influenței rusești, pe de altă parte împrejurarea că noi eram nevoiți să ne adresăm Porții pentru recunoașterea prin firmane din partea sultanilor a celor numiți sau scoși, a celor surghiuniți, de fapt arătau Porții că prin tratatul de la Adrianopol principiul de suveranitate al Porții rămăsese în putere ; acest principiu, avînd o interpretare foarte largă, îi dădu putința Turciei, folosind împrejurările prielnice, să ocupe în principate situația pe care o avusese înainte. În virtutea tratatului de la Adrianopol, Turcia nu numai că renunțase la dreptul de a mai ține armata în principate, dar i se punea în vedere că nici un ture înarmat n-are dreptul să treacă Dunărea. Acum turcilor li se dădea voie să aibă pînă la 10 000 de oameni oaste, pentru perioada de timp care va fi necesară restabilirii ordinii. În virtutea aceluiași tratat, principatele se bucurau de o deplină autonomie în ceea ce privește administrarea internă, iar Poarta n-avea voie să se amestece în treburile țării. Acum Poarta avea voie să aibă în principate un comisar, atîta timp cît va continua ocupația militară, iar acest comisar va avea desigur o putere hotărîtoare. Tratatul de la Adrianopol căutase să ferească principatele de vasalitatea economică față de Poartă, stabilind o dată pentru totdeauna cuantumul tributului plătit Porții, atît de Moldova, cît și de Valahia. Acum

Însă scaunul de domnitor era scos la mezat la Constantinopol, așa încît hotărîrea din trecut de fapt era revocată, deoarece niciodată nu s-au stors mai mulți bani din Moldova și Valahia, și mai metodic, decît atunci cînd s-a hotărît a li se acorda domnitorilor sume ce trebuiau să acopere cheltuielile de înscăunare, sume care, după mărimea lor, egalau cu cele plătite pentru ocuparea tronului. În sfîrșit, alegerea candidaților, care după tratat revenea Porții, cît și cele petrecute cu domnitorii noi aleși arătau că acțiunea revoluționară susținută de intrigile Porții va fi continuată și mai departe, de acei pe care li-a desemnat în fruntea ocîrmuirii. Așadar, convenția de la Balta-Lîman (cu excepția unor schimbări cerute de împrejurări) a restabilit starea de lucruri existentă înainte de revoluție; dar cele expuse mai sus demonstrează că această convenție, deși iscălită de turci cam silit, le-a redat drepturile pe care le pierduseră prin tratatul de la Adrianopol“.

*
* *

Lupta revoluționară a continuat în țară și peste hotare. Trupele țariste au stat în principate din iunie 1848 pînă la 1 iunie 1851. Deși ocupația servea interesele țarismului, totuși soldații ruși au împiedicat, atît cît era cu putință, abuzurile trupelor de ocupație turcești.

Schimbările de domni n-au îmbunătățit conducerea statului: Bibescu a fost înlocuit la domnie de fratele său, Știrbei, iar Sturdza, aflînd despre negocierile ruso-turcești din februarie—aprilie 1849, sub cuvînt de inspectare a țării, plecă din Focșani la Viena, urmînd la domnie nepotul său de soră, Grigore Ghica. Consulii generali țariști, Carol Kotzebue¹, apoi consilierul de stat Halcinski², supravegheau ocîrmuirea țării, căutînd popularitate mai cu seamă în sînul mării boierimi. În corespondența Goleștilor, ostili reprezentanților țariști care luaseră parte la surghiunirea revoluționarilor din 1848, se vorbea despre descoperirea unui complot filorus, urzit pentru a prelungi șederea rușilor în principate. În fruntea conspirației ar fi stat Nicolae Mavros. În septembrie 1850, un guvern filorus a luat ființă³, dar — scrie Al. C. Goleseu-Albul — „dacă ar fi fost puși alți boieri, tot una ar fi fost, că toți mării boieri sînt ruși...“⁴.

În fruntea forțelor rusești din principate se afla generalul Alexandru Lüders⁵, căruia gazetarul Zaharia Karkaleki⁶ i-a închinat în 1849 o odă, tipărită pe foi volante⁷. Alt cărturar, A. Hermeziu⁸, a publicat, în suplimentul la ziarul „Zimbrul“ din Iași la 5 decembrie 1850, versuri închinare rușilor.

¹ Mutat în 1847 din Iași la București („Albina romînească“, 1847, p. 138). La Iași este numit Feodor Antonovici Tumanski, poet, reprezentant consular amintit aici în 1846 de Porfirie Uspenski. Tumanski a murit în 1853 la Belgrad.

² „Gazeta de Moldavia“, 1850, p. 62, 178.

³ Gheorghe Filipescu, Ion Slătineanu, Manuil Arghiropol, Ioan Manu și Ioan Oteteșeanu.

⁴ În aprilie 1851 domnitorul Știrbei își căsătorii fata cu un ofițer rus. Despre numarul mare de boieri filoruși, vezi memoriul francez publicat în revista „Cercetări istorice“, 1932—1933, p. 251—260.

⁵ Necrologul generalului Lüders (1790—1874), în ziarul „Telegraful romin“, 1874, p. 47.

⁶ De origine macedonean (1785—1856), editor la Buda și București.

⁷ Academia R.P.R., f. v. 1268.

⁸ Frații Hermeziu învață la școala militară din Petersburg (Academia R.P.R., doc. CCCXXVIII. 64; doc. DCCCLXXXII. 36).

Și la Brașov au fost tipărite, în 1849, versuri închinare unui general rus, iscălite de Carol Folnes. Aceste manifestări provin îndeosebi din partea claselor dominante din principate, deoarece alta era situația generală a acestei ocupații de reprimare a revoluției, fundamental deosebită de cele din trecut. În același timp, printre altele, guvernul rus a vărsat o sumă de bani pentru înființarea în 1850 a spitalului de la mănăstirea Neamț, al cărui stareț, Neonil, a fost decorat cu ordinul sf. Ana¹. Mihail Kogălniceanu, de altfel susținut de Neonil la înființarea unei fabrici de postav², lauda la 5 august 1859, în Comisia centrală, acest spital — „cel anai frumos edificiu în țara Moldovei“³. La 31 octombrie 1850 căpitanul rus Simion Mazaraki (1823—1880), însărcinat de generalul Lüders cu alcătuirea statisticii Munteniei, a cerut prin foi volante „oarecare științe“ asupra drumurilor, producției naturale, mișcării populației, industriei și comerțului țării⁴. Altă foaie volantă statornicea normele pentru recensământul populației⁵. Topografii ruși au continuat lucrările cu privire la îmbunătățirea hărților locale. O hartă rusească a principatelor a fost retipărită în 1853.

Încă din 1851 la Petersburg au început să apară operele istorice privitoare la campania din Ungaria și Transilvania, unde trupele țariste comandate de Paskevici au înăbușat în 1849 ultima manifestare a revoluției europene⁶; aceste lucrări conțineau un bogat material asupra operațiunilor militare din principate. Descrierea războiului din Transilvania, redactată de A. A. Nepokoicițki⁷, șef de stat major în următoarele războaie ruso-turcești, a fost tipărită în 1858, precedând cartea lui I. Oreus din 1880. Cu timpul, ofițerul P. V. Alabin (1824—1896) va publica însemnările sale din patru campanii (1849—1878), care merită să fie cercetate, ca și amintirile altor martori oculari — D. Ahșarunov, A. Baumgarten ș.a.

În ajunul retragerii trupelor rusești din principate, la 31 martie curierul special al țarului, Stremuhov, a adus domnitorului Grigore Ghica la Iași ordinul sf. Ana, trecând la 3 iunie la București, ca să înmâneze aceeași decorație domnitorului Barbu Știrbei. În septembrie 1852, cu ocazia inspecției trupelor la Voznesensk, în Rusia, țarul a fost salutat de demnitari moldoveni și munteni⁸.

*
* * *

Apropierea ruso-austriacă a dat prilej împăratului Nicolae I, în cursul unor vizite în Austria și Anglia, să pună în discuție problema împărțirii Turciei. Puterile occidentale se opuneau, însă, oricărei întăriri a influenței rusești în zona Mediteranei.

Departe de a subestima tendința de cuceriri și politica externă de clasă a țarismului, trebuie totuși să arătăm că adversarii săi occidentali manifestau tendințe expansioniste și mai pronunțate, bazate pe puternica dezvoltare capitalistă a țărilor lor. Totuși, putem ușor înțelege aprecierea clasicilor marxis-

¹ Diploma din 11 octombrie 1849 la Academia R.P.R., documentul CCCVIII, 20.

² „Industria moldovană“, „Gazeta de Moldavia“, 1854, p. 86.

³ „Protocoloalele Comisiei centrale a Principatelor Unite“, prot. XXXVIII, p. 11.

⁴ Academia R.P.R., f. v. 126°

⁵ *Ibidem*, f. v. 1071.

⁶ Prin „Buletin gazeta oficială“ (1849, p. 333). Duhamel a anunțat încetarea campaniei rusești din Ungaria.

⁷ Despre Nepokoicițki (mort în 1881), vezi „România liberă“. 1877, nr. 14.

⁸ „Gazeta de Moldavia“, 1852, nr. 77.

mului că : „un război cu Rusia ar putea aduce după sine o explozie revoluționară generală pe continent“¹, deoarece, în numeroase articole, Marx și Engels stăruiau asupra rolului hotărâtor pe care „jandarmul Europei“ l-a avut în reprimarea revoluției din anii 1848—1849 în centrul Europei ; în același timp, Nicolae I a împrumutat monarhiei habsburgice șase milioane de ruble pentru lupta împotriva revoluției în Italia

Înfrângerea mișcării revoluționare din Ungaria, care a însemnat o izbândă a reacțiunii militare feudalo-monarhice în Europa, a ridicat prestigiul lui Nicolae I. Condițiile internaționale favorizau realizarea planului guvernului țarist de recâștigare a pozițiilor pierdute în Orientul Apropiat. Adversarii Rusiei și-au strâns însă rîndurile, trecînd la acțiuni comune ; contradicțiile dintre marile puteri europene — oglîndind puternicile contradicții social-economice și de clasă dinăuntru lor — s-au adîncit și mai mult. Pentru Rusia, asigurarea trecerii prin strîmtori prezenta o însemnătate vitală. Franța, cu interesele ei în Egipt și la Constantinopol, și Anglia, care prefera să domine pe cale diplomatică întregul Imperiu Otoman și se temea de înaintarea Rusiei în Asia Centrală, susțineau pe sultan împotriva rușilor. Guvernul englez nu putea să consimtă ca Rusia să stăpînească strîmtorile, fapt care ar fi echivalat — din punct de vedere economic și politic — cu o lovitură grea dată puterii britanice. Negustorii englezi, pentru a nu mai avea de-a face cu îngrădirile vamale din Rusia, și-au intensificat operațiile comerciale în principate. Pe negustorii occidentali îi stingherea, de asemenea, importantul comerț al cerealelor prin Odesa ; posibilitățile pieții de cereale din Odesa împiedicau instaurarea unei exploatari pe bază de monopol în țările noastre. Statelor occidentale ostile Rusiei li s-a asociat și monarhia habsburgică, salvată de trupele lui Nicolae I în timpul revoluției din 1848, dar care folosea Turcia drept stăvilă împotriva extinderii influenței Rusiei. Austria căuta să acapareze navigația pe Dunăre și comerțul din regiunile învecinate, blocînd drumul Rusiei spre Balcani.

În ianuarie 1853, într-o convorbire avută cu ambasadorul Angliei, Nicolae I a reluat discuția cu privire la împărțirea Turciei. Împăratul a propus ca principatele, care constituiau de altfel în acea vreme state de sine stătătoare sub protecția Rusiei, să beneficieze de această stare de lucruri, ca și Serbia și Bulgaria. În schimb, Anglia urma să-și instaureze stăpînirea în Egipt și pe insula Creta. Englezii au respins propunerea, socotind că Rusia, luînd în stăpînire strîmtorile, ar deveni invulnerabilă pentru flota lor și că rușilor li s-ar deschide posibilități noi de cuceriri în Turcia și Persia. Cercurile comerciale engleze la rîndul lor sufereau de restricțiile impuse de ruși în Asia Centrală.

Refuzul Angliei l-a făcut pe Nicolae I să forțeze desfășurarea evenimentelor. Contînd pe o prăbușire a Imperiului Otoman la cel dintîi conflict armat, țarul a însărcinat pe ministrul de marină Menșikov să prezinte la Constantinopol cererile sale sub o formă ultimativă. Drept răspuns, guvernul englez a numit în februarie 1853 în postul de ambasador al Angliei în Turcia pe Stratford-Redcliffe, un dușman înverșunat al Rusiei (deoarece Nicolae I refuzase să-l primească, în 1832, ca ambasador la Petersburg).

La 28 februarie 1853 Menșikov a sosit la Constantinopol. El a propus sultanului încheierea unui tratat de alianță împotriva Franței. Stratford-Redcliffe, care a descins în capitala otomană la 5 aprilie, a reușit să iscălească

¹ K. Marx și F. Engels, *Opere*, vol. IX, E.P., 1959, p. 301.

pentru Anglia un tratat cu Poarta, așa încît la 21 mai 1853 Menșikov a părăsit Constantinopolul. Ciocnirea dintre diplomația anglo-franceză — a cărei apropiere se cimentase în lupta comună împotriva lui Menșikov — și diplomația rusă devenea tot mai aprigă. Refuzul Turciei de a primi condițiile Rusiei trebuia să ducă la o intrare a trupelor rusești în principate, ca mijloc de constrîngere a Porții.

Nota contelui Nesselrode din 30 mai 1853, anunțînd apropiata intrare a trupelor rusești în principate, a dat un nou impuls propagandei ostile Rusiei. La 1 iunie lordul Clarendon a făcut cunoscut ambasadorului Franței la Londra hotărîrea guvernului Angliei de a trimite flota engleză în golful Bezika, de lângă Dardanele. Istoricii englezi recunosc că ordinul adresat flotei engleze, de a se deplasa spre Dardanele, fusese dat mai înainte de a se primi știrea că împăratul Nicolae I a ondonat trupelor sale să ocupe principatele. La 13—14 iunie flota unită engleză și franceză a aruncat ancora în golful Bezica. La 20 iunie Nesselrode a protestat împotriva acestui act, care ar fi avut ca urmare ocuparea principatelor. A treia zi trupele rusești au intrat în Moldova¹. Ca să-și asigure flancul, Nicolae I a încercat să reia planul de împărțire a Turciei cu vechiul său aliat, împăratul Austriei. Dar, tenându-se de mișcarea revoluționară din interior și dornică de a profita la maximum de situația tulbură din Balcani, curtea vieneză a început o serie de negocieri pe cît de fătarnice, pe atît de dușmănoase Rusiei.

Pentru operațiunile din principate au fost desemnate: corpul IV de infanterie (57 794 de oameni), o parte a corpului V de infanterie (21 803 de oameni), apoi trei regimente de cazaci (1 944 de oameni). La 26 mai 1853 generalul adjutant M. D. Gorciakov a fost numit comandantul acestei armate². Gorciakov, fostul șef de stat major al mareșalului Paskevici,³ nu avea însă calitățile necesare unui comandant de oștire. Nchotărîrea lui se explică și prin atitudinea negativă a lui Paskevici față de această campanie. Deși mareșalul nu îndrăznea să contrazică pe împărat, el se manifesta împotriva acestui război, socotind mai importantă pătratarea Poloniei — al cărei guvernator suprem era, decît o campanie al cărei rezultat era îndoielnic.

Gorciakov nu dispunea de unități suficiente pentru ocuparea principatelor și pentru ostilități. Trupele nu aveau armamentul, proviziile și medicamentele necesare pentru susținerea unei campanii grele. Fraudele în legătură cu aprovizionarea armatei dăunau serios operațiunile militare⁴.

În iulie 1853 a fost temporar înlăturată ficțiunea suzeranității sultanului, incompatibilă cu ocupațiunea rusească. Domnitorilor li s-a interzis să mai păstreze legături cu Poarta, precum și să plătească sumele datorate vistieriei turcești. Curînd domnitorii au părăsit capitalele; o dată cu ei au plecat și consulii englezi și francezi. Vasele anglo-franceze au profitat de ocazie ca să pătrundă iar în Marea Neagră, motivînd trecerea strîmtorilor prin necesitatea de a transporta pe consulii lor din principate. Negocierile pentru solu-

¹ „Gazeta de Moldavia“, 1853, p. 203.

² Cancelaria diplomatică a comandamentului o conducea Carol Kotzebue („Gazeta de Moldavia“, 1853, p. 209), fostul consul general, în timp ce fratele său, Pavel Kotzebue, era șef de stat major al armatei.

³ Despre mareșalul I. F. Paskevici (1782—1856) apare în „Calendarul popular pentru anul 1846“ (București, p. 25—31) articolul: „Contele Paskevici, guvernator al Crăiei Poloniei“.

⁴ Problema aprovizionării trupelor rusești din principate în anii 1853—1854 a provocat polemici, susținute de Feodor Zatlér (1805—1876), intendentul armatei. ș.a.

ționarea pașnică a „crizei orientale“, puse la oale prin Viena și acceptate de Rusia, n-au reușit, guvernul sultanului propunând amendamente sugerate de Stratford-Redcliffe, cu totul de neacceptat. Puterile occidentale și-au intensificat presiunea diplomatică asupra Porții. A urmat ultimatumul turcesc din 14 septembrie, apoi declararea de război la 22 septembrie 1853.

Turcii aveau o armată de cel puțin 145 000 de oameni, precum și cavaleria bașibuzucilor, care teroriza populațiile subjugate Imperiului Otoman. În fruntea acestor trupe se afla Omer-Pașa, ale cărui succese, supraestimate de presa occidentală, s-au datorat nu atât însușirilor sale personale de strateg, cât greșelilor unor generali țariști. În statul major al lui Omer-Pașa activau numeroși poloni și unguri, refugiați politici din anii 1831 și 1848—1849.

Într-un memoriu înaintat împăratului în septembrie 1853, mareșalul Pașkevici stăruia asupra posibilității alcătuirii unor detașamente din populațiile asuprite din Imperiul Otoman. Moldovenii și valahii urmau să formeze un corp de 10 000 de oameni. Cu cât situația militară din sud-estul Europei se complica, cu atât proiectul constituirii acestor trupe auxiliare a preocupat din ce în ce mai mult pe guvernantii țariști, fără să dea însă rezultate concrete. Generalul Gorciakov a încredințat miliției băștinașe serviciul polițienesc.

Mulți localnici își manifestau sincera lor simpatie față de acțiunile Rusiei, care duceau la scuturarea definitivă a jugului otoman. Când ostilitățile au obținut forme concrete de război, în „Gazeta de Moldavia“ (1 martie 1854) au apărut versurile traduse de C. Negruzzi din „Severnaia peela“ (nr. 37): „La ocazia rebelului de acum“. Aceeași gazetă a lui G. Asachi (1854, p. 90) publica versurile poetului rus Feodor Glinka (1788—1880), care „cu dibăcie s-au parafrazat în limba românească de d. postelnic C. Negruzzi“: „Ura! Ce resflă amorul cel mai curat pentru Patrie“... Alt literat moldovean, care la aceeași epocă a cântat armata rusească, a fost Ioan Ianov¹, autorul odelor, la citirea manifestului țarului din 9 februarie 1854 și „La ocazia trecerii armiei I-a a Rusiei peste Dunăre, la 11 martie“ („Gazeta de Moldavia“, 8 și 25 martie 1854).

Situația din principate se aseamăna întrucîtva cu vremurile de mai demult. La București, generalul-adjutant A. I. Buddberg a fost numit comisar extraordinar și plenipotențiar, subordonat comandantului armatei; Nicolae Gjers conducea cancelaria sa diplomatică². La Iași, postul de vicepreședinte al divanului a fost încredințat lui P. A. Urusov, urmat apoi la începutul anului 1854 de C. I. Osten-Saken, cancelaria lor fiind condusă de Feodor Bühler, care funcționa de la 1850 ca secretar al consulatului Rusiei la București³.

¹ Ioan Evdochin Ianov (1834—1903) a fost magistrat, apoi — de la 1867 — avocat. Dicționarul „Junimii“ (la Academia R.P.R., ms. rom. 1488, p. 73) indică anul 1836 ca dată a nașterii, ceea ce este puțin verosimil.

² Nicolae Gjers (1820—1895), de la 1841 dragomanul adjunct al consulatului Rusiei din Iași, a luat parte în anii 1848—1849 la campania din Transilvania în calitate de funcționar al cancelariei diplomatice a generalului Lüders. Numit în 1850 la Constantinopol, mutat în toamna anului următor în postul de consul la Iași („Buletin“, 7 octombrie 1851), în anii 1858—1863 el a fost consul general la București, iar în anii 1882—1895 ministru al afacerilor străine al Rusiei.

³ Cărți de felul „Slujbei sf. Haralambie“, seriere tipărită în 1853 la Neamț, aminteau pe frontispiciu pe conducătorii ruși, zugrăviți pe locul rezervat stăpînitorilor țării, de pildă în biserica clădită în 1854 prin stăruința locuitorilor din satul Izvoarele-Prahova.

Românii s-au înrolat în cadrele armatei rusești. Chiar printre adjutanții generalului Gorciakov găsim pe Dadu Filipescu și pe Iorgu Costache Sturza¹: pentru campania din Crimeea, Filipescu a căpătat o spadă de onoare, a slujit apoi în armata română, iar în 1877 a fost adjutant atașat pe lângă comandamentul armatei ruse. Căpitanul Iorgu Bălăceanu² s-a distins la Sevastopol. Doctorul Căhak a activat în Rusia. O unitate militară, recrutată în țările noastre³, a luptat de partea rușilor în Crimeea; generalul Gorciakov lauda pe voluntarii comandanți de Panaiot Moruzi⁴; șeful unor voluntari din țările noastre a fost ucis în bătăliile de la Eupatoriya⁵. Un număr de 145 de artileriști au fost decorați în 1859 cu medaliile rusești, pentru participarea la campania din 1853—1854⁶.

La 20 octombrie 1853 s-a aflat că turcii, încurajați de prezența flotei anglo-franceze și de concentrarea trupelor austriece la granița principatelor, au trecut Dunărea la Turtuțaia. Din vina generalului Dannenberg, carantina de la Oltenița a fost ocupată de atacanți. Aceeași nehotărîre a unor comandanți țariști a provocat insuccesul lor de la Cetatea. La 18 noiembrie flota rusă, comandată de amiralul Nahimov a distrus la Sinope flota turcă. Poarta a obținut împrumuturi la Paris și Londra. În noaptea de 3—4 ianuarie 1854 forțele navale anglo-franceze au trecut din Bosfor în Marea Neagră, ca să împiedice acțiunile flotei ruse.

În Epir grecii răsculați luaseră armele împotriva turcilor; neliniștea domnea și în Serbia. Austriecii amenințau pe sârbi cu ocupația militară. Într-adevăr, eliberarea slavilor din Imperiul Otoman cu ajutorul rusesc, primejdia stăpînirea asupra slavilor din monarhia habsburgică.

Insuccesul de la Cetatea l-a determinat pe generalul Gorciakov să încerce să fie mai activ. La 4 ianuarie 1854, el avea de gînd să-și îndrepte forțele asupra Calafatului. Între timp, mareșalul Paskevici a fost numit în postul de comandant suprem al trupelor rusești de la granița de vest a Rusiei, precum și a celor din principate.

La 20 februarie turcii au trecut Dunărea lângă Silistra. Atacul a fost respins în bătălia de la Călărăși. La 11 martie la Galați rușii au trecut pe malul drept al Dunării. Anglia și Franța au declarat război Rusiei.

Ocuparea cetății Silistra putea să asigure armatei ruse o bună poziție strategică, dar Paskevici insista asupra retragerii trupelor din principate. Mareșalul stăruia asupra primejdiei intervenției armatei austriece, care iscălise în aprilie 1854 un tratat de alianță militară cu Prusia, ostilă și ea Rusiei din pricina opoziției lui Nicolae I față de problema unificării Germaniei. În iunie, Turcia a încheiat două convenții cu Austria, îndemnînd-o să ocupe principatele.

Din pricina șovăielii în acțiunile militare, atacul rusesc împotriva Silistrei n-a reușit. Detașamentul colonelului Karamzin a fost înfrînt la Caracal. Vorbînd de insuccesele rusești de la Oltenița, Cetatea și Caracal, ofițerul român Pandele Cerchez scrie următoarele: „La aceste izbiri tot turcii au atacat pe

¹ Iorgu Sturza, maior de husari de Pavlograd în 1857 (Academia R.P.R., arhivă 1072), a murit în 1865.

² Iorgu Bălăceanu a trăit între anii 1831—1875.

³ Privitor la inspecția voluntarilor, făcută la Iași de generalul Sallos, scrie „Gazeta de Moldavia“, 1854, p. 93.

⁴ „Gazeta de Moldavia“, 1855, p. 112.

⁵ *Ibidem*, p. 84.

⁶ „Monitorul oficial al Țării Românești“, 1859, p. 503. Despre voluntarii înrolați în armata rusă vezi și documente la Arhivele Statului din București, Vistieria Țării Românești, nr. arh. 907 1854, f. 196, 197, 198, 200, 201, 213 ș.a.

muscali, căci mai toți șefii lor erau francezi, englezi și de alte nații și de aceea au făcut isprăvi“; nici cetățile de dincolo de Dunăre n-au putut fi luate de ruși „fiind pregătite întăriturile de străini“.

Mareșalul Paskevici însuși, suferind o contuzie la asediul Silistrei, a părăsit comanda armatei. În noaptea de 8—9 iunie, generalul Gorciakov a primit ordinul de a se retrage din principate.

*
* *
*

Lupta Rusiei pentru înlăturarea dominației otomane a fost oprită de războiul din Crimeea, care a prilejuit — cu sprijinul puterilor occidentale — reinstaurarea suzeranității sultanului în principate, încă pe o perioadă de un pătrar de veac.

În Crimeea se desfășura războiul, cu legendara apărare a cetății Sevastopol. În Caucaz rușii au cucerit cetatea Kars.

Retragerea trupelor rusești din principate deschidea porțile agresiunii austriece. Austria trecea printr-o criză economică, încât Hess și alți generali austrieci se exprimau împotriva intrării țării lor în război; însă Franța amenința — în caz contrar — să-și trimită forțele în nordul Italiei. Pe de altă parte, curtea vieneză — cu ajutorul Franței și Angliei — spera să-și consolideze pozițiile din țările dunărene, unde trupele austriece, comandate de Coronini, au și descins în grabă. Folosindu-se de atitudinea Austriei și de atacurile armate ale aliaților, turcii ar fi dorit să înainteze. Ziarele noastre comentau în octombrie 1854 posibilitatea unei asemenea ofensive; dar aceasta ar fi putut să trezească un contraatac al trupelor rusești, de care se temeau — cu toate asigurările Prusiei — chiar austriecii. Curtea vieneză, susținută de Prusia, a cerut asistența Confederației germane, în eventualitatea unui asemenea „atac“ rusesc. Lui Coronini i s-a dat ordin să nu stingherească mișcărilor lui Omer-Pașa; comandantul turc aștepta numai debarcarea unui corp expediționar francez de 20 000 de soldați, ca să atace Rusia pe uscat.

Ocupația austriacă urmărea extinderea dominației habsburgice asupra regiunilor dunărene. Însă chiar ofițerii austrieci, ca Moritz von Angeli, veniți la Iași, considerau această țară drept un „pion înaintat al sferei de influență ruse“, unde rușii și-au făcut sincere prietenii în îndelungatele șederi, pe când măsurile autorităților austriece erau privite ca nelegiuiri opresive. Destul să observăm că pentru furnituri rușii plăteau cu aur, iar austriecii — cu hîrtie. Spre deosebire de ocupația de război rusească din anii 1853—1854, ocupația de pace austriacă din anii 1854—1857 a fost aspru criticată de toți memoria-liștii (Radu Rosetti, prințul Wittgenstein ș.a.). Austriecii au introdus aici regimul legilor marțiale¹. Ei se temeau nu numai de ruși și români, dar și de refugiații politici înregimentați în armata turcă: unguri, poloni, și italieni². La 21 august 1854 Ismail-Pașa și emigranții revoluționari, veniți cu turcii, sînt nevoiți să părăsească orașul București³. În proclamația lui Derviş-Pașa, comisarul sultanului, se vorbește despre expulzarea refugiaților politici, care ar fi făcut agitații anti-austriece⁴.

¹ La 2 mai 1855 („Gazeta de Moldavia“. 1855, p. 139).

² *Ibidem*, 1854, p. 270.

³ *Ibidem*, 1854, p. 278.

⁴ *Ibidem*, 1854, p. 281.

În decembrie 1854, printr-un tratat, Austria s-a asociat Franței și Angliei, cerînd Rusiei să înceapă neîntîrziat negocierii de pace pe baza unor puncte formulate încă din primăvara aceluși an. Cele patru puncte prevedeau: revizuirea tratatului din 1841 referitor la strîmtori, înlocuirea protectoratului Rusiei în țările dunărene, precum și a ocrotirii creștinilor din Imperiul Otoman — prin „garanțiile“ puterilor europene și asigurarea libertății navigației pe Dunăre, prin luarea gurilor marelui fluviu de la Rusia.

Consfăturile ambasadorilor marilor puteri, începute în decembrie 1854 la Viena, n-au dat rezultatele dorite. În ianuarie următor Sardinia a declarat război Rusiei. În martie guvernul rusesc a respins propunerea de a-și reduce forțele navale din Marea Neagră. În ce privește problema principatelor, din cauza războiului Crimeei ajunsă pentru cîțiva ani în centrul preocupărilor diplomației europene, Rusia s-a arătat dispusă să renunțe la situația ei privilegiată și s-a exprimat pentru consultarea poporului român în ce privește organizarea lui interioară.

În toamna anului 1855, de teama reluării negocierilor franco-rusești fără profit pentru ea, curtea vieneză a cerut ca pînă în ianuarie 1856 Rusia să accepte cele patru puncte menționate, precum și un punct redactat nebulos, în legătură cu dreptul rezervat marilor puteri de a formula pretenții noi față de Rusia, „în interesul consolidării păcii“.

Lupta eroică a ostașilor ruși a provocat adversarilor pierderi neașteptate. Contradicțiile interne și externe din Occident s-au agravat, sînd guvernele inamice să consimtă la încheierea păcii. Împăratul Nicolae I a murit în februarie 1855, încît problema tratatului de pace a rămas să fie soluționată de guvernul noului împărat, Alexandru al II-lea.

La 25 februarie 1856 la Paris și-a inaugurat lucrările congresul de pace, cu participarea delegaților Franței, Angliei, Turciei, Sardiniei, Austriei și Rusiei. Față de exigențele Angliei, care căuta să impună Rusiei restricții maritime, Franța, salvîndu-și interesele, s-a arătat mai împăciuitoare, dorind ca Anglia să nu-și întărească și mai mult influența în Orient. În virtutea tratatului elaborat, guvernul țarist a pierdut dreptul să aibă flotă militară în Marea Neagră și cetăți pe țărmul acestei mări. Imperiul Otoman a obținut garanții în ce privește integritatea și independența lui, deși — în fond — tratatul de pace de la Paris a conturat epoca de subjugare semicolonială a acestui imperiu. Strîmtorile și Marea Neagră au fost declarate neutre și libere pentru navigația comercială a tuturor țărilor.

Rusia țaristă nu mai deținea rolul de comandă în politica internațională. Moldova, Valahia și Serbia se bucurau pe viitor de garanțiile marilor puteri europene. Însă atitudinea acestor puteri, față de țările noastre, se deosebea radical. Rusia sprijinea unirea și independența Moldovei și Țării Românești, ceea ce concorda cu interesele noastre naționale, dorind să-și păstreze influența în noul stat vecin. De altfel, independența acestor țări însemna slăbirea Turciei și stăvilirea tendințelor expansioniste ale Austriei. Franța — după ce în timp de război Napoleon al III-lea a oferit Austriei principatele dunărene în schimbul Lombardiei — de această dată susținea și ea independența noastră, deși prin crearea unor state-tampon, ca Polonia și principatele, diplomația franceză urmărea țeluri opuse diplomației rusești. În schimb, poziția Austriei, de sprijinire a Turciei și încercarea de a-și infiltra astfel dominația în teritoriile ei — cu atît mai mult cu cît era vorba de Dunăre, Marea Neagră și regiunile învecinate — a corespuns țelurilor Angliei, care căuta să-și păstreze hegemonia pe ruinele întregului Imperiu Otoman.

Astfel, în problema țărilor noastre, la congresul de la Paris diplomația franceză s-a manifestat de acord cu tendințele Rusiei. Pretențiile adversarilor Rusiei în legătură cu libertatea navigației pe Dunăre, care implica revizuirea granițelor Moldovei, nu s-a soldat — în consecință — pe de-a întregul în sensul dorit de curtea viencă. Numai județele de sud-vest ale Basarabiei au fost cedate de diplomații țariști suzeranității turcești, în felul acesta închi-zându-se Rusiei ieșirea spre Dunăre¹. Administrația fluviului s-a încredințat unei comisii a țărilor riverane (Austria, Bavaria, Württemberg și Turcia) cu reședința la Viena. La lucrările comisiei participau, *din partea Turciei*, și reprezentanții Serbiei, Valahiei și Moldovei. Curînd a fost semnată convenția de navigație de la Viena, încheiată la 7 noiembrie 1857 între Austria, Bavaria, Württemberg și Turcia. Convenția impunea restricții navigației și negocului altor țări, ceea ce a stîrnit nemulțumirea puterilor europene, la al căror protest tentativa Austriei a eșuat.

Tratatul de pace de la Paris, iscălit la 30 martie 1856, a înlesnit pentru multe decenii accesul diplomației vieneze în Balcani. Totuși, acest congres n-a însemnat triumful, ci prăbușirea politicii de duplicitate a Austriei — preludiu al catastrofei de mai tîrziu a monarhiei habsburgice. Nici uneltirile internaționale ale Turciei n-au izbutit.

*
* *
*

Dezvoltarea forțelor de producție, întărirea continuă a relațiilor noi de producție corespunzătoare, capitaliste, creșterea orașelor au contribuit la dezvoltarea burgheziei și la înviorarea unei culturi corespunzătoare. În rădăcinarea capitalismului și lărgirea pieței interne au dat naștere necesității creării statului național. Burghezia cerea înlăturarea barierelor dintre țările noastre, ceea ce i-ar înlesni colaborarea cu burgheziile străine pentru exploatarea maselor muncitoare.

Înă în timpul războiului Crimeei masele populare de la noi, conduse de revoluționari, au început lupta pentru înfăptuirea Unirii. Ideile oamenilor cu vederi înaintate nu corespundeau intereselor boierimii, care încerca să-și mențină puterea politică în stat. Pentru întărirea pozițiilor interne ale anti-unioniștilor, curtea vieneză trăgănea retragerea trupelor de ocupație din Moldova și Țara Românească, fixată pentru octombrie 1856. Ca urmare, în noiembrie același an, ambasadorii Rusiei și Franței au intervenit prin note diplomatice la Constantinopol, cerînd lămuriri relativ la prelungirea ocupației austriece în principate.

În interiorul țării comitetele unioniste duceau o susținută campanie pentru unire. Acțiuni diplomatice au silit Turcia să lungească baza electorală în alegerile pentru divanurile ad-hoc. Totuși, N. Vogoridi, caimacamul Moldovei, se face unealta intrigilor antiunioniste și contribuie la falsificarea primelor alegeri în divan. În criza politică izbucnită în anul 1857, puterile unioniste rup relațiile cu Poarta, dar Franța cedează și se ajunge, prin compromisul franco-englez de la Osborne, la simpla anulare a acestor alegeri din Moldova. Numai Rusia rămîne întransigentă în sprijinirea unirii principatelor, unde noile alegeri aduc deplina izbîndă a unioniștilor și la 22 mai 1858 cele două divanuri ale Moldovei și Țării Românești se exprimă pentru unire.

¹ Academia R.P.R., doc. MCLVIII.91, din 7 martie 1857.

Din luna mai 1858 conferința de la Paris discută problema Principatelor Unite Moldova și Valahia, cu domnitori separați, confirmați de sultan, și cu o Comisie centrală, cu sediul la Focșani, cu delegați moldoveni și munteni. Rusia, prin P. D. Kisseleff, ambasadorul ei la Paris (1856-1862), a făcut o serie de propuneri în favoarea Unirii și a participat la 19 august 1858 la încheierea convenției elaborate cu privire la organizarea definitivă a Principatelor Unite. Cu toată opoziția Rusiei, problema Unirii a rămas deocamdată nesoluționată, noua lege electorală fiind și ea reacționară. Poporul nostru trebuia prin lupta sa hotărîtă și în frunte cu forțele progresiste să-și cucerească Unirea. Astfel, printr-un îndelungat proces istoric, s-a ajuns la rezultatul firesc de la 24 ianuarie 1859, al înfăptuirii unirii principatelor prin îndoita alegere a lui Alexandru Ioan Cuza (1820—1873) ca domnitor. Diplomății ruse, oglindind simpatia forțelor democratice înaintate ale Rusiei, i-a fost dat să susțină cauza noastră la conferința de la Paris, preocupată în aprilie 1859 de dezbateri referitoare la situația din principate. În sfârșit, la 6 septembrie același an, a fost iscălit protocolul de recunoaștere a îndoitei alegeri a domnitorului Cuza.

Sfătuit de conferința de la Paris, sultanul a confirmat în mod excepțional, prin două firmane separate de investitură, alegerea îndoită a domnitorului Cuza. Pentru a activa sprijinul Rusiei în problema desăvârșirii unirii pe plan administrativ, la 30 august 1861 o delegație românească a vizitat Livadia, în Crimeea¹. În decembrie 1861 Poarta otomană a recunoscut unirea administrativă a principatelor².

Urmările unirii Principatelor pe plan economic, politic și social s-au întipărit adânc în conștiința maselor populare, contribuind la continuarea luptei pentru cucerirea drepturilor și libertăților democratice.

¹ „La voix de la Roumanie”, 21 septembrie 1861; „Monitorul oficial”. 1861. p. 1173.

² Deocamdată numai pe timpul vieții domnitorului Cuza, iar la detronarea lui, guvernul sultanului a și propus ca — pe temeiul tratatelor — noii domnitori să fie aleși separat la București și Iași.

CAPITOLUL IX

Legături culturale în prima jumătate a veacului al XIX-lea

Circulația cărților rusești. Administrația rusă din anii 1806—1812 și 1828—1834 are însemnătate nu numai pentru dezvoltarea social-economică, dar și pentru cea culturală a poporului nostru. După cum scria Gheorghe Asachi, comemorînd un sfert de veac de la apariția „Gazetei de Moldavia“ (1853, p. 389) : „Rusiei sîntem datori dezvoltarea cea repede a cunoștințelor pozitive, urmată în acest veac, și instituțiile binefacătoare ale țării“...

În condițiile destrămării feudalismului și a ridicării burgheziei, tînăra noastră literatură a căpătat o dezvoltare corespunzătoare, continuînd însă evoluția culturală de mai multe veacuri și întemeiată pe legăturile trainice cu popoarele vecine. S-a exagerat la noi, desori, influența Occidentului, ori nu s-a luat în seamă rolul de mijlocitor al Rusiei și contribuția cărturarilor ei la răspîndirea și adîncirea ideilor burgheze venite din Occident în țările noastre.

Lupta între cele două influențe în formarea culturii noastre — cea rusească, cu rădăcini adînc înfipte în străvechi relații, și cea franceză, de factură nouă, revoluționară, — s-a dat în prima jumătate a veacului al XIX-lea, izbînda revenind Occidentului, printre altele și datorită faptului că ideile lui erau pe atunci mai înaintate, sprijinite pe un nou mod de producție, orînduirea capitalistă rivalizînd cu autocrația obscurantistă a țarului Nicolae I, împotriva căreia se războiau înșiși democrații revoluționari și fruntașii intelectualității rusești. Momentul culminant al luptei celor două curente și al influenței literare ruse — mai cu seamă în Moldova — este epoca romantismului literar care necesită în multe privințe o analiză mai amănunțită.

Literatura noastră a simțit o înfriurire întîrziată a clasicismului francez, influența lui Corneille. Racine și Molière fiind adîncită la noi îndeosebi prin scriitorii ruși, ale căror opere păstrează caracteristicile acestui clasicism. Dat fiind că acest clasicism rusesc a întîrziat cu o sută de ani, era natural ca la noi el să se intercaleze, doar, între curentele literare moderne. Cunoaștem în vechile noastre biblioteci traduceri rusești ale scrierilor reprezentanților senti-

mentalismului: Richardson și Lawrence Sterne. Ar trebui cercetate, paralel, izvoarele însemnărilor de călătorie ale lui Nicolae Karamzin (1766—1828) și ale cărturarului nostru Dinicu Golescu. Dintre operele literare ale lui Karamzin a fost tradusă „Elvira“ („Foiașă pentru minte“, 1842, p. 6—7 și 13—14) și — probabil — „O confesie, Scrisoare adresată redactorului Gazetei Europene de către contele N. N.“ („Curierul românesc“, 1846, p. 327—340).

Izvoarele inspirației scriitorilor noștri din prima jumătate a veacului al XIX-lea au fost studiate unilateral: rareori și arbitrar istoricii literaturii au folosit importantul material literar rus. Nu s-a analizat ansamblul situației socio-economice și a stării culturale din țară, care se întemeia, bineînțeles, și pe posibilitățile materiale ale înaintașilor noștri de a pătrunde în literatura europeană. Cercetînd cataloagele și bibliotecile locale, constatăm că vremurile vitrege n-au putut să distrugă urmele numeroaselor cărți rusești din patrimoniul vechilor așezăminte de cultură. Se găsesc la București primele ediții ale fabulelor lui Krilov, iar la Academia R.P.R. se păstrează, printre altele, cele dintîi ediții ale operelor lui Pușkin (1820—1831). Un lexicon elino-ruso-francez, tipărit în 1811 la Moscova, îl descoperim între cărțile scriitorului Constantin Negruzzi, cumpărat pe la 1827 de la Nicolae Biberi. Numeroase manuscrise, cu atât mai mult cărți rusești, în cele din urmă au ajuns în patrimoniul Bibliotecii Academiei R.P.R.¹ Interesante concluzii putem să tragem din studierea listei de cărți rusești de la Biblioteca universitară din Iași, conținînd un număr de peste 150 de exemplare, listă întocmită în 1933².

Printre cărțile rusești ale Academiei Mihăilene din Iași, de la 1835, care s-au păstrat la Biblioteca universitară, amintim: „Muza“, periodic literar (1796). „Peterburgskii Merkurii“, almanah de A. Klușin (1793), operele dramaturgului Iakov Kniajinin (1787), „Nas-Staŋinb casnicul, mantirul modei“ (1789), „Le cellarius français ou methode très facile pour apprendre sans peine et en peu de temps les mots les plus necessaires de la langue français“ (1782). „Harnica albina“ (1780), „Stranii aventuri ale lui D. Magușkin“, povestire în limba spaniolă, din care s-a tradus în meștește, și din această limbă în rusește (1798), „Viața tatălui meu“ de Rostif de La Breton (1796), „Compuneri epice“ de M. Heraskov (1786), „Fedora“, povestire istorică de Sumarokov, „Ilic Voi-nicul“, ferie (1807), scrieri de N. Mațnev (1816), „Învălmășeală la bal mascat“, comedie de B. Feodorov (1819), „Album dramatic“, almanah teatral editat de A. I. Pîsarev și A. Verstovski (1826), „Gosnitki“, roman istoric din viața zaporojenilor, de Iv. T. (1827), „Tot ce e mai curios în lume“ de Girard de Propiac (1826), „Noua bibliotecă pentru copii“ de B. Feodorov (1827), „Perseu“, tragedie de I. Rostovțev (1823), dicționar franco-rus (1816), „Regulele poeziei“ (1808), „Thalia rusească“, almanah teatral editat de F. Bulgarin (1825), „Lirica nordică“ pe anul 1827, antologia versurilor consacrate războiului din 1812 (1814), „Coțofana hoată sau pericolul“, operă prelucrată din limba germană, muzica de Rossini (1821), „Uramia“, almanah literar pe anul 1826, editat de M. Pogodin, „Lecția cochetelor“, comedie de A. Șahovskoi (1819), „Lumea vizibilă în versuri“ (1805), „Irod și Mariamma“ de Derjavin (1809), „Literaturii muzeum“ pe anul 1827, de Vl. Izmailov, „Familia Staricikov“, dramă de Ivanov (1816), scrierile

¹ De pildă manualele din 1780—1791 ale lui Vasile-Victor Roșkovski, care a învățat la Smolensk, Pereiaslav și Kiev, ajungînd profesor la Smolensk (1791—1802), Cernigov (1803—1811) și Nejin (1821), (vezi *ms. slav.* nr. 467 la Academia R.P.R., apoi nr. 749, 680, 770, 479, 481, 472—477, 466).

² Autoarea acestui catalog, Margareta Ștefănescu, a făcut unele greșeli în transcrierea și traducerea titlurilor.

țăranelui Mihail Suhanov (1828), operele lui Ivan Hemnițer (1832), „Dimitrie Impostorul“, roman istoric de F. Bulgarin (1830), „Fata negustorului Jolobov“, roman de Ivan Kalașnikov (1832), „Almanahul dramatic“, editat de A. Ivanov (1828) „Emilii Lichtenberg“, povestire sentimentală de Maria Lisitina (1828). „Ivan Viijghin“, roman moralo-satiric de F. Bulgarin (1830), „Carnet pentru iubitorii trecutului și literaturii ruse“ de N. Olin (1830), „Muzeu liric“ de Kașenov-Dmitrevski (1831), „Nu-i plăcut nu asculta, dar nu împiedica să mintă“ (1829), „Piotr Ivanoviici Viijghin“, roman moralo-istoric de F. Bulgarin (1831), „Epistola lui S. P. Prostakov către I. Viijghin“, „Ghiocelul“ pe anul 1830, „Manual pentru cunoașterea istoriei politice universale“ de I. Kaidanov (1831), „Candidul rus“, naivă povestire istorică (1833), poeziile lui Alexandru Gren (1832), „Șoimarii sau scuturarea stăpînirii tătarilor asupra Rusiei“, roman istoric, „Veselh moșneguț“, (1829), poeziile țăranelui Egor Alipanov (1830), „Un om extraordimar“ de P. Iakovlev (1831) ș.a.

Printre alte cărți rusești, care s-au păstrat la Biblioteca universitară din Iași, găsim : „Iliada“ lui Homer, tradusă de E. Kostrov (1787). „Alzira sau Americanii“, tragedie de Voltaire (1786)¹, fabule și povești de Christian Gellert (1775), „Omul de patru taleri“ de Voltaire (1792), „Adevăratul prieten“ de Fielding, traducere din limba franceză (1796), „Memorabilele și curioasele întâmplări ale lui Alfréd, regele anglo-saxon“, de baron Haller, traducere din limba franceză (1788), „Neapolitanul nefericit“ (1792), „Soldatul fericit“ de Marmontel (1778), „Viața de la țară“ de Hirschfeld (1792), „Cele patru anotimpuri“, poem de Thomson (1798 și 1805), „Adamina sau virtutea încercată“, roman englez tradus din limba franceză (1806), „Adelaida sau nu judeca după înfățișare“, roman tradus din limba franceză (1819), anecdote eroice rusești (1809), „Quintus von Flaming“ de August Lafontaine (1806), „Biblioteca călătorilor“, tradusă din limba germană (1826), „Fugarul“ (1821) și „Bătălia de la Waterloo“ (1827) de Walter Scott, „Fata faraonului“ de August Kotzebue (1809)², „Mausoleul“ de Radcliffe, traducere din limba franceză (1816), „Cabana de pe înălțimile Alpilor“ de d-șoana Montolieu (1817), „Jeanne de France“ de d-na Genlis (1816), „Istoria Imperiului German“, tradusă de P. Ianovski (1811), „Filozoful înșurat“ de Detouche (1827), „Clara Duplessy și Clarant“ de Rudolf Werdenberg (1804), „Conrad Cruciatul“ (1820), „Coranul sau viața, caracterul și sentimentele“ de Lawrence Sterne (1809), „Amabila gheboasă“ de Julieta Belfour, traducere din limba engleză (1823), „Soțul și amantul“, comedie prelucrată de R. M. Zotov (1824), „Antologie nouă de cîntece rusești“ (1817), „Noul conținut al istoriei rusești“ de I. Nehacin (1809), „Paradisul pierdut“ de Milton (1820), operele d-nei Genlis (1820), „Briganzii în subsolul castelului de Coutan“ (1802), „Roman pe un ceas“, traducere din limba franceză de Feodor Kokoșkin (1820), „Antologie literară rusă“ (1817), „Pagina misterioasă a călătoriei prin lume“ de Cramer (1822), „Teatru pentru ocupațiune prietenească la țară“ de August Kotzebue (1824), „Teatru“ de Florian (1821), „Nasul fermecat“, vodevil prelucrat de A. Pisarev (1825), „Nobili care nu sînt de rasă“ de d-na Genlis (1822), „Istoria distrugerii Troiei“ (1824), „Mireasa din Lamer Moor“ (1827), „Marmion“ (1828) și „Conetabilul din Chester“ (1828) de Walter Scott. „Frumusețile istoriei grecești“ de Durand. „Moștenitoarea“, comedie prelucrată de A. Pisarev, biografiile cesarilor de Suetoniu Tarquil, „Istoria naturală universală“ de Buffon, „Buket“, almanah literar (1829). „Pustniicul din Guyana“ (1828)

¹ Reprezentată la Iași pe la 1816.

² Autor filorus localizat de G. Asachi.

„Husiții“, roman istoric de van der Velde (1829), „Istoria Prusiei pîna la Frederic cel Mare“ de Camille Paganel (1831), „Însemnări istorice rusești“ (1830), „Julia și Adolf“ de L. K. (1830), „Mutilatul“ de Saintime (1833), „Lallaruk“, povestire orientală tradusă din limba engleză (1830), „Ecourile inimii mele“ (1832). „Patricii“, povestire istorică (1831) și „Solia în China“ (1830), de van der Velde. „Fecioara din Rueskar“, povestire spaniolă (1832), „Tainele castelului Glasver“. traducere din limba franceză (1828), „Fecioara boemă războinică“ de van der Velde, prelucrată în tragedie romantică (1831), „Siegfrid de Lindenberg“ de J. G. Müller ș.a.

Alte cărți rusești de la Biblioteca universitară din Iași : „Manual de retorică“ de Lomonosov (1748), „Vechea bibliotecă rusă“, ediție de N. Novikov (1788), „Istoria domniei Ecaterinei a II-a“ (1789), „Antologie de cîntece rusești“ (1781), „Arii din opera Copacul Diane“, „Istoria ultimei dărinări a orașului Ierusalim și a luării Constantinopolului“ (1807), „Istoria universală modernă“. manual (1806), biografiile de Plutarh (1818), „Călătoriile lui Telemac“ de Fenelon (1805), „Atala“ de Chateaubriand (1801), „Stanislav Ponjatowski“ de Bronikowski, „Retorica particulară“ de Nicolae Koșanski (1836), „Pajata fata Lezdejki sau Lituanienii în veacul al XIV-lea“ de F. Bernatowicz (1832), dicționar franco-rusec de Tatișcev (1832), „Sărbători populare rusești“ (1838). „Rușii despre proverbele lor“ de Smeghiriov (1831—1834), „Flori nordice“, almanah editat de Delvig (1825), Operele Societății de istorie și antichități de la universitatea din Moscova (1816—1837, opt volume), „Scrisori din Ecaterinoslav“ de Titov (1849), „Cîntecul despre oastea lui Igor“, transpunere în rusește de Miniaev (1847), „Culegere de opere și traduceri în proză și versuri pentru exercițiu în limba valaho-moldavă“ de Iacov Hinculov (1840) ș.m.a.

Lista acestor cărți este concludentă prin compunerea ei și varietatea volumelor. Caracterul ei fragmentar evidențiază însă numărul mult mai mare de tipărituri rusești care, desigur, se păstra altădată în bibliotecile amintite. Stăruim asupra dicționarelor franco-rusești, asupra multiplelor manuale — printre care cele de retorică ale lui Lomonosov și Koșanski¹, asupra numeroaselor almanahuri, antologii, romane istorice... Pe lângă aceste volume, nu puteau să lipsească din vechile biblioteci alte opere de mai largă circulație ale clasicii ruși : Lomonosov, Henaskov, Sumarokov, Derjavin, alte publicații ale lui Novikov. operele lui Antioh Cantemir, Fonvizin, Karamzin, Pușkin, precum și scrierile populare pe vremuri — ale lui Marlinski, Zagoșkin, Senkovski, Kukolnik. Benediktov, Kapnist, Polevoi...²

Însă, chiar din această listă se poate constata izvorul unor puternice înrîuriri rusești, sau prin traduceri rusești, în ce privește formarea curentelor literare în țările noastre. Limba rusă era cunoscută înaintașilor noștri. Seminarul din Socola din Iași, datorită activității lui Petru Kunițki, Asachi, Alexandru Sturdza, Filaret Scriban și a altor cărturari de seama lor nu putea să fie străin preocupărilor rusești. Programul Academiei Mihăilene prevedea studiul limbii ruse. În al patrulea deceniu găsim profesori de limba rusă la colegiul sf. Sava din București. Proiectul de organizare a învățămîntului, din decembrie 1849, vorbește și el despre cursuri libere de limba rusă, timp de trei ani, pe lângă

¹ O retorică rusească, fără arătarea numelui autorului, se păstra la Biblioteca centrală din București (catalogul din 1879, la Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 4326. p. 16); altă retorică aflăm la colegiul sf. Sava din București (*ms. slav.* nr. 324 la Academia R.P.R.).

² Pentru cărți rusești aduse de un librar ieșean în 1835. vezi documentul MCXII. 52 la Academia R.P.R.

școlile de gradul al III-lea. Trebuie să adăugăm aici și manualele de limba rusă alcătuite de pămînteni, precum și traduceri ale scrierilor rusești.

Medelnicerul Vasile C. Pelteki, profesor de limba rusă la Academia Mihăileană din Iași, este autorul a două manuale : „Abețedariu ruso-romînescu“ (Iași, 1831) și „Enciclopedia ruso-romînă“, pentru tinerimea care dorește să învețe limba rusă (Iași, 1846). În 1836 el cere procurarea de cărți rusești pentru învățămînt. Pelteki a tradus din rusește romanul istoric „Ermak, cuceritorul Siberiei“ (București, 1849) și „Trei povești sau romanuri istorice și morale“ (Împăratul Persiei, Cazinul din politica Surata, Faustina; Iași, 1853). Opereta în două acte „O fată prefăcută în nebună“ (Iași, 1859), probabil a fost tradusă de dînsul și ea din rusește.

Paharnicul Alexandru Geanoglu-Lesvioldax (1793—1869), frate cu mitropolitul Neofit al II-lea și corector al tipografiei mitropolitane din București, este autorul „Dialogurilor romîno-rusești pentru lesnirea celor dinții trebuințe ale rumînilor“ (București, 1848; ediția a 2-a, 1854). El a tradus din rusește „Noaptea și zioa Rossii“ sau „Istoria împărțită în două părți, din care întâia parte cuprinde mitologia celor cu nume mincinoso zei ai slavonilor, strămoșilor rușilor, i credința lor cea către dînșii...“ (București, 1836). Manuscrisul unei asemenea traduceri, din 1836, se păstrează la Biblioteca universitară din Iași, aparținînd lui Ioan Ioanid (Ionescu de la Brad, 1818—1891). Între anii 1836—1859 Geanoglu a publicat cinci ediții ale traducerii sale din rusește : „Tîlcuirea visurilor a lui Martin Zadeka Șveitarul“. În 1839 la București s-au tipărit „Povestiri din spaimele vrăjitoarești“, „Carte ghicitoare a împăratului Solomon“ și „Taganrog sau descrierea cu amănuntul a boalei și sfîrșitul vieții împăratului Alexandru I“; ultima traducere este dedicată maiorului romîn A. N. Banov, iar autorul rus — N. Danilevski iscălește prefața. Alte traduceri de Geanoglu sînt : „Filozofia babelor sau Superstiția bătrînelor, a văduvelor și a fetelor poporane“ (1847) și „Descrierea din cele peste fire săvîrșite minuni...“ (1852).

În 1824 a reapărut, în a doua ediție, traducerea din rusește : „Istoria lui Alexandru“ și „Corăbierii rusești“. Istoria lui Alexandru cel Mare prezintă puțină originalitate, dar mai cunoaștem cîteva ediții ale interesantei povestiri literare despre frămîntata călătorie nordică a unor corăbieri ruși (București, 1838, 1852 ș.a.) : „Vrednica de însemnare întîmplare a patru corăbieri ruși, carii au fost strîmtonați de iarnă în Ostrovul Spitzberg la anul 1743“¹.

De mare popularitate s-a bucurat la noi romanul moralo-satiric al scriitorului rus Fadei Bulgarin (1789—1859) „Ivan Vîjighin“, tradus de pitarul Teodosie Vasile Aroneanu² (vezi „Albina romînească“, 1840, p. 133, și „Dacia literară“, 1840, p. 298), și de serdarul Dimitrie Vasilevici (Iași, 1852—1854, patru volume). În „Gazeta de Moldavia“ (1854, p. 145—163) au mai apărut pagini literare de Bulgarin, traduse de Vasiliu sub titlul „Ce-i suflerul? Fragmente din filozoficeștile notiții a unui sufler în concedie, numit Foca sîn Sava Petușkov (sau Cocoșescu)“.

Toma Vartic, născut în 1814, cu studii făcute în Rusia (1821—1835), funcționar administrativ la Iași, traduce din rusește „Bianca Capelo“, istorie italienească (Iași, 1843—1844), și „Volfu, șeful bandiților, istorie adevărată“ (Iași, 1854). Probabil tot din rusește, Vartic a mai tradus următoarele două cărți : „Bărbierul de Paris“ de Paul de Kock (Iași, 1852—1853) și „Trii șereți“,

¹ Vezi și articolul lui Radu Vlădescu (revista „Natura“, 1947, nr. 1, p. 20—24), care, pe baza acestei cărți, scrie un articol intitulat „Din istoria scorbutului“.

² Academia R.P.R., doc. CCLVII. 143; doc. MCCLXXIV. 6; doc. MCCLXXXVIII. 123.

poveste populară și comico-satirică, auzită în timpul anului 1858, se începe cu Doi ghebvoi. Întâmplane cu dracii în moana părăsită (Iași, 1859), Ziarul „Secolul“ (Iași, 1871, nr. 20) anunță că „s-a pus sub presă“ traducerea lui Vartic „Memoar din istoria Rusiei“ de la prințul Riurik pînă la împăratul Nicolae.

În 1840 la Iași a apărut cartea lui Osip Senkovski (1800—1858) „Toată viața femeiască în cîteva ceasuri“, traducere de A. Dio. Senkovski (iscălea : Baron Brambeus) era profesor universitar la Petersburg, autor al unor lucrări privitoare la războaiele cu turcii.

În 1853 la Iași s-au publicat „Deplinele anecdote ale lui Balakirev, fostul bufon la curtea lui Petru cel Mare“, tălmăcite de frații Teodor, Constantin și Mihail Burada, în folosul profesorului lor, Alexandru Zaraemov. Cartea trebuie să fie compilația de anecdote a lui Vasiliev, atribuită lui Balakirev și tipărită în 1830 de C. A. Polevoi.

În 1858, tot la Iași, s-a tipărit romanul istoric al lui Rafail Zotov (1795—1871) „Monahul tainicu sau oarecare trăsături din viața marelui Petru, împăratul Rosiei“, traducere de Dimitrie Vasilievici.

Scrierile rusești și cele despre Rusia sînt destul de răspindite la noi, cunoscută și prin traduceri și tipărituri străine din Paris și Lipsca, centre unde se tipărea literatura interzisă în Rusia țaristă. Sosind în iunie 1829 la București, ofițerul Mihailovski-Danilevski notează : „O adevărată plăcere mi-a pricinuit descoperirea unei librării, în care am găsit o bună parte din cărțile interzise în Rusia“... De altfel, cercetătorul sovietic L. Svetlov arată că la Iași s-ar fi procurat chiar un manuscris al renumitei cărți a lui N. A. Radișev — „Călătoria de la Petersburg la Moscova“.

Se înmulțește de asemenea numărul manualelor și dicționarelor romîno-ruse, care dovedește de asemenea preocupările permanente ale înaintașilor noștri, izvorîte și din nevoile oficiale din timp de războaie. În 1829 la București a apărut dicționarul intitulat „Nouă cuvinte rosiești și romînești cu adăogirea cuvintelor și a dialogurilor ce se întrebuintează de cele mai deseori în limba ruscască și romînească“. În același timp, „Curiemul romînesc“ anunța apariția unei caligrafii în patru limbi, printre care și cea ruscască. Alt dicționar al limbii romîne : „Slovar rumunskogo iazîka“, a fost tipărit în 1845 la Moscova. Un dialog în patru limbi este întocmit în 1842 de T. Humuzachi. Scriitorul Anton Pann (1798—1854), autor al „Dialogurilor în trei limbi“ — rusește, romînește și turcește (București, 1848), din copilărie capătă dragoste pentru folclorul rus. Pitarul Ianache Pashal a scos și el la București, în 1849, trei fascicole intitulate „Dialog în trei limbi“. N. Voinov, profesor cu preocupări istorice, a publicat în 1850 la Iași „Gramatica ruscască“¹, iar Alexandru Coșuloiu a tipărit un an mai tîrziu „Noul dictionar de buzunar muso-romîn“².

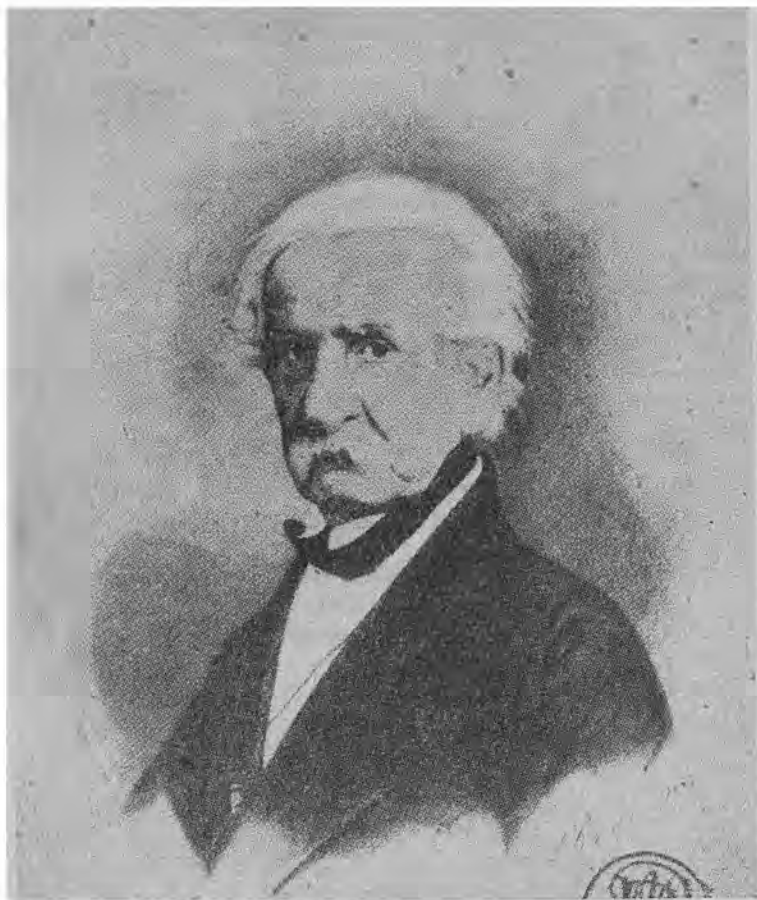
Gheorghe Asachi (1788—1869). Nu se poate atribui unei singure persoane meritul promovării curentului literar romantic, care deschise — apoi — drumul realismului la noi în țară. Bineînțeles, anumite manifestări le înregistrăm în Muntenia, Eliade-Rădulescu, ca și contemporanii săi, fiind un scriitor romantic. Pentru influențele literare rusești, însemnătate mai mare prezintă, însă, Moldova.

Situarea perioadei romantismului în literatura Moldovei nu se poate lărgi pe socoteala celei din Muntenia, în ce privește începuturile ei, ori să se pre-

¹ Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 589, p. 117—136.

² Vocabulare ruso-romînești, la Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 2407 și 1633, p. 68. O caligrafie rusă, din 1847, scrisă la Moscova de pisarul Iancu Oatu, *ibidem*, *ms. rom.* nr. 3719.

lungescă pe seama publicării întârziate ale unor versuri romantice după 1848. În Moldova această perioadă se situează între anii 1834 și 1848, când mișcarea revoluționară, zdruncinând temelile feudalismului, aduce pe meleagurile noastre suflul unor idei noi. Romantismul este un curent important pentru evoluția cugetării înaintașilor noștri, deoarece pentru acea epocă el constituie concepția modernă față de clasicism și alte curente învechite. Dezvoltându-se, ca și în Rusia.

Scriitorul Gheorghe Asachi
(Bibl. Acad. R.P.R. — secția stampe)

pe două linii: a reacțiunii mistice și patriarhale (poetul Jukovski în Rusia) și a revoluționarismului luptător pentru libertate (Schiller și Byron, iar în Rusia — Rîleev, Pușkin, Lermontov), romantismul moldovenesc are multe trăsături pozitive, trezind și întărind ideologia patriotică revoluționară a tinerețului, promovînd tradiționalismul necesar timpurilor de după eliberarea de sub jugul turco-fanariot, stimuînd interesul față de creația literară a poporului, în sfîrșit — formînd opere literare puternice, tipuri eroice, limba autorilor romantici prezentînd și ea un pas înainte în îmbogățirea scrisului. Idealizarea trecu-

tului, exotismul, spiritul fantastic, fatalismul și misticismul romantismului rămân pe planul secundar, în perspectiva vremii. Gheorghe Asachi, inițiator în multe domenii și personalitate culturală precumpănitoare în prima jumătate a veacului trecut, trebuie pomenit cel dintâi, școala sa, rolul său de îndrumător al instrucției publice, în sfârșit — periodicele redactate de el, servind cauza promovării literaturii în principate.

Gheorghe Asachi era fiul lui Lazăr Asachi¹, bun cunoscător al scrierilor rusești, din care Asachi-tatăl a tălmăcit: „Jucăria norocului sau istorisirea pentru prințul Mensikov, care pe vremea lui Petru cel Mare au fost slăvit în toată Evropa“ (Iași, 1816, reprodus în „Almanahul de învățătură și de petrecere“, Iași, 1860) și „Biblioteca istoriei bisericești, spre folosul tinerilor ce învață pe la școli“ (manuscris din 1821), prima traducere moldovenească din popularul autor Filaret Drozdov², după ediția din 1819 din Petersburg. Probabil tot din rusește dînsul a mai tălmăcit „Gîndurile cele de noapte“, de englezul Young (1818).

Asachi-fiul a învățat în anii 1797—1804 la Lvov, poate chiar a trecut pe la Odesa³, iar în timpul războaielor din 1821 s-a refugiat în Rusia, încît așa se explică temeinicia cunoștințelor sale asupra culturii ruse. În 1822, în refugiu, Gheorghe Asachi ar fi cules primele poezii populare⁴. El a făcut parte din comisia de alcătuire a Regulamentului Organic și a vizitat în 1830 Petersburgul⁵, unde a fost decorat cu ordinul sf. Vladimir, iar noul regulament l-a cîntat într-un imn. A tradus apoi „Istoria Imperiului Rosiene“ (Iași, 1832—1833) de Ivan Kaidanov (mont în 1843), pe care a închinat-o generalului Kisseleff. Asachi a mai tălmăcit manualul rusesc „Învățătura hristiană“ (Iași, 1836; ediția a 2-a, 1841)⁶.

În populara sa revistă „Icoana lumii“ (1840—1841 și 1845—1846), Gheorghe Asachi publică articole proprii sau iscălite de colaboratori: „Moskva“, „Statua lui Petru I, numit cel Mare“, campania de la Prut din 1711, „Vinatul taranzilor în Siberia“. „Iarna în Moskva“, „Cazacii“, „Biserica sf. Ivan din Moskva“, „Lionul“, „San-Petersburg“ ș.a. Aici serie și profesorul ieșean Zaharia Columbu (1815—1878), care semnează articolele „Coloana Alexandrină la San-Petersburg“ și „Case orfanicești în Moskva și San-Petersburg“ (1846). În același timp „Albina românească“ tipărește (1842, nr. 64—65) traducerea schiței romanțate „Razumovski“. D. Gusti (1818—1887) publică în același ziar (1844, nr. 9) articolul „Starea de față a coloniilor din Rusia de amiază“; autorul călătorește și în august 1886 la Odesa⁷. În „Calendar pe anul 1853“, din Iași, găsim traducerea fragmentului literar al lui Joseph de Maistre, diplomatul sard acreditat în Rusia: „O noapte de vară la San-Petersburg“. Nu este străin de

¹ Lazăr Asachi, în călugărie Leon, a murit în 1825.

² Filaret Drozdov (1783—1867) din Moscova, al cărui catehism s-a tipărit la noi de mai multe ori. Din lucrările lui Filaret Drozdov, A. S. Sturdza a tradus în limba franceză „Oraisons funèbres, homélies et discours“ (Paris, 1849), iar Inochentiu Moisiu — „Convorbiri asupra ortodoxiei“ (Anad, 1903).

³ Paharnicul C. Sion, „Arhondologia Moldovei“, Iași, 1892, p. 5.

⁴ G. Asachi, „Poezii populare“, în „Gazeta de Moldavia“, 17 martie 1852.

⁵ „Albina românească“, 1830, nr. 61—94.

⁶ O traducere mai veche, în 1828, iar mai târziu, de Ioan Voinescu, la București în 1852.

⁷ Scrisoarea către Gr. Tocilescu, Academia R.P.R., ms. rom. nr. 5159, p. 221.

preocupări rusești Alexandru Obregia (1827—1896), care scria și mai târziu, în 1860, despre „Șamil, leul Caucazului“ (în „Calendarul pentru români“) ¹.

În revista „Spicuiorul moldo-român“ (1841) Asachi scrie despre „Viața lui Dimătrie Cantemir“ și despre „Arheologie“, amintind arme și alte obiecte găsite în 1812 la Concești și depuse la muzeul Ermitaj din Petersburg. V. P. Titov, consul general în țările noastre, vorbește despre preocupările arheologice ale lui Asachi în articolul „Antichități găsite în Valahia“, apărut în buletinul Societății de istorie și antichități din Odesa (1844); Titov amintește obiectele descoperite în 1840 în județul Buzău și descrie de Petruche Poenaru. Merită atenție corespondența lui Asachi cu geologul francez Xavier Hommaire de Hell și cu soția sa, Adela. Cele trei volume de impresii de călătorie prin Rusia de Sud ale lui Hommaire de Hell au fost tipărite în anii 1843—1845 la Paris, însă în „Spicuiorul moldo-român“ s-a publicat doi ani mai înainte un fragment tradus de I. Codrescu ². Versurile Adelei Hommaire de Hell → „Astrahanul“, scrise la Odesa în iulie 1840, au apărut în „Spicuiorul moldo-român“, ca și „Crimeea“: traducere de D. Gusti, și altele ³. Tîrziu, în 1869, ziarul „Romînul“ (p. 219) anunța o conferință a acestei scriitoare la București.

Observăm din aceste sumare însemnări, scoase din periodicele contemporane, că interesul față de viața rusească era destul de mare. Gazetele vremii publicau coloane întregi de știri despre Rusia și reproduceri din presa rusească. Sămălaam la diferite ocazii notele de ordin cultural: „Curierul românesc“ (1839, p. 17) anunță moartea scriitorului ucrainean I. P. Kotliarevski (1769—1838). În „Foaia pentru minte...“ (1844, p. 375—379) G. Bariț recomandă cartea doctorului Ch. Witt, pomenește scrierea lui A. Demidov și cea a inginerului Kovalevski, privind țările noastre.

Multe din traducerile arătate sînt tipărite la Institutul Albinei al lui Asachi. Merită a fi cercetată, de asemenea, activitatea sa de editor al cărților armenesci ⁴.

*
* *
*

Nu ne oprim asupra scrierilor teatrale ale lui Asachi, care se desfășoară pe aceleași planuri ca și întreaga lui activitate cărturărească; subiectele dramelor istorice nu sînt decît repetările celor folosite în nuvele. Analizîndu-se izvoarele inspirației literare a lui Asachi, deseori se trece cu vederea că cea mai reușită elegie a lui Asachi — „Pe țintirimul unui sat“, nu este decît o

¹ Instigată de forțele reacționare mahomedane, rezistența lui Șamil, opusă înaintării rușilor, nu a contribuit la progresul popoarelor din Caucaz. Cu toate acestea, scriitorii ruși au consacrat numeroase pagini dîrzului luptător. La noi, despre Șamil scrie „Gazeta de Moldavia“ din 1851 (p. 276). Ziarul „Zîmbrul“ din 1855 (p. 628) anunță apariția dramei în cinci acte, purtînd același titlu. Ziarul „Romînul“ din 1863 (p. 311) vorbește despre reprezentarea piesei „Șamil“ la Teatrul Național din București.

² Reproduș în „Calendar pentru romîni“, 1858.

³ Scrierile și însemnările Adelei Hommaire de Hell le-a redactat în 1933, la Moscova, M. Cistiakova, iar M. Slonim a publicat la Paris în anul următor „Memoriile unei aventuriere“, scrise de Adela în anii 1833—1852.

⁴ „Cheul cetirii al literelor mesrobiene, care este abecedarul limbii armenesc“ (1847), „Colecția documentelor atîngătoare de Comunitatea armeană din Principatul Moldovei, 1841—1852“ (1853) ș.a. În „Albina romînească“ din 1841 (nr. 84), Asachi publică articolul „Literatura armeană“, iar în revista „Icoana lumii“ apar articolele „Cutremurul de pămînt în ținutul Erevan“ (1841) și „Circazienii“ de N. Boghian (1846).

tălmăcire din limba rusă din Jukovski (1783—1852), care — la rîndul său — a tradus poezia preromanticului englez, Thomas Gray (1716—1771). Gheorghe Asachi spune în „Înainte cuvînt“ la ediția poeziilor din 1836: „toate limbile au început a lor carieră literară prin Poezie, pentru că simțirea, ce este a ei mîna, timpuriu se deșteaptă în om, cînd cunoștințele se cîștigă numai prin îndelungate ostenele“. Scriitor al unei epoci cînd erau multe de înfăptuit la noi, Asachi s-a manifestat în toate domeniile, a fost pretutindeni începător, fără să ajungă sa fie pretutindeni creator. Nu vom stăruî mai mult asupra acestor poezii, în parte romantice, răscolitoare a trecutului. din care prima este intitulată „Către împăratul Alexandru I, 1817, odă“. Datarea poeziei, credem, este greșită, deoarece pare a fi închinată țamului la vizita lui în sudul Rusiei, așadar în aprilie 1818¹. Din versuri se desprinde încrederea autorului în măreața putere a Rusiei, aducătoare de liniște și prosperitate în lume :

Înimosul tînăr vultur a lui aripi le desprinde
De la zona infocată pîn la polul înghețat,
Iar industria, negoțul, mînos ram în Rosia-ntinde,
Ș-în curînd din mare Caspii un canal nou adăpat,
La Petropolis cel mîndru, peste umeda sa cale,
Va cări odorul Indiei și tributurile sale.

Același sentiment de încredere și recunoștință față de Rusia stăpînite, te versurile mai tuturor literaților vremii, printre care trebuie pomenit și transilvăneanul Vasile Fabian Bob (1795—1836), profesor la Iași.

Nuwelele lui Asachi, oglîndesc îndeosebi romantismul concepției literare a autorului, în ce privește redarea istorică și zugrăvirea mediului local².

S-a vorbit mai demult despre influența rusească asupra scriitorului nostru, lucru care se simte chiar în limba operelor sale. În nuvela „Elena de Moldavia“, autorul pomenește pe Karamzin, scriitorul istoric rus gustat de C. Conăchi, C. Negruzzi, M. Kogălniceanu, G. Săulescu ș.a.³ Asachi caută în cronicile noastre figuri și scene demne de romantismul literaturii ruse. Aceasta influență se vede mai ales în nuvelele lui.

Prima nuvelă „Ruxandra doamna“ a apărut în „Spicătorul moldo-român“ (1841). Tratînd despre viața domniței Ruxandra Lupu, soția hatmanului Timuș Hmelnițki, nuvela precedează poenul polon „Timofei Chmielnicki“ (Vilna, 1842). de Edward Marjan (Galli)⁴. Asachi, ca și nuvelistul Nicolae Gane (1838—1916). scrie după versiunea cronicilor ucrainene, pe cînd B. Hasdeu folosește la tratarea aceluiași subiect lucrările polone.

A doua nuvelă „Svidrigailo“ a apărut în „Almanahul de învățătură și petrecere“ (sau „Calendar pentru romîni“, Iași, 1850). A treia nuvelă „Elena de Moldavia“ a fost tipărită în același „Almanah“ (1851), fiind prelucrată apoi în drama istorică în trei acte „Elena Dragoș de Moldavia“ (Iași, 1863, extras din „Almanah“).

¹ Ms. rom. nr. 164, p. 102, și nr. 704, p. 61, la Academia R.P.R.

² În fruntea volumului nuvelelor istorice, din 1859, Asachi a publicat traducerea izvodului lui Clănău, contribuind astfel la răspîndirea acestui fals romantic al Sioneștilor. Nu mai vorbim de fanteziile sale istorice din nuvele.

³ Scrisoarea generalului Mirkovici, din 18 iunie 1834, cu privire la subscrieri în Moldova pentru monumentul lui Karamzin, la Academia R.P.R. doc. DCXLIȚ. 319.

⁴ Literatul polon Carol Szajnocha (1818—1868) scrie și el despre *Domna Ruzanda*, în „Szkie historyczne“ (Lvov, 1854—1869), urmat de Czesław Pjemjanzec. în ziarul „Czas“ (Cracovia, 1886, nr. 260).

Cele trei nuvele amintite au un izvor comun — literatura istorică rusă, care se ocupa de evenimente din același mediu al slavilor răsăriteni: înscrisura domnului Vasile Lupu cu Bogdan Hmelnițki, hatmanul Ucrainei, prin căsătoria domniței Ruxandra; aventurile romantice ale prințului lituanian Svidrigailo și înscrisura lui Ștefan cel Mare cu Ivan al III-lea al Moscovei prin căsătoria domniței Elena.

Autorul scrie apoi nuvela „Mazepa în Moldova“ (în „Almanah“, 1859). Analiza literară a acestei nuvele ar trebui să ia în considerația influențele poemului lui Byron despre Mazepa, tradus în limba română de Eliade-Rădulescu și pe care Asachi îl pomencște în articolul neiscălit „Cazacii“ (în: „Icoana lumii“, 1841, p. 354), precum și poemul „Poltava“ de Pușkin și povestirea lui F. Bulgarin, din 1834.

Altă nuvelă istorică „Pacea de la Prut“ a apărut în „Almanah“ (1867), ca și piesa în două acte „Petru I, țarul Rusiei, la Iași“ (1868). Celelalte nuvele („Dragoș, 1852; „Bogdan“, 1853; „Petru Rareș“, 1854; „Alexandru cel Bun“, 1864; „Lopușna“, 1870, ș.a.) sînt cu totul influențate de textul cronicii.

Am trecut cu vederea prima „nuvelă istorică“ — „Dochia și Traian“, scrisă de Asachi după zicerile populare românești și publicată la Iași în 1840. Această scriere poate fi semnalată numai ca un început al autorului și nu poate fi comparată cîtuși de puțin, ca valoare, cu nuvela „Alexandru Lăpușeanu“ de C. Negruzzi, tipărită în același an. Ar fi interesant să comparăm nuvela istorică a lui Asachi „Valea Albă“ (în „Almanah“, 1855, urmată de un cîntec păstoresc) cu nuvela purtînd același titlu moldovenesc, deși scrisă în rusește, de literatul N. Gherbanovski (1838).

Popularizată printr-o culegere didactică a lui Iacov Hînculov, opera literară a lui Asachi a ajuns să fie cunoscută în Rusia încă din 1841, cînd în revista „Maiak“ a apărut traducerea versurilor sale „Albina și trîntorul“.

Nu trebuie cîtuși de puțin să micșorăm însemnătatea lui Asachi de premergător în dezvoltarea literaturii noastre, nici ca începător al nuvelei istorice. De pildă, nuvelele lui N. Gane*repetă mai tîrziu aceleași subiecte, împrumutînd chiar situații și pasaje întregi de la Asachi („Petru Rareș“ și „Domnița Ruxandra“).

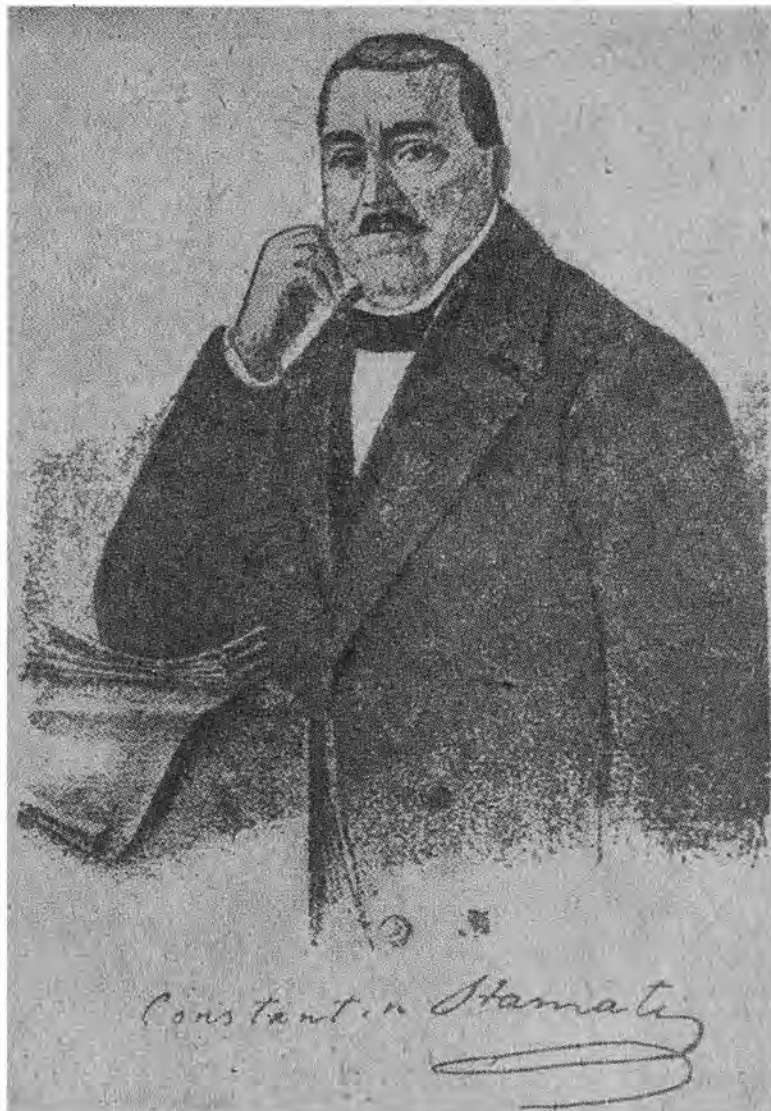
Constantin Stamati (1786—1869) și M. Kogălniceanu (1817—1891). Scriitorul cel mai apropiat lui Gheorghe Asachi, ca gîndire, este Constantin Stamati, fiul paharnicului Toma Stamati (mort în 1817), cel care a tradus din rusește culegerca de legende a lui Ioanichic Goliatovski. Ca și Asachi, aparținînd unei generații mai vechi, Constantin Stamati este un romantic de tipul poetului rus Jukovski, ale cărui opere le traduce. Începuturile sale literare datează din 1813, cînd Stamati tîlmăcește „Galatea“ de Florian¹. El ia contact cu literatura rusă prin intermediul publicistului Svinin.

Pavel Svinin (1788—1839), poet, istoric, chiar diplomat și pictor, avea un cusur mare: mitomania lui a devenit clasică, fiind satirizată de contemporani. În anii 1815—1816 el a stat în Basarabia, cu însărcinarea de a descrie această regiune. Șederea sa aici a dat prilejul poetului Pușkin să sugereze lui Gogol subiectul comediei „Revizorul“; totuși, am nedreptățit întrucîtva pe Svinin, care a alcătuit cea dintîi lucrare mai temeinică despre această regiune².

¹ Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 150.

² Un manuscris s-a publicat în buletinul Societății de istorie și antichități din Odesa (1867), Autorul folosește materialul obținut și de la C. Stamati.

În martie 1816 Svinin a vizitat orașul Iași, cerînd domnului documentele cu privire la administrația țării; consulul Franței raportează că Poarta a oprit să i se dea lămuriri, dar, fără să le aștepte, Svinin s-a și întors în Rusia. Stamati, pe atunci funcționar, a fost trimis ca să-l însoțească în călătoria de

Scriitorul Constantin Stamati
(Bibl. Acad. R.P.R. — secția stampe)

studii. Cu oarecare lipsă de precizie, călătoria lui Svinin și Stamati la Neamț a fost relevată de Bogdan Hasdeu. La moartea lui Svinin, în „Albina românească“ (21 mai 1839) a apărut nota „Necrologu“, în care G. Asachi scria și

el că, în 1817 (anul este arătat greșit), Svinin a întreprins o călătorie de cercetări prin Moldova¹.

I. P. Liprandi povestește că Svinin l-ar fi convins pe Stamati că are talent literar și l-a încurajat să pornească pe acest drum. În grădinița din dosul casei sale, cărturarul moldovean a ridicat drept recunoștință o mică coloană, iar deasupra ei a așezat bustul lui Anacreon, cu inscripția *În amintirea lui P. P. Svinin*. Stamati a început să traducă chiar tragediile lui Voltaire și Racine. Traducerea „Fedrei“, citită de el în casa generalului Bogolovskoi, de față fiind poetul Pușkin, a trezit însă ilaritatea ascultătorilor, care — unii — nici nu înțelegeau cuvintele moldovenești. În limba rusă Stamati a scris puțin : un articol istoric despre vechile cetăți a apărut în 1850 în buletinul Societății de istorie și antichități din Odesa².

E de observat, în ce privește spiritul operei lui Stamati, traducerea satirei scriitorului Senkovski (Baron Brambeus), intitulată „Pompoasa audiență la satană“ (în volumul „Muza românească“). Stamati nu împărtășește însă unele păreri greșite ale lui Senkovski, care preferă pe literații mai puțin talentați — Timofeev, Zotov, Kukolnik — lui Pușkin și Lermontov. Pe aceștia doi din urmă Stamati i-a ales drept model pentru traduceri și localizări.

Tirziu, în 1868, când își publică în editura lui T. Codrescu din Iași culegerea operelor „Muza românească, Compuneri originale și imitații din autorii Europei“, Stamati își tipărește un fragment de proză : „Dialogul unui holtei cu un boierinaș avut, însoțit de o cucoană de înalt neam“, care, ca și „Soția la moda“ de Asachi din 1854, este o imitație a satirei polonului Ignatie Krasicki (1735—1801) : „Zona modna“. Nu este decât întimplătoare alegerea aceleiași model literar, dar ea dovedește, o dată mai mult, comunitatea preocupărilor celor doi scriitori, Asachi și Stamati.

*

* *

Deși Stamati începe să publice în periodicele lui Asachi și ale altor reprezentanți ai generației mai vechi, totuși pentru el, ca și pentru ceilalți scriitori ai epocii, înmăsurarea tinărului Mihail Kogălniceanu are o însemnătate deosebită. Propriu-zis, cu tot protestul de reprezentant al generației noi împotriva bătrînului Asachi, Kogălniceanu a fost continuatorul activității lui Asachi. Când voința împăratului Nicolae I a impus ca fiii lui Mihail Sturdza să fie trimiși la învățătură în Prusia, iar nu în Franța revoluționară, Kogălniceanu a fost mutat să studieze la Berlin, sub îndrumarea publicistului rus A. S. Sturdza. El a rămas, totuși, mai puțin atins de spiritul reacționar și, întors în patrie, a început să publice în „Alăuta românească“, supliment literar la „Albina românească“ a lui Asachi, slabe traduceri din Schiller și Goethe, semnate *L.N.* și *Klmn.* Tot aici (1838, p. 5—7 și 49—51) a apărut fragmentul literar „Filozofia whistului“, în

¹ Timp de 30 de ani Svinin scria un jurnal, pomenit în „Severnaia pcela“ (1838, nr. 19).

² Volumul II, partea II-a, p. 805 și urm. S-a discutat mult cine este autorul acestui articol, Stamati sau fiul său. F. Brun scrie în același buletin (vol. III, 1853, p. 458) : „venerabilul corespondent Stamati“, încît nu poate fi vorba despre fiu. Jurnalul ofițerului F. N. Lughinin (1805—1884), scris în vara anului 1822, oglindește informațiile istorice date de Stamati. În 1842 Stamati a trimis lui A. S. Sturdza la Odesa un articol : „Privire asupra ambelor Dacii, a lui Traian și a lui Aurelian“. La Academia R.P.R. (Arhiva B. Hasdeu, vol. VI), se află articolul lui Stamati despre „Rămășițe de credințe mitologice la romîni“.

care Kogălniceanu s-a inspirat din Fadei Bulgarin, numindu-l: „un rus, filozof al naturii“. Colaborarea cu Asachi n-a durat mult timp. Kogălniceanu avea de gînd să editeze o revistă proprie, care a și apărut în 1840 intitulată „Dacia literară“, suprimată după apariția a două numere și al cărei program a fost reluat în 1844 de revista cu aceeași durată „Propășirea“.

Poetul Alexandru Pușkin

Programul enunțat în primele pagini ale „Daciei literare“, semnat de Kogălniceanu, susținea literatura originală: „Dorul imitației s-a făcut la noi o manie primejdioasă... Traducerile însă nu fac o literatură... Foaia noastră va primi cît se poate mai rar traduceri din alte limbi“... Se indică autorilor să se

inspire din trecutul eroic al patriei. De altfel Kogălniceanu însuși, prin publicarea revistei „Arhiva românească“ (1841—1845) și a „Letopisetelor“ (1845—1852), pășia pe tărîmul studiului izvoarelor temeinice ale istoriei.

Opera istorică a lui Mihail Kogălniceanu are unele influențe ale istoricului rus Karamzin, cercetat și de alt profesor ieșean, Gheorghe Săulescu (1798—1864)¹. Prefața „Istoriei Statului Rosienesc“ a lui Karamzin inspiră întrucîtva „Cuvîntul introductiv la cursul de Istorie Națională“, rostit de Kogălniceanu la 24 noiembrie 1843 la Academia Mihăileană din Iași. Scriitorul nostru își manifestă interesul față de traduceri privind trecutul Rusiei, letopisetul lui Nestor și operele istoricului Bantîș-Kamenski². În decembrie 1841 Kogălniceanu a fost ales membru activ al Societății de istorie și antichități din Odesa. Revistele redactate de el sînt pătrunse de spiritul cald de prietenie romîno-rusă și de dorința de a cunoaște trecutul legăturilor noastre cu Rusia. „Luare amînte a rușilor — scrie Kogălniceanu în „Dacia literară“ (p. 138) — la toate ce ne atinge de noi este cunoscută obștește“. În revista „Arhiva românească“, el publică vechea corespondență cu Rusia și documentele istorice care aduc o contribuție la studiul relațiilor romîno-ruse. De asemenea, pentru prima oară, Kogălniceanu cercetează cronicile țării, ca să contribuie la studiul istoriei lui Petru cel Mare : „Fragments tirés des chroniques moldaves et valaques pour servir à l'histoire de Pierre le Grand, Charles XII, Stanislas Leszczynski, D. Cantemir et C. Brancovan“ (Iași, 1845). Tot atunci el arată necesitatea cercetării arhivelor străine printre care cele din Moscova și Petersburg. Opera de popularizare a relațiilor romîno-ruse o desfășoară și Teodor Codrescu (1819—1894), alt publicist ieșean ; în cele 25 de volume ale colecției sale de documente — „Uricariul“, găsim încă din 1853 publicate scrisorile țarului Ivan Vasilievici, apoi corespondența moldorusească din veacurile XVIII-XIX, documentele publicate de profesorul Vl. Ulianițki, arhiva generalului Kisseleff ș.a. ; în revista lui Codrescu „Buciumul romîn“ (1875, 1877, 1882) se tipărește ca aceeași corespondență. O parte din documente Codrescu le-a primit de la Societatea de istorie din Petersburg³.

Lucrările lui Mihail Kogălniceanu sînt cunoscute îndată în Rusia : cartea „Esquisse sur l'histoire, les moeurs et la langue des Cigains“, scoasă în 1837 la Berlin, e folosită în revista „Severnaja pecla“ din 1838 (nr. 75, 77, 82), iar cronicile cu privire la Petru cel Mare sînt traduse în revista ministerului instrucției publice (1847, vol. 53) sub titlul „Petru cel Mare pe malurile Prutului“ și în „Moskovskie vedomosti“ (1857, nr. 43). Kogălniceanu a călătorit prin Rusia și prin ținuturile locuite de ruși, dincolo de granițele imperiului. La Academia R.P.R. se păstrează (ms. rom. nr. 5178) „Note și însemnări de călătorie în Galiția la 1844“, de Kogălniceanu. Ziarul „Viitorul“ (Iași, 1861, nr. 34) reproduce o interesantă cerere a sa, ca vechil al mănăstirii Neamț, adresată la 10 octombrie 1848 împăratului Rusiei. În cuvîntarea cu privire la legea rurală, la 25 mai 1862, Kogălniceanu vorbește despre stările din Rusia⁴. Amintim de asemenea contactul său cu istoricul N. I. Nadejdin și corespondența cu alți oameni de știință ruși : astfel P. A. Lavrov îl menționează în prefața ediției „Învățăturilor domnului Neagoe Basarab, iar arheologul I. C. Suruceanu (1851—1897) prin stăruința lui Kogălniceanu este proclamat membru onorific al Academiei Romîne.

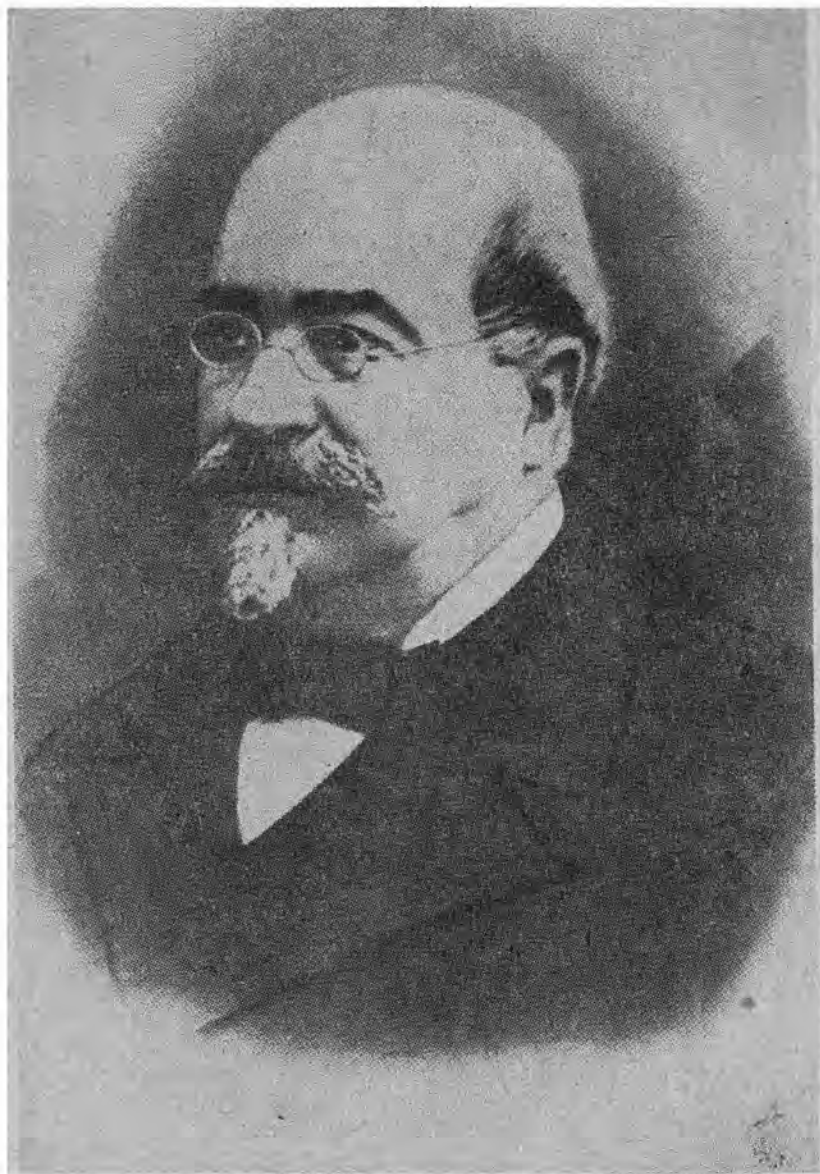
¹ Academia R.P.R., ms. rom. nr. 1638, p. 79 și urm.

² *Ibidem*, ms. rom. nr. 5178, p. 62.

³ „Gazeta Transilvaniei“, 1856, p. 223.

⁴ „Protocoalele Adunării legislative“, 1862, nr. 101, p. 2, și nr. 107, p. 3. Vezi și „Proceesele verbale ale Adunării electivă a Moldovei“, 1860—1861, p. 314.

Categorica osîndire a traducerilor și imitațiilor literare de către redacția „Daciei literare“ (p. 7) a avut drept rezultat tăinuirea izvoarelor de inspirație

Mihail Kogălniceanu
(Bibl. Acad. R.P.R. — secția stampe)

a unor scrieri, tipărite chiar în corpul acestei reviste. Localizarea în același scop a traducerilor a complicat și mai mult sarcina posterității în ce privește identificările cu originalele. Timpul ales pentru aplicarea riguroasă a progra-

mului stabilit n-a fost cu totul potrivit. Kogălniceanu însuși se scuză, în prefața traducerii însemnărilor călătorului rus A. Demidov : „Cînd, în introducerea „Daciei literare“, noi am zis că vom publica traduceri cît se poate de rar, prin aceasta n-am înțeles că vom trece sub tăcere și acele scrieri străine care se ating de noi ¹. El nu arată că fabulele lui Alexandru Donici erau traduceri localizate din Krîlov, deși A. Hîjdeu a scris-o încă în 1835 ² și astfel s-ar fi înlăturat învinuirile de plagiat de mai tîrziu. Kogălniceanu, vorbind numai despre fabulele care erau la modă, încheia mota spunînd că cititorul va stabili el însuși „care sînt fabulele cele mai nimerite — ale foaiei noastre sau ale celorlalte jurnale“ ? ³. Pe de altă parte, tot la note, la versurile lui Stamatî „Gafița blestemată de părinți“, într-o scrisoare a lui C. Hurmuzachi se vorbea de traduceri și imitațiile acestui autor ⁴. În sfîrșit, revista a tipărit (p. 121 și urm.) articolul lui C. Negruzzi „Cîntece populare ale Moldaviei“, simplă localizare a unui studiu străin ; elemente din această scriere a lui Negruzzi l-au inspirat și pe publicistul G. S. Gore, într-un articol din 1868.

Pe Stamatî, însă, a cărui încercare de epopee „Povestea povestelor“, în 1843, a publicat-o la Iași Kogălniceanu însuși, critica traducerilor l-a determinat ca nici în volumul „Muza romînească“ să nu-și dezvăluie personalitatea, mai ales ascunzînd — în condițiile perioadei de după războiul Crîmei — principalul izvor de inspirație : literatura rusă. La Moscova, unde traducerile nu erau desconsiderate, A. Hîjdeu amintea în 1835 «admirabila traducere din rusește a odei „Dumnezeu“ de Derjavin» și alte tălmăciri, apreciindu-i limba moldovenească.

Rezultă că, înainte de criticile lui Kogălniceanu și A. Russo (din „Romînia literară“) ⁵, traducerile localizate îi făceau cinste lui Stamatî, care numai în precuvîntarea la volumul „Muza romînească“ se scuză de imitații, invocînd exemplul altor scriitori și adăugînd : „nu se vor găsi între scrierile mele multe compuneri originale ale fanteziei mele, ci eu am imitat mai mult pe autorii Europei și am cules cîte ceva ce mi-a părut mai apropiat de simțirile romînilor și mai conform cu gustul compatrioților mei“. Importantă afirmație, dacă ținem seamă de numeroasele localizări ale lui Stamatî din autorii ruși.

*
* *

Mai valoroase decît unele începuturi literare „clasice“ desigur sînt realizările lui Stamatî din domeniul traducerilor sau localizărilor romantice. Călăuziti de scrisoarea lui C. Hurmuzachi, care amintea prea vag : „și din cei mai buni autori rusești“, cercetători de cultură franceză au căutat în opera lui Stamatî, pretutindeni, numai influențe franceze, încît cu greu, tîrziu de tot, adevărul a fost restabilit.

Stamatî a tradus și din scrierile romanticilor francezi : printre aceștia Lamartine era cu atît mai căutat, cu cît a călătorit în Orientul Apropiat și la Odesa, unde almanahul familiei lui A. S. Studza „La Quêtedzse“ (1834) publică

¹ „Dacia literară“, p. 139.

² Revista „Teleskop“, Moscova, 1835, p. 608 614.

³ „Dacia literară“, p. 207.

⁴ *Ibidem*, p. 199.

⁵ Scriitorul Alecu Russo (1819 1859) era fiul cărturarului Iancu Russo (mort în 1844), a cărui biografie am publicat-o în 1942 ; din statele de serviciu ale lui Iancu, din 10 iulie 1825, aflăm că la acea dată era în vîrstă de 40 de ani, în serviciu de la 1816 (Academia R.P.R., doc. MCCXLVI.297), decorat în septembrie 1826 cu ordinul sf. Ana, gradul al III-lea (*ibidem*, 299). Vezi și scrisoarea lui Iordache Donici din 1844 (doc. DCCCXLVI. 183).

versurile sale trimise în mod special. „Oda lui Napoleon“ de Stamati este traducerea poeziei „Les deux îles“ de Hugo; această odă face parte din ciclul versurilor napoleoniene, din care ultima poezie — „Umbra lui Napoleon“ e tradusă din poetul Lermontov — „Napoleon“. În poezia lui Stamati „Blestemul popoarelor“ se simte, ca idee, înmăsurarea poeziei lui Pușkin-„Napoleon“.

Comedia „Neisprăvitul“ (1782), de Denis Fonvizin (1745—1792), sugerează lui Stamati ideea scrierii „Cum era educația nobililor români în secolul trecut“, subiectul fiind reluat și de fiul său, C.C. Stamati-Ciurea, în vodevilul „Cometa de la 1853 sau încă un Mitrofanușka“ (ediția a 2-a, Odesa, 1885).

Prima traducere tipărită a lui Stamati a fost „Lauda lui Dumnezeu“, renumita odă „Dumnezeu“ (1784) a lui Derjavin (1743—1816). Traducătorul a încredințat publicarea acestor versuri vornicului Nicolae Dimachi (1776—1836)¹, care le-a și tipărit cu mici improvizări sub propria iscălitură în „Albina românească“ (1830, nr. 12, p. 52). Adevărul a fost restabilit de redacție (nr. 55, p. 233); totuși în „Culegerea de opere și traduceri“ de I. Hinculov (p. 81—86) versurile sînt semnate de Dimachi². În „Muza românească“³ Stamati a mai repetat aceiași adevăr, ceea ce n-a împiedicat pe G. Sion, în „Suvenire contemporane“⁴, să reproducă două poezii „inedite“ ale lui Dimachi: aceeași „Oadă către Dumnezeu“ și „Corabia pe valuri“⁵. O imitație anonimă a odei apare la Lvov în 1854. Rămîne de cercetat poezia „Ode an Gott“, atribuită de E. Lovinescu⁶ lui G. Asachi⁷.

Un izvor puternic de inspirație pentru Stamati îl constituie opera poetului sentimental și romantic, Jukovski, ale cărui afinități spirituale cu scriitorul moldovean le-am amintit. Jukovski era prieten cu A. S. Sturdza. Stamati a tradus poezia lui Sturdza „Hymne d'un aveugle au soleil“, fără să arate — și de data aceasta — că versurile sînt tălmăcite, dar dedicându-le „consilierului intim patriotului A. S. Sturdza“⁸. Poezia lui Stamati „Fiica lui Decebal și Armîn cîntărețul“, tipărită în 1853 de T. Codrescu în „Almanahul pentru romîni“ din Iași, este traducerea localizată a „Harfei eoliene“ a lui Jukovski. De asemenea, „Păgîinul și fiicele sale“ de Stamati este traducerea lui „Gromoboi“, prima parte a baladei lui Jukovski „Cele douăsprezece fecioare adormite“. Este interesant de știut că opera „Gromoboi“ a compozitorului Verstovski, scrisă în anii 1853—1854, folosește melodii populare romîne; sînt melodiile din „Uventura națională moldavă“ a lui Flechtenmacher, apărute apoi în culegerea de arîi romînești de la 1850 a lui Henri Ehrlich și valorificate în cele din urmă de George Enescu în Rapsodia I. Poezia lui Stamati „Inchisul către fluture ce intrase în castelul său“ este tălmăcirea poeziei cu același titlu a lui Jukovski, care a tradus-o la rîndul său din Xavier de Maistre.

¹ „Revista istorică“, 1916, p. 99.

² E. Lovinescu spune că, probabil, Negruzzi este traducătorul anonim al „Odei către Dumnezeu“, poezia lui Derjavin tipărită în foaia sătească „Săptămîna“ (20 mai 1853, nr. 7, p. 49), în realitate textul reproduș fiind acel iscălit de Dimachi.

³ Nota la p. 205 arată greșit data primei publicări: 1834.

⁴ București, 1888, p. 455—458.

⁵ Manuscrisul „Odei“ la Academia R.P.R., ms. rom. nr. 4307, p. 346. În colaborare cu D. Beldiman și C. Conachi, Dimachi scrie pentru teatru „Cavaler Cocoș“ (*ibidem*, ms. rom. nr. 2189, p. 57—59). Vezi și „Stihuri pentru Dumnezeu“, „alcătuite de dum. marele vornic Neculai Dimachi și marele spătar Gheorghii Balș“ la Iași în 1847 (*ibidem*, ms. rom. nr. 3719, p. 23).

⁶ „G. Asachi“, București, 1927, p. 228.

⁷ Vezi și textul din „Colectorul literar pentru ambele sexe“, Piatra Neamț, 1877, nr. 5, p. 72—76. Oda lui Derjavin a mai fost tradusă de poetul Alecu Mateevici.

⁸ „Muza românească“, p. 203.

Constantin Stamati a fost influențat, pe de altă parte, într-o mare măsură, de opera lui Pușkin, în prima perioadă a creației sale — poet romantic-revoluționar; faptul s-a datorat cunoștinței personale a celor doi scriitori. Deși traducerea moldovenești sunau întrucîtva caraghios pentru Pușkin, iar admirația lui Stamati față de Svinin, satirizat de contemporani, îi părea și mai stranie, totuși poetul rus vizita deseori casa ospitalieră a familiei Stamati. Un nepot al lui Stamati povestea chiar că, în casa lor, Pușkin ar fi început să scrie, sub impresia unei șatre țigănești văzută prin apropiere, poemul „Țigani”. Trăinicia acestor legături me-o confirmă jurnalul ofițerului F. N. Lughinin. În ce privește, însă, scrisorile „inedite” ale lui Pușkin adresate lui Stamati, care ar fi fost copiate¹ de la romancierul Dimitrie Moruzi, acestea nu sînt decît din domeniul fanteziei.

Încă din 1824 Stamati a tradus din Pușkin romanticul poem „Prizonierul din Caucaz”, intitulîndu-l mai tîrziu „Prizonierul la cerchezi și fecioara cercheză”. S-a vorbit de asemenea despre influența folclorului din poemul pușkinian „Ruslan și Liudmila” asupra „Poveștii poveștelor”, încercare de epopee a lui Stamati, precum și despre înnîmuriri din basme. În volumul „Muza romînească”, titlul epopeei este: „Eroul Ciubăr vodă, Fabula fabulelor”; influențele folcloristice îl așează pe Stamati, în 1843, printre primii scriitori care își publică opera inspirată de poezia poporană, înainte de Russo și Alecsandri. Despre eroul epopeei sale, Ciubăr vodă, readus pe scenă în piesa lui Alecsandri „Despot vodă”, mai vorbește Al. Papadopol-Callimah², folosind legenda lui Stamati.

Din opera celuiilalt poet romantic-revoluționar rus, Lermontov (1814—1841), Stamati a tradus poeziile ce le-a intitulat: „Bătrînețele”, „Hăulitul închisului” și „Luntrea pe uscat”. Dînsul a mai tălmăcit vreo treizeci de fabule din Krîlov și cîteva fabule din Hemnițer. În poezia „Străjerul taberei” (suplimentul „Albinei romînești”, 18 martie 1834), Stamati a cîntat și el reînființarea oștirii moldovenești.

Este important punctul de vedere exprimat de Stamati în precuvîntarea la volumul „Muza romînească”, asupra limbii sale: „le-am scris idioma și ortografia veche a limbii serbo-romîne, introduse la noi în secolul 14-lea... Dialectul neolatin de acum al Romîniei, fiind cu totul latinizat, nici nu-l știu, nici nu-l prea înțeleg, ba nici nu pot citi cărțile scrise cu stilul și ortografia aceasta nouă. Și îndrăznesc a zice, că nici țărani romîni din Moldo-Valahia nu le prea înțeleg”³. Nu trebuie să uităm că, încă în 1840, plănuiind să-și tipărească culegerea operelor, Stamati s-a adresat lui Alecu Hurmuzachi, rugîndu-l să-i „găsească un scriitor acolo, ce știe ortografia nouă și stilul limbii romîne de acum”. Dacă comparăm limba primelor ediții, cu textele noi din „Muza romînească”, vedem cu regret că un asemenea „scriitor” s-a găsit.

Proclamat membru al Societății medicilor și naturaliştilor din Iași, chiar din primii ani ai activității acestei societăți, la 2 decembrie 1841 Stamati a fost ales de asemenea membru corespondent al Societății de istorie și antichități din Odesa, iar la 22 aprilie 1866, cînd s-a constituit Societatea literară romînă, viitoarea Academie Romînă, Stamati, A. Hîdeu și Ioan Străjescu⁴ au fost

¹ Octav Minar, „Centenarul lui Pușkin”, în ziarul „Universul”, 1937, nr. 29, p. 2.

² „Convorbiri literare”, 1882, nr. 8.

³ Alte observații de C. Stamati în articolul său „Științi filologice”, la Academia R.P.R. ms. rom. nr. 2744.

⁴ Necrologul lui Străjescu (1833—1873), de Cesar Boliac, în „Telegraful romîn”, 1873, p. 331; alt necrolog în „Federațiunea”, 26 octombrie 1873.

numiți printre membrii ei activi¹. În iunie 1867 locul lui Stauatti, ramas liber prin retragerea sa, l-a ocupat alt cărturar — Ștefan Gonata (1838—1896).

Încă din 1866 se răspîndise la noi în țară vestea morții lui Stamati². G. Hurmuzachi a dezmințit această știre. De aceea, când trei ani anai tîrziu Stamati într-adevăr a încetat din viață, dispariția sa a trecut aproape neobservată.

*
* *

Nu numai Constantin Stamati a suferit de pe urma latinizării artificiale a limbii.

Printre erorile latinizante ale lui D. Cantemir³ cunoaștem afirmația ca, înainte de sinodul de la Florența, moldovenii întrebuițau literele latine. Inovațiile lingvistice ale lui Eliade-Rădulescu n-au fost din cele mai fericite; de altfel, Iacob Negruzzi scrie în „Amintirile de la Junimea“: „Eliad, poreclit de contemporani părinte al literaturii romine, o păți și mai rău. Neologismele sale ciudate produsera numai rîs și ohel în societate. Chiar mult laudatul său „Zburătorul“ fu respins cu unanimitatea voturilor“⁴. Cînd Alecu Russo și M. Kogălniceanu protestau împotriva latinizării exagerate a limbii, latinisții Timotei Căpăriu, G. Barîț și alții au ajuns să ironizeze pe Russo, Alecsandri și Negruzzi — „proorocii din Iași“... Russo scria, însă, în „Cugetări“: „Gramăticii ardeleni socotesc că scăparea și fericirea Romîniei stau numai în sistemele limbistice; de aceea ardelenii s-au osîndit a se împărți în două mații: una latinească, a doua romînească...“. Ascultînd pe oratorii de la Cîmpia Libertății din Blaj și citînd „Istoria romînilor din Dacia Superioară“⁵ a lui Al. Papău-Ilarian, Russo declară⁶: „sistemele limbistice au ameiț capetele multor romîni cu cap, încît aceștia par a nu mai ști nici serie, nici grăi“, „limbile domnilor I., L., P.⁷ și altora nu sînt limba romînească și literatura de astăzi nu-i literatura romînească“. Laurian, tînzînd să servească politica austriacă împotriva slavismului, sub denumirea atrăgătoare de romînim „schimbă idiomul moldovenesc hărăzit de timpuri și întrebuițat îndeobște, și... rîndui repede o nouă limbă și deschise astfel o vastă arenă întemeietorilor ignoranți care, printr-o progresare nescocată, nu mai gîndiră decît să înlocuiască moldoveneasca prin termeni francezi“⁸

¹ Corespondența (la Academia R.P.R. 16408—16412 și 25952—25956) din anii 1865—1867 dintre A. Hîjdeu și Stamati, mai ales cu privire la procese, și dintre A. Hîjdeu și B. Hasdeu.

² Ziarul „Romînul“, 11 noiembrie 1866, p. 819; 1867, p. 513; 1868, p. 228 și urm.

³ „Descrierea Moldovei“, partea a III-a, cap. V, „Despre literele moldovenilor“.

⁴ Fenomenul introducerii neologismelor — unele deși occidentale, dar a căror terminație și gen dovedesc împrumutarea lor din rusește — se observă și în ziarele lui Asachi „Albina romînească“ și „Gazeta de Moldavia“. Timp de treizeci de ani Asachi scrie cuvinte latine, dîndu-le explicații în paranteze. Chiar în 1829 găsim: lăncieri (ulani), colonel (polcovnic), ambasador (sol), insule (ostroave), riga (crai), decret (hotărîre), înalt comisar (gubernator), blocada (închidere), fenomene (arătări), dejene (gustare), pavilion (chioșc), compoziții (alcătuire), fabulă (basnă), monument (zidire spre pomenire), obelisc (stîlp) ș.a.m.d. În articolul „Filologie“ („Gazeta de Moldavia“, 1854, p. 343) se spune că: „onorul romîn“ e înlocuit la noi prin cuvinte străine: „romîn cînstit“. Aceeași gazetă, chiar în 1855 (p. 151), simte nevoia să explice că „cereale“ înseamnă „grîne“. „Iarmarocul“ este înlocuit fără succes prin „forul“!

⁵ Viena, 1851.

⁶ „Romînia literară“, 1855.

⁷ Eliade, Laurian, Aron Pumnu.

⁸ R. Suțu, „De toate“, Iași, 1909, p. 90.

*Alexandru Donici (1806 1865)*¹ a făcut studii temeinice la școala militară din Petersburg. Pe la 1835, din motive familiale, s-a mutat la Iași, unde a lucrat pentru Epitropia școlilor. Când în 1843 i s-a cerut o înaintare de serviciu, în adresă Donici a arătat că în 1825 a absolvit corpul I de cadeti la Petersburg și a intrat în armata a II-a rusă comandată de mareșalul Wittgenstein. Mai târziu, agă și asesor la divanul apelativ din Iași, Donici a fost înaintat președinte al divanului întăriturilor, meritele lui în magistratură și literatură fiind apreciate²; ajunge apoi membru al divanului obștesc. păstrându-și calitatea de președinte al divanului întăriturilor³. Era de asemenea proprietar de tipografie.

C. Negruzzi și după el toți biografii romantici ai lui Donici, vorbesc despre debutul său în literatură, printr-o „frumoasă elegie“ — în curînd devenită populară „Căruța poștei“. Donici traduce încă din 1835 poemul „Țigani“ de Pușkin, încît V. A. Urechia și alți biografi atribuie greșit și „Căruța poștei“ lui Pușkin. În legătură cu poemul „Țigani“, editat de Eliade-Rădulescu la București în 1837⁴, s-au adus critici schimbărilor și omisiunilor făcute de traducător; totuși, pentru timpul cînd a apărut, scrierea prezintă și mai mare valoare, Donici fiind unul din primii traducători ai operelor lui Pușkin, contribuind la popularizarea lor în țările noastre. Astfel, în antologia pomenită a literaturii noastre, publicată în 1840 de I. Hinculov, găsim versurile acestui poem, reproduș fragmentar de asemenea de V. Alecsandri în „Istoria unui galben“ (1844); de altfel, Alecsandri⁵ ar fi tradus poemul „Țigani“ în franceză⁶. La 24 ianuarie 1856, la Teatrul Național din Iași a avut loc reprezentarea idilei cu cîntece, de Asachi, „Țigani“, ideea spectacolului fiind poate sugerată de poemul pușkinian⁷. Donici a mai imitat, din poemul „Țigani“, poezia „Păsărică mică“.

Și mai popular, Alexandru Donici a ajuns ca fabulist. Cartea întîi a „Fabulelor“ sale a fost tipărită în 1840 la Iași, în tipografia „Daciei literare“ a lui M. Kogălniceanu. Ediția a doua apărută la Iași în 1842⁸ conține și prima ediție a cărții a doua a „Fabulelor“. La început fabulele lui Donici erau socotite ca originale, articolul mai sus-amintit al lui A. Hîdeu nefiind răspîndit în principate. Abia în 1886, în revista „Contemporanul“ (p. 144 și urm.) a apărut un articol critic despre „A. Donici — plagiator“, iscălit „Verax“, arătînd că 46 de fabule, din cele 63 ale lui Donici, sînt traduse din Krîlov (1768—1844). Despre Krîlov, acest mare fabulist rus, scriu „Albina romînească“ în 1838 (p. 81, la a 50-a aniversare a activității literare) și „Carierul romînesc“ în 1844 (p. 403, la înmormîntarea fabulistului). „Verax“ trebuie să fie I. Nădejde⁹; acesta în același an, în „Istoria limbii și literaturii romîne“, îi tratează pe Donici și Ți-

¹ O mărturie din 29 aprilie 1884 (Arhivele Statului din Iași, dosarul 6392 căsătorii pe 1884, copiat de Mihai Sturdza) arată că Alexandru Donici a murit la 20 octombrie 1865, iar nu în 1866, după cum se credea.

² „Gazeta de Moldavia“, 16 august 1851, nr. 65.

³ *Ibidem*, 24 ianuarie 1852, nr. 5, și 17 ianuarie 1855, nr. 5.

⁴ Altă ediție în 1908 la Vălenii de Munte.

⁵ La Academia R.P.R. găsim versurile închinat în 1863 de Alecsandri „Amicului A. Donici“ (*ms. rom.* nr. 1699, p. 61).

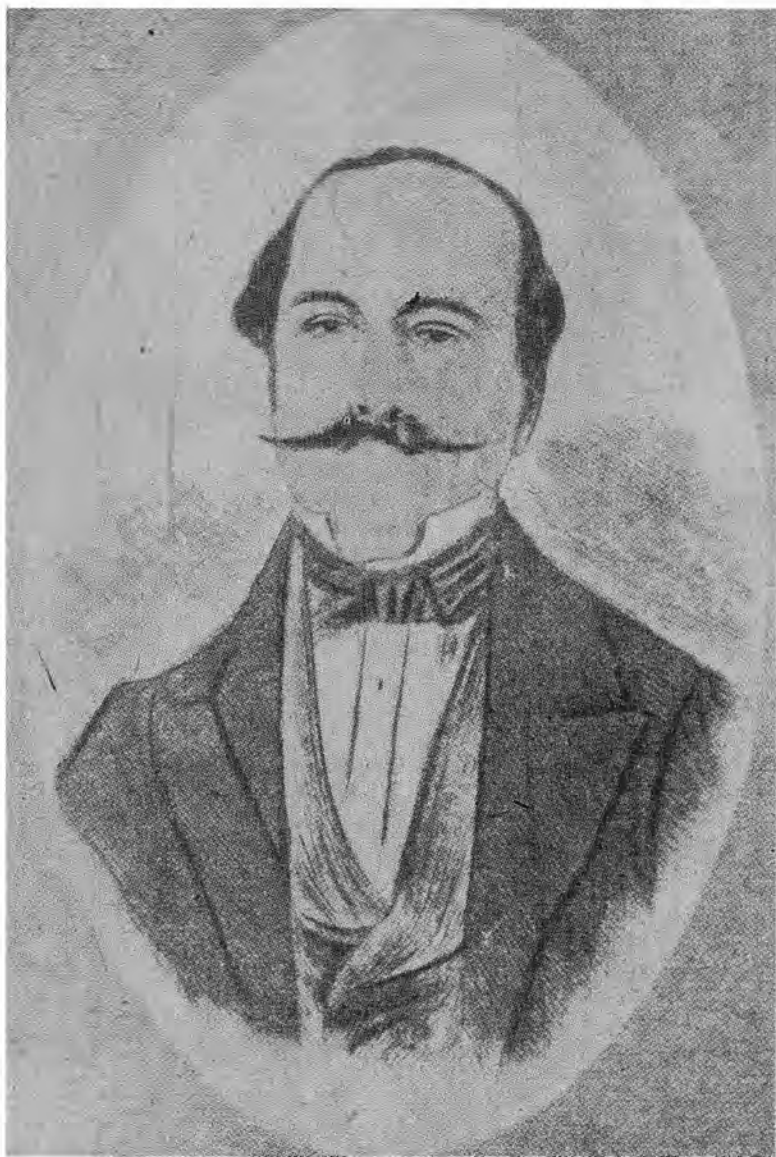
⁶ În schimb, ziarul „Romînia liberă“ (1883—1884, nr. 1947—1951) a tradus poemul după textul francez al lui Prosper Mérimée.

⁷ Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 3743, p. 23—34.

⁸ Vezi „ediția completă“ din 1858, *ms. rom.* nr. 22, la Academia R.P.R. Alte ediții: Iași, 1862; Vălenii de Munte, 1910; București, 1922; Chișinău, 1952; București, 1956.

⁹ Puțin înainte, în „Contemporanul“ (1882, p. 94—97) „Verax“ — Nădejde a vorbit despre un plagiat al lui Teoctist Scriban (1825—1890), licențiat al Academiei din Kiev (1851).

chindeal drept plagiatori, cu care nu vrea „să piarda timpul“. Cercetătorii de mai târziu au arătat alte câteva fabule, imitate de Donici după Krilov, Izmailov și Dmitriev. Dar criticii, făcînd exces de analize, pierd noțiunea artistică a tra-

Alexandru Donici
(Bibl. Acad. R.P.R. — secția stampe)

ducerilor lui Donici și importanța lui literară. De aceea, credem nimerit să repetăm părerea lui A. Hîjdeu din 1835, că Donici a pregătit pentru tipar traducerea fabulelor lui Krilov, care păstrează toate frumusețile originalului, fiindcă

Donici a știut să prindă bine ideile fabulistului rus și fiecare fabulă a împodobit-o cu farmecul natural al firii moldoveanului. Noutatea, libertatea și vioiciunea versului (spre deosebire de tălmăcirile mai noi) s-au transpus după obiceiurile și rosturile noastre, ajungând în unele privințe la nivelul creației originale, cu atât mai mult în raport cu circulația universală a elementului fabulei.

Donici a mai tradus povestirea romantică „Tunsul, întâmplare adevărată din Valahia”. Scrisă sub influența nuvelei lui Pușkin despre haiducul Kârjali, povestirea, iscălită de Radul Curalescu de la Cișmeaua-Văruiță, a apărut în „Almanahul Odesci” din 1840. În același an, criticul literar rus Bielinski scria despre această povestire că se citește cu plăcere. Totuși, nu se știa nimic despre autor: nu-l cunoștea nici Kogălniceanu, care l-a pomenit pentru prima oară (în „Dacia literară”, p. 138), nici traducătorul povestirii; Kogălniceanu avea mai multă intuiție când vorbea despre un autor umoristic, câteodată și prea satiric, care și-a *împrumutat* însuși numele de la noi: Radu Curalescu. Recent, se argumentează¹ că acest autor este Alexandru Weltman, pomenit mai jos.

Era greșit să se creadă că traducerea povestirii, de Donici, n-a ajuns până la noi. Trimisă încă în 1840 revistei „Dacia literară” (p. 140), în parte ea a apărut în revista „Propășirea” (între 2 iulie — 29 octombrie 1844, nr. 25, 26, 31, 41, 42). Traducătorul Donici este arătat de Kogălniceanu în „Dacia literară” și de Alecsandri, într-o notă². Textul integral al traducerii a apărut în „Calendarul pentru poporul românesc pe anul 1845” (Iași, p. 83—110)³. Vodevilul din deceniul al șaselea al veacului trecut „Tunsul haiducului” este o localizare, de S. Mihăilescu, a piesei franceze „Le capitain des voleurs”; totuși, ea și în alte scrieri despre haiduci, găsim influențe ale traducerii lui Donici, folosită de pildă de Iorgu Caragiale, autorul melodramei „Moartea haiducului Tunsu sau răzbunarea roabei”⁴. În cronică semnată de Sylvu, consacrată acestei melodrame în ziarul „Steaua Dunării” (Iași, 1859, nr. 246, p. 1—2), autorul scrierii originale este arătat un rus⁵.

Avem puține știri despre scriitorii ruși călători în țările noastre. Astfel, într-un articol intitulat „Concert de M. Ronniger”, apărut în „Journal de Bucarest” (19 aprilie 1849, nr. 12), este amintit ofițerul rus Amosov, a cărui comedie „Un mariage en Valachie ou l'oncle patriote” a fost reprezentată la București. Este vorba despre cele două spectacole organizate la 21 și 23 martie același an în folosul refugiaților români din Transilvania; tânărul autor avea rolul principal, iar la spectacol, doamna D., cu foarte mult spirit și cu o voce plină de farmec, cântă delicioasele melodii naționale-rusești — povestește D. C. Olănescu. Dintr-o scrisoare a lui Ion Ghica din 4 septembrie 1850 aflăm că Amosov era adjutantul generalului Lüders⁶.

Alexandru Donici și Constantin Negruzzi au tradus din rusește „Satire și alte poetice compuneri” ale lui Antioh Cantemir (1708—1744), cel care a pus începuturile limbii literare ruse. Prin opera lui Antioh Cantemir, satira s-a

¹ De E. Șestun (Dvoicenko).

² Ediția din București, 1908, p. 125.

³ Poate și în „Foaia științifică și literară” din 1841.

⁴ Găsim textul melodramei „Fiul pădurii sau moartea haiducului Tunsu”, într-o copie din 29 martie 1870 de Caragiale, la Academia R.P.R. (ms. rom. nr. 3134, p. 41—71). Acțiunea din anii 1822—1823 se desfășoară în București, unde apar „un polcovnic rus voyagior” și sluga lui, Ivan.

⁵ Povestirea despre Tunsul, amintit de călătorul Bellanger, Ion Ghica, C. D. Aricescu, este reluată de N. D. Popescu în „Calendarul istoric și popular” din 1870 și de alți autori.

⁶ Academia R.P.R., ms. rom. nr. 802, p. 42.

încetăţenit în literatura rusă ; dînsul a scris fabule, a tradus din autori clasici, prin întreaga sa activitate a susţinut reformele înaintate ale lui Petru cel Mare. Fiu al lui Dimitrie Cantemir, domnul Moldovei refugiat în 1711 în Rusia, Antioh a fost reprezentantul diplomatic al Rusiei la Londra şi Paris, apreciat pentru aleasa lui cultură. Traducerile lui Donici şi Negruzzi s-au tipărit la Iaşi în 1844 (ediţia a 2-a, 1858) ; în volum au intrat : biografia autorului, dedicaţia, opt satire, patru ode, versurile adresate lui N. Trubetkoi ş.a. Note bibliografice au apărut în „Foaia pentru minte...” (1844, p. 264), „Albina romîneasă” (1844, p. 243) ş.a. V. Alecsandri a scris în „Propăşirea” (1844, p. 180—183), iar Eliade în „Curierul romînesc” (1844, p. 231—232), comparînd pe Antioh Cantemir cu Horaţiu şi Boileau ; Eliade a reprodus de asemenea „Satira la mintea sa”. Satire de-ale lui Antioh Cantemir de găsim retipărite în „Propăşirea” (1844, p. 30—32), „Foaia pentru minte...” (1844, p. 351—353, 359—360) şi „Calendariu pentru poporul romînesc” (Braşov, 1852, p. 10—11, şi 1853, p. 43—47). Operele lui Antioh Cantemir (împreună cu scrierile lui C. Stamati şi Ioan Sîrbu, scriitor din anii 1830—1868) au fost reeditate într-un volum tipărit în 1910 la Vălenii de Munte. Biografia lui Antioh Cantemir, din cartea lui Donici şi Negruzzi, a fost reprodusă în „Foaia pentru minte...” (1844, p. 289—307). În „Calendar pentru romîni” (Iaşi, 1852, p. 75—92) s-a mai publicat o tradiţie istorică, tradusă dintr-o foaie periodică rosiană sub titlul „Antioh Cantemir la Paris”.

Donici (semnînd A.D.) a mai tradus articolul „Marea Neagră şi împrejurimile sale” („Calendar pentru romîni”, Iaşi, 1855, p. 78—81). În ziarul „Viitorul” (Iaşi, 1861. nr. 33 şi urm.), el a tradus şi a publicat un „Fragment din memoarul brigadierului Moreau de Brasey despre bătălia din anul 1711, de de Stănileşti pe Prut”. Acest brigadier rus şi-a tipărit „Memoriile politice, amuzante şi satirice” la Amsterdam, în 1716 ; Puşkin a tradus în ruseşte şi a comcutat încă în 1835 în revista „Sovremennik” aceste memorii.

*Alexandru Hîjdeu (1811—1872)*¹ se situează şi el ca *începător*, scriind însă în periodice ruseşti. C. Stamati este acela care-l prezintă cititorului român : dînsul trimite lui G. Bariţ cuvîntarea lui A. Hîjdeu, pomenind pe vechii cărturari — Petru Movilă, Berînda, spătarul Nicolae Mălescu, Dimitrie Cantemir şi Antioh Cantemir, Heraskov... Cuvîntarea a fost rostită de Hîjdeu, ca efor de şcoală², la 23 iulie 1837, fiind tipărită în „Foaia pentru minte...” (Braşov, 19 noiembrie 1838) ; traducerea din limba rusă³ s-a datorat lui Stamati (iar nu căminarului Iordache Mălănescu) ; textul iscălit C.S. (ca şi în ediţia din 1855), este reprodus de „Curierul romînesc” (21 ianuarie 1839) cu o încheiere omisă de redacţia „Foi” din Braşov⁴. Felix Colson foloseşte această cuvîntare în cartea sa despre ţările noastre, apărută în 1839, iar M. Kogălniceanu comentează şi el cuvintele lui Hîjdeu, în „Dacia literară” (p. 479—480)⁵.

Opera cărturărească a lui A. Hîjdeu, reprezentant tipic al romantismului, prin activitatea sa multilaterală în domeniul literar, folcloristic şi istoric, se datoreşte în bună parte tatălui său, literatul polon Tadeu Hîjdeu (1769—1835). În

¹ Afară de fiul său, Bogdan Hasdeu şi fiica acestuia, Iulia, toţi ceilalţi reprezentanţi ai familiei trebuie numiţi Hîjdeu. Acesta le este numele adevărat.

² Corespondenţa sa cu şcoala, la Academia R.P.R., arhivă 705.

³ Arhiva B. Hasden, vol. V, la Academia R.P.R.

⁴ Academia R.P.R. ms. rom. nr. 3804.

⁵ C. Stamati a publicat traducerea celeilalte cuvîntări a lui A. Hîjdeu, ţinută la 24 iulie 1840 : „Săvenire de cele trecute, idee de cele de faţă şi arătare de cele viitoare a Moldovei”.

articolul amintit despre literații contemporani, Alexandru Hildeu scria că tatăl său a tradus în limba polonă două volume de drame și comedii ale lui August Kotzebue și a mai publicat câteva cugetări patriotice, în foi volante. Volumele lui Tadeu Hildeu au apărut la Luck în 1803. Scriitorul polon Felix Bentkowski (1781—1852)¹ spunea că aceste traduceri se citeau cu ușurință. Cunoaștem de asemenea că Tadeu Hildeu, pe lângă colecționarea documentelor moșiilor familiale, a lăsat note polono-rusești, conținând legende populare moldovenești despre Dragomir, Traian, Cheile Bicului, Papură voievod², subiecte folosite apoi de fiul și nepotul său, Alexandru și Bogdan. În sfârșit, o „Odă“ (aprilie 1818) și trei fabule s-au tipărit în volumul operelor strănepoatei sale, Iulia Hasdeu; „Chevalerie“ (Paris, 1890, p. 233—241), iar o nuvelă intitulată „În două ființe“ (1790), tradusă de A. Kaczanowski și Z. C. Ralli-Arbure, a apărut în „Revista nouă“ (1892, nr. 6—9)³.

Alexandru Hildeu a fost un erudit al epocii sale: jurist, botanist, filozof folclorist, literat, mai ales istoric, prea împrăștiat în preocupări⁴; cunoștea mai multe limbi și avea o frumoasă bibliotecă; ar fi încercat să întocmească și un dicționar româno-rus⁵. E greu de controlat unele știri cu privire la bio-bibliografia sa, deoarece mai toate informațiile pornesc din același izvor subiectiv: prin „Dacia literară“ și de la fiul său Bogdan⁶. În 1830 el ar fi prezentat teza de licență la Facultatea de drept din Harkov — „Despre influența legilor împăratului Alexandru I asupra instrucției și moralei Rusiei“; de altfel, la Biblioteca universitară din Iași găsim manuscrisul său despre „Spiritul legislației împăratului Alexandru I“. În același an tinărul a publicat în revista „Vestnik Evropă“ un articol „Despre țelurile filozofiei“, „Două cîntece moldovenești“ în legătură cu nunta⁷ și legenda moldovenească „Duca“; iar în revista ministerului instrucției publice (vol. 21, part. VII) a scris „Despre credințele poporului moldovenească în balauri zburători“. În revista „Teleskop“ Hildeu tipărește în 1831 „Trei cîntece ale lui Skovoroda“, filozoful popular ucrainean, apoi în 1833 scrie despre „Cîntece populare românești în limba rusă. Scrisoare către editorul N. I. Nadejdin“, urmînd șase „Cîntece românești“ adnotate⁸. Și în revista „Molva“ din 1835 Hildeu publică trei traduceri din poezia populară românească.

¹ „Historja literatury polskiej“, Varșovia, 1814, vol. I, p. 449—450.

² Academia R.P.R., ms. rom. nr. 90, p. 62—63.

³ Despre Tadeu Hildeu a scris T. Speranția în „Revista nouă“ (1889, p. 241—247), iar despre Alexandru vorbesc A. Pumnul, în „Lepturariu românesc“ (Viena, 1864, tom. IV, după „Dacia literară“) și I. Vulcan, în „Familia“ (Pesta, 1868, reproducus în „Panteonul român“, Pesta, 1869, și în prefața la nuvela „Domnia Anăntului“). Necrolog de I. Vulcan, în ziarul „Romînul“, 14 februarie 1873.

⁴ Arhiva B. Hasdeu, vol. I—VIII la Academia R.P.R.

⁵ Academia R.P.R., ms. slav. nr. 728, ceea ce ar corespunde afirmației revistei „Dacia literară“ (p. 480).

⁶ Scrisoarea lui A. Hildeu către fiul său, din 1 ianuarie 1866, la Academia R.P.R., corespondența 25953.

⁷ Despre obiceiurile moldovenești de nuntă a scris I. V. Boteanu, translator al flotei, în buletinul Societății de istorie și anticități din Odesa (vol. I, 1844); articolul constituie al 26—lea capitol al „Descrierii statistice“ (1828—1831) a lui Boteanu, amintită în aceeași revistă (vol. XXVIII, 1910, p. 95).

⁸ Ideile lui Hildeu sînt combătute în aceeași revistă (1833, nr. 22 și 23). În același an, la 1 iunie 1833, A. Hildeu iscălește un document în calitate de candidat în drept și filozofie, membru al Societății imperiale din Moscova, atașat la generalul Inzov, ocîrmuitorul coloniilor străine din sudul Rusiei (Academia R.P.R., doc. MCCXCII. 49).

Cele două scrieri din revista „Molva“¹ (1835, nr. 9, p. 145, și nr. 35, p. 137), despre care s-a spus („Dacia literară“, p. 480) că aparțin lui Alexandru Hîjdeu, sînt iscălite de fratele său, Boleslav Hîjdeu (1812—1886), alt cărturar de activitate mai îndelungată, încă necercetată și care merită prețuire, cu studii de istorie și științe naturale, retras în cele din urmă la Hacking lângă Viena.

În 1835 în revista „Teleskop“ a apărut cunoscutul articol al lui Alexandru Hîjdeu despre „Literații basarabeni“ și studiul rezumativ al unor epistole către profesorul Görres, cu privire la filozoful Grigore Skovoroda (1722—1794)².

Ultima scriere, publicată de A. Hîjdeu, ar fi poezia la moartea poetului Pușkin³. Poezia încheie — după șapte ani de frământări literare — activitatea sa. Această poezie a fost reprodusă la 26 mai 1898 în ziarul „Bessarabeț“. Este greu, totuși, de stabilit cauza retragerii tînărului literat (avea vîrsta de 26 de ani) din publicistica vremii⁴.

Cîteva din poeziile lui A. Hîjdeu, aflate azi la Biblioteca universitară din Iași, au fost reproduse în 1905 de A. Iațimirski, care a arătat lipsurile lor stilistice și sintactice, scrierile prezentînd interes numai pentru zugrăvirea relațiilor moldo-rusești. Sînt poeziile: „Dunăi“ (Dunărea), „Selo Stavceană“ (Satul Stăuceni), «Moghila „Voloșanki“ v Moscove» (Mormîntul „Voloșencei“ la Moscova). Versurile fac parte din ciclul „Clipelor de inspirație ale tinereții lui A. Hîjdeu, 1850, 30 august“, și scrise în rusește în anii 1829—1843 — sonete moldovenești, diverse poezii, cîntece populare, fabule moldovenești se păstrează împreună cu celelalte manuscrise ale Hîjdeilor: „Convorbiri despre autocunoaștere“ de Skovoroda și autobiografia „Viața lui Spiridon Filipovici de Sundecici“⁵. O parte din „Sonete moldovenești“ scrise în limba rusă le găsim retipărite împreună cu traduceri franceze, în volumul „Chevalerie“ (p. 261 și urm.) ale nepoatei sale: „Dedicație“, „Cîntec despre Moldova“, „Fragment din tablou“, „Moldovencei“, „Cîntec popular moldovenesc“ și „Semeție romînească“.

E locul să relevăm o mistificare a lui Bogdan Hasdeu: nuvela istorică „Domnia Arnăutului“, pe care el o atribuie tatălui său, recunoscînd totuși, în „Revista nouă“ (1887, p. 210), că și această scriere „fusese lucrată întîi în rusește“. Neologismele și latinismele textului romînesc al nuvelei exclud posibilitatea paternității lui Alexandru Hîjdeu: elementul retoric ne amintește pe „Ioan vodă cel Cumplit“ și „Ursita“ lui B. Hasdeu, forma nuvelei fiind fără îndoială a acestuia. Alexandru Hîjdeu n-a scris decît rusește⁶.

¹ T. T. Burada, în „Istoria teatrului în Moldova“ (p. 97), vorbește despre un fragment dintr-o comedie în versuri, pierdută, și aflată apoi de V. Alecsandri, fragment intitulat asemănător scris înaintea de 1811 („Convorbiri literare“, 1875—1876, p. 274—276, și „Nistrul“, Chișinău, 1958, nr. 3, p. 153—157).

² Vol. XXVI, nr. 5, p. 1—42, și nr. 6, p. 151—178. Traducerea a apărut în „Convorbiri literare“, mai 1930, și separat.

³ A. Hîjdeu, mai precis mama sa, Valeria, figurează printre cei subscriși la prima ediție a operelor lui Pușkin (1837).

⁴ Ultima sa manifestare științifică, o comunicare la Societatea arheologică rusa, despre două manuscrise, datează din 24 august 1837 („Procese verbale ale ședințelor Comisiei arheografice, 1833—1840“, Petersburg, 1885, p. 145—146).

⁵ Arhimandritul mănăstirii Hirjauca, născut la Șibemic în Dalmația în 1779 și mort în 1846.

⁶ Vezi corespondența (la Academia R.P.R. 25 952—25 956 și fondul necatalogat) din anii 1859—1867 către fiul său, cu puține cuvinte romînești. În ce privește „Epistola către romîni“, iscălită: Alexandru Hotineanu, tipărită în calendarul ieșean al lui B. Hasdeu „Romînia“ (1859, p. 3—5), nici nu sîntem siguri că aparține scrisului lui A. Hîjdeu. În „Foița de istorie și literatură“ (Iași, 1860, p. 69) apare o „Notiție asupra duor oper a lui Cantemir Vv“, semnată a. H. Notita lui A. Hîjdeu e tradusă de B. Hasdeu. Se vorbește despre „Historie Moldo-Vlachica“ și harta Țarigradului de

Intr-adevăr, în decembrie 1830, A. Hîjdeu a publicat în revista „Vestnik Evropi“ (nr. 23—24) povestirea moldovenească „Duca vodă“¹. O pomenește Kogălniceanu în 1840 în „Dacia literară“, dar nicăieri mici vorbă de alte fragmente ale viitoarei nuvele „Domnia Arnăutului“. Scrieri asemănătoare aparțin aceluiași frate uitat al lui Alexandru Hîjdeu, Boleslav, și sînt intitulate: „Legende moldovenești“: „Dabija, Din trecutul moldovenesc din veacul al XVII-lea“ și „Hîncul, Tradiție moldovenească din veacul al XVII-lea“, fiind tipărite în februarie 1830 în revista „Sin otecestva“². Trebuie să ținem seama de asemenea că, în ajunul alcătuirii nuvelei „Domnia Arnăutului“, în 1866, I. P. Liprandi tipărește în revista „Russkii arhiv“ amintiri cu privire la exilul poetului Pușkin; el scrie (p. 1411) că Pușkin a auzit de la eteriștii Duca și Penededeca și a notat povestiri: „Duca, Tradiție moldovenească din veacul al XVII-lea“ și „Dafna și Dabija“, tradiție moldovenească din 1663³. Această semnalare a lui Liprandi, putea și ea să constituie un îndemn pentru Bogdan Hasdeu.

Independent de aceasta, Alexandru Hîjdeu⁴ este considerat printre începători, în rusește, ai nuvelei noastre istorice, cu subiecte luate din viața vechii Moldove; ne referim la povestirea despre Duca vodă, publicată în 1830. Dar și aici nu trebuie să uităm prioritatea lui Boleslav Hîjdeu. Din „Dacia literară“ aflăm că Alexandru Hîjdeu ar mai fi tipărit, în revista „Listki selskogo obșcestva v Odesse“, alt fragment de proză intitulat „Elena, fiica lui Ștefan cel Mare“; poezia lui Hîjdeu „Mormîntul Voloșencei“ este consacrată aceleiași domnițe Elena, iar menționata revistă din Odesa este buletinul Societății de agricultură din sudul Rusiei, al cărei membru corespondent Hîjdeu era de la 1835. I se atribuie lui Hîjdeu încă o scriere, intitulată „Moartea cazacului Kunițki în Bugeac“, „legendă“ semnalată de I. Vulcan (*op. cit.*, p. 136) și care putea să ascundă o nouă mistificare.

Nu trebuie, cu toate acestea, să subestimăm cultura și meritele lui A. Hîjdeu, pe care încă în ianuarie 1841 C. Stamati îl recomanda pentru consultări istorice lui Filaret Scriban, student la Kiev: Hîjdeu „nu numai are desăvîrșită erudiție în cele patrioticești științe și obștești învățături, carele, ca alt Cantemir, ne face cinste romînă, dar apoi biblioteca sa este plină de cele mai rare cărți ale istoriografilor Daco-Romîniei“. Materialul istoric al lui Hîjdeu a

D. Cantemir, din 1717. Se afirmă că originalul latinesc al lucrării lui D. Cantemir „Descrierea Moldovei“ se păstrează în biblioteca lui A. S. Sturdza din Odesa. La 2 august 1869 la Academia Romînă s-a citit o scrisoare a lui Hîjdeu despre manuscrisele lui N. Milescu, Dosoftei și D. Cantemir de la Moscova („Analele Academiei“, tom. I, p. 203). De altfel, în anii din urmă ai vieții sale, Hîjdeu intenționa să scrie despre Milescu — „Nicolae Gavrilovici Spafarii și veacul său“; în acest scop împrumută niște documente de la urmașul lui Milescu, I. M. Indutniî-Spafarii (scrisoarea către B. Hasdeu, din 16 octombrie 1873, la Academia R.P.R., corespondență 25 959).

¹ Arhiva B. Hasdeu, vol. V, la Academia R.P.R.

² Scrieri atribuite lui Alexandru Hîjdeu, în „Familia“ din Pesta, în 1868 (p. 122) și în „Panteonul romîn“, în 1869, textul fiind iscălit de Iosif Vulcan, care-l reproduce și în prefața nuvelei „Domnia Arnăutului“.

³ Comentatorul recent, S. Gessen, afirmă că soarta acestor note este necunoscută: totuși, P. Bartenev, redactorul revistei „Russkii arhiv“, le-a citit, deoarece spunea în 1866 (*ibidem*, p. 1411) că din partea sa Pușkin n-a adăugat nimic la cele povestite de eteriști.

⁴ A. Hîjdeu a scris despre Duca cu mult înainte de publicarea „Letopisetelor“ (1845—1852), pe care el le-a cercetat în manuscris (vezi „Proceșele verbale ale ședințelor Comisiei arheografice, 1833—1840“, Petersburg, 1885, p. 145—146). Hîjdeu primise „Hronograful“ la 22 aprilie 1829 de la G. M. Cantacuzino (*ms. rom.* nr. 254, la Academia R.P.R.).

folosit călătorilor Felix Colson, Stanislas Bellaúnger ș.a., iar istoricul A. Zaściuk îl pomenește pe Hâjdeu între colaboratorii săi.

Constantin Negruzzi (1808—1868) este unul din principalii scriitori romantici ai literaturii noastre. El a stat în timpul răscoalei din 1821 în Rusia, unde a cunoscut pe poetul Pușkin și a început să scrie. În prefața la operele lui Negruzzi, Vasile Alecsandri vorbește și el, în 1872 „despre influența întâlnirilor cu Pușkin. De atunci datează primele încercări scriitoricești ale lui Negruzzi „Zăbăvile mele în anii 1821—1823, în satul Șirăuți“. Nu știu dacă caietele tinărului Negruzzi conțin copiile unor tălmăciri, ori propriile lui traduceri. De pildă, „Memnon“ de Voltaire e „tălmăcită de pe limba grecească“ în 1823¹, după textul lui Eugen Bulgaris, cărturar din Rusia. Altă scriere „Școala femeilor“ sau „Școala muierească“ de Molière a fost reprezentată de o trupă de artiști ruși la 26 septembrie 1820, dar nu la Iași, după cum, arată greșit T. T. Burada, care s-a ocupat de istoria teatrului moldovenesc, ci în Rusia.

Nu putem să nu recunoaștem că șederea lui Negruzzi în Rusia avea să-i fie de folos. Învăță mai îutii limba rusă, cel puțin atât ca să poată traduce câteva scrieri și să îndeplinească misiuni, din care prima în februarie 1828. la construirea podului de peste Dunăre², și mai târziu. Cunoașterea vieții locale îi îngăduie apoi să scrie nuvela „Skacika“ (O alergare de cai) și mai multe scrisori.

Ca poet, Constantin Negruzzi a început și el prin traduceri localizate, publicînd în 1836 în „Gazeta Teatrului Național“ din Iași balada „Urișul“ a lui Victor Hugo, sub titlul „Urișul Dacici“. „Galia mînoasă“ a devenit în traducere: „Dacia mînoasă“, Alpii — Carpații ș.a.m.d., mai târziu scriitorul nostru a renunțat la această localizare.

Moartea tragică a poetului Pușkin a dat prilej lui Negruzzi să traducă și să publice în revista literară „Curierul de ambe sexe“ (1837) povestirea lui Pușkin „Kîrjali“ și poezia „Șalul negru“, reprodusă în revistele „Curiosul“ (1837), „Foaia pentru minte...“ (1838) și „Spicuitorul moldo-romîn“ (1841). Cît privește povestirea despre vestitul haiduc moldovean Kîrjali, Negruzzi adaugă câteva rînduri: „Kîrjaliul creat de Pușkin a fi un tîlhar à la Salvator Rosa, a fost, dimpotrivă, un hoț foarte nepoetic... Știm atât că groaznicul Kîrjaliul, care scăpă de țepa turcească, nu scăpă de spinzurătoarea moldovenească, unde se sfîrși foarte prozaicește la 1824“.

Într-o oarecare măsură, dirjii haiduci moldoveni au inspirat lui Pușkin scrierile „Frații haiduci“ și „Dubrovski“. Poemul „Frații haiduci“, scris în 1822, a fost distrus de autor; un fragment a apărut în 1825 în „Steaua polară“, iar alt fragment a constituit balada „Mirele“. Sub influența lui Pușkin, scriitorul Mihail Czajkowski³ consacră lui Kîrjali un roman întreg, amintit încă în 1840 de Kogălniceanu în „Dacia literară“ (p. 137)⁴.

Despre cunoștința sa cu exilatul Pușkin, Negruzzi povestește în 1839 în „Scrisoarea VII-a: Calipso“, care este o dezvoltare a episodului din „Catacombele mănăstirii Neamțului“ (în „Albina romînească“, 1839). Scriitorul nostru, pe atunci un tînăr a cărui prezență lângă marele poet a trecut neobservată pentru contemporani, a fost adînc impresionat de cunoștința cu Pușkin, legătura lor constituînd-o Calipso, grecoaica refugiată la Chișinău. Negruzzi credea

¹ Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 2681.

² *Ibidem*, doc. DCCCXL. 45.

³ Czajkowski (1808—1886), revoluționar polon, numit în Turcia Sadîk-Pașa, în 1873 întors în Rusia, unde și-a publicat amintiri și scrieri literare. O parte din arhiva sa a fost cumpărată în 1907 de Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 4899—4909.

⁴ Altă ediție, Paris, 1859, iar traducerea rusească în „Kolosiia“, 1885, cart. 2—4.

că poezia „Șalul negru“ a fost închinată grecoaiciei; alt contemporan, Wiegelpovestște că era o romanță cîntată de Calipso. Asupra acestor versuri, scrise în noiembrie 1820, există multe păreri, sigur fiind numai faptul că Pușkin s-a inspirat, în creația lui, din poezia populară moldovenească, iar Negruzzi a tradus poezia după textul rusesc al autorului. Povestirea lui Negruzzi despre

Constantin Negruzzi

(Bibl. Acad. R.P.R. — secția stampe)

poetul Pușkin și Calipso a ajuns curînd cunoscută în Rusia, fiind tradusă de Gheorghe Gore (1839—1909) și alții.

Poeziile lui Negruzzi „La Maria“ (în „Curierul românesc“, 1839) și „Gelozia“ (în „Propășirea“, 1844) sînt imitate după versurile lui Pușkin. Mai de mult s-a arătat că influența lui Pușkin se observă în cele mai cunoscute opere ale lui Negruzzi: poemul „Aprodul Purice“ (în „Curierul de ambe sexe“).

1837), „Scrisori“ și nuvela „Alexandru Lăpușeanu“, un „Boris Godunov“ al literaturii noastre.

Influența rusească în scrisul lui Negruzzi este destul de puternică. În nuvela „Skacika“ (în „Dacia literară“, 1841, p. 344), Negruzzi, bun cunoscător al literaturii rusești, amintește vodevilul „Cazacul poet“, de Alexandru Șahovskoi (1777—1840); acest cazac-poet ar fi Klimovski, poate veteran al războaielor din timpul domniei lui Petru cel Mare și autor al cântecului: „A plecat cazacul dincolo de Dunăre“... Poezia lui Negruzzi „Melancolia“, apărută în „Almanahul literar“ pe anul 1839 din București, sub pseudonimul Carl Nervil și retipărită apoi de mai multe ori, are același izvor — versurile lui Jukovski — ca și poezia „Pe țințirumul unui sat“ de G. Asachi.

După textul rusec al lui P. S. Saveliev (1814—1859), tipărit în „Biblioteca de citire“ (1836), Negruzzi a tradus însemnările de călătorie ale lui Pavel din Alep de la mijlocul veacului al XVII-lea; „Călătoria arabilui patriarh Macaric, de la Alep la Moscova“ (în „Propășirea“, 1844, și „Arhiva românească“, 1845).

Negruzzi a mai tradus din rusește „Fragmente atingătoare de istoria Moldovei, trase din istoria Rosiei a lui Karamzin“¹. Acest istoric rus manifestă un interes deosebit față de Moldova, folosind lectopisețele rusești care vorbesc despre trecutul nostru; de asemenea Karamzin cercetează — chiar înainte de Venclin — originalele unor documente moldovenești, comunicate de ruda sa. S. S. Kușnikov², președintele divanurilor din țările noastre în anii 1808—1810.

Negruzzi a publicat planul traducerii operelor lui Dimitrie și Antioh Cantemir; împreună cu M. Kogălnicanu, el avea de gând să tipărească aceste opere³, realizând apoi în 1844, în colaborare cu Alexandru Donici, traducerea scrierilor lui A. Cantemir și, în cele din urmă, o nouă ediție a lucrării lui D. Cantemir „Descrierea Moldovei“ (Iași, 1851).. În această perioadă au apărut cele dintâi note biografice despre Dimitrie Cantemir, în „Biblioteca românească“ de Z. Karkaleki (Buda, 1829, part. I, p. 27—28), în „Foaia pentru minte...“ din 1842 ș.a.

Alți scriitori. Despre unii din acești literați din sudul Rusiei, care prezintă interes pentru studiul relațiilor culturale romîno-ruse, a scris în 1835 Alexandru Hîjdeu.

Mihail Mihail Anghel Valli⁴, consilier titular trăind la Malința și purtînd în Rusia grija proceselor ieșenilor⁵, a studiat legile moldovenești și a scris pe la 1830 despre Moldova, clasele ei sociale, administrația. A. Zașciuk și alți oameni de cultură vorbesc despre el, iar în anii 1939—1940 la București i s-a publicat acea lucrare păstrată în manuscris.

Ștefan Margealla, care a învățat în principate, jurist chișinăuan, a propus în 1817 să traducă legislația locală scrisă în grecește. Apoi el a tălmăcit în moldovenește „Socoteala Societății biblice pe anul 1820“, tipărită tot acolo în 1822. Transferat ca funcționar la ministerul afacerilor străine din Petersburg.

¹ „Magazinu istoricu pentru Dacia“, de A. Tr. Laurian și N. Bălcescu, București, 1846, tom. II, p. 309—320. Un fragment despre Ștefan cel Mare a tradus G. Nether, în revista „Arhiva“, Iași, 1904, p. 226.

² „Istoria Statului Rosienesc“, vol. IV, nota 389

³ „Albina romînească“, 1838, p. 422, 426—427; „Curierul românesc“, 1839, p. 29—31.

⁴ Alt Anghel Valli (1787—1856), spătar în Moldova, este amintit în memoriile lui N. Suțu.

⁵ Scrisoarea din 20 octombrie 1820, Academia R.P.R., doc. CXXXVI, 262 : DCCCXXX. 122.

în 1820 Margealla a fost însărcinat de contele Capodistria cu alcătuirea unui manual românesc pentru sistemul de învățămînt al pedagogului Lancaster. Ca urmare a acestor preocupări, în 1827 la Petersburg a apărut „Gramatica rusească-rumînească închipuită de Ștefan Margealla și tipărită de departamentul opșcescei învățări“. Recenzentul acestei gramatici, iscăind *N.P.*, a arătat, în „Moskovskii telegraf“ (1827, nr. 16, p. 337—343) și în „Moskovskii vestnik“ (1828, nr. 5, p. 85), că lucrarea a fost alcătuită pentru o limbă asuprită de-a lungul veacurilor și căreia îi lipsește o gramatică sistematică. În 1829, la Paris, Margealla păstrează legături cu tineretul universitar român și iscălește o scrisoare, tipărită în „Curierul românesc“ (28 octombrie 1829).

Iacov Hinculov s-a născut în 1800 la Ovidiopol. În 1820 el a fost trimis pentru un an la Petersburg ca să studieze metoda de învățămînt a lui Lancaster, ajungînd astfel magistrul al acestei metode. În al patrulea deceniu a fost dragoman al ministerului afacerilor străine și lector la catedra limbii moldo-valahe la universitatea din Petersburg; și în anii 1852—1853 Evdochim Ianov îi trimetea din Iași cărți romînești¹. Despre înființarea acestei catedre scrie „Gazeta Transilvaniei“ în 1839 (p. 200); catedra a fost desființată provizoriu la 26 august 1858². Din corespondența studenților moldoveni la Petersburg, Ioan Mandinescu și August Scriban, aflăm despre contactul lor și al învățatului Filaret Scriban, în 1854, cu Hinculov, înaintat atunci la gradul de consilier efectiv de stat³. Hinculov a publicat la Petersburg mai multe lucrări, intitulate rusește „Culegere de opere și traduceri în proză și versuri pentru exercițiu în limba valaho-moldavă, cu anexarea dicționarului“ (tipografia Academiei de Științe, 1840), „Schitarea regulilor gramaticii valaho-moldovenești“ (tipografia Academiei de Științe, 1840), „Concluzii din gramatica valaho-moldovenească“ (litografiat, 1847, iscălește Ia.G. — Iacov Ghinculov) și „Carte de buzunar pentru ostașii ruși în campaniile din principatele Valahia și Moldova“ (1854). În prima sa culegere, popularizînd astfel literatura noastră în Rusia, Hinculov a reprodus fragmentele următoarelor scrieri: legislația lui Andronache Donici, „Descrierea Moldovei“ de D. Cantemir, „Istoria Moldovei“ de G. Asachi, „Istoria Valahiei“ de profesorul Aaron, precum și din articolele apărute în periodicele muntenești și moldovenești, „Rețeta“ de C. Negruzzi, „Oda către Dumnezeu“ de Derjavin, tradusă de C. Stamati (ca traducător e arătat greșit N. Dimachi), „Albina și trîntorul“ de G. Asachi (după „Albina romînească“ din 1829), „Anul nou al moldo-romînilor“ de G. Asachi, fragmente din poemul „Tiganii“ de Pușkin în traducerea lui A. Donici, fragment din „Henriada“ de Voltaire în traducerea lui V. Pogor⁴, fragment din tragedia „Alzira sau Americanii“ în traducerea lui Gr. Alexandrescu. Manualele lui Hinculov și preocupările sale de literatura noastră merită prețuire. În Moldova a scris despre dînsul pentru prima oară, cu unele rezerve, C. Negruzzi, în „Scrisoarea a XV-a“ (1814).

Pentru această perioadă, ținem să pomenim încă pe un autor de dicționar moldo-rusesc — Gavril Bilevici. Ivan Doncev (1821—1885) a tipărit în 1865

¹ Scrisorile lui Hinculov la Academia R.P.R., arhivă 1072.

² Despre proiectul înființării unei catedre de limbă romînă la Odesa, vezi scrisoarea adresată la 17 octombrie 1882 de M. Stroescu lui B. Hasdeu (Academia R.P.R. corespondență 25960).

³ Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 735, p. 54 și 98 (din 1857).

⁴ Comisul Vasile Pogor (1788—1857), autor de versuri, care a stat după 1816 cîțiva ani în Basarabia, iar în anii 1828—1834 a servit în administrația rusă din Moldova (Academia R.P.R., doc.DCAV. 9, 11 și 12).

cartea „Abecedă română“ și un curs primitiv de limbă română, însoțit de gramatică și dicționar¹.

A. Hîjdeu amăneste printre alții pe cei trei colaboratori ai mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni. Preotul Petre Kunițki (1774—1837) a fost rector al seminarului Socola din Iași.

Irineu Nesterovici (1780—1864), de la 1810 profesor la Iași, a tipărit în 1814 prima gramatică rusească pentru moldoveni „Scurta rusească gramatică“, cu tălmăcire în limba moldovenească, cu adăugirea cuvintelor și a dialogurilor ce se întrebunțează mai deseori în limba rusească și moldovenească. Autorul acestei gramatici, apărută în câteva ediții, nu este arătat, dar ne-o spune Hîjdeu, care adaugă că Irineu a mai tradus în rusește gramatica moldovenească a lui Anton de Marki din 1810. Gramatica lui Irineu a avut o înfuriere asupra lucrărilor asemănătoare de mai târziu (Șt. Margealla ș.a.). El a tradus în rusește hrisovul lui Alexandru Mavrocordat de la 28 decembrie 1785: hrisovul a fost tipărit în 1827, într-un text paralel moldovenesc și rusesc, și a fost retipărit în edițiile sanatoriale ale legislației lui Armenopol, la Petersburg în anii 1831—1854.

Antonie Juminski (1794—1836) a început să alcătuiască un curs despre scrierea moldovenească și a adunat material cu privire la istoria Moldovei.

Alt cunosător al legiunilor moldovenești, amintit de Hîjdeu, a fost Ieremia Ianov, mort în 1848.

Constantin Filatov, translator de tribunal, a tradus din rusește în moldovenește principiile învățămîntului religios de Ioachim Kocetov (1789—1854) și catehismul lui Filaret Drozdov, precum și niște amintiri de Lincourt, din franțuzește. Filatov a redactat materialul istoric despre trecutul local, cules în anii 1837—1838. A. Zașciuk folosește (vol. I, p. 489) o traducere a lui Filatov din D. Bolintineanu. Prin istoria literaturii universale a publicistului rus Vladimir Zotov, contribuția lui Filatov și a colegilor săi — C. V. Hanațki și Ioan Tanski — la cercetarea trecutului Moldovei, a ajuns să fie cunoscută și la noi în țară.

Am observat că dreptul local a preocupat pe numeroși cărturari. La cei pomeniți de A. Hîjdeu, trebuie să adăugăm pe învățatul jurist al acelei epoci — Petre Manega (1782—1841). Născut în Muntenia, mort la Iași, doctor în drept al universității parisiene, în 1822 Manega a primit însărcinarea de a revedea proiectul codificării legiunilor locale. În februarie anul următor el a prezentat guvernului rusesc lucrarea sa, iar în martie 1825 a alăturat la studiul legislației o prefață intitulată „Discours préliminaire au Projet du code civil“. Proiectul codului civil s-a tipărit abia în 1914 la Petersburg, sub îngrijirea profesorului L. Casso, biograful lui Manega.²

Dezvoltarea capitalistă a provinciilor din sudul Rusiei a fost însoțită de prefaceri sociale, oglindite într-un mare număr de procese. Interesul cărturarilor băștinași a fost stimulat pentru vechea legiuire pămînteană — codul lui Constantin Armenopol. Acest cod a fost tălmăcit în moldovenește de paharnicul Toma Cara în 1804³ și — din îndemnul lui Veniamin Costachi — de Andronache

¹ A se vedea originalul, cu aprobarea cenzurii din 1863, la Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 1715, p. 1—365.

² Date prețioase despre Manega se găsesc în actele procesului Dioghenidi-Manega din anii 1824—1849 (documentele CCCXXIV și MCCXL. 93 la Academia R.P.R.). Reprezentant al unei asociații negustoreș^{te} din București, Manega nu se achită de datorii de reprezentanță la Viena în anii 1811—1813, retrăgîndu-se în Rusia. Despre Manega, vechil al Elenei Bals, vezi *ibidem*, doc. MCCXCII. 31, 49, 54, 69, 70.

³ Ajutat în limba moldovenească de Ioan Luca serdar, de Toma Luca și de Constantin Negri sluger (Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 4317).

Donici (1760—1829) în 1814, fără să aibă caracterul unei pravile oficiale. Codul lui Armenopol-Donici a fost retipărit în 1858 de C. Negruzzi la Iași. Mai numeroase au fost edițiile rusești ale aceleiași legislații. Tipografia senatului din Petersburg a tipărit în 1831 traducerea codului Armenopol, întocmită de Spiridon Destunis¹, după textul venețian din 1766; ediția senatorială din 1854 repetă ediția din 1831. Altă ediție, de popularizare, a scos-o în 1850 tipograful Akim Popov². Importante sînt comentariile rusești ale acestei legislații, care depășesc stadiul începător al tilcuirii textelor de avocați improvizați. Cuvîntarea juristului Vladimir Linovski (1818—1863), ținută la 21 iunie 1842 la colegiul „Richelieu“ din Odesa, a slujit drept îndreptar cercetătorilor de mai tîrziu³.

Ca literat de talent, pretuit de criticul Bielinski, trebuie pomenit pentru aceeași epocă ofițerul Alexandru Weltman (1800—1870), istoric, arheolog, etnograf, lingvist, prieten al poetului Pușkin, autor de amintiri și al unei interesante pentru acea epocă lucrări locale de istorie antică (Moscova, 1828). Închinată generalului P. D. Kisseleff. Weltman poate și el să aspire la titlul de începător al nuvelei moldovenești, scrisă în limba rusă, dar tradusă și popularizată la noi de A. Donici. A început să scrie pe la 1818. Prima lui creație literară a fost „Iancu Ciobanul“, inspirată din tradiții locale despre un cioban. Numit în comisia topografică și colindînd mereu prin regiune, tînărul și-a luat numele de *Strannik* — pelerin, intitulîndu-și astfel antologia de scrieri în care au apărut două fragmente ale povestirii „Iancu Ciobanul“ (1831, vol. I). Weltman a scris nuvele cu subiecte locale („Radoi“ „Ursul“, „Stîncile din Costești“, „Doi maiori“), dar afară de nuvela „Tunsul“ numai un pretins dialog dintre Tudor Vladimirescu și A. Ispilanti a ajuns să fie cunoscut la noi printr-o referire a lui C. D. Aricescu⁴. Trebuie studiate operele și arhiva lui Weltman ca să stabilim întregul său aport în domeniul preocupărilor noastre⁵.

Alt scriitor, Nicolae Gherbanovski, a cules și el folclorul moldovenesc și a publicat nuvele cu subiecte locale. În 1833 și-a tipărit nuvela istorică moldovenească a lui Gherbanovski „Capul lui Baiazid“, în 1838 — poemul „Valea Albă“ (titlu moldovenesc), în 1840 — legenda istorică moldovenească „Hagi Bei“, iar în 1872 — „Cap de bou“, episod istoric din veacul al XVI-lea.

La începutul deceniului șase la Chișinău au fost reprezentate piesele dramatice ale lui Gherbanovski, scrise în colaborare cu literatul Constantin Stamati-Ciurea (1828—1898), fiul scriitorului Constantin Stamati. Cunoaștem astfel o prelucrare a acestor doi autori din 1853 a unei comedii a lui Vasile Alecsandri, ale cărui vodeviluri „Creditorii“ și „Un rămășag“ le folosește Stamati-Ciurea în 1854 în două comedii ale sale. La Odesa și în alte localități au apărut numeroase publicații ale lui Stamati-Ciurea, întocmite în limbile rusă, franceză și germană; tîrziu de tot, unele din aceste scrieri au apărut în traducere romînească, la

¹ Destunis (1782—1848), consulul Rusiei la Smirna, traducătorul istoricilor bizantini și al unor scrieri de A. S. Sturdza.

² Faimoasele procese de succesiune din sudul Rusiei (Kalmutki. Vartic ș.a.) au reactualizat legislația moldovenească la începutul veacului al XX-lea (1904, ed. S. Grossman; 1908, ed. S. Bukovski și L. Stamerov; 1908, ed. P. Ovcinnikov). O publicație ieșeană referitoare la un proces din Rusia este „Istoria familiei Mătăsariu“, de căpitanul I. Narli (1901).

³ Palauzov, Danevski, Mihailov, Pahman ș.a. Petrenko a scris despre legislația pămînteană în revista ministerului justiției (1854, nr. 10). Vezi și la Academia R.P.R. arhivă 167. Studii de R. Kohmanski, A. Egunov, M. Ravici, M. Simanovski, O. Pergament, I. Casso, G. Blumenfeld ș.a.

⁴ „Istoria revoluțiunii de la 1821“, Craiova, 1874, p. 135—138.

⁵ La Academia R.P.R. găsim o poezie umonistică a lui Weltman. inedită (doc. MCCXL. 108).

Cernăuți : „Opuri dramatice“ (vol. I, 1888 ; vol. II, 1893), „Insula Sagalin“ (1894) și „Caleidoscop literar“ (1895)¹.

Poetul Pușkin și literatura noastră. Alexandru Pușkin (1799—1837) este cel mai popular poet rus, gustat de cititorul nostru încă de pe vremuri vechi, când trăiau contemporanii și traducătorii săi : Constantin Stamati, Negruzzi și Alexandru Donici. Poet genial, Pușkin constituie apogeul literaturii ruse. Lermontov și ceilalți poeți ruși sînt nu numai continuatori ai lui Pușkin, dar și cîntăreții gloriei sale, repetînd vorbele înțelepte ale lui Gogol că, pentru contemporani, Pușkin apare ca o flacără de la care iau propria lor lumină ceilalți scriitori. Pe de altă parte, prin proza uriașilor scrisului universal : Gogol, Turgheniev, Tolstoi, Dostoievski, Cehov, Gorki, creația lui Pușkin se revarsă asupra lumii întregi. Capodoperle sale trăiesc în muzica lui Glinka și Ceikovski, în pictura lui Repin...

Surghiunul lui Pușkin în sudul Rusiei a contribuit la dezvoltarea creației romantice din prima perioadă a activității sale literare, încheiată prin poemul „Țigani“, redactat în toamna anului 1823 la Odesa și terminat în octombrie 1824 la Mihailovskoe. Șederea în această regiune, unde aveau loc pregătirile luptei de eliberare a popoarelor de sub stăpînirea turcească, exotica regiunii aproape sălbatică plină de bejenari din Imperiul Otoman, prietenia cu ofițerii revoluționari, preocupările pentru folclorul moldovenilor și pentru tradițiile slavilor occidentali, haiducii moldoveni și eteriștii — toate aceste elemente din anii exilului se îmbinau în creația lui Pușkin. Numai moartea timpurie nu i-a dat posibilitatea să folosească din plin materialul pitoresc cules în exil.

La 26 decembrie 1830 poetul scria prietenului său, N. S. Alekseev : „Șederea mea... n-a lăsat pînă în prezent urme, nici poetice, nici prozaice. Dă-mi timp, — sper, ai să vezi o dată că nimic nu e uitat de mine...“

Prezența lui Pușkin la Chișinău a contribuit la dezvoltarea literaturii noastre prin influența lui directă și indirectă exercitată asupra scriitorilor Stamati, Negruzzi, Donici. Melodii românești — „Șalul negru“ și „Cîntecul Zamferei“ prin Pușkin au intrat în creația compozitorilor Velhorski și Verstovski.

Poemul „Țigani“ rămîne cel mai puternic fragment al creației din exil al lui Pușkin. Cîntecul moldovenesc „Șalul negru“, a fost și el larg răspîndit. Povestirea „Kirdjali“ (1834) oglindește în literatură interesul deosebit al lui Pușkin față de frământările istorice din timpul eteriei și față de viața haiducilor. Serisorile și însemnările poetului înfățișează un material bogat pentru cunoașterea acelor evenimente ; versurile și epigramele amintesc persoane pînă a de mult puțin cunoscute în ansamblul biografiei sale. Din întreaga expunere a relațiilor romîno-ruse se desprinde însemnătatea lui Pușkin pentru desfășurarea legăturilor culturale ale noastre cu Rusia. De altfel, încă Mihail Kogălniceanu scria în „Dacia literară“ (p. 138) : „Mai multe din cele mai frumoase compuneri ale lui Pușkin cuprind sugerări din obiceiurile și întîmplările românești“. Astfel,

¹ Bio-bibliografia lui Constantin Stamati-Ciurea din anii 1934—1942 a fost completată în anii din urmă. Au rămas, totuși, puțin cunoscute unele scrieri de ale lui din perioada cînd era profesor de limba franceză la liceul I din Odesa : „Conjugaisons des verbes“ (Odesa, 1849), „Tchernetz ou le Novice de Kozlow, poème en vers imité du russe, par. T. Villars, revu et publié par C. Stamati“ (Odesa), „Grammaire analytique de la langue française“ (Odesa, 1852), „L'amour maternel de Millevoye et La mère et son enfant d'Anderson, précédés d'une notice biographique sur Millevoye“ (Odesa, 1857, 45 p.), „Manuel de la conjugaison des verbes“ (Odesa, 1859). Inregistrăm mai tîrziu scrierile sale în periodicele românești : „Dunăia Burakova, Amintiri teatrale“ în „Vatra“ (1894, nr. 5, p. 144—150), „Carpații și rezumat istoric asupra cetăților lor“ în „Povestea vorbei“ (București, 10 ianuarie 1897) și alt articol, la Academia R.P.R., doc. MIII. 27.

cu atât mai mult, Puşkin constituie o temelie solidă pentru lărgirea continuă a cunoştinţelor noastre de literatura rusă şi a înrădăcinării acestei literaturi la noi.

„Albina românească“ (1837, p. 77) şi „Curierul românesc“ (1837, p. 6) au semnalat moartea lui Puşkin; ziarul din urmă vorbea, doi ani mai târziu (p. 61), despre editarea operelor complete ale poetului.

În 1837 la Bucureşti Eliade-Rădulescu a tipărit poemul „Ţigani“, tălmăcit din limba rusă de A. Donici. În acelaşi an, Negruzzi a publicat tălmăcirile „Kirjaliul“ şi „Şalul negru“. G. Panu scria că „Şalul negru“ era pe buzele tuturor.

Traducerile româneşti din operele lui Puşkin se înmulţesc în a doua jumătate a veacului. „Rătăcire, o poveste din veacul trecut“, din 1854 este o prelucrare a povestirii lui Puşkin „Viscolul“, a cărei traducere s-a publicat, de pildă, în „Gutinel“ din 1889, „Gazeta Transilvaniei“ din 1891, „Epoca“ din 1897 ş.a.m.d. Povestirea „Fata căpitanului“ a fost tradusă mai demult în „Familia“ din Budapesta, în 1866; altă traducere semnalată, din 1875 la Bucureşti, trebuie să fie în limba bulgară.

Grigore Granda a publicat traducerea „Fata apelor“ în „Albina Pindului“ din 15 ianuarie 1869. Poetul Alexandru Macedonski traduce „Romanţa spaniolă“ în „Familia“ (1877, nr. 10) şi în „Vestea“ (1877, nr. 65). În ziarul „România“ (1884) găsim traducerea unei nuvele „Glonţul“. Poetul Grigore Lazu traduce şi el versuri de Puşkin. În 1895, la Craiova, apare cartea „Nuvele alese“, traduse de I. Husar. „Fata căpitanului“, în volum cu alte nuvele, este tipărită în 1899, în două ediţii, la Roman (traducere de I. Tincoca) şi Bucureşti. Mai târziu, proza lui Puşkin apare în foarte multe ediţii, deşi el rămîne — pe bună dreptate — poetul rus cel mai citit la noi în ţară. Filozoful Vasile Conta a tradus poezia „Profetul“ din franţuzeşte. În 1884 este prelucrta drama într-un act „Şetea de bani“, după traducerea franţuzească „Le baron avare“, de I. Turgheniev şi L. Viardot.

Despre poet scrie la 1 octombrie 1863 „Amicul familiei“. În 1880, cu ocazia dezvelirii monumentului lui Puşkin la Moscova, interesul faţă de poet creşte şi găsim note despre diverse evenimente în ziarele „Binele public“, „Telegraful“. „Familia“. „Democraţia naţională“ ş.a. Despre casa poetului din exil, scriu „Gazeta de Moldavia“ (22 februarie 1851) şi „Calendarul pentru români“ (Iaşi, 1874, p. 77—78).

Alexandru Scarlat Sturdza (1791—1854), amintit deseori în desfăşurarea relaţiilor noastre cu ruşii, a fost fiul cultului vornic Scarlat Sturdza, prăbegit din Moldova în Rusia în urma încheierii păcii de la Iaşi. Asupra formării intelectuale a lui Alexandru Sturdza a avut o mare înrîurire Roxandra Edling (1786—1844), sora sa, renumită prin memorii şi corespondenţa ei cu diverşi contemporani de seamă. A. S. Sturdza a consacrat biografiei surorii sale cartea „Prinosul memoriei contesei R. S. Edling“ (Odesa, 1848).

Din amintirile lui A. S. Sturdza aflăm despre participarea sa la viaţa literară din Petersburg, despre legăturile cu scriitorii Karamzin, Jukovski, Puşkin, Gogol. În anii 1812 şi 1828, Sturdza a făcut parte din cancelaria diplomatică a armatei ruse la Bucureşti. Ca tînăr diplomat, el a manifestat în Germania un spirit reacţionar, izvorît din convingerea că numai Alianţa Sfîntă poate asigura pacea în Europa. Aşezându-se la Odesa, Sturdza a desfăşurat, împreună cu Roxandra Edling, o activitate culturală care ne interesează în cadrul studierii relaţiilor romîno-rusc.

Cîteva din scrierile lui Sturdza au apărut la noi în traduceri. În 1832. Eufrosin Poteca a publicat la Bucureşti tălmăcirea din greceşte a unei cărţi a lui Sturdza. În 1843 la Iaşi se tipăreşte o altă carte alcătuită în limba rusă de Alexandru Sturdza şi tălmăcită de Filaret Scriban. În anul următor acelaşi Scriban traduce şi publică la Iaşi „Învăţături religioase, morale şi istorice“, pe care Sturdza le dictase în 1837 la Berlin lui Mihail Kogălniceanu, ca un curs predat tîncilor moldoveni.

trimiși acolo la învățătură; originalul francez s-a tipărit tot la Iași în 1842. În sfârșit, în 1851, la Iași s-a tipărit cartea „Duplul paralel sau biserica în fața papității și a reformei veacului al XVI-lea”, tradusă de Neofit Scriban (1803—1881), autor și al unui articol despre viața lui Petru Movilă (ziarul „Zimbrul”, Iași, 10 octombrie 1851).

Rezervându-și rolul de consilier al vărului său, domnitorul Mihail Sturdza, în problemele învățămîntului, A. S. Sturdza călătorește în 1843 prin Moldova. În calitate de epitrop onorar al seminarului Socola din Iași este preocupat de reorganizarea acestei instituții. Ziarul „Albina românească” (30 mai și 24 iunie 1843, nr. 42 și 19) semnalează sosirea și plecarea lui A. S. Sturdza în țară¹. Însuși scriitorul evoca amintirile acestei călătorii, trecutul și frumusețile Moldovei, în cartea apărută în 1847 la Odesa. „Carnet cu însemnările unui călător fără voie”. Autorul serie că Petru cel Mare, D. Cantemir, Rumianțev, Suvorov și-au legat numele de glorioasele lupte împotriva turcilor. Plin de admirație față de Rusia, Sturdza își exprimă convingerea că soarta cea mai fericită pentru Moldova constă în apropierea de această țară. Concepții asemănătoare celor exprimate în decursul veacurilor de Nicolae Milescu, Dimitrie Cantemir și alți scriitori.

A. S. Sturdza a închinat o lucrare vieții și activității învățaților Eugen Bulgaris² și Nichifor Teotoki³, precursori ai renașterii intelectuale și naționale a Greciei. În țara noastră s-a scris despre acești cărturari ruși, traducându-se operele lor, copiate și tipărite la București, Iași și Neamț încă de la sfârșitul veacului al XVIII-lea⁴. Sturdza a menținut corespondență cu Filaret Scriban (1811—1873), încă din timpul cînd acela studia la Academia din Kiev. Studentul Vasile Popescu, trimis în vara anului 1839 în Rusia de Veniamin Costachi, a ajuns în 1841 magistrul al Academiei, luîndu-și numele de Filaret; arhiva acestui student Popescu, numit pe viitor Filaret Scriban, se păstrează la Academia R.P.R.⁵; aici găsim manuscrise intitulate: „Călătoria și petrecerea mea în Rusia”, „Despre sinodul de la Iași” de la 1642. „Panahida lui Petru Movilă”, corespondență din Kiev din anii 1838—1841, acte de la Academie, însemnări cu privire la cărți tipărite în țările noastre și descoperite la Kiev, fragmente istorice rusești, încercare de istorie bisericească a Moldovei și Valahiei ș.a. În vara anului 1842 Scriban a vizitat Moscova și Petersburgul, iar mai tîrziu, în primăvara anului 1857, a călătorit la Odesa. Articolul său „Regulamentul Moldovei din 1741” a apărut în buletinul Societății de istorie și anticități din Odesa (1877), al cărei membru era încă de la 31 decembrie 1858⁶. A. S. Sturdza a sprijinit activitatea lui Filaret Scriban, ca rector al seminarului Socola.

În 1846 la Iași a apărut o carte a lui Iuochentie Veniaminov (1797—1879), episcopul Kamciatkăi, tălmăcită în grecește din limba rusească în 1843 de Alexandru Pashal la Odesa⁷, iar în moldovenește de Sofronie Miclescu; în carte găsim pagini despre Kamciatka, scrise de același A. S. Sturdza; lucrarea s-a reproduș în 1855 în ediția ieșeană a agăii Nicolae Biberi, fiind atribuită greșit lui Filaret Drozdov. În arhiva lui Filaret Scriban găsim un cuvînt de laudă lui Iuochentie al Kievului, autor din care Calinic Miclescu traduce în 1849 „Cuvînte de învățătură”⁸. Este Iuochentie

¹ Îl găsim aici, în trecut, și în 1846 („Albina românească”, 1846, p. 185).

² În drum din Constantinopol în Germania, în 1763, Eugen Bulgaris (1716—1806) a trecut prin Țara Românească, unde a fost primit cu mare cinste de domnul Constantin Raevoiță.

³ În prefața „Geografiei” lui Nichifor Teotoki (1731—1800), tipărită în 1804 la Viena, se spune că dinsul a scris-o pe cînd era profesor la Iași, pe la 1774, sau mai înainte, cînd a fost silit să părăsească Moldova, învinuit de ateism.

⁴ „Cuvintele” lui Teotoki au fost traduse încă în 1793, în Țara Românească. Scrierea: „Afirmare în loc de scrisoare asupra tarafului Ochelliștilor”, cu subtitlul „Indeletnicire filozofică”, anexă a cărții lui Bulgaris intitulată „Indeletnicirea iuhitoare de Dumnezeu” (tălmăcită de Veniamin Costachi, în cinci volume tipărite la Iași în anii 1815—1819), s-a crezut greșit că este o lucrare filozofică a traducătorului Petre Stamatiadi sau a lui Scarlat Sturdza (tatăl lui A. S. Sturdza), ucenicul lui Teotoki la Iași în 1770. Numeroase manuscrise de tălmăciri din scrierile lui Bulgaris și Teotoki se păstrează la Academia R.P.R.

⁵ Ms. rom., nr. 734—738; arhivă 482.

⁶ Academia R.P.R., ms. rom., nr. 735, p. 139.

⁷ Ibidem, ms. rom., nr. 405 din 1843.

⁸ Ibidem, ms. rom., nr. 1712.

Borisov, (1800—1857), numit în 1830 rector al Academiei din Kiev, fiind transferat în 1846 la Harkov și — doi ani mai târziu — la Odesa; cuvântările sale le traduce A. S. Sturdza.

În 1834 la Odesa a apărut revista „Darul săracilor“, cu o anexă literară — almanahul francez „La Quêteuse“, răspândit în țările noastre. Găsim aici iscăliturile lui Lamartine, Schiller, Moore, Batiuşkov, Elena Sevenin, L. Repey ș.a. Poezia Elenei Severin (1792—1818), sora lui A. S. Sturdza, „Ciinele orbului“, a fost reprodusă în „Spicuiorul moldo-român“ a lui G. Asachi (1841). Literatul Lucien Repey era preceptorul familiei Cantacuzino, prețuit de poetul Pușkin; profesor la Odesa și la Academia Mihăileană din Iași, Repey cel dintii a tradus în franțuzește poemul lui Pușkin „Fântâna din Bakcisarai“ (1830)¹.

La moartea lui A. S. Sturdza necrologul său, de D. Dallas, publicat în „Journal d'Odessa“, a apărut în „Gazeta de Moldavia“ (1854, p. 229 și urm.), tradus de A. Obregia; necrologul a fost retipărit în operele postume ale lui Sturdza, scoase în patru volume în anii 1858—1861 la Paris.

Studii și călătorii. În 1839 la Odesa a luat ființă Societatea de istorie și antichități. Această grupare de harnici cercetători ai trecutului a manifestat un viu interes față de istoria țărilor noastre. Întruocâtva și aici trebuie subliniat meritul lui A. S. Sturdza, vicepreședintele societății, care a stimulat în această direcție preocupările colegilor. Conducerea societății a căutat să stabilească legături strânse cu țările noastre, proclamând pe domnitori membri onorifici, dar mai ales cooptând câțiva membri corespondenți ca: M. Kogălniceanu, M. Ghica și G. Papadopol din București, consulul C. Kotzebue, I. P. Iakovenko, Filaret Scriban ș.a.² Buletinul societății a reprodus numeroase documente moldovenești, comunicate de I. A. Nelidov (1799—1853) și mai ales de Nicolae Murzakevici (1806—1883), profesor la Odesa, cercetător al trecutului unor mănăstiri moldovenești, ajutat la descifrarea documentelor de Scarlat Cotruță (1821—1893)³. Murzakevici, ca și colegii săi, profesorii Filip Brun, Pavel Bekker ș.a., a publicat de asemenea articole cu privire la istoria țărilor noastre. Colecția de documente a Societății de istorie și antichități din Odesa a fost cercetată de cănturării noștri; Constantin Hurmuzachi (1811—1869) a și publicat un document din 1760, din această colecție, în „Arhiva românească“ (1845, p. 275—277).

Manuscrisele slave, însemnările pelerinilor, primele tipărituri încep să fie studiate de oamenii de știință ruși: A. H. Vostokov, K. F. Kalaidovici și P. M. Stroev, I. P. Saharov, I. I. Berednikov, F. I. Buslaev, A. Gorski și K. Nevostnuev, V. M. Undolski, A. F. Bicikov și A. E. Viktorov, I. P. Karataev, N. A. Popov, I. I. Sreznovski, slavist călător în anii 1839—1842 prin țările sud-slave, ș.a. Din bibliografiile acestor cercetători constatăm marea număr al manuscriselor și cărților noastre, care circulau în Rusia. Evghenie Bolohvîtinov și Macarie Bulgakov schițează biografiile lui Grigorie Țambulac și Petru Movilă; Leonid Kavelin publică însemnările pelerinilor, biografia lui Paisie Velicikovski, cercetează documentele slavo-române de la Atos ș. a. Datorită eforturilor lui Serghie Sviatogoreț — cu scrieri traduse în românește încă din 1856, dar mai ales prin truda lui Porfirie Uspenski încep să apară descrierile mănăstirilor din Atos și ale tezaurului de manuscrise, documente și cărți atoniene care ne privesc⁴. S. P. Șevâriov, A. N. Pîpin, A. N. Veselovski și alți istorici literari

¹ O cuvântare a profesorului Repey s-a tipărit în 1836 la București; vezi și „Curierul românesc“ din același an; volumul de poezii — 1840 iar „Istoria elementară“ — 1841; despre Repey vorbește „Revista istorică“, 1920, p. 125 și urm.

² Diploma istoricului Grigore Tocilescu, de membru activ al societății, de la 24 noiembrie 1897, la Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 5158, p. 238.

³ „Buletinul“, vol. XIX, 1896, p. 15.

⁴ Interesul nostru față de Atos e mai vechi, dovadă manuscrisele Academiei R.P.R., *ms. rom.* nr. 1255, 1359, 1858, 2019, 2064, 2172, 2377, 2570.

folosesc materialul folcloric despre Dunăre, vorbesc despre același Tamblac, despre Zosima și ceilalți pelerini, comentează povestirea despre voievodul muntean Dracul. Contribuțiile acestor oameni de știință, predecesori ai lui P. A. Sircu, A. A. Kociubinski, V. A. Ulianițki, A. Stadnițki și — mai ales — A. I. Iațimirski, sînt deosebit de prețioase pentru descoperirea vechilor urme ale culturii noastre.

Relațiilor noastre cu Lvovul sînt închinete numeroase studii rusești. Încă în 1838 revista ministerului instrucției publice (nr. IX, p. 560—585) vorbește despre aceste vechi legături; articolul este un rezumat al lucrării istoricului galițian, Denis Zubrițki (1777—1862), despre tipografiile ruso-slavone din Galiția, apărută cu doi ani mai înainte la Lvov. Aceași revistă publică în 1849 letopisețul „frăției“ din Lvov, conținînd un material bogat pentru cunoașterea relațiilor cu moldovenii; documente moldovenești găsim și în alte scrieri ale aceluiași autor. Studiile acestea au fost aprofundate de Antonie Petrușevici (1821—1913), care scrie de la jumătatea veacului al XIX-lea despre Polonia, Rusia și țările noastre. Petrușevici a călătorit prin Moldova și a cercetat vechile noastre monumente; păstra sentimente de caldă dragoste față de conviețuirea ruso-moldovenească. În martie 1890, ca și slavistul Emil Kalujniatki, a fost proclamat membru de onoare al Academiei Romîne¹. Dînsul a mai publicat analele Lvovului, corespondența lui Alexandru Lăpușeanu cu liovenii ș.a. I. F. Golovațki (1814—1888) a vizitat și el nordul Moldovei, scriind despre „frăția“ din Lvov și publicînd „Documente ungro-valahe și moldovenești“ (Petersburg, 1868). Istoriei galițiene și-a consacrat preocupările sale și contemporanul lor, Isidor Șaranevici (1829—1901).

Nu cunoaștem decît o singură scriere care să oglindească efortul unei expediții de studii, întreprinsă de un grup de cărturari. Trebuie apreciată de aceea acțiunea lui Anatole Demidov², industriaș rus, organizatorul acestei călătorii științifice în sudul Rusiei și în țările noastre. Vizita lui la Iași, precum și cercetarea Academiei și a Cabinetului de istorie naturală, este anunțată de „Albina romînească“ la 11 iulie 1837. Sînt cunoscute numeroase ediții ruse, franceze, italiene, germane, engleze ale operei lui Demidov, intitulată „Călătoria în Rusia de Sud și în Crimeea prin Ungaria, Valahia și Moldova“. Douăsprezece scrisori de bază au apărut în „Journal des Débats“ (1838—1839) și separat, în 1840. Comentariul larg al tălmăcirii moldovenești a unui fragment al lucrării lui Demidov s-a publicat în „Dacia literară“; M. Kogălniceanu îl numește pe autor: „cel mai mare partizan al nostru, fără însă a ne cruța cînd sîntem vivovați“ (p. 138). Expediției lui Demidov mai datorăm: albumul pictorului Auguste Raffet (1804—1860), atlasul istoriei naturale, studiile antropologice ale lui Gaubert, cele botanice ale doctorului Lèveille, descrierea corpurilor organice fosile de Huot și Rousseau (două volume, Paris, 1843), descrierea faunei de A. Nordman, profesor la colegiul din Odesa (trei volume), explorările de terenuri carbonifere de inginerul F. Le Play, lucrările lui Saison și du Ponceau. Înfățișînd un bogat și variat material de însemnări de călătorie prin țările noastre, volumul lui Demidov, care se încheie printr-un elogiu adus generalului Kisseleff, contribuie mult la popularizarea cunoștințelor despre țările noastre.

¹ Corespondența sa cu I. Bianu, din 1900, la Academia R.P.R., corespondență 58796 și 58797.

² Famosul prinț San-Donato (1812—1870), căsătorit cu principesa Matilda Bonaparte.

Prezintă interes deosebit preocupările istoricului Nicolae Nadejdin (1804—1856), funcționar la guvernământul din Odesa. În septembrie 1840 Nadejdin vizitează orașul Iași și mănăstirile Moldovei, apoi trece prin Transilvania și Banat. Călătorește cu scopuri științifice, împreună cu Dimitrie Kniajevici (1788—1844), episcopul instrucției publice și președintele Societății de istorie și anticități din Odesa. Nadejdin își descrie călătoria prin țările sud-slave într-un memoriu tipărit în revista ministerului instrucției publice (1842, vol. 34 p. 87—106). El vorbește despre movile și alte monumente istorice, despre inscripția din Brașov care pomenește ajutoarele rusești de prin veacul al XVIII-lea și despre un „aer“ de la Dragomirna, cusut din porunca lui Varlaam al Rostovului, în 1598; observă că localnicii nu știu să-și prețuiască documentele vechi, a căror publicare a început-o Venelin. O modestă colecție de documente, Nadejdin a văzut-o la Kogălniceanu, „cult și ravnitor iubitor de anticități al patriei sale“, care i-a dăruit documentul lui Alexandru cel Bun din 1407, publicat în același buletin istoric din Odesa (1844). Prezența lui Nadejdin și Kniajevici la Iași este semnalată, la 13—16 septembrie 1840, de „Albina românească“.

Nadejdin revine pe meleagurile noastre în 1845¹, de această dată însoțit de Victor Grigorovici (1815—1876), doctor în filologie slavo-rusească din Kazan, profesor universitar. În 1844, Grigorovici a fost trimis în țările din sud-estul Europei pentru studii, stînd în părțile acestea peste doi ani; el și-a descris de cîteva ori călătoria, publicînd printre altele un memoriu în revista ministerului instrucției publice (1847, vol. 54, p. 27 și urm.). La Giurgiu era la 11 iulie 1845; după 16 august Grigorovici a vizitat, împreună cu Nadejdin, orașele Tîrgoviște, Cîmpulung, Curtea de Argeș, Rîmnicul Vîlcea, Tîrgu-Jiu, mănăstirea Tismana, Turnu Severin, Cernet, Craiova. De la 26 noiembrie călătoria a continuat prin Buzău, mănăstirile Vintilă Vodă și încă faimoasa pe atunci Poiana Mărului, Ploiești, Cîmpina, Sinaia, Brașov. Pretutindeni se cercetau cărți și documente. Grigorovici a cunoscut pe N. Bălcescu și pe Laurian; publicația lor „Magazin istoric pentru Dacia“ (vol. I, p. 277) reproduce în 1845 corespondența lui Ștefan cel Mare, scoasă la iveală de Grigorovici. Printre altele, în 1859 la Kazan, în anexe la lucrarea „Despre Serbia și relațiile ei cu țările vecine“, Grigorovici a tipărit o parte a cronografului (anii 1105—1469) lui Mihail Moxa de la mănăstirea Bistrița, scris după izvoarele slavone în 1620.

Ca rezultat al călătoriei, se publică o monografie (1845) și memoriul lui Nadejdin din 1846: „Despre sectarii din străinătate“, reprodus în antologia lui V. Kelsiev (vol. I, Londra, 1860, p. 75—165). La noi, învățatul Melchisedek folosește în 1871 și el materialul lui Nadejdin, vorbind apoi despre revoluționarii ruși, printre care amintește pe Herzen și povestește despre activitatea aceluiași V. Kelsiev. Un material și mai bogat despre sectarii ruși din părțile noastre găsim în studiile profesorului N. Subbotin (1827—1905).

În ce privește însemnările călătorilor contemporani, amintim pe Ioachim Vuici², care transcrie notele de călătorie din 1839 prin țările noastre, șase ani mai tîrziu, la mănăstirea Hîrjauca, folosind informații din revista rusească „Severnaia pcela“ din 1841.

¹ Anul cînd, la 1 mai, orașul a fost vizitat de generalul P. I. Feodorov. În anul următor istoricul M. P. Pogodin, colecționar și de manuscrise slavo-moldovenești, a trecut prin Galați.

² Vuici tipărește în 1823 la Buda cartea „Școala nouă a moralei pentru tineretul sloveno-sîrb“. Însemnările de călătorie apar la Belgrad în 1845.

Publicistul Egor Kovalevski (1811—1868), diplomat rus, călătorește prin țările noastre. B. Hasdeu¹ amintește vizita sa la mănăstirea Bistrița din Oltenia. Volumul lui Kovalevski, despre călătoria în Carpați, apare la Petersburg în 1845. Merită atenție și alte scrieri ale acestui autor, consacrate de pildă Turciei.

A. A. Skalkovski (1808—1897), istoric al regiunilor din sudul Rusiei, a scris de asemenea (în 1848 și mai târziu) despre cazacii de dincolo de Dunăre. Articolul său „Virtuți românești“, conținând material istoric pentru veacurile XVIII—XIX, apărut în buletinul Societății de istorie și antichități din Odesa (vol. XX, 1897, p. 28—49), a fost tipărit și într-o traducere românească (revista „Convorbiri literare“, 1929, p. 151—166).

Importante pentru timpul său sînt studiile arheologului A. S. Uvarov (1828—1884), proclamat în 1871 membru de onoare al Academiei Romîne. Contactul cu oamenii de știință ruși menținea puțin mai târziu și scriitorul nostru Alexandru Odobescu (1834—1895), călător în anii 1869—1870 la Odesa, Moscova și Petersburg, ales membru al Societății arheologice din Moscova; din îndemnul său, Grigore Tocilescu (1850—1909) a întreprins o călătorie de studii în Rusia, relevînd — ca și slavistul Ioan Bogdan (1862—1919) — valoarea arhivelor din Moscova și Petersburg, precum și a operelor publicate în Rusia, pentru cunoașterea trecutului nostru.

Interesul rușilor față de cultura noastră se oglindește într-o serie de articole, printre care cel despre „Literatura în Carpați“, publicat în revista ministerului instrucției publice (1844, vol. 41, part. VII, p. 23—26)²; se dau știri cu privire la vechile tipărituri muntene cercetate la București: „Biblia“ din 1688 și diferite cărți de la începutul veacului al XVIII-lea. Unele tipărituri se pastrează la căpitanul Oltenișcean, care și-a vîndut moșia din Oltenița și studiaza limbi orientale și trecutul neamului; trebuie să fie bibliofilul căpitan Constantin Oltenișceanu (Cornescu, mort în 1855, unmaș al cronicarului Șerban Grecianu), autorul unor însemnări despre cărți vechi românești, apărute în „Foaia pentru minte...“ (1844, p. 333, 342—343).

La noi, printre primii cercetători ai tiparului din Rusia, a fost Vasile Popp, „doctor al frumosașelor măiestrii, al filozofiei și medicinei“, care a publicat în 1838 la Sibiu lucrarea „Disertație despre tipografiile românești“. Despre literatura rusă s-a scris în 1849 la București, în „Monitorul grecesc al Valahiei“ (p. 41—43).

Unul din ultimii pelerini, care a colindat în anii 1837—1847 prin Moldova a fost Partenie, așezat apoi în orașul Tomsk, unde el și-a scris „Povestirea despre pelerinaj și călătorie prin Rusia, Moldova, Turcia și Țara Sfîntă“ (Moscova, 1856)³. Numeroase pagini ale povestirii privesc viața lipovenilor din Moldova. Mai cunoaștem epistola lui Partenie, adresată în 1863 unui lipovean din Moldova.

Eruditul cănturar Porfirie Uspenski (1804—1885), care a călătorit de cîteva ori prin Orientul Apropiat cu scopul de a studia situația populațiilor subjugate de turci, la înapoiere în drum spre patrie, în 1846, a trecut prin București și Iași, lăsînd însemnări despre vechile așezăminte locale. El face cunoștință cu Eliade-Rădulescu.

¹ „Istoria critică a romînilor“, vol. I, București, 1874, p. 80.

² Profesorul Valeriu Bologa amintește un articol din „Severnaia pcela“ (1814, nr. 253, 254 și 256) cu titlul „Despre starea actuală a literaturii în Muntenia“.

³ Recenzia în revista „Cuvîntul adevărului“ (Rîmnicul Vlcea, 1907, nr. 23—24). Traducerea notelor despre Moldova s-a tipărit la Valenii de Munte în 1910.

Vizitând biserica Curtea Veche¹ din București, Porfirie Uspenski vorbește despre corul acestui locaș: cîntările impuse de clerul grecesc se aseamănă cu scîrțitul unor roate neunse... S-a încercat în zadar o reformă. Arhimandritul Visarion, poreclit „Popa Rusu“, profesor, traducător și editor de cărți, a prezentat în 1849 un proiect de introducere a cîntecului religios rus; mai înainte el a înființat cel dintîi cor românesc la biserica Curtea Veche, apoi a adus în localitate un profesor de muzică rus, anume Alexandru Levițki, și a trimis pe bursierii Ilie Botezatu și Dimitrie Dumitrovici să învețe în Rusia. Publicațiile de cîntări ale lui Visarion și același repertor rus stă și la baza „Liturghiei“ compozitorului de mai târziu, Ioan Cartu (1865), iar vechea școală instrumentală este nucleul Conservatorului de muzică și declamație din 1864, unde Cartu îl înlocuiește pe Visarion la catedra de coruri bisericesti. În Moldova, un înaintaș al compozitorului Gavril Muzicescu este ucraineanul aga Evdochim Andrei Ianov (1806—1872), cumnatul altui autor muzical. Teodor Burada: Ianov, căruia Iacov Hinculov îi trimitea în 1852 din Petersburg lucrările vestitului compozitor Bortnianski², a înființat în 1854 primul cor bisericesc la biserica sf. Atanasie din Iași. Și vestitul cîntăreț Axinte Boșca-Roșculescu a fost adus la Iași din Odesa.

În domeniul muzicii, pe la jumătatea veacului trecut merită de asemenea o mențiune pianista Esmeralda sau Smaranda Gardeeva (1834—1917), fata banului Teodor Atanasie din Galați, măritată cu generalul rus Gardeev³. Esmeralda Gardeeva publică la Lipsca, München și Hamburg caiete cu muzică românească și rusă, scrise de noi în țară, precum și în Rusia și Germania. Titlul este „Musique de salon pour piano seul“. Cunoaștem 47 de caiete, tipărite începînd cu al șaselea deceniu. Altă romîncă, ajunsă în treacăt pe meleagurile rusești, a fost scriitoarea Dora d'Istria (1828—1888), al cărei nume adevărat era Elena Ghica, măritată cu generalul rus Kolțov-Masalski. Operele ei sînt traduse în rusește în revista „Zagranicnăi vestnik“ în 1865 și la Petersburg în 1866, chiar înainte de a se tipări la București (1876—1877).

Un capitol interesant îl alcătuiesc scrierile literatului și diplomatului rus Wilhelm Kotzebue (1813—1887), fiul cunoscutului scriitor german August Kotzebue. Venind în vizită la fratele său, Carol Kotzebue, consulul rusesc la Iași. Wilhelm s-a căsătorit aici, în 1839, cu una din fetele eteristului Gheorghe Cantacuzino. Retras din diplomație, Wilhelm a trăit în Moldova pînă la 1857. a reintrat apoi în diplomația rusă, venind aici și în 1859, cînd a vizitat băile Slănic. În anii petrecuți pe meleagurile noastre, Wilhelm Kotzebue a strîns legăturile de prietenie cu societatea locală, învățînd limba poporului și dobîndind acea cunoștință deplină a moravurilor de pe atunci pe care a dovedit-o mai târziu într-un mod atît de prietenos pentru noi în unele scrieri ale sale. El a tradus astfel în limba germană poezii romînești (1857), dedicînd cartea prietenului Vasile Alecsandri; a publicat volumul „Tablouri și schițe din Moldova“ (1860)⁴; a scris apoi romanul „Lascăr Viorescu“ (1863), din viața moldovenească de la 1851⁵. Încă în „Calendarul pentru poporul românesc pe anul 1845“

¹ În care de la 1810 se oficia în limba rusă, urmîndu-i apoi din 1848 biserica Sărințar (*ms. rom.* nr. 3836, p. 22, la Academia R.P.R.).

² Academia R.P.R., arhivă 1072.

³ Nepotul generalului Al. Lüders (vezi inscripția de pe mormîntul Esmeraldei Gardeeva, din cimitirul sf. Vinenii din București).

⁴ Traduceri romînești de Ana Maiorescu (1884) și Gala Galaction (1920).

⁵ Traduceri romînești de Ana Maiorescu (1892) și Mihail Sadoveanu (1920). N. Iorga a scris despre „W Kotzebue și momentul de prefacere modernă a societății moldovenești“ (1934).

(Iași, p. 153—175), editat de M. Kogălniceanu, găsim „Fragmente dintr-o călătorie în Carpații Moldovei“ (din iulie 1840) de Wilhelm Kotzebue, în tălmăcirea moldovenească a lui Samuel Botezatu. Kotzebue a fost ministru plenipotențiar al Rusiei la Karlsruhe, Dresda și Berna. El a păstrat legături prietenești cu țara noastră, unde a fost ales membru onorar al Academiei (ca și savanții ruși Mecinikov și Kondakov, mai târziu) și în care a călătorit, pentru ultima oară în primăvara anului 1881. A murit în Rusia, la Reval.

Prețioase sînt însemnările tînărului ofițer Lev Tolstoi (1828—1910), din al său „Jurnal intim“ (1853—1865). Poate și din cauza înruderii sale cu generalul Gorciakov, Tolstoi a fost trimis în armata operativă din regiunea Dunării. Numit la Oltenița, apoi în statul major al generalului Serpuhovski, comandantul artileriei ruse la București — „oraș mare și frumos“, viitorul celebru romancier își notează impresiile începînd de la 14 martie 1854. El scrie aici „Adolescenta“ și „Memoriile unui artilerist“, citește operele lui Pușkin, Lermontov, Goethe, Schiller, se plimbă, face muzică... În septembrie același an părăsește țara, purtînd o frumoasă amintire despre poporul român, a cărui soartă este plină de farmec și tristețe...

Alt ofițer, P. Sakovici, autor de articole despre luptele rusești împotriva turcilor, povestește în „Russkii invalid“ (1854, nr. 288 și separat) despre o vizită la mănăstirea Neamț în luna mai 1854.

În același an la Petersburg ofițerul Pavel Jadovski (1825—1891), fratele poetei Iulia Jadovskaia, publică în revista „Panteon“ (nr. 7) o „Descriere istorică a Moldovei și Valahiei“. Însemnările lui Jadovski din 1853, cînd dînsul a fost comandantul tîrgului Buzău, apar în aceeași revistă, în 1856 (nr. 1—2 și separat), intitulate „Moldova și Valahia în actualitate“. Tot în 1854 la Petersburg se tipărește lucrarea lui E. Sercevski „Descrierea Imperiului Otoman, a Moldovei, Valahiei și Serbiei“. Scriitorul militar, generalul M. I. Bogdanovici (1805—1882), precedînd o serie întregă de opere mai importante, consacră în 1852 o lucrare istoriei campaniilor lui Rumianțev, Potiomkin și Suvorov în principate; aceste studii le continuă mai târziu istoricii militari A. N. Petrov, N. F. Dubrovin ș.a.

Cunoscutul călător transilvănean Ioan Codru-Drăgușanu (1818—1884) vizitează Rusia în iarna anului 1843, lăsîndu-ne o frumoasă descriere a Petersburgului, „una din cele nouă, dar și cea mai strălucită capitală din toată Europa“. Observațiile călătorului experimentat sînt măgulitoare. Avuția și strălucirea capitalei rusești îl sperie. După ce descrie minunata catedrală a sf. Isachie, el vorbește despre monumentul lui Petru cel Mare — „acest erou călare“... Părăsind Rusia, Codru-Drăgușanu simte datoria să mărturisească că rușii, „în genere, sînt oameni cu inimă bună, foarte prevenitori către străini și se străduiesc ca acestora să le dea o cît mai bună idee despre țara și meamul lor“. Epistolele acestui cărturar fin și spiritual apar în 1865 la Sibia, reproduse din ziarul „Concordia“ (Pesta, 17 martie 1863 și urm.)¹

În anii 1835—1846 aga Lascăr Scarlat Costachi călătorește și menține legături cu Petersburgul nordic². Călător prin multe țări, și la Petersburg în octombrie 1847, este Scarlat Rosetti (1802—1872), viitor primar de București și donator al bibliotecii Ateneului local, care obține atunci de la Porfirie Uspenski primul catalog al documentelor atoniene, abia tipărit, iar astăzi în păstrare la

¹ Alte ediții: Vălenii de Munte, 1910; București, 1923 și 1942.

² Academia R.P.R., doc. MCCLXXI. 6, 8, 9. În șirul călătorilor contemporani amintim pe Andrei Șaguna și pe Moise Nicoară (1784—1861) (Academia R.P.R. *ms. rom.*, nr. 2441, p. 80 și urm., nr. 3455, p. 94).

Biblioteca Academiei R.P.R. Literatul ieșean Pavel Pruncu (1797—1857), cel care închină în martie 1837 prietenului Constantin Negruzzi o traducere : „Pustnicul“, în „Alăuta românească“, moare la Petersburg ¹.

Logofatul moldovean Nicolae Suțu (1798—1871), economist și autor de memorii, lasă amintiri cu privire la călătoria sa la Odesa în 1847 ². Promotorul

Ioan Codru-Drăgușanu

¹ Documentul DCXCIV. 87 la Academia R.P.R.

² Manuscrisele românești ale Academiei R.P.R. (nr. 1024, p. 236 și urm.) publicate de V. Slavesou în 1913, în „Analele Academiei“. O scrisoare din Lvov (*ms. rom.* nr. 1050, p. 10—14). Despre un alt calator contemporan la Odesa, logofatul Ioan Mașu, scrie „Vestitorul românesc“ din 19 mai 1845, nr. 39.

studiilor de inginerie, Dimitrie Asachi (1829—1875), fiul scriitorului Gheorghe Asachi, a parcurs și el orașele din sudul Rusiei, întâlnind pe la 1847, la Aleșki, pe ofițerii moldoveni Lăzărescu, Oatul și Filipescu, trimiși în Rusia — alături de alți ostași moldoveni și munteni să învețe arta militară¹; cererea lui D. Asachi, de a fi primit în trupele de geniu din Caucaz, a fost respinsă de comandamentul rusesc la 20 ianuarie 1848². Cu toate acestea, cu ocazia tipăririi hărții Turciei, „Gazeta de Moldavia“ (1854, p. 11) anunța că: „localitățile regiunii transcaucazice s-au revizuit de excăpitanul D. Asachi, care la 1848-1849 au fost servit acolo în corpul inginerilor“. În 1849 D. Asachi a fost numit adjutant domnesc.

În ziarul ieșean „Zimbrul“ (iulie 1851, nr. 12 și 16), N. Scriban a publicat traducerea scrierii lui Panaioti Rampotul „Călătorie în Rusia“, la Kiev, Moscova și Petersburg. Cărturarul Andronic Badenski copiază în 1853 însemnările pelerinajului prin Rusia, scrise cu doi ani înainte de Chiriac de la mănăstirea Secu. Acest călător Chiriac (mort pe la 1878) s-a ocupat, ca și Andronic³, de istoria mănăstirilor Neamț și Secu și este traducătorul unor lucrări rusești de Ioanichie Goliatovski, Dimitrie al Rostovului ș.a. Alt popularizator al cărților rusești rămâne Anania Melega din București (1852—1869).

*

* * *

Proiectul generalului Kisseleff de a se trimite pentru studii în Rusia două sute de tineri și două sute de tinere din țările noastre, nu s-a împlinit. Nu cunoaștem nici măcar rezultatul intervenției lui Kisseleff, de la începutul anului 1830, de a se înscrie șase fete și șase băieți la școlile din Petersburg. În 1845 Neofit, mitropolitul Țării Românești, a trimis șapte tineri să învețe în Rusia⁴. În 1850, fiul postelnicului Boteanu a fost trimis de Academia Mihăileană din Iași ca bursier la Petersburg. Au mai studiat la Petersburg: colonelul Dadu Filipescu (1811—1899), veteran al multor războaie⁵, Nicolae Donici. Al. Răzmeriță, Mihail C. Ghica, în 1853 intrat în corpul pajilor, profesorul Ioan Mandinescu (1833—1866), ale cărui cărți rusești se păstrează la Biblioteca universitară din Iași, autor al unui curs de istorie universală și al unor scrieri juridice, precum și alt profesor ieșean care a învățat dreptul în anii 1852—1857, August (Scriban 1836—1892). La Academia din Kiev, găsim pe Ieroteiu ale cărui scrisori către Veniamin Costachi se păstrează la Academia R.P.R.⁶; pe Filaret Scriban; pe învățatul Melchisedek Ștefănescu (1822—1892), magistrul din 1851⁷ și membru de onoare al Academiei din Kiev și Petersburg, membru al Societății arheologice din Petersburg și al Academiei Române, autor de cărți și preluări din rusește, care a îndeplinit în 1864 o misiune diplomatică în Rusia; Teoctist

¹ D. Asachi însuși arată — credem greșit — că a călătorit în Rusia în 1846 („Impresii de călătorie în țările Caucazului“, Iași, 1858, p. 25).

² Academia R.P.R., doc. DCCCXXXII. 118.

³ Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 1269, 1270, 1525, 3529, 5691—5694, precum și 1239—1241, 4611. Istorie tipărită la Neamț în 1857.

⁴ *Ibidem*, doc. MCCLXXXVII. 2.

⁵ *Ibidem*, doc. DCCCXXV. 173.

⁶ *Ibidem*, doc. MXLI.

⁷ Însemnări, de studii, *ms. rom.* nr. 516, p. 97—183, și registru de cărți rusești, *ms. rom.* nr. 525, p. 20—35, la Academia R.P.R.; numeroase manuscrise slave la Academia R.P.R..

Scriban, Ghenadie Enăceanu¹, Silvestru Bălănescu, Nicodim Munteanu, viitor patriarh, Gheorghe Samurian, profesorii universitari C. Nazarie și Ștefan Berechet, precum și alți zeci de români, viitori profesori, traducători de literatură rusă ș.a. Pe la jumătatea veacului trecut la Odesa învățau: colonelul I. Voinescu, Gheorghe Brăiloiu, fiicele lui Iordache Donici², N. și C. Blaramberg, I. și D. Suțu, frații A. și I. Fote³ ș.a. În Rusia și-au mai făcut studiile: Petrache Rosetti-Bălănescu (1794—1874); hatmanul Iordache Boldur-Lătescu (1798—1857), care a învățat la Petersburg; generalul Constantin Milicescu (1810—1868), cu misiune militară la Petersburg din însărcinarea domnitorului Cuza; frații Callimachi⁴ și Hermeziu⁵; colonelul Iacov Ranet (1817—1874), în anii 1836—1837 elev în regimentul rusesc din Novomirgorod⁶; colonelul Gheorghe Rosetti-Roznovanu (1834—1904), care pînă la 1857 a făcut parte din armata rusă, frații Prejbeanu, Horbatski și alții.

*
* * *

Lupta poporului nostru pentru Unire și dezbaterea acestei probleme în cercurile diplomatice a trezit interesul opiniei publice europene față de principate. Urmărite cu atenție de intelectualitatea rusă, frământările maselor populare din țara noastră pentru Unire au prilejuit multe manifestări care trebuie studiate în cadrul prieteniei romîno-ruse.

Pe lîngă un șir de articole din periodicele rusești cu privire la stările locale⁷, găsim în revista „Otecestvennie zapiski“ din 1858 valoroasa istorie a lui S. N. Palauzov (1818—1872): „Principatele romîne Valahia și Moldova din punct de vedere istorico-politic“, care, prin tratarea pînă la zi a istoriei Moldovei și Țării Românești, a consolidat în societatea rusă curentul favorabil Unirii. Slavist cu studii la Moscova, atașat în anii 1853—1854 la cartierul general rusesc din principate, Palauzov a cercetat temcinic izvoarele istorice, scriind despre noi și ca martor ocular. Ținea să-și îndemne compatrioții la studierea vieții poporului romîn, în multe privințe înrudit. Simpatiiile autorului sînt de partea țaranului romîn, care suferea sub crunta exploatare a boierimii; de aici izvorăște interesul său față de mișcările poporului și, spre deosebire de alți istorici, Palauzov consacră aproape jumătatea tratatului său perioadei contemporane. Lucrarea apare în volum separat în 1859⁸, prilejuind o recenzie a lui N. A. Dobroliubov, care, alături de alt cugetător democrat-revoluționar —

¹ Catalogul cărților sale din 1865 la Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 2187, p. 1—85; de asemenea *ms. slav.* nr. 482, 483, 490; diplome, Arhiva Ghenadie Enăceanu III, acte 4 și 12. -

² În anii 1830—1835, Academia R.P.R., doc. DCCCXLIII. 55-a, 80, 86, 87, 105, 106.

³ Scrisori din 1852—1854 la Academia R.P.R., *ms. rom.* nr. 4578, p. 136—147.

⁴ *Ibidem*, doc. CCCXXVI. 87.

⁵ *Ibidem*, doc. DCCCLXXXII. 36.

⁶ *Ibidem*, doc. CCCL. 128, 129, 208, 222, 272.

⁷ „Moldoveni și Valahi“ în „Biblioteca pitorească rusă“, 1858, nr. 18—19; „Album moldo-valah“ în „Culegerea pitorească“, 1858, nr. 11—12; articolul din „Curierul industriei“ (1858, nr. 1), inspirat din scrierea lui Thibault-Lefèvre; „Principatele dunărene“ în „Biblioteca de citire“, 1860, nr. 11; comunicatul oficial retipărit din „Journal de S. Petersbourg“ în „Letopisețul contemporan“ (1866, nr. 9) ș.m.a.

⁸ Doar un fragment al lucrării lui Palauzov a fost tradus în romînește de C. Porumbescu în „Trompeta Carpaților“ (1868, nr. 2259 și 2263). Palauzov a mai publicat în 1860 o lucrare despre Iancu de Hunedoara.

N. G. Cernișevski, redactori ai revistei „Sovremennik“¹, susținea revendicările poporului român încă din ajunul Unirii.

În același domeniu al scrierilor rusești contemporane, interesante sînt și broșurile de călătorii sau note de drum care își reiau firul apariției. A. Elisițin (1861) și C. Pugovin (1863) recapitulează aspecte din epoca Unirii — evenimente locale observate de ei². Caracterul mai intim al memoriilor priințului Wittgenstein (1824—1878)³, ofițer rus căsătorit cu o moldoveancă, ne aduc aminte și de însemnările de drum de mai târziu ale lui Aristide M.⁴, călător din 1876 prin ținuturile moldovenești și la București, unde autorul își oprește atenția asupra actorului Matei Millo. Scriitorul Grigore Danilevski (1829—1890), călătorind pe Dunăre în 1866, își notează observațiile, printre altele legate de o convorbire cu generalul N. Goleșcu⁵; Danilevski este autorul romanului „Potiomkin la Dunăre“, tradus în 1885 în românește de P. M. Georgescu și dedicat luptătorilor de la Plevna. Despre istoriografia românească și despre reprezentantul ei, B. Hasdeu, scrie călătorul din 1873, slavistul A. Budilovici (1846—1908)⁶. Pavel Ștefan Leonard (1837—1891), cunoscut publicist din sudul Rusiei, revine și el în scrierile sale asupra țării noastre. Povestiri populare a acelorași stări sociale, din aceeași epocă, le găsim de asemenea în cartea ilustrată „Rumunia“ (Odesa, 1868). Publicînd un volum despre „Ungaria și locuitorii ei“ (Petersburg, 1876), A. Peterson își folosește impresiile de călătorie din 1864 prin Cluj, Sibiu și Brașov, vorbind despre romîni.

Sînt încă pagini rusești, scrise despre noi în ajunul războiului pentru independență din 1877.

¹ „Contemporanul“.

² De zece ani martor al desfășurării vieții din principate, A. Elisițin, în 1873 secretar al consulatului Rusiei la Galați, își publică lucrarea la Odesa, iar Pugovin, care cunoaște țara noastră încă din anii 1828—1834 (citație din 1831 iscălită de Pugovin, doc. DCCCXXI. 1, la Academia R.P.R.), amestecat mai târziu și în procesul familiei Rosetti-Roznovanu, își tipărește scrierea la Petersburg.

³ Wittgenstein ajunge în povestirea sa pînă la asediul Plevnei din 1877. Amintirile sale apar la Paris în 1889 și în revista „Russkaia starina“, 1901, nr. 3 și urm.

⁴ Mama călătorului este înmormîntată lângă Huși. Amintirile sînt publicate în revista „Russkii vestnik“, 1880, nr. 8 și 11.

⁵ Traducerea românească a însemnărilor lui Danilevski în „Revista istorică“, 1940, p. 244—251.

⁶ Însemnări de drum tipărite în „Revista ministerului instrucției publice“, 1874, nr. 12, p. 132—174.

Războiul pentru cucerirea independenței noastre naționale din anii 1877-1878 constituie o glorioasă pagină în care se afirmă frăția de arme româno-rusă. Continuarea tradiției prieteniei de veacuri, expusă aici în pagini de istorie, găsește pe viitor o afirmație în alte condiții social-economice, deoarece evenimentele istorice de mai târziu sînt urmarea firească a accentuării luptei maselor populare pentru libertate.

Oamenii muncii din România au urmărit cu emoție evenimentele revoluționare din Rusia din anul 1905. Cu o căldură frățească ei au primit pe marinarii ruși de pe crucișătorul răscolat „Potemkin“ care, potrivit definiției plastice date de V. I. Lenin, a rămas un teritoriu necucerit al revoluției.

Alt exemplu de solidaritate proletară a clasei muncitoare din România a fost cererea ei de a se pune capăt intervenției imperialiștilor împotriva tinerei Republici Sovietice. Soldații romîni au fraternizat pe front cu luptătorii Armatei Roșii, batalioanele lor revoluționare au participat la zdrobirea albgardiștilor și intervenționiștilor.

Aceste exemple de solidaritate proletară au fost relevate în cuvîntările ținute la Moscova în 1961 și la București în 1962 de N. S. Hrușciiov, prim-secretar al C.C. al P.C.U.S., președintele Consiliului de Miniștri al U.R.S.S., și de Gheorghe Gheorghiu-Dej, prim-secretar al C.C. al P.M.R., președintele Consiliului de stat al Republicii Populare Romîne.

S-a arătat cum, în anii grei ai ilegalității, în anii crînceni ai celui de-al doilea război mondial, comuniștii din România, cei mai buni reprezentanți ai poporului român, s-au ridicat cu hotărîre pentru întărirea prieteniei dintre popoarele țărilor noastre, au ținut sus steagul marxism-leninismului.

„În condițiile terorii crunte și prigoanei, — continua cuvîntarea sa N. S. Hrușciiov — comuniștii au unit toate forțele patriotice ale națiunii la lupta împotriva robiei fasciste. Partidul Comunist din România a organizat și a condus insurecția armată de la 23 August 1944, a cărei victorie a însemnat începutul revoluției populare în țară. Poporul român a răsturnat pe regi, pe exploataatori, toate vîrfurile aristocratice care s-au rupt de pămîntul românesc și care își făureau bunăstarea din sîngele poporului, din suferințele și lacrimile sale. Sub conducerea comuniștilor, poporul a zdrobit forțele reacțiunii, a luat puterea în mîinile sale și a creat Republica Populară Romîună“.

Victoria revoluției populare în România și instaurarea orînduririi oamenilor muncii au deschis o pagină nouă în istoria relațiilor între popoarele român și sovietic. Nimeni nu poate bara drumul larg al prieteniei lor. Prietenia romîno-sovietică, bazată pe principiile internaționalismului proletar, este puternică și de nezdruccinat, contribuind la instaurarea păcii și prosperității între popoare.

BIBLIOGRAFIE

I. Până la începutul veacului al XIV-lea.

- Alexandrescu P., *Izvoarele grecești despre retragerea lui Darius din expediția scitică*, „Studii și cercetări de istorie veche”, VII, 1956, nr. 3—4, p. 319—342.
- Bălan T., *Berladnicii*, 1928, 24 p.
- Bărbulescu Ilie, *Cu privire la Diploma birlădeanu din anul 1134*, „Arhiva”, XXXIX, 1932, p. 87—88.
- Barnea I., *Elemente de cultură materială veche rusească și orientală în așezarea feudală de la Dinogeția*, „Studii și referate privind istoria României”, București, 1954, p. 195—227.
- Barnea I., *Byzance, Kiev et l'Orient sur le Bas-Danube du X-e au XII-e siècle*, „Nouvelles études d'histoire”, București, 1955, p. 169—180.
- Barnea I., *Sigiliul unui ierarh al Rusiei în așezarea de la Garvăn*, „Studii și cercetări de istorie veche”, VII, 1956, nr. 1—2, p. 189—195.
- Berciu D., *O descoperire traco-scitică din Dobrogea și problema scitică la Dunărea de jos*, „Studii și cercetări de istorie veche”, X, 1959, nr. 1, p. 7—48.
- Bogdan Damian, *Despre bolohoveni. Cu prilejul unui studiu al lui A. Andriașev (din 1929)*, „Arhiva românească”, vol. V, 1940, p. 272—274.
- Bogdan Ioan, *Diploma birlădeană din 1134 și principatul Birladului*, București, 1889, 48 p.
- C.C.B., *Inscripția slavă din Dobrogea din anul 943*, „Studii”, IV, 1951, nr. 3, p. 122—134.
- Canarache V., *Monetele sciților din Dobrogea*, „Studii și cercetări de istorie veche”, I, 1950, nr. 1, p. 219—258.
- Cancel P., *Termenii slavi de plug în Daco-România*, București, 1921, 63 p.
- Capidan T., *Elementul slav în dialectul aromân*, București, 1925, 92 p.
- Chișvasi-Comșa Maria, *Unele concluzii istorice pe baza ceramicii din secolele VI-XII*, „Studii și cercetări de istorie veche”, VIII, 1957, nr. 1—4, p. 267—289.
- Chișvasi-Comșa Maria, *Slavii de răsărit pe teritoriul R.P.R. și pătrunderea elementului romanic în Moldova, pe baza datelor arheologice*, „Studii și cercetări de istorie veche”, IX, 1958, nr. 1, p. 73—90.
- Chițimia I., *Histoire et sémantique de deux termes slaves: povoză et povodă chez les Slaves et chez les Roumains*, „Slavia”, Praga, XIX, 1950, p. 349—362.
- Comșa Maria, *Slavii pe teritoriul R.P.R. în secolele VI-IX în lumina cercetărilor arheologice*, „Studii și cercetări de istorie veche”, X, 1959, nr. 1, p. 81—100.
- Condurachi Em., *Burebista și orașele pontice*, „Studii și cercetări de istorie veche”, IV, 1953, nr. 3—4, p. 115—124.
- Condurachi Em., Florescu Gr. ș.a., *Histria, Monografie arheologică*, vol. I, București, 1954, 592 p.
- Daicoviciu C., *Problema continuității în Dacia*, Cluj, 1940, 71 p.
- Daicoviciu C., *La Transylvanie dans l'antiquité*, București, 1945, 269 p.

- Daicoviciu C., *Le problème de l'Etat et de la culture des Daces à la lumière des nouvelles recherches*, „Nouvelles études d'histoire“, București, 1955, p. 121—138.
- Daicoviciu C., *Unele aspecte ale activității arheologice și de cercetări în domeniul istoriei vechi a R.P.R.*, „Analele romîno-sovietice“, istorie, 1955, nr. 2, p. 73—94.
- Daicoviciu C., Pascu Șt., Cheresteșiu V., Imreh Șt. Moraru T., Neamțu A.I., *Din istoria Transilvaniei*, vol. I, ediția 2-a, București, 1961.
- Omagiu lui C. Daicoviciu, București, 1960, XIX + 576 p.
- Densușianu Ovid, *Histoire de la langue roumaine*, București, 1929, XXXI + 510 p.
- Donat Ion, *Despre toponimia slavă din Oltenia*, Craiova, 1947, 83 p.
- Drăganu N., *Romîni în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și a onomasticii*, București, 1933, 684 p.
- Dumitrescu Vl., Dumitrescu H. ș.a., *Hăbășeștii, Monografie arheologică*, București, 1954, 607 p.
- Feodorov G., *Rezultatele și problemele principale ale cercetărilor arheologice din sud-vestul U.R.S.S., referitoare la primul mileniu al e.n.*, „Studii și cercetări de istorie veche“, X, 1959, nr. 2, p. 371—408.
- Gramadă N., Vicina, „Codrul Cozminului“, vol. I (1924), 1926, p. 435—439.
- Hasdeu B., *Diploma birlădeană*, „Instrucțiunea publică“, Iași, 24 ianuarie 1860., nr. 1, p. 8.
- Holban T., *Romîni pe teritoriul polonez pînă în secolul al XVII-lea*, „Arhiva“—XXXVII, 1930, p. 238—243, și anii următori.
- Horedt K., *Contribuții la istoria Transilvaniei secolelor IV—XIII*, București, 1958, 193 p.
- Iordan Iorgu, *Rumänische Toponomastik*, părțile I—III, 2 vol., Bonn și Lipsca., 1924—1926.
- Iorga N., *Brodnicii și romîni*, București, 1928, 28 p.
- Iorga N., *Istoria romînilor*, I—X, 11 vol., București, 1936—1939.
- Istoria Romîniei*, vol. I—II, București, 1960—1961.
- Kadleck K., *Valasi a valasske pravo v zemích slovanskych a uherskych*, Praga, 1916—530 p.
- L'art byzantin chez les Slaves de Balkans*, vol. I—IV, Paris, 1930—1932.
- Măteji Mircea, *Contribuții la cunoașterea ceramicii slave de la Suceava*, „Studii și cercetări de istorie veche“, X, 1959, nr. 2, p. 409—440.
- Materiale și cercetări arheologice*, vol. I—VII, București, 1953—1961.
- Moisescu G., Lupșa Șt., Filipașcu Ad., *Istoria bisericii romîne. Manual*, vol. I—II, București, 1957—1958.
- Motogna V., *Țara Brodnicilor și Vrancea*, „Revista istorică“, VIII, 1922, p. 55—62 și IX, 1923, p. 119—121.
- Năsturel P. Ș., *Așezarea orașului Vicina și țărmul de apus al Mării Negre în lumina unui portulan grec*, „Studii și cercetări de istorie veche“, VIII, 1957, nr. 1—4, p. 295—305.
- Nestor I., *La nécropole slave d'époque ancienne de Sărata Monteoru*, „Dacia“, I, 1957, p. 289—296.
- Nestor I., *Slavii pe teritoriul R.P.R. în lumina documentelor arheologice*, „Studii și cercetări de istorie veche“, X, 1959, nr. 1, p. 49—64.
- Niederle L., *Manuel de l'antiquité slave*, vol. I—II, Paris, 1923—1926.
- Odobescu Al., *Antichități scitice*, București, 1879, 143 p.
- Odobescu Al., *Le trésor de Pétroussa*, vol. I—III, Paris, 1889—1900.
- Olteanu P., *Aus origines de la culture slave dans la Transylvanie du Nord et le Maramureș*, „Romanoslavica“, 1958, I, p. 169—197.
- Onciul D., *Opere complete*, vol. I, București, 1946, 422 p.
- Panaitescu P. P., *Diploma birlădeană din 1134 și hrisovul lui Iurg Koriatovici din 1374*, București, 1932, 15 p.
- [Panaitescu P. P.] Greșu A.I., *Inceputurile relațiilor romîno-ruse*, „Studii“, II, 1949, nr. 3, p. 95—101.
- Papadopol-Callimah A., *Cuvînt despre expediția lui Igor Sviatoslavovici, principele Novgorodului nordic*, București, 1885, 29 p.
- Papadopol-Callimah A., *Notiță despre Birlad*, Birlad, 1889, 114 p.
- Pârvan Vasile, *Considerații asupra unor nume de riuri daco-scitice*, București, 1923, 31 p.
- Pârvan Vasile, *Getica*, București, 1926, 851 p. + 4 h.
- Pârvan Vasile, *Dacia*, traducere de Radu Vulpe, București, 1957, 251 p. + 1 h.
- Petrovici Emil, *Daco-slava*, Cluj, 1943, 45 p.

- Petrovici Emil, *Elemente slave din limba română mărturie a legăturii istorice dintre poporul nostru și poporul rus*, „Limba română”, I, 1952, nr. 1, p. 19—24.
- Petrovici Emil, *Influența slavă asupra sistemului fonemelor limbii romine*, București, 1956, 38 p.
- Philippide Al., *Originea românilor*, vol. I-II, Iași, 1923 [pe copertă: 1925] — 1927 [pe copertă: 1928].
- Popa-Lisseanu G., *Izvoarele istoriei românilor*, vol. I—XV, București, 1934—1939.
- Popa-Lisseanu G., *Tot în chestia broducilor*, „Revista istorică română”, VIII, 1938, p. 243—245.
- Rusu I., *Elemente traco-getice în Scitia și Bosporul Cimerian*, „Studii și cercetări de istorie veche”, IX, 1958, nr. 2, p. 303—336.
- Sacerdoțeanu A., *Marea invazie tătară și sud-estul european*, București, 1933, 91 p. + 1 h.
- Sacerdoțeanu A., *În chestia broducilor*, Valenii de Munte, 1938, 10 p.
- Ștefănescu Margareta, *Elemente rusești în toponimia românească*, „Arhiva”, XXIII, 1921, p. 76—80, 218—228; XXIX, 1922, p. 64—75, 372—384, 499—511; XXXI, 1924, p. 199—206; XXXIV, 1927, nr. 2, p. 65—67.
- Vulpe Radu, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, București, 1938, 454 p.
- Vulpe Radu, *Săpăturile de la Poienesti din 1949*, „Materiale arheologice privind istoria R.P.R.”, vol. I, București, 1953, p. 213—506.
- Vulpe Radu, *Le problème des Bastarnes à la lumière des découvertes archéologiques en Moldavie*, „Nouvelles études d'histoire”, București, 1955, p. 103—120.
- Vulpe Radu, *Izvoare, Săpăturile din 1936—1948*, București, 1957, 396 p.
- Vulpe Radu, *Le vallum de la Moldavie inférieure et le „mur” d'Athanaric*, Haga, 1957, 57 p. + 2 h.
- Хенерол А. Д., *Istoria românilor din Dacia Traiană*, I-IX, 10 vol., Iași și București, 1888—1911.

- Артамонов М., *К вопросу о происхождении скифов*, „ВДИ”, 1950, № 2, с. 37—47*.
- Бибииков С., *Рашистрипольское поселение Лука-Врублевская на Днестре*, М. Л., 1953, 460 с.
- Блаватская Т., *Западнополютийские города в VII—I веках до н.э.*, М., 1952, 262 с.
- Блаватский В., *Искусство северного Причерноморья античной эпохи*, М., 1947, 119 с.
- Блаватский В., *Земледелие в античных государствах северного Причерноморья*, М., 1953, 208 с.
- Блаватский В., *Очерки военного дела в античных государствах северного Причерноморья*, М., 1954, 161 с.
- Брун Ф., *Черноморье*, I—II, Одесса, 1879—1880.
- Будовиц П., *Владимир Мономах и его военная доктрина*, „Исторические записки”, № 22, 1947, с. 42—100.
- Васильевский В., *Труды*, том I—III, П., 1908—1915.
- Вопросы скифо-сарматской археологии, по материалам конференции Института истории материальной культуры АН СССР 1952 г.*, М., [1954], 247 с.
- Гайдукевич В., *Боспорское царство*, М. Л., 1949, 623 с. + 1 к.
- Голубовский П., *Печенеги, торки и половцы до нашествия татар*, Киев, 1884, 256 с.
- Голубцова Е., *Северное Причерноморье и Рим на рубеже нашей эры*, М., 1951, 135 с.
- Горянов Б., *Славяне и Византия в V—VI веках н.э.*, „Исторический журнал”, том IX, 1939, № 10, с. 101—111.
- Горянов Б., *Византия и готы*, „Исторические записки”, № 15, 1945, с. 262—277.
- Греков Б., *Древнейшие судьбы славянства в Прикарпатских областях*, „Вестник АН СССР”, 1940, № 11—12, с. 27—97.
- Греков Б., *Борьба Руси за создание своего государства*, М.—Л., 1945, 76 с.
- Греков Б., *Крестьяне на Руси с древнейших времен до XVII века*, М. Л., 1946, 961 с.
- Греков Б., *Киевская Русь*, Л., 1953, 568 с.

* Сокращения: М. — Москва, Л. — Ленинград, П. — Петербург и Петроград, К. — Кишинев, ВДИ — Вестник древней истории, ЖМНП — Журнал Министерства народного просвещения, ЗОИД — Записки Одесского общества истории и древностей, АН — Академия Наук.

- Греков Б., Якубовский А., *Золотая Орда и ее падение*, М.—Л., 1950, 428+53 с. + 2 к.
- Дашкевич Н., *Подлинность грамоты князя Иванка Берладника 1131 г.*, Киев, 1904, с. 366—381.
- Державин Н., *История Болгарии*, том. I—III, М.—Л., 1945.
- Державин Н., *Славяне в древности*, М.—Л., 1946, 215 с.
- Дмитрев А., *Падение Дакии*, „ВДИ”, 1949, № 1, с. 76—85.
- Дмитрев А., *Народные движения в восточно-римских провинциях в период дунайских войн III века*, „Византийский временник”, том. VIII, 1956, с. 97—126.
- Дринов М., *Заселение Балканского полуострова славянами* М., 1873, 175 с.
- Дьяков В., *Пути римского проникновения в северное Причерноморье: Понт и Мезия*, „ВДИ”, 1940, № 3—4, с. 71—88.
- Ельницкий Л., *Киммерийцы и киммерийская культура*, „ВДИ”, 1949, № 3, с. 14—26.
- Жебелев С., *Северное Причерноморье*, М., 1953, 388 с.
- „Записки Одесского общества истории и древностей”, том I—XXXI, Одесса, 1844—1913.
- Златковская Т., *Мезия в I и II веках н.э.*, М., 1951, 136 с. + 1 к.
- Златковская Т., *Племенной союз гетов под руководством Биребисты, I век н.э.*, „ВДИ”, 1955, № 2, с. 73—91.
- Зограф А., *Античные монеты*, М.—Л., 1951, 269 с.
- Иванова А., *Искусство античных городов северного Причерноморья*, Л., 1953, 192 с.
- Пессен А., *Греческая колонизация северного Причерноморья*, Л., 1947, 92 с.
- История Молдавии*, том. I—II, К., 1951.
- История СССР*, том. I—II, М., 1948—1949.
- История южных и западных славян*, М., 1957.
- История УССР*, том. I—II, Киев, 1953—1957.
- Каллистов Д., *Очерки по истории северного Причерноморья античной эпохи*, Л., 1949, 284 с.
- Каллистов Д., *Северное Причерноморье в античную эпоху*, М., 1952, 185 с.
- Карамзин Н., *История Государства Российского*, том. I—XII, П., 1816—1829.
- Карышковский П., *Балканские войны Святослава в византийской исторической литературе*, „Византийский временник”, том VI, 1953, с. 36—71.
- Колосовская Ю., *К истории падения римского господства в Дакии*, „ВДИ”, 1955, № 3, с. 63—84.
- Кондаков Н., Толстой И., *Русские древности в памятниках искусства*, вып. I—V, П., 1889—1899.
- Кропоткин В., *Клады римских монет в восточной Европе*, „ВДИ”, 1951, № 4, с. 241—281.
- Кругликова И., *Дакия в эпоху римской оккупации*, М., 1955, 165 с. + 2 к.
- Кудрявцев О., *Эллинические провинции Балканского полуострова во втором веке н.э.*, М., 1954, 364 с. + 1 к.
- Кудрявцев О., *Исследования по истории балкано-дунайских областей в период Римской империи*, М., 1957, 411 с.
- Кулаковский Ю., *Где находилась Вичинская епархия?*, „Византийский временник”, том. IV, 1897, с. 315—336; том V, 1898, с. 393—397.
- Латышев В., *Известия древних писателей греческих и латинских о Скифии и Кавказе*, том. I—II, 1893—1906.
- Латышев В., *Понтика*, П., 1909, XIII + 430 с.
- Лебедев И., *Войны Святослава I*, „Исторический журнал”, 1938, № 5, с. 47—61.
- Левченко М., *Очерки по истории русско-византийских отношений*, М., 1956, 552 с. + 1 к.
- Мавродин В., *Русские на Дунае*, „Ученые записки Ленинградского университета”, № 83, 1943, с. 3—18.
- Мавродин В., *Образование единого русского государства*, Л., 1951, 328 с. + 1 к.
- Макря, М., *Славянский могильник в Сомененах*, „Дачия”, II, 1958, с. 351—370.
- Марке Н., *Договоры русских с греками и предшествовавшие заключению их походы русских на Византию* том I—II, М., 1912.
- Материалы и исследования по археологии юго-запада СССР и Румынской НР*, К., 1960, 352 с.
- Мохов Н., *Формирование молдавского народа и образование Молдавского государства*, К., 1959, 43 с.
- Невская В., *Византия в классическую и эллинистическую эпохи*, М., 1953, 156 с.

- Очерки древней истории УССР, Киев, 1957, 631 с.
- Пассек Т., *Периодизация трипольских поселений, III—II тысячелетие до н.э.* М.—Л., 1949, 245 с.
- Пашуто В., *Очерки по истории Галицко-Волынской Руси*, М., 1950, 327 с. + 1 к.
- Петровский Б., *Скифы и древний Восток*, „Советская археология”, том. XIX, 1954, с. 141—158.
- Петрушевич А., *Уставная таможенная грамота берладского князя Ивана Ростиславовича из 1134 г.*, „Слово”, 1862, № 86.
- Петрушевич А., *Было ли два Галича?*, „Научный сборник”, Львов, 1865, вып. 1.
- Петрушевич А., *Кто были болоховские князья?* Львов, 1877, 16 с.
- Петрушевич А., *Краткое известие историческое о введении христианства в Предкарпатских странах*, Львов, 1882, 76 с.
- Петрушевич А., *Слово о полку Игореве*, Львов, 1886, 74 с.
- Повесть временных лет*, под редакцией Д. С. Лихачева и В. П. Адриановой-Перетц том I—II, М.—Л., 1950.
- Полное собрание русских летописей*, том. I—XXV, П—М., 1841—1949.
- Приселков М., *Очерки по церковно-политической истории Киевской-Руси X—XII веков*, П., 1913, XVI + 414 с.
- Приселков М., *Русско-византийские отношения IX—XII веков*, „ВДИ”, 1939, № 3, с. 98—109.
- Ранович А., *Восточные провинции Римской империи в I—III веках*, М. Л., 1949, 262 с.
- Ранович А., *Эллинизм и его историческая роль*, М.—Л., 1950, 383 с.
- Рассовский Д., *Печенеги, торки и берендеи на Руси и в Угрии*, Прага, 1933, 66 с.
- Ременников А., *Борьба племен северного Причерноморья с Римом в III веке н.э.*, М., 1954, 145 с. + 1 к.
- Ростовцев М., *Эллинизм и иранство на юге России*, П., 1918, VI + 190 с.
- Ростовцев М., *Скифия и Боспор*, Л., 1925, 621 с.
- Рыбаков Б., *Ремесло древней Руси*, М., 1948, 792 с.
- Рыбаков Б., *Улицы*, „Братские сообщения Института истории материальной культуры”, № 35, 1950, с. 3—17.
- Слово о полку Игореве*, под редакцией В. П. Адриановой-Перетц, М.—Л., 1950, VIII-46 + 484 с.
- Соболевский А., *Грамота князя Иванка Берладника 1134 г.*, „Труды VIII археологического съезда в Москве”, том II, 1890, с. 173—174.
- Соболевский А., *Русско-скифские этюды*, „Известия Отделения по русскому языку АН СССР”, XXVI, 1921, с. 1—44; XXVII, 1922, с. 252—332; XXXI, 1926, с. 10—30; XXXII, 1927, с. 1—42; I, 1928, с. 376—390; II, 1929, с. 159—237.
- Соловьев С., *История России*, II изд., I—VI, 7 томов, П., 1897.
- Софроненко К., *Общественно-политический строй Галицко-Волынской Руси XI—XIII веков*, М., 1955, 140 с.
- Струве В., *Дарий I и скифы Причерноморья*, „ВДИ”, 1949, № 4, с. 15—28.
- Сырку П., *Карансебешский Октоих второй половины XIII века*, „Сборник Отделения русского языка и словесности АН”, том 82, П., 1906, кн. 2, с. I—XIII и 1—60.
- Тихомиров М., *Исторические связи южных и восточных славян в древнейшее время*, „Исторический журнал”, 1941, № 10—11, с. 62—80.
- Тихомиров М., *Древнерусские города*, II изд., М., 1956, 477 с. + 1 к.
- Тихомиров М., *Начало славянской письменности в свете новых открытий*, „Вопросы истории”, 1959, № 4, с. 98—105.
- Толстов С., *„Нарцы” и „волхи” на Дунае*, „Советская этнография”, 1948, № 2, с. 8—38.
- Третьяков П., *Восточно-славянские племена*, II изд., М., 1953, 310 с.
- Трипольская культура*, Киев, 1940, 594 с.
- Успенский Ф., *Образование второго Болгарского царства*, Одесса, 1879, 256 + 91 с.
- Успенский Ф., *История Византийской империи*, том I—III, П., 1913—Л., 1948.
- Федоров Г., *Тиверцы*, „ВДИ”, 1952, № 2, с. 250—259.
- Федоров Г., *К вопросу о сарматской культуре в Молдавии*, „Известия Молдавского филиала АН СССР”, 1956, № 4, с. 49—66.
- Федоров Г., *Древние славяне и их соседи в Молдавии*, „Ученые записки Института истории, языка и литературы”, VI, К., 1957, с. 237—312.
- Шелов Д., *Античный мир в северном Причерноморье*, М., 1956, 195 с.
- Энциклопедия славянской филологии*, П.—Л., 1908—1929.
- Яцимирский А., *Славянские заимствования в румынском языке, как данные для вопроса о родине румынского племени*, П., 1908, с. 792—819.

II. Veacurile XIV—XVI

- Balan T., *Vornicia în Moldova*, „Codrul Cozminului“, vol. VII, 1931—1932, p. 61—204.
- Balcescu Nicolae, *Istoria rominilor sub Mihai vodă Viteazul, urmată de scrieri diverse*, București, 1878, XX + 678 p.
- Balș G., *Bisericile lui Ștefan cel Mare*, București, 1926, 331 p.
- Balș G., *Bisericile și mănăstirile moldovenești din veacul al XVI-lea*, București, 1928, 397 p.
- Balș G., *Influences arméniennes et georgiennes sur l'architecture roumaine*, Vălceni de Munte, 1931, 19 p.
- Balș G., Iorga N., *Histoire de l'art roumain ancien*, Paris, 1922, 412 p.
- Barbulescu Ilie, *Curențe literare la romini în perioada slavonismului cultural*, București, 1928, VII + 423 p.
- Bărbulescu Ilie, *Individualitatea limbii române și elementele slave vechi*, București, 1929, VIII + 534 p.
- Becjenaru N., *Politica externă a lui Alexandru Lăpușeanu*, Iași, 1935, 131 p.
- Bczviconi G., *Romîni în Rusia*, „Din trecutul nostru“, nr. 31—34, IV, 1936, p. 149—167.
- Bezviconi G., *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, București, 1947, 464 p.
- Bezviconi G., *Insemnări bio-bibliografice despre călătorii ruși în țările noastre în secolele XV—XVIII*, „Analele romîno-sovietice“, istorie, 1957, nr. 1, p. 63—78.
- Bogdan Damian, *Despre manuscrisele slave din Biblioteca Academiei Romîne*, București, 1940, 33 p.
- Bogdan Damian, *Pomelnicul de la Bistrița și rudeniile de la Kiev ale lui Ștefan cel Mare*, București, 1940, 26 p.
- Bogdan Damian, *Din paleografia slavo-romînă*, București, 1956, p. 81—149.
- Bogdan Damian, *Diplomatica slavo-romînă*, București, 1956, 164 p.
- Bogdan Damian, *Textele slavo-romîne în lumina cercetărilor rusești*, I—II—III, [București, 1957], 46 p.
- Bogdan Ioan, *Insemnătatea studiilor slave pentru romini*, București, 1894, 43 p.
- Bogdan Ioan, *Vlad Tepeș și narațiunile germane și rusești asupra lui*, București, 1896, XIX + 170 p.
- Bogdan Ioan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. I—II, București, 1913.
- Bogdan Ioan, *Documente false atribuite lui Ștefan cel Mare*, „Buletinul Comisiei istorice“, vol. I, 1913, p. 103—164.
- Bogdan Ioan, *Cronicile slavo-romîne din secolele XV—XVI*, ediție revăzută de P. P. Panaitescu, București, 1959, XIV + 332 p.
- Boldur A., *Politica externă a lui Ștefan cel Mare într-o lumină nouă*, Iași, 1943, 40 p.
- Callimachi Scarlat, *Un nou izvor istoric despre Ioan vodă „cel Cumplit“*, „Ioan Neculce“, fasc. 9, part. 1, 1931, p. 60—82.
- Charewiczowa Lucia, *Handel Lwówa i Multanami w wiekach srednich*, „Kwartalnik historyczny“, Lvov, 1924.
- Ciobanu Șt., *Inceputurile scrisului în limba romînă*, București, 1941, 58 p.
- Ciobanu Șt., *Domnitorul Moldovei Petru Rareș, în literatura rusă veche*, București, 1945, p. 316—353.
- Ciocan R., *Contribuții la studiul relațiilor lui Ștefan cel Mare cu Ivan III*, „Studii și comentarii de istorie și lingvistică“, București, 1947, p. 125—136.
- Corfus Ilie, *Mihai Viteazul și polonii*, București, 1937, VIII + 398 p.
- Costăchel V., *Les immunités dans les Principautés Roumaines aux XIV-e et XV-e siècles*, București, 1947, 102 p.
- Costăchel V., Panaitescu P. P., Cazacu A., *Viața feudală în Țara Românească și Moldova*, București, 1957, 560 p.
- Costăchescu M., *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. I—II, Iași, 1931—1932.
- Costăchescu M., *Documente moldovenești de la Ștefan cel Mare* (supliment la „Documentele“ de I. Bogdan), Iași, 1933, XII + 328 p.
- Costăchescu M., *Documente moldovenești de la Bogdan voievod (1504—1517)*, București, 1940, XXIII + 559 p.
- Costăchescu M., *Documente moldovenești de la Ștefăniță voievod (1517—1527)*, Iași, 1943, VI + 640 p.
- Dan D., *Mănăstirea și comuna Putna*, București, 1905, IV + 262 p.
- Dan Mihail, *Știri privitoare la istoria țărilor romîne în cronicile ucrainene*, „Studii și materiale de istorie medie“, vol. II, București, 1957, p. 205—288.

- Documente privitoare la istoria rominilor* culese de E. Hurmuzachi ș.a., I-XXI, 35 vol., supl. I-II, 9 vol., București, 1876—1942.
- Documente privind istoria României*, București, 1951—1956.
- Filittă I. C., *Marie Paleologue, épouse d'Etienne le Grand, Prince de Moldavie*, București, 1937, 7 p.
- Fredo A. M., *Gestorum Populi Poloni sub Henrico Valesio Polonorum postea vero Galliae Rege*, Danzig, 1652, 304 p.
- Giurescu Const., *Studii de istorie socială*, ediția a 2-a revăzută de Const. C. Giurescu, București, 1943, 351 p.
- Giurescu Const. C., *Relațiile economice dintre romini și ruși pînă la Regulamentul Organic*, București, 1947, 53 p. + 1 h.
- Goilav Gr., *Armenii ca întemeietori de orașe în părțile de răsărit ale Europei*, București, 1909, 21 p.
- Goilav Gr., *Bisericele armene de prin țările române*, București, 1912, 40 p.
- Gorecki Leonard, *Descriptio belli Iuoniae voivodae Valachiae (1571)*, Frankfurt, 1578, 157 p.
- Grămadă N., *Cancelaria domnească în Moldova pînă la domnia lui Constantin Mavrocordat*, „Codrul Cozminului”, vol. IX, 1935, p. 129—231.
- [Hasdeu B.,] *Uric de la Jaga voievod din 1374*, „Foița de istorie și literatură”, Iași, 1860. nr. 2, p. 41—42.
- Hasdeu B., *Ioan vodă cel Cumplit*, București, 1865, XXI + 264 p.
- Herberstein S., *Rerum Moscoviticarum Commentarii*, Basileae, 1556, 205 p.
- Iablonski A., *Sprawy woloskie za Jagiellonow*, Varșovia, 1878.
- Iațimirski A. I., *Die ältesten slavischen Chroniken moldavischen Ursprungs*, „Archiv für slavische Philologie”, vol. 30, 1909, p. 481—532.
- Iorga N., *Pretendenți domnești în secolul al XVI-lea*, București, 1898, 83 p.
- Iorga N., *Relațiile comerciale ale țărilor noastre cu Lembergul, Regeste și documente din arhivele orașului Lemberg*, București, 1900, 113 p.
- Iorga N., *Studii și documente cu privire la istoria rominilor*, vol. I-XXXI, București, 1901—1916.
- Iorga N., *Geschichte des osmanischen Reiches*, vol. I V. Gotha, 1908 1913.
- Iorga N., *Acte privitoare la negoțul românesc cu Lembergul*, în *Studii și documente*, vol. XXIII, București, 1913, p. 291—455.
- Iorga N., *Histoire des relations russo-roumaines*, Iași, 1917, 368 p.
- Iorga N., *Istoria rominilor prin călători*, ediția a 2-a, vol. I-IV, București Valenii de Munte, 1928—1929.
- Iorga N., *Istoria bisericii românești*, ediția a 2-a, vol. I-II, București Valenii de Munte, 1928 1930 [pe copertă: 1929—1932].
- Iorga N., *Istoria armatei românești*, ediția a 2-a, vol. I-II, București, 1929 1930.
- Kalujniački Emil, *Dokumenta moldawskie i multanskie z archiwum miasta Lwowa*, Lwow, 1878, 60 p.
- Kutrzeba St., *Handel polski ze Wschodem w wiekach srednich*, Cracovia, 1903, 136 p.
- Lapedatu Al., *Mesterii bisericilor moldovene din secolul al XVI-lea*, „Buletinul Comisiei monumentelor istorice”, 1912, p. 23—29.
- Luția D., *Legenda lui Ioan cel Nou de la Suceava în frescurile din Voronet*, „Codrul Cozminului”, vol. I, 1924, p. 279 354.
- Malowist Marjan, *Kaffa, Kolonia genuenska w Krymie i problem wschodni w latach 1453 1475*, Varșovia, 1947, 364 + XXXII p. + 1 h.
- Melchisedek, *Cronica Husilor...*, București, 1869, IX + 463 + 186 p.
- Melchisedek, *Cronica Romanului...*, partea I-II, 2 vol., București, 1874 1875.
- Melchisedek, *Viața și scrierile lui Grigorie Tomblac*, București, 1884, 109 p.
- Mihail Pavel, *Relații externe bisericești ale lui Ștefan cel Mare*, „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, XXXIII, 1957, p. 228—240.
- Minea I., *Letopisețe moldovenești scrise slavonește*, Iași, 1925, 184 p.
- Minea I., *Ponelnicul de la mănăstirea Bistrița*, „Cercetări istorice”, V VII, 1929 1931, p. 344—348, și VIII—IX, 1932—1933, p. 30—88.
- Mitilincu M., *Colecțiune de tratatele și convențiunile României*, București, 1874, XXII + 365 p.
- Motatolescu D., *Jus valachicum în Polonia*, București, 1916, 130 p.
- Nanu F., *Codica tratatelor și a altor legăminte ale României*, vol. I III + adaos, București, 1938—1943.
- Noradunghian G., *Recueil d'actes internationaux de l'Empire Ottoman*, vol. I IV, Paris-Lipsca-Neuchâtel, 1897—1903.

- Panaiteescu P. P., *Fundațiuni religioase românești în Galiția*, „Buletinul Comisiei monumentelor istorice”, XXII, 1929, p. 1—19.
- Panaiteescu P. P., *Contribuții noi la istoria lui Ștefan cel Mare*, București, 1934, 20 p.
- Panaiteescu P. P., *Petru Rareș și Moscova*, București, 1934, 16 p.
- Panaiteescu P. P., *Hrisovul lui Alexandru cel Bun pentru episcopia armeană din Suceava*, București, 1935, 13 p.
- Panaiteescu P. P., *Mihai Viteazul*, București, 1936, 269 p.
- Panaiteescu P. P., *Octoihul lui Macarie și originile tipografiei în Țara Românească*, București, 1939, 28 p.
- Panaiteescu P. P., *Interpretări românești*, Studii de istorie economică și socială, București, 1947, 256 p.
- Panaiteescu P. P., *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R.*, vol. I, București, 1959, XX + 406 p.
- Papadopol-Callimah A., *Sofia Paleolog și domnița Olena, fiica domnului Moldovei Ștefan cel Mare*, București, 1895, 157, p.
- Papiu-Ilarian A., *Tesauru de monumente istorice pentru România*, vol. I—III. București, 1862—1865.
- Paprocki B., *Krotki opis wjechania do woloch Iwana Podkowy*, Cracovia, 1578.
- Pascu G., *Istoria literaturii și limbii romine în secolul al XVI-lea*, București, 1921, 217 p.
- Pascu G., *Letopisețul cel moldovenesc, utilizat de Gligorie Ureache, în legătură cu toate letopisețele moldovenești în slavonă ș.a.*, Iași, 1938, 226 p.
- Picot Emil, *Coup d'oeil sur l'histoire de la typographie dans les pays roumains au XVI-e siècle*, Paris, 1895, 43 p.
- Piscopescu Ecaterina, *Literatura slavă din principatele romine*, București, 1939, 136 p.
- Pușcariu Sextil, *Istoria literaturii romine, Epoca veche*, ediția a 3-a, Sibiu, 1936, 213 p.
- Romanescu Marcel, *Albizzi și Paleologii*, Studii cuprinzând neamurile doamnei Maria din Mangup, București, 1946, 31 p.
- Rusev E. M., *Legăturile frățești între norodul moldovenesc, marele norod rus și norodul ucrainean în lupta împotriva Turciei otomane în veacurile XVI—XVII*, Chișinău, 1951, 29 p.
- Siruni H. Dj., *Cronica armenilor din România [secolul X—1640]*, „Ani”, 1935—1943.
- Siruni H. Dj., *Bisericile armenie din țările romine*, „Ani”, 1942—1943, p. 489—526.
- Siruni H. Dj., *Armenii în viața economică a țărilor romine*, București, 1944, 93 p.
- Stadnicki A., *O wsiach tak zwanych woloskich na polnocnym stoku Karpat*, vol. I—II, Lvov, 1848—1853.
- Stănescu Eugen, *Colaborarea militară dintre romini și cazaci în ultimul sfert al veacului al XVI-lea*, „Studii”, VII, 1954, nr. 3, p. 119—144; nr. 4, p. 187—214.
- Stănescu H., *Mesterii constructori, pietrari și zugravi din timpul lui Ștefan cel Mare*, „Studii și cercetări din istoria artei”, II, 1955, nr. 1—2, p. 361—365.
- Studii cu privire la Ștefan cel Mare*, București, 1956, 240 p.
- Ștefănescu Iulian, *Epopeea lui Mihai Viteazul în lumea greco-rusească în secolele XVII și XVIII*, „Revista istorică română”, IV, 1934, p. 141—174.
- Ștefănescu Ștefan, *Elemente comune de civilizație feudală în țările romine și în Rusia: procesul legării de glie a țăranilor la sfârșitul secolului al XVI-lea*, „Studii”, XII, 1959, nr. 2, p. 87—102.
- Uricariul*, I—XXV, 26 vol., Iași, 1852—1895.
- Zubrățki D. I., *Kronika miasta Lwowa*, Lvov, 1844.

- Акты, изданные Археологической комиссией*, том I—IV, П., 1836—1838.
- Акты, относящиеся к истории западной России*, том I—V, П., 1846—1853.
- Акты, относящиеся к истории южной и западной России*, том I—XV, П., 1863—1892.
- Арсењев С., *Хождение Игнатия Смолынина*, П., 1887.
- Базилевич К., *Внешняя политика русского централизованного государства, Вторая половина XV века*, Л., 1952, 544 с. + 4 к.
- Бантыш-Каменский Д., *История Малой России*, III изд., том I—III, М., 1842.

- Белоус Ф., *Несколько русских и румынских грамот древних господарей молдавских, Коломен, 1879, 30 с.*
- Бернштейн С., *Розыскания в области болгарской исторической диалектологии, том I, Язык валашских грамот XIV—XV веков, М.—Л., 1948, 370 с.*
- Василенко Н., *Историческое сведение о роде Рахманиновых, Киев, 1895.*
- Венелин Ю., *Влахо-болгарские или дако-славянские грамоты, П., 1840, 376 с.*
- Венгрженовский С., *Авантюра XVI века, Эгизод из истории молдавского княжества, Киев, 1893, 56 с.*
- Веселовский С., *Последние уделы в Северо-Восточной Руси, „Исторические записки“, № 22, 1947, с. 103—131.*
- „*Временник Института Ставропигийского*”, С календарем на 1874—1890 гг., Львов.
- Голубицкий Е., *Краткий очерк истории православных церквей болгарской, сербской и румынской или молдо-валашской, М., 1871, VIII + 734 с.*
- Грабянка Гр., *Летопись, Киев, 1854.*
- Грекул Ф., *Социально-экономический и политический строй Молдавии второй половины XV века, К., 1950, 160 с. + 1 к.*
- Греков Б., *Общественный строй Галицкой Руси в XIV—XV веках, „Известия АН СССР“, история, 1944, № 5, с. 195—210.*
- Грушевский М., *История Украины-Руси, том I—X, 1903—1936.*
- Грушевский М., *История украинского казачества, том I—II, П., 1913—1914.*
- Долгов С., *Второе хождение Трифона Коробейникова, „Чтения Московского общества истории и древностей“, 1887, кн. 1.*
- Долгов С., *Хождение Варсонофия ко Иерусалиму в 1456 и 1461—1467 годах, П. 1896, LXI + 32 с.*
- Достяк И., *Борьба южно-славянских народов против турецкой агрессии в XIV—XV веках, „Византийский временник“, том VII, 1953, с. 32—49.*
- Дракохруст Е., *Галицкое Прикарпатье XVI века и движение опришков, „Вопросы истории“, 1948, № 1, с. 35—58.*
- Зимин А., *И. С. Пересветов и его современники, М., 1958, 488 с.*
- Зубрицкий Д., *Летопись Львовского Ставропигийского братства, „ЖМНП“, 1849, № 4, — 1850, № 7.*
- Иконников В., *Максим Грек и его время, II изд, Киев, 1915.*
- История русской литературы, том I—X, М.—Л., 1941—1954.*
- Казакова Н. Пурье Я., *Антифеодальные еретические движения на Руси XIV — начала XVI века, М.—Л., 1955, 544 с.*
- Калужняцкий Е., *Кирилловское письмо у румын, том I—II, П., 1914—1916.*
- Каратаев И., *Описание славяно-русских книг, напечатанных кирилловскими буквами (1491—1652), III изд, том. I, П., 1883.*
- Карпов Г., *Памятники дипломатических сношений Московского государства с Крымским и Ногайскою ордами и с Турцией, том I—II, П., 1884—1895.*
- Карпов Г., *Памятники дипломатических сношений Московского государства с Польско-Литовским государством, том 35, (1487—1533), П., 1892, „Собрник Русского исторического общества“, том 54, 71, 137, 142.*
- Ключевский В., *Курс русской истории, том I—V, Москва, 1937.*
- Кобеко Д., *Воеводич волошский Степан Александрович, „Известия Русского генеалогического общества“, 1944, № 4.*
- Кольда Г., *Иван Федоров и книгопечатание в некоторых странах восточной Европы, „Вестник истории мировой литературы“, 1958, № 1, с. 40—57.*
- Кондаков П., *Памятники эллинистического искусства на Афоне, П., 1902, II + 312 с.*
- Кондаков Н., *Иконография Богоматери, том. I—II, П., 1914—1916.*
- Кондаков П., *Русская икона, том I—IV, Прага, 1928—1933.*
- Лавров П., *Слово наказательное воеводы валашского Иоанна Негое к сыну Феодосию, П., 1904, 100 с.*
- Лашков Ф., *Памятники дипломатических сношений Крымского ханства с Московским государством в XVI и XVII веках, П., 1891.*
- Леонид Кавелин, *Сказание Епифания о пути к Иерусалиму, П., 1887.*
- Леонид Кавелин, *Хождение Агресения о коло 1370 г., П., 1896, X 36 с.*
- Летопись Самовидца, Киев, 1878, XVIII + 468 с.*
- Литаврин Г., *Болгария и Византия в XI—XII веках, М., 1960.*
- Лопарев Х., *Хождение Зосимы (1419—1422), П., 1889.*
- Лукомский Г., *Старинная архитектура Галиции, П., 1915, 127 с.*

- Лурье Я., *Первые идеологи московского самодержавия, София Палеолог и ее противники*, „Ученые записки Ленинградского педагогического института им. А. И. Герцена”, том 78, 1948, с. 81—106.
- Малышевский И., *Мелетий Пугач и его участие в делах русской церкви*, Киев, 1872, XVI + 685 + XIII с.
- Молчановский Н., *Очерк известий о Подольской земле до 1434 г.*, Киев, 1866, 424 с.
- Мохов Н., *Восстание украинских и молдавских крестьян под руководством Мухи в 1490—1492 гг.*, „Известия Молдавского Филіала АН”, 1953, № 3—4, с. 17—40.
- Мохов Н., *Боевое содружество украинских казаков и молдаван в 70—80-е годы XVI века и деятельность Ивана Подковы*, „Ученые записки Института истории, языка и литературы”, том VI, история, К., 1957, с. 3—48.
- Мохов Н., Советов П., *Освещение истории Румынии XIV—XVIII веков на страницах журнала „Студий”*, „Вопросы истории”, 1958, № 5, с. 206—215.
- Муравьев А., *Сношения России с Востоком по делам церковным*, П., 1858—1860.
- Мурзакевич Н., *Молдо-владийские грамоты*, „ЗООИД”, том I—V, 1844—1863.
- Орешников А., *Молдавская посуда Московской оружейной палаты*. „Семинариум Кондаковيانум”, Прага, I, 1927, с. 9—12.
- „Палестинский сборник”, том 1 62, П., 1881—1916.
- Пересветов И., *Сочинения*, М.—Л., 1956, 386 с.
- Петров А., *Древнейшие грамоты по истории карпато-русской церкви 1391—1498 гг.*, Прага, 1930, XIX+232 с.
- Петров П., *Румынские художественные памятники в России и возможность их влияния на русское искусство*, оттиск из „Трудов XIV-го археологического съезда в Чернигове, 1909 г.”, М., 1910—1911, часть II, с. 89—95.
- Петрушевич А., *Галицийский исторический сборник*, том I—II, Львов, 1853—1860.
- Петрушевич А., *Волыно-Галицийская летопись*, Львов, 1872.
- Петрушевич А., *Казнь молдавского господаря Ивана Подковы во Львове в 1578 г.*, Львов, 1875, 12 с.
- Петрушевич А., *Письма молдавского господаря Александра к русским гражданам во Львове*, оттиск из „Временника Института Ставропигийского”, 1881, с. 149—166.
- Петрушевич А., *Иван Федоров, русский первопечатник*, Львов, 1883, 38 с.
- Петрушевич А., *Бывшая Радовецкая епископия*, „Лит. сборник”, 1885, вып. IV, Львов, 1887, с. 175—187.
- Петрушевич А., *Каталог рукописей и старопечатных книг кирилловского письма, находящихся на археологическо-библиографической выставке в Ставропигийском заведении*, Львов, 1888, 45 с.
- Пичета В., *Польша на путях к колонизации Украины и Белоруссии*, *Люблинская уния и ее политические последствия*, „Исторические записки”, № 7, с. 59—90.
- Политковская М., *Иван Молдавский*, „Историческая библиотека”, 1880, № 8—9, с. 1—189.
- Полосин П., *О челобитных Пересветова*, „Ученые записки Московского педагогического института им. В. И. Ленина”, том 35, 1946, вып. 2, с. 25—55.
- Ржига В., *И. С. Пересветов, публицист XVI века*, М., 1908, 84 с.
- Садиков П., *Поход татар и турок на Астрахань в 1569 г.*, „Исторические записки”, № 22, 1947, с. 132—166.
- Саккетти А., Сальников Ю. *О взглядах Пересветова*, „Вопросы истории”, 1957, № 1, с. 117—124.
- Седелъников А., *Литературная история повести о Драккуле*, „Известия по русскому языку и словесности АН”, том II, 1929, с. 621—659.
- Смирнов П., *Восточная политика Василия III*, „Исторические записки”, № 27, 1948, с. 18—66.
- Собрание государственных грамот и договоров*, том I V. М., 1813—1894.
- Стадницкий А., *Исследования и монографии по истории молдавской церкви*, П., 1904, XXII + 583 с.
- Сырку П., *Новый взгляд на жизнь и деятельность Григория Цамблака*, „ЖМНП”, 1884, № 41, с. 106—153.
- Сырку П., *Труды Евфимия Терновского*, „Записки Историко-филологического факультета Петербургского университета”, 1890, XCIV + 239 с.
- Сырку П., *Описание бумаг Порфирия Успенского*, П., 1891, XVI + 440 с.
- Сырку П., *Из истории свиданий русских с румынами*, П., 1896, 48 с.
- Сырку П., *Время и жизнь Евфимия Терновского*, П., 1898, XXXII + 609 с.

- Сырку П., *Очерки из истории литературных сношений болгар и сербов в XIV—XVII веках*, П 1901, 12 + CCCXLVII+176 с.
- Теплов В., *Русские представители в Царьграде (1496—1891)*, П., 1891, 73 с.
- Тихомиров М., *Исторические связи русского народа с южными славянами в XIV—XVI веках*, „Исторический журнал“, 1941, № 12, с. 71—78.
- Тихомиров М., *Византия и Московская Русь*, „Исторический журнал“, 1945, № 12, с. 9—13.
- Тихомиров М., *Исторические связи русского народа с южными славянами с древнейших времен до половины XVII века*, в *Славянский сборник*, М., 1947, с. 125—201.
- Тихомиров М., „*Список русских городов дальних и ближних*“, „Исторические записки“, № 40, 1952, с. 214—259.
- У истоков русского книгопечатания*, М., 1959, 268 с.
- Ульяницкий В., *Материалы для истории взаимных отношений России, Польши, Молдавии, Валахии и Турии в XIV—XVI веках*, М., 1887, XIII + 244 с.
- Успенский П., *История Афона*, часть I—III, 4 тома. Киев — П., 1877—1892.
- Успенский Ф., *Как возник и развивался в России Восточный вопрос*, П., 1887, 68 с.
- Успенский Ф., *Брак царя Ивана Васильевича III с Софией Палеолог*, „Исторический вестник“, 1887, № 12, с. 680—693.
- Феодалные отношения в Молдавии в период XVI—XVIII веков*, К., 1950, 255 с.
- Чаев Н., „*Москва-Третий Рим*“ в политической практике Московского правительства XVI века, „Исторические записки“, № 17, 1945, с. 3—23.
- Чебан И., *О взаимоотношениях Молдавии с Московским государством в XV—XVIII веках*, „Вопросы истории“, 1945, № 2, с. 59—71.
- Шараневич И., *История Галицко-Володимирской Руси от наидревнейших времен до року 1453*, Львов, 1863, VI + 462 с.
- [Шараневич И., и др.], *Юбилейное издание в память 300-летнего основания львовского Ставропигийского братства*, том I, Львов, 1886, XX + 20 + 120 + 4 с.
- Щепкина М., *Изображение русских исторических лиц в шитье XV века*, „Труды Исторического музея, Памятники культуры“, вып. XII, 1954.
- Яцимирский А., *Повесть о мутьянском воеводе Дракуле в исследовании румынского ученого*, „Известия Отделения русского языка и словесности АН“, том II, 1897, кн. 4, с. 940—963.
- Яцимирский А., *Мелкие тексты и заметки по старинной славянской и русской литературе*, оттиск из „Известий отделения русского языка и словесности АН“, 1897—1902, 150 с.
- Яцимирский А., *Новый труд по старой славянской библиографии*, П., 1898, 21 с. и 1900, 51 с.
- Яцимирский А., *Благотворительность русских государей в Румынии в XVI—XIX веках*, М., 1899, 18 с.
- Яцимирский А., *Из славянских рукописей, Тексты и заметки*, „Ученые записки Московского университета“, Историко-филологический факультет, XXIV, 1899, с. 1—166.
- Яцимирский А., „*Сказание вкратце о молдавских господарях*“ в *Воскресенской летописи*, П., 1901, 32 с.
- Яцимирский А., *Старинное румынское искусство*, „Искусство и художественная промышленность“, 1901, № 5, с. 136—164.
- Яцимирский А., *Шесть статей по славянской и русской письменности*, М., 1902, 56 с.
- Яцимирский А., *Молдавские отголоски московских легенд о мономаховых дарах*, „ЖМНП“, 1903, № 10, с. 347—390.
- Яцимирский А., *Григорий Цамблак*, П., 1904, VII + 501 с.
- Яцимирский А., *Славянские и русские рукописи румынских библиотек*, П., 1905, XL + 965 с.
- Яцимирский А., *Из истории славянской письменности в Молдавии и Валахии XV—XVII веков, Введение в изучение славянской литературы у румын, Тырновские тексты молдавского происхождения и заметки к ним*, П., 1906, 8 + CXVIII + 176 с.
- Яцимирский А., *Из истории славянской проповеди в Молдавии, Неизвестные произведения Григория Цамблака, подражания ему и переводы монаха Гавриила*, П., 1906, 7 + CLXVI + 125 с.

III. Veacul al XVII-lea (până la 1682)

- Acte și documente relative la renașterea României*, I—X, 11 vol., București, 1889—1909.
- Almaș D., *Neculai Milescu spătarul*, București, 1954, 590 p. + 1 h.
- Baddeley John, *Russia, Mongolia, China*, vol. I—II, Londra, 1919.
- Balș G., *Bisericile și mănăstirile moldovenești din veacurile XVII și XVIII*, București, 1933, 655 p. + 1 h.
- Bejenaru N., *Domnia lui Constantin vodă Șerban*, „Arhiva“, XXXII, 1925, p. 99—115
196—221; XXXIII, 1926, p. 35—45, 192—204.
- [Bezviconi G.], *Manuscrise rusești ale Academiei R.P.R.*, București, 1949, 61 p.
- Bianu I., Hodoș N., Simoanescu D., *Bibliografia românească veche (1508—1830)*, vol. I—IV, București, 1903—1944.
- Bogdan Damian, *Între romini și ruși*, „Analele româno-sovietice“, 1946, nr. 2, p. 262—273; 1947, nr. 5, p. 813—824.
- Ciobanu Șt., *Dosoftei, mitropolitul Moldovei, și activitatea lui literară*, Iași, 1918, 1V + 220 p.
- Ciobanu Șt., *Contribuții privitoare la originea și moartea mitropolitului Moldovei Dosoftei*, București, 1920, 33 p.
- Ciobanu Șt., *Ioanichie Galiatovski și literatura română veche*, București, 1938, 90 p.
- Ciobanu Șt., *Istoria literaturii romine vechi*, vol. I, București, 1947, 342 p.
- Cioran Emilia, *Călătoriile patriarhului Macarie de Antiohia în țările romine*, București, 1900, VI + 271 p.
- Constantinescu-Iași P., *Influențe ale arhitecturii vechi rusești asupra vechii arhitecturi românești*, București, 1951, 253 p.
- Costin Miron, *Opere*, ediția de P. P. Panaitescu, București, 1958, 534 p.
- Dan D., *Mănăstirea Sucevița*, București, 1923, 226 p.
- Dragomir S., *Contribuții privitoare la relațiile bisericești cu Rusia în veacul al XVII-lea*, București, 1912, 183 p.
- Erbiceanu C., Xanopol A. D., *Serbarea școlară de la Iași cu ocazia împlinirii a 50 de ani de la înființarea învățămîntului superior în Moldova*, Iași, 1885, 412 + 11 p.
- Ghemadi Enăceanu, *Petru Movilă*, București, 1882 [pe copertă: 1884], 352 p.
- Hasdeu B., *Viața, faptele și ideile lui Nicolae Spătarul din Milești*, „Columna lui Traian“, II, 1870, nr. 7—9, 11—12, 14, 16.
- Ionescu D. G., *Tratatul încheiat de Gheorghe Ștefan cu rușii în 1656*, București, 1933, 16 p.
- Ionescu-Nișcov Tr., *Memoriul din 1674 al boierilor munteni către țarul Rusiei*, „Revista arhivelor“, III, 1960, vol. 2, p. 213—225.
- Ionescu-Nișcov Tr., Constantinescu A., *Relații comerciale româno-ruse în a doua jumătate a secolului al XVII-lea*, „Analele româno-sovietice“, istorie, 1956, nr. 3, p. 83-96.
- Iorga N., *Istoria literaturii românești*, ediția a 2-a, vol. I—III, București, 1925—1933.
- Iorga N., *Oeuvres inédites de N. Milescu*, București, 1929, 126 p.
- Iorga N., *Byzance après Byzance*, București, 1935, 272 p.
- Lupaș Marina, *Sava Brancovici*, Cluj, 1939, 120 p.
- Melchisedek, *Notițe istorice și arheologice adunate de pe la 48 de mănăstiri și biserici antice din Moldova*, București, 1885, 318 p.
- Mihailovici (Mihail) Pavel, *Legături culturale bisericești dintre romini și ruși în secolele XV—XX*, „Revista Societății istorico-arheologice bisericești“, vol. 22, 1932, p. 199—276.
- [Milescu N.], *De la Tobolsk pînă în China*, traducere de G. Sion, București, 1888, 93 p.
- Milescu N., *Călătoria în China*, cu o prefață de Em. Grigoraș, București, 1926, 235 p.
- Milescu N., *Siberia și China*, traducere de V. Soloviov și A. Kidel, sub redacția lui G. Bogaci, cuvîntul înainte de E. Russev, Chișinău, 1956, 391 p. + 1 h.
- Milescu N., *Descrierea Chinei*, ediție îngrijită de Corneliu Bărbulescu, București, 1958, XXXII + 288 p. + 1 h.
- Milescu N., *Jurnalul de călătorie în China*, ediția a 2-a, îngrijită de Corneliu Bărbulescu, București, 1959, XLVII + 508 p. + 2 h.
- Mohov N., Russev E., Dmătriev P., Dagnav D., Sovietov P., *Documente din arhive sovietice privitoare la istoria medievală a Moldovei și Țării Românești*, „Studii“, XII, 1959, nr. 3, p. 135—162.

- Moşoiu T., *N. Milescu Spătarul, călător în China*, Oradea, 1936, 248 p.
- Montogna V., *Epoca lui Matei Basarab și Vasile Lupu*, „Cercetări istorice”, XIII XVI, 1937—1941, p. 453—544.
- Nonea Const. *Legăturile mitropolitului Varlaam cu bisericile ortodoxe din Kiev și Moscova*, „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, XXXIII, 1957, p. 806—819.
- Oprîșan H., „Imitații Christi” în traducerea lui Năsturel copiată la Moscova, „Revista istorică”, XXV, 1939, p. 244—245.
- Păcurariu M., *Traduceri românești din literatura teologică rusă pînă la sfîrșitul secolului al XIX-lea*, „Studii teologice”, XI, 1959, nr. 3—4, p. 182—212.
- Pall Fr., *Les relations de Basile Lupu avec l'Orient orthodoxe et particulièrement avec le patriarcat de Constantinople envisagées surtout d'après les lettres de Ligaridis*, „Balcania”, vol. III, 1945, p. 66—170.
- Panaïtescu P. P., *Nicolas Spathar Milesco*, Paris, 1925, 147 p.
- Panaïtescu P. P., *L'influence de l'oeuvre de Pierre Mogila, archevêque de Kiev, dans les principautés roumaines*, Paris, 1926, 97 p.
- Panaïtescu P. P., *Pribeția lui Constantin Șerban Basarab și a lui Ștefan vodă Petriceicu și testamentele lor*, București, 1939, 60 p. + 1 h.
- Papadopol-Callimah A., *Despre Gheorghe Ștefan voievod. domnul Moldavei*, București, 1886, 152 p.
- Paraschiv I. *Documente privitoare la istoria Romîniei păstrate în arhivele de stat ale U.R.S.S.*, „Revista arhivelor”, I, 1958, vol. 2, p. 160—176.
- Pascu G., *Istoria literaturii romine în secolul al XVII-lea*, Iași, 1922, 184 p.
- [Pavel dîn Alep], *Călătoriile patriarhului Macarie în Valahia, Moldova, Țara Cazacilor și la Moscova*, traducerea de G. Popescu-Ciocănel, vol. I—IV, București, 1909—1912.
- Pavelescu E., *Georges II Rákóczi, prince de Transylvanie, Essai sur sa politique extérieure*, Iași, 1924, IV + 133 p.
- Picot Emile, *Notice biographique et bibliographique sur Nicolas Spathar Milesco, ambassadeur du tsar Alexis Mihajlovič en Chine*, Paris, 1883, 60 p.
- Picot Emile, *Pierre Movila*, în: E. Legrand — „Bibliographie hellénique”, vol. IV, Paris, 1896, p. 104—156.
- Pop Augustin, *Viața mitropolitului Varlaam al Moldovei*, „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, XXXIII, 1957, p. 742—774.
- Radu Vasile, *Voyage du patriarche Macaire d'Antioche*, vol. I—II, Paris, 1927—1930.
- Russo Demostene, *Studii istorice greco-romine*, vol. I—II, București, 1939.
- Simonescu Dan, *Viața literară și culturală a mănăstirii Cîmpulung-Mușcel în trecut*, Cîmpulung-Mușcel, 1926, 72 p.
- Stoicescu N., *Constructorii ruși de iazuri în secolul al XVII-lea în Țara Romînească și Moldova*, „Studii și materiale de istorie medie”, vol. III, București, 1959, p. 373—378.
- Stoide C. A., *Negustorii din Șargorod în Moldova*, „Revista istorică romînă”, V—VI, 1935—1936, nr. 5—6, p. 382—387.
- Strempele G., *Relații romino-ruse în lumina tiparului*, București, 1956, 49 p.
- Strempele G., *Copiști de manuscrise românești pînă la 1800*, București, 1959, XLIII + 351 p.
- Strungaru D., *Gramatica lui Smotriški și prima gramatică romînească*, „Romano-slavica”, București, vol. IV, 1960, p. 289—307.
- Szilágyi S., *Levelek és okiratok I. Rákóczi György keleti összeköttetései történetéhez*, Budapest, 1883.
- Szilágyi S., *Levelek és okiratok II. Rákóczi György diplomaciai összeköttetéseihez 1649—1655*, „Történelmi Tár”, 1889.
- Voinescu Teodora, *Zugravul Pîrvul Mutul și școala sa*, „Studii și cercetări de istoria artei”, II, 1955, nr. 3—4, p. 133—157.
- Zubrički D., *Historyczne badania o drukarniach rusko-słowiańskich w Calicyi, Lvov*, 1836, 90 p.
- Арсеньев Ю., *Путешествие через Сибирь и границу Китая русского посланника Николая Спафария*, П., 1882.
- Арсеньев Ю., *Николай Спафарий и его время*, I, *Молдавский период*, „Русский архив”, 1895, № 7, с. 349—360.
- Арсеньев Ю., *Молдавский господарь Георгий Стефан и его сношения с Москвою*, „Русский архив”, 1896, № 2, с. 161—186.

- Арсеньев Ю., *Путевой дневник от Нерчинского острога до Пекина русскою почтальоном в Китай Н. Г. Спафария* Оренбург, 1896, 71 с.
- Арсеньев Ю., *Новые данные о службе Николая Спафария в России (1671—1708)*, М., 1900.
- Арсеньев Ю., *Статейный список посольства Николая Спафария в Китай*, П., 1906.
- Белокуров С., *Арсений Суханов*, М., 1891.
- Вартичан И., Грекул И., Попович К., *Страницы дружбы.*, К., 1958, 239 с.
- Венгрженковский С., *Свадьба Тимоша Хмельницкого*, „Киевская старина“, 1887, № 3, с. 469—493, № 5, с. 26—51.
- Воробьев Г., *Паисий Лигарид*, „Русский архив“, 1893, № 1, с. 5—32.
- Воссоединение Украины с Россией, Документы и материалы*, том I—III, М., 1953.
- Воссоединение Украины с Россией, Сборник статей*, М., 1954, 440 с.
- Голубев С., *Петр Могила и его сподвижники*, том. I—II. Киев, 1883.
- Долгов С., *Житие и хождение в Иерусалим и Египет казанца Василия Гагары*, П., 1891.
- Ермоленко А., *Украинско-молдавские отношения в годы освободительной войны украинского народа*, в книге: *Воссоединение Украины с Россией*, М., 1954, с. 221—241.
- Ивановский А., *Китайская реляция о посольстве Николая Спафария в Китай*, предисловие П. А. Сырку, П., 1889, XIV + 44 + 26 с.
- Каптерев Н., *Приезд в Москву иерусалимского патриарха Паисия в 1649 г.*, М., 1891.
- Каптерев Н., *Сношения иерусалимских патриархов с русским правительством с половины XVI до конца XVIII столетия*, П., 1895, 509 с.
- Каптерев Н., *Характер отношений России к Православному востоку в XVI и XVII столетиях*, II изд., Сергиев Посад, 1914, IV + 567 + X с.
- Кедров Н., *Николай Спафарий и его „Арифмология“*, „ЖМНП“, 1876, № 1, с. 1—31.
- Колосов В., *Арсений Грек*, „ЖМНП“, 1881, № 9, с. 77—93.
- Коркунов М., *Путешествие к св. местам, совершенное в XVII веке Поной Маленьким*, М., 1836.
- Косиненко Н., *Первая русско-турецкая семилетняя война, Чигиринские походы 1677—1678 гг.*, П., 1911, 96 с.
- Костомаров Н., *Очерк торговли Московского государства в XVI и XVII столетиях*, отгиск из „Современника“, том LXXV, с. 1—94.
- Костомаров Н., *Исторические монографии и исследования*, том I—XVI. П., 1872—1885.
- Крачковский И., *Описание путешествия Макария Антиохийского, как памятник арабской географической литературы и как источник для истории России в XVII веке*, „Советское востоковедение“, 1949, № 6, с. 185—198.
- Крипякевич И., *Богдан Хмельницкий*, Киев, 1954, 543 с.
- Крыловский А., *Львовское ставропигиальное братство*, Киев, 1904, 544 с.
- Курдиновский В., *Рукописная славянская грамматика Гербовецкого монастыря*, „Русский филологический вестник“, 1907, № 2 и 4.
- Курсков Ю., *Из истории русско-молдавских отношений в XVII веке*, „Известия Молдавского Филнала АН“, 1959, № 2, с. 81—87.
- Лебедев А., *История греко-восточной церкви под властью турок*, II изд. П., 1904, 872 с.
- [Мплеску Н.] Спафарий Н., *Описание первой части вселенныя именуемой Азии, в ней же стоит Китайское государство с прочими городами и провинциями*, с биографией Спафария, составленной А. Яцимирским, с описанием рукописи А. Александрова и предисловием Н. Катанова. Казань, 1910, LVI + 277 с.
- Мплеску Спафарий Н., *Сибирь и Китай*, составители В. Соловьев и А. Кидель, К., 1960, 516 с.
- Михайловский И., *Очерк жизни и службы Николая Спафария в России*, Киев, 1896.
- Михайловский П., *Важнейшие труды Николая Спафария в России*, Киев, 1897.
- Новосельский А., *Борьба Московского государства с татарами в первой половине XVII века*, М.—Л., 1948, 447 с.
- Оглоблин Н., *Михаил Суслов, политический агент XVII века*, „Исторический вестник“, 1895, № 7, с. 134—146.
- Одобеску А., *Воздух с вышитым изображением положения Спасителя во гроб, пожертвованный в 1601 г. в русский Тихвинский монастырь и найденный в Бис-*

- трицком монастыре в Валахи, „Древности, Труды Московского археологического общества”, том IV, 1874, с. 1—36, и оттиск.
- [Павел Алепский П], *Путешествие антиохийского патриарха Макария в Россию в половине XVII столетия*, перевод, Г. Муркоса, вып. I—V, М., 1896—1900.
- Петрушевич А., *Сводная галицко-русская летопись*, том I—II, Львов, 1874—1889, Дополнения, Львов, 1891, и „Лит. сборник”, 1897, часть II.
- Полное собрание законов Российской империи*, том I—XLV, П., 1830—1843.
- Поршнев Б., *К характеристике международной обстановки освободительной войны украинского народа 1648—1654 гг.*, „Вопросы истории”, 1954, № 5, с. 44—58.
- Рогов А., *Новые данные о составе учеников Славянско-греко-латинской академии*, „История СССР”, 1959, № 3, с. 140—147.
- [Рождественский С.], *Петр Могила*, М., 1877, 160 с.
- Смирнов Н., *Россия и Турция в XVI—XVII веках*, том. I—II, М., 1946.
- Смирнов Н., *Борьба русского и украинского народа против агрессии султанской Турции в XVII веке*, „Вопросы истории”, 1954, № 3, с. 91—105.
- Стороженко А., *Р. Гр. Дмитрашко, полковник переяславский*, „Киевская старина”, 1893, № 4, с. 1—28.
- [Суханов, Арсений], *Статейный список*, изд. С. Белокурова, М., 1884.
- Сырку П., *Н. Спафарий*, „ЖМНП”, 1885, № 6, с. 335—346.
- Сычевская А., *Памва Берында и его вирши*, Киев, 1912.
- Тезисы о 300-летию воссоединения Украины с Россией (1654—1954)*, „Правда”, 12 января 1954 г.
- Терновский Ф., *Петр Могила*, Киев, 1882, 24 с.
- Яцимирский А., *Домна Стефанида, невеста царя Алексея Михайловича*, „Исторический вестник”, 1904, № 9, с. 825—843.
- Яцимирский А., *Русское влияние на славянские печатные книги у румын XVII века*, „Известия Отделения русского языка и словесности АН”, 1906, кн. 3.

IV. 1682—1750

- Afenduli, *Istoria parțială a faptelor ce i s-au întâmplat regelui Suediei Carol pe cînd se afla la Bender*, în *Documente Hurmuzachi*, vol. XIII, București, 1914, p. 49—76.
- Albu N., *Istoria învățămîntului românesc din Transilvania pînă la 1800*, Blaj, 1944, 366 p.
- Amira Alexandru, *Autentica istoria di Carlo XII, Re di Svezia, nel tempo della sua dimora in Turchia*, în N. Iorga, *Studii și documente*, vol. IX, București, 1905, p. 41—124.
- Ardeleanu G. S., *Știri privitoare la istoria țărilor romine în corespondența împăratului Rusiei Petru I*, „Studii și cercetări de istorie medie”, I, 1950, nr. 1, p. 181—222.
- Ardeleanu G. S., *Contribuție la istoria expedițiilor de la Azov*, „Studii”, IX, 1956, nr. 2—3, p. 91—106.
- Babinger Franz, *Izvoarele turcești ale lui D. Cantemir*, „Arhiva românească”, vol. VII, 1941, p. 111—122.
- Bădulescu I., *Antim Ivireanul*, București, 1893, XVI + 177 p.
- Bedreag C. G., *Însotitorii lui D. Cantemir în exodul din 1711*, Iași, 1943, 23 p.
- Bellerive Conte, *Voyage d'Espagne à Bender*, Paris, 1721, 248 p.
- Berezniakov N. V., *Jugul turcesc-fanariot în Moldova, Lupta norodului moldovenesc împotriva jugului turcesc-fanariot*, Chișinău, 1951, 67 p.
- Bilciurescu C., *Mănăstirile și bisericile din România cu mici notițe istorice și gravuri*, București, 1890, 260 + IV p.
- [Bogdan Damian] C., *Legăturile țărilor romine cu Georgia, Antim Ivireanul*, „Studii” IV, 1951, nr. 4 p. 131—164.
- Bogdan Damian, *Legăturile serdarului Lupu Anastasă cu rușii*, „Studii și materiale de istorie medie”, vol. II, București, 1957, p. 345—389.
- Bogdan N., *Din trecutul comerțului moldovenesc și mai ales al celui ieșean*, Iași, 1925, VII + 188 p.
- Boldur A., *Expediția de la Prut din 1711 și jurnalul lui Petru cel Mare ca izvor de informație pentru istoria romînilor*, „Studii și cercetări istorice”, vol. XIX, Iași, 1946, p. 47—100.

- Borș Lucia, *Maria Cantemir*, București, [1939], 399 p.
- Brătulescu V., *Antim Ivireanul miniaturist și sculptor*, „Biserica ortodoxă română”, LXXIV, 1956, p. 766—774, 817—831.
- Bruce P. H., *Nachrichten von seinen Reisen in Deutschland, Russland, die Tartarey, Turkey, Westindien u.s.f. nebst geheimen Nachrichten von Peter dem Ersten Czar von Russland*, Lipsca, 1784.
- Călinescu G., *Notă despre Antioh Cantemir*, „Studii și cercetări de istorie literară și folclor”, vol. III, 1954, p. 39—46.
- Callimaohi Scarlat, *Un document inedit din 13 iulie 1711 privitor la colaborarea militară romîno-rusă*, „Studii”, III, 1950, nr. 3, p. 178—179.
- Calmuschi C., *Relațiunile politice ale țării romine cu Rusia*, Galați, 1911, 296 p.
- Cantemir D., *Opere*, vol. I—VIII, București, 1872—1901.
- Cantemir D., *Viața lui C. Cantemir*, București, 1960, XXVIII + 168 p.
- Cheresteșu V., *Marele învățat, om politic și luptător activ pentru prietenia romîno-rusă, D. Cantemir*, „Studii”, VI, 1953, nr. 4, p. 75—90.
- Chiara Anton Maria del, *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia, Veneția, 1718*, [XVI] + 255 p.
- Ciohanu Șt., *D. Cantemir în Rusia*, București, 1925, 168 p.
- Constantinescu-Iași P., *Relațiile culturale romîno-ruse în epoca lui Petru cel Mare*, „Analele romîno-sovietice”, istorie, 1955, nr. 4, p. 5—31.
- Constantinescu-Iași P., *Din relațiile culturale romîno-gruzine*, [București, 1957], 32 p.
- Constantinescu-Rîmnîțeanu G., *Vrajba dintre Cantacuzinești, Cantemirești și Brîncoveanu*, Birlad, 1889, 94 p.
- Coroban V. P., Russev E. M., *Cronicarul Ioan Neculce*, Chișinău, 1956, 183 p.
- Daponte C., *Ephémérides Daces ou Chronique de la guerre de quatre ans (1736—1739)*, vol. I—III, Paris, 1880—1888.
- Dinulescu Ștefan, *Viața și activitatea lui Antim Ivireanul*, Cernăuți, 1886, 100 p.
- Djuvara T., *Cent projets de partage de la Turquie (1281—1913)*, Paris, 1914. X + 648 p. + 18 h.
- Dobrescu N., *Viața și faptele lui Antim Ivireanul*, București, 1910, 119 p.
- Dragomir S., *Relațiile bisericești ale romînilor din Ardeal cu Rusia în veacul al XVIII-lea*, Sibiu, 1914, 55 p.
- Dumitrescu Dan, *Activitatea tipografică a lui Mihail Ștefan în Gruzia*, „Studii”, XI, 1958, nr. 4, p. 135—138.
- Ebrhard Marcelle, *Un ambassadeur de Russie à la cour de Louis XV. Le prince Cantemir à Paris*, Paris, 1938, 237 p.
- Engelhardt R. I., *Din istoria campaniei de la Prut a lui Petru I*, „Însemnări științifice”, vol. VI, Chișinău, 1953, p. 97—118.
- Grecianu Radu, *Viața lui Constantin Brîncoveanu*, București, 1906, 386 p.
- Guboglu M., *D. Cantemir și istoria Imperiului Otoman*, „Studii și articole de istorie”, vol. II, Societatea de științe istorice și filozofice din R.P.R., București, 1957, p. 179—208.
- Hammer J., *Sur l'histoire ottomane du prince Cantemir*, „Journal Asiatique”, seria a III-a, vol. IV, 1824, p. 24—45.
- Iorga N., *Operele stolnicului Constantin Cantacuzino*, București, 1901, XLIV + 180 p.
- Iorga N., *Poezii A. Cantemir*, C. Stamati, I. Sirbu, Vălenii de Munte, 1910. V + 396 p.
- Iorga N., *Carol al XII-lea, Petru cel Mare și țările noastre*, București, 1910, 57 p.
- Iorga N., *Operele lui Gheorghe Brancovici*, Iași, 1917, 95 p.
- Iorga N., *Contribuție la istoria păcii de la Belgrad*, Craiova, 1935, 52 p.
- Juel Just, *En Rejse til Rusland under Tsar Peter*, Copenhaga, 1893.
- Kéralio L. F., *Histoire de la guerre des russes et des impériaux contre les turcs en 1736—1739 et la paix de Belgrade*, vol. I—II, Paris, 1780.
- Kidel A. S., *Maria Cantemir*, 1934, 30 p.
- Kidel A. S., *Urmașii lui D. Cantemir în Rusia*, „Octombrie”, Chișinău, 1945, p. 127—133.
- Kogălniceanu M., *Fragments tirés des chroniques moldaves et valaques pour servir à l'histoire de Pierre le Grand, Charles XII, Stanislas Leszczyński. Démètre Cantemir et Constantin Brancovan*, partea I—II, Iași, 1845.
- La Croix, *Guerre des Turcs avec la Pologne, la Moscovie et la Hongrie*, Paris, 1689, 11 f. + 314 p.

- La Motraye Aubry de, *Voyages... comme aussi des relations des évènements... de la guerre entre les Turcs et les Russiens et de la paix conclue sur le Pruth ou l'auteur était présent*, vol. I II, Haga, 1727.
- Laugier, *Histoire des négociations pour la paix conclue à Belgrade le 18 septembre 1739*, vol. I—II, Paris, 1768.
- Mannstein H., *Mémoires historiques, politiques et militaires sur la Russie, contenant les principales révolutions de cet empire et les guerres des Russes contre les Turcs et les Tartares...*, Lipsca, 1771, XXVIII + 584 p. + 1 h.
- Márki Sándor, *Nagy Péter cár és II. Rákóczi Ferenc szövetsége 1707 ben*, „Akadémiai értekezések”, 1913.
- Mavrodordat Al., *Stănilești*, „Arhiva”, XVI, 1905, p. 429—436, 477—491.
- Mihordea V., *Contribuție la istoria păcii de la Belgrad*, Craiova, 1935, 51 p.
- Mihordea V., *În legătură cu „Istoria păcii de la Belgrad”*, Craiova, 1937, 14 p.
- Mihordea V., *Carol al XII-lea la Tighina*, București, 1943, 39 p.
- Mihordea V., *Note cu privire la Antioh Cantemir*, București, 1946, 46 p.
- Minea I., *Despre D. Cantemir*, Iași, 1926, 421 p.
- Moga Ioan, *Rivalitatea polono-austriacă și orientarea politică a țărilor române la sfârșitul secolului al XVII-lea*, Cluj, 1933, IV + 238 p.
- Moreau de Brasey J., *Mémoires politiques, amusantes et satiriques*, Veritopolis, chez Jean Disant-Vrai, 1739.
- Mușlea Candid, *Biserica sf. Nicolae din Șcheii Brașovului*, vol. I II, Brașov 1943.
- Neculce Ioan, *Letopisețul Țării Moldovei și o samă de cuvinte*, ediție îngrijită de Iorgu Iordan, București, 1955, 461 p.
- Panaiteșcu P. P., *Călători poloni în țările române*, București, 1930, 273 p.
- Panaiteșcu P. P., *Cronica lui Brancovici și Sinopsisul de la Kiev*, „Revista istorică română”, X, 1940, p. 80—129.
- Panaiteșcu P. P., *D. Cantemir*, București, 1958, 268 p.
- Papahagi Valeriu, *Informații venețiene relative la războiul ruso-turc din 1711*, „Revista istorică”, XVIII, 1932, p. 107—132.
- Pascu G., *Viața și operele lui D. Cantemir*, București, 1924, 99 p.
- Picot Emile, *Notice biographique et bibliographique sur l'imprimeur Anthime d'Ivir*, Paris, 1886, p. 513—560.
- Quennerstedt August, *Kalabaliken vid Bender*, Lund, 1910.
- Rădulescu T., *Antim Ivireanul*, București, 1893, XVI + 176 p.
- Relațiile româno-ruse în trecut, Studii și conferințe*, București, 1957, 324 p.
- Romanescu Marcel, *Cantemir, Montesquieu și Marsigli*, în volumul: *În amintirea lui C. Ciurescu*, București, 1944, p. 413—434.
- Romanescu Marcel, *În jurul campaniei lui Petru cel Mare la Prut*, 1947 [manuseris].
- Stille Arthur, *Karl XII och Porten (1709—1711)*, Stockholm, 1918.
- Storia de fatti occorsi nella guerra mossa dall'imperatrice di tutta la Russia Anna Ivanovna l'anno di nostra salute 1736 all'i Turchi e Tatari*, vol. I—II, Veneția, 1738.
- Struțeanu Scarlat, *Doi umaniști ardeleni la curtea lui C. Brincoveanu*, „Ramuri”, 1941, mai-iunie, p. 40—55.
- Sturdza A. A. C., *Constantin Brancovan, prince de Valachie*, vol. III, Paris, 1915, 302 + 285 p.
- Șerban C., *Jurnalul lui Ivan Ilinski*, „Studii”, VIII, 1955, nr. 5—6, p. 119—136.
- Șerban C., *Relațiile politice româno-ruse în timpul războiului ruso-turc din 1735—1739*, „Analele româno-sovietice”, istorie, 1956, nr. 4, p. 113—133.
- Șerban C., *Legăturile stolnicului C. Cantacuzino cu Rusia*, „Studii și articole de istorie”, vol. II, Societatea de științe istorice și filologice din R.P.R., București, 1957, p. 237—254.
- Șerban C., *Un episod al campaniei de la Prut: cucerirea Brăilei*, „Studii și materiale de istorie medie”, vol. II, București, 1957, p. 449—464.
- Șerbănescu N., *Antim Ivireanul tipograf*, „Bisenica ortodoxă română”, LXXIV, 1956, p. 690—766.
- Tocilescu Gr., *Raport asupra cercetărilor istorice făcute în bibliotecile din Rusia*, București, 1878, 31 p.
- Turcu C., *Știri noi despre pretendentul Alexandru Davidel*, Iași, 1948, 15 p.
- Warhafftiger Jurnal und Relation von dem jenigen was zwischen der Armee von Seine Tzaris. Mejest. und der Türkischen seit dem 30 Mai st. v. 1711 passiret...*, Hamburg, 11 sept. 1711.

- Хепорол А. Д., *Războaiele dintre ruși și turci și înfrîurirea lor asupra țărilor romîne*, vol. I II, Iași, 1880.
- Zaborovski V., *Politica externă a celor trei principate, Țara Romînească, Transilvania și Moldova, de la așediul Vienei pînă la moartea lui Șerban Cantacuzino*, București, 1925, 151 p.
- Zotta S., *Despre neamul Cantemireștilor*, Iași, 1931, 50 p.

- Александренко В., *Реляции А. Д. Кантемира из Лондона*, том I—II, М., 1892—1903.
- Александренко В., *К биографии А. Д. Кантемира*, Варшава, 1896.
- Андреев А., *Петр Великий*, Сборник статей под редакцией ... том I, М.—Л., 1947, 433 с.
- Бабушкина Г., *Международное значение крымских походов 1687 и 1689 гг.*, „Исторические записки”, № 33, 1950, с. 158—172.
- Байов А., *Война России с Турцией, Кампания 1739 г.*, П., 1906, II + 304 + 86 с + 6 к.
- Барский В., *Путешествие к св. местам в Европе, Азии и Африке предпринятое в 1723 и оконченное в 1747 г.*, П., 1778.
- Барсуков Н., *Жизнь и труды В. Г. Барского*, П., 1885.
- Барсуков Н., *О путешествии Барского*, „Русский вестник”, 1892, № 2, с. 135—182.
- Беер Ф., *История о жизни и делах молдавского господаря князя К Кантемира*, М., 1783, XXXII + 407 с.
- Богословский М., *Петр I*, том I—V, М., 1940—1948.
- Богоявленский С., *Из русско-сербских отношений при Петре I*, „Вопросы истории”, 1946, № 8—9, с. 19—42.
- Витевский В., *И. И. Неплюев и Оренбургский край*, кн. I, Казань, 1889.
- Гиляревский А., *Русский паломник Барский*, М., 1889.
- Голиков П., *Деяния Петра Великого*, II изд, том 1—15, М., 1837—1843.
- Ермуратский В., *Общественно-политические взгляды Д. Кантемира*, К., 1956, 103 с.
- Кантемир А., *Сатиры и другие стихотворческие сочинения*, П., 1762, 14 с. + 8 л. + 176 с.
- Кантемир А., *Сочинения, письма и избранные переводы*, со статьей В. Я. Стоюнина под редакцией П. А. Ефремова, том I—II, П., 1867—1868.
- Кантемир А., *Избранные сатиры*, изд. И. Глазунова, П., 1892, П + № 96 с.
- Кантемир Д., *Книга систима или состояние мухаммеданския религии*, П., 1722, 1 л. + 5 + 12 + 379 с.
- Кантемир Д., *Историческое, географическое и политическое описание Молдавии с жизнею сочинителя*, перевел В. Левшин, М., 1789, XLIV + 388 с.
- Каптерев Н., *Приезд в Москву Павловского афонского монастыря архимандрита Исаи в 1688 г.*, М., 1889, с. 260—320.
- Кантерев Н., *Сношения иерусалимского патриарха Досифея с русским правительством*, М., 1891, III + 359 + 91 с.
- Кафенгауз Б., *Северная война и Ништадтский мир*, М.—Л., 1944, 80 с.
- Кочубинский А., *Сношения при Петре I с южными славянами и румынами*, „Чтения Московского общества истории и древностей”, 1872, часть II, 98 с., и „ЖМНП”, 1872, № 7. с. 52—140.
- Кочубинский А., *Мы и они*, Очерки истории и политики славян, Одесса, 1878, 246 с.
- Кочубинский А., *А. И. Остерман и раздел Турции*, Одесса, 1899, 602 с.
- Крылова Т., *Русско-турецкие отношения во время Северной войны*, „Исторические записки”, № 10, 1941, с. 250—278.
- Крылова Т., *Русская дипломатия на Босфоре в начале XVIII века*, „Исторические записки”, № 65, 1959, с. 249—277.
- Леонид Кавелин, *Паломники Макарий и Сильвестр из Новгорода Северского (1704)*, „Чтения Московского общества истории и древностей”, 1876, кн. 3.
- Леонид Кавелин, *Путешественник Ипполита Вишньского*, „Чтения Московского общества истории и древностей”, 1876, кн. 4, с. 16—142.
- [Леонтий Старец], *Записки паломника 1701—1702 гг.*, „Черниговский листок”, 1862.
- Лихуда П. и С., *Мечец духовный, 1690 г.*, „Православный собеседник”, 1866, II, 1867, II—III.

- Мавродин В., *Петр I*, М., 1949, 163 с. + 1 к.
- Майков Л., *Мария Кантемирова*, „Русская старина“, 1897, № 1, с. 49—69, № 3, с. 401—417, № 6, с. 425—451, № 8, с. 225—253.
- Майков Л., *Материалы для биографии А. Д. Кантемира*, П., 1903.
- Манштейн Х., *Записки*, „Русская старина“, 1875, № 4—12, приложение, 378 с.
- Мтсловский Д., *Ставучанский поход*, П., 1892.
- Матенко И., *Досифей Иерусалимский и его время*, М., 1878.
- Мышлаевский А., *Война с Турцией 1711 г., Прутская операция*, П., 1898, 20 + x + 359 с.
- Пенарский П., *Наука и литература в России при Петре Великом*, том I—II, П., 1862.
- Журнал или поденная записка императора Петра Великого с 1698 г. даже до заключения Нейштадтского мира*, том I—II, П., 1770—1772.
- Письма и бумаги императора Петра Великого*, том I—X, П., 1887 — М., 1956.
- Петров А., *Противник Петра Великого в Турции*, „Исторический вестник“, 1864, № 6, с. 771—790.
- Розанов С., *Путешествие Ипполита Вишенского в Иерусалим, на Синай и Афон*, П., 1914, LIX + 190 с. + 1 к.
- Савва В., *Материалы из архива нежинских и греческих братств и магистрата*, Нежин, 1909.
- Семенова А., *Из истории румыно-русских связей в конце XVII—начале XVIII веков*, „Вестник Московского университета, историко-филологическая серия“, 1958, № 3, с. 159—180.
- Сементковский Р., *А. Д. Кантемир*, П., 1893, 96 с.
- Сменцовский М., *Братья Лихуды, Опыт исследования истории просвещения XVII и начала XVIII веков*, том I—II, П., 1899.
- Собольевский С., *Путешествие в св. землю священника Лукьянова [— старца Леонтия] в начале XVIII столетия*, „Русский архив“, 1863, и отдельно, М. 1864.
- Тарле Г., *Русский флот и внешняя политика Петра I*, М., 1949.
- Тельпуховский Б., *Северная война, Полководческая деятельность Петра I*, М., 1946.
- Устрялов Н., *История царствования Петра Великого*, том I—IV, VI, П., 1858—1863.
- Чистович И., *Феофан Прокопович и его время*, П., 1868, 752 с.
- Шереметев Б., *Переписка и бумаги*, П., 1878, II + 516 с.
- Шереметев Б., *Военно-походный журнал 1711 и 1712 гг.*, под редакцией А. З. Мышлаевского, П., 1898, XVII + 212 + 8 с.
- Шимко И., *Новые данные к биографии А. Д. Кантемира и его ближайших родственников*, П., 1891, 155 с.
- Шляпкин И., *Димитрий Ростовский и его время*, П., 1891, XIV + 460 + 102 с.
- Шубинский С., *Мнимое завещание Петра Великого*, В книге: *Исторические очерки и рассказы*, IV изд., П., 1903, с. 548—564.
- Шутой В., *Народная война на Украине против шведских захватчиков в 1708—1709 гг.*, „Вопросы истории“, 1949, № 7, с. 9—27.
- Шутой В., *Измена Мазепы*, „Исторические записки“, № 31, 1950, с. 154—190.
- Юзефович П., *Договоры России с Востоком, политические и торговые (1700—1862)*, П., 1869, XXII + 294 + II с.
- Юль Юст, *Записки*, М., 1899.
- Яцимирский А., *Румынские рассказы и легенды о Петре Великом*, „Исторический вестник“, 1903, № 5, с. 549—560.

V. 1750—1800

- Alexandrescu-Dersca M., *Rolul hatiserifurilor de privilegii în limitarea obligațiilor către Poartă (1774—1802)*, „Studii“, XI, 1958, nr. 6, p. 101—122.
- Andreescu C., *La France et la politique orientale de Cathérine II d'après les rapports des ambassadeurs français de St. Pétersbourg*, Paris, 1928, p. 119—299.
- Anthing Friedrich, *Histoire des campagnes du comte Alexandre Souvorov-Rymnikski*, vol. I—II, Paris, 1799.

- Arnett Alfred, *Joseph II und Katarina von Russland, Ihr Briefwechsel*. Viena. 1869.
- B[awr]. *Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie avec un prospectus d'un atlas géographique et militaire de la dernière guerre entre la Russie et la Porte Ottomane*, Frankfurt și Lipsca, 1778, 236 p.
- Bezviconi G., *Despre haiduci*, București, 1947, 16 p.
- [Bezviconi G., —] G. B., *Considerații asupra bibliografiei romîno-ruse*, „Studii“, II, 1949, nr. 2, p. 219—222.
- Bezviconi G., *Despre necesitatea unei bibliografii a relațiilor romîno-ruse*, „Studii“, IX, 1956, nr. 5, p. 143—146.
- Bianu I., Caracaș R., Nicolaiasa G., *Catalogul manuscriselor romînești*. vol. I III, București, 1907—1913, Craiova, 1931.
- Bologa Valeriu, Simplăceanu A., Ghițan T., *Lucrarea lui G. Oreus, în Contribuții la studiul legăturilor medicale romîno-ruse*, București, 1952, p. 23—61.
- Breazul G., *Știri noi despre relațiile muzicale romîno-ruse*, „Muzica“, VI, 1956, nr. 1 2, p. 34—42.
- Burscheid J., *Geschichte des ersten Feldzuges der Russen gegen die Türken im Jahre 1769*, 1784, 350 p. + (8 f.) + 2 planuri.
- Burscheidt J., *Historische Darstellung der osterreichisch-russisch-türkischen Kriegsbegebenheiten des Jahres 1788*, Gratz, 1788, 316 p.
- [Cantacuzino M.], *Istoria politică și geografică a Țării Romînești de la cea mai veche a sa întemeiere pînă în anul 1774*, București, 1863, VI + II + 192 p.
- Cantacuzino M., *Genealogia Cantacuzinilor*, publicată de N. Iorga, București, 1902, XI + 565 p.
- C[arra J. L.], *Histoire de la Moldavie et de la Valachie*, Iași [în realitate: Paris]. 1777, XXXII + 223 p.
- Caussin de Perceval P. A., *Précis historique de la guerre des Turcs contre les Russes, 1769—1774, tiré des annales de l'historien turc Vassif-Efendi*, Paris. 1822. XVI + 284 p.
- Cetferikov S., *Paisie, starețul mănăstirii Neamțului*, traducere de Nicodim, Neamț, 1933, 431 p.
- Chițimia I., *Esopia*, București, 1956, 35 + 188 p.
- Cioran-Camariano A., *Traducerile în limba greacă și romînă a „Nakaz“-ului Ecaterinei II*, „Studii“, XI, 1958, nr. 2, p. 123—132.
- Constantinescu-Iași P., *Relațiile culturale romîno-ruse din trecut*, București, 1954, 228 p.
- Damas Roger de, *Mémoires*, Paris, 1912, XXVIII + 487 p.
- Damseaux Baron, *Guerre des Russes contre les Turcs*, Londra, 1774, VIII+82 p.
- Dan D., *Varfolomeu Măzăreanu*, București, 1911, 105 p.
- Dan D., *Mihail Strelbițki*, Cernăuți, 1912, 16 p.
- Dionisie Eclisiarh, *Cronograful Țării Rumînești*, Rîmnicul-Vilcea, 1934, XIX + 215 p.
- Djuvara T., *Tractate, convențiuni și învoiri internaționale ale Romîniei*, București, 1888, CVIII + 1013 p.
- Drăghici Manolache, *Istoria Moldovei pe timp de 500 de ani*, vol. I II. Iași, 1857.
- Dumitrache Biv vel stolnic, *Istoria evenimentelor din Orient cu referință la principatele Moldova și Valahia din 1769—1774*, București, 1889, 129 p.
- Dumitrescu Al., *Foi volante din colecția Academiei*, București, 1912, 97 p.
- Ghica V., *Acte private la Grigore Al. Ghica*, „Revista istorică“, XIV, 1928, nr. 1—3, p. 55—64.
- Ghica V., *Sur les rapports entre Grégoire Alexandre Ghica, prince de Moldavie, et la Russie*, „Revue historique du Sud-Est Européen“, 1928, nr. 1—3, p. 75—78.
- Giurescu Const., *Capitulațiile Moldovei cu Paura otomană*, București, 1908, 65 p.
- Hauterive Conte, *Memoriu asupra vechei și actualei stări a Moldovei prezentat lui Al. vodă Ipsilanti la 1787*, București, 1902, 413 p.
- Iorga N., *Călătoriile în Rusia ale bănățeanului Mihail Popovici*, Arad, 1901. 48 p.
- Iurașcu D. D., *L'influence russe dans les Pays Moldo-Valaques depuis Koutchouk-Kainardji jusqu'à la paix de Bucarest*, Chateauroux, 1913, 92 p.
- Ivănescu G., Ursu N., *Un scriitor muntean de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea: Ioan Cantacuzino*, „Studii și cercetări științifice“, filologie, filiala Iași, X, 1959, nr. 1—2, p. 135—140.
- Kéralio L. F., *Histoire de la dernière guerre entre les Russes et les Turcs*, vol. I—II. Paris, 1777.

- [Kogălniceanu M.], *Correspondenții cu Rosia (1769-1774)*, „Arhiva românească“, vol. I, 1840, p. 172—326.
- Langeron Conte, *Journal de campagne*, în *Documente Hurmuzachi*, vol. III, supl. I, București, 1889, p. 70—390.
- Lerche J. J., *Lebens- und Reise-Geschichte*, Halle, 1791, 488 p.
- Ligne Prunț, *Oeuvres*, vol. I—IV, Paris, 1860.
- Macreu Sergiu, *Aminiri de la 1750—1800*, traduse de C. Erbiceanu, București, 1901, IX + 188 p.
- Mănescu M., *Cu privire la influența statisticii ruse asupra dezvoltării statisticii din principatele române în secolele XVIII și XIX*, „Revista arhivelor“, I, 1958, vol. 2, p. 9—31.
- Martens G. F., *Recueil de traités d'alliance, de paix, de trêve, de neutralité, de commerce, de limites, d'échange etc.*, Göttingen, 1817—1835 [123 vol. + completări 91 vol. pînă la 1924].
- Matei Mircea, *Despre poziția claselor sociale din Moldova și Țara Românească față de războiul ruso-turc din 1768—1774*, „Studii“, VI, 1953, nr. 3, p. 53-78.
- Mihăilescu T., *Aportul lui Mihail Strelbițki în orientarea laică a tiparului din Moldova la sfîrșitul secolului al XVIII-lea*, în „Prima sesiune științifică de bibliologie și documentare, București, 15-16 decembrie 1955“, [București, 1957, p. 152—158].
- Mihordea V., *Politica orientală franceză și țările române în secolul al XVIII-lea*, București, 1937, 552 p.
- Mihordea V., *Fuga lui Alexandru Mavrocordat în Rusia și întrevăderea de la Herson*, București, 1943, p. 247—266.
- Minderer J. M., *Abermals ein Beitrag zur Kenntniss und Heilung der Pest, Aerzten und Wundaerzten bei der russisch-kaiserlichen Armee gewidmet*, Riga, 1790, 161 p.
- Murat I. Șt., *Istoricul lucrărilor meteorologice în România*, „Buletinul societății de științe“, București, XI, 1902, nr. 1—2, p. 214-230.
- Oreus Gustav, *Descriptio pestis, quae anno 1770 in Iassia et 1771 in Moskua graessata est*, Petersburg, 1774, 238 p.
- Oțetea Andrei, *Contribution à la question d'Orient, Esquisse historique. suivie de la correspondance inédite des envoyés du roi des Deux Sicilles à Constantinople (1741—1821)*, București, 1930, XII + 366 p.
- Oțetea Andrei, *Politica Rusiei în Orient, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea*, „Studii și comentarii de istorie și lingvistică“, București, 1947, p. 73—90.
- Panaiteșcu P. P., *Medaliile francmasonilor din Moldova în secolul al XVIII-lea*, „Revista istorică“, XIV, 1928, p. 354—355.
- Papahagi Valeriu, *Constantin Hagi Gheorghiu Gehani*, „Revista istorică“, XXIII, 1937, p. 266—273.
- Pascu G., *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea, Cronicarii moldoveni și munteni*, București, 1926, 180 p.
- Pascu G., *Călători străini în Moldova și Muntenia în secolul al XVIII-lea*, Iași, 1940.
- Peyssonel, *Traité sur le commerce de la Mer Noire*, vol. I—II, Paris 1787.
- Peyssonel, *Examen du livre intitulé „Considerations sur la guerre actuelle des Turcs“*, par M. de Volney, Amsterdam, 1788, 331 p.
- Picot Emile, *Notice bibliographique sur Mihail Strelbickij, graveur et imprimeur*, Paris, 1905, 31 p.
- Popovici I., *Un zugrav român necunoscut din veacul al XVIII-lea*, „Buletinul Comisiei monumentelor istorice“, XXXIII, 1940, p. 39—48.
- Raicevich, *Voyage en Valachie et en Moldavie avec des observations sur l'histoire, la physique et la politique...*, Paris, 1822, XXIX + 187 p.
- Reise von Petersburg nach Moldau, und zurück über Kiev und Moskau, Angetreten am 28-ten May 1770, und beschlossen am 16-ten Februar 1772.*
- Resmi-Efendi, *Wesentliche Betrachtungen oder Geschichte des Krieges zwischen Osmanen und Russen in den Jahren 1768—1774*, Halle, 1813.
- Samaritan P., *Din epidemiologia trecutului românesc*, București, 1932, 653 p.
- Sorel Albert, *La question d'Orient au XVIII-e siècle, Le partage de la Pologne et le traité de Koutchouk-Kaïnardji*, ediția a 3-a Paris, 1902, IV + 288 p.
- [Struve J. Ch.], *Voyage en Krimée, suivi de la relation de l'ambassade envoyée de Petersburg à Constantinople en 1793*, Paris, 1802, 398 p.
- Studii privind relațiile româno-ruse și româno-sovietice*, București, 1958, 209 p.

- Sulzer Franz Joseph, *Geschichte des transalpinischen Daciens, das ist des Walachey, Moldau*, vol. I—III, Viena, 1781—1782.
- Șerban C., *Inițiințarea consulatelor ruse în Țara Românească și Moldova*, „Studii și cercetări de istorie medie”, II, 1951, nr. 1, p. 61—72.
- Tanoviceanu I., *Un poet moldovean din veacul al XVIII-lea: Matei Millo*, București, 1898 25 p.
- Tott Franz, *Mémoires sur les Tures et les Tatares*, vol. I—IV, Amsterdam, 1785.
- Urechia V. A., *Istoria rominilor după documente inedite...*, seria 1774—1800, vol. I—VII; seria 1800—1834, vol. VIII—XIII, 14 vol., București, 1891—1902.
- Urechia V. A., *Documente dintre 1769—1800*, Comunicări, București, 1899, 37 p.
- Urechia V. A., *Memorii prezentate Academiei Romine în 1887—1888*, București, 1889, 299 p.
- Urechia V. A., *Vartolomeu Măzăreanu*, București, 1889, 51 p.
- Varfolomeu Măzăreanu, *Călătoria la Petersburg*, „Arhiva românească”, vol. I, 1841, p. 352—360.
- Venedict Pavlinkovski, *Călătoria la Petersburg*, „Arhiva românească”, vol. I, 1841, p. 335—352.
- Vianu Al., *Din lupta poporului român pentru scuturarea jugului otoman și cucerirea independenței*, „Studii”, VI, 1953, nr. 2, p. 65—96.
- Vianu Al., *Considerații asupra caracterului activității administrației ruse în țările romine (1769—1774)*, „Studii și materiale de istorie medie”, vol. I, 1956, p. 233—244.
- Vianu Al., *Note cu privire la participarea voluntarilor romini la războiul ruso-austro-turc (1787—1792)*, „Analele romîno-sovietice”, istorie, 1956, nr. 3, p. 97—111.
- Wolff Andreas, *Beträge zu einer statistisch-historischen Beschreibung der Fürstenthums Moldau*, vol. I—II, Sibiu, 1805.
- Александров Г., *Из бумаг фельдмаршала Суворова*, „Русский архив”, 1878, № 2, с. 140—152.
- Алексеев В., *Письма и бумаги Суворова*, том I, П., 1916, XIV + 462 с.
- Афанасьев В., *Рымникская победа*, „Военно-исторический журнал”, 1940, №5, с. 70—90.
- Базилевич К., *О черноморских проливах*, М., 1946, 28 с.
- [Бантыш-Каменский Д.], *Жизнь Н. Н. Бантыш-Каменского*, М., 1818, 79 с.
- Бартев П., *Я. И. Булгаков*, П., 1885, 28 с.
- Бартев П., *Осьмнадцатый век*, том I—IV, М., 1869.
- Б[аур], [Господин], *Записки повествовательные, землеописательные и политические о Княжестве Волосском*, перевод с французского, П., 1791.
- Изображение жизни покойного инженер-генерала Ф. В. Баура*, П., 1785.
- Безбородко А., *Письма*, в *Архив князя Воронцова*, том 12, М., 1877, с. 378—379; том 13, М., 1879, с. 3—424.
- Бескровный Л., *Русская армия и флот в XVIII веке*, М., 1958, 644 с.
- Богданович М., *Походы Румянцева, Потемкина и Суворова в Турцию*, П., 1852, IV + П + 294 с.
- Боголюбов А., *Полководческое искусство А. В. Суворова*, М., 1939.
- Булгаков Я., *Бумаги ... (1779—1798)*, „Сборник Русского исторического общества”, том 47, П., 1885, с. 1—240.
- Бутковский И., *Сто лет австрийской политики в Восточном вопросе*; том I—II, П., 1888.
- Бутурлин Д., *Картина войн России с Турцией в царствование Екатерины II и Александра I*, часть I—II, 2 кн., П., 1829.
- Архив князя Воронцова*, 1—40, 41 том, М., 1870—1897.
- Воронцов С., *Письма*, в *Архив князя Воронцова*, том 16, М., 1880, с. 3—146, том 32, М., 1886, с. 116—187.
- Гарнич И., *Штурм Исаила*, М., 1952, 31 с.
- Гендель Г., *Австрийская дипломатия во время русско-турецкой войны, 1768—1774 гг.*, „Ученые записки Саратовского университета”, том 17, 1917, с. 187—220.
- Гирс А., *Из прошлого российского консульства в Яссах*, „Русская старина”, 1897, № 2, с. 315—325; 1898, № 12, с. 633—655.
- Глиносцкий Н., *История русского генерального штаба*, П., 1883.
- Голобуцкий В., *Черноморское казачество*, Киев, 1956, 416 с.
- Головина В., *Мемуары*, М., 1911, 410 с.

- Грахов Я., *О походной типографии князя Потемкина*, „ЗООИД”, том IV, 1860, с. 470—472.
- Григорович Н., *Канцлер А. А. Безбородко*, П., 1879—1881.
- Документы и бумаги хранящиеся в Архиве Министерства юстиции*, М., 1890.
- Дружинина Е., *Кючук-Кайнарджийский мир 1774 г., Его подготовка и заключение*, М., 1955, 368 с. + 2 к.
- Дружинина Е., *Северное Причерноморье в 1775—1800 гг.*, М., 1959, 280 с. + 4 к.
- Дубровин Н., *Присоединение Крыма к России*, том I—IV, П., 1885—1889.
- Дубровин Н., *Буаги Г. А. Потемкина-Таврического*, П., 1893—1895.
- Жигарев С., *Русская политика в Восточном вопросе*, том I—II, М., 1896.
- Завадовский П., *Письма, в Архив князя Воронцова*, том 12, М., 1877, с. 1—300.
- Зайончковский П., Коншина Е., *Указатель воспоминаний, дневников и путевых заметок XVIII—XIX веков*, М., 1951, 224 с.
- Поселъян П., *Путешествие по Востоку, южной Европе и Повороссийскому краю Ионы Русского (Мровели) с 1783 по 1792 г.*, Тифлис, 1862.
- К[арра] I[осподин], *История Молдавии и Валахии с рассуждением о настоящем состоянии сих обоих княжеств*, П., 1791, [IV] + 184 с.
- Клокман Ю., *Фельдмаршал Румянцев в период русско-турецкой войны 1768—1774 гг.*, М., 1951, 298 с. + 2 к.
- Коробков Н., *А. В. Суворов*, М., 1946.
- Коробков Н., *Фельдмаршал Румянцев, Сборник документов и исторических материалов*, М., 1947, 363 с. + 9 к.
- Кочубей В., *Письма, в Архив князя Воронцова*, том 14, М., 1879, с. 3—206; том 18, М., 1880, с. 1—301.
- Криницы Ф., *Чесменская победа*, М., 1951, 54 с. + 1 к.
- Мазаревский А., *По поводу ста лет от смерти П. А. Румянцева*, „Киевская старина”, 1896, № 12, с. 374—394.
- Лашкарев С., *С. Л. Лашкарев*, П., 1858.
- С. Л. Лашкарев*, „Русский архив”, 1884, № 3, с. 5—32.
- Лебедев П., *П. Д. Цицианов*, „Русская старина”, 1890, № 4, с. 140—148.
- Лебединцев А., *Ханская Украина*, „ЗООИД”, том XXXI, 1913, с. 1—22.
- Левашев П., *Паденная записка во время прошедшей в турками войны от дня объявления оной по 1793 г.*, П., 1798.
- Леонид, *Паисий Величковский, К 160-летию со дня кончины*, „Журнал Московской патриархии”, 1954, № 10, с. 53—59.
- Лопухин А., *Очерк Ясского конгресса*, в „Сборник Московского главного архива Министерства иностранных дел”, том V, М., 1893, с. 111—156.
- Маркова О., *О происхождении так называемого греческого проекта (80-ые годы XVIII века)*, „История СССР”, 1958, № 4, с. 52—78.
- Мартенс Ф., *Собрание трактатов и конвенций заключенных Россией с иностранными государствами*, том I—XV, П., 1874—1909.
- Мещеряков Г., *А. В. Суворов, Документы*, том I—IV, М., 1949—1953.
- Мещеряков Г., *Бескровный Л., А. В. Суворов*, М., 1946.
- Мигриц П., *Позжедения или история жизни*, „Русская старина”, 1878, № 9, с. 1—12.
- Краткое географическое описание Княжества Молдавского*, „Географический месяццослов” Академии Пауц, П., 1770.
- Мордвинов Р., *Адмирал Ушаков, Документы*, том I—II, М., 1951—1952.
- {Мурзакевич, П.}, *Письма господаря Григория Гики к фельдмаршалу П. А. Румянцеву и к Г. А. Потемкину-Таврическому*, „ЗООИД”, том XIII, 1883, с. 117—131.
- Панин П. И. *Переписка*, „Русский архив”, 1880, № 2, с. 229—260; 1882, № 1, с. 33—125, № 3, с. 3—67.
- Панин П. П. *Письма к брату во время первой турецкой войны при Екатерине II*, „Русский архив”, 1888, № 11, с. 297—363.
- Петров А., *Войны России с Турцией и польскими конфедератами с 1769 1774 г.* том I—V, П., 1866—1875.
- Петров А., *Вторая турецкая война в царствование императрицы Екатерины II*, том I—II, П., 1880.
- Петров А., *Влияние турецких войн с половины прошлого столетия на развитие русского военного искусства*, том I—II, П., 1893—1894.
- Петрушевский А., *Генералиссимус Суворов*, том I—III, П., 1900.
- Жигарев К., *Солдат-поляководец [Суворов]*, М., 1946, 176 с.

- Полевой Н., *История Суворова-Рымникского, генералиссимуса российских войск*, М., 1904, 346 с.
- Прочко И., *Русская артиллерия в штурме Имаила в 1790 г.*, „Артиллерийский журнал“, 1950, № 12, с. 42—46.
- Прунцов В., *Полководец П. А. Румянцев*, М., 1946.
- Раан М., *Перечень из собственного журнала в продолжении прошедшей войны при завоевании Молдавии с 1787 по 1790 г.*, П., 1792.
- Раич И., *История разных славянских народов, найпаче болгар, хорватов и сербов*, П., 1795, XXXVI + 317 с. + 1 к.
- Реймерс Х., *Путешествие русского чрезвычайного посольства в Оттоманскую порту в 1793 г.*, том I—III, П., 1803.
- Репнин Н., *Бумаги*, „Сборник Русского исторического общества“, том 5, 1870, с. 128—218; том 6, 1871, с. 305—372; том 15, 1875, с. 415—608; том 16 и 65.
- Ростопчин Ф., *Письма*, „Русский архив“, 1876, № 1, с. 80—120, и сл.
- Ростопчин Ф., *Письма*, в *Архив князя Воронцова*, том 8, М., 1876, с. 37—457.
- Самойлович Л., *Избранные произведения*, том I—II, М., 1949—1952.
- „Сборник Русского исторического общества“ том 1—148, П., 1867—1916.
- Семенова И., *Участие молдавского народа в русско-турецкой войне 1787—1791 гг.*, „Ученые записки Института истории, языка и литературы“, том 6, К., 1957, с. 67—98.
- Семенова И., *Новые данные о торговых связях России с Дунайскими княжествами на рубеже XVIII—XIX веков*, „Ученые записки Молдавского филиала АН“, 1959, № 1, с. 179—200.
- Скальковский А., *Румынские доблести*, Одесса, 1897, с. 28—49.
- Соловьев С., *История падения Польши*, М., 1863.
- Станиславская А., *Англия и Россия в годы второй турецкой войны (1787—1791)*, „Вопросы истории“, 1948, № 11, с. 26—49.
- Струевич А., *Герои Дона*, II изд., Псков, 1898, 488 с. + 1 к.
- Студиенко М., *Архив военно-походной канцелярии П. А. Румянцева-Задунайского (1767—1774)*, том I—II, М., 1865.
- Суворовский сборник*, М., 1951, 280 с.
- Тарле Е., *Путь экспедиции русского флота*, М., 1956, 460 с.
- Уляницкий В., *Дарданеллы, Босфор и Черное море в XVIII веке*, М., 1883, VIII + 484 + CCLX с.
- Фишер И., *О происхождении молдавцев, об их языке, знатнейших приключениях, вере, нравах и поведении*, „Исторический месяцеслов“ Академии Наук, 1770—1771.
- Фокин Н., *О замысле Суворова в организации штурма Имаила*, „Военно-исторический журнал“, 1941, № 4 с. 62—75.
- Фортунатов П., *П. А. Румянцев, Документы*, том I—II, М., 1953.
- Чечулин Н., *Внешняя политика России в начале царствования Екатерины II (1762—1774)*, П., 1896, VII + 468 + IV с.
- Чулков М., *Историческое описание российской коммерции*, П., 1786.
- Шульга П., *Э истории про торговельні відносины між Лівобережною Україною і Молдавією в другій половині XVIII ст.*, Ужгород, 1957.

VI. 1800—1829

- Arghirescu N., *Campania din 1828 și 1829 dintre Rusia și Turcia*, București, 1901, 63 p.
- Aricescu C. D., *Istoria revoluțiunii române de la 1821*, vol. I—II, Craiova, 1874.
- Bănescu N., *Viața și opera lui Daniil Philippide*, București, 1924, 204 p.
- Bellanger Stanislas, *Le Kéroutza, Voyage en Moldo-Valachie*, vol. I—II, Paris, 1846.
- Bengescu G., *Bibliographie franco-roumaine depuis le commencement du XIX-e siècle jusqu'à nos jours*, ediția a 2-a, Paris, 1907, XLIII + 219 + 114 p.
- Bezviconi G., *Eteria*, „Din trecutul nostru“, nr. 25—27, III, 1935, p. 1—60.
- Bezviconi G., *Manuc-Bei*, ediția a 2-a, „Din trecutul nostru“, nr. 54—55, VI, 1938, 55 p.
- Bezviconi G., *Costache Negruzzi*, Iași, 1942, 24 p.

- Bezviconi G., *Costache Stamati, familia și contemporanii săi*, cu prefața de Artur Gorovei, Iași, 1942, 100 p.
- Bezviconi G., *Grigor Zaharian*, „Ani“, 1942—1943, p. 481—488.
- Bezviconi G., *Callimachi Sc.*, *Pușkin în exil*, București, 1947, 184 p.
- Bogdan-Duică G. N., *Nicolescu, V. Cîrlova, C. Stamati. Poezii și proză*, București, 1906, 352 p.
- Bologa Valeriu, Simplăceanu A., Izsak S., *O lucrare rusă din 1816 despre bolile dominante în Moldova și Muntenia, în Contribuții la istoria medicinei în R.P.R.*, București, 1955, p. 213—221.
- Bossey R., *Măturii finlandeze despre România*, București, 1937, 163 p.
- Burada T., *Istoria teatrului în Moldova*, vol. I—II, Iași, 1915—1922.
- Cahnet Albéric, *La question d'Orient dans l'histoire contemporaine (1821 1905)*, Paris, 1905, III + 337 p.
- Călinescu G., *Istoria literaturii române*, București, 1941, 948 p.
- Camariano N., *Despre organizarea și activitatea eteriei în Rusia înainte de răscoala din 1821*, „Studii și materiale de istorie modernă“, vol. II, București, 1960 p. 73—103.
- Cantacuzino G., *Briefe eines Augenzeugen der griechischen Revolution von Jahre 1821, Nebst einer Denkschrift, des Fürsten Georg Cantacuzino über die Begebenheiten in der Moldau und Walachey in den Jahren 1820 und 1821*, Halle, 1824, IV + 198 p.
- Ciciagov P., *Mémoires de l'amiral Pavel Tchichagoff, publiés par Charles Gr. Lohovary*, Paris-București, 1909, VII + 416 p.
- Cioran-Camariano Ariadna, *Despre poema patriotică antiotomană „Trimbița românească“ (1821)*, „Studii și materiale de istorie, medie“, vol. II, 1957, p. 457—464.
- Cioranu Mihail, *Revoluția lui Tudor Vladimirescu*, București, 1859, IV + 117 p.
- Cojocaru Ion, *Documente privitoare la economia Țării Românești (1800 1850)*, vol. I—II, București, 1958.
- Documente privind istoria României, Răscoala din 1821*, vol. I—IV, București, 1959—1961.
- Driault Edouard, *La politique orientale de Napoléon; Sébastiani et Gardane (1806—1808)*, Paris, 1904, 410 p.
- Drouhet Charles, *Cavalerul Stamati*, „Viața românească“, 1921, nr. 11, p. 180—204.
- Dvoicenco E., *Viața și opera lui C. Stamati*, București, 1934, 167 p.
- Dvoicenco E., *Pușkin și România*, București, 1937, 63 p.
- Dvoicenco E., *O satiră polonă imitată de Asachi și Stamati*, București, 1938, 27 p.
- Edling Contesa, *Mémoires*, Moscova, 1888.
- Epure Al., *Influența fabulistului rus Krilov asupra fabuliștilor noștri Al. Donici și C. Stamati*, Iași, 1913, 142 p.
- Epure Al., *Poema „Țigani“*, tradusă de Donici, în comparație cu originalul rusesc, „Arhiva“, XXXVIII, 1931, p. 107—140.
- Erbiceanu C., *Istoricul seminarului Veniamin*, Iași, 1885, 136 p.
- Erbiceanu C., *Cronicarii greci care au scris despre români în epoca fanariotă*, București, 1888 [pe copertă: 1890], LXXII + 361 + V p.
- Erbiceanu C., *Istoria mitropoliei Moldaviei*, București, 1888, XCVII + 548 + LV p.
- Erbiceanu C., *Viața și activitatea literară a lui Naum Rîmnicoanu*, București, 1900, 97 p.
- Fotino Dionisie, *Istoria generală a Daciei sau a Transilvaniei, Țării Românești și a Moldaviei*, vol. I—III, București, 1859.
- Fotino Ilie, *Tudor Vladimirescu și Alexandru Ipsilanti în revoluțiunea din anul 1821, supranumită zavera*, București, 1874, XIII + 205 p.
- Gordon T., *Geschichte der Griechischen Revolution*, vol. I—II, Lipsca, 1810.
- Hasdeu B., *Costachi Stamati*, „Revista nouă“, I, 1888, p. 210—215.
- Hasdeu Iulia, *Oeuvres posthumes*, vol. I—III, Paris, 1889—1890.
- Holban T., *Documente românești din arhivele franceze (1801—1812)*, București, 1939, 121 p.
- Hovnanian Hevond, *Descrierea vieții lui Manuca-Bei Mirzaian*. Viena, 1852 [în limba armeană].
- Iakșici Grigore, *La Russie et la Porte Ottomane de 1812 à 1826, documents de la chancellerie russe*, Nogent-le-Rotrou, 1907, 69 p.
- Iakșici Grigore, *L'Europe et la résurrection de la Serbie (1804—1834)*, ediția a 2-a, Paris, 1917, III + 528 p. + 1 h.

- Vonașcu Ioan, *Date statistice noi despre București în 1810—1811 culese din arhivele Moscovei*, „Revista arhivelor“, II, 1959, vol. 1, p. 175—191.
- Ionescu G., *Spicuirii din trecutul tipografiei din mănăstirea Neamt*, „Noua revistă română“, 1901, p. 109—122.
- Ionescu Radu, *Alexandru Donici*, „Revista română“, vol. III, 1863, p. 130—157.
- Ionescu Traian, *Hatișeriful din 1802 și începutul luptei pentru asigurarea pieței interne a principatelor dunărene*, „Studii și articole de istorie“, vol. I, Societatea pentru științe istorice și filologice din R.P.R., București, 1956, p. 37—78.
- Ionescu-Gion G., *Istoria Bucureștilor*, București, 1899, 818 p.
- Iorga N., *Alte lămuriri despre veacul al XVIII-lea*, București, 1910, 39 p.
- Iorga N., *Iordache Olimpiotul vânzătorul lui Tudor Vladimirescu*, București, 1916, 13 p.
- Iorga N., *Lucien Repey și cele dintii „Istorii universale“ în românește*, „Revista istorică“, VI, 1920, p. 125—136.
- Iorga N., *Izvoarele contemporane asupra mișcării lui Tudor Vladimirescu*, București, 1921, XVI + 421 p.
- Ivancenko Oleg, *Părerile medicului militar rus dr. Cristian Witt despre „molima valahică“*, Cluj, 1938, 26 p.
- Ivanov Arcadie, *Epidemia de ciumă din 1828—1830 în principate după izvoare medicale contemporane rusești*, teză de doctorat, Cluj 1926, 72 + 5 p. [manuscris].
- Lagarde Auguste, *Voyage de Moscou à Vienne*, Paris, 1824, VIII + 440 p.
- L[aurençon] F. C., *Nouvelles observations sur la Valachie*, Paris, 1822, VIII + 128 p.
- Lovinescu E., *Costache Negruzzi*, ediția a 2-a, București, 1924, 243 p.
- Lungu V. I., *Les grandes Puissances et les Principautés Roumaines de 1821 à 1826*, Vălenii de Munte, 1935, 193 p.
- Moltke Freiherr von, *Der russisch-türkische Fehzug in der europäischen Türkei 1828 und 1829*, Berlin, 1845, 424 p.
- Neacșu I., *Cîteva date interne privind voluntirii polcovnicului I. P. Liprandi din războiul ruso-turc (1828—1829)*, „Studii și materiale de istorie modernă“, vol. II, București, 1960, p. 245—255.
- Negrescu Ioan, *Influențe slave asupra fabulei românești în literatura cultă*, 1925, 200 p.
- Negruzzi C., *Păcatele tinerețelor*, Iași, 1857, 368 p.
- Nicolae Mihailovici, *Les relations diplomatiques de la Russie et de la France, d'après les rapports des ambassadeurs d'Alexandre et de Napoléon (1808—1812)*, vol. I-IV, Petersburg, 1905—1908.
- Oțetea Andrei, *Tudor Vladimirescu și mișcarea eteristă în țările românești*, București, 1945, 411 p.
- Oțetea Andrei, *Legămîntul lui Tudor Vladimirescu față de Eterie*, „Studii“, IX, 1956, nr. 2—3, p. 125—134.
- Oțetea Andrei, *Valoarea documentară a memoriilor lui I. Liprandi*, „Studii“, XI, 1958, nr. 3, p. 77—92.
- Oțetea Andrei, *Un cartel fanariot pentru exploatarea țărilor române*, „Studii“, XII, 1959, nr. 3, p. 111—122.
- Oțetea Andrei, *Influența Moldovei și Țării Românești asupra politicii Porții*, „Revista arhivelor“, III, 1960, vol. 1, p. 49—56.
- Panaitescu P. P., *Correspondența lui Constantin Ipsilanti cu guvernul rusesc (1806—1810)*, București, 1933, 125 p.
- Papadopulo-Vretos André, *Mémoires biographiques et historiques sur le président de la Grèce le comte Jean Capo d'Istria...*, vol. I-II, Paris, 1837—1838.
- Pouqueville F., *Historie de la régénération de la Grèce*, ediția a 2-a, vol. I—IV, Paris, 1825.
- Prokesch-Osten Conte, *Dépêches inédites du chevalier de Gentz aux hospodars de Valachie pour servir à l'histoire de la politique européenne (1813—1828)*, vol. I-III, Paris, 1876—1877.
- Ralli A., Ralli G. E., *Bibliographie franco-roumaine*, vol. I-II, Paris, 1930.
- Rizo-Nerulos Iacov, *Histoire moderne de la Grèce depuis la chute de l'Empire d'Orient*, Geneva, 1828, VI + VI + 543 p.
- Rochechouart Le général de, *Souvenirs sur la révolution, l'empire et la restauration*, ediția a 11-a, Paris, 1933, VII + 515 p.
- Romanescu Marcel, *În jurul lui Tudor Vladimirescu*, Craiova, 1942, 20 p.
- Romanescu Marcel, *Tudor Vladimirescu, stilp al dreptății sociale*, în Oltenia, Craiova, 1943, p. 343—352.

- Romanescu Marcel, *Contribuții la cunoașterea lui Tudor Vladimirescu*, București, 1947, 32 p.
- Serdoliuc Ana, *Epidemia de ciumă din 1828—1830 în Moldova și Muntenia după descrierea autorilor medicali ruși contemporani*, Cluj, 1932, 31 p.
- Siruni H. Dj., *Bairakdar Moustafa Pacha et Manouk-Bey*, „Prince de Moldavie“, București, 1944, 74 p.
- Solomon Ioan, *Biografia vieții polcovnicului... istorisită de sine însuși și scrisă de P. Georgescu*, Craiova, 1862, 60 p.
- Stamati C., *Muză românească, Compuneri originale și imitații din autorii Europei*, vol. I-II, [Iași, 1868], VI + 539 p.
- Suțo Al., *Histoire de la révolution hécque*, Paris, 1829, 466 p.
- Suțo N., *Mémoires*, Viena, 1899, XII + 434 p.
- Ștefănescu Margareta, *Cărți rusești aflate în bibliotecile din țările romine la începutul secolului al XIX-lea*, Iași, 1933, 38 p.
- Tatișcev S. S., *Alexandre I-er et Napoléon, d'après leur correspondance inédite (1801—1812)*, Paris, 1891, XXIII + 640 p.
- Urechia V. A., *Documente relative la anii 1800—1831*, „Memoria prezentate Academiei Romine în 1887—1888“, București, 1889, p. 121—158.
- Valentini General, *Précis des dernières guerres de Russes contre les Turcs*, ediția a 2-a, Paris, 1828, VI + 241 p. + 4 h.
- Vandal Albert, *Napoléon et Alexandre I-er*, ediția a 3-a, vol. I-III, Paris, 1893—1897.
- Vianu A., *Iluministul rus V. F. Malinovski*, „Studii“, XIII, 1960, nr. 2, p. 165—180.
- Vianu A., Iancovici S., *O lucrare inedită despre mișcarea revoluționară de la 1821 din țările romine [de I. Liprandi]*, „Studii“, XI, 1958, nr. 1, p. 67—91.
- Vîrtosu Emil, *Tudor Vladimirescu*, București, 1927, 187 p.
- Vîrtosu Emil, *1821, Date și fapte noi*, București, 1932, LXI + 253 p.
- Vîrtosu Emil, *Despre Tudor Vladimirescu și revoluția de la 1821*, București, 1947, 127 p.
- Wilkinson W. G., *Tableau historique, géographique et politique de la Moldavie et de la Valachie*, Paris, 1824, XXII + 414 p.
- Württemberg Eugen de, *Aus dem Leben des Kaiserlich Russischen Generals der Infanterie Eugen von Württemberg*, Berlin, 1862.
- (Zălot Romînu) *Ultima cronică romină din epoca fanarioșilor (1800—1821)*, București, 1884, XXV + 119 p.
- Б[антыш] — К[аменский], Д., *Путешествие в Молдавию, Валахию и Сербию*, М., 1810, 192 с.
- Бартев П., А. С. Пушкин в южной России, „Русский архив“, 1866, и М., 1914.
- Бартев П., *Деятельный век, Исторический альманах*, том I—II, М., 1872.
- [Березняков Н., Богданова В.], *Кутузов в Дунайских княжествах, Сборник документов*, К., 1948, 138 с.
- Березняков Н., Богданова В., *Багратион в Дунайских княжествах, Сборник документов*, К., 1949, 118 с.
- Бескровный Л., М. И. Кутузов, *Сборник документов*, том I—III, М., 1950—1952.
- Бескровный Л., *Полководец Кутузов, Сборник статей*, под редакцией ... М., 1955, 495 с. + 18 к.
- Богданович М., *История царствования императора Александра I и Россия его время*, том I—VI, П., 1869—1871.
- Булгария Ф., *Картины войны России с Турцией в царствование императора Николая I*, П., 1830, 212 с.
- Вигель Ф., *Записки*, часть I—VII, М., 1864—1865.
- Витт Х. *О свойствах климата Валахии и Молдавии и так называемой валахской языке, которая свирепствовала во второй русской армии в продолжении последней войны*, П., 1842.
- Волконский С., *Записки*, П., 1901, 546 с.
- Голубов С., Кузнецов Ф., *Генерал Багратион, Сборник документов и материалов*, М., 1945, 280 с.
- Граббе П., *Записки княжеска*, „Русский архив“, 1880, № 4—12, приложение, 464 с. *Восстание декабристов, Материалы*, том 1—6, 8—9. М.—JI., 1925—1950.
- Денисов А., *Записки*, „Русская старина“, 1875, № 3, с. 457—480.
- Дубровин Н., *Генерал П. И. Багратион, Турецкая война 1806—1812 гг.*, „Военный сборник“, 1864, № 1, с. 3—65, № 2, с. 209—271, № 12, с. 219—276.

- Дубровин Н., *Турецкая кампания 1806—1812 гг.*, „Военный сборник”, 1864, № 4, с. 203—257, № 5, с. 3—69, № 6, с. 233—287, № 7, с. 3—43, № 8, с. 231—267, № 9, с. 3 док.
- Дубровин Н., *Документы по управлению волохами и молдаванами с 1810—1812 г.*, „Сборник исторических материалов имп. канцелярии”, том III, П., 1890.
- Некоторые сведения о правом берегу Дуная, собранные в 1826 г.*, П., 1827, 63 с. + план крепости Тульча.
- Епапчин Н., *Очерк похода 1829 г., в Европейской Турции*, том I—III, П., 1905—1907.
- Жилин П., *Разгром турецкой армии в 1811 г.*, М., 1952, 63 с. + 1 к.
- Жмакин В., *Гауриш Бодоли*, „Русский архив”, 1898, № 11, с. 309—377, № 12, с. 487—512.
- Зейдлиц Доктор, *Воспоминания о турецком походе 1829 г.*, М., 1878, 90 с.
- Инжватов И., *Пушкин и молдавский народ*, К., 1949, 125 с.
- Казаков Н., *Из истории русско-болгарских связей в период войны России с Турцией (1806—1812)*, „Вопросы истории”, 1955, № 6, с. 42—55.
- Кассо Л., *Россия на Дунае*, М., 1913, 230 с.
- Кассо Л., *Петр Магегга*, П., 1914, 21 с.
- Киняпина Н., *Русско-австрийские противоречия накануне и во время войны 1828—1829 гг.*, „Ученые записки Московского университета”, вып. 156, 1952, с. 194—224.
- Коломойцев П., *Генерал-лейтенант С. А. Тучков*, Одесса, 1908, 43 с.
- Коробков Н., *Фельдмаршал Кутузов, Сборник документов и исторических материалов*, М., 1947, 332 с.
- Краснокутский А., *Дневные записки о поездке в Константинополь в 1808 г.*, М., 1815.
- Красовский А., *Из записок*, „Русский вестник”, 1880, № 8, с. 500—532.
- Липранди И., *Из дневника и воспоминаний*, „Русский архив”, 1866, № 8—9, с. 1213—1284, № 10, с. 1393—1491.
- Лукьянович Н., *Описание турецкой войны 1828—1829 гг.*, том I—IV, П., 1844—1847.
- Мартос, *Записки о турецкой войне [1806—1812]*, „Русский архив”, 1893, № 5—8, с. 305—368 и 449—542.
- Михайловский-Данилевский А., *Описание турецкой войны в царствование императора Александра*, том I—II, П., 1843.
- Михайловский-Данилевский А., *Записки*, „Русская старина”, 1893, № 7, с. 175—207, № 8, с. 356—387.
- Миллер А., *Мустафа-Паша-Байрактар, Оттоманская империя в начале XIX века*, М.—Л., 1947, 507 с.
- Мордвинов В., *М. И. Кутузов, Материалы юбилейной сессии*, М., 1947, 180 с. + 1 к.
- Накко А., *Очерк гражданского управления в Молдавии и Валахии во время русско-турецкой войны 1806—1812 гг.*, Одесса, 1879, 42 с.
- Петров А., *Война России с Турцией 1806—1812 гг.*, том I—III, П., 1885—1887.
- Петров А., *Генерал Багратион на Дунае в 1810 г.*, „Исторический вестник”, 1892, № 6, с. 721—730.
- Поливанов И., *Из записок о турецкой кампании 1828 г.*, „Русский архив”, 1877, № 12, с. 414—442.
- Потемкин В., *История дипломатии*, том I—III, М., 1941—1945.
- Пушкин А., *Письма*, под редакцией Б. Л. Модзалевского, том I—III, М.—Л., 1926—1935.
- Пушкин А., *Полное собрание сочинений*, том 1—16, М.—Л., 1937—1949.
- Пушкин на юге*, том I—I, К., 1938—1939.
- Н. Н. Раевский и его письма, „Русский вестник”, 1898, № 3, с. 137—157, № 4, с. 24—36, № 5, с. 75—80, № 6, с. 109—126, № 7, с. 61—69, № 8, с. 107—116, № 9, с. 80—86.
- Рибопьер А., *Записки*, „Русский архив”, 1877, № 4, с. 461—506, № 5, с. 5—36.
- [Герцог А. Э. Ришелье], *Документы и бумаги его жизни и деятельности*, П., 1886, XXX + 669 с.
- Самойлов С., *Народно-освободительное восстание 1821 г. в Валахии*, „Вопросы истории”, 1955, № 10, с. 94—105.
- Соловьев С., *Император Александр I, Политика-дипломатия*, П., 1877, 561 с.
- Стадницкий А., *Гауриш Бану геску-Бодоли*, К., 1894, VI—374 + LIV с.

- Стороженко А., *Два месяца в дороге по Бессарабии, Молдавии и Валахии в 1829 г.*, М., 1875.
- Стурдза А., *День памяти графини Р. С. Эдлинг, урожденной Стурдзы*, Одесса, 1848, 125 с.
- Сыроечковский Б., *Балканская проблема в политических планах декабристов, в Очерки из истории движения декабристов*, М., 1954.
- Тарле Е., *М. И. Кутузов полководец и дипломат*, „Вопросы истории”, 1952, № 3, с. 34—82.
- Тарле Е., *Экспедиция адмирала Д. Н. Сенявина в Средиземное море (1805—1807)*, М., 1954, 165 с.
- Трубецкой Е., *Пушкин в Молдавии*, II изд. К., 1954, 203 с.
- Тучков С., *Записки*, „Русский вестник”, 1906, № 1 8, приложение, 383 с.
- Ульяницкий В., *Материалы к истории Восточного вопроса в 1811—1813 гг.*, М., 1901, XVI + 196 с.
- Фадеев А., *Россия и восточный кризис 20-х годов XIX века*, М., 1958, 386 с.
- Четыркин Р., *Медико-топографическое описание Закавказского края, Бессарабии, Молдавии, Валахии и Булгарии*, „Военно-Медицинский журнал”, 1831.
- Чеховский В., *Гавриил Банулеско-Бодони*, Киев, 1905, II + 307 с.
- Шильдер Н., *Император Александр I*, том I—IV, П., 1897—1898.
- Шпаро О., *Роль России в борьбе Греции за независимость*, „Вопросы истории”, 1949, № 8, с. 52—73.
- Яковенко И., *Нынешнее состояние турецких княжеств Молдавии и Валахии*, П., 1828 II + 293 + II с. + 1 к.
- Яковенко И., *Молдавия и Валахия с 1820 по 1829 г.*, П., 1834, VIII + 211 с.
- Яцимирский А., *Румынские параллели и отрывки в некоторых произведениях А. С. Пушкина*, Варшава, 1900, 29 с.

VII. 1829—1859

- Adămoaie N., Vlad M. D., *Rolul maselor populare în făurirea Unirii Țărilor Române*, „Studii”, XII, 1959, nr. 1, p. 77—106.
- Andronic A., *O istorie a principatelor române scrisă în limba rusă în preajma Unirii*, „Studii și cercetări științifice”, istorie, filiala Iași, X, 1959, fasc. 1—2, p. 200—208.
- Angeli Moriz von, *Altes Eisen*, Stuttgart, 1900, 378 p.
- Anul 1848 în Principatele Române, Acte și documente*, vol. I—VI, București, 1902—1910.
- Asachi Dimitrie, *Impresii de călătorie în țările Caucasului*, Iași, 1858, 104 p.
- Bălcescu Nicolae, *Opere*, vol. I-II, București, 1953.
- Barst Edmond, *Les origines de la guerre de Crimée. La France et la Russie de 1848 à 1854*, Paris, 1912, 514 p.
- Berindei Dan, *Frământări politice și sociale în jurul alegerii domnitorului Cuza în Țara Românească*, „Studii”, VIII, 1955, nr. 2.
- Bezviconi G., *Din vremea lui Alexandru Sturdza (1791—1854)*, „Din trecutul nostru”, nr. 36—39, IV, 1936, p. 1—81.
- Bezviconi G., *Correspondența românească din „Peterburh” în anii 1833 și 1834*, București, 1940, extras din „Arhiva românească”, vol. V, 1940, p. 225—240.
- Bezviconi G., *Wilhelm Kotzebue și România*, „Curentul literar”, 1941, nr. 21, p. 10.
- Bibescu Gheorghe, *Domnia lui Bibescu*, vol. I-II, București, 1893—1894.
- Bogaci G., *V. Alecsandri tradus în rusește în 1854*, „Moldova socialistă”, 14 ianuarie 1958.
- Bogdan N., *Societatea medico-naturalista și Muzeul istorico-natural din Iași*, Iași, 1919 170 p.
- Bologa Valeriu, *Un rus despre literatura română în 1844*, „Dacoromania”, V, 1927 1928, p. 562—570.
- Bucur T., *Un oșter al ocupației austriece în Moldova din vremea războiului Crimeei*, „Revista istorică”, XXX, 1944, p. 7—17.
- Călinescu G., *Al. Odobescu*, „Studii și cercetări de istorie literară și folclor”, VII, 1958, nr. 3—4, p. 334—365.
- Cerchez Emil, *Din vremurile trecute*, București [193*], 238 p.
- Ciachir N., Loghăn L., *Frăția de arme romino-sovietică*, București, 1959, 163 p.
- Ciobanu V., *Relații literare romino-ruse în epoca feudală*, „Studii și cercetări de istorie literară și folclor”, IX, 1960, nr. 2, p. 293—308.

- Codru-Drăgușanu I., *Pelerinul transilvan*, ediție de Șerban Cioculescu, București, 1942, XXXIX + 245 p.
- Colescu-Vartic C., *Zile revoluționare*, București, 1898, VIII + 500 p.
- Colson Félix, *De l'état présent et de l'avenir des Principautés de Moldavie et de Valachie*, Paris, 1839, III + 462 p. + 1 h.
- Corfus Ilie, *Insemnările Androneștilor*, București, 1947, 143 p.
- Corivan N., *Unirea Țărilor Române în cadrul politicii europene*, „Studii”, XII, 1959, nr. 1, p. 159—190.
- Crețulescu Nicolae, *Aminiri istorice*, București, 1894 [pe copertă: 1895] 74 p.
- Demidov A., *Voyage dans la Russie Méridionale et la Crimée par la Hongrie, la Valachie et la Moldavie, Exécuté en 1837*, vol. I—IV, Paris, 1840—1842.
- Dora d'Istria, *Operele*, traducere de Gr. Peretz, vol. I-II, București, 1876—1877.
- Dragomirescu Iuliu, *Ideile și faptele lui B. P. Hasdeu*, București 1913, 46 p.
- Dvoicenco E., *Al. Hîjdeu și literatura română populară*, Vălenii de Munte, 1936, 15 p.
- Dvoicenco E., *Inceputurile literare ale lui B. P. Hasdeu*, București, 1936, 270 p.
- Eliade Pompiliu, *La Roumanie au XIX-e siècle*, vol. II, *Les trois présidents plenipotentiers (1828—1834)*, Paris, 1914, XXVII + 362 p.
- Erbiceanu C., *Viața, activitatea și scrierile lui Filaret Scriban*, București, 1892, 104 p.
- Ficquelmont K. L., *La politique de Russie et les Principautés Danubiennes*, Paris, 1855, 154 p.
- Filitti I. C., *Domniile române sub Regulamentul Organic*, București, 1915, XVIII + 688 p.
- Filitti I. C., *Principatele române de la 1828 la 1834*, București, [1934], IV + 385 p.
- Galan M., *Ocupația rusească în Moldova din anii 1828—1834*, „Cercetări istorice”, X-XII, 1934—1936, nr. 1, p. 196—221, nr. 2, p. 98—144.
- Galan M., *Organizarea justiției moldovene în timpul ocupației rusești din anii 1828—1834*, „Buletinul Institutului istoriei dreptului vechi român”, Iași, 1938, p. 97—168.
- Georgescu-Buzău G., *Bălcescu*, București, 1956, 256 p.
- Georgescu-Tistu N., *O bibliotecă militară la Iași în 1846*, „Studii și cercetări de bibliologie”, III, 1960, p. 73—88.
- Ghica Ion, *Scrisori către V. Alecsandri*, București, 1884, XXV + 301 p.
- Giuglea G., *Călătoriile lui Chiriac de la mănăstirea Secul*, București, 1937, 178 p.
- Giurescu Const. C., *Principatele Romine la inceputul secolului al XIX-lea, Constatări istorice, geografice, economice și statistice pe temeiul hărții ruse din 1835*, București, 1957, 320 p.
- Gomoiu Victor, *Relații medicale mai vechi ruso-române*, 1949, 43 p. [manusoris].
- Grammont A. L. de, *De l'administration provisoire russe en Valachie et de ses résultats*, București, 1840, 182 p.
- Hagemeister Jules, *Mémoires sur le commerce des ports de la Nouvelle Russie, de la Moldavie et de la Valachie*, Odesa, 1835, 206 p.
- Haivas Emanuil, *Alexandre de Stourdza*, Vălenii de Munte, 1939, 87 p.
- Handelsman Marceli, *Czartoryski, Nicolas I-er et la question du Proche Orient*, Paris, 1934, 149 p.
- Haneș P., *Studii de literatură română*, București, 1910, 252 p.
- Ioanid George, *Istoria Moldo-României*, București, 1858, III + 387 p.; *Istoria Țării Românești*, București, 1859, VI + 399 p.
- Ionescu Radu, *Dora d'Istria*, „Revista română”, 1861, p. 427—448. 483—806; 1862, p. 17—44.
- Ionescu Radu, *Alexandru Donici*, „Independența română”, decembrie 1862 și ianuarie 1863.
- Ionescu-Nișcov Tr., *Alexandru Hîjdeu*, „Revista istorică”, XXVII, 1941, p. 69—90; XXIX, 1943, p. 133—150.
- Iorga N., *Un cugetător politic moldovean de la jumătatea secolului al XIX-lea: Ștefan Scarlat Dărcălescu*, București, 1932, 56 p.
- Iorga N., *Wilhelm Kotzebue și momentul de prefacere modernă a societății moldovenești*, București, 1934, 115 p.
- Irimia Ioan, *Viața și opera religioasă a lui A. S. Sturdza*, „Biserica ortodoxă română”, LXIII, 1945, p. 657—667; LXIV, 1946, p. 258—273.
- [Jomini A.], *Etude diplomatique sur la guerre de Crimée*, vol. I-II, Petersburg. 1878.
- Kidel A. S., *Roxandra Edling-Sturdza*, 1934, 19 p.
- Kocetkov V., *Materiale noi despre A. Donici*, „Cultura Moldovei”, Chișinău, 27 iulie 1958, nr. 60.
- Kogălniceanu M., *Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des Valaques transdanubiens*, vol. I, Berlin, 1837, XX + 470 p.

- Kogălniceanu M., *A. Demidov în Banat, Valahia și Moldavia*, „Dacia literară”, 1840, p. 135—196, 408—443.
- Kogălniceanu M., *Opere*, ediție de Andrei Oțetea, vol. I, București, 1946, 712 p.
- Kogălniceanu M., *Despre literatură*, culegere de Dan Simonescu, [București], 1956, 192 p.
- Lăcusteanu Grigore, *Amintiri*, București, 1935, 299 p.
- Lovinescu E., *Gh. Asachi*, București, 1927, 239 p.
- Lukasik St., *Relațiile lui Mihail Czajkovski Sadik-Pașa cu românii*, „Revista istorică română”, II, 1932, p. 232—261.
- Maciu V., *Organizarea mișcării pentru Unire în anii 1855—1857 în Moldova și Țara Românească*, „Studii”, XII, 1959, nr. 1, p. 43—76.
- Maiorescu T., *Intru amintirea lui Wilhelm Kotzebue*, „Convorbiri literare”, XXI, 1887, p. 810—815.
- Malinski V., *Aspecte ale Unirii țărilor române*, „Probleme economice”, XII, 1959, nr. 1. *Cuvinte funebre la moartea d-lui profesor Ioan Mandinescu*, Galați, 1868, 15 p.
- Manoliu V., *Aportul rusesc la combaterea holerei în țara noastră în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în *Contribuții la studiul legăturilor medicale romino-ruse*, București, 1952, p. 83—104.
- Manoliu V., Simonetti V., *Cîteva date despre activitatea medicului rus Cristian Witt în principatele române*, în *Contribuții la istoria medicinei în R.P.R.*, București, 1955, p. 221—232.
- Minea I., *Un vechi cercetător al arhivelor noastre (Venelin)*, „Revista arhivelor”, vol. III, nr. 6—8, 1936—1937, p. 47—49.
- Moiescu Gheorghe, *Bursierii români la școlile teologice din Rusia (1845—1856)*, București, 1946, 100 p.
- Moisil C., *Colecțiile numismatice și arheologice ale lui N. Mavru*, „Cronica numismatică și arheologică”, 1936, nr. 105—107, p. 178—181, 193—204.
- Negruzzi C., *Alexandru Donici*, „Convorbiri literare”, I, 1867, p. 66—68.
- Nesselrode A., *Lettres et papiers du chancelier comte de Nesselrode (1760—1850)*, vol. I—XI, 11 vol., Paris, [1912].
- Nicolaescu-Ioan Magda, *Dora d'Istria*, București, [1932], 97 p.
- Nicolăișca Gh., *Cercetări de izvoare în trecut*, „Revista arhivelor”, I, 1924, p. 88—104.
- Oikonomos Constantin, *Alexandru Sturdza*, Atena, 1855, 131 p. [în grecește].
- Oțetea Andrei, *Geneza Regulamentului Organic*, „Studii și articole de istorie”, vol. II, Societatea de științe istorice și filologice din R.P.R., 1957, p. 387—402.
- Oțetea Andrei, *O sută de ani de la Unire*, „Lupta de clasă”, 1959, nr. 1, p. 18—38.
- Oțetea Andrei, *Insemnătatea istorică a Unirii*, „Studii”, XII, 1959, nr. 1, p. 21—41.
- Oțetea A., Oțetea G., *Țăranii sub regimul Regulamentului Organic*, „Studii și articole de istorie”, vol. I, Societatea pentru științe istorice și filologice din R.P.R., 1956, p. 136—150.
- Papadopol-Callimah A., *Generalul P. Kisseleff în Moldova și Țara Românească*, București, 1887, 87 p.
- Papazoglu D., *Istoria fondării orașului București*, București, 1891 [pe copertă: 1892], 20 p.
- Păunel Eugen, *Informatorii lui Goethe asupra Principatelor Române: A. S. Sturdza*, „Junimea literară”, 1932, p. 50—61.
- [Piccolo N.], *Paul Kisseleff et les Principautés de Valachie et de Moldavie*, Paris, 1841, 48 p.
- Platon Gheorghe, *Comisiile de revizie din Moldova și activitatea lor în anii 1830 și 1831*, „Studii și materiale de istorie modernă”, vol. I, București, 1957, p. 25—70.
- Pop Șt., *Colegiul Național sf. Sava*, „Boabe de grâu”, IV, 1933, nr. 7, p. 385—419.
- Popescu N. D., *Istoricul înființării șoselei și grădinii Kisseleff din București*, „Revista pentru istorie, arheologie și filologie”, XV, 1914, p. 171—218.
- Popescu-Doreanu N., *N. Bălcescu și revoluția de la 1848*, București, 1948, 163 p.
- Popovici V., *Dezvoltarea mișcării revoluționare din Moldova după evenimentele din martie 1848*, „Studii și cercetări științifice”, filiala Iași, V, 1954, nr. 1—2, p. 437—481.
- Popovici V., *Cauzele mișcării țărănești din Moldova, ogândite în rapoartele comisiilor de anchetă din 1831—1834*, „Studii și cercetări științifice”, științe sociale, filiala Iași, V, 1954, nr. 3—4, p. 439—487.
- Rădulescu-Pogoneanu E., *Școala Centrală de fete din București*, „Boabe de grâu”, V, 1935, nr. 12, p. 705—753.

- Rădulescu-Pogoneanu E., *Vasile Alecsandri și W. de Kotzebue*. București, 1942, 38 p.
- Regulamentele Organice ale Valahiei și Moldovei*, vol. I, texte puse în aplicare la 1 iulie 1831 în Valahia și la 1 ianuarie 1832 în Moldova, București, 1944, LIV + 368 p.
- Sadoveanu Mihail, *Un prieten al nostru (W. de Kotzebue)*, „Viața românească”, vol. 20, 1911, p. 215—248.
- Samarian P., N. Mavros, „Revista științelor medicale”, vol. 23, 1934, nr. 4, p. 416—453.
- Samarian P., *Medicina și farmacia în trecutul românesc*, vol. I—III, Călărași Ialomița — București, 1935—1938.
- Samurian G., *Studenții români în Rusia*, „Revista literară”, X, 1889, p. 108, 124, 133, 156, 173, 190.
- (Sava Stela =) S.S., *Despre școala arhimandritului Visarion*, „Studii și cercetări de istoria artei”, I, 1954, nr. 1—2, p. 236—238.
- Simonescu Dan, *Manuscrisele literare din Biblioteca Universității „Cuza Vodă” din Iași*, Brașov, 1944, 14 p.
- Simonetti Virgil, *Contribuția generalului rus P. D. Kisseleff la începuturile organizării sanitare moderne în Moldova și Muntenia, în Contribuții la studiul legăturilor medicale romino-ruse*, București, 1952, p. 62—68.
- Sion G., *Alexandru Donici*, București, 1871, p. 51—100.
- Sion G., *Suvenire contemporane*, București, 1888, 513 p.
- Slăvescu V., *Insemnările de călătorie ale lui Nicolae Suțu (1839—1847)*, *Souvenir d'un voyage à Odessa pendant l'année 1847*, „Analele Academiei”, Mem. Sect. ist., s. III, vol. XXV, 1942—1943, p. 255—356.
- Stoica Chivu, *O sută de ani de la Unirea Țărilor Române*, „Studii”, XII, 1959, nr. 1, p. 7—20.
- Studii și referate despre N. Bălcescu*, editate cu prilejul împlinirii a 100 de ani de la moartea lui N. Bălcescu, București, 1953.
- Studii privind Unirea principatelor*, București, 1960, 542 p.
- Sturdza A. A. C., *Règne de Michel Sturdza*, Paris, 1907, IX + 432 p.
- Sturdza A. S., *Oeuvres posthumes*, vol. I—IV, Paris, 1858—1861.
- Șendrulescu I., *Pavel Kisseleff și români*, „Analele Universității „C. I. Parhon””, București, seria istorie, 1957, nr. 9, p. 143—164.
- Thouvenel Edouard, *La Hongrie et la Valachie*, Paris, 1840, 381 p.
- Thouvenel L., *Nicolas I et Napoléon III, Les préliminaires de la guerre de Crimée*, Paris, 1891, XXXI + 391 p.
- Thouvenel L., *Trois années de la question d'Orient (1856—1859), d'après les papiers inédits de M. Thouvenel*, Paris, 1897, VI + 386 p.
- Tolstoi L. N., *Journal intime (1853—1865)*, vol. I—II, Paris, 1926.
- Ungureanu G., *Contribuție la istoria pompierilor*, „Revista arhivelor”, I, 1958, vol. 2, p. 51—69.
- Urechia V. A., *Istoria școlilor de la 1800—1864*, vol. I—IV, București, 1892—1901.
- Vasilache Vasile, *Veniamin Costachi*, Neamț, 1941, 328 p.
- Velichi C., *Mișcările revoluționare de la Brăila din 1841—1843*, București, 1958, 426 p.
- Vianu A., *Relațiile franco-ruse în problema Unirii*, „Studii” XII, 1959, nr. 1, p. 191—207.
- Vinogradov V., *Cu privire la rolul diplomației ruse în Unirea Țărilor Române*, „Studii”, XII, 1959, nr. 2, p. 35—50.
- Virtosu Emil, Virtosu Ion și Oprescu Horia, *Incepături edilitare (1830—1832)*, *Documente pentru istoria Bucureștilor*, București 1936, XV + 223 p.
- Авербух Р., *Царская интервенция в борьбе с Венгерской революцией 1848—1849 гг.*, М., 1935, 331 с.
- Алабин П., *Походные записки в войну 1853—1856 гг.*, том I—II, Вятка, 1861.
- Анучин Д., *М. Л. Фантом де Веррайон*, „Русская старина”, 1892, № 1, с. 274—272.
- Апфим А., *Стурдза*, „Странник”, П., 1864, № 4, с. 5—57.
- Аратовский В., *Обзор распоряжений по продовольствию действующих армий в 1831, 1848 и 1853 годах*, П., 1871, 552 с.
- Барбу Г., Братеску Г., *Русские врачи в борьбе с эпидемией чумы в Румынских княжествах в 1828—1829 гг.*, „Советское здравоохранение”, 1961, № 4, с. 58—62.
- Барсуков Н., *Жизнь и труды Погодина*, том I—XXII, П., 1888—1905.
- Бережников Н., *Революционное и национально-освободительное движение в Дунайских княжествах в 1848—1849 гг.*, II изд., К., 1955, 117 с.

- Берков Е., *Крымская кампания*, М., 1939, 96 с.
- Бессонов П., Ю. И. Венелин, „ЖМНП”, 1882, № 6, с. 159—206.
- Богданович М., *Восточная война 1853—1856 гг.*, II, изд., том I—IV, П., 1877.
- Брун Ф., *О внешней торговле Новороссийского края*, „Новороссийский календарь”, Одесса, 1840—1846.
- Брун Ф., *О внешней торговле Новороссийского края с 1834 по 1843 г.*, „Новороссийский календарь на 1845 г.”, Одесса, 1844. с. 303—322.
- Брун Ф., *О внешней торговле Новороссийского края в 1846 г.*, „ЗООИД”, том II, часть I, 1848, с. 356—383.
- Бушуев С., *Крымская война*, М.—Л., 1940, 159 с.
- Бюллер Ф., *Фантом де Веррайон*, „Русская старина”, 1891, № 11, с. 473—474.
- Венелин Ю. И., *Историко-критические изыскания*, том I—III, М., 1841—1849.
- Гейрот А., *Описание Восточной войны 1853—1856 гг.*, П., 1872, 16 + 544 + XI с.
- Гиждуеу А., *Избранное*, вступительная статья И. С. Василенко, примечания И. Ю. Ватричана, К., 1956, 168 с.
- Григорович В., *Краткая записка о путешествии*, „ЖМНП”, 1847, № 6, часть IV, с. 27—40.
- Григорович В., *Очерк путешествия по Европейской Турции*, I изд., „Ученые записки Казанского университета”, 1848.
- Дараган Полковник, *Записки о войне в Трансильвании в 1849 г.*, П., 1859.
- Двойченко Е., *Г. Асаки в раннем русском переводе*, „Днепр”, 1959, № 2, с. 154—155.
- Демидов А., *Путешествие в Южную Россию и Крым через Венгрию, Валахию и Молдавию, совершенное в 1837 г.*, М., 1853, 543 + II с.
- Дмитриевский А., *Порфирий Успенский, как инициатор первой русской миссии в Иерусалиме, и его заслуги в деле изучения Востока*, П., 1906.
- Добронравов С., *Медико-топографическое описание княжеств Молдавии и Валахии, составленное бывшим главным доктором всех военновременных госпиталей*, М., 1835, 85 с.
- Некролог писательницы Доры д-Истрия*, „Новое время”, 1888, № 4568—4570.
- Дружинин Н., *Государственные крестьяне и реформа П. Д. Киселева*, том I—II, М. 1946—1958.
- Дубровин Н., *История Крымской войны*, том I—III, П., 1900.
- Дюгамель А., *Автобиография*, М., 1885, 278 с.
- Жадовский П., *Молдавия и Валахия в современности*, П., 1856, 94 с.
- Заблоцкий-Десятовский А., *П. Д. Киселев и его время*, том I—IV, П., 1882.
- Зайончковский А., *Восточная война 1853—1856 гг.*, том I—II, 5 книг. П., 1908—1913.
- „Записки Военно-топографического депо”, том I, П., 1837, XV + 363 с. + 1 к.
- Затлер Ф., *Несколько слов о продовольствии войск в Придунайских княжествах в 1853 и 1954 гг.*, П., 1863, 56 с.
- Ковалевский Е., *Война с Турцией и разрыв с западными державами в 1853 и 1854 гг.*, П., 1868.
- Козьмин Н., *Н. И. Надеждин*, П., 1912.
- Ландор Б., *Венгерская революция 1848—1849 гг. и царская интервенция*, „Исторические записки”, № 9, 1940, с. 243—291.
- Меньков П., *Записки*, том I—III, П., 1898.
- Ф. Я. Миркович, *Его жизнеписание*, том I—II, П., 1889.
- Муравьев Н., *Русские на Босфоре в 1833 г.*, М., 1869 [1868], 462 + 92 + VIII с.
- Муравьев Н., *Турция и Египет в 1832 и 1833 гг.*, М., 1869.
- Муравьев-Карский Н., *Из записок*, „Русский архив”, 1894, № 7, с. 349—413, № 8, с. 449—535, № 9, с. 31—50, № 10, с. 145—206, № 11, с. 343—432, № 12, с. 462—538, и сл.
- Мурзакевич Н., *С. Н. Палаузов*, „ЗООИД”, том IX, 1875, с. 372—374.
- Надеждин Н., *Записка о путешествии по южно-славянским странам*, „ЖМНП”, 1842, № 6, часть II, с. 87—106.
- Надеждин Н., *Отчет о путешествии, совершенном в 1840 и 1841 гг. по южно-славянским землям*, „ЗООИД”, том I, 1844, с. 518—548.
- Надеждин Н., *Исследование о скопческой ереси в России, Молдавии и Буковине*, П., 1845.
- Н. И. Надеждин, „Литературная учеба”, Ленинград, 1939, № 11, с. 90—95.

- Непокойчицкий А., *Действия отрядов посланных в начале 1849 г. на помощь Германиадту и Кронштадту*, „Военный сборник”, 1858.
- Никитин С., *Русская политика на Балканах и начало Восточной войны*, „Вопросы истории”, 1946, № 4, с. 3—29.
- Нифонтов А., *1848 год в России*, М., 1949, 316 с.
- Ниякий В., *Заговор болгар в Дунайских княжествах и на юге России в 1841—1842 гг.*, „Научные доклады высшей школы, Исторические науки”, 1959, № 2.
- Описание войны в Трансильвании в 1849 г.*, П., 1858, III — 321 с. — 1 к.
- Ореус И., *Описание Венгерской войны 1849 г.*, П., 1880, VI + 546 + 118 с. + 14 к.
- Палаузов Н. *Жизнеописание Ю. И. Венелина*, Одесса, 1854.
- Палаузов С., *Румынские господарства Валахия и Молдавия в историко-политическом отношении*, П., 1859, 296 с.
- Парфений, *Сказание о странствовании и путешествии по России, Молдавии, Турции и Святой земле*, II изд., том I—IV, М., 1856.
- Петров А., *Война России с Турцией, Дунайская кампания 1853—1954 гг.*, том I—II, П., 1890.
- Петров А., *Русские дипломаты на Венских конференциях 1855 г.*, „Исторический вестник”, 1890, № 4, с. 22—50, № 5, с. 265—289, № 6, с. 514—534.
- Петров А., *Русские дипломаты на Парижском конгрессе 1856 г.*, „Исторический вестник”, 1891, № 1, с. 98—119, № 2, с. 386—413, № 3, с. 672—705.
- Петровский Н., *Путешествие В. И. Григоровича по славянским землям*, „ЖМНП”, 1915, № 10, с. 203—261, № 11, с. 62—131, № 12, с. 205—236.
- Поливанов А., *Очерк устройства продовольствия русских армий на придунайском театре в кампаниях 1853—1854 и 1877 гг.*, П., 1884, 304 с. + 1 к.
- Потемкин Ф., Молюк А., *Революции 1848—1849 гг.*, том I—II, М., 1952.
- Путилов Н., *Сборник известий, относящихся до войны 1853—1856 гг.*, I—XXX, 33 тома, П., 1855—1859.
- Рожкова М., *Экономическая политика царского правительства на Среднем Востоке во второй четверти XIX века и русская буржуазия*, М.—Л., 1949, 391 с.
- Серчевский Е., *Обозрение Оттоманской империи, Молдавии, Валахии и Сербии*, П., 1854, 222 с.
- Сокальский И., *О внешней торговле Новороссийского края*. „Новороссийский календарь”, 1855, с. 376—397, и 1857, с. 393—413.
- Стурдза А., *Записная книжка путешественника против воли*, Одесса, 1847.
- Тарле Е., *Крымская война*, II изд., том I—II. М.—Л., 1950.
- Татищев С., *Внешняя политика императора Николая*, П., 1887, XVIII + 639 с.
- Горжественное собрание Одесского общества любителей истории и древностей 4 февраля 1849 г.*, Одесса, 1840, 73 с.
- Успенский, Порфирий, *Книга бытия моего, Дневники и автобиографические записки*, под редакцией П. А. Сырку, том I—VIII, П., 1894—1902.
- Чайковский М., *С устьев Дуная, Повесть*, Киев, 1873, 162 с.
- Чайковский М., *Турецкие анекдоты, из тридцатилетних воспоминаний*, М., 1883, 420 с.
- Чайковский М., *Записки*, „Русская старина”, 1895, + 11 и сл., 1896, 1897, 1898, 1900, 1904.
- Шильдер Н., *Император Николай I*, I—II, 4 тома, П., 1903.
- Щербатов А., *Генерал-фельдмаршал Паскевич-Эриванский*, том I—VIII, П., 1891—1904.
- Ястребов М., *Порфирий Успенский*, „Журнал Московской патриархии”, 1957, 3, с. 66—72.

CUPRINSUL

	Pag.
INTRODUCERE	3
CAPITOLUL I. — Primele contacte	5
<i>Slavii în timpurile vechi</i>	5
Origini (pînă în veacul VI)	5
Slavii la Dunăre (veacurile VI—XII)	7
<i>Cele dintîi formațiuni politice ale populațiilor băștinașe (veacurile XII—XIII)</i>	10
Legăturile cu cnezatul Haliciului	10
Berladnicii	12
Valahii sau romîinii	13
Bolohovenii	13
Brodnicii	14
Năvălirea tătarilor	15
<i>Formarea voievodatelor feudale în Țara Romînească și Moldova (veacurile XIII—XV)</i>	16
Relațiile economice cu Lvovul (veacul XV)	20
Armenii în țările noastre (veacurile XIV—XVI)	22
Influențe slave în vechea noastră orgauizare de stat	23
Viața culturală	25
CAPITOLUL II. Legăturile cu Moscova și lupta împotriva instaurării jugului otoman	30
<i>Stabilirea legăturilor cu Moscova (Ștefan cel Mare și Ivan al III-lea)</i>	30
<i>Lupta împotriva instaurării jugului otoman (veacul XVI)</i>	45
Situația internațională	45
Urmașii lui Ștefan cel Mare: Bogdan al III-lea și Ștefăniță	46
Petru Rareș.	47
Legăturile cu Lvovul (Alexandru Lăpușneanu)	50
Ivan cel Groaznic (1533—1584) și Moldova	52
Pretendenți moldoveni pîrebeși la Moscova (1557—1607)	54
CAPITOLUL III. Lupta împotriva exploatării feudale și a asupririi turco-tătare	58
<i>Acțiuni comune</i>	58
Participarea cazacilor la luptele antiotomane din Moldova	58
Stringerea relațiilor dintre Țara Romînească și Moscova (Mihai Viteazul)	60

	Pag.
<i>Moldova mijlocește relațiile dintre ruși și turci (Vasile Lupu)</i>	65
Relațiile ruso-turcești	65
Viața culturală	70
Legături politice (1634—1653)	78
CAPITOLUL IV. — Tratat de alianță cu Moscova	90
<i>Urmările reunirii Ucrainei cu Rusia</i>	90
Tratatul lui Gheorghe Ștefan (1656)	90
Relații economice	95
<i>Continuarea contactului nostru cu lumea rusească în deceniile VII—VIII</i>	96
Începutul războaielor ruso-turcești (1672)	99
Nicolae Milescu (1636—1708)	102
Intensificarea relațiilor cu rușii în perioada războiului împotriva turcilor	105
CAPITOLUL V. — Rusia în timpul domniei lui Petru cel Mare (1682—1725) și relațiile ei cu Țara Românească și Moldova	109
<i>Petru cel Mare și țările dunărene</i>	109
Popularitatea lui Petru cel Mare în țara noastră	109
Cel de-al doilea război ruso-turc (1687—1699)	110
Legăturile cu Țara Românească (Constantin Brîncoveanu)	114
Moldova	122
Negocierile diplomatice din preajma campaniei de la Prut (Dimitrie Cantemir)	125
Campania de la Prut (1711)	128
<i>Perioada de după Petru cel Mare</i>	141
Campania din 1739	141
Relațiile economice	146
CAPITOLUL VI. — Războaiele în urma cărora a fost zdruncinată dominația turcească (1768—1829)	148
<i>Războiul din anii 1768—1774</i>	148
Acțiuni diplomatice și militare	148
Relațiile economice	161
<i>Războiul din anii 1787—1792</i>	165
Acțiuni diplomatice și militare	165
Legături culturale	168
<i>Războiul din anii 1806—1812</i>	183
Acțiuni diplomatice și militare	183
De la pacea din București la tratatul de la Adrianopol (1812—1829)	201
CAPITOLUL VII. Administrația rusă în Principate. (1829—1834)	213
Crearea carantinelor	214
Înființarea armatei	217
Începuturi edilitare și culturale	219
Relații economice,	230
Regulamentul Organic	236
Administrația rusă văzută de români	240
CAPITOLUL VIII. — Perioada Regulamentului Organic și Unirea principatelor (1834—1859)	242

	Pag.
CAPITOLUL IX. — Legături culturale în prima jumătate a veacului XIX	262
Circulația cărților rusești	262
Gheorghe Asachi (1788—1869)	267
C. Stamati (1786—1869) și M. Kogălniceanu (1817—1891)	272
Alexandru Donici (1806—1865)	282
Alexandru Hîjdeu (1811—1872)	285
Constantin Negruzzi (1808—1868)	289
Alți scriitori	291
Poetul Pușkin și literatura noastră	295
A. S. Sturdza (1791—1854)	296
Studii și călătorii	298
Bibliografie	311

Redactor responsabil
LIVIU ȘTEFĂNESCU

*Dat la cules 6.IV.1962. Bun de tipar 15.X.1962. Tiraj 1100
exemplare. Hirtie semivelină satinată. Format 61×86 34,1. Coli
de editură 32,27. Coli de tipar 21,75. A. 00623. Indicele de
clasificare pentru bibliotecile mari și mici 9 (198:17)*

Tiparul executat sub comanda nr. 1716 de Întreprinderea Poli
grafică nr. 2 din str. Brezoianu nr. 23-25 București R.P.R.

